

**Μακροοικονομικός σχεδιασμός, οικονομικός προγραμματισμός και ο
ρόλος του κρατικού παρεμβατισμού στην μεταπολεμική ελληνική
οικονομία.**

Διδακτορική Διατριβή

Του

Δημητρίου Παπαδόπουλου

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Σχολή Επιστημών Οικονομίας και Δημόσιας Διοίκησης

Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιβλέπων :

Απόστολος Δεδουσόπουλος

Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Τριμελής επιτροπή:

Δεδουσόπουλος Απόστολος (Επιβλέπων)	Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κεραμίδου Ιωάννα	Επίκουρη Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ροβολής Αντώνιος	Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μέλη Επταμελούς Επιτροπής:

Ψυχάρης Ιωάννης	Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κωστόπουλος Τρύφων	Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο (Τμ. Κοινωνιολογίας)
Καραγάνης Αναστάσιος	Επίκουρος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Καλημέρης Παναγιώτης	Επίκουρος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Αφιερώνεται στην Οικογένεια μου,

Άννα, Γαλάτεια, Σταύρο

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Ζαχαρία Δεμαθά – που έφυγε τόσο πρόωρα τον Οκτώβριο του 2015 - όχι μόνο για την υποστήριξη του, την οποία διέθετε άλλωστε απλόχερα σε όποιον του την ζητούσε, αλλά κυρίως γιατί υπήρξε για εμάς που τον γνωρίσαμε παράδειγμα Πνευματικού Ανθρώπου.

Ευχαριστώ επίσης τον κ. Δεδουσόπουλο, καθηγητή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο για την καθοδήγηση και την προσωπική του ενασχόληση κατά τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της διατριβής - ακόμα και παρά τις αντίξοες συνθήκες των τελευταίων χρόνων.

Τέλος ευχαριστώ την κ. Κεραμίδου, επίκουρη καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο για την υποστήριξή της, καθώς και τον κ. Αντώνιο Ροβολή, καθηγητή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

0	Περίληψη.....	8
1	Κεφάλαιο 1 ^ο - Οι θεωρητικές προϋποθέσεις του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού - Η διαμάχη του οικονομικού υπολογισμού(The economic calculation debate)	9
1.1	Εισαγωγή.....	9
1.2	Ο Neurath και υπολογισμός in natura.	15
1.3	Ο Mises και η τυπική έναρξη της διαμάχης.....	23
1.4	Εναλλακτικές στην αγορά με αγορά-Η απάντηση στον Mises.	31
1.5	Το επιχείρημα του Hayek.....	40
1.6	Ο Lange και η νεοκλασική επιχειρηματολογία κατά των Mises και Hayek.....	48
2	Κεφάλαιο 2 ^ο	58
2.1	Οικονομικός σχεδιασμός - η «ανακάλυψη» του καπιταλιστικού κεντρικού σχεδιασμού	58
2.2	Ορισμένες διευκρινίσεις και ορισμοί.....	62
2.3	Ο μηχανισμός του οικονομικού σχεδιασμού.....	65
2.4	Ο γαλλικός ενδεικτικός σχεδιασμός στην ιστορική του διαδρομή.....	68
2.4.1	1946-1953 – Το σχέδιο Monnet.	77
2.4.2	Τα ενδεικτικά Σχέδια (1954-1989).....	88
2.5	Μια αναφορά στις θεωρίες του ενδεικτικού Σχεδιασμού.....	139
2.5.1	Θεωρίες του αμιγώς ενδεικτικού σχεδιασμού	145
2.5.2	Ορισμένες παρατηρήσεις επί των θεωριών του ενδεικτικού σχεδιασμού. ...	153
2.6	Το τέλος του Γαλλικού ενδεικτικού Σχεδιασμού	154
3	Κεφάλαιο 3 ^ο	158
3.1	Προς αναζήτηση του ελληνικού σχεδιασμού.	158
3.2	Η κληρονομιά της Ελληνικής οικονομίας.....	158
3.3	Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας μετά τον πόλεμο.	163
3.4	Η ξένη βοήθεια και ο ρόλος της στην προώθηση του σχεδιασμού.....	166
3.5	Οι διαφορετικές οπτικές της ανασυγκρότησης-η διαμάχη για την μεταπολεμική αναπτυξιακή στρατηγική.....	171
3.6	Τα μεταπολεμικά Οικονομικά Προγράμματα	179
3.6.1	Οι μετα-κατοχικές και οι προ-προγραμμάτων μελέτες.	181
3.6.2	Μελέτες - Προγράμματα της Ανασυγκρότησης.	194
3.6.3	Ορισμένες προσπάθειες εκπόνησης Οικονομικών προγραμμάτων τη δεκαετία 1950 206	
3.6.4	Το Πενταετές Πρόγραμμα 1960-64 – η έναρξη της τρίτης περιόδου Προγραμματισμού	211

3.7	Η οργάνωση και η μεθοδολογία του ελληνικού οικονομικού προγραμματισμού.	225
3.8	Η αναζήτηση της θεωρίας του ελληνικού σχεδιασμού	238
3.8.1	Η θεωρία των προγραμμάτων ανασυγκρότησης	238
3.8.2	Η θεωρία πίσω από την αναπτυξιακή στρατηγική	241
3.8.3	Η (νέο) κλασσική θεώρηση του οικονομικού σχεδιασμού ως απλή παραλλαγή του παρεμβατισμού	244
3.8.4	Ιωάννης Ζίγδης	248
3.8.5	Ο κύκλος του «Δημοκρατικού Σχεδιασμού»	250
4	Επίλογος	264
5	Βιβλιογραφία.....	269

0 Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση της σχέσης του οικονομικού σχεδιασμού με την ελληνική μεταπολεμική οικονομία, στη βάση της αναλυτικής μελέτης των οικονομικών προγραμμάτων που επιχειρήθηκε να εφαρμοστούν στην Ελλάδα μετά τον 2^ο Παγκόσμιο πόλεμο. Η κατανόηση της σχέσης των ελληνικών οικονομικών προγραμμάτων με αυτό που θεωρητικά ή πρακτικά υπήρξε ο κεντρικός σχεδιασμός στις δυτικές οικονομίες διέρχεται αναγκαστικά μέσα από την εξέταση του οικονομικού προγραμματισμού εκεί που εφαρμόστηκε. Γι' αυτό εξετάζονται οι θεωρητικές προϋποθέσεις στις οποίες βασίζεται τόσο η λειτουργία του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού γενικά ως αποτέλεσμα της διαμάχης του οικονομικού υπολογισμού όσο και ειδικότερα ο δυτικού τύπου κεντρικός σχεδιασμός όπως εφαρμόστηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα στη μεταπολεμική Γαλλία - σχεδιασμός ο οποίος και εξετάζεται ως μελέτη παραδείγματος.

1 Κεφάλαιο 1^ο - Οι θεωρητικές προϋποθέσεις του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού - Η διαμάχη του οικονομικού υπολογισμού(The economic calculation debate)

1.1 Εισαγωγή

Αν και ο τελικός στόχος της παρούσας μελέτης αποτελεί η εξέταση της ύπαρξης κάποιου είδους οικονομικού σχεδιασμού στην Ελλάδα στο διάστημα που ακολούθησε μετά την λήξη του 2^{ου} παγκόσμιου πολέμου, θεωρούμε ότι το ζήτημα πρέπει να τεθεί στο πλαίσιο του προβληματισμού για τον κεντρικό οικονομικό σχεδιασμό γενικά, μέρος του οποίου αποτελεί η λεγόμενη διαμάχη του σοσιαλιστικού (ή οικονομικού) υπολογισμού¹, διαμάχη την οποία φιλοδοξούμε να φωτίσουμε προσθέτοντας ορισμένες πλευρές οι οποίες δεν έχουν έως τώρα εξεταστεί επαρκώς. Το επίδικο αυτής της διαμάχης αποτελεί το κατά πόσον και με ποιους όρους μπορεί να λειτουργήσει μια οικονομία χωρίς την ύπαρξη καπιταλιστικής αγοράς – νοούμενη ως ο συνδυασμός της δράσης του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης μέσα σε ένα περιβάλλον ανταγωνισμού επιχειρήσεων οι οποίες τελούν υπό ατομική ιδιοκτησία. Το βασικό αυτό ερώτημα της θεωρητικής αυτής αντιπαράθεσης συνδέεται με άλλα ερωτήματα που σχετίζονται με τη χρησιμότητα, το ρόλο ή τη δυνατότητα υπολογισμού και χρήσης των τιμών των προϊόντων και κατ' επέκταση του χρήματος σε ένα καθεστώς μη αγοραίας οικονομίας².

Η διαμάχη αυτή από την έναρξή της τη δεκαετία του 1920 συνεχίζεται ακόμα μέχρι σήμερα³, τόσο λόγω του καθαρά θεωρητικού ενδιαφέροντος όσο και για λόγους που ορισμένες φορές είναι έξω από την σφαίρα της οικονομικής θεωρίας και εφάπτονται της πολιτικής πολεμικής, γι' αυτό άλλωστε έχει επικρατήσει ο χαρακτηρισμός ως

¹ Η βιβλιογραφία για το θέμα είναι εκτεταμένη αν και δεν χαρακτηρίζεται πάντα από πρωτοτυπία. Για μία σύντομη ανασκόπηση της διαμάχης βλ. Gregory&Stuart(1985:128-131), όπως και στο Vaughn (1994). Στο Desai(2002:κεφ. 12), υπάρχει επίσης μία ανασκόπηση της διαμάχης ακολουθούμενη από έναν μετασοβιετικό απολογισμό. Επίσης μια πρόσφατη ανασκόπηση με ταυτόχρονη εκ νέου ανακίνηση του θέματος – από τη σκοπιά της Αυστριακής οικονομικής θεωρίας - υπάρχει στο Bylund&Manish(2017). Μια συνοπτική αλλά ουσιαστική παρουσίαση της διαμάχης από μαρξιστική σκοπιά καταγράφεται στο Manroudeas(2014).

² Με τον όρο αγοραίο σύστημα, αγοραία οικονομία θα εννοούμε από εδώ και πέρα τον συνδυασμό της δράσης του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης μέσα σε ένα περιβάλλον ανταγωνισμού επιχειρήσεων οι οποίες τελούν υπό ατομική ιδιοκτησία. Σημειώνουμε ότι η στενή σύνδεση της αγοράς με την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, αμφισβητείται. Επιπλέον δεν εννοούμε εδώ, ότι η λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας συνοψίζεται απλά στη δράση του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης στη βάση κάποιας κατ' ισότιμο τρόπο δράσης οικονομικών μονάδων όπως οι παραγωγοί και οι καταναλωτές έξω από τους όρους ιδιοκτησίας κάτω από τους οποίους δρουν, όπως θεωρεί η νεοκλασική οικονομική θεωρία. Κατανοούμε επίσης πως ένας ορισμός θέτει επίσης τους όρους εντός των οποίων επιδιώκεται η εξέταση των επιχειρημάτων.

³ Για ένα πρόσφατο παράδειγμα βλ. Bylund&Manish(2017).

«φιλοσοσιαλιστών» των οπαδών της βιωσιμότητας και «αντισοσιαλιστών» των οπαδών της μη βιωσιμότητας οποιασδήποτε οικονομικής οργάνωσης που δεν έχει ως βάση της μια σε πλήρη ανάπτυξη αγοραία οικονομία. Αν και η οικονομική εμπειρία του 20^{ου} αιώνα έδειξε ότι η εφαρμογή κάποιου τύπου οικονομικού σχεδιασμού αλλά και της ακόμα και εκτεταμένης κρατικής παρέμβασης δεν προϋποθέτει την υπέρβαση του καπιταλιστικού συστήματος (βλ. κεϋνσιανισμός, πολεμική οικονομία, ναζιστική οικονομία, μεταπολεμικός σχεδιασμός, ενδεικτικός σχεδιασμός) εντούτοις κατά την έναρξη της αντιπαράθεσης⁴ η εισαγωγή στοιχείων κεντρικού σχεδιασμού θεωρείτο ως εισαγωγή σοσιαλιστικών στοιχείων στην οικονομία και η αντιπαράθεση έπαιρνε τη μορφή αντιπαράθεσης μεταξύ δύο συστημάτων, του καπιταλισμού που ως τέτοιος ήταν ο αμιγώς *laissez faire* καπιταλισμός από τη μια μεριά και ο σοσιαλισμός από την άλλη, όπου η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας σήμαινε και την εφαρμογή του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού⁵. Γι' αυτό αναγκαστικά το πρόβλημα της βιωσιμότητας μιας κεντρικά σχεδιαζόμενης οικονομίας ταυτιζόταν με το πρόβλημα της βιωσιμότητας του σοσιαλιστικού συστήματος, υπ' αυτήν την έννοια ο όρος σοσιαλισμός ή σοσιαλιστική οικονομία χρησιμοποιείται από εδώ και πέρα, σε αυτήν την ενότητα, εναλλακτικά αντί του όρου κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία⁶. Στο πλαίσιο της διαμάχης αυτής άλλωστε οι ανατροπές των καθεστώτων κεντρικού σχεδιασμού του 20^{ου} αιώνα - τα οποία θεωρούνταν ότι εφαρμόζαν ένα σύστημα κεντρικού σχεδιασμού⁷ - εκλήφθηκε ως ένα

⁴ Ο ένας πόλος της αντιπαράθεσης αυτός της Αυστριακής οικονομικής σχολής, εξακολουθεί με συνέπεια να θεωρεί ότι οποιαδήποτε μορφή κρατικής παρέμβασης αλλοιώνει το αγοραίο σύστημα.

⁵ Διαχωρίζουμε αυτό τον προβληματισμό ο οποίος επικράτησε στο πλαίσιο της διαμάχης του οικονομικού υπολογισμού, από τον προβληματισμό που θεωρεί ότι υπάρχει συμβατότητα μεταξύ ρύθμισης-προστατευτισμού-κρατικής παρέμβασης με το καπιταλιστικό σύστημα και κρατάει από τους εμποροκράτες, τον List κ.λ.π. Ενδιαφέρων προβληματισμός και όχι τελείως άσχετος με το θέμα μας, όμως έξω από τα πλαίσια εξέτασης της παρούσας μελέτης.

⁶ Σημειώνουμε πως δεν υπάρχει ανθρώπινη, οικονομική ή παραγωγική δραστηριότητα χωρίς κάποιου είδους σχεδιασμό, που προϋποθέτει και τον συντονισμό των επιμέρους δραστηριοτήτων που συμβάλουν στην υλοποίηση του στόχου. Στιβαρός σχεδιασμός υπάρχει πάντα στο πλαίσιο της ιδιωτικής επιχείρησης που υποστηρίζεται βέβαια από την ιεραρχική της δομή, αλλά και σε κάθε έργο μεγάλο ή μικρό ακόμα και στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οικονομίας, αυτό που τίθεται σε αμφισβήτηση είναι η δυνατότητα σχεδιασμού του συνόλου των πόρων ολόκληρης της οικονομίας.

⁷ Το πώς μπορεί να χαρακτηριστεί το σύστημα αυτό αποτελεί ξεχωριστή συζήτηση. Κατά τη γνώμη μας παρότι στην πορεία με τις διάφορες μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούσαν σε ένα είδος αποκέντρωσης των αποφάσεων και την εισαγωγή της έννοιας του κέρδους σε επίπεδο επιχειρηματικής μονάδας και μοιάζει να πλησιάζει σε ένα είδος αγοραίου σοσιαλισμού, δεν πληροί τα κριτήρια του θεωρητικού μοντέλου που προτείνει ο Lange και θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Για μια ανασκόπηση της διαμόρφωση των τιμών στο Σοβιετικό σύστημα, αν και από νεοκλασική σκοπιά, βλ. Nove(1986:κεφ. 7).

είδος ρεβάνς που κερδήθηκε από τους «αντισοσιαλιστές», εφόσον μέχρι τότε θεωρήθηκε ότι η διαμάχη είχε λήξει μάλλον υπέρ της άλλης πλευράς της διαμάχης⁸.

Η εγκυρότητα της διαμάχης αυτής δεν θεωρείται από όλους δεδομένη εφόσον το ιδεολογικό-θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται θέτει τους δικούς του όρους, τα προς επίλυση προβλήματα και τους περιορισμούς. Δεν σημαίνει δηλ. κατ' ανάγκην πως τα επίδικα της διαμάχης αυτής είναι και τα πραγματικά επίδικα που ένα σύστημα κεντρικού σχεδιασμού θέτει στον εαυτό του, ώστε αν και τα υπό εξέταση θέματα που θέτει η διαμάχη αυτή έχουν τη σημασία τους ωστόσο «την ίδια στιγμή μπορεί αρκετά δικαίως να ειπωθεί ότι στο πρόβλημα έχει δοθεί υπερβολική σημασία και έχει οδηγηθεί στην υπόθεση μιας διαστρεβλωμένης πολυπλοκότητας, από τις υψηλά αφηρημένους όρους, που του έχουν δώσει οι οικονομολόγοι»⁹. Είναι όμως εξίσου δεδομένο, ότι η αντιπαράθεση αυτή έπαιξε ρόλο στην αποσαφήνιση μιας σειράς θεωρητικών ζητημάτων που άπτονται της οικονομικής θεωρίας (νεοκλασικής και «αυστριακής» κοπής αλλά και της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας), όπως ο ρόλος των τιμών και του χρήματος, του οικονομικού κινήτρου, ο ρόλος του επιχειρηματία, των διευθυντικών στελεχών, το πεδίο εφαρμογής θεωρητικών σχημάτων όπως η νεοκλασική θεωρία της γενικής ισορροπίας. Άνοιξε προβληματισμούς το αντικείμενο των οποίων θα εγκολπωθεί αργότερα η οικονομική θεωρία όπως τα ζητήματα της οικονομικής της ευημερίας, η οικολογική παράμετρος και μια σειρά άλλα¹⁰.

Η περίοδος των αρχών του προηγούμενου αιώνα είναι περίοδος σημαντικών κοινωνικών αναταραχών, οι οποίες πέρα από τις κοινωνικές ανατροπές που παράγουν έχουν και ως συνέπεια την εκδήλωση σημαντικών θεωρητικών συζητήσεων και διαμαχών¹¹. Ένα από τα σημαντικά θέματα των αντιπαράθεσεων αποτελεί αυτό περί της φύσης και της βιωσιμότητας του σοσιαλιστικού συστήματος, νοούμενο ως ένα σύστημα που καταργεί την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και κατ' επέκταση την αγορά. Στο πλαίσιο αυτών

⁸ «The socialist calculation debate, taking place in the main from 1920 to the early 1940s and once widely thought to have been decided in favor of socialism, is nowadays held to have resulted in its defeat.», Uebel(2005:309)

⁹ Dobb(1954:240)

¹⁰ Άλλη μια παράπλευρη συνέπεια αυτής της διαμάχης αποτελεί η συγκρότηση της αυστριακής σχολής ως διακριτό ρεύμα της οικονομικής θεωρίας, ενώ έως τώρα οι «Prior to the debate, the Austrian economists viewed themselves as a branch of the marginal revolution», Boetke et al (2014:279). Ενδιαφέρουσες πτυχές της συμβολής της διαμάχης στον αυξανόμενο ρόλο της θεωρίας της πληροφορίας στην οικονομική θεωρία αναδεικνύουν οι Mirowski & Nik-Khah(2017). Στο ίδιο έργο αναδεικνύεται και ο ρόλος σημανόντων μελών της επιτροπής Cowles στη διαμάχη του οικονομικού υπολογισμού όσο και στην πολεμική προς την Αυστριακή Σχολή.

¹¹ Θυμίζουμε πως στη Γερμανία ξεσπούν εξεγέρσεις όπως και σε Αυστρία και Ουγγαρία. Έχει προηγηθεί βέβαια η Οκτωβριανή επανάσταση η οποία τις πυροδότησε, βλ. Pons&Smith(Eds.) (2017:κεφ.3)

των συζητήσεων έχουμε σχετικά περιορισμένες προτάσεις από την πλευρά του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, μια και ο ίδιος ο Μαρξ και γενικότερα οι κλασικοί του μαρξισμού δεν έχουν αφήσει παρά λιγοστές αναφορές για το πώς μπορεί να οργανωθεί μια μετακαπιταλιστική κοινωνία. Η συζήτηση αυτή διεξάγεται επίσης ως μέρος της πολεμικής επί ενός από τους βασικούς πυλώνες της οικονομικής θεωρίας δηλ. τη θεωρία της αξίας, μια και η αντιμετώπιση και ο ορισμός της αξίας σχετίζεται άμεσα με τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος.

Επιπλέον ο 1^{ος} Παγκόσμιος πόλεμος και οι ανάγκες κινητοποίησης και προσαρμογής της οικονομίας στις πολεμικές συνθήκες απαιτεί έναν συνολικότερο εθνικό σχεδιασμό. Η παρατηρούμενη αποδοτικότητα της οικονομίας οργανωμένης κάτω από τον πολεμικό σχεδιασμό, αν και υπαγορεύτηκε από αυτές τις επείγουσες συνθήκες, πυροδοτεί ένα ρεύμα που βλέπει τον εθνικό σχεδιασμό να εφαρμόζεται και σε περίοδο ειρήνης και να υποδεικνύει ότι είναι συμβατός με το καπιταλιστικό σύστημα αλλά και δυνάμενος να επιλύσει τα χρόνια προβλήματα του καπιταλιστικού συστήματος. Στη Γερμανία ο Walther Rathenau πρόεδρος της εταιρίας AEG και υπεύθυνος οργάνωσης των προμηθειών σε πρώτες ύλες κατά τη διάρκεια του πολέμου, προτείνει ένα σύστημα κεντρικού σχεδιασμού για την ορθολογικοποίηση της καπιταλιστικής οικονομίας και την προώθηση της εφαρμογής των καλύτερων τεχνολογιών παραγωγής και οικονομικότερης χρήσης των πόρων στην ιδιωτική οικονομία¹². Πρόταση που μια και δεν προϋποθέτει την άρση της ατομικής ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων βρίσκεται στον αντίποδα της σοβιετικής μορφής κεντρικού σχεδιασμού και στην ουσία προωθεί την γενική καρτελοποίηση της οικονομίας και την ταξική συνεργασία βασικό προαπαιτούμενο τέτοιου είδους λύσεων¹³.

¹² «As early as mid-1918, well before the end of the war, Walther Rathenau, president of the famous German company AEG, who had also been in charge of the organization of raw material supplies during the war, in his pamphlet "Neue Wirtschaft" ("A new economy") proposed a system of comprehensive planning as a framework for "rationalization" of the whole economy in order to promote the application of the best technologies of production and a more efficient use of resources in private enterprise (p. 20)», Chaloupek(2017:64)

¹³ «Drawing upon his experiences in the War Ministry, Rathenau argued that the era of a free-market economy had come to an end and that the economic system must be centralized and rationalized with the assistance of state planning. These notions, which he developed in his wartime writings and continued to elaborate in his immediate postwar works, especially in a pamphlet entitled *Autonome Wirtschaft* published in September 1919,96 aimed at the extension and systematization of cartelization. Private enterprise would continue but would serve public objectives. Through the transformation of cartels into public bodies under the guidance of the state, through the extension of these cartel-like organizations to the entire economy, and through the participation of workers and consumers in management, business would presumably come to serve not primarily private profit, but rather the interests of the community. Both during Rathenau's lifetime and subsequently, critics have frequently charged that these economic plans, which were vague on questions such as the form that worker and consumer »consultation« would take, were designed basically to promote the interests of big business,

Το αυξημένο κύρος μιας οικονομικής οργάνωσης, όπως ο κεντρικός σχεδιασμός, που έχει ταυτιστεί με το σοσιαλιστικό σύστημα, είναι ευνόητο ότι θα προκαλέσει την αντίδραση της αντίπερα όχθης. Κι εξίσου ευνόητο η αντίδραση να προέλθει μέσα από τους κόλπους των κυρίαρχα ανερχόμενων ρευμάτων της οικονομικής θεωρίας που βασίζονται στην υποκειμενική θεωρία της αξίας όπως αυτό της θεωρίας της οριακής χρησιμότητας. Πράγματι, μια από τις χώρες στις οποίες η σχετική συζήτηση διεξάγεται με θέρμη είναι η Αυστρία, χώρα καταγωγής του Carl Menger θεμελιωτή μιας από τις οικονομικές σχολές που ξεπήδησε στο πλαίσιο της θεωρίας της οριακής χρησιμότητας. Ανάμεσα σε αυτούς που λαμβάνουν μέρος σε ένα σεμινάριο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στη Βιέννη, στο πλαίσιο αυτής της θεωρητικής σχολής που διεξάγεται υπό τον Eugen von Böhm-Bawerk¹⁴, είναι δύο διανοητές που θα γίνουν πρωταγωνιστές στα δύο αντίθετα στρατόπεδα μιας διαμάχης: ο Ludwig von Mises και ο Otto Neurath¹⁵. Ο πρώτος ως αρνητής της βιωσιμότητας οποιασδήποτε μη αγοραίας οικονομίας που δε βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία, ο δεύτερος ως θιασώτης μιας κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας χωρίς αγορά και χρήμα. Η διαμάχη αυτή παρά την ένταση και το ενδιαφέρον της, την ευρύτητα και τον πλούτο των απόψεων και προτάσεων που θα αναδειχθούν θα διεξαχθεί ωστόσο στις γερμανόφωνες χώρες και για αυτό ίσως θα παραμείνει αρχικά σχετικά άγνωστη¹⁶. Αργότερα η πλευρά των «φιλοσοσιαλιστών» θα παρουσιάσει ένα σύστημα σοσιαλισμού της αγοράς, μια αγορά που διατηρεί ή μιμείται τις λειτουργίες της καπιταλιστικής αγοράς πλην της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, όπου μεγάλο μέρος τους, με βάση κάποιο κριτήριο, κυρίως μεγέθους-συγκέντρωσης, τελεί υπό συλλογική ιδιοκτησία, είτε στη μορφή της κρατικής ιδιοκτησίας ή στη μορφή αποκεντρωμένης κοινοτικής ιδιοκτησίας. Το κυριότερο όμως αποτελεί το γεγονός ότι υιοθετεί η πλευρά αυτή την νεοκλασική επιχειρηματολογία, τα εργαλεία, τη μέθοδο και τις υποθέσεις της οριακής χρησιμότητας, προσχωρώντας στην άποψη περί οικουμενικότητας

and indeed primarily the complex of highly cartelized undertakings that had developed around the AEG and the Berliner Handelsgesellschaft.», Struve(1973:173)

¹⁴ Ο Eugen von Böhm-Bawerk είναι επίσης γνωστός για το έργο του «Zum Abschluss des Marxschen Systems», μεταφρασμένο στα Αγγλικά ως «Karl Marx and the Close of His System» με το οποίο επιχειρεί να αποδείξει την ύπαρξη αντιφάσεων στο Κεφάλαιο του Marx και δη μεταξύ του πρώτου και του τρίτου τόμου.

¹⁵ « ... he [Böhm-Bawerk] organized an economics seminar spanning the range of economic views, culminating in a famous debate between Böhm-Bawerk himself and Otto Bauer. Attendees to this seminar included on occasion Ludwig von Mises, Schumpeter, and Neurath.», Turk(2018:22). «... Otto Bauer, used to argue his case in the magisterial seminar held by Eugen von Bohm-Bawerk, the scourge of Marxism. This was a seminar where the marginalist theory of Carl Menger was discussed and developed. At various times, Rosa Luxemburg and Nikolai Bukharin attended.», Desai(2002:187)

¹⁶ Ίσως έχει μάλιστα μεγαλύτερο ενδιαφέρον η διαμάχη αυτή στις γερμανόφωνες χώρες λόγω της εξαιρετικής ανομοιογένειας των επιχειρημάτων των υπέρμαχων του εναλλακτικού τρόπου παραγωγής έναντι της αγοράς που την κάνει πιο παραγωγική μπροστά στον πολεμική της άλλης πλευράς. Μια περιγραφή της πρώτης αυτής διαμάχης στις Γερμανόφωνες χώρες περιέχεται στο Chaloupek(1990).

των οικονομικών μεθόδων. Αυτή η στροφή με αλλαγή της ατζέντας από μέρους των «φιλοσοσιαλιστών» με την αποδοχή κάποιας μορφής αγοράς προκαλεί στη δεκαετία του 1930 την αναβίωση της διαμάχης και την μεταφέρει στον Αγγλοσαξωνικό χώρο. Πρωταγωνιστής είναι τώρα ο Friedrich August von Hayek, ο οποίος επιτίθεται ξανά στη οικονομική βιωσιμότητα του σοσιαλισμού αντλώντας επιχειρήματα από την πρώτη αυτή γερμανόφωνη διαμάχη, διευρύνοντας παράλληλα την επιχειρηματολογία προς μια γνωσιοθεωρητική κατεύθυνση¹⁷ και σηματοδοτώντας την έναρξη της δεύτερης αυτής φάσης. Σημειώνουμε πως η διαμάχη αναπτύσσεται σε παράλληλη τροχιά με την ανάπτυξη του σοβιετικού κεντρικού σχεδιασμού χωρίς φαινομενικά να επηρεάζει η μία την άλλη. Οι αντίστοιχες οικονομικές εξελίξεις στην πάλε ποτέ Σοβιετική Ένωση απαιτούν τη δική τους ξεχωριστή αντιμετώπιση και δεν θα καταπιαστούμε με αυτήν εδώ.

¹⁷ «In the 1930s Hayek attacked the economic feasibility of socialism, drawing on arguments from an earlier German language debate and taking to task a number of separate proposals for a socialist society. This drew a response from Oskar Lange, who advocated market socialism. The ensuing battle with Lange and others led Hayek to develop a distinctive "knowledge-based" critique of socialism.»
Caldwell(1997)

1.2 Ο Neurath και ο υπολογισμός in natura.

Στο πλαίσιο της διαμάχης του οικονομικού υπολογισμού οι βασικοί θιασώτες της από την πλευρά της αγοραίας οικονομίας¹⁸ ήταν αρχικά ο Ludwig von Mises και αργότερα ο Friedrich August von Hayek. Δεν είναι ιδιαίτερος γνωστό – συνήθως αποσιωπάται κατά την εξέταση της αντιπαράθεσης αυτής - η επιχειρηματολογία και ο κύριος εκφραστής της άλλης πλευράς κατά την έναρξη της διαμάχης, ο Otto Neurath¹⁹, η επιχειρηματολογία του οποίου φαίνεται να είναι η αφορμή που προκάλεσε την Μισεσιανή πολεμική²⁰ - διότι ουσιαστική στόχευση της τελευταίας είναι η αποδόμηση της βιωσιμότητας του σοσιαλισμού. Θα συμφωνήσουμε δε με τον John O'Neill ότι μη εξετάζοντας την συμβολή του Neurath αλλοιώνεται η ερμηνεία του επιχειρήματος του Mises, πυρήνας του οποίου είναι η πεποίθηση περί απόλυτης αδυναμίας ορθολογικού υπολογισμού ελλείψει ενός κοινού μέτρου υπολογισμού και άρα αδυναμίας λειτουργίας μιας οικονομίας στη βάση της εμπράγματης ανταλλαγής (in natura, in kind) ή που χρησιμοποιεί ένα οιωνοί χρήμα, δηλ. ένα συμβολικό-λογιστικό μέσο συναλλαγών απαλλαγμένο από τις βασικές λειτουργίες που κατέχει το χρήμα στην οικονομία της αγοράς²¹.

Τα προβλήματα που κληροδότησε ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, το αναγκαστικό πείραμα του πολεμικού σχεδιασμού που αφαίρεσε από τον εθνικό οικονομικό σχεδιασμό το ουτοπικό του στίγμα έστω κι αν εφαρμόστηκε σε πολεμικές συνθήκες, οι επανεμφανιζόμενες κάθε τόσο οικονομικές κρίσεις, η ανεβασμένη επιρροή του σοσιαλιστικού ρεύματος λόγω και

¹⁸ Όπως έχει ήδη αναφερθεί ο όρος αγοραία οικονομία χρησιμοποιείται εδώ για να δηλώσει την οικονομία που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, παρόλο που έχει επιχειρηθεί να διαχωριστεί η αγορά από τις σχέσεις ιδιοκτησίας.

¹⁹ Στην παρούσα εργασία δεν εξετάζεται ο ρόλος του Otto Neurath στον Λογικό Θετικισμό ούτε ο γενικότερος ρόλος του στο πλαίσιο του Κύκλου της Βιέννης.

²⁰ Σημειώνουμε πως επίσης η συμμετοχή του Max Weber στη διαμάχη από την πλευρά των υποστηρικτών της αγοράς αν και υπαρκτή, δεν είναι επίσης ευρέως γνωστή: « ... there is a tendency, more evident in Lange than in Hayek, to gloss over the work of the Austrian socialist, Otto Neurath, which formed the main object of criticism in von Mises' opening paper in the debate, as it had done in Weber's contribution to the debate», O'Neill(1996:432-433). «Defenders of the market economy were Ludwig von Mises, Max Weber and later Friedrich August von Hayek: in fact, some of their arguments in what became known as the socialist calculation debate are much better remembered than the theorist against whom they were first directed.», Uebel & Cohen (2005:46)

²¹ «The consequence [of not examining the argumentation of Neurath] is a distorted reading Mises' position and a misreading of the history of the calculation debates. Von Mises' objection to socialism turns not on questions of logic or epistemology, but on assumptions about the nature of practical rationality, in particular the claim that rational choice between options requires their commensurability in terms of a single unit of value. The subsequent debate involved the different sides taking the opposite party's positions on those assumptions. On the one hand, Taylor and Lange both took for granted the truth of von Mises' assumptions about rationality and commensurability. On the other hand, Hayek never shared von Mises' assumptions and, indeed, his later writing is much closer to the position that Neurath had assumed than to that of von Mises.», Oneill(1996:433). Το θέμα που θέτει εδώ ο O'Neill και αφορά στην ταύτιση του οικονομικού ορθολογισμού με την ύπαρξη ενός κοινού μέτρου με το οποίο εκφράζονται οι τιμές θα γίνει πιστεύουμε καθαρότερο στην πορεία της εργασίας.

της επιτυχούς έκβασης της Οκτωβριανής επανάστασης, δημιουργούν στις γερμανόφωνες χώρες μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ένα γενικότερο ρεύμα υπέρ της κοινωνικοποίησης της βιομηχανίας και του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού. Επιπλέον το κοινωνικοπολιτικό κλίμα της εποχής έθετε στο προσκήνιο στο χώρο των θεωρητικών σοσιαλδημοκρατικής επιρροής την ανάλυση της οικονομικής οργάνωσης που θα μπορούσε να αντικαταστήσει την εκλαμβανόμενη ως προβληματική καπιταλιστική οικονομία. Υπήρχε λίγο πολύ ομοφωνία εντός των ρευμάτων αυτών πως η άναρχη καπιταλιστική παραγωγή έπρεπε να αντικατασταθεί από μια συνειδητά (σε αντίθεση με τον αυθορμητισμό της αγοράς) οργανωμένη οικονομία κάτω από ένα κεντρικό οικονομικό σχέδιο το οποίο θα έβαζε σε τάξη την οικονομία και θα καταργούσε για πάντα τις οικονομικές κρίσεις – θεωρούμενες ως αποκλειστικό χαρακτηριστικό της οικονομίας της αγοράς. Αυτό που δεν ήταν ξεκάθαρο ήταν πως θα οργανωνόταν μια οικονομία από την οποία έχει αφαιρεθεί η δυνατότητα λήψης αποφάσεων στο επίπεδο της ξεχωριστής επιχειρηματικής μονάδας επί τη βάση των επιχειρηματικών αποφάσεων της οποίας, με κριτήριο το εξατομικευμένο επιχειρηματικό κέρδος, λειτουργεί η αγοραία οικονομία. Πόσο μάλλον εάν έχει αφαιρεθεί εντελώς η βάση της αγοραίας οικονομίας που είναι η ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και κατ' επέκταση η ίδια η αγορά²².

Οι θεωρητικές αυτές αναζητήσεις δεν είναι άσχετες με τις κοινωνικοπολιτικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα την ίδια περίοδο, όπως οι προλεταριακές επαναστάσεις που οδηγούν σε (βραχύβια ωστόσο) κυβερνητικά σχήματα σε διάφορα Γερμανικά κρατίδια κι επιχείρησαν να εφαρμόσουν –ανεπιτυχώς - κάποια άλλου είδους κοινωνική οργάνωση. Εντός αυτού του «κλίματος» αναπτύσσονται οι προτάσεις του Neurath²³ για μια κεντρικά

²² «Roughly, in early 1919 the menu of stances taken by parties of the left vis-a-viz socialisation was as follows: (i) the Majority Social Democratic position, following Eduard Bernstein's 'revisionist' talk of 'growing into socialism', counselled merely intensified social policy without expropriation (nationalisation) or forced catellisation; (ii) the then Independent Social Democrat Kautsky in Germany and the Austrian Social Democrat Otto Bauer opted for the nationalisation of 'mature' firms and forced cartellisation of 'mature' branches of industry. Neither of the two heeded (iii) the call for worker's control at their places of work: to address this issue Karl Korsch devised a system of effective works councils, paralleling the political council or soviet system of democracy from below. (The political council movement in turn was promoted in varying forms, on the one hand by Independents like Eisner to establish it as a control institution of the party-political parliament, on the other by the Spartacists Rosa Luxemburg and Karl Liebknecht to replace parliamentary democracy altogether.) Another alternative then only emergent was (iv) the Bolshevik example of the 'dictatorship of the proletariat' with socialisation-cum-nationalisation and a plan imposed from above, without either effective works or political councils, but instead a 'vanguard' party.», Uebel & Cohen(2005:42)

²³ Ο Neurath διετέλεσε μάλιστα διευθυντής της υπηρεσίας κεντρικού σχεδιασμού (Zentralwirtschaftsamts) της βραχύβιας «σοβιετικής δημοκρατίας της Βαυαρίας», με έδρα το Μόναχο, θέση για την οποία οδηγήθηκε σε δίκη, με τον Weber να είναι ένας από τους υπερασπιστές του (παρά τις διαφορετικές τους θέσεις επί του θέματος): «We must remember that for a short period, Neurath

σχεδιασμένη οικονομική οργάνωση, εντός της οποίας η ανταλλαγή θα γίνεται σε είδος. Τον τύπο αυτό οργάνωσης τον ονομάζει κοινωνικοποίηση (socialization). Αν και οι απόψεις του Neurath υπόκεινται μιας εξέλιξης προς την αποδοχή μιας μαρξιστικής εκδοχής του κεντρικού σχεδιασμού, δηλ. του συνδυασμού του κεντρικού σχεδιασμού με την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και οι αναφορές στον Μαρξ και σε μια μελλοντική σοσιαλιστική κοινωνία δεν είναι λίγες στο έργο του, το αξιοσημείωτο στην πρόταση του είναι ότι φαίνεται να μη θέτει ως απόλυτη προϋπόθεση την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, χωρίς μάλιστα να είναι ο μόνος²⁴, ούτε συνδέει κατ' ανάγκη την οργάνωση που προτείνει με κάποιο συγκεκριμένο είδος πολιτικοοικονομικού σχηματισμού. Είναι εμφανές εδώ, η επιρροή από την πρόσφατη εμπειρία της πολεμικής οικονομίας, η οργάνωση της οποίας θεωρεί ότι μπορεί να υιοθετηθεί και σε καιρό ειρήνης²⁵. Η ουσία της οικονομικής αυτής οργάνωσης, βρίσκεται κατά τον Neurath στον κεντρικό σχεδιασμό και συντονισμό της οικονομίας (που υπαγορεύεται από την τάση οικονομικής συγκέντρωσης η οποία είναι εμφανής ήδη στο αγοραίο σύστημα²⁶) και στην κατάργηση του χρήματος ή την αφαίρεση των ουσιαστών χαρακτηριστικών που έχει στην αγοραία οικονομία²⁷. Η κατά τον Neurath κοινωνικοποιημένη οικονομία πρέπει να λειτουργεί σαν ένα άτομο που οργανώνει τα οικονομικά του σύμφωνα με ένα σχέδιο και μπορεί να εφαρμοστεί ακόμα και σε ένα σύστημα που συντηρεί την ανισότητα²⁸. Ο συνδυασμός αυτός (κεντρικός σχεδιασμός, κατάργηση του χρήματος και ανταλλαγή σε είδος αλλά όχι απαραίτητα κατάργηση της

was the director of Bavaria's Zentralwirtschaftsamt, the agency in charge of socialization plans during the Räterepublik, or Soviet revolutionary regime in Bavaria, a regime which held power briefly in Munich in the spring of 1919. When the revolution failed and Neurath was tried, Max Weber testified in his defense.», Soto(2010:126 σημ. 16)

²⁴ «Proposals on how to socialize the economy were by no means confined to socialist politicians and theoreticians. It seems that in the early stages of this discussion the prime momentum came from bourgeois economists such as Walther Rathenau, who had been one of the leading organizers of the German war economy.», Chaloupek (1990:659-660)

²⁵ «The organizations which have just been created by the requirements of war will gladly be taken over and carried on by the present requirements of peace.», Neurath(1973:139)

²⁶ «one should today recognize socialization especially in the refinement and completion of large organizations», Neurath(1973:137)

²⁷ «...any completely planned economy ultimately amounts to an economy in kind. To socialize therefore means to further an economy in kind. ... Money could remain at best as a token for a claim on all sorts of goods and services which the individual consumer is given to enable him to arrange his consumption», Neurath(1973:145)

²⁸ «Socialization presupposes that an economic plan is realised by some decisive central body or other. Such a planned economy need not be of a socialist nature, it might for example secure more favorable living standards for a privileged group», Neurath(1973:136), από την άλλη «Of a complete realization of socialism, however, one can generally speak only when both the socialist distribution and the planned administration of production takes place through society», Neurath(1973:137). Η εθνικοποίηση δεν είναι αναγκαία παρά μόνον σε ορισμένες περιπτώσεις και εκεί όπου χρειάζεται να αντιμετωπιστούν πιθανές αντιστάσεις: «Nationalization would be an important means for facilitating certain connections or removing opposition.», Neurath(1973:138)

ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής²⁹), προκαλεί κριτική τόσο για ουτοπισμό³⁰ όσο και για απόπειρα δήθεν κοινωνικοποίησης μια και δεν προβλέπει την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας³¹.

Η λειτουργία της κοινωνικοποιημένης οικονομίας κατά τον Neurath είναι εφικτή εάν αυτή βασιστεί στην κατάλληλη καταγραφή των παραγωγικών δυνατοτήτων της, με την κατάλληλη οργάνωση της παραγωγής και τη διανομή χωρίς τη χρήση χρήματος. Η πεποίθησή του για την ανάγκη συνδυασμού του κεντρικού σχεδιασμού με τον αντιπραγματισμό βασίζεται εν πολλοίς στην αντίληψη του για τον ορθό τρόπο οικονομικού υπολογισμού και κατ' επέκταση στην άποψή του για τις τιμές και την καταλληλότητα τους στη στήριξη ενός συστήματος κοινωνικής ευημερίας. Η τιμή για τον Neurath όπως διαμορφώνεται μέσα στο αγοραίο σύστημα, δεν μπορεί να εκφράσει τον πλούτο των κοινωνικών αναγκών και για αυτό δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση του οικονομικού υπολογισμού και άρα το χρήμα δεν πρέπει να αποτελεί μέτρο των αξιών. Ο μονοδιάστατος χαρακτήρας της καθιστά την τιμή κοντόθωρη. Η νεοκλασική οικονομική θεωρία έχει παραδεχτεί εν μέρει την αδυναμία αυτή ενσωματώνοντας στο corpus της τις έννοιες των εξωτερικοτήτων (externalities), των δημόσιων αγαθών και γενικότερα με τον κλάδο των νεοκλασικών οικονομικών της ευημερίας ή με διάφορες προσαρμογές π.χ. λαμβάνοντας υπόψη την οικολογική παράμετρο κι ενσωματώνοντας την στην οικονομική του περιβάλλοντος³². Ο πυρήνας της σκέψης του Neurath συνοψίζεται κατά τον Ο'Neil στο ότι η ορθολογική πρακτική σκέψη δεν απαιτεί την εμπλοκή κάποιας μοναδικής μονάδας μέτρησης η οποία περιορίζει τη λήψη αποφάσεων σε

²⁹ Η δυνατότητα αυτού του συνδυασμού φαίνεται να απορρίπτεται σε μετέπειτα γραπτά του από τον ίδιο τον Neurath, όπου φαίνεται να προσχωρεί στην μαρξιστική άποψη, βλ. Uebel & Cohen(2005:45) και Neurath(1925), Neurath(1925a)

³⁰ «Max Weber has also sharply criticized Neurath's ideas. Weber has many objections to moneyless computation and much to say in favour of a monetary economy. Amongst other things he writes that, Weber (1947:171): "From the purely technical point of view, money is the most 'efficient' means of economic accounting. That is, it is formally the most rational means of orienting economic activity." Karl Kautsky also realizes the necessity for a monetary economy, and he, too, attacks Neurath's ideas (Kautsky(1922:314): "Without money only two kinds of economy are possible. First, the primitive one already mentioned, and, translated into terms of modern conditions, this would mean that the whole of productive activity in the state was turned into a single factory under a central management, which would allot to each individual concern what it had to produce, receive all the products of the entire population and assign in natura to each business means of production and to each individual consumer his means of consumption."», Hoff(1949:50)

³¹ «Antisocialists and most socialists alike took Neurath's ideas to have been refuted comprehensively and, if they hadn't done so already, moved the discussion to the then new and ever changing terrain of "market socialism."», Uebel, Thomas E. (2005:310)

³² «One of these who considered them at an earlier time was Otto Neurath who specifically raised in his discussion of a 'natural economy' the issue of valuing, and making a choice between, the present and future use of non-renewable resources», Bottomore(1990:134)

μία καθαρή τεχνική διαδικασία. Απαιτεί ηθική και πολιτική κρίση³³. Επιπλέον μια σειρά στρεβλώσεων που παρεμβαίνουν στο σύστημα των αγοραίων τιμών ακυρώνουν τη λειτουργία του μηχανισμού αυτού ως μέσο μετάδοσης πληροφοριών για τις προτιμήσεις και την οικονομική αποτελεσματικότητα, όπως πιστεύει η Χαγιεκιανή εκδοχή της Αυστριακής θεωρίας. Η τιμή εντός του αγοραίου συστήματος δεν διαμορφώνεται ελεύθερα αλλά κάτω από διάφορους περιορισμούς οι οποίοι δεν συνιστούν εξαιρέσεις αλλά κοινή πρακτική, περιορισμοί οι οποίοι εντείνονται όλο και περισσότερο με την παρατηρούμενη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου. Τέτοιοι περιορισμοί όπως είναι η μονοπωλιακή διαμόρφωση των τιμών, η χρηματιστηριακή ή συναλλαγματική κερδοσκοπία (αλλά και η ολοένα διευρυμένη παρεμβατική λειτουργία του κράτους³⁴), καταρρίπτουν το επιχείρημα περί ορθολογικότητας του οικονομικού υπολογισμού εντός του συστήματος της αγοράς και των αγοραίων τιμών. «Nothing like the ‘true’ price exists anyhow; price is the combined result of all market factors and among these also belongs the intentional influence exerted on the price without regard to the momentary net profit.»³⁵. Η θεώρηση αυτή προσιδιάζει μεθοδολογικά στην άποψη για την τιμή ως φορέα πληροφορίας, για τον Neurath ατελή φορέα, για τον Hayek τον καλύτερο φορέα που διαθέτουμε και την αγορά το καλύτερο πεδίο λειτουργίας της.

Η έμφαση στα δύο αυτά χαρακτηριστικά (ανταλλαγή/υπολογισμός σε είδος και κεντρικός σχεδιασμός³⁶) σχετίζεται επίσης με την έννοια της ευημερίας στην οποία δίνει διαφορετικό περιεχόμενο από την κυρίαρχη οικονομική αντίληψη. Κατά τον Neurath η ευημερία δεν μπορεί να μετριέται με βάση μια χρηματική μονάδα διότι αυτό το μονοδιάστατο μέτρο δεν μπορεί να εκφράσει όλες της όψεις-παραμέτρους που συνιστούν την ποιότητα της ζωής. Οι παράμετροι αυτοί δεν είναι ατομικού χαρακτήρα αλλά κυρίως κοινωνικές-συλλογικές. Έτσι η ευημερία περιλαμβάνει μη μετρήσιμα σε χρηματικές μονάδες αγαθά όπως η υγεία, η παιδεία, η βιωσιμότητα των πόρων και το περιβάλλον (πρόδρομος των οικολογικών οικονομικών), ο πλούτος αυτού που ονομάζει ποιότητα ζωής, πρέπει να

³³ O’Neill(1996:437)

³⁴ Ένα σύγχρονο παράδειγμα νόθευσης της «φυσικής» λειτουργίας των τιμών αποτελεί η προώθηση π.χ. των λεγόμενων πράσινων μορφών ενέργειας. Ουσιαστικά πρόκειται για τεράστιας κλίμακας αλλοίωση των αγοραίων τιμών μέσω μιας τεράστιας επίσης σε μέγεθος και διακρατικά συντονισμένης κρατικής παρέμβασης σε αυτές ώστε οι επενδύσεις στην πράσινη ενέργεια να καταστούν τεχνητά και άρα μη ορθολογικά κερδοφόρες. Η «εξήγηση» που δίνει η αυστριακή σχολή για την ανάγκη τέτοιων παρεμβάσεων – αν και με «μισή καρδιά» και θεωρώντας τέτοια φαινόμενα μη κεντρικά - είναι η ύπαρξη ορισμένων αστοχιών ή εξωτερικοτήτων, μια ανάλυση που έχει ενσωματωθεί επίσης γενικά στη νεοκλασική οικονομική θεωρία.

³⁵ Neurath(1925:431)

³⁶ Κατά τον Uebel ο Neurath « ... quietly dropped the advocacy of centrally planned economies in kind but staunchly defended calculation in kind.» Uebel & Cohen (2005:66)

μετρίεται στις φυσικές τους μονάδες και σε αυτές, δηλ. σε εμπράγματους όρους, πρέπει να καθορίζονται οι κοινωνικοί στόχοι που συνιστούν το κεντρικό σχέδιο³⁷. Αντίστοιχα η απαιτούμενη λογιστική σε εμπράγματους όρους θεωρείται απολύτως εφικτή—άλλωστε κατά το Neurath κανείς μηχανικός όταν προγραμματίζει και υλοποιεί ένα έργο δεν το κάνει σε χρηματικούς όρους.

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο κατά τον Neurath το χρήμα δεν μπορεί να έχει θέση σε μια ευημερούσα κοινωνία, είναι για τον κεντρικό ρόλο που κατέχει στην εκδήλωση των καπιταλιστικών κρίσεων, της αναρχίας της παραγωγής που χαρακτηρίζει το καπιταλιστικό σύστημα, εξαιτίας της αναποτελεσματικότητας του³⁸, γι' αυτό και η διατήρησή του είναι ασύμβατη με το καθεστώς της κοινωνικής ευημερίας που ο ίδιος προσβεύει³⁹. Το χρήμα, εάν υπάρχει, περιορίζεται σε έναν δευτερεύοντα ρόλο ως μέσο απόκτησης καταναλωτικών αγαθών, η κατανομή (αλλά και η παραγωγή) των οποίων θα πρέπει να υποτάσσεται στο γενικότερο κοινωνικό συμφέρον και όχι στο ατομικό. Αναφερόμενος στις απόψεις του Μαρξ, στην ουσία όμως αντανakλώντας τη δική του οπτική ο Neurath θεωρεί πως η σοσιαλιστική αρχή βασίζεται σε ένα οικονομικό σχέδιο το οποίο ρυθμίζει την παραγωγή και τη διανομή **ανεξάρτητα** (έμφαση δική μας) του ενός από το άλλο, έτσι ώστε η κοινωνική «χρησιμότητα» να υπηρετείται στο βέλτιστο βαθμό στο όλον και η συνολική οικονομία να παράγει όσο το δυνατόν περισσότερες «αξίες χρήσης»⁴⁰. Στην καπιταλιστική οικονομία κάθε ξεχωριστή επιχείρηση διαθέτει τον οικονομικό της χρηματικό υπολογισμό, το κέρδος και τη ζημία. Στη σοσιαλιστική οικονομία είναι μόνο δυνατόν να εκτιμηθεί εάν μία οικονομία ως όλον, μια καθορισμένη δομή, προτιμάται σε σχέση με μίαν άλλη⁴¹.

Κάθε οικονομικό σχέδιο εκφράζει έναν εναλλακτικό τύπο συλλογικής-κοινωνικής ευημερίας δηλ. εναλλακτικό συνδυασμό προϊόντων και υπηρεσιών άρα και διαφορετικό

³⁷ «One may choose between plans; those that with the same effort consume more raw materials than others are of course eliminated. More difficult is the case where higher consumption of raw materials goes with less work. The question might arise, should one protect coal mines or put greater strain on men? The answer depends for example on whether one thinks that hydraulic power may be sufficiently developed or that solar heat might come to be better used, etc. If one believes the latter, one may 'spend' coal more freely and will hardly waste human effort where coal can be used. If however one is afraid that when one generation uses too much coal thousands will freeze to death in the future, one might well use more human power and save coal. Such and many other non-technical matters determine the choice of a technically calculable plan.», Neurath(1973:263)

³⁸ βλ. επιχειρηματολογία στο Neurath(1925:437-438) για το ρόλο του χρήματος στην καπιταλιστική οικονομία όπου γίνονται και αναφορές στο έργο του Marx.

³⁹ «... in terms of social engineering, a type of socialism is not even conceivable that retains circulation of money, calculation in money and exchange of products.», Neurath(1925:443)

⁴⁰ Neurath(1925:439)

⁴¹ Neurath(1925a:471).

βαθμό και τρόπο αξιοποίησης των διαθεσίμων πόρων. «All the available constituents of the basis of life can be ascertained in exact numbers, even quantities of elements of the condition of life can be determined numerically, but such accounting in kind can never be reduced to one unit, and a 'surplus' can never be found by calculation. One economic plan contains at the start a definite amount of buildings, animals, forests, machines, etc., and reserve stocks, and a definite amount of constituents of condition of life – homes, food, clothing, education, inspiration, working time, leisure time, morbidity, etc., as annual output, as well as a definite situation at the end which again contains buildings, machines, etc., and reserves. The other economic plan contains other quantities. And now the appointed organisation, be it a parliament, a body with dictatorial powers or some other body must decide which economic plan should be put into operation, as already mentioned above. The execution may then be put into the hands of a 'central economic administration' or some other office. It is perfectly possible to respect the wishes of particular groups of consumers for variety and free choice to a considerable degree – if the society as a whole agrees.»⁴²

Είναι προφανές πως η αγορά αντικαθίσταται από ένα μηχανισμό κεντρικής διευθέτησης, συντονισμού και σχεδιασμού μαζί με ένα μηχανισμό διαβούλευσης και συλλογής των καταναλωτικών αναγκών⁴³. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις μια τέτοια οικονομία δεν μπορεί παρά να είναι συγκεντρωτική (centralistic) ενώ κάθε ατομική επιχείρηση δεν πρέπει να αξιολογείται με βάση την εξατομικευμένη της κερδοφορία, αλλά στο πώς συμβάλλει στην συνολική κοινωνική ευημερία. Άποψη εμφανώς στον αντίποδα της αυστριακής θεωρίας⁴⁴ όσο και της νεοκλασικής εκδοχής οριακή θεωρία της χρησιμότητας όπου κοινωνική ευημερία είναι το άθροισμα των επιμέρους ευημεριών κάτω από το κριτήριο Pareto, καθώς και σε οποιαδήποτε εκδοχή αποκεντρωμένου συστήματος όπως τα

⁴² Neurath(1925:424).

⁴³ Σημειώνουμε πως ο σχεδιασμός πρέπει να είναι ολιστικός και όχι μερικός «We must ... remove those inhibitions that attach to partial socialization and indefinite expectations», Neurath (1973:147). Ο Neurath αντιμετωπίζει διάφορα φαινόμενα όπως τα καρτέλ, τη συγκέντρωση της παραγωγής ή τη δημιουργία μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων αντιφατικά. Από τη μια θεωρώντας τα ως ψήγματα μερικής έστω κοινωνικοποίησης από την άλλη μια πλήρως κοινωνικοποιημένη οικονομία δεν έχει σχέση με τον μερικό σχεδιασμό ή τη συμμετοχή του κράτους σε επιχειρήσεις. «Therefore the state's sharing in the profits of large enterprises cannot be considered as decisively significant, because it is still based on the concept of net profits of the traditional monetary order. The same holds of the whole taxation policy, which can be countenanced only as a transition measure. A fully socialized economy knows no taxes, since all living standards and incomes are directly determined by the totality, whereas taxes presuppose independent incomes», Neurath (1973:148)

⁴⁴ Είναι ακριβώς αυτού του τύπου η οικονομική οργάνωση όπου θα θεωρηθεί αργότερα από την αυστριακή σχολή (Mises, Hayek), ότι στηρίζεται σε μη ορθολογική οικονομική βάση

συστήματα του σοσιαλισμού της αγοράς⁴⁵. Η οικονομική αποτελεσματικότητα της ξεχωριστής επιχείρησης δεν έχει αξία εάν το προϊόν που παράγεται δεν συμβάλει στον τύπο της ευημερίας που έχει επιλεγεί από το κοινωνικό σύνολο ακριβώς στον αντίποδα της αγοραίας οικονομίας όπου η οικονομική αποτελεσματικότητα κρίνεται στην επιχείρηση και συνδέεται με τις ατομικές προτιμήσεις του καταναλωτή - εάν μια επιχείρηση πουλάει με κερδοφορία το προϊόν της είναι αποτελεσματική. Αντιθέτως για τον Neurath « ... in socialism there is only a decision on a total economic plan, based on careful calculations and questioning of groups of consumers, workers, etc., and from this follows the assessment of the economic efficiency of the individual establishment»⁴⁶. Επίσης, «the greater or lesser economic efficiency of a system of measures can be ascertained only by comparing total plans. The central office for measurement in kind would for instance have to design an economic plan on the assumption that a generating plant is to be built and agriculture is to be improved in certain ways, and a second plan on the assumption that a canal is to be dug and a foundry built. Then the economic central office and above all the people's representatives have to decide whether they prefer one or the other shaping of living standards: better supply of electricity and food with attendant effects, or better supplies resulting from enhanced imports and increased production of iron. There are no units that can be used as the basis of such a decision, neither units of money nor hours of work. One must directly judge the desirability of the two possibilities. To many it seems impossible to proceed in this manner, and yet it is only in this field that we are not used to it.»⁴⁷. Τι όμως θα αντικαταστήσει το κίνητρο του κέρδους που στην αγοραία οικονομία αποτελεί και τη βάση του οικονομικού υπολογισμού? Το κίνητρο του επιχειρηματικού κέρδους, μπορεί επαρκώς να αντικατασταθεί με συστήματα πριμοδότησης (μπόνους) όχι στη βάση μιας κακώς εννοούμενης οικονομικής αποτελεσματικότητας αλλά στη βάση ευρύτερων κοινωνικών κριτηρίων. «The director of a firm in a socialized economy would however receive premiums not only for producing much and saving in raw materials, but also for improving working conditions, reducing sickness among workers and so on.». Φαίνεται πως, κατά τον Neurath, αποτελεί ένα πρόβλημα που θα επιλυθεί σχετικά εύκολα, σε σύγκριση μάλιστα με τα άλυτα προβλήματα του υπάρχοντος ανορθολογικού οικονομικού συστήματος, αγνοώντας φαινόμενα όπως αυτό που αργότερα

⁴⁵ Η θέση του Neurath δεν φαίνεται επίσης να συμφωνεί πλήρως με τον τύπο κεντρικού σχεδιασμού που χαρακτηρίζει την σοβιετική οικονομία: "Calculation in kind can be applied not only to the total economy but also to each work establishment, if only to make it possible to compare their 'ways of working'. This is a technical calculation which operates as exactly as possible with units of the most varied kind. This also cannot be reduced to one single unit, although it has been tried again and again by some socialist thinkers, lately especially by Russians", Neurath(1925:426)

⁴⁶ Neurath(1925:427)

⁴⁷ Neurath(1973:472)

ονομάστηκε soft budgeting⁴⁸, σε συστήματα που εκλείπει η ανταγωνιστική αγορά, δηλ. η πιθανότητα τιμωρίας δια της πλήρους αποβολής από την αγορά (πτώχευση) ή φαινόμενα που παρουσιάζονται όταν η παραγωγή καθορίζεται εκ των προτέρων από ένα ανελαστικό κεντρικό σχέδιο, όπως η ελλειψή (ποιοτική ή ποσοτική) κάλυψη των αναγκών όταν εκλείπουν τα εναλλακτικά προϊόντα που ανταγωνίζονται για την εύνοια του καταναλωτή με τρόποι την επιβίωση εντός της ανταγωνιστικής αγοράς.

Ο Neurath δεν προτείνει ένα αναλυτικό πρόγραμμα οργάνωσης μιας οικονομίας στη βάση των γενικών του αρχών. Παρά τη συμβολή του στο γενικότερο προβληματισμό του οικονομικού υπολογισμού, παραμένει στις γενικές αρχές περί ανάγκης ολικής στατιστικής και σχεδιασμού χωρίς να δίνει ένα αναλυτικό σχέδιο οργάνωσης τους, ενώ φαίνεται να παλινδρομεί μεταξύ ολικής και μερικής κοινωνικοποίησης⁴⁹. Η αδυναμία του αυτή αλλά και η αρνητική στάση της σοσιαλδημοκρατίας που εγκαταλείπει την ιδέα ενός συνολικού σχεδιασμού⁵⁰ – αλλά ενδεχομένως και η εμπειρία της Σοβιετικής Ένωσης όπου δεν υιοθετείται ο σχεδιασμός σε είδος – οδηγεί στην εγκατάλειψη του ερευνητικού σχεδίου του Neurath για έναν in-natura κεντρικό σχεδιασμό.

1.3 Ο Mises και η τυπική έναρξη της διαμάχης

Αν κι έχουν προηγηθεί ή παρουσιάζονται σχεδόν ταυτόχρονα διάφορες μελέτες και αρθρογραφία για το θέμα του οικονομικού υπολογισμού όταν εκλείπει η αγοραία οικονομία⁵¹, η τυπική έναρξη της λεγόμενης διαμάχης του οικονομικού υπολογισμού,

⁴⁸ Ο όρος αυτός πρωτοχρησιμοποιήθηκε για να αποδώσει φαινόμενα χαμηλής παραγωγικότητας που οφείλονται στην έλλειψη οικονομικού καταναγκασμού (π.χ. πτώχευση επιχειρήσεων και όλα τα παρελκόμενα όπως ο εφεδρικός στρατός εργασίας), στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού. Αργότερα ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει φαινόμενα που εμφανίζονται και στο έδαφος του καπιταλισμού όταν οι διάφορες επιχειρήσεις παρά τις «λάθους» επιλογές τους πέφτουν στα μαλακά για πολιτικούς ή άλλους λόγους ή διασώζονται με τη βοήθεια του κράτους. Βλ. Σχετικά π.χ. Kornai(1986)

⁴⁹ Chaloupek(2017:65)

⁵⁰ “Among Social Democratic politicians and writers, Neurath’s idea to organize an economy in its totality on the basis of an accounting system in terms of material inputs and outputs which requires the application of a multitude of different units of measurement was not considered to be a serious proposal for economic policy”, Chaloupek(2017:65)

⁵¹ Την ίδια περίπου περίοδο ο Weber αναπτύσσει παρόμοια επιχειρήματα χωρίς όμως να υπάρξει συνέχεια μια και πεθαίνει το 1920. «Weber’s and Mises’ arguments were developed independently of each other (and of Brutzkus who developed similar arguments at the time in Russia). Weber’s arguments are part of a manuscript left incomplete at his death in April 1920 and later edited by his widow as Economy and Society, published in 1921.», Uebel&Cohen(2005:84, σημ. 110). Παρόμοια επιχειρηματολογία μπορούμε να εντοπίσουμε ακόμα πιο παλιά αν και όχι αναπτυγμένη με κάποια συστηματικότητα. «Already Wieser gave an anti-socialist calculation argument that anticipated aspects of Mises’ later argumentation, but it did not yet close the case against socialism completely», Nemeth et al (2007:50). Επίσης ο Gustav Cassel ακολουθεί την ίδια επιχειρηματολογική γραμμή «It is precisely the great fundamental defect of the ‘communist state’ that it can never evaluate rightly the different factors of production, and therefore can never be in a position to direct the production in the right

σηματοδοτείται από το άρθρο του Mises «Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen»⁵². Σε αυτό θέτει την επιχειρηματολογία περί απόλυτης αδυναμίας βιωσιμότητας ενός σοσιαλιστικού συστήματος. Αν και στρέφεται ενάντια κυρίως σε ένα μοντέλο κεντρικού σχεδιασμού, χωρίς ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, βασισμένο στην ανταλλαγή σε είδος, βασικός θιασώτης του οποίου είναι εκείνη την εποχή ο Otto Neurath, πυροδοτεί μια γενικότερη συζήτηση που αφορά τα θεμέλια της οικονομικής θεωρίας.

Είναι προφανές ότι το άρθρο αυτό εντάσσεται στην αντί-σοσιαλιστική πολεμική. Σε αυτό αν και ο Mises, δεν απαλλάσσεται από έξω-οικονομικού χαρακτήρα επιχειρήματα⁵³ τα οποία κυριαρχούν μέχρι τότε σε αυτού του είδους την πολεμική και αξιοποιεί όλο το διαθέσιμο αντί-σοσιαλιστικό οπλοστάσιο⁵⁴, ωστόσο επιχειρεί να αποδομήσει τη δυνατότητα ύπαρξης μιας μη αγοραίας οικονομίας στη βάση οικονομικών επιχειρημάτων. Όμως και η επιχειρηματολογία της άλλης πλευράς – εξαιρούμενης ίσως της προσπάθειας του Otto Neurath⁵⁵ - βασιζόταν έως τότε σε κάποιες σκόρπιες αναφορές των κλασικών του Μαρξισμού (κυρίως στο σχολιασμό του Marx για το πρόγραμμα του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, το ονομαζόμενο πρόγραμμα της Gotha και το έργο του Engels Anti-Dühring) καθώς και σε διάφορες συνεισφορές ημι-ουτοπικού χαρακτήρα (π.χ. το έργο του Carl Ballod, Zukunftsstaat και τα έργα του Josef Popper-Lynkeus), ώστε η αναφορά του Mises για τους

way.», Cassell(1899:456-457), αναφέρεται στο Nemeth et al (2007:52). Πρόδρομοι επίσης της αδυναμίας ύπαρξης σοσιαλιστικής οργάνωσης θεωρούνται κατά τον Steele(1992:κεφ.4) οι Adam Smith και Hermann Heinrich Gossen αλλά και οι λεγόμενοι καθέδρας σοσιαλιστές (Kathedersozialisten) οι οποίοι όμως « ... do not clearly and explicitly isolate the economic calculation problem», Steel(1992,κεφ. 4. «i. Early Glimpses of the problem »)

⁵² Το άρθρο αυτό το οποίο μπορούμε να αποδώσουμε στα Ελληνικά ως «Ο οικονομικός υπολογισμός στην σοσιαλιστική κοινότητα», δημοσιεύτηκε στο Archiv fur Sozialwissenschaften, vol. 47, 1920, ενώ συμπεριλήφθηκε στη συλλογή άρθρων που αφορούν τη διαμάχη για τον οικονομικό υπολογισμό που επιμελήθηκε ο Hayek μεταφρασμένο ως «Economic Calculation in the Socialist Commonwealth», βλ. Hayek(1935). Τα επιχειρήματα επαναλαμβάνονται αργότερα στο βιβλίο του Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen ueber den Sozialismus, πρωτοεκδοθέν το 1922. Το μοτίβο αυτό της κριτικής στο σοσιαλισμό αποτελεί ουσιαστικά το κέντρο βάρος του έργου ζωής του Mises.

⁵³ Π.χ απόδοση στο σοσιαλιστικό σύστημα των χαρακτηριστικών καθεστώτος ανελευθερίας, της χρήσης καταναγκαστικών μεθόδων κ.ο.κ. Μια ανασκόπηση των διαφόρων τύπων επιχειρημάτων που έχουν χρησιμοποιηθεί διαχρονικά μπορεί να βρεθεί στο Buchanan(1985).

⁵⁴ Αν και το άρθρο του Mises περιλαμβάνει κυρίως οικονομικού τύπου επιχειρήματα, βασιζόμενα ωστόσο στην a priori ορθολογικότητα και αchronικότητα της αγοράς, δεν λείπει η κλισέ αντισοσιαλιστική επιχειρηματολογία. Η άποψη του Uebel (2007:46): «All the standard arguments against socialism familiar since Schaffle's Quintessence of Socialism (1875) were renewed here» για το έργο του Mises Nation, Staat und Wirtschaft, έχει σε μεγάλο βαθμό εφαρμογή κι εδώ.

⁵⁵ Δεν εξετάζουμε εδώ τα όσα εκτυλίσσονται, συμπεριλαμβανόμενων των σχετικών θεωρητικών διαμαχών, στη Σοβιετική Ένωση μετά την Οκτωβριανή επανάσταση.

Μαρξιστές ότι «... καταρτίζουν σχέδια για το δρόμο προς τον σοσιαλισμό και όχι για τον σοσιαλισμό καθαυτό»⁵⁶ να μην στερείται βάσης.

Το σύστημα ενάντια στο οποίο επιχειρηματολογεί ο Mises προσιδιάζει σε αυτό που έχει περιγράψει ο Otto Neurath⁵⁷, δηλ. πέρα από την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, η αγορά, δηλ. ο μηχανισμός διαμόρφωσης των τιμών μέσω του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης έχει αντικατασταθεί από έναν μηχανισμό παραγωγής και κατανομής των προϊόντων ο οποίος καθοδηγείται από τον κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας με βάση γενικότερα κοινωνικά κι επιστημονικά κριτήρια. Η διανομή και ο οποιοσδήποτε υπολογισμός διενεργείται σε είδος (*in natura*). Το χρήμα αν εξακολουθεί να υφίσταται έχει απαλλαχθεί από τα χαρακτηριστικά που διαθέτει στο αγοραίο σύστημα, αποτελεί ένα οιονεί – μη πραγματικό – χρήμα, ένας τρόπος μόνο διεκδίκησης του εθνικού προϊόντος που σου αναλογεί. Αυτό που ενδιαφέρει εδώ δεν είναι κυρίως η απόδοση τιμών στα τελικά – καταναλωτικά προϊόντα, αλλά στα μέσα παραγωγής συμπεριλαμβανομένων των πρώτων υλών. Η ανυπαρξία «ορθολογικών» τιμών σε αυτά αρκεί για να οδηγηθούμε σε ένα μη βιώσιμο σύστημα, μια και κατά τον Mises από τις τιμές αυτών καθορίζονται και οι τιμές των υπολοίπων.

Στον πυρήνα της επιχειρηματολογίας του Mises βρίσκεται η έννοια του οικονομικού ορθολογισμού. Μόνο στο πλαίσιο του αγοραίου συστήματος μπορεί να υφίσταται κατά τον Mises οικονομικός ορθολογισμός, η βάση του οποίου είναι ο μηχανισμός διαμόρφωσης των τιμών μέσω της αγοράς⁵⁸. Μόνο αυτός ο μηχανισμός προσφέρει τη δυνατότητα ορθολογικής

⁵⁶ Mises(1990:32). Κατά τον Desai(2002:190) «... Marxists had refused to speculate about the details of how a socialist economy would be run, since Marx had discouraged such utopian speculation.».

⁵⁷ Οι κατά την Mises αδυναμίες στο σύστημα του Neurath όπως περιγράφονται στη Μισεσιανή επιχειρηματολογία είναι γνωστές στο Neurath, απαντώνται όμως – όπως έχουμε αναφέρει - κάτω από μια διαφορετική θεώρηση η οποία είναι ασύμβατη με την ταύτιση από τον Mises της οικονομικής ορθολογικότητας με τη λειτουργία του συστήματος της αγοράς. Π.χ. εάν κατά τον Mises η ορθολογική οικονομική λειτουργία ταυτίζεται με αυτό που αποφασίζει η αγορά, για τον Neurath ορθολογικό είναι αυτό που αποφασίζει το κοινωνικό σύνολο με βάση κριτήρια που συνδέονται με την συνολική κοινωνική εικόνα.

⁵⁸ Σημειώνουμε πως η επιχειρηματολογία του Mises βασίζεται στην κεντρικότητα της έννοιας της ορθολογικής συμπεριφοράς η οποία θα πρέπει να διέπει τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Στην έννοια της ορθολογικής συμπεριφοράς δίδεται ένας συγκεκριμένος ορισμός που δεν διαφέρει από αυτόν των οικονομολόγων της οριακής χρησιμότητας και της υποκειμενικής θεωρίας της αξίας παρά τις διαφορές του Mises με το νεοκλασικό ρεύμα της στατικής ισορροπίας. Ο ορισμός αυτός της ορθολογικότητας βασίζεται με τη σειρά του στην κεντρικότητα του ατομικού οφέλους η επιδίωξη της μεγιστοποίησης του οποίου ανάγεται σε καθολικό κριτήριο, αποκλείοντας έτσι κάθε άλλον ορισμό του οικονομικού ορθολογισμού όπως π.χ. έναν που να βασίζεται σε κοινωνικά κριτήρια.

απόδοσης των τιμών, με τη χρήση ενός κοινού μέτρου, που αποτελεί η χρηματική μονάδα⁵⁹. Οι διαμορφούμενες με αυτόν τον τρόπο τιμές αντανακλούν την πραγματική συμβολή και τη σπανιότητα των πόρων που έχουν συμμετέχει στην παραγωγή του αγαθού και γι' αυτό ακριβώς είναι ορθολογικές. Ορισμένες εξαιρέσεις ή αδυναμίες που ο Mises αναγνωρίζει στο αγοραίο σύστημα, τις θεωρεί μη ουσιώδεις, όπως η ύπαρξη των λεγόμενων δημόσιων αγαθών και οι εξωτερικότητες (externalities). Οι αγοραίες τιμές, αποτελούν την βάση του υπολογισμού του κόστους και του οφέλους, της αξιολόγησης των επενδύσεων και του ρίσκου, δείκτες έκφρασης των προτιμήσεων και της σπανιότητας, επιτρέπουν τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ εναλλακτικών επενδύσεων, επιλογής εναλλακτικών πρώτων υλών ή παραγωγικών μεθόδων, τη δυνατότητα δηλ. βελτίωσης της παραγωγικότητας, οποιασδήποτε ακόμα και στοιχειώδους επιχειρηματικής πρόβλεψης. Χωρίς αγοραίες τιμές δεν υπάρχει ορθολογική οικονομική λειτουργία. Η απουσία πραγματικού χρήματος (που είναι το μέσο έκφρασης των αγοραίων τιμών) αφαιρεί τη δυνατότητα ύπαρξης ενός μέτρου των αξιών και άρα καθιστά αδύνατο τον ορθολογικό καθορισμό των τιμών (είτε πρόκειται για καταναλωτικά προϊόντα, πρώτες ύλες, ή άλλα κεφαλαιουχικά αγαθά ή μισθοί). Ο οικονομικός υπολογισμός είναι για τον Mises αναπόσπαστος από την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τον ανταγωνισμό των επιμέρους επιχειρήσεων – όλα τα επιχειρήματα του Mises «είναι παράγωγα του επιχειρήματος υπέρ της ατομικής ιδιοκτησίας. Χωρίς ατομική ιδιοκτησία δεν μπορεί να υπάρξει εξελιγμένη οικονομική διαδικασία»⁶⁰. Μόνον δια του ανταγωνισμού των επιμέρους επιχειρήσεων και άρα δια του κίνητρου του κέρδους (που προϋποθέτει και τη διαμεσολάβηση του χρήματος) είναι δυνατός ο οικονομικός υπολογισμός. Άλλου είδους οικονομικός υπολογισμός ή άλλος μηχανισμός διαμόρφωσης των τιμών (π.χ. συνειδητή «εργαλειακή» χρήση τους) είναι αδύνατος και μη ορθολογικός. Το επιχείρημα του Mises μπορεί κατά συνέπεια να συνοψιστεί ως εξής :

⁵⁹ Ο Neurath ασκεί μια ολοκληρωμένη κριτική στην έννοια του οικονομικού ορθολογισμού, όπως τον εννοεί ο Mises αλλά και η νεοκλασική σχολή εν γένει, βασιζόμενος σε μια ριζικά διαφορετική έννοια του ορθολογισμού η οποία είναι και το θεμέλιο της δικής του θεωρίας του κεντρικού σχεδιασμού. «What Neurath's often repeated juxtapositions of plan vs. profit amount to, is the claim that the economic systems of capitalism and socialism do not share the same concept of economic rationality, of Wirtschaftlichkeit". Given certain production goods, economic rationality in capitalism pertains to asking which of their possible employments is most profitable for their owner. Thus by some invisible hand mechanism, the many single agent rationalities are said to coalesce in social rationality. By contrast, for Neurath, economic rationality in socialism pertains to asking, from the start, which employment would provide the most use-value to the population as a whole and, then, how that particular employment could achieve the highest yield possible in terms of some product-labour expenditure ratio. This social rationality was not determined by the aggregation of individual preferences.», Uebel (2007:55).

⁶⁰ Boettke (2001:33)

- Η ύπαρξη τιμών είναι προϋπόθεση για την ορθολογική λειτουργία της οικονομίας. Ορθολογική λειτουργία της οικονομίας σημαίνει δυνατότητα υπολογισμού του κόστους και του οφέλους, επιλογής οικονομικότερου τρόπου παραγωγής μεταξύ εναλλακτικών μεθόδων ή συνδυασμού εναλλακτικών πρώτων υλών, αξιολόγησης επενδύσεων και τελικά δυνατότητα επιλογής εναλλακτικών καταναλωτικών αγαθών. Χωρίς τιμές είναι αδιανόητη η διενέργεια των παραπάνω.
- Η τιμές προϋποθέτουν την ύπαρξη πραγματικού χρήματος, ενός κοινού μέτρου διαμεσολάβησης, μέσω του οποίου αναπαριστώνται οι τιμές. Πρέπει δε να διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά που το καθιστούν χρήμα στο αγοραίο σύστημα, δεν μπορεί π.χ. να αναπαριστά απλά τις ώρες εργασίας όπως είχε προτείνει ο Marx στην Κριτική του προγράμματος της Gotha.
- Οι πραγματικές τιμές ή οι κατά Mises ορθολογικές τιμές των εμπορευμάτων διαμορφώνονται μόνον μέσω της ελεύθερης δράσης του μηχανισμού της αγοράς, δηλ. του ανταγωνισμού ιδιωτικών επιχειρήσεων με επιδίωξη το κέρδος και της λειτουργίας της προσφοράς και της ζήτησης, διότι μόνον τότε αντικατοπτρίζουν τους πραγματικούς όρους της οικονομικής λειτουργίας⁶¹.
- Είναι αδύνατον οι τιμές να αποτελούν ένα εκ των προτέρων προϊόν λογιστικού υπολογισμού και κάθε τέτοια απόπειρα αποτυγχάνει⁶².

Παρά τον αρχικό αντίκτυπο της η Μισεσιανή πολεμική ενάντια στην δυνατότητα οικονομικού υπολογισμού σε ένα μη αγοραίο σύστημα φάνηκε να εξαντλεί την δυνατότητα απεύθυνσης της σχετικά σύντομα, διότι στρεφόταν ενάντια σε έναν πρωτόλειο τύπο μη αγοραίας οργάνωσης. Η χρήση του χρήματος και της λογιστικής παρακολούθησης και αποτίμησης του αποτελέσματος με τη χρήση της νομισματικής μονάδας άρχισε να θεωρείται δεδομένη ακόμα και σε μια σοσιαλιστική οικονομία – εκτός λίγων εξαιρέσεων - και μια σειρά «φιλοσοφιστικά» επιχειρήματα βασισμένα σε εργαλεία της άλλης πλευράς, όπως η νεοκλασική θεωρία της οριακής χρησιμότητας και η αναγωγή του προβλήματος του οικονομικού υπολογισμού σε ένα πρόβλημα οικονομικής ισορροπίας, ακυρώνουν μεγάλο μέρος του Μισεσιανού επιχειρήματος. Η αναπροσαρμογή λοιπόν της επιχειρηματολογίας του Mises φαίνεται αναγκαστική και συμβάλει στο διαφοροποίηση της Αυστριακής σχολής από τα υπόλοιπα ρεύματα που βασίζονται στην υποκειμενική θεωρία της αξίας και κυρίως στη σχολή που προκρίνει ένα μαθηματικοποιημένο μοντέλο ισορροπίας. Ο πυλώνας όμως

⁶¹ «Where there is no free market, there is no pricing mechanism; without a pricing mechanism, there is no economic calculation.», Mises(1990:25)

⁶² «This equalizing process is a result of market transactions and not its antecedent», Mises(1990:30).

της αυστριακής σχολής εξακολουθεί να είναι η υποκειμενική θεωρία της αξίας και η άρνηση της κλασσικής εργασιακής θεωρίας της αξίας. Εάν η αξία των εμπορευμάτων είναι αντικειμενική όπως διατείνεται η εργασιακή θεωρία της αξίας, τίποτε δεν εμποδίζει την έρευνα για τον υπολογισμό της, αντιθέτως εάν η αξία είναι αποτέλεσμα της δράσης των υποκειμενικών επιθυμιών των επιμέρους καταναλωτών από τη μια και της δράσης των επιχειρηματιών από την άλλη, μόνον ένα ανταγωνιστικό αγοραίο σύστημα επιτρέπει έναν ορθολογικό υπολογισμό της αξίας. Η άρση της δράσης των ξεχωριστών υποκειμενικοτήτων και η αντικατάστασή τους με μια κεντρική αρχή αποτρέπει τις υποκειμενικότητες να δράσουν, διότι μια κεντρική αρχή δεν μπορεί να ανταγωνίζεται τον εαυτό της⁶³. Όπως αργότερα βέβαια αποδειχνεται, η χρήση των εργαλείων της οριακής χρησιμότητας από τους αγοραίους σοσιαλιστές αφαιρεί και αυτή τη βάση του Μισεσιανού επιχειρήματος.

Αν και ο πυρήνας της επιχειρηματολογίας του Mises παραμένει αμετάβλητος (ταύτιση του αγοραίου συστήματος με τον οικονομικό ορθολογισμό), στα ύστερα έργα του⁶⁴, αλλά και σε αυτά των επιγόνων του⁶⁵, προτάσσεται μια παραλλαγμένη επιχειρηματολογία, απαλλαγμένη από την κριτική για την έλλειψη χρήματος ως κοινού μέτρου των αξιών κι επικεντρώνεται στα επιχειρηματικά χαρακτηριστικά της αγοραίας οικονομίας, ταυτίζοντας την επιχειρηματικότητα και όλα τα συμφραζόμενα της, όπως καινοτομία, επινοητικότητα, ανάληψη ρίσκου, αποτελεσματικότητα, οικονομική χρήση των πόρων κ.λ.π. με την ατομική ιδιοκτησία και την επιδίωξη του κέρδους⁶⁶. Η αδυναμία οικονομικού υπολογισμού δεν οφείλεται πλέον στην έλλειψη χρήματος ή στην ύπαρξη μιας στοιχειώδους αγοράς που είχε γίνει σχεδόν κοινώς αποδεκτή, τουλάχιστον για τα καταναλωτικά αγαθά. Οφείλεται στην εγγενή αδυναμία οποιουδήποτε οικονομικού υπολογισμού εάν δεν υπάρχει επιχειρηματικό κέρδος⁶⁷.

⁶³ Κατά τον Uebel(2007:53-54), ο Mises και ο Neurath συμμερίζονται την άποψη περί ανυπαρξίας αντικειμενικής βάσης της αξίας, ο πρώτος διότι έτσι θεωρεί ότι αφαιρεί κάθε βάση για αντικειμενικό υπολογισμό της π.χ. μέσω των ωρών εργασίας και άρα τη δυνατότητα λογιστικού υπολογισμού της σε ένα μη αγοραίο σύστημα που θα καθιστούσε την αγορά αχρείαστη, ο δεύτερος διότι η αποδοχή της θεωρεί ότι συνηγορεί υπέρ της ανάγκης ύπαρξης ενός κοινού μέτρου όπως είναι το χρήμα κάτι το οποίο είναι μη συμβατό με μια οικονομία βασισμένη στον σχεδιασμό σε είδος.

⁶⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα, το έργο του Human Action, Mises(1966:698-715).

⁶⁵ Χαρακτηριστικά παραδείγματα: Salerno(1990), Salerno(1990a), Rothband(1991). Για μια πιο πρόσφατη εκδοχή βλ. το Bylund & Manish(2017)

⁶⁶ «Mises' subsequent work (1922, 1949) not only restated his argument on the impossibility of economic calculation under socialism, but also developed his notion of the entrepreneur as the driving force in the market economy», Boettke et al (2014:16).

⁶⁷ «Mises in effect said: All right, suppose that the socialists have been able to create a mighty army of citizens all eager to do the bidding of their masters, the socialist planners. What exactly would those planners tell this army to do? How would they know what products to order their eager slaves to produce, at what stage of production, how much of the product at each stage, what techniques or raw

Εμμένοντας σε μια οπτική που ταιριάζει περισσότερο σε έναν προ-μονοπωλιακό τύπο καπιταλισμού που κυριαρχείται από τις προσωπικές-οικογενειακές επιχειρήσεις, παρά στον σύγχρονο καπιταλισμό της ανώνυμης εταιρίας, ο Mises θεωρεί το ρόλο του επιχειρηματία αναντικατάστατο και διαφορετικό από αυτόν του διευθυντικού στελέχους⁶⁸. Η αδυναμία οικονομικού υπολογισμού στην κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία λόγω έλλειψης ενός κοινού μέτρου των αξιών μετασχηματίζεται πάλι σε ένα από τα κλασικά επιχειρήματα του «αντισοσιαλιστικού» οπλοστασίου, στο πρόβλημα έλλειψης ατομικού κινήτρου, εφόσον παρά την ύπαρξη του κοινού αυτού μέτρου των αξιών οι αποφάσεις δεν παίρνονται από τον επιχειρηματία αλλά από στελέχη του μηχανισμού του κεντρικού σχεδιασμού και τους διευθυντές των κρατικών επιχειρήσεων, που είναι αδιάφοροι για το οικονομικό αποτέλεσμα των επιχειρήσεων που διευθύνουν. Η εξέλιξη της επιχειρηματολογίας του Mises σε αυτήν την κατεύθυνση δυναμώνει τα ταυτολογικά

materials to use in that production and how much of each, and where specifically to locate all this production? How would they know their costs, or what process of production is or is not efficient? Mises demonstrated that, in any economy more complex than the Crusoe or primitive family level, the socialist planning board would simply not know what to do, or how to answer any of these vital questions. Developing the momentous concept of calculation, Mises pointed out that the planning board could not answer these questions because socialism would lack the indispensable tool that private entrepreneurs use to appraise and calculate: the existence of a market in the means of production, a market that brings about money prices based on genuine profit-seeking exchanges by private owners of these means of production. Since the very essence of socialism is collective ownership of the means of production, the planning board would not be able to plan, or to make any sort of rational economic decisions. Its decisions would necessarily be completely arbitrary and chaotic, and therefore the existence of a socialist planned economy is literally "impossible" (to use a term long ridiculed by Mises's critics)», Rothbard(1991:52-53)

⁶⁸ «They fail to realize that the operations of the corporate officers consist merely in the loyal execution of the tasks entrusted to them by their bosses, the shareholders, and that in performing the orders received they are forced to adjust themselves to the structure of the market prices, ultimately determined by factors other than the various managerial operations. The operations of the managers, their buying and selling, are only a small segment of the totality of market operations. The market of the capitalist society also performs all those operations which allocate the capital goods to the various branches of industry. The entrepreneurs and capitalists establish corporations and other firms, enlarge or reduce their size, dissolve them or merge them with other enterprises; they buy and sell the shares and bonds of already existing and of new corporations; they grant, withdraw, and recover credits; in short they perform all those acts the totality of which is called the capital and money market.», Mises(1966:707-708), επίσης «... the capitalists or owners of firms make active decisions in the process of allocating their capital, and the constraints that these decisions place on the activities of the managers, can best be understood by analyzing the entrepreneurial decision of whether to start a business (and when or whether to exit), and if so, in what shape or form. It is important to note that, as part of this task, the capitalist or entrepreneur will also have to employ managers with the skills deemed necessary as well as set the boundaries of their responsibilities and the extent of their decision making. Only after these decisions have been made can the entrepreneur delegate limited authority to the employed manager», Bylund&Manish(2017:424-425). «It is at least conceivable that one can order a manager to play market and act as if he were enjoying the profits and suffering losses; but it is clearly ludicrous to ask investors and capital speculators to act as if their fortunes were at stake.», Rothbard(1991:59)

χαρακτηριστικά της⁶⁹. Η δυσκολία – αδυναμία (impossibility) για τον Mises - οικονομικού υπολογισμού εάν δεν υπάρχει χρηματική μονάδα, αποτελεί ως επιχείρημα, παρά τις άλλες αδυναμίες του, ένα οικονομικό μη ταυτολογικό επιχείρημα σε αντίθεση με την a priori ταύτιση του ορθολογικού οικονομικού υπολογισμού με το κέρδος και την ατομική ιδιοκτησία που έχει ως λογική συνέπεια ότι το ανθρώπινο ον αδυνατεί να διενεργεί οποιονδήποτε οικονομικό υπολογισμό έξω από το πλαίσιο που θέτουν τα χαρακτηριστικά αυτά (αγορά, ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, αναζήτηση ατομικού οφέλους-κέρδους). Η προσπάθεια άρσης του ταυτολογικού επιχειρήματος θα πρέπει να οδηγήσει στην επιδίωξη απάντησης στο ερώτημα: γιατί δεν μπορεί να υπάρξει άλλου είδους οικονομικός υπολογισμός, χωρίς αγορά και την επιδίωξη του μέγιστου ατομικού οφέλους, π.χ. μέσω μιας συλλογικής και συνειδητής διαδικασίας η οποία διενεργεί τον οικονομικό υπολογισμό με τη χρήση τεχνικών μεθόδων και λαμβάνει υπόψη ταυτόχρονα τα συλλογικά κοινωνικά συμφέροντα μέρος των οποίων είναι και τα ατομικά συμφέροντα, δεν αποτελούν ωστόσο απλό άθροισμα των τελευταίων. Η απάντηση θα μπορούσε να είναι: διότι λόγω της πολυπλοκότητας και του πλήθους των συναλλαγών, των παραμέτρων που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη ώστε ο οικονομικός υπολογισμός να διενεργείται από μία κεντρική αρχή, αυτό είναι τεχνικά αδύνατο. Αυτή είναι η γραμμή της επιχειρηματολογίας που θα ακολουθήσει αργότερα ο Hayek. Η προσπάθεια άρσης από τον Mises του ταυτολογικού χαρακτήρα του επιχειρήματος του, μετατρέπει το οικονομικού τύπου επιχείρημα σε μία εξω-οικονομικού τύπου θέση που στηρίζεται σε μίαν υπόθεση για την ανθρώπινη φύση που δεν είναι άλλη από αυτήν της φιλοσοφικής θέσης του ωφελισμού⁷⁰. Δεν υπάρχει η συλλογική ευημερία παρά μόνον ως άθροισμα των επιμέρους ατομικών ευημεριών. Η ουσία του επιχειρήματος βασίζεται αναγκαστικά σε μια διαχρονικά αμετάβλητη ανθρώπινη φύση⁷¹,

⁶⁹ Ο οικονομικός ορθολογισμός προϋποθέτει κατά τον Mises εξορισμό τον μηχανισμό της αγοράς, ως το πεδίο επιδίωξης της μεγιστοποίησης του ατομικού οφέλους. Οποιαδήποτε άλλη συμπεριφορά, π.χ. της μεγιστοποίησης του οφέλους του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου εις βάρος του ατομικού οφέλους του ξεχωριστού ατόμου καθίσταται μη ορθολογική. Έτσι οποιαδήποτε απόπειρα απόδοσης ορθολογικότητας σε οποιοδήποτε άλλο σύστημα προσκρούει ήδη στον ορισμό. Η επιχειρηματολογία του δεν στοχεύει στην απόδειξη του γιατί ο μηχανισμός της αγοράς οδηγεί σε έναν ορθολογικό τρόπο οικονομικού υπολογισμού. Αυτό θεωρείται a priori δεδομένο παρά το ότι η επιχειρηματολογία της άλλης πλευράς βασίζεται ακριβώς στο αντίθετο, στην ανορθολογική φύση του αγοραίου συστήματος (βλ. π.χ. τη θέση του Neurath αλλά και το σύνολο της μαρξιστικής κριτικής, π.χ. ανισόμετρη ανάπτυξη, περιοδική εμφάνιση κρίσεων, έλλειψη συντονισμού που οδηγεί σε κατασπατάληση πόρων κ.τ.λ.) και τον ορθολογικό χαρακτήρα μιας κεντρικά σχεδιαζόμενης οικονομίας.

⁷⁰ Ο ίδιος ο Hayek αναφέρει: «I believe I can now even explain why what I admit is a masterly critique by Mises of socialism has not been really effective. Because Mises remained in the end himself a rationalist-utilitarian, and with a rationalist utilitarianism, the rejection of socialism is irreconcilable.», Kresge & Wenar(1994:62)

⁷¹ Αναφερόμενος στον τρόπο διαπραγμάτευσης των θεμάτων βιωσιμότητας του σοσιαλιστικού συστήματος, αναφέρει : « ... the problems with which we are concerned do not arise from the moral

στην υπόθεση ενός διαχρονικά αμετάβλητου homo economicus ή καλύτερα ενός διαχρονικού homo capitalisticus. Έτσι σύμφωνα με την εξέλιξη της Μισεσιανής επιχειρηματολογίας μόνο υπό το κίνητρο του ατομικού κέρδους όπως αυτό εκδηλώνεται στο πλαίσιο της αγοραίας οικονομίας, το ανθρώπινο ον μπορεί να καταλήξει σε έναν ορθολογικό οικονομικό υπολογισμό και να εκδηλώσει χαρακτηριστικά όπως η καινοτομία, η επιχειρηματικότητα κ.λ.π. Κατά συνέπεια ο βασικός πυρήνας της Μισεσιανής επιχειρηματολογίας δεν είναι τεχνικής ή επιστημολογικής/γνωσιολογικής φύσης όπως αργότερα στον Hayek, αλλά οντολογικής, βασίζεται στην αποδοχή της a priori αποτελεσματικότητας και ορθολογικότητας του συστήματος της αγοράς με όλα τα χαρακτηριστικά της, έτσι ώστε όταν κάποιο από αυτά αφαιρεθεί προκύπτει ένα σύστημα μη ορθολογικό και αναποτελεσματικό. Αν και ο Mises φαίνεται να θέλει να απαρνηθεί μια ηθικού τύπου κριτική στο σοσιαλισμό, την οποία θεωρεί ανεπαρκή, εντούτοις σε τελευταία ανάλυση το επιχείρημα του ανάγεται στην παραδοχή μιας στατικότητας της ανθρώπινης φύσης που το φυσικό της περιβάλλον αποτελεί η αγορά και η ατομική ιδιοκτησία, χαρακτηριστικά στα οποία αποδίδει διαχρονικό-ανιστορικό χαρακτήρα ταυτίζοντας την όποια προκαπιταλιστική αγορά με αυτήν της γενικευμένης εμπορευματικής παραγωγής. Το κέλυφος του οικονομικού επιχειρήματος του Mises αποκρύβει τελικά ένα εξωοικονομικό επιχείρημα, μια υπόθεση για την ανθρώπινη φύση, μια φιλοσοφική παραδοχή: Η ανταγωνιστική νοοτροπία είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη φύση⁷², αντικαθιστά δηλ. το ηθικό επιχείρημα με το βιολογικό⁷³.

1.4 Εναλλακτικές στην αγορά με αγορά-Η απάντηση στον Mises.

Η επιχειρηματολογία του Mises για την μη βιωσιμότητα ενός μη αγοραίου συστήματος αν και εντάσσεται στην αντισοσιαλιστική πολεμική, εντούτοις ξέφυγε από την κλασική αντισοσιαλιστική ρητορική στο ότι επιδίωξε να αντιπαρατεθεί με οικονομικούς όρους. Αν και στις γερμανόφωνες χώρες⁷⁴, η αντιπαραθεση με τις θέσεις του Mises

shortcomings of humanity. They are problems of the logic of will and action which must arise at all time and in all places.», Mises(1951:217)

⁷² «All socialist systems, including that of Karl Marx, and his orthodox supporters, proceed from the assumption that in a socialist society a conflict between the interests of the particular and general could not possibly arise. Everybody will act in his own interest in giving of his best because he participates in the product of all economic activity. The obvious objection that the individual is very little concerned whether he himself is diligent and enthusiastic, and that it is of greater moment to him that everybody else should be, is either completely ignored or is insufficiently dealt with by them.», Mises(1990:34)

⁷³ «One long-standing tradition, which includes Hayek and his followers, and Alchian, has emphasized an evolutionary argument for markets. There is a natural analogy between competition among species and competition among individuals in the marketplace. Spencer and others extended Darwin's ideas on natural selection and survival of the fittest to a social context.» Stiglitz(1994:274). Θεωρούμε η θέση αυτή έχει βάση όχι μόνον για τον Hayek αλλά και για τον Mises.

⁷⁴ Για την εξέλιξη της διαμάχης στις Γερμανόφωνες χώρες, βλ. Chaloupek(1990)

συνεχίζεται, το πεδίο της διαμάχης μετατοπίζεται γεωγραφικά προς τις Αγγλοσαξωνικές χώρες, εκεί που η αντιπαράθεση αυτή θα γίνει ιδιαιτέρως γνωστή. Το επιχείρημα του Mises ήταν ένα επιχείρημα πλήρους αδυναμίας υποκατάστασης της αγοράς από μια συνειδητή διαδικασία, που να οδηγεί σε ένα ορθολογικό και άρα βιώσιμο οικονομικό σύστημα, όταν εκλείπει η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και η διοχέτευση των μέσων παραγωγής (δηλ. των μη καταναλωτικών προϊόντων) στις επιχειρήσεις γίνεται χωρίς την ύπαρξη «αυθόρμητα» διαμορφωμένων αγοραίων τιμών. Η στόχευση των «φιλοσοσιαλιστών» οικονομολόγων ήταν η εύρεση μιας τεχνικής λύσης που να «αποδεικνύει» τη δυνατότητα λειτουργίας της οικονομίας όταν εκλείπουν οι αγοραίες τιμές στα μέσα παραγωγής. Εάν μπορούσε να δοθεί μια τέτοια τεχνική λύση τότε δεν θα είχε βάση και το επιχείρημα της πλήρους αδυναμίας, εφόσον θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί συνειδητά η τεχνική αυτή ώστε να λειτουργήσει το σύστημα χωρίς την ύπαρξη αγοράς. Το πρόβλημα για τους «φιλοσοσιαλιστές» οικονομολόγους είναι πρόβλημα τεχνικής υποκατάστασης της αγοράς και η προσέγγιση τους αλγοριθμική. Σε αντίθεση με το «όραμα» του Neurath, οι «φιλοσοσιαλιστές» οικονομολόγοι θεωρούν δεδομένη την ύπαρξη ενός κοινού μέτρου των αξιών, δηλ. κάποιου είδους χρήματος στο οποίο εκφράζονται οι τιμές των προϊόντων και οι μισθοί. Αυτό είναι ήδη μια πρώτη μεταβολή σε σχέση με τα αρχικά σχέδια μιας οικονομίας αντιπραγματισμού, προς την οποία έστρεφε ο Mises αρχικά τα πυρά του. Η χρήση του χρήματος πλέον δεν αμφισβητείται - αν και αυτό είναι απαλλαγμένο από κάποια από τα χαρακτηριστικά που ο Mises θεωρεί ουσιώδη⁷⁵.

Οι απαντήσεις αυτές χρησιμοποιούν, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, δανείζονται ή υιοθετούν την ορολογία, τις έννοιες και τα εργαλεία της νεοκλασικής οικονομικής μεθοδολογίας (ατομικές προτιμήσεις, καταναλωτές-παραγωγοί, εξατομικευμένη προσέγγιση κατά μονάδες, οριακή ανάλυση), αν και η αλγοριθμική προσέγγιση των λύσεων που δίδονται έχει περισσότερα ρεαλιστικά χαρακτηριστικά από την υψηλή αφαίρεση των μαθηματικών των νεοκλασικών προσεγγίσεων⁷⁶. Οι απαντήσεις - που από θεωρητική-

⁷⁵ Π.χ. η αποταμίευση δεν μπορεί να μετατραπεί σε ιδιωτική επένδυση, εφόσον η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής έχει αποκλειστεί (δεν εξετάζουμε εδώ εάν αυτό είναι εφικτό ή συμβατό ή ποια τα χαρακτηριστικά ενός τέτοιου χρήματος ώστε τα συστήματα αυτά, όπου ο ρόλος του χρήματος είναι αυξημένος, να μην οδηγηθούν τελικά σε καθαρά συστήματα αγοράς, παρά την τυπική απουσία της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής ή σε μεγάλο μέρος αυτών - π.χ. εάν υπάρχει αποταμίευση πως αποτρέπεται η εν δυνάμει διοχέτευση της σε κάποιου είδους συσσώρευση, η παραοικονομία ή η λεγόμενη σκιώδης οικονομία ή σε ποιο βαθμό αυτό μπορεί να οδηγήσει σε περεταίρω αλλοίωση της λειτουργίας του κεντρικού σχεδίου μια και η ύπαρξη αυξημένης ατομικής αποταμίευσης αποτελεί ήδη ένα τέτοιο σύμπτωμα δυσλειτουργίας του κεντρικού σχεδιασμού κ.τ.λ.).

⁷⁶ Κριτική στην οπτική της μεθοδολογίας αυτής της απάντησης από «φιλοσοσιαλιστική» σκοπιά βρίσκουμε στο Dobb(1933) και Dobb(1939)

μεθοδολογική σκοπιά βρίσκονται στην ίδια πλευρά με αυτήν του Mises - θα αξιοποιηθούν αργότερα ώστε να συγκροτηθεί ένα ολόκληρο ρεύμα που θα ονομαστεί «σοσιαλισμός της αγοράς». Προς το παρόν οι «φιλοσοσοσιαλιστικές» απαντήσεις στην επιχειρηματολογία του Mises φαίνεται να επηρεάζεται από σοσιαλιστικά (Guild socialism, Fabian society) ή σοσιαλδημοκρατικά ρεύματα, που προκρίνουν έναν πιο «ήπιο», «μετριοπαθή» ή σταδιακό όπως λένε δρόμο προς μια κοινοκτητική κοινωνία, όπου κυριαρχεί μεν ο κεντρικός σχεδιασμός αλλά και η αγορά ελεγχόμενη ή σε πλήρη ανάπτυξη έχει κεντρική θέση. Δίνουμε αρχικά το περίγραμμα της θέσης αυτής όπως εκφράζεται την εποχή του μεσοπολέμου, από τον Taylor, θεωρώντας την πρότασή του αντιπροσωπευτική⁷⁷. Στην πρώιμη αυτή προσέγγιση δεν είναι ακόμα ορατή η οριακή ανάλυση σε επίπεδο της εξατομικευμένης επιχείρησης που θα εμφανιστεί στις μετέπειτα προσεγγίσεις.

Το βασικό οικονομικό πρόβλημα συνίσταται κατά τον Taylor σε πρόβλημα κατανομής των διαθεσίμων πόρων, δηλ. με ποιον τρόπο και κριτήρια θα διατεθούν οι διαθέσιμοι πόροι. Η οικονομία της αγοράς («της παρούσας οικονομικής τάξης της ελεύθερης ιδιωτικής πρωτοβουλίας») συνίσταται από ένα σύνολο ξεχωριστών ατομικότητων διαφορετικών καταναλωτικών προτιμήσεων και εισοδημάτων. Ένα μέρος των μονάδων αυτών είναι ταυτόχρονα και παραγωγοί (δεν εξετάζουμε εδώ την ορθότητα ή τις αντιφάσεις της πρότασης αυτής, η οποία ούτως ή άλλως εντάσσεται στο πλαίσιο της κριτικής της νεοκλασικής θεωρίας και των υποθέσεων της όπως ο αταξικός διαχωρισμός σε καταναλωτές και παραγωγούς ανεξαρτήτως ιδιοκτησιακών σχέσεων στα μέσα παραγωγής). Η εκπλήρωση των προτιμήσεων διενεργείται μέσω της ατομικής κατανάλωσης η οποία εξαρτάται από το διαθέσιμο εισόδημα της κάθε ατομικότητας και άρα περιορίζεται από αυτό. Δηλ. οι εν δυνάμει καταναλωτές προσέρχονται – στο θεωρητικό αυτό σχήμα - σε μια ιδεατή αγορά αναζητώντας προϊόντα με βάση το διαθέσιμο εισόδημα τους και οι παραγωγοί ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις τους αναπροσαρμόζοντας τις τιμές και την παραγωγή ποιοτικά και ποσοτικά. Αυτό ακριβώς είναι το απλό (ή απλοϊκό) νεοκλασικό μοντέλο, εύκολα μεταφραζόμενο σε μαθηματικά ή παιγνιο-θεωρητικά (gametheoretic) μοντέλα διαφόρων διαβαθμίσεων και αυτή είναι ακριβώς η θέση από την οποία ξεκινούν στο σύνολό τους οι «φιλοσοσιαλιστές» επικριτές του Mises. Μία οικονομία όπου τα μέσα παραγωγής βρίσκονται υπό κρατική ιδιοκτησία διέπεται κατά τον Taylor από τις ίδιες ακριβώς αρχές⁷⁸:

⁷⁷ Βασιζόμαστε εδώ κυρίως στα Taylor(1929) παρόμοιες προσεγγίσεις με περισσότερη ή λιγότερη αγορά και οριακή ανάλυση, περιέχονται στα άρθρα του Dickinson(1933), Dickinson (1930)

⁷⁸ Εδώ η υπάρχει η θεώρηση από τον Taylor και τους «φιλοσοσιαλιστές» ότι οι δύο διαδικασίες είναι όμοιες περιορίζοντας το πρόβλημα σε καθαρά τεχνικό, υπό την έννοια ότι και στα δύο συστήματα κάποια κατανομή εισοδημάτων έρχεται να συναντήσει την παραγωγική δυνατότητα και θα πρέπει να

τα ατομικά εισοδήματα και οι τιμές καθορίζουν την κατανομή των προϊόντων στα νοικοκυριά (η χρήση τιμών, μισθών και χρήματος θεωρείται δεδομένη). Η διαφορά συνίσταται στο ότι ο παραγωγός είναι εδώ το κράτος και η κατανομή του διαθέσιμου προϊόντος διενεργείται επίσης από το κράτος, μέσω της κατανομής του εισοδήματος (μισθοί) στα άτομα και του καθορισμού των τιμών των προϊόντων. Η διαδικασία αυτή κεντρικού καθορισμού των τιμών η οποία κατά τον Mises θεωρείται αδύνατη, για τους «φιλοσοσιαλιστές» αποτελεί ένα τεχνικά επιλύσιμο πρόβλημα, είναι η επίλυση ενός συστήματος εξισώσεων ή με σύγχρονους όρους η επίλυση ενός προβλήματος γραμμικού προγραμματισμού. Και αν η λύση δεν μπορεί να προέλθει με αναλυτικές μαθηματικές τεχνικές λόγω της ανωριμότητας των ίδιων των τεχνικών μεθόδων ή εξαιτίας του πλήθους των μεταβλητών και της έλλειψης επαρκών υπολογιστικών μέσων (π.χ. ηλεκτρονικών υπολογιστών), η επίλυση μπορεί να προέλθει μέσω μίας μεθόδου σταδιακής προσέγγισης, μέσω των αλληπάλληλων δοκιμών και διόρθωσης των λαθών (trial – error) σε μια διαδικασία που μιμείται το μηχανισμό της αγοράς. Αν και η σχέση καταναλωτή-παραγωγού εδώ δεν διαφέρει από αυτήν που υπάρχει στο αγοραίο σύστημα, δηλ. ο καταναλωτής κι εδώ υπαγορεύει στον παραγωγό (το κράτος), το ποια προϊόντα προτιμάει ψηφίζοντας με την αγορά ή την απόρριψη των προϊόντων με βάση το διαθέσιμο εισόδημά του, εντούτοις εδώ πρόκειται για μια κοινωνική διαδικασία διαβούλευσης που καθορίζει το αρχικό πλαίσιο - δηλ. το μπουκέτο των προϊόντων που θα προταθούν - και όχι μια ατομική και μόνον απόφαση στο πλαίσιο των οριζόντιων σχέσεων καταναλωτή και παραγωγού όπως υποτιθέμενα συμβαίνει σε μια οικονομία ελεύθερης αγοράς, όπου ο κάθε ανεξάρτητος παραγωγός ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής προτείνει τα δικά του προϊόντα σε αντιπαράθεση με τους ανταγωνιστές του, από τα οποία έρχεται να επιλέξει ο καταναλωτής. Στο σύστημα του κεντρικού σχεδιασμού και τα δύο, τιμές και μισθοί, είναι αποτέλεσμα υπολογισμού με βάση κριτήρια όπως οι κοινωνικοί στόχοι, η σπανιότητα των πόρων που ενσωματώνονται στα ξεχωριστά προϊόντα κ.λ.π.⁷⁹. Με άλλα λόγια η παραγωγή, η

υπάρχουν οι κατάλληλες αναπροσαρμογές έως ότου η παραγωγή συναντήσει τις προτιμήσεις. Βέβαια το «οικονομικό πρόβλημα» δεν μπορεί να θεωρηθεί ως καθαρά τεχνικό. Ακόμα και στην περίπτωση του συστήματος που περιγράφουν οι «φιλοσοσιαλιστές» πέρα από τις τεχνικές ομοιότητες, στην μεν αμιγή οικονομία της αγοράς οι αποφάσεις παίρνονται σε ατομικό επίπεδο χωρίς να λαμβάνονται υπόψη γενικότεροι κοινωνικοί παράγοντες, σε μια κοινωνία υπό τον κεντρικό σχεδιασμό των φιλοσοσιαλιστών (ανεξάρτητα από τη βιωσιμότητα του συνδυασμού της «τεχνικής» λειτουργίας της αγοράς με την κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής που επαγγέλλονται οι «φιλοσοσιαλιστές») πρόκειται για μια συλλογική διαδικασία ιεραρχικής φύσης, όπου το κριτήριο είναι η συνολική εικόνα των αναγκών και όχι οι ατομικές προτιμήσεις και το κέρδος. Η διαφορά αυτή έχει ήδη επισημανθεί στο Dobb(1933), βλ. επίσης, την όλη συζήτηση στα Lerner(1934), Dobb(1935) και Lerner(1935).

⁷⁹ «This socially correct system of incomes being assumed, it necessarily follows that the judgments reached by citizens with respect to the relative importances of different commodities would be virtually social judgments, and the resulting commodity prices would be prices which expressed the social importances of commodities.», Taylor(1929:3)

κατανομή του εισοδήματος και οι τιμές είναι αποτέλεσμα κοινωνικής συναίνεσης και όχι ατομικής «διαπραγμάτευσης» με τους παραγωγούς. Πρακτικά, εδώ μπορούμε να υποθέσουμε πως στους πολίτες προσφέρεται ένα μπουκέτο εναλλακτικών προϊόντων⁸⁰ με τις αντίστοιχες τιμές τους. Προφανώς οι τιμές δεν αντικατοπτρίζουν μόνον την πλευρά του κόστους παραγωγής αλλά και τους κοινωνικούς στόχους, τις παραγωγικές δυνατότητες και άλλους παράγοντες όπως την παραγωγική βιωσιμότητα που εκφράζεται μέσα από τη σπανιότητα των διαφόρων πρώτων υλών, κ.α. Με βάση το εισόδημά του ο καταναλωτής καλείται να επιλέξει εκ των προτέρων τον συνδυασμό των προϊόντων που αντιστοιχεί καλύτερα στο εισοδηματικό του προφίλ και τις καταναλωτικές του προτιμήσεις, μεταξύ διαφορετικών εναλλακτικών συνδυασμών. Έτσι π.χ. μπορεί η μία εναλλακτική να περιέχει χαμηλές τιμές στα κινητά τηλέφωνα και υψηλές τιμές στις υπηρεσίες υγείας, ή αντιθέτως πάντα να προτιμούνται χαμηλές τιμές στις υπηρεσίες υγείας και στην παιδεία αλλά υψηλές τιμές στα προϊόντα που πρέπει η χώρα να εισάγει ή όπου οι πρώτες ύλες χαρακτηρίζονται από σπανιότητα κ.ο.κ. Σε κάθε περίπτωση ένα τέτοιο σύστημα προϋποθέτει ένα μηχανισμό διαβούλευσης και συναπόφασης για το τι πρέπει να παραχθεί και σε ποιες τιμές μπορεί να προσφερθούν τα προϊόντα δεδομένων των παραγωγικών δυνατοτήτων της χώρας. Το αποτέλεσμα της διαβούλευσης είναι το κεντρικό σχέδιο.

Πως όμως καταλήγει κανείς σε ένα σύστημα τιμών και μισθών που να αντιστοιχεί στο σχέδιο – προϊόν συναίνεσης και όχι αγοραίου αυτοματισμού – αυτό είναι στην ουσία το αντικείμενο των προτάσεων των «φιλοσοφισιαλιστών». Η θεωρητική δυνατότητα με χρήση μαθηματικών μεθόδων ήδη είχε ανιχνευθεί από παλαιότερους νεοκλασικούς οικονομολόγους όπως ο Barone⁸¹ και ο Pareto⁸², όμως η συμβολή τους αυτή είχε μικρή πρακτική αξία. Αυτό που επιχειρείται τώρα είναι η δυνατότητα πρακτικής εφαρμογής. Βασική προϋπόθεση για τη λειτουργία ενός τέτοιου συστήματος αποτελεί η δυνατότητα απόδοσης τιμών στους λεγόμενους «θεμελιώδεις πόρους»⁸³. Οι προϋποθέσεις ενός τέτοιου συστήματος είναι οι παρακάτω:

- Πλήρης γνώση-καταγραφή των διαθεσίμων θεμελιωδών πόρων με βάση την φυσική τους μονάδα μέτρησης, π.χ. διαθέσιμο ατσάλι 1.000.000 τόνους, δέρμα ποιότητας Α΄

⁸⁰ Χρησιμοποιούμε τον όρο προϊόν και όχι εμπόρευμα. Η χρήση του τελευταίου όρου θα μας εμπλέξει στην συζήτηση εάν αυτό που περιγράφεται είναι ή όχι εμπορευματική παραγωγή.

⁸¹ Βλ. σχετικά άρθρα στο Hayek(1935)

⁸² «A solution of the problem, different from that advanced by Professor Mises, was suggested by Pareto as early as 1897», Lange(1938:59)

⁸³ «... by the phrase "primary factors" is meant those economic factors of production behind which the economist does not attempt to go, for example, the land itself; the water powers; the original raw materials such as metallic ores; the different kinds of labor services, etc.», Taylor(1929:45)

2.000.000 m², δέρμα ποιότητας Β' 4.000.000 m², ανειδίκευτη εργασία 20.000.000 ώρες, Εργασία τύπου Α' 15.000.000 ώρες κ.ο.κ. Η απογραφή των διαθεσίμων πόρων αποτελεί απόλυτη προϋπόθεση

- Γνώση των παραγωγικών δυνατοτήτων κάθε παραγωγικής μονάδας, δηλ. της συνάρτησης παραγωγής κάθε παραγωγικής μονάδας.
- Τα παραπάνω έχουν ως συνέπεια την πλήρη γνώση των παραγωγικών δυνατοτήτων, τι δηλ. μπορεί να παραχθεί με κάθε συνδυασμό παραγωγικών πόρων.
- Ύπαρξη ενός μηχανισμού πρόβλεψης-κάλυψης των αναγκών με βάση στατιστικά στοιχεία. Π.χ. με βάση επιδημιολογικές στατιστικές θα χρειαστούν Χ γιατροί και Υ ιατρικά κέντρα στην περιοχή Α. Με βάση τις γεννήσεις θα χρειαστούν επιπλέον Ν σχολεία στην περιοχή Β, κ.ο.κ. Η απόφαση κατασκευής σχολείων και νοσοκομείων είναι προφανές ότι επηρεάζει την κατασκευή σπιτιών εφόσον χρησιμοποιούνται οι ίδιοι πόροι, π.χ. τσιμέντο, σίδηρος, μηχανικοί, οικοδόμοι κ.ο.κ. Εάν εξασφαλιστούν πόροι για τα πρώτα ενδεχομένως να μην εξασφαλίζονται πόροι για τα δεύτερα. Εξού και το ότι η επιλογή του ενός μπουκέτου αποκλείει «προϊόντα» που υπάρχουν στο εναλλακτικό. Η ίδια λογική που εφαρμόζεται για το σχεδιασμό των παραπάνω παραδειγμάτων (μεγάλα έργα στο πλαίσιο ενός αναπτυξιακού σχεδίου) μπορεί να επεκταθεί και στο σχεδιασμό της παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων που αποτελεί ένα πιο περίπλοκο πρόβλημα.

Ο καθορισμός των τιμών των θεμελιωδών πόρων γίνεται με βάση το παρακάτω σχήμα:

- Στην αρχή της περιόδου προσφέρεται για διαβούλευση το κεντρικό παραγωγικό σχέδιο με κατά προσέγγιση τις τιμές του κάθε προϊόντος που είναι αποτέλεσμα υπολογισμού από τις τιμές των θεμελιωδών πόρων και της συνάρτησης παραγωγής. Σημειώνουμε πως η πραγματική τιμή είναι αποτέλεσμα πολλών δοκιμών, δηλ. πολλών περιόδων-κύκλων, είναι αποτέλεσμα μιας διαδικασίας συνεχούς βελτίωσης μέσω της δοκιμής και της διόρθωσης των εμφανιζόμενων λαθών. Σε κάθε περίοδο διορθώνονται τα λάθη τιμολόγησης της προηγούμενης. Η κατά προσέγγιση απόδοση τιμών στα προϊόντα, υπηρεσίες και τιμές γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε το παραγωγικό ισοζύγιο της οικονομίας συνολικά να ισοσκελίζεται. Δηλ. η αγοραστική αξία του συνόλου των μισθών να αντιστοιχεί στην αξία της παραγωγής της ίδιας περιόδου. Αυτό φυσικά δε διασφαλίζει ότι τελικά θα συναντηθεί η συγκεκριμένη παραγωγή συγκεκριμένων προϊόντων με τις επιμέρους αγοραστικές δυνάμεις, για

διάφορους λόγους όπως π.χ. διότι μπορεί να μην έγινε σωστή εκτίμηση των καταναλωτικών προτιμήσεων των διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

- Το σχέδιο λαμβάνει υπόψη τους κοινωνικούς και αναπτυξιακούς στόχους αλλά και τους περιορισμούς στους διαθέσιμους πόρους. Δηλ. εάν υπάρχει μικρή διαθεσιμότητα σε μια πρώτη ύλη, η τιμή της θα πρέπει να είναι υψηλή ώστε να αποτρέπει η υψηλή κατανάλωση. Σε αυτό το μοντέλο οι τιμές στην ουσία προσαρμόζονται στους στόχους και όχι αντιστρόφως, όπως συμβαίνει στο σύστημα της αγοράς. Οι τιμές των θεμελιωδών πόρων μεταβάλλονται με στόχο την υλοποίηση του αποφασισμένου σχεδίου στην αρχή της περιόδου. Δηλ. από αυτήν την άποψη το σχέδιο είναι ανελαστικό.
- Τα προϊόντα αρχίζουν να διατίθενται με βάση το κεντρικό σχέδιο και στις προαποφασισθείσες τιμές. Η λογική αυτή δεν αποκλείει τη διανομή έξω από το τιμολογιακό σύστημα για κοινωνικοπολιτικούς λόγους. Ορισμένες κοινωνικές ομάδες επιδοτούνται ή έχουν προτεραιότητα στην κατανάλωση συγκεκριμένων προϊόντων. Π.χ. οι επιστήμονες μπορούν να επιδοτούνται για την προμήθεια ενός τεχνολογικού προϊόντος ή να διασφαλίζεται η προμήθεια τους ως μπόνους.
- Εν τέλει τα λάθη της πρωταρχικής τιμολόγησης των θεμελιωδών πόρων θα αντικατοπτριστούν σε έλλειψη ή πλεόνασμα των πόρων αυτών
- Εάν κάποιος θεμελιώδης πόρος έχει υπο-υπολογισθεί, αυτό αντικατοπτρίζεται στην μειωμένη τιμή όλων των τελικών προϊόντων στο οποίο συμμετέχει (εδώ υποθέτουμε πως δεν ουδετεροποιείται με την αυξημένη τιμή άλλου πόρου). Με τη σειρά της η μειωμένη τιμή προκαλεί έλλειψη στον συγκεκριμένο θεμελιώδη πόρο, ένδειξη που σηματοδοτεί την ανάγκη αύξησης της τιμής του πόρου αυτού.
- Παρομοίως εάν κάποιος πόρος έχει υπερ-τιμολογηθεί, έχει ως συνέπεια την αυξημένη τιμή των τελικών προϊόντων που συμμετέχει, με συνέπεια να παρατηρηθεί πλεόνασμα του συγκεκριμένου πόρου, ένδειξη ότι η τιμή του πόρου αυτού πρέπει να μειωθεί.
- Και οι δύο παραπάνω αναπροσαρμογές των τιμών σκοπό έχουν την προσαρμογή της ζήτησης είτε με μείωση της (αύξηση τιμής), είτε με αύξηση της (μείωση τιμής) ή με άλλα λόγια την επίτευξη ισορροπίας προσφοράς και ζήτησης.
- Στην επόμενη περίοδο προσφέρονται τα εναλλακτικά καταναλωτικά μπουκέτα, λαμβάνοντας υπόψη την εμπειρία του προηγούμενου σχεδίου, δηλ. τις αναπροσαρμογές των τιμών (διόρθωση), την ανάγκη μείωσης της παραγωγής συγκεκριμένων αγαθών χωρίς αύξηση της τιμής εφόσον έχει προκύψει πλεόνασμα ή

την αύξηση κάποιων άλλων (εάν δεν αντιβαίνουν στους κοινωνικούς στόχους, ή αν έχουν αυξηθεί οι παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας) με κατάλληλη αναπροσαρμογή της τιμής.

- Ο παράγοντας κέρδος δεν εμπλέκεται σε κανένα επίπεδο, ενώ το οριακό παραγωγικό αποτέλεσμα δεν αποτελεί κριτήριο σε αυτό το μοντέλο. Αυτό δεν αποκλείει την ενσωμάτωση στο μοντέλο της συνεχούς φροντίδας εξοικονόμησης υλικών και γενικότερα πόρων ή επιλογής οικονομικότερων μεθόδων αν και όχι μέσω του αυτοματισμού που προκαλείται από την ανάγκη για κέρδος στην αγοραία οικονομία, αλλά αποτελεί μια συνειδητή τεχνική επιλογή. Ωστόσο εφόσον υπάρχουν τιμές στα θεμελιώδη αγαθά μπορεί να λειτουργήσει το οικονομικό κριτήριο στην εξοικονόμηση των πόρων. Το απόλυτο κριτήριο ορθότητας του κεντρικού σχεδίου πέρα από την κάλυψη των αναγκών μέσω της διαδικασίας εκπόνησης και υλοποίησής του είναι το ισοσκελισμένο ισοζύγιο σε χρηματικές μονάδες όσο και κατ' είδος. Είναι προφανές ότι δεν μπορείς να διαθέσεις περισσότερους πόρους από ότι παράγει η οικονομία συνολικά.

Κατά τον Taylor, αλλά και μια άλλους «φιλοσοσιαλιστές» με παρόμοια γραμμή επιχειρημάτων, το παραπάνω θεωρητικό σχήμα δείχνει πως υπάρχει η πρακτική δυνατότητα με συνεχείς δοκιμές – άλλωστε ο μηχανισμός της προσφοράς και της ζήτησης βασίζεται στην ίδια αρχή – να υπάρξουν τιμές σε ένα μη αγοραίο σύστημα που να εξυπηρετούν ακριβώς ένα κεντρικό σχέδιο, πως πράγματι μπορεί είναι τέτοιο σύστημα να είναι βιώσιμο σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς του Mises. Αργότερα ο Lange θα δώσει την πιο γνωστή παραλλαγή επεκτείνοντας το περιγραφέν σχήμα, ενώ ο Hayek, θα παραδεχτεί τη δυνατότητα αυτή θεωρώντας όμως ότι η λύση είναι πρακτικά κατώτερη – με τα δικά του αξιολογικά κριτήρια - από το σύστημα της αγοράς. Εντούτοις το περιγραφέν σύστημα έχει μερικές εμφανείς αδυναμίες. Σταχυολογούμε κάποιες από αυτές :

- Στο μοντέλο δεν υπάρχει κατηγοριοποίηση των καταναλωτικών ειδών. Όλα υπόκειται στον ίδιο κανόνα διαμόρφωσης των τιμών. Όταν αυξάνεται η ζήτηση οι εξαρτώμενοι πόροι ακριβαίνουν. Όμως τι γίνεται με τα λεγόμενα βασικά αγαθά όπως π.χ. αυτά που διασφαλίζουν μια στοιχειώδη διαβίωση? Μπορούν να αντιμετωπίζονται με τα ίδια κριτήρια με αγαθά που θεωρούνται π.χ. είδη πολυτελείας? Κάποια είδη που ανήκουν στο μπουκέτο των βασικών αγαθών το οποίο μεταβάλλεται αναλόγως με τις κάθε φορά κοινωνικές ανάγκες και παραγωγικές

δυνατότητες (π.χ. στο ψωμί ή την κατοικία) είναι προφανές ότι πρέπει να διασφαλίζονται σε όλους με βάση το κεντρικό σχέδιο. Αυτό σημαίνει από τη μια πως τα είδη αυτά επιδοτούνται εις βάρος κάποιων άλλων, διότι η τιμή τους διατηρείται (εφόσον δεν υπάρχει δελτίο) σε τέτοια επίπεδα που διασφαλίζεται η παροχή τους σε όλους και από την άλλη προϋποτίθεται η ύπαρξη μιας σχετικής επάρκειας ώστε αυτά αγαθά να μπορούν να διατίθενται έστω και σε βάρος κάποιων άλλων. Εάν π.χ. δεν μπορεί να διασφαλιστεί επάρκεια αλευριού είναι προφανές πως δεν θα υπάρχει επάρκεια στο ψωμί όποια τιμή και να έχει. Κατά συνέπεια το σύστημα αυτό προϋποθέτει ένα κάποιο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων το οποίο διασφαλίζει ένα βασικό εγγυημένο επίπεδο διαβίωσης.

- Στο σύστημα αυτό η μεταβολές/αναπροσαρμογές των τιμών σκοπό έχουν την εκπλήρωση του σχεδίου. Το καταναλωτικό μπουκέτο έχει προσφερθεί όπως είχε υπολογιστεί στην αρχή της περιόδου, όμως τελικώς όχι στις τιμές με βάση τις οποίες αρχικά προτάθηκε. Κατά συνέπεια το κοινωνικό κριτήριο στην εκπόνηση του σχεδίου αδυνατίζει και η δύναμη του εισοδήματος εξακολουθεί να καθορίζει μέρος τουλάχιστον του σχεδίου. Τα υψηλά εισοδήματα εξακολουθούν να έχουν περισσότερο λόγο στον εν τέλει καθορισμό της παραγωγής των προϊόντων.
- Ο μισθός αντιμετωπίζεται με παρόμοιο με τους άλλους πόρους. Όμως στην πραγματικότητα συμπεριφέρεται διαφορετικά από οποιονδήποτε άλλον πόρο. Εάν παρουσιαστεί έλλειψη σε κάποιο είδος εργασίας, αυτό δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με την αύξηση της τιμής της (μισθός), διότι αυτό θα προκαλέσει αλλοίωση του αρχικού σχεδίου εφόσον θα επηρεάσει την παραγωγή του πόρου που η εργασία συμμετέχει, είτε μέσω της αύξησης των ωρών εργασίας ή της εντατικοποίησης της, είτε θα προκαλέσει αύξηση της αγοραστικής δύναμης και άρα αλλοίωση (μεταξύ άλλων) της ζήτησης άλλων πόρων.
- Ενώ το μοντέλο απαντά στα βασικά επιχειρήματα του Mises δεν φαίνεται να καταπιάνεται με επιμέρους όψεις του όπως, το θέμα των κινήτρων ή την εργασιακή κινητικότητα. Δεν ξεκαθαρίζεται εάν θα υπάρχουν οριζόντιες σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων (αν και το μοντέλο δεν το επιβάλλει)
- Εν τέλει ένα τέτοιο σύστημα δείχνει να έχει την τάση να εκφυλίζεται στα χαρακτηριστικά του αμιγώς αγοραίου συστήματος

1.5 Το επιχείρημα του Hayek

Το επιχείρημα του Mises είδαμε πως είναι επιχείρημα απόλυτης αδυναμίας-ασυμβατότητας του οικονομικού υπολογισμού με οποιοδήποτε μη αγοραίο σύστημα που δε βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία. Η απάντηση στην επιχειρηματολογία του Mises δόθηκε με εργαλεία δανεισμένα από τη νεοκλασική οικονομική θεωρία της οριακής χρησιμότητας που γινόταν πλέον κυρίαρχα ορθόδοξη. Μια μεθοδολογία που βασίζεται στην υποκειμενική θεωρία της αξίας, ταυτισμένη έως τότε με την θεμελίωση του *laissez-faire*⁸⁴, δανείζει τα εργαλεία της για να αμφισβητηθεί το μονοπώλιο του οικονομικού ορθολογισμού που αποδίδει ο Mises μόνο σε ένα σύστημα που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Το 1935 ο Hayek εκδίδει μια συλλογή άρθρων αφιερωμένη στο πρόβλημα του οικονομικού υπολογισμού σε συνθήκες σοσιαλισμού⁸⁵, στην οποία περιλαμβάνει και δύο δικά του κείμενα στα οποία επιχειρεί μια νέα τοποθέτηση του προβλήματος της δυνατότητας οικονομικού υπολογισμού μια και η επικρατούσα άποψη των «φιλοσοσιαλιστών» είχε κάνει αποδεκτή την ύπαρξη κάποιου είδους αγοράς στον τομέα των καταναλωτικών αγαθών. Το έργο αυτό αποτελεί την έναρξη ενός συνεχούς διαλόγου-αντιπαράθεσης αλλά και μια σταδιακή προσαρμογή των απόψεων στις αιτιάσεις της απέναντι πλευράς⁸⁶.

Ο Hayek διαβλέπει την αδυναμία του επιχειρήματος που βασίζεται στην υπόθεση της ορθολογικότητας, της ταύτισης του οικονομικού ορθολογισμού με την ελεύθερη

⁸⁴ «... the whole point of utility was to justify *laissez faire*» Robinson(1962:53)

⁸⁵ Hayek(1935)

⁸⁶ Υπάρχει διχονομία στο εάν η ουσία των απόψεων των Mises και Hayek διαφέρει και αν υπάρχει συνέχεια ή ασυνέχεια, επέκταση ή ανατροπή του επιχειρήματος του Mises από τον Hayek. Ο ίδιος ο Hayek θεωρεί ότι το επιχείρημα του Mises δεν είναι επαρκές και γι' αυτό το ζήτημα του οικονομικού υπολογισμού τίθεται από τον ίδιο με διαφορετικούς όρους (βλ. επόμενη σημείωση). Η διχονομία υπάρχει κι εντός της Αυστριακής οπτικής: «However, contrary to some recent arguments that have been put forth, Mises was joined in the research effort to elaborate on the implications of this insight by F.A. Hayek. In other words, Mises's calculational argument was in many ways the source of Hayek's knowledge argument. Demonstrating that there is no conflict between these arguments is the purpose of this paper», Boettke(1998:133). Τη διαφορετική βάση-ασυνέχεια των θέσεων Mises και Hayek κατά του κεντρικού σχεδιασμού συμμαρύνονται και υποστηρικτές του άλλου «στρατοπέδου» όπως ο John O'Neill: «the standard story of the socialist calculation debates as one between Mises and Hayek, on the one hand, and Lange and Taylor, on the other, ..., is mistaken. It misses not just the discontinuities in the debates but the degree to which the proponents shared their political opponents' assumptions.», O'Neill(2003:185) και «The first debate, to which Mises contributed, was an argument about rational choice and commensurability — specifically the possibility of rational economic action in the absence of a single unit of comparison among alternative economic activities. Neurath's public contribution to the socialist calculation debates was to this earlier phase. His arguments form a convincing response to Mises' objections to socialism. The second debate, instigated by Hayek's epistemic objection to socialism, concerned the possibility of planning given the dispersal of knowledge among different actors in an economy. While Hayek presents his epistemic argument as a continuation of the first debate, it in fact forms a departure from it ...», O'Neill(2002:138)

διαμόρφωση των τιμών στο αγοραίο σύστημα αλλά και σε τελευταία ανάλυση στη θεμελίωση του επιχειρήματος σε καθαρά λογική βάση⁸⁷. Η αρχικά βασική διαφοροποίηση από το επιχείρημα του Mises έγκειται στο ότι ο οικονομικός υπολογισμός δεν θεωρείται τώρα θεωρητικά αδύνατος σε ένα σοσιαλιστικό καθεστώς και άρα η «εξίσωση» μη λογικά επιλύσιμη⁸⁸. Όμως η υλοποίησή της προτεινόμενης λύσης των «φιλοσοσιαλιστών» θα απαιτούσε την επίλυση χιλιάδων εξισώσεων και την επεξεργασία εξίσου πληθώρας στατιστικών στοιχείων που παρά τη θεωρητικά αποδεκτή λύση την καθιστούν πρακτικώς ανεφάρμοστη⁸⁹. Ενώ γνωρίζει την πρόσφατη αρθρογραφία και κυρίως αυτή του Taylor⁹⁰, την εντάσσει ωστόσο στο πλαίσιο των μαθηματικών λύσεων στην παράδοση των Barone και Pareto αγνοώντας τη δυνατότητα διαμόρφωσης των τιμών μέσω της διαδικασίας δοκιμής και λάθους που έχει αρχίσει ήδη να προτείνεται από το άλλο στρατόπεδο. Η επανατοποθέτηση του προβλήματος από τον Hayek προκαλεί νέα σειρά απαντήσεων από την πλευρά των «φιλοσοσιαλιστών» (με αντιπροσωπευτικά παραδείγματα τις απαντήσεις των Lange, Dickinson), με πιο αναλυτικά μοντέλα πρακτικής επίλυσης του προβλήματος μέσω της χρήσης της μεθόδου δοκιμής και λάθους (trial and error). Όσον αφορά τον Hayek βασιζόμενος κυρίως σε υπαρκτά κενά και ασάφειες στα προτεινόμενα μοντέλα των «φιλοσοσιαλιστών», θεωρεί τώρα ότι το πρόβλημα του οικονομικού υπολογισμού είναι μεν

⁸⁷ «... my 1937 article on the economics of knowledge, which was an attempt to persuade Mises himself that when he asserted that the market theory was a priori, he was wrong; ... Mises remained in the end himself a rationalist-utilitarian, and with a rationalist utilitarianism, the rejection of socialism is irreconcilable.», Kresge & Wenar (1994:62)

⁸⁸ «There is of course no logical impossibility of conceiving a directing organ of the collective economy which is not only "omnipresent and omniscient" as Dr. Dickinson conceives it (D 191), but also omnipotent and which therefore would be in a position to change without delay every price by just the amount that is required. When, however, one proceeds to consider the actual apparatus by which this sort of adjustment is to be brought about one begins to wonder whether anyone should really be prepared to suggest that, -within the domain of practical possibility, such a system will ever even distantly approach the efficiency of a system where the required changes are brought about by the spontaneous action of the persons immediately concerned», Hayek(1940:131)

⁸⁹ Μιλώντας για το πλήθος των προϊόντων για τα οποία πρέπει να υπολογιστεί η τιμή ο Hayek λέει: «... At present we can hardly say what their number is, but it is hardly an exaggeration to assume that in a fairly advanced society, the order of magnitude would be at least in the hundreds of thousands. This means that, at each successive moment, every one of the decisions would have to be based on the solution of an equal number of simultaneous differential equations, a task which, with any of the means known at present, could not be carried out in a lifetime. And yet these decisions would not only have to be made continuously, but they would also have to be conveyed continuously to those who had to execute them.», Hayek(1935:212). Παρόμοιο επιχείρημα χρησιμοποιεί ο Robbins ο οποίος μιλά για εκατομμύρια τέτοιων εξισώσεων: «On paper we can conceive this problem to be solved by a series of mathematical calculations. . . . But in practice this solution is quite unworkable. It would necessitate the drawing up of millions of equations on the basis of millions of statistical data based on many more millions of individual computations. By the time the equations were solved, the information on which they were based would have become obsolete and they would need to be calculated anew», Robbins(1934:151), σχετικές αναφορές υπάρχουν στο Lange(1938:63,88).

⁹⁰ Hayek(1935:207)

δυνατόν να λυθεί έξω από το πλαίσιο της αγοράς και της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, όχι όμως με εξίσου αποτελεσματικό τρόπο⁹¹. Μόνο οι με ανταγωνιστικό τρόπο διαμορφούμενες τιμές βασιζόμενες στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, που λειτουργούν κάτω από το απόλυτο κριτήριο που είναι η επιβράβευση ή η απόρριψη της αγοράς (η επιβίωση δια της κερδοφορίας ή η πτώχευση δια της ζημίας), είναι αυτές που αποδίδουν ορθά την βέλτιστη αξιοποίηση των πόρων στο παρόν όσο και στο μέλλον μέσω του επιτοκίου. Μπορεί με τη μέθοδο της δοκιμής και του λάθους, ένα σύστημα που δε βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία και το κέρδος, να επιτυγχάνει ένα είδος ισορροπίας μεταξύ παραγόμενων προϊόντων και εισοδημάτων κι ένα τέτοιο σύστημα μπορεί να μην οδηγείται σε χάος όπως ισχυρίζεται ο Mises, όμως η ισορροπία που μπορεί να επιτευχθεί θα υλοποιείται πάντα – κατά τον Hayek – με μη βέλτιστη αξιοποίηση των πόρων και άρα θα επιτυγχάνει κατώτερη παραγωγικότητα. Το Μισεσιανό επιχείρημα της απόλυτης αδυναμίας (impossibility) γίνεται στον Hayek ένα επιχείρημα τεχνικής αδυναμίας εφαρμογής μίας βέλτιστης λύσης. Από αυτήν την άποψη η αναπροσαρμογή της κριτικής από τον Hayek αλλά και η εκλέπτυνση της Μισεσιανής κριτικής από τους επιγόνους αποτελεί μια αναγκαία προσαρμογή μπρος στην εμφανή αυτοαναφορικότητα και την απολυτότητα της κριτικής του Mises.

Το επιχείρημα της τεχνικής αδυναμίας που αρχικά χρησιμοποιεί ο Hayek, μπορεί εύκολα να ανατραπεί εφόσον η ανάπτυξη της τεχνικής δεν αποκλείει την άρση της τεχνικής αδυναμίας, όπως άλλωστε δείχνουν οι τεχνολογικές εξελίξεις και η επίλυση μιας σειράς προβλημάτων που παλαιότερα θεωρούνταν άλυτα (π.χ. με τη χρήση του γραμμικού προγραμματισμού, την αύξηση της υπολογιστικής δύναμης των υπολογιστών, την ανάπτυξη των ηλεκτρονικών δικτύων, την χρήση κεντρικών ή αποκεντρωμένων βάσεων δεδομένων και τη δυνατότητα ανάλυσης τεράστιων ποσοτήτων δεδομένων αδιανόητων την εποχή της διαμάχης, τη χρήση τεχνητής νοημοσύνης κ.ο.κ.). Υποκρύπτει όμως ορισμένες φιλοσοφικές παραδοχές που σχετίζονται με την αποδοχή ορίων στην τεχνική πρόοδο και τη γνώση γενικότερα. Πράγματι σταδιακά το τεχνικού τύπου επιχείρημα αντικαθίσταται από ένα επιστημολογικό επιχείρημα που θα διευρύνει το θεωρητικό χάσμα του Hayek με την κυρίαρχη πια σχολή της στατικής, όπως την ονομάζει, ισορροπίας η οποία έχει ως μια από

⁹¹ Αναφερόμενος στις προτεινόμενες «φιλοσοφιστικές» λύσεις ο Hayek αναφέρει: « When, however, one proceeds to consider the actual apparatus by which this sort of adjustment is to be brought about one begins to wonder whether anyone should really be prepared to suggest that, within the domain of practical possibility, such a system will ever even distantly approach the efficiency of a system where the required changes are brought about by the spontaneous action of the persons immediately concerned», Hayek(1940:131)

τις υποθέσεις της τη δυνατότητα πλήρους διάχυσης, πρόσκτησης και επεξεργασίας της πληροφορίας από τους παίκτες του οικονομικού συστήματος οι οποίοι θεωρούνται ως πλήρως ορθολογικά υποκείμενα (unbounded rationality)⁹². Ο Hayek (αλλά και ο Mises) μοιράζονται με του νεοκλασικούς της στατικής ισορροπίας τις βασικές αρχές. Όλοι τους βλέπουν το οποιοδήποτε οικονομικό σύστημα ως ένα μοντέλο (για τους νεοκλασικούς με τάση προς την ισορροπία, για τους Hayek και Mises από μια αέναη μεταβολή και ανισορροπία) όπου οι ανάγκες (ζήτηση) και η παραγωγή (προσφορά) είναι δυο ανεξάρτητες μεταξύ τους μεταβλητές με μόνο κοινό δεσμό και διαμεσολαβητή την τιμή. Η τιμή αποτελεί για τον Hayek τον αισθητήρα ο οποίος ανταποκρίνεται στις μεταβολές της αγοράς (προσφορά, ζήτηση, σπανιότητα, ρίσκο) και μεταφέρει τις πραγματικές ανάγκες στον παραγωγικό ιστό ο οποίος προσαρμόζει αναλόγως την παραγωγή. Εάν το αγοραίο αυτό σήμα μεταφέρεται αναλλοίωτο, χωρίς οποιαδήποτε διαμεσολάβηση και παρέμβαση που το διαστρεβλώνει, τόσο πιο εύρυθμα έστω και χωρίς ισορροπία λειτουργεί, σε αντίθετη περίπτωση το σύστημα δυσλειτουργεί, οδηγείται σε κρίσεις (εδώ εδράζεται και η θεωρία των οικονομικών κρίσεων της αυστριακής σχολής). Κατά τον Hayek, οι οπαδοί του κεντρικού σχεδιασμού αλλά και οι νεοκλασικοί οπαδοί της αγοράς και της ατομικής ιδιοκτησίας που βασίζονται στα μοντέλα της στατικής ισορροπίας, μοιράζονται την ίδια αντίληψη για τη διαχείριση της πληροφορίας και της γνώσης, αντίληψη που αγνοεί τον ευμετάβλητο χαρακτήρα της πραγματικής ζωής⁹³. Μεγάλο μέρος και ίσως το ουσιαστικότερο της ανθρώπινης γνώσης παράγεται διαισθητικά χωρίς συνειδητή παρέμβαση του ανθρώπινου νου, αναφέρει σχετικά τον Whitehead : «"It is a profoundly erroneous truism, repeated by all

⁹² «Capitalism presumes that apart from our rational insight we possess a traditional endowment of morals, which has been tested by evolution but not designed by our intelligence. We have never invented private property because we understood these consequences, nor have we ever invented the family. It so happens that these traditions, essentially a religious tradition, and I am as much an agnostic as Mises was, but I must admit that the two decisive traditions which make it possible for us to build up an order which extends our vision cannot be the result of our intellectual insight but must be the result of a moral tradition, which as I now put it is the result of group selection and not of individual selection, something which we can ex post interpret. But Mises's postulate—if we are strictly rational and decide all the bases, we can see that socialism is wrong—is a mistake. If we remain strict rationalists, utilitarians, that implies we can arrange everything according to our pleasure. So Mises never could free himself from that fundamental philosophy, in which we have all grown up, that reason can do everything better than mere habit. From this he could never loose himself. In this respect, although I accept nearly everything of his criticism of socialism, I now understand why it has not been fully effective, because in his case it's still based on the fundamental mistake of rationalism and socialism, that we have the intellectual power to arrange everything rationally, which is now in conflict with the assertion—In one place he says we can't do it, another place he argues, being rational people, we must try to do it.», Kresge & Wenar (1994:62-63)

⁹³ «Indeed, there are few points on which the assumptions made (usually only implicitly) by the "planners" differ from those of their opponents as much as with regard to the significance and frequency of changes which will make substantial alterations of production plans necessary.», Hayek (1945:81)

copy-books and by eminent people when they are making speeches, that we should cultivate the habit of thinking what we are doing. The precise opposite is the case. Civilization advances by extending the number of important operations which we can perform without thinking about them.»⁹⁴. Η αυθόρμητη αυτή πρόσληψη της γνώσης προσιδιάζει στο αγοραίο σύστημα, αντίθετα η συνειδητή συλλογή της πληροφορίας η διαχείριση της και η παραγωγή της όπως συμβαίνει με την επιστημονική γνώση μπορεί να είναι πράγματι κεντρικά διαχειρίσιμη και μπορεί να αξιοποιηθεί από ένα κεντρικό σχέδιο. Δεν συμβαίνει το ίδιο με το είδος της αποκεντρωμένης γνώσης την οποία διαχειρίζονται οι επιχειρηματίες, εδώ πρόκειται για ένα είδος πρακτικής γνώσης με διαισθητική πρόσληψη από τους παίκτες της αγοράς. Ως τέτοια είναι αδύνατον να είναι κεντρικά διαχειρίσιμη. Η τεχνική αδυναμία μετατρέπεται τώρα σε εγγενή αδυναμία πρόσκτησης της κατανεμημένης πληροφορίας και παραγωγής γνώσης. Το σύστημα της αγοράς αποτελεί για το Hayek ένα πληροφοριακό σύστημα συλλογής και διαχείρισης της αποκεντρωμένης πληροφορίας και κατ' αυτόν τον τρόπο της δημιουργίας της αναγκαίας γνώσης που καθοδηγεί την επιλογή των επιχειρηματικών αποφάσεων, σύστημα εγγενώς αναντικατάστατο από οποιοδήποτε σύστημα συνειδητής διαχείρισης. Η γνώση δεν μπορεί να αναπαραχθεί και να συγκεντρωθεί από μια κεντρική αρχή, διότι ακριβώς βρίσκεται κατανεμημένη στον κάθε ξεχωριστό νου και την εμπειρία του επιχειρηματία, του καταναλωτή και όσων μετέχουν στην αγοραία οικονομική διαδικασία. Η αγορά είναι ένας μηχανισμός ο οποίος « ... is not simply the dispersal of knowledge throughout different individuals and groups in society, but the nature of that knowledge. It includes practical or 'tacit' knowledge often embodied in practices and skills, and knowledge of particulars localized to a specific time and place. Such knowledge cannot be articulated in general propositional form. Hence it is not the kind of knowledge that could be passed on to a single planning agency.»⁹⁵. Για τον Hayek « ... as decentralisation has become necessary because nobody can consciously balance all the considerations bearing on the decisions of so many individuals, the co-ordination can clearly not be effected by "conscious control", but only by arrangements which convey to each agent the information he must possess in order effectively to adjust his decisions to those of others. And because all the details of the changes constantly affecting the conditions of demand and supply of the different commodities can never be fully known, or quickly enough be collected and disseminated, by any one centre, what is required is some apparatus of registration which automatically records all the relevant effects of individual , actions, and whose indications are

⁹⁴ Hayek (1945:88)

⁹⁵ O'Neill(2003:185)

at the same time the resultant of, and the guide for, all the individual decisions. This is precisely what the price system does under competition, and which no other system even promises to accomplish. It enables entrepreneurs, by watching the movement of comparatively few prices, as an engineer watches the hands of a few dials, to adjust their activities to those of their fellows. The important point here is that the price system will fulfil this»⁹⁶. Η αγοραία τιμή (που διαμορφώνεται μέσα από τον ανταγωνισμό των φορέων της ατομικής ιδιοκτησίας) αποτελεί το συλλέκτη αυτής της κατανεμημένης γνώσης. Στην αγοραία τιμή αποδίδεται μια ικανότητα ενσωμάτωσης παρελθούσας, τωρινής και μελλοντικής (δια της ενσωμάτωσης του ρίσκου μέσω του επιτοκίου) και πολύπλοκου χαρακτήρα γνώσης. Σε αυτό το μονοδιάστατο μέγεθος αποδίδεται η ικανότητα να περικλείει την αποκεντρωμένη γνώση κι εμπειρία, τη διαίσθηση και τη γνώση που είναι αποτέλεσμα εμπειρικής επεξεργασίας, γνώσεις κι εμπειρία οι οποίες είναι αδύνατον να συλληφθούν κατά τον Hayek με επιστημονικό τρόπο. Ένα τέτοιο αποκεντρωμένο σύστημα πληροφοριών, παραγωγής και μετάδοσης γνώσης και κατ' επέκταση η τιμή ως φορέας της διαδικασίας μετάδοσης της γνώσης και αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδικασίας που μας έχει κληροδοτήσει αυτόν τον μοναδικό (κατά τον Hayek) τρόπο αντιπροσώπευσης της οικονομικής πληροφορίας⁹⁷, είναι συμβατά μόνον με την αγοραία ανταγωνιστική διαδικασία η οποία και προϋποθέτει την ιδιωτική κατοχή των μέσων παραγωγής. Ο ανθρώπινος πολιτισμός κατέκτησε αυτόν τον μηχανισμό μέσα από μια ιστορική διαδικασία, που όμως φαίνεται να σταματάει εδώ. Η μεταβλητότητα και τάση για αλλαγή, όπως γλαφυρά περιγράφεται από τον Hayek και στα οποία βασίζει την επιχειρηματολογία του, φαίνεται να σταματάει στο αγοραίο σύστημα, όπου η όποια μεταβολή κι εξέλιξη περιορίζεται από εδώ και πέρα εντός των ορίων του. Έχουμε ήδη αναφέρει ότι η άποψη ότι η αγοραία τιμή μπορεί να ενσωματώνει με τον πιο πλήρη τρόπο την κάθε είδους απαιτούμενη πληροφορία για την εύρυθμη λειτουργία του οικονομικού συστήματος, πόσο μάλλον η απόδοση ορισμένων σχεδόν «υπερφυσικών» ιδιοτήτων σε αυτήν, έχει δεχτεί ισχυρή κριτική⁹⁸. Ο Hayek φτάνει τελικώς στο ίδιο

⁹⁶ Hayek(1944:36)

⁹⁷ «... man has been able to develop that division of labor on which our civilization is based because he happened to stumble upon a method which made it possible. Had he not done so he might still have developed some other, altogether different, type of civilization, something like the "state" of the termite ants, or some other altogether unimaginable type. All that we can say is that nobody has yet succeeded in designing an alternative system in which certain features of the existing one can be preserved which are dear even to those who most violently assail it-such as particularly the extent to which the individual can choose his pursuits and consequently freely use his own knowledge and skill.», Hayek(1945:528)

⁹⁸ Η αγοραία τιμή μεταδίδει από τη φύση της ως χαρακτηριστικό της αγοράς το λιγότερο ατελή πληροφορία, ακόμα κι αν μπορούσε να αρθεί κάθε εμπόδιο στη μετάδοσή της. Ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι έχει την ικανότητα να μεταδίδει την ίδια πληροφορία σε όλους π.χ. τους ανταγωνιστές, αυτή αφορά πληροφορία πρότερου χρόνου, αλλά το κυριότερο η πληροφορία δεν

συμπέρασμα με τον Mises από διαφορετικό δρόμο – στην ύπαρξη κάποιου είδους ανυπέρβλητων ορίων της ανθρώπινης φύσης⁹⁹. Εκεί που ο πυρήνας της Μισεσιανής επιχειρηματολογίας είναι μια λογικού τύπου αδυναμία, η κατά Hayek απόλυτη αδυναμία είναι επιστημολογικού τύπου.

Αν και ο Hayek αναγνωρίζει εμμέσως ότι η τάση συγκέντρωσης χαρακτηρίζει όλο και περισσότερο το αγοραίο σύστημα, όπου ο πυραμοειδής χαρακτήρας των σύγχρονων επιχειρήσεων απομακρύνει το κέντρο των αποφάσεων από την καθημερινή, πρακτική τους λειτουργία, αδυνατίζοντας έτσι το επιχείρημα του περί αποκεντρωμένης γνώσης που βρίσκεται στο νου και την εμπειρία του επιχειρηματία, ωστόσο εξακολουθεί να υποστηρίζει το επιστημολογικό επιχείρημα βασιζόμενος σε μια αντίληψη για το αγοραίο σύστημα που προσιδιάζει σε μια άλλη εποχή και όχι σε αυτήν του καπιταλισμού των πολυεθνικών πολυμετοχικών επιχειρήσεων, του «outsourcing», του «deskilling» και μεταβίβασης των πιο πολύπλοκων διαδικασιών στις μηχανές, της αυτοματοποίησης της παραγωγής, της πλήρους αξιοποίησης της πληροφορικής για τη συλλογή και ανάλυση των καταναλωτικών προτιμήσεων και τη χειραγώγηση τους, του κατακερματισμού και της απλοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας και άρα της γνώσης και της πληροφορίας ως μέσον απεγκλωβισμού από την εξειδικευμένη εργασία, την προώθηση της αντικαταστασιμότητας της, πόσο μάλλον του Internet και της τάσης ψηφιοποίησης, των μηχανών αναζήτησης, της δυνατότητας ανάλυσης των πληροφοριών και της δημιουργίας προφίλ του καταναλωτή μέσω των τεχνικών της τεχνητής νοημοσύνης, της χρήσης της έμμεσης διαφήμισης μέσω των πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης, της ανάλυσης των δεδομένων των καταναλωτών μέσω της παρακολούθησης των συμπεριφορών από διαφορετικές εταιρίες από αυτές που εφαρμόζουν τα συμπεράσματά τους και άρα αξιοποίηση της ίδιας γνώσης από διαφορετικούς «επιχειρηματίες», τη χρήση τεχνολογιών big data, του πιο πρόσφατου AI κ.ο.κ. – εν τέλει την απομάκρυνση του επιχειρηματία-μονάδα από τα κέντρα αποφάσεων, τη

μπορεί να εμπεριέχει την αντίδραση των ανταγωνιστών. Αυτό το γεγονός δείχνει μία από τις εγγενείς αδυναμίες του αγοραίου συστήματος χαρακτηριστικό της αντιφατικής λειτουργίας του έναντι του κεντρικού σχεδιασμού κι ενδεχομένως έναν από τους λόγους της συνεχούς εκδηλούμενης ανισομετρίας, που εκδηλώνεται αναπόφευκτα σε αλληλουχίες επέκτασης και συρρίκνωσης. Βλ. σχετική επιχειρηματολογία στο O'Neill(1989): «The market, in virtue of its competitive nature, fails to distribute all relevant information. This, for the reasons outlined, leads to over-expansion in some part of the economy. This, in turn, imparts false information to the producers of capital goods via the price mechanism. The extent to which local overproduction will lead to a general slump depends on the degree of interconnectivity between that part of the economy in which initial overproduction occurs and other parts of the economy», O'Neill(1989:205, σημ. 16)

⁹⁹ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο O'Neill, για τον Hayek ο σοσιαλισμός (ο οποίος ταυτίζεται με τον κεντρικό σχεδιασμό) «... is founded upon an error about the scope of human knowledge and reason. It is an error that Hayek variously calls 'rationalism' 'superrationalism' and 'Cartesian rationalism' and it consists in the mistaken belief in the omnipotence of reason.», O'Neill(2003:186)

διασπορά των αποφάσεων μέσα σε ένα περίπλοκο μηχανισμό και εντέλει όχι την αποκεντρωμένη φύση στη λήψη αποφάσεων αλλά την ολοένα και μεγαλύτερη συγκεντροποίησή της. Όλα αυτά δείχνουν μάλλον να απομακρύνουν από την πραγματικότητα παρά να ενισχύουν το επιστημολογικό επιχείρημα του Hayek. Ο καπιταλισμός του Hayek προσιδιάζει όχι σε έναν καπιταλισμό των manager και των CEO αλλά σε έναν καπιταλισμό του επιχειρηματία-ιδιοκτήτη, σε έναν καπιταλισμό που έχει πάψει να υπάρχει προ πολλού. Αντιμετωπίζει την επιχειρηματικότητα – η οποία και γι' αυτόν προϋποθέτει απολύτως την ατομική ιδιοκτησία - ως κάτι σχεδόν ασύλληπτο, μεταφυσικό, μη προσβάσιμο και ασύμβατο προς την επιστημονική γνώση.

1.6 Ο Lange και η νεοκλασική επιχειρηματολογία κατά των Mises και Hayek

Οι προτάσεις που εμφανίστηκαν εκ μέρους ορισμένων «φιλοσοσιαλιστών» οικονομολόγων όπως αυτή του Taylor ήταν βασισμένες σε μη μαθηματικές προσεγγίσεις του προβλήματος υπολογισμού των τιμών. Χρησιμοποιούσαν μια διαδικασία σταδιακής προσέγγισης, (δοκιμής και διόρθωσης των λαθών - trial and error), παρόμοια κατά τους οικονομολόγους αυτούς με αυτήν που λαμβάνει χώρα αυθόρμητα στο πλαίσιο της αγοράς. Έχει ήδη αναφερθεί, πως η έλλειψη επαρκούς λεπτομέρειας στην περιγραφή των προτεινόμενων συστημάτων, έδωσε στον Hayek τη δυνατότητα να ισχυριστεί ότι η λύση που προτείνεται, εξακολουθεί να απαιτεί την επίλυση τέτοιου πλήθους εξισώσεων και τη χρήση πληθώρας στατιστικών στοιχείων ώστε η δημόσια αρχή που έχει επιληφθεί του υπολογισμού των ποσοτήτων και της κατανομής τους στις παραγωγικές δυνάμεις να βρίσκεται στη χειρότερη περίπτωση μπροστά σε ένα πρακτικώς άλυτο πρόβλημα, στην καλύτερη σε μία κατώτερη της λύσης που διαθέτουμε μέσω της αγοράς.

Το 1936 και 1937 ο Oskar Lange με δύο συνεχόμενα άρθρα του¹⁰⁰ αναλαμβάνει να απαντήσει σε αυτήν τη δεύτερη γραμμή άμυνας του Hayek, επεκτείνοντας τη λογική της σχετικής επιχειρηματολογίας του Taylor¹⁰¹. Η θεωρητική προϋπόθεση του επιχειρήματος του Lange φαίνεται να είναι η άρνηση του κατά Mises ορισμού της τιμής των προϊόντων. Η τιμή δεν δείχνει μόνον τις σχετικές αναλογίες με τις οποίες ανταλλάσσονται τα προϊόντα αλλά κι έναν τρόπο κατανομής των διαθέσιμων πόρων. Κατά τον Lange αυτό το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι που διαφεύγει του Mises. Ο Lange φαίνεται να υπονοεί, πως εάν η τιμή δείχνει τον τρόπο που επιλέγει κανείς να διανείμει τα εναλλακτικά προϊόντα από το σύνολο των διαθεσίμων, αυτό σημαίνει ότι εάν υπάρχει γνώση των πόρων της κοινωνίας συνολικά, τότε η κατανομή μπορεί να γίνει βολουνταριστικά, κι έξω από την αγορά – τουλάχιστον στα κεφαλαιουχικά αγαθά. Απαραίτητη προϋπόθεση κι εδώ αποτελεί - όπως και στον Taylor - η ακριβής γνώση της εικόνας των διαθεσίμων πόρων και των παραγωγικών δυνατοτήτων κάθε ξεχωριστής παραγωγικής μονάδας (συνάρτηση παραγωγής). Όμως παρά αυτήν την αφετηρία, η τιμή στον Lange, καταλήγει να είναι στο τέλος η νεοκλασική τιμή – που δεν διαφέρει στα ουσιώδη χαρακτηριστικά της από την Μισεσιανή.

¹⁰⁰ Lange(1936), Lange(1937) και αργότερα σε μορφή βιβλίου μαζί με αντίστοιχη μελέτη του Taylor, στο Lippincott(1938).

¹⁰¹ Σημειώνουμε πως ο Lange κάνει αναφορά και στον Robbins, ο οποίος χρησιμοποιεί παρόμοια επιχειρηματολογία. «Thus Professor Hayek and Professor Robbins have given up the essential point of Professor Mises' position and retreated to a second line of defense. In principle, they admit, the problem is soluble, but it is to be doubted whether in a socialist community it can be solved by a simple method of trial and error, as it is solved in the capitalist economy.», Lange(1938:63).

Το μοντέλο του Taylor δεν έκανε εμφανείς τις νεοκλασικές καταβολές του παρά μόνον με γενικές αναφορές στις νεοκλασικές αρχές και στην ουσία αποτελούσε μια προσπάθεια μη πολιτικής – αλγοριθμικής θεμελίωσης ενός μοντέλου κεντρικού σχεδιασμού με τιμές. Αντιθέτως το μοντέλο του Lange αποτελεί μια προσπάθεια εφαρμογής του ακριβούς νεοκλασικού μοντέλου σε συνθήκες κεντρικού σχεδιασμού χωρίς ιδιωτικές επιχειρήσεις. Πράγματι ορισμένα κενά που αφήνει ο Taylor επιχειρείται να καλυφθούν αλλοιώνοντας όμως το πνεύμα του μοντέλου του T aylor¹⁰². Εδώ η νεοκλασική ορολογία και μεθοδολογία χρησιμοποιείται σε όλη την έκτασή της και η νεοκλασική οριακή θεωρία εφαρμόζεται πλήρως. Για τον Lange μια οικονομία κεντρικού σχεδιασμού και μάλιστα με κρατικοποιημένα τα μέσα παραγωγής δε διαφέρει ως προς τις αρχές λειτουργίας της από μια αμιγώς αγοραία οικονομία που στηρίζεται στην ιδιωτική κατοχή των μέσων παραγωγής, ανάγοντας τη νεοκλασική σκοπιά της οικονομίας ως σκοπιά της οικονομίας γενικά, θυμίζοντας κατά κάποιον τρόπο το τεχνητό σχίσμα θετικής (positive) οικονομικής (η οποία διεκδικεί τα εχέγγυα της αντικειμενικότητας που ταυτίζεται με τη νεοκλασική οικονομική θεωρία) και δεοντολογικής (normative) οικονομικής. Η οπτική του Lange θέτει τη βάση της θεμελίωσης του μοντέλου του λεγόμενου σοσιαλισμού της αγοράς¹⁰³. Η οπτική αυτή αποδέχεται την εφαρμοσιμότητα των νεοκλασικών αρχών της οριακής χρησιμότητας και την ύπαρξη αγοράς τουλάχιστον στον τομέα των καταναλωτικών αγαθών, σε ένα σύστημα στο οποίο τα μέσα παραγωγής είναι υπό κρατική ιδιοκτησία και οι τιμές μπορούν να διαμορφώνονται από μια κεντρική αρχή η οποία εφαρμόζει τις αρχές μιας «κανονικής» αγοράς, έστω κι αν αυτό φαίνεται να αντιβαίνει στην έννοια του κεντρικού σχεδιασμού. «Οι κανόνες συνέπειας των αποφάσεων και αποτελεσματικότητας [που είναι οι κανόνες της νεοκλασικής οικονομικής της αποκεντρωμένης αποτελεσματικότητας ή του κέρδους – σημείωση δική μας] στην εφαρμογή τους στην σοσιαλιστική οικονομία είναι ακριβώς ίδιες σαν αυτές που διέπουν την πραγματική συμπεριφορά των επιχειρηματιών σε μια καθαρά ανταγωνιστική αγορά.»¹⁰⁴. Το σύστημα που προκρίνει - κάτω από το οποίο θεωρεί ότι διατηρείται η ελευθερία επιλογής του καταναλωτή – βασίζεται στις εξής αρχές:

- Η ύπαρξη χρήματος ως κοινό μέτρο των αξιών είναι δεδομένη

¹⁰² Αρκετά κενά, ασάφειες και αντιφάσεις παραμένουν, που επισημαίνονται άλλωστε και από τον Hayek και αποδίδονται στο χρησιμοποιούμενο μοντέλο στατικής ισορροπίας: «Could the failure to understand the true function of the price mechanism, caused by the modern preoccupation with stationary equilibrium, be better illustrated?», Hayek(1940:135).

¹⁰³ Ένα παρόμοιο λιγότερο ολοκληρωμένο μοντέλο σοσιαλισμού της αγοράς στηριγμένο και αυτό στα νεοκλασικά οικονομικά έχει ήδη αναπτυχθεί από τον Lange στα 1935, βλ. Kowalik(2008).

¹⁰⁴ Lange(1938:98)

- Οι τιμές των κεφαλαιουχικών αγαθών δηλ. πρώτες ύλες και μέσα παραγωγής, είναι λογιστικές τιμές, υπονοώντας ότι δε διαμεσολαβεί χρήμα μεταξύ των συναλλασσόμενων επιχειρήσεων και δεν υπάρχει ελεύθερη διαμόρφωση τους. Οι τιμές διαμορφώνονται από την κεντρική αρχή σχεδιασμού, αρχικά κατά την έναρξη του πρώτου κύκλου παραγωγής με έναν στοιχειώδη τρόπο, π.χ. με τις τιμές που παραλαμβάνει από το αγοραίο σύστημα. Οι κρατικές επιχειρήσεις θα πρέπει να παράγουν τα προϊόντα με βάση τις δεδομένες λογιστικές τιμές των κεφαλαιουχικών αγαθών από τη μια και με βάση τις αγοραίες τιμές της εργασίας και των τελικών-καταναλωτικών προϊόντων από την άλλη. Ενώ δεν υπάρχει επισήμως η έννοια του κέρδους, οι επιχειρήσεις θα πρέπει ωστόσο να λειτουργήσουν με τον κανόνα της οριακής απόδοσης, έτσι ώστε οριακό κόστος να ισούται με την τιμή διάθεσης του προϊόντος¹⁰⁵
- Οι τιμές των καταναλωτικών αγαθών καθορίζονται ελεύθερα μέσα σε μια αγορά καταναλωτικών αγαθών όπως ακριβώς στο σύστημα της ανταγωνιστικής αγοράς, δηλ. δεδομένου του εισοδήματος των καταναλωτών και των προτιμήσεών τους διαμορφώνεται η ζήτηση των προϊόντων¹⁰⁶, η οποία με τη σειρά της προκαλεί την προσαρμογή των τιμών των καταναλωτικών προϊόντων. Κατά συνέπεια μια επιχείρηση καταναλωτικών προϊόντων «αγοράζει» σε λογιστικές κρατικές τιμές και πουλάει σε αγοραίες τιμές
- Η ύπαρξη αγοράς καταναλωτικών προϊόντων δεν είναι ξεκάθαρο πως επιδρά στη λειτουργία των επιχειρήσεων. Δηλ. εάν υφίσταται η δυνατότητα πτώχευσης των επιχειρήσεων. Διότι πλήρης λειτουργία αγοράς σημαίνει επίσης λειτουργία ανταγωνιστικών επιχειρήσεων ώστε να διασφαλιστεί ο νεοκλασικός καθορισμός των τιμών μέσω του ανταγωνισμού τους.

¹⁰⁵ Δεν είναι ξεκάθαρο στο μοντέλο ποιος κανόνας διέπει την εσωτερική αγορά των κεφαλαιουχικών αγαθών. Μία επιχείρηση κεφαλαιουχικών αγαθών δεν πουλάει τα προϊόντα της μόνον σε επιχειρήσεις καταναλωτικών αγαθών αλλά και σε άλλες επιχειρήσεις κεφαλαιουχικών αγαθών – προφανώς όλη αυτή η αλυσίδα τιμών από τη μία επιχείρηση στην άλλη θα πρέπει να καθορίζεται από την κεντρική αρχή. Δηλ. και η λογιστική τιμή αγοράς και η πώληση θα πρέπει να καθορίζεται από την κεντρική αρχή μια και αποκλείεται η ανταγωνιστική αγορά κεφαλαιουχικών αγαθών – προφανώς αυτή η λεπτομέρεια δεν εισάγει για τον Lange κάποια επιπλέον δυσκολία.

¹⁰⁶ «In the case of consumers' goods and services of labor they are determined on a market;», Lange(1938:78). Όμως ο Lange φαίνεται να υπονοεί ότι οι τιμές ενσωματώνουν κάτι περισσότερο από τις κοντόθωρες προτιμήσεις των καταναλωτών, εφόσον η διαφοροποίηση από τη διαμόρφωση των τιμών στην ιδιωτική οικονομία αποτελεί η περιεκτικότητα που χαρακτηρίζει τη διαμόρφωσή τους στο Λανγκεριανό σύστημα, σε σχέση με την αδυναμία του ιδιωτικού συστήματος να λάβει υπόψη του μια σειρά από εξωτερικές οικονομίες - πως θα γίνεται αυτό εφόσον και τα δύο συστήματα διέπονται από τις ίδιες αρχές διαμόρφωσης των τιμών μένει αδιευκρίνιστο.

- Αλλά και οι λογιστικές τιμές των κεφαλαιουχικών αγαθών προσαρμόζονται στην ζήτηση μέσω της ίδιας διαδικασίας που χρησιμοποιεί και ο Taylor. Δηλ. η έλλειψη ενός καταναλωτικού αγαθού (λόγω αυξημένης ζήτησης) θα αντανakλαστεί στην έλλειψη των κεφαλαιουχικών αγαθών από τα οποία εξαρτάται, εισάγοντας έτσι μια διαδικασία δοκιμής και λάθους έως ότου επέλθει ισορροπία. «Κάθε λάθος της Κεντρικής Επιτροπής Σχεδιασμού στον καθορισμό των τιμών ανακοινώνεται με αντικειμενικό τρόπο – με φυσικό έλλειμμα ή πλεόνασμα της ποσότητας του εμπορεύματος ή των πόρων υπό συζήτηση – και θα πρέπει να διορθωθεί ώστε η παραγωγή να συνεχιστεί εύρυθμα»¹⁰⁷.
- Η νεοκλασική αρχή της μείωσης του κόστους μπορεί να τηρηθεί χωρίς τον ανταγωνισμό των επιμέρους επιχειρήσεων, κατά κάποιον τρόπο βολουνταριστικά με οδηγίες προς τους διευθυντές με στόχευση την μείωση του μέσου όρου του κόστους παραγωγής με βάση τις δοσμένες λογιστικές τιμές παραγωγής¹⁰⁸.
- Υπάρχει ελευθερία μετακίνησης του εργατικού δυναμικού με βάση την προσφορά και τη ζήτηση και άρα ο μισθός διαμορφώνεται ελεύθερα όπως στην ανταγωνιστική αγορά¹⁰⁹.
- Υπονοείται μια σχετική αυτονομία στις επιχειρήσεις τουλάχιστον στην επιλογή των προσφερόμενων προϊόντων, διότι αλλιώς δεν μπορεί να υποστηριχθεί η ελευθερία επιλογής καταναλωτικών προϊόντων (customer's sovereignty), την οποία ο Lange εγγυάται με το σύστημα που προκρίνει. Η διαφορά του δικού του μοντέλου του Lange με ένα σύστημα «διευθυνόμενο από τους στόχους και την αξιολόγηση της γραφειοκρατίας που έχει τον έλεγχο του οικονομικού συστήματος» είναι ότι σε «ένα

¹⁰⁷ Lange(1938:82)

¹⁰⁸ Μπορεί κανείς να παρατηρήσει εδώ πως ελλείψη εναλλακτικών τιμών, δηλ. επιχειρήσεων που να προσφέρουν εναλλακτικά προϊόντα σε διαφορετικές τιμές, είναι αδύνατον να επιτευχθεί η μείωση του κόστους με βάση τις νεοκλασικές μεθόδους. Μία επιχείρηση η οποία μπορεί να προμηθεύεται σε λογιστικά καθορισμένες τιμές τις πρώτες ύλες, έχει την ευχέρεια μείωσης του κόστους μόνον εάν μπορεί να επηρεάσει τους μισθούς ή αναδιοργανώσει την παραγωγή.

¹⁰⁹ Κατά τον Lange, οι νεοκλασικές αρχές σε σχέση με την εργασία μπορούν να εφαρμοστούν με πιο καθαρό τρόπο στο σύστημα που περιγράφει παρά σε ένα σύστημα με ιδιωτική κατοχή των μέσων παραγωγής, όπου το νεοκλασικό κριτήριο λειτουργεί στρεβλωμένα, λόγω της ιδιοκτησιακής παραμέτρου, όπου δηλ. στην επιλογή εργασίας εμπλέκονται και άλλα κριτήρια όπως το ιδιοκτησιακό, εκτός από τη σχέση χρησιμότητας/αρνητικής-χρησιμότητας (utility-disutility). «In the socialist system as described we have a genuine market (in the institutional sense of the word) for consumers' goods and for the services of labor. But there is no market for capital goods and productive resources outside of labor, Lange(1938:73)». Στο πλαίσιο της αγοράς αυτής ο μισθός καθορίζεται με τα νεοκλασικά κριτήρια της ισότητας της οριακής χρησιμότητας με την οριακή αντιχρησιμότητα (disutility) από την αποδοχή της συγκεκριμένης εργασίας. Ο Lange θεωρεί πως το προτεινόμενο σύστημα διαμόρφωσης των μισθών «can distribute incomes so as to attain the maximum social welfare. In any system with private ownership of the means of production, the distribution of incomes is determined by the distribution of ownership of the ultimate productive resources.», Lange(1938:99).

τέτοιο σύστημα η επιτροπή Κεντρικού σχεδιασμού αποφασίζει ποια προϊόντα πρόκειται να παραχθούν και σε ποιες ποσότητες, τα παραγόμενα καταναλωτικά αγαθά κατανέμονται στους πολίτες με δελτίο και οι θέσεις εργασίας καλύπτονται με ανάθεση.»¹¹⁰. Επιπλέον υπονοείται η ύπαρξη οριζόντιων σχέσεων μεταξύ επιχειρήσεων εφόσον οι «πόροι μπορούν να κατευθύνονται μόνο στις βιομηχανίες που είναι ικανές να «πληρώσουν» ή καλύτερα να μπορούν να ανταπεξέλθουν λογιστικά («account for») σε αυτήν την τιμή.»¹¹¹

- Το κράτος έχει ωστόσο δυνατότητα παρέμβασης στην κατανομή του εισοδήματος διότι «τα εισοδήματα των καταναλωτών διαχωρίζονται από την ιδιοκτησία των πόρων και η μορφή της συνθήκης C (κοινωνική οργάνωση) καθορίζεται από τους κανόνες καθορισμού του εισοδήματος που έχουν υιοθετηθεί»¹¹². Όμως ταυτόχρονα γίνεται η παραδοχή ότι η «αναγκαιότητα διατήρησης της ελευθερίας επιλογής εργασίας περιορίζει τη στοιχειώδη χρήση αυτής της ελευθερίας»¹¹³. Ο Lange διαχωρίζει το διαθέσιμο εισόδημα σε αυτό που καθορίζεται από την ελεύθερη διαμόρφωση των μισθών μέσω της αγοράς και από το λεγόμενο κοινωνικό μέρισμα, όπου στη διανομή του τελευταίου πρώτο λόγο έχουν κάποια κεντρικά καθοριζόμενα κριτήρια καθώς και η δέσμευση ενός πλεονάσματος γι' αυτό τον σκοπό. Δηλαδή το κράτος προβαίνει σε αναδιανομή¹¹⁴ μέσω του λεγόμενου κοινωνικού μερίσματος, εργαλείο που λείπει όπως ισχυρίζεται ο Lange στο καπιταλιστικό σύστημα και είναι ένα από τα εργαλεία διαμόρφωσης των καταναλωτικών προτιμήσεων εφόσον επηρεάζει το εισόδημα.

Σύμφωνα με τις παραπάνω αρχές ένα τέτοιο σύστημα θα λειτουργούσε ως εξής:

- Η επιτροπή κεντρικού σχεδιασμού, γνωρίζοντας τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας, αλλά και έχοντας περιορισμό από τους κοινωνικοπολιτικούς στόχους που έχουν τεθεί, αποδίδει λογιστικές τιμές στα κεφαλαιουχικά αγαθά, είτε βασιζόμενη σε ιστορικές τιμές, είτε κατά προσέγγιση, φροντίζοντας βέβαια να υπάρχει ισοσκελισμός των παραγωγικών συντελεστών με τα παραγόμενα προϊόντα.

¹¹⁰ Lange(1938:91)

¹¹¹ Lange(1938:79)

¹¹² Lange(1938:74)

¹¹³ Lange(1938:74)

¹¹⁴ Εδώ ο Lange διακρίνεται από μία αντιφατικότητα διότι από την μια υπονοείται ότι το κράτος παρεμβαίνει μέσω αναδιανομής από την άλλη θεωρεί πως το κοινωνικό μέρισμα δεν πρέπει να αλλοιώνει τα κριτήρια επιλογής εργασίας άρα θα πρέπει η εφαρμογή του να είναι οριζόντια. Τότε όμως η δύναμη της παρέμβασης του κράτους για την επίτευξη των κοινωνικών στόχων μέσω των κοινωνικών μερισμάτων αδυνατίζει.

- Οι επιχειρήσεις ενδιάμεσων προϊόντων και άλλων κεφαλαιουχικών αγαθών «αγοράζουν» τους θεμελιώδεις πόρους στις λογιστικές τιμές και παράγουν τα ενδιάμεσα και άλλα κεφαλαιουχικά προϊόντα πουλώντας τα στο οριακό τους κόστος, φροντίζοντας όμως να τηρούν τους κανόνες του οικονομείν, επιλέγοντας τον πιο οικονομικό συνδυασμό συντελεστών παραγωγής με βάση τις λογιστικές τιμές, και φροντίζοντας να μειώνουν το μέσο παραγωγικό κόστος.
- Οι βιομηχανίες τελικών προϊόντων επιλέγουν να παράγουν τα προϊόντα που θα προσφέρουν προς ικανοποίηση των καταναλωτών καθορίζοντας την τιμή των τελικών προϊόντων με τον ίδιο τρόπο της οριακής αποδοτικότητας όπως και οι βιομηχανίες ενδιάμεσων προϊόντων.
- Με αυτόν τον τρόπο στον πρώτο γύρο ή στην έναρξη της διαδικασίας προφέρονται κάποιες ποσότητες προϊόντος στην αγορά των καταναλωτικών αγαθών με τιμές όπου να μεν προέρχονται από λογιστικό και μόνον υπολογισμό στους θεμελιώδεις παραγωγικούς πόρους, όμως έως ότου το τελικό προϊόν φτάσει στον τελικό καταναλωτή έχει εφαρμοστεί ο κανόνας της οριακής απόδοσης.
- Ο καταναλωτής με βάση το εισόδημά του επιλέγει καταναλωτικά προϊόντα με σκοπό τη μεγιστοποίηση της ικανοποίησης που προκύπτει από τη σχέση απώλεια εισοδήματος-ικανοποίηση από την κατανάλωση, μέσω της ελεύθερης επιλογής από εναλλακτικά προϊόντα που προσφέρουν οι επιχειρήσεις τελικού καταναλωτή. Σε αυτήν τη φάση εκδηλώνεται ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης. Κάποια προϊόντα δεν μπορούν να πωληθούν στην προσφερόμενη τιμή, για κάποια άλλα η παραγωγή δεν μπορεί να καλύψει τη ζήτηση.
- Η ανισορροπία που προκύπτει με τον παραπάνω τρόπο εκδηλώνεται στη έλλειψη ή το πλεόνασμα καταρχήν των τελικών προϊόντων η τιμή των οποίων διαμορφώνεται ελεύθερα στην αγορά των καταναλωτικών προϊόντων. Οι επιχειρήσεις των καταναλωτικών προϊόντων εφόσον δρουν σε μια πραγματική αγορά, τουλάχιστον ως προς τη διαμόρφωση των τιμών, έχοντας ως βάση για τη διαμόρφωση του κόστους τις λογιστικές τιμές των ενδιάμεσων/κεφαλαιουχικών αγαθών που χρησιμοποιούν, αναπροσαρμόζουν τις τιμές και «παραγγέλνουν» επιπλέον ή λιγότερες ποσότητες ενδιάμεσων προϊόντων εφόσον ο κανόνας της οριακής απόδοσης επιτρέπει τώρα (σύμφωνα με τον κανόνα οριακό κόστος = οριακή τιμή) μεγαλύτερη (ή υπαγορεύει μικρότερη) παραγωγή των τελικών προϊόντων. Η μεταβολή αυτή προκαλεί στη συνέχεια ελλείψεις ή πλεονάσματα στα κεφαλαιουχικά αγαθά, ένδειξη ότι οι τιμές και αυτών των αγαθών πρέπει να μεταβληθούν. Η Επιτροπή Κεντρικού σχεδιασμού,

τώρα επανακαθορίζει τις τιμές των κεφαλαιουχικών αγαθών και δίνει οδηγία στις επιχειρήσεις που τα παράγουν α. να στοχεύσουν στην μείωση του μέσου όρου του κόστους παραγωγής, β. να παράγουν τόσα προϊόντα ώστε το οριακό κόστος παραγωγής να εξισωθεί με την καθορισμένη λογιστική τιμή (εδώ υπονοείται η νεοκλασική αρχή των φθινουσών αποδόσεων, η επιχείρηση μπορεί να επεκτείνει την παραγωγή της προκαλώντας αύξηση του οριακού κόστους παραγωγής). Οι επιχειρήσεις κεφαλαιουχικών αγαθών «πωλούν» τώρα τα προϊόντα τους στις επιχειρήσεις καταναλωτικών προϊόντων στις νέες αλλαγμένες τιμές. Σημειώνουμε ότι το μοντέλο αυτό υπονοεί μεταβολή τόσο των τιμών όσο και των ποσοτήτων παραγωγής. Υπό αυτήν την έννοια το κεντρικό σχέδιο αναπροσαρμόζεται στις ανάγκες των τελικών καταναλωτών, εφόσον οι νέες τιμές και ποσότητες ήταν συνέπεια της δράσης του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης στον τομέα των καταναλωτικών προϊόντων.

- Είναι προφανές ότι στους επόμενους γύρους μέσω αυτής της διαδικασίας οι λογιστικές τιμές και οι ποσότητες που παράγονται προσαρμόζονται στην προσφορά και τη ζήτηση των καταναλωτικών προϊόντων και άρα παύουν να είναι λογιστικές, δηλ. ενδεικτικές, αντικατοπτρίζοντας πλέον την «πραγματική» λειτουργία της οικονομίας.

Σε ένα τέτοιο σύστημα σαν το Λανγκεριανό, η αντιμετώπιση της αυξημένης ζήτησης μπορεί να γίνει είτε με αύξηση της τιμής, είτε με μεταφορά πόρων από ένα προϊόν με μικρή ζήτηση σε ένα με μεγάλη ζήτηση. Στο ανταγωνιστικό αγοραίο σύστημα η επιχείρηση αντιμετωπίζει την αυξημένη ζήτηση αναζητώντας και βρίσκοντας επιπλέον πόρους – εφόσον δε δεσμεύεται από κάποιο κεντρικό σχέδιο – αναπροσαρμόζει την τιμή και αυξάνει την παραγωγή. Σε ένα κεντρικά σχεδιασμένο σύστημα όπως επιδιώκει να είναι το Λανγκεριανό, η αναπροσαρμογή της παραγωγής (που προκαλείται από την εμμονή διατήρησης της ελευθερίας επιλογής του καταναλωτή) σε μια βιομηχανία θα προκαλέσει αναγκαστικά μία αναδιάταξη των πόρων¹¹⁵ – δηλ. στον ένα ή στον άλλο βαθμό θα προκαλέσει μεταβολές στο κεντρικό σχέδιο που πρέπει τώρα να προσαρμοστεί στις μεταβαλλόμενες καταναλωτικές προτιμήσεις ή στη λανθασμένη πρόγνωση των καταναλωτικών προτιμήσεων. Εάν π.χ. απαιτείται ένας πόρος που έχει προγραμματιστεί για την κάλυψη συλλογικών κοινωνικών αναγκών θα πρέπει ο πόρος αυτός να στερηθεί

¹¹⁵ Κάλυψη χωρίς αναδιάταξη των πόρων με την εξεύρεση εναλλακτικών παραγωγικών μεθόδων και πόρων (Reengineering), δεν μπορεί να γίνει βραχυπρόθεσμα.

από αυτή την προγραμματισθείσα κοινωνική ανάγκη για να καλυφτεί η νέα εκδηλωθείσα καταναλωτική ανάγκη. Έτσι το Λανγκεριανό σύστημα χαρακτηρίζεται από τις εξής αντιφάσεις:

- Είτε θα πρέπει να διατηρήσει την ισχύ της «ελεύθερης επιλογής στα καταναλωτικά προϊόντα» όπως ορίζεται στην νεοκλασική θεωρία, καταστρατηγώντας την ισχύ του κεντρικού σχεδίου - σε αυτήν την περίπτωση το Λανγκεριανό σύστημα μεταπίπτει σε ένα κλασικό αγοραίο σύστημα, με μόνη διαφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς των μέσων παραγωγής. Οι όποιοι αναπτυξιακοί ή άλλοι στόχοι καταστρατηγούνται εφόσον το κεντρικό σχέδιο αναπροσαρμόζεται χωρίς όριο στις καταναλωτικές ανάγκες και πόροι δεσμευμένοι για άλλους αναπτυξιακούς ή κοινωνικούς σκοπούς θα πρέπει στην πορεία να αναπροσαρμόζονται στις διαφοροποιημένες καταναλωτικές ανάγκες.
- Είτε θα πρέπει να αφεθεί στον ένα ή στον άλλο βαθμό σε μια μονόπλευρη προσαρμογή της ζήτησης (δηλ. μη ικανοποίηση της) μέσω της αναπροσαρμογής της τιμής και μόνον, εάν η επιδίωξη είναι η τήρηση του κεντρικού σχεδίου, καταστρατηγώντας έτσι την έννοια της ελεύθερης επιλογής των καταναλωτικών προϊόντων την οποία ισχυρίζεται ότι σέβεται.
- Η ύπαρξη αγοράς εργασίας σημαίνει πως και οι μισθοί είναι ελεύθερα καθορισμένοι μέσω της καταναλωτικά καθοδηγούμενης προσφοράς και ζήτησης. Υπ' αυτήν την έννοια αποκλείεται η όποια επιδότηση της εργασίας θέλει να υπηρετήσει οποιουσδήποτε κοινωνικούς ή άλλους αναπτυξιακούς στόχους εφόσον αλλοιώνει τη σχέση οριακής χρησιμότητας και αρνητικής-χρησιμότητας (utility/disutility). Είναι προφανές ότι και αυτό καταστρατηγεί την έννοια του κεντρικού σχεδίου, ακόμα και του αναπτυξιακού τύπου.

Το Λανγκεριανό σύστημα είναι ένα σύστημα μίμησης του αγοραίου ανταγωνιστικού συστήματος όπου τα μέσα παραγωγής βρίσκονται υπό κρατική ιδιοκτησία. Το τελευταίο είναι και το ουσιαστικό στοιχείο του, αντίθετα στο σύστημα αυτό ο κεντρικός σχεδιασμός είναι αδύναμος και τελικά σχεδόν ανύπαρκτος, εφόσον τα νεοκλασικά κριτήρια της αποτελεσματικότητας εφαρμόζονται σε όλη την ιεραρχία του οικονομικού συστήματος. Κατά τον Lange εξάλλου, τα οφέλη από την εφαρμογή μια οικονομίας Λανγκεριανού τύπου είναι δύο ειδών. 1. Η δυνατότητα καθορισμού των εισοδημάτων με έναν πιο αυθεντικό τρόπο λαμβάνοντας υπόψη μόνον την συμβολή του καθένα στην παραγωγή και 2. Τον πιο

ολοκληρωμένο καθορισμό των τιμών σε αυτό το σύστημα εφόσον στο καπιταλιστικά αγοραίο σύστημα κάθε επιχειρηματίας δρα ξεχωριστά, σε απομόνωση από τους υπολοίπους μη έχοντας μια συνολική εικόνα από τη μια της οικονομίας, μη μπορώντας από την άλλη να λάβει υπόψη του τις διάφορες εξωτερικότητες οι οποίες αλλοιώνουν την διαμορφούμενη τιμή, με συνέπεια να «υπάρχει συχνά διάσταση μεταξύ ιδιωτικού κόστους που υφίσταται ο επιχειρηματίας και του κοινωνικού κόστους της παραγωγής»¹¹⁶.

Πέρα από τις ήδη περιγραφείσες αντιφάσεις το μοντέλο που προτείνει ο Lange στηρίζεται στην αρχή ότι ένα οικονομικό σύστημα που λειτουργεί κάτω από νεοκλασικές αρχές είναι ανεξάρτητο των ιδιοκτησιακού καθεστώτος των μέσων παραγωγής και μπορεί να λειτουργήσει καλύτερα, τόσο από άποψη αποτελεσματικότητας όσο και από την άποψη της συλλογικής ευημερίας, εάν τα μέσα παραγωγής βρίσκονται υπό κρατική ιδιοκτησία. Αυτό το «αρμονικό» νεοκλασικό σύστημα Λανγκερινού τύπου, φαίνεται να αγνοεί, όπως και γενικότερα το νεοκλασικό μοντέλο, εφόσον είναι μοντέλο ισορροπίας και όχι αταξίας, ότι το σύστημα της αγοράς δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς κάποιες προϋποθέσεις οι οποίες αποτελούν και την αχίλλειο πτέρνα του, δηλ. την ύπαρξη ενός συστήματος εφεδρικού στρατού εργασίας (προϋπόθεση της λειτουργίας του «νόμου» των μισθών), την πλήρη «ελευθερία» πτώχευσης των παραγωγών-εταιριών, την λειτουργία του ανταγωνισμού χωρίς υπερ-επιχειρηματικό σχεδιασμό-συντονισμό ώστε να λειτουργεί αβίαστα ο ανταγωνισμός κ.ο.κ. Υπό αυτήν την έννοια ίσως λοιπόν οι Hayek και Mises – εκκινώντας από άλλη αφετηρία – να έχουν κάποιο δίκαιο στο ότι «the neoclassical defense of the market is a non-starter. If the neoclassical defense were valid, then the model of market socialism would work. If the model of market socialism fails to work for informational and incentive issues, then so does the neoclassical conception of the market.»¹¹⁷

¹¹⁶ Lange(1938:103-104). Τα ζητήματα αυτά έχουν αναλυθεί από την νεοκλασική οικονομική της ευημερίας όπως ο ίδιος ο Lange παραδέχεται και η «λύση» τους δεν είναι ασύμβατη στο πλαίσιο της ιδιωτικής οικονομίας. Όπως ο ίδιος αναφέρει, «... όπως ο καθηγητής Πιγκού έχει δείξει, πολλή από αυτήν την σπατάλη μπορεί να αφαιρεθεί με κατάλληλη νομοθεσία, φορολόγηση και επιχορηγήσεις επίσης εντός του πλαισίου του παρόντος οικονομικού συστήματος, όμως η σοσιαλιστική οικονομία μπορεί να το κάνει με μεγαλύτερη πληρότητα».

¹¹⁷ Boettke et al (2014:289)

2 Κεφάλαιο 2^ο

2.1 Οικονομικός σχεδιασμός - η «ανακάλυψη» του καπιταλιστικού κεντρικού σχεδιασμού

Η μέχρι τώρα διαπραγμάτευση του θέματος ανέδειξε τη σύνδεση του κεντρικού σχεδιασμού με ένα σύστημα όπου έχει καταργηθεί η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, όπου ο κεντρικός σχεδιασμός των παραγωγικών πόρων της οικονομίας προβάλλει ως αναγκαιότητα όταν καταργείται ο αποκεντρωμένος «σχεδιασμός» που διέπει τη λειτουργία του συστήματος που βασίζεται στη ανταγωνιστική δράση των υπό ατομική ιδιοκτησία επιχειρήσεων. Αυτό ήταν το επίδικο της διαμάχης του σοσιαλιστικού υπολογισμού. Στο σύστημα της λεγόμενης «ελεύθερης αγοράς», ο «σχεδιασμός» της οικονομίας είναι η αυθόρμητη¹¹⁸ σύνθεση των σχεδίων των επιμέρους επιχειρήσεων, τα οποία υποτάσσονται στο σκοπό της μεγιστοποίησης του κέρδους. Όμως τα σχέδια¹¹⁹ αυτά αποδεικνύονται πολλές φορές ανεπιτυχή εφόσον ο στόχος της κερδοφορίας μπορεί να μην επιτευχθεί. Ο οικονομικός σχεδιασμός, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, άρχισε να προβάλλει ως λύση στα προβλήματα του αυθόρμητου «σχεδιασμού» των καπιταλιστικών οικονομιών και κατά την ειρηνική περίοδο, ως οργάνωση των δυνάμεων της αγοράς χωρίς να απαιτείται η άρση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής¹²⁰. Η ιδέα αυτή

¹¹⁸ Ο αυτόματος συντονισμός χωρίς να υφίσταται κάποια ενδοεπιχειρηματική συνεννόηση ή χωρίς κάποια έξωθεν του συστήματος διαμεσολάβηση, είναι το διάσημο αόρατο χέρι του Adam Smith που η απολυτοποίηση του με την χρήση μαθηματικών-αναλυτικών μεθόδων σε μία πλήρη αφαίρεση από οποιαδήποτε παρέμβαση στο πλαίσιο της νεοκλασικής θεωρίας μετατρέπεται στη θεωρία της γενικής ισορροπίας. Στην πράξη οι θεωρίες της αγοραίας αυτορρύθμισης παραμερίζονται όταν πρέπει να επανέλθει η κανονικότητα - οπότε καθίσταται αναγκαία η κρατική παρέμβαση - μετά κυρίως την εκδήλωση των περιοδικών κρισιακών φαινομένων ή την εμφάνιση άλλων έκτακτων καταστάσεων. Η παρέκκλιση αυτή από τη θεωρία δικαιολογείται μέσω της ανάγκης χαλάρωσης των θεωρητικών προϋποθέσεων εξαιτίας της παρουσίας ορισμένων εξωγενών παραγόντων που μεταβάλλουν τις υποθέσεις κι έτσι προκαλούν τη διάσταση της καθαρής θεωρίας από την πραγματικότητα. Είναι γεγονός επίσης ότι πέρα από την εφαρμογή ενός είδους σχεδιασμού σε κεντρικό επίπεδο, όποτε αυτό απαιτείται, οι προσπάθειες άρσης των αδυναμιών του μηχανισμού της αυτόματης προσαρμογής έχουν εμπλουτιστεί με διάφορες τεχνικές συντονισμού της παραγωγής (just in time, μείωση αποθεμάτων λόγω βελτίωσης των τεχνικών πληροφόρησης, της βελτίωσης της μεταφοράς και αποθήκευσης των εμπορευμάτων και γενικά της εφοδιαστικής αλυσίδας κ.τ.λ.) με συνέπεια να έχει επιτευχθεί μια κάποια άμβλυνση των ανισομερειών που προκύπτουν από την έλλειψη μιας κεντρικής συντονιστικής αρχής, χωρίς εντούτοις η ανισομέρεια αυτή να έχει εξαλειφθεί, πλευρά του γεγονότος αυτού αποτελεί και η εκδήλωση των κρίσεων.

¹¹⁹ Το σχέδιο εδώ αναφέρεται στην a posteriori προσαρμογή της παραγωγής της επιμέρους επιχείρησης στις διακυμάνσεις της κερδοφορίας.

¹²⁰ Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου «... in most Western countries a vivid debate developed over the conceivable alternative between the rising socialist experience in the Soviet Union and liberal capitalism: if the awareness of the need to find a “third way” solution between the two was largely shared, the suggestions on what shape should take this alternative were highly different and often conflicting. Main issues of discrepancy were the role to be given to the state and the scope to be left to the market.», Cunha & Suprinyak (2021:94). «What did the consensus of the 1930s contribute to the debate of the 1940s? First, a desire to distinguish clearly between democratic and totalitarian planning. Whilst the planning enthusiasm of the 1930s was given much impetus by the Soviet five-year plans, and most middle opinion was quite willing to learn from the Soviet experience, the desire to separate that

διατρέχει όλους τους πολιτικούς χώρους «δεξιά» και «αριστερά»¹²¹ και υποβάλλεται σε μεγάλο βαθμό από μια σειρά εξελίξεις στο πεδίο της οικονομίας όπως π.χ. από το γεγονός της συγκέντρωσης του κεφαλαίου, το πέρασμα του ελέγχου ετερόκλητων επιχειρήσεων σε επενδυτικά κεφάλαια ή το τραπεζικό κεφάλαιο. Αναζητείται με αυτόν τον τρόπο μέσω ενός κεντρικού συντονισμού η διατήρηση του status quo και όχι η άρση του. Μειοψηφικό μεν χαρακτηριστικό δε είναι σε αυτό το πλαίσιο το ρεύμα ιδεών στην Γερμανία μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο που συνδέθηκε με το όνομα του Rathenau¹²² ή η συζήτηση στη Μεγάλη

kind of planning from what was advocated for Britain was almost universal», Tomlinson (1996:125). Ο όρος δημοκρατικός σχεδιασμός χρησιμοποιείται ως δηλωτικός της αντίθεσης προς τον κεντρικό σχεδιασμό της Σοβιετικής Ένωσης, σημαίνει εδώ την προσχώρηση των επιχειρήσεων στο σχεδιασμό «εθελοντικά» ή με την χρήση «ήπιων» μέσων, που ως τέτοια νοούνται τα μέσα της νομισματικής, οικονομικής ή βιομηχανικής πολιτικής, που αν και αποτελούν μέσα «εξαγοράς» των προσχωρούντων επιχειρήσεων αυτά υποτίθεται ότι είναι συμβατά με τη διατήρηση της ελευθερίας επιλογής της συμμόρφωσης ή μη με το σχέδιο, σε αντίθεση με την διοικητικού τύπου προσχώρηση που αποδίδεται στο Σοβιετικό Σύστημα Κεντρικού σχεδιασμού. Σημειώνουμε πως η εθελοντική προσχώρηση μιας ιδιωτικής επιχείρησης σε οποιοδήποτε σχέδιο μπορεί να γίνει μόνον εάν αυτή υπόσχεται περισσότερα κέρδη – συμπεριλαμβανόμενου του λεγόμενου κόστους συναλλαγών (transaction costs, π.χ. το κόστος συμμετοχής σε επιτροπές κ.λ.π.) - έναντι της μη προσχώρησης. Υπό το πρίσμα των παραπάνω – χωρίς να υπεισέρχμαστε εδώ στην ουσία που είναι η δυνατότητα να υπάρξει κεντρικός σχεδιασμός χωρίς άρση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής - σημειώνουμε πως ο βαθμός «εθελοντικότητας» και άρα της δημοκρατικότητας του σχεδίου ακόμα και στο πλαίσιο της δεσπόζουσας οικονομικής θεωρίας αποτελεί σημείο αμφισβήτησης μια και οι μη διοικητικές μέθοδοι επιβολής πολιτικών αποτελούν ένα είδος εξαναγκασμού εφόσον δημιουργούν ανισότιμους όρους ανταγωνισμού, προκαλούν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των κλάδων ή συγκεκριμένων επιχειρήσεων που προσχωρούν στο σχέδιο έναντι των υπολοίπων.

¹²¹ “In the 1930s, the concept of planning assumed the same status in economic prescription as the philosopher’s stone had done in medieval alchemy. It was widely proclaimed as the panacea for all economic ills.», Booth & Pack(1985:148). “Born of the economic crisis of the early years of the decade and fueled by the protracted slump which followed, the idea of 'economic planning' was a central theme of the recovery debate of the 1930s, advanced by many as the alternative of conscious economic control to the discredited ethic of laissez-faire. ... the Left held no exclusive copyright on the idea and planning attracted support from reformers of all colours, few of whom shared the socialist interpretation.” Ritschel(1991:41). Επίσης, «That is to say the mixed economy, ' Butskellism ' (in all but name), all-party acceptance for a welfare state, all-party rejection of the nineteenth-century vision of state planning as a horrible evil, were concepts which received their vital nurture in the nineteen-thirties, Marwick(1964:285). Αν και τα παραπάνω αναφέρονται στο παράδειγμα της Βρετανίας η δεκαετία του 1930 αποτέλεσε πεδίο παρόμοιων διεργασιών για όλες τις «Δυτικές» χώρες. Το ρεύμα αυτό έχει ηγεμονική παρουσία εντός της δεσπόζουσας οικονομικής θεωρίας έως τη δεκαετία του 1960, όπου παρατηρείται πάλι σταδιακή μετατόπιση προς την κυριαρχία της lessaize-faire οπτικής. Αντίστροφη μετατόπιση προς μια αυξημένη κρατική παρέμβαση παρατηρείται μετά την κρίση του 2008 και αυτής που συνδέεται με την εκδήλωση της πανδημίας του Covid-19. Προφανώς οι μετατοπίσεις αυτές δεν είναι ακριβή αντίγραφα των προηγούμενων. Η ιδιαίτερη μελέτη των λόγων και των όρων των μετατοπίσεων αυτών τόσο στο ιδεολογικό-θεωρητικό πεδίο όσο και στο πεδίο της πρακτικής πολιτικής αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης έρευνας. Θεωρούμε πάντως ότι οι ερμηνείες που περιορίζονται για την εξήγηση των μετατοπίσεων αυτών στην πολιτική ή ιδεολογική σφαίρα είναι ανεπαρκείς και ότι οι αιτίες πρέπει να αναζητηθούν στην αντιφατική λειτουργία του ίδιου του οικονομικού συστήματος.

¹²² «Drawing upon his experiences in the War Ministry, Rathenau argued that the era of a free-market economy had come to an end and that the economic system must be centralized and rationalized with the assistance of state planning. These notions, which he developed in his wartime writings and continued to elaborate in his immediate postwar works, especially in a pamphlet entitled *Autonome Wirtschaft* published in September 1919, aimed at the extension and systematization of cartelization.», Struve (2015:173)

Βρετανία που πυροδοτείται από την υιοθέτηση και προώθηση τέτοιων αντιλήψεων από κάποιες επιχειρηματικές ομάδες της Βρετανικής κοινωνίας, κυρίως του λεγόμενου Political and Economic Planning (PEP) Group το οποίο επιδίωκε να αναπτύξει μία «συνταγή σχεδιασμού η οποία θα εναρμόνιζε μια οργανωμένη κοινωνία με την ιδιωτική επιχειρηματική οικονομία»¹²³. Αλλά και στη Γαλλία του μεσοπολέμου δεν έλλειψαν οι υποστηρικτές κάποιου είδους οικονομικού σχεδιασμού στο έδαφος μιας «μικτής» οικονομίας, ουσιαστικά στο έδαφος της καπιταλιστικής οικονομίας. Οι προσπάθειες αυτές δεν ευοδώθηκαν. Στη Γαλλία τα οποιαδήποτε σχέδια παρέμειναν στα χαρτιά ως μια διανοητική άσκηση μειοψηφιών ή διακηρύξεις ορισμένων κομμάτων¹²⁴. Ο Rathenau δολοφονήθηκε ενώ οι προτάσεις του PEP απορρίπτονται από το Βρετανικό Κοινοβούλιο, ενδεχομένως λόγω της συνάφειας τους με τη φασισμό από τη μια και την αποκάλυπτη προώθηση μιας οικονομικής οργάνωσης βασισμένης σε εκ των προτέρων μοίρασμα των μεριδίων της αγοράς μεταξύ των επιχειρηματικών ομάδων, οικονομική οργάνωση που αργότερα ονομάστηκε κορπορατισμός¹²⁵ και τα δύο αχρείαστες και με αυξημένο ρίσκο

¹²³ Torreggiani (2016:69)

¹²⁴ Για μια συνοπτική αναφορά στη συζήτηση περί των οικονομικών σχεδίων του μεσοπολέμου στη Γαλλία, βλ. Kuisel(1983:98-104)

¹²⁵ Η έννοια αυτή αναφέρεται «σε μια ειδική και συγκεκριμένη ομάδα θεσμικών πρακτικών ή δομών που περιλαμβάνουν την αντιπροσώπευση (ή την στρεβλωμένη αντιπροσώπευση) εμπειρικά παρατηρούμενων συμφερόντων», Schmitter(1974:87). Ένας πιο στενός ορισμός του κορπορατισμού που αναδεικνύει το ρόλο του κράτους δίδεται στο Winkler(1976:103): “Corporatism is an economic system in which the state directs and controls predominantly privately-owned business according to four principles: unity, order, nationalism and success”. Περαιτέρω : “Originally corporatism was considered a system for the political representation of economic interests. In contrast to Marxist theory, which bases its “vertical” theory on the conflicting interests of workers and capitalists generated in the labor market and in the authority relations of production, corporatism sought to reduce this conflict through horizontal interest representation encompassing both employers and employees in the different sectors of the economy. Several corporatist theorists of various political persuasions envisioned a central body composed of representatives from the organized interests in the different sectors. Its purpose was partly to coordinate economic decisions in the various branches of the economy, partly to resolve their conflicting claims on the factors of production, and partly to set levels of remuneration for workers and employers in the various sectors.”, Hernes & Selvik(1981:103-104). Η χρήση αυτού του όρου εδώ και των παραπάνω ορισμών δεν συνεπάγεται την υιοθέτηση της ερμηνευτικής τους ισχύος ή της βασιμότητας των συμφραζόμενων τους, πόσο μάλλον την αποδοχή αυτού που θεωρούν οι θιασώτες της προώθησης του «συστήματος» αυτού, ως πραγματικότητα. Θεωρούμε ωστόσο ότι έχει μίαν αξία η παρατήρηση ότι στο πλαίσιο του παρόντος οικονομικού συστήματος επιχειρείται η προώθηση μίας λύσης η οποία θέλει την προώθηση της επιχειρηματικής κερδοφορίας μέσω της άμεσης θεσμικής αντιπροσώπευσης των επιχειρηματικών ομάδων πέραν της κλασικής αντιπροσώπευσης μέσω των κοινοβουλευτικών θεσμών. Επιδιώκεται ο συντονισμός των επιχειρηματικών δυνάμεων με έναν τρόπο που προσιδιάζει σε ένα πανεθνικό καρτέλ (δηλ. την κατανομή των αγορών μεταξύ των επιχειρηματικών ομάδων) με στόχο τη μακροπρόθεσμη διασφάλιση των κερδών. Ένας από τους όρους λειτουργίας του «συστήματος» είναι η χρήση μίας επίπλαστης αντιπροσώπευσης όλων των κοινωνικών ομάδων, εφόσον για την υλοποίηση των στόχων είναι προφανώς αναγκαία η συμμετοχή για λόγους πολιτικής και κοινωνικής συναίνεσης και των υπολοίπων πέραν των κυρίαρχων τάξεων ή ομάδων. Αν και μια συναίνεση και θυσία των επιμέρους συμφερόντων φαίνεται «λογική» ώστε να διασφαλιστεί η μακροπρόθεσμη κερδοφορία του εθνικού κεφαλαίου και η με καλύτερους όρους αντιμετώπιση των ανταγωνιστών του, δεν είναι φυσικά δυνατόν στο πλαίσιο μιας τέτοιας συνεννόησης, να εξυπηρετούνται εξίσου όλα τα επιχειρηματικά συμφέροντα, γεγονός που αποτελεί πηγή ενός από τα βασικά προβλήματα μη ευόδωσης τέτοιων σχεδιασμών, με ένα άλλο να είναι η αποφυγή εξοικείωσης με λύσεις κεντρικού σχεδιασμού που μπορεί να οδηγήσουν σε μια συνολική αμφισβήτηση του συστήματος της αγοράς: «The institution of an all-powerful central authority , ..., was the central tenet of the communist ideology, ... , therefore,

συνταγές για να αποτελέσουν για την ώρα κυρίαρχες πολιτικές. Έπρεπε δε να ξεπεράσουν δυσεπίλυτα προβλήματα όπως του πως θα μοιραστεί η τράπουλα, πως θα εισέρχονται νέοι παίχτες στο παιχνίδι κ.ο.κ. αλλά και τη δυσπιστία του αν αυτή η συνταγή θα μπορούσε να λύσει τα προβλήματα ή θα τα αντικαθιστούσε με άλλα εξίσου σοβαρά ή ακόμα μεγαλύτερα, όπως η χρόνια οικονομική στασιμότητα¹²⁶. Οι αντιλήψεις αυτές συνεχίζουν να παραμένουν μειοψηφικές σε όλες τις καπιταλιστικές οικονομίες παρά το ισχυρό λόμπι που διαθέτουν. Ο 2^{ος} παγκόσμιος πόλεμος διακόπτει τη συζήτηση και υιοθετείται σε όλες τις χώρες ο αναγκαστικός πολεμικός σχεδιασμός, εμπειρία επί του οποίου είχε αποκτηθεί ήδη από τον 1^ο παγκόσμιο πόλεμο. Εντούτοις, μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο, μαζί με τον ανερχόμενο Κεϋνσιανισμό¹²⁷ η ιδέα του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού φαίνεται να επανέρχεται και αναζητεί την πρακτική της εφαρμογή καθώς και τη θεωρητική της θεμελίωση, αναπροσαρμοζόμενη ώστε να απαλλαγεί από το κορπορατίστικο στίγμα¹²⁸, που είχε αποκτήσει στη διάρκεια του μεσοπολέμου, αν και οι κριτικές με βάση αυτήν την οπτική δεν παύουν να υπάρχουν κυρίως από τη (νέο)φιλελεύθερη σκοπιά, η οποία θεωρεί ότι ο οικονομικός σχεδιασμός ακόμα και παρά τη διατήρηση της ατομικής ιδιοκτησίας οδηγεί αναγκαστικά σε ένα ανελεύθερο κορπορατίστικο σύστημα¹²⁹.

Ο «νέος» αυτός οικονομικός σχεδιασμός επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί συστηματικά μεταπολεμικά κυρίως στη Γαλλία¹³⁰. Αργότερα χώρες όπως η Ολλανδία, η Νορβηγία, η

capitalist planning had to re-establish more individual freedom ...», Torreggiani(2016:86). Ωστόσο η μέχρι τώρα αποτυχία εφαρμογής του συστήματος αυτού και η προτίμηση άλλων μορφών διαχείρισης είτε μέσω της χρήσης λιγότερο ή περισσότερο της κρατικής παρέμβασης ή των «(νέο) φιλελεύθερων» πρακτικών δεν αποκλείει την προώθηση του ως λύση στο μέλλον.

¹²⁶ «... corporatism presented serious problems that also weakened its appeal. How to classify economic activities, which defined professional associations, was perplexing. Theorists disagreed on whether to group these associations around similar manufacturing techniques, raw materials, end products, or the stage of production. Whether or not these bodies were to be obligatory for all members of the profession raised further disagreement. Liberals, meanwhile, echoing their attack on the wartime consortiums, warned that professional corporations would stifle initiative and restrict output.», Kuisel(1983:104)

¹²⁷ «"Keynesian policies" are the product of historical conditions of the postwar period. These policies were the result of widening the range of the social functions of the State, if compared with those of the nineteenth century. They were not employed because of Keynes's proposals, ... , but by the demands of the social conditions of the turbulent period.», Fihlo et al (2011)

¹²⁸ «With the subsequent defeat of fascism and National Socialism, the spectre of corporatism no longer seemed to haunt the European scene so fatalistically», Schmitter(1974:85)

¹²⁹ Εν γένει ο οικονομικός κεντρικός σχεδιασμός και ο κορπορατισμός θεωρούνται από ορισμένους ως παρόμοια οργανωτικά σχήματα, «Corporatism and planning perspectives often overlapped and since the beginning both of them were imbued with some elements of neoliberalism: such a combination of "corporatism"- "planning"- "neoliberalism" is the backbone of the French design developed for the European construction soon after WWII. Such a design as originally conceived never succeeded and it was instead replaced by an ordoliberal architecture.», Caldari(2021:95). Η εργασία της Βρετανίδας οικονομολόγου Vera Lutz (Lutz(1969)) γραμμένη από τη σκοπιά της Αυστριακής οικονομικής θεωρίας διατρέχεται από αυτή την οπτική, ότι ο οικονομικός σχεδιασμός όπως αναπτυσσόταν μεταπολεμικά στις «Δυτικές» καπιταλιστικές οικονομίες είναι μια μορφή «κορπορατιβίστικου σχεδιασμού»: «It seems clear, however, that the kind of economy which some of the mathematical 'modelling' of western economic systems now being attempted is designed to fit is not a free-enterprise market economy, but 'corporative planning'», Lutz(1969:140).

¹³⁰ «The only comprehensive economy-wide planning to have been undertaken in the advanced capitalist countries since the Second World War has been indicative planning. Formal planning has been most prominent in France, present but largely irrelevant in Japan and, in the first half of the 1960s,

Σουηδία και η Ιταλία, εισήγαγαν τον οικονομικό σχεδιασμό, όπως και μία ασιατική χώρα η Ιαπωνία αν περιοριστούμε στις λεγόμενες αναπτυγμένες χώρες. Την εμπειρία του Γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού προσπάθησε να αξιοποιήσει μετά από παλινωδίες η Μεγάλη Βρετανία σε μια προσπάθεια αντιγραφής του γαλλικού σχεδιασμού τη δεκαετία του 1960, προσπάθεια ωστόσο που εγκαταλείφθηκε σύντομα¹³¹.

Παρά το ότι η ιδέα του Οικονομικού Κεντρικού σχεδιασμού αποτέλεσε αντικείμενο, όχι πριν από πολύ καιρό, θερμών δογματικών αντιπαράθεσεων, ο Γαλλικός σχεδιασμός δεν εντάσσεται στις διαμάχες αυτές. Αν και δεν εξέλειπε η γενική θεωρητική συζήτηση για το είδος του Οικονομικού σχεδιασμού που είναι συμβατός με το σύστημα της καπιταλιστικής αγοράς, στο πλαίσιο της αναγκαιάς και αυξανόμενης κρατικής παρέμβασης και της ανόδου της μακροοικονομικής πολιτικής¹³², όμως μια στιβαρότερη θεωρία στο πλαίσιο των δεσποζουσών οικονομικών θεωριών, έπρεπε να περιμένει - η πρακτική προηγήθηκε της θεωρίας¹³³.

Η εξέταση του Γαλλικού σχεδιασμού θα μας δώσει τη δυνατότητα να εντάξουμε τη διαπραγμάτευση των Ελληνικών Οικονομικών προγραμμάτων της επόμενης ενότητας στη γενικότερη μεταπολεμική συζήτηση για τον Οικονομικό σχεδιασμό.

2.2 Ορισμένες διευκρινίσεις και ορισμοί.

Παρά τις προπαγανδιστικού τύπου επιθέσεις στον εφαρμοσμένο κεντρικό σχεδιασμό της Σοβιετικής Ένωσης, οι προπολεμικές επιτυχίες του¹³⁴, η ταχεία εκβιομηχάνιση και η

leetingly on the agenda in Britain. There has, however, been fairly widespread partial planning - of incomes in Holland and Sweden, of education and training in West Germany, of particular sectors of the economy in all countries.», Devine(1988:40)

¹³¹ Leruez (2021). Κάποιες απόπειρες εισαγωγής οικονομικού σχεδιασμού βασιζόμενες στην εμπειρία του πολεμικού σχεδιασμού έγιναν στη Βρετανία αμέσως μετά τον πόλεμο, παρέμειναν όμως στο επίπεδο των συζητήσεων, βλ. Tomlinson(1996:κεφ. 6). Απόπειρες εφαρμογής οικονομικού σχεδιασμού ανάλογη με αυτόν της Γαλλίας επιχειρήθηκαν επίσης τη δεκαετία του 1960 αλλά και αυτές εγκαταλείφθηκαν σύντομα. «The National Economic Development Office was established by the Conservative government in 1962 as a British version of the Commissariat General du Plan, though it was placed carefully outside the apparatus of government and its main instruments were exchange of information and moral suasion. The Labour government's National Plan of 1965 was similarly toothless.», Eatwell(1985:69)

¹³² «... a fundamental cleavage between two approaches to economic planning: a socialist, egalitarian, approach which saw planning as a purely organisational activity akin to the planning that goes on within a productive enterprise, an army, or for that matter, a political party; and a liberal, Keynesian, approach which saw planning as a corrective to the operation of market forces and dwelt particularly on the need for a level of effective demand adequate to maintain full employment», Cairncross(2013:308). Βλ. Γενικά στο Tomlinson(1996), όπου το παραπάνω απόσπασμα αναφέρεται, Tomlinson(1996:133).

¹³³ «The development of the theory of indicative planning owes much to Masse, who has pointed out that planning in practice (in France) preceded the theory», Turner & Collis (1977:75), επίσης Masse(162:1). Ομοίως Kuisel(1983: 100): «Except for those that adopted a certain Marxist revisionism, the plans also lacked any theory. Planners faced many issues for the first time. How, for example, could one control economic behavior democratically? Or what did it mean to "nationalize" an enterprise?».

¹³⁴ «The period of postwar reconstruction up to 1950 fostered the creation of institutions and policies designed to put macroeconomic levers under the control of central government. In the ideological climate of the time, in which Socialism loomed large on the horizon, this option was approved by a broad consensus of public opinion, which supported the view that capitalism had 'failed' and the

εξίσου μεταπολεμική ταχεία ανασυγκρότηση¹³⁵ της Σοβιετικής Ένωσης αποτελούσαν αποδείξεις – πέρα από την θεωρητική ήττα της Αυστριακής οπτικής στη διαμάχη του σοσιαλιστικού υπολογισμού - της δυνατότητας εφαρμογής ενός κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού. Όμως πρόκειται για σχεδιασμό στο έδαφος ενός διαφορετικού πολιτικοοικονομικού συστήματος¹³⁶. Ο οικονομικός σχεδιασμός που εδώ εξετάζουμε αναφέρεται στην προσπάθεια συγκρότησης και στη συνέχεια εφαρμογής ενός ολιστικού σχεδίου που οργανώνει και κατανέμει το σύνολο των πόρων του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος¹³⁷, πόροι που εξακολουθούν να παραμένουν σε ιδιωτικά χέρια και υπηρετεί συνήθως έναν μακροπρόθεσμο αναπτυξιακό στόχο – οι δράσεις των επιμέρους επιχειρήσεων επιδιώκεται να υποτάσσονται σε αυτόν χωρίς να έχει μεταβληθεί το ιδιοκτησιακό καθεστώς τους. Ο προβληματισμός επί του οικονομικού σχεδιασμού, εντάσσεται στην γενικότερη συζήτηση για το ρόλο που μπορεί να παίξει ένας εξω-αγοραίος μηχανισμός στην οικονομία της αγοράς. Τέτοιοι είναι π.χ. οποιοιδήποτε μηχανισμοί χρησιμοποιεί το κράτος για να παρέμβει στην οικονομία¹³⁸. Πρέπει ωστόσο να διαχωρίσουμε τον οικονομικό σχεδιασμό από τον κρατικό παρεμβατισμό, όπως ο τελευταίος εκδηλώνεται μέσα από τις διάφορες εκφάνσεις της οικονομικής πολιτικής¹³⁹. Και τα δύο αποτελούν

Depression of the 1930s had proved positively that markets could not be left to automatically compensate for temporary setbacks.», Dormois (2004:58). Σημειώνουμε ωστόσο ότι ο Σοβιετικός σχεδιασμός ως αντίποδας της «ελεύθερης» οικονομίας είναι ασύμβατος και δεν μπορεί να θεωρείται πρότυπο του καπιταλιστικού οικονομικού σχεδιασμού.

¹³⁵ «Η εκβιομηχάνιση της Σ.Ε. μέσω του προγραμματισμού της οικονομίας άφησε όλους τους τότε παρατηρητές έκθαμβους ...», Ψαλιδόπουλος(2016:17). Φυσικά στο ιδεολογικό-προπαγανδιστικό πεδίο από την πλευρά του αντίπαλου στρατοπέδου ο Σοβιετικός κεντρικός σχεδιασμός λοιδορείται. Επίσης οι ουσιαστικοί λόγοι αύξησης του ρόλου του κράτους δεν πρέπει να συνδεθούν – τουλάχιστον μόνο - με την ελκτικότητα του κεντρικού σχεδιασμού, πρέπει κυρίως να αναζητηθούν στις αλλαγμένες κοινωνικές συνθήκες μεταπολεμικά όπως έχει αναδειχθεί κι αλλού π.χ. βλ. Judt(2005).

¹³⁶ «Economic planning is the most characteristic expression of the new capitalism. It reflects the determination to take charge rather than be driven by economic events. It also, however, has built into it something else which is alien to the traditional notions of economic planners, particularly of the communist school: the recognition of certain limits which the spontaneous choices of free people necessarily impose on the activity of planning, however benevolent and wise its intent», Shonfield(1965:121)

¹³⁷ Έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος «περιεκτικός/επιτακτικός σχεδιασμός» (comprehensive planning) για να εκφράσει τον Σοβιετικού τύπου σχεδιασμό και ο όρος «μη περιεκτικός» («non-comprehensive planning») για όλους τους υπόλοιπους, Lavoie (1985:3). Με τον όρο ολιστικό σχεδιασμό εννοούμε εδώ τον σχεδιασμό που επιδιώκει να συμπεριλάβει το σύνολο της οικονομίας και επομένως να συνοδεύεται από την τήρηση των κατάλληλων διακλαδικών σχέσεων-αναλογιών.

¹³⁸ Σημειώνουμε ότι η κρατική παρεμβατική πολιτική δεν είναι ασύμβατη με την κυρίαρχη οικονομική θεωρία – ακριβέστερα δεν ήταν ποτέ ήδη από την εποχή του Adam Smith - προσαρμόζεται ωστόσο διαχρονικά ώστε να συμβάλλει στη διαμόρφωση καλύτερων όρων στη λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας, δηλ. στην διασφάλιση της κερδοφορίας του εθνικού κεφαλαίου, αποκτά δε στην Κευνσιανή εκδοχή της μια αυστηρότερη θεωρητική θεμελίωση.

¹³⁹ Μάλιστα ο οικονομικός σχεδιασμός ως επιχειρηματικός συντονισμός, αυτονομημένος από τον κρατικό μηχανισμό επιχειρήθηκε να διαχωριστεί από τον κρατικό παρεμβατισμό, ως συνεργασία των επιχειρηματιών αυτονομημένη από το κράτος: “Cooperative' planning by private industry thus came to be seen as a preemptive antidote to the danger of public intervention in the economy. Indeed, in stark contrast to any collectivist interpretation of the term, business devotees of planning envisioned it as a form of 'capitalist planning' in which economic 'self-government' by representative business organizations would make an extension of the regulative functions of the state unnecessary.”, Ritschel(1991:44)

παρέμβαση στο μηχανισμό των τιμών¹⁴⁰ εφόσον σε τελευταία ανάλυση επιδιώκουν να μεταβάλλουν το βαθμό κερδοφορίας (ή την προσδοκία για κέρδη) συγκεκριμένων κλάδων ή επιχειρήσεων, ώστε να διοχετεύσουν την οικονομική δραστηριότητα προς διαφορετικές κατευθύνσεις από αυτές που θα ακολουθούσαν εάν ο μηχανισμός της κερδοφορίας αφηνόταν ανεπηρέαστος, με την προσδοκία η προκληθείσα αλλαγή κατεύθυνσης να καταστεί μόνιμη και αυτόνομη χωρίς την ανάγκη συνεχούς παρέμβασης. Και οι δύο μέθοδοι στοχεύουν στη βιωσιμότητα του εθνικού κεφαλαίου και της διασφάλισης ισχυρότερης και μακρόπνοης κερδοφορίας του με αναδιανομή των κερδών μεταξύ επιχειρήσεων και κλάδων στον παρόντα χρόνο. Ωστόσο η κρατική παρέμβαση με την μορφή της οικονομικής πολιτικής διακρίνεται από μια στατικότητα με *ad hoc* και *ex post* χαρακτηριστικά και δεν βασίζεται σε ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο προβολής στο μέλλον¹⁴¹, αν και γενικά επιδιώκεται να βασίζεται σε ένα «στρατηγικό όραμα»¹⁴². Η εφαρμογή των μέτρων οικονομικής πολιτικής έχει εδώ χαρακτήρα προσωρινό, αποτελεί μία προσωρινή αλλοίωση (*distortion*) του μηχανισμού λειτουργίας της αγοράς¹⁴³, μια προσωρινή «θυσία» μπροστά στη μακροπρόθεσμη βιώσιμη κερδοφορία του εθνικού επιχειρηματικού τομέα.

Αντίθετα, αν και ο οικονομικός σχεδιασμός συνιστά κι αυτός μια παρέμβαση στο μηχανισμό της κερδοφορίας (ή της προσδοκώμενης κερδοφορίας) των επιχειρήσεων ή των επιχειρηματικών τομέων (και κατ' επέκταση των τιμών), αποτελεί μια επιδίωξη συστηματικής χωροχρονικής διαμόρφωσης του μέλλοντος, βάση ενός προϋπάρχοντος σχεδίου¹⁴⁴. Επιχειρώντας έναν ορισμό θα λέγαμε ότι ο οικονομικός σχεδιασμός σε συνθήκες καπιταλιστικής οικονομίας είναι η διαχείριση και ο συντονισμός του συνόλου των οικονομικών πόρων της καπιταλιστικής οικονομίας, με βάση μια ιεραρχία στόχων χαρτογραφημένων *ex ante*, έτσι ώστε η διαδικασία αυτή να έχει διαφορετικό οικονομικό αποτέλεσμα από αυτό που θα υπήρχε κάτω από την ελεύθερη δράση των δυνάμεων της

¹⁴⁰ Η «καθαρή» θεωρία του ενδεικτικού σχεδιασμού αρνείται την ανάγκη εφαρμογής μέσω των όπως αυτά που χρησιμοποιεί η οικονομική πολιτική. Στην πράξη ο οικονομικός σχεδιασμός συνοδεύεται σχεδόν πάντα από εξαναγκαστικές οικονομικού ή διοικητικού τύπου μεθόδους επιβολής των στόχων που θέτει, όπως αναλύουμε διεξοδικότερα παρακάτω.

¹⁴¹ Ο Yülek(2015a:17) εντάσσει την οικονομική πολιτική και κάθε άλλη *ad hoc/ex post* παρέμβαση στην ομάδα των στατικών παρεμβάσεων (*Static Intervention*), όπου το κράτος παρεμβαίνει χωρίς μακροπρόθεσμο σχέδιο για τη διόρθωση των ατελειών της αγοράς, η οποία εφαρμόζεται με τα ακόλουθα βήματα: εντοπισμός αγοραίας αποτυχίας (*market failure*), καθορισμός εναλλακτικών τρόπων παρέμβασης, εφαρμογή της επιλεχθείσας παρέμβασης η οποία οδηγεί σε διόρθωση της αστοχίας της αγοράς (*market failure*).

¹⁴² Αξίζει όμως να σημειώσουμε ότι πλευρές του οικονομικού σχεδιασμού επιζούν στα διάφορα σύγχρονα αναπτυξιακά εργαλεία που διαθέτει το σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος, όπως η βιομηχανική πολιτική, *cluster policy* (πολιτική συστοιχιών), ο περιφερειακός σχεδιασμός, ο στρατηγικός σχεδιασμός όπως π.χ. οι στρατηγικές της πράσινης ανάπτυξης, επιπλέον «... expectation formation tools such as “forward guidance” becoming popular among central banks and public strategic management», Yülek(2015:8)

¹⁴³ Εδώ δεν υπονοούμε ότι ο μηχανισμός της αγοράς μπορεί να δρα ποτέ χωρίς όρους, ότι δηλ. υφίσταται ο πλήρης ανταγωνισμός, απλά ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε παρέμβαση του κράτους στη διαμόρφωση της ανταγωνιστικής συνθήκης.

¹⁴⁴ Σε ορισμένες αναλύσεις τα όρια μεταξύ των δύο θεωρούνται δυσδιάκριτα. Ενδεικτική ως προς το γεγονός αυτό αλλά και της ευρύτητας που προσδίδεται στον «οικονομικό σχεδιασμό» αποτελεί η ανάλυση του Pigou(1948)

αγοράς¹⁴⁵. Η εκπλήρωση των ex ante τιθέμενων στόχων επιχειρείται να διασφαλιστεί με την παρέμβαση στο πεδίο της επιχειρηματικής κερδοφορίας προσδοκώμενης ή πραγματικής μέσω διαφόρων μεθόδων όπως κίνητρα, επιδοτήσεις, παροχή βελτιωμένης πληροφορίας, αλλαγή της «ψυχολογικής» στάσης των επιχειρηματιών, η οποία στοχεύει στην επιλογή «ορθών» και άρα κερδοφόρων επιχειρηματικών αποφάσεων.

2.3 Ο μηχανισμός του οικονομικού σχεδιασμού

Κάθε κεντρικό οικονομικό σχέδιο περιλαμβάνει μια ιεραρχία στόχων εκφρασμένων σε χρηματικούς ή/και φυσικούς όρους. Οι ύπαρξη στόχων εκφρασμένων σε χρηματικούς όρους υπαγορεύονται από την αδυναμία γενίκευσης (aggregation) ανομοιογενών μεγεθών που εκφράζονται σε φυσικούς όρους καθώς οι στόχοι αθροίζονται σε πιο υψηλό επίπεδο. Η έκφραση των στόχων σε χρηματικούς όρους, αποτελεί επίσης τον κρίκο μεταξύ νομισματικής πολιτικής/μισθών και του σχεδιασμού σε φυσικούς όρους. Η γενίκευση αυτή σε χρηματικούς όρους ενέχει την αδυναμία κάθε γενίκευσης δηλ. τον κίνδυνο απόκρυψης του πραγματικού περιεχομένου των στόχων, έτσι ώστε η ικανοποίηση του γενικού στόχου σε χρηματικούς όρους να μην αντικατοπτρίζει την πραγματική φυσική ικανοποίηση του στόχου. Έτσι π.χ. η παραγωγή εργαλειομηχανών εκφρασμένη σε χρήμα (ή και σε μια άλλη ενιαία μονάδα μέτρησης) δεν μας αποκαλύπτει τίποτε για την ποιότητα των κατασκευασθέντων μηχανών ή τους διαφορετικούς τύπους που πρέπει να παραχθούν για την ικανοποίηση των συγκεκριμένων αναγκών. Βέβαια στην περίπτωση του Γαλλικού σχεδιασμού η ανάλυση δεν έφτασε ούτως ή άλλως σε τόσο λεπτομερή επίπεδα.

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό κάθε οικονομικού σχεδιασμού αποτελεί ο βαθμός αποκέντρωσής του, δηλ. το πλήθος των τομέων και το επίπεδο λεπτομέρειας που θα καλύψει και κατ' επέκταση θα ελέγξει, που μπορεί να φτάνει στο επίπεδο της επιχειρηματικής μονάδας. Η μεθοδολογία επιλογής των στόχων είναι ένα ακόμα σημείο διαφοροποίησης μεταξύ των διαφόρων τεχνικών του οικονομικού σχεδιασμού, εάν π.χ. οδηγούμαστε σε αυτούς από το ειδικό (π.χ. επιχείρηση) στο γενικό ή αντίστροφα, όπως και η δυνατότητα προσαρμογής των στόχων με βάση την ανατροφοδότηση των παραγωγικών φορέων. Είναι προφανές πως η στοχοθέτηση συνδέεται στενά με την ύπαρξη ενός μηχανισμού συλλογής στατιστικών δεδομένων και επεξεργασίας τους. Εφόσον οι στόχοι βασίζονται στις υπάρχουσες παραγωγικές δυνατότητες, η ακριβέστερη καταγραφή των υφιστάμενων παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας συμβάλει στην ελάττωση της πιθανότητας λαθών και στη μεγαλύτερη ρεαλιστικότητα των στόχων. Παρομοίως σημαντική είναι η διαθεσιμότητα δημογραφικών δεδομένων και τάσεων μια και το ανθρώπινο δυναμικό και η εξέλιξή του είναι αναγκαίος παράγοντας της υλοποίησης του σχεδιασμού. Παρόμοια είναι αναγκαία η ύπαρξη ενός μηχανισμού πρόβλεψης-εκτίμησης για τους τομείς οι οποίοι αντικειμενικά είναι εκτός του πεδίου επιρροής του σχεδίου, τέτοιοι είναι η διεθνής οικονομία και οι τάσεις της κατά τη διάρκεια υλοποίησης του σχεδίου, απρόβλεπτοι παράγοντες όπως οι περιβαλλοντικές συνθήκες (που επηρεάζουν π.χ. την αγροτική παραγωγή), οι γεωπολιτικές συνθήκες που μπορεί να επηρεάσουν τις διεθνείς οικονομικές συνεργασίες ή άλλα γεγονότα

¹⁴⁵ «What planning implies is a purposeful direction of resources by the state the outcome of which should be different from the one brought about by the free play of market forces», Prasad(1985:25)

όπως πόλεμοι κ.τ.λ.¹⁴⁶ Για αυτούς τους απρόβλεπτους παράγοντες πρέπει να υπάρχουν «έξυπνες» προβλέψεις (sophisticated/clever guesses) ή σενάρια μέσα στα οποία θα διαμορφωθεί ο σχεδιασμός. Είναι προφανές ότι τα παραπάνω εξαρτώνται από την διαθεσιμότητα της τεχνολογική βάσης, από το βαθμό της δυνατότητας της να καταγράψει και να επεξεργαστεί το σύνολο των διατιθέμενων στοιχείων, ώστε το σχέδιο από τη μια να βασίζεται σε πραγματικά δεδομένα αλλά και να μπορεί να προσαρμόζεται δυναμικά από τη συνεχή ανατροφοδότηση. Όσο μικρότερες οι τεχνολογικές δυνατότητες τόσο ο σχεδιασμός θα πρέπει να βασίζεται στην εμπειρική πρόβλεψη και σε έναν μηχανισμό δοκιμής και λάθους ο οποίος φυσικά χαρακτηρίζεται από την αναπόφευκτη χρονική αδράνεια με ότι αυτό σημαίνει για τη διάσταση πραγματικών δεδομένων και σχεδίου.

Μια ομάδα παραγόντων, αν κι εξωτερικοί, πρέπει να ληφθούν υπόψη με δυναμικό και όχι παθητικό τρόπο. Πρόκειται για τις συνθήκες του διεθνούς οικονομικού ανταγωνισμού. Αν και εν πολλοίς οι όροι του διεθνούς ανταγωνισμού είναι αστάθμητοι, εντούτοις ο ρόλος του σχεδιασμού – σε συνθήκες ανοικτής οικονομίας – είναι η ανατροπή των δυσμενών όρων, έτσι ώστε οι συνθήκες του ανταγωνισμού στο εξωτερικό περιβάλλον να γίνουν ευνοϊκότερες για τους εγχώριους επιχειρηματίες. Με άλλα λόγια πρέπει οι στόχοι να αντανakλούν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που πρέπει να αποκτάει η χώρα για να σταθεί εντός του διεθνούς ανταγωνισμού. Σε αυτήν την περίπτωση το κράτος και οι αρχές του οικονομικού σχεδιασμού παίζουν τον ρόλο του συλλογικού επιχειρηματία τόσο μέσω της οχύρωσης της εγχώριας βιομηχανίας όσο και μέσω της υποστήριξης της εγχώριας βιομηχανίας έναντι των διεθνών ανταγωνιστών. Ως συλλογικός επιχειρηματίας προβλέπει πιθανές μελλοντικές κερδοφόρες επενδύσεις και δρα εις το όνομα του συνόλου των εγχώριων επιχειρηματιών έναντι του διεθνούς ανταγωνισμού. Στο βαθμό που αυτό είναι δυνατόν, διότι πρέπει ταυτόχρονα να υπερβαίνονται τα ενδοεπιχειρηματικά αντικρουόμενα συμφέροντα που σε τελευταία ανάλυση αφορούν τον καταμερισμό των κερδών, ποιος βγαίνει περισσότερο κερδισμένος από τη δράση αυτή του κράτους ως συλλογικού επιχειρηματία. Ο καταμερισμός των στόχων γίνεται ακόμα πιο δύσκολη υπόθεση όταν αυτοί θα πρέπει να αναλυθούν σε χαμηλότερο επίπεδο όταν δηλ. θα πρέπει να γίνει η κατανομή των μεριδίων της αγοράς. Με άλλα λόγια θα πρέπει να «πειστεί» η κάθε ξεχωριστή επιχειρηματική μονάδα να δραστηριοποιηθεί στο πλαίσιο που του υποδεικνύει ο στόχος του οικονομικού σχεδιασμού. Εδώ πρόκειται για ένα δυσεπίλυτο αν όχι άλυτο γρίφο που καθίσταται – και τεχνικά – ακόμα πιο δύσκολος όσο η οικονομία παραμένει κατακερματισμένη, όχι επαρκώς συγκεντρωμένη.

Βασικό συστατικό του σχεδιασμού αποτελεί ο συντονισμός, η ύπαρξη του κάθε πόρου στην κατάλληλη ποσότητα και στον κατάλληλο χωρόχρονο ή αλλιώς πρέπει να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας και του συγχρονισμού (η ισορροπία με όρους

¹⁴⁶ Αυτού του είδους η αβεβαιότητα (uncertainty) την οποία καλείται να καλύψει η πρόβλεψη ονομάζεται από τον Dobb ((Dobb(1955:77), Dobb(1960:7-8), Dobb(1970b:148)) αντικειμενική σε αντίθεση με την επιχειρηματική αβεβαιότητα που προέρχεται από την αδυναμία γνώσης των προτιθέμενων κινήσεων του ανταγωνισμού η οποία αίρεται από τον κεντρικό σχεδιασμό την οποία ονομάζει υποκειμενική, παρομοίως ο Koopmans(1957:162-3) αναφέρεται στα δύο αυτά είδη αβεβαιοτήτων ως πρωταρχική και δευτερεύουσα (primary, secondary), και τα δύο αναφέρονται στο Devine(1988:16). Αργότερα θα δούμε πως ο Meade για τη θεμελίωση μιας από τις θεωρίες του ενδεικτικού σχεδιασμού, προβαίνει σε παρόμοια κατηγοριοποίηση των αβεβαιοτήτων.

νεοκλασικής οικονομικής-αν και το σύστημα της νεοκλασικής ισορροπίας είναι στατικό - η «ισορροπία» κάτω από τον κεντρικό οικονομικό σχεδιασμό πρέπει να τηρείται διαχρονικά και δυναμικά). Στο σύστημα της αγοράς ο συντονισμός επιτελείται μέσω του μηχανισμού των τιμών-κερδοφορίας-ανταγωνισμού, με τίμημα την συνεχή απόσυρση και την εμφάνιση νέων προϊόντων και επιχειρήσεων. Η συμβατότητα του «αυθόρμητου» αυτού συντονισμού που πηγάζει από τον ανταγωνισμό με την προσπάθεια κεντρικού συντονισμού που απαιτεί το οικονομικό σχέδιο συνιστά ακόμα έναν δυσεπίλυτο γρίφο που επιδίωξαν να λύσουν οι διάφορες μορφές του καπιταλιστικού οικονομικού σχεδιασμού.

Η ύπαρξη και μόνον των στόχων είναι άνευ αξίας εάν λείπει ο μηχανισμός και τα μέσα υλοποίησής τους. Σε μία κεντρικά διευθυνόμενη οικονομία όπου τα μέσα παραγωγής δεν ανήκουν σε ιδιώτες οι στόχοι προωθούνται μέσω διαβούλευσης, διοικητικών εντολών και ηθικών ή υλικών κινήτρων και σε τελευταία ανάλυση από το κίνητρο κάλυψης των κοινωνικών αναγκών (ασχέτως από τον τρόπο διαμόρφωσης, προτεραιοποίησης ή απόκτησης των δεδομένων που αφορούν τις κοινωνικές ανάγκες). Εξάλλου σε αυτήν την περίπτωση δεν είναι στην ευχέρεια των ξεχωριστών επιχειρήσεων να μην αποδεχθούν (άσχετα από την επιτυχία ή όχι εκπλήρωσή τους) τους τιθέμενους στόχους με όποιο τρόπο και αν έχουν προκύψει. Δεν είναι όμως το ίδιο στο έδαφος της οικονομίας της αγοράς. Αν και το κράτος έχει την ευχέρεια νομοθετικής κατοχύρωσης των στόχων, αυτό δεν διασφαλίζει την υιοθέτηση τους από τους οικονομικούς παίκτες και θα κατέληγε σε άγονη διαδικασία εάν οι στόχοι δεν συμβάδιζαν με την κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής οικονομίας που είναι η επίτευξη του εταιρικού κέρδους. Κατά συνέπεια η υλοποίηση του στόχου πρέπει να οδηγεί σε μεγαλύτερο ή παρόμοιο επιχειρηματικό κέρδος έναντι των εναλλακτικών επιχειρηματικών επιλογών που διαθέτει η επιχείρηση. Επιπλέον η επίτευξη του επιχειρηματικού κέρδους επιτυγχάνεται κυρίως εις βάρος του ανταγωνισμού, πράγμα που καθιστά την ύπαρξη κοινών και δημόσια εκπεφρασμένων στόχων για όλους μια αντιφατική διαδικασία. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω είναι ευνόητο το γιατί το κύριο μέσο επιβολής του στόχου στην οικονομία της αγοράς – που δεν βρίσκεται υπό καθεστώς έκτακτων συνθηκών, πόλεμος κ.λ.π. αν και σε αυτές τις περιπτώσεις ο παράγοντας κέρδος εξακολουθεί να υφίσταται ή εκκαθαρίζεται στο μέλλον - δεν είναι παρά η παρέμβαση στο επιχειρηματικό κέρδος, μέσω κυρίως οικονομικών κινήτρων. Τέλος να σημειώσουμε ότι ακόμα και στο έδαφος μιας καπιταλιστικής οικονομίας υπάρχει κρατικός τομέας μια και το κράτος για διάφορους (ιστορικούς, πολιτικούς και πρακτικούς) λόγους έχει βρεθεί να ελέγχει αλλού μεγαλύτερους αλλού μικρότερους τομείς της οικονομίας – η συμμετοχή δε του δημόσιου τομέα μεγαλώνει άσχετα αν τελευταία αποσύρεται από τις άμεσες επιχειρηματικές δραστηριότητες στις οποίες αναγκάστηκε να δραστηριοποιηθεί¹⁴⁷. Κατά συνέπεια ένα μεγάλο κομμάτι του σχεδιασμού μπορεί να περιλαμβάνει το σχεδιασμό του κρατικού τομέα, για τον οποίο οι στόχοι μπορεί να γίνουν υποχρεωτικοί και να συμπαρασύρουν στον οικονομικό σχεδιασμό μια σειρά ιδιωτικές επιχειρήσεις συνδεδεμένες ή εξαρτώμενες από αυτόν.

¹⁴⁷ “ ... the role of the state in economic life has expanded on a thousand fronts and contracted on none worthy of mention. Direct, if incomplete, measures such as the share of national income spent by governments or the share of the labor force employed by governments are unequivocal on this score”, Stigler(1963:12). Η τάση αυτή της αύξησης του ρόλου του κράτους στην οικονομία συνεχίζεται και σήμερα, αρκεί να δει κανείς την πορεία των κρατικών χρεών.

2.4 Ο γαλλικός ενδεικτικός σχεδιασμός στην ιστορική του διαδρομή

Το τέλος του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου βρήκε το σύνολο των Ευρωπαϊκών οικονομιών να απέχουν κατά πολύ από τα προπολεμικά επίπεδα. Σε ορισμένες χώρες λιγότερο, σε άλλες περισσότερο. Η Γαλλική οικονομία δεν ξέφυγε από αυτόν τον κανόνα. Η βιομηχανική παραγωγή έπεσε στο 20% του 1938. Η αγροτική παραγωγή αν και είχε πέσει λιγότερο ήταν και αυτή χαμηλότερα από το 70% των προπολεμικών επιπέδων¹⁴⁸. Η ύπαρξη ενός κεντρικού οικονομικού σχεδίου θεωρήθηκε αναγκαία ώστε να ολοκληρωθούν με επιτυχία τα απαιτούμενα επενδυτικά προγράμματα αποκατάστασης της Γαλλικής οικονομίας σε καθεστώς κεφαλαιακής ανεπάρκειας, ώστε να αρθούν οι ολέθριες συνέπειες του πολέμου και να ανασυγκροτηθεί η Γαλλική οικονομία¹⁴⁹. Επιπλέον η εφαρμογή ελέγχων μετά από έναν πόλεμο δεν αποτελεί Γαλλική ιδιαιτερότητα και πρακτική και υπαγορεύεται από την ανάγκη ομαλής μετάβασης από την πολεμική οικονομία στην καπιταλιστική ομαλότητα (η αλλαγή προσανατολισμού της βιομηχανίας απαιτεί χρόνο π.χ. οπότε η μη επιβολή ελέγχων μέχρι και δελτίου μπορεί να προκαλέσει ανισοκατανομή των πόρων, πληθωρισμό κ.λ.π.) δεδομένης και της εμπειρίας του 1^{ου} παγκόσμιου πολέμου και των προβλημάτων που προκάλεσε η επιδίωξη γρήγορης μετάβασης σε ένα καθεστώς αδιαμεσολάβητης αγοράς¹⁵⁰. Η υιοθέτηση τέτοιων προσωρινών μέτρων ήταν παρόμοια σε μια σειρά χώρες όπως στη μεταπολεμική Γερμανία¹⁵¹. Η προσωρινή χρήση του κεντρικού σχεδιασμού σε συνδυασμό με την εκτεταμένη κρατική παρέμβαση επιλέχθηκε αρκετά συχνά στο παρελθόν σε περιπτώσεις έκτακτων συνθηκών, αλλά επιλέγεται και τώρα στο μεταπολεμικό παρόν από αρκετές χώρες¹⁵². «Στην περίπτωση πολέμου ή άλλης εθνικής καταστροφής, ..., είναι γενικά

¹⁴⁸ Baum(2016:16-17)

¹⁴⁹ Προσπάθειες για κάποιου είδους σχεδιασμό επιχειρήθηκαν προπολεμικά χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία, βλ. σχ. Bauchet(1964:2)

¹⁵⁰ Έτσι με αναφορά στη Μεγάλη Βρετανία μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο : «The immediate task confronting the government was to supervise the transition of the economy from a wartime to a peacetime footing. This had been effected once before, after World War I, and lessons were drawn from that experience. Then, the rapid release of controls was held to have contributed to an inflationary boom in 1919-20 followed by a slump in which unemployment had risen within a few months in the second half of 1920 from 4 to over 20 per cent», Chick(2015:1)

¹⁵¹ Δεν ισχυριζόμαστε εδώ ότι η μεταπολεμική Γερμανία εφάρμοσε τον οικονομικό κεντρικό σχεδιασμό όπως ακριβώς η Γαλλία αλλά ότι εκτεταμένες κρατικές ρυθμίσεις και παρεμβάσεις ετέθησαν σε εφαρμογή έως ότου σταθεροποιηθεί η Γερμανική οικονομία. Αμέσως μετά τη σταθεροποίηση άρχισε η άρση των ρυθμίσεων, του προστατευτισμού και του κρατικού παρεμβατισμού, ο οποίος διατηρείται μόνο στο βαθμό που προάγει την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας προωθώντας αυτό που ονομάστηκε κοινωνική οικονομία της αγοράς (social market economy). Η διαδικασία αυτή υποστηρίζεται θεωρητικά από τη λεγόμενη σχολή του Ορντολιμπεραλισμού, μια παραλλαγή του νεοφιλελευθερισμού, με κύριο εκπρόσωπο τον Walter Eucken.

¹⁵² Τέτοιου είδους σχέδια εφαρμόστηκαν στην μεταπολεμική Ευρώπη- και αλλού – και χαρακτηρίστηκαν ως Σχέδια-Προγράμματα ανασυγκρότησης και μικρή σχέση έχουν με αυτό που αργότερα χαρακτηρίστηκε ως ενδεικτικός σχεδιασμός τόσο στην πρακτική εφαρμογή του όσο και στη θεωρητική του θεμελίωση και γι' αυτό στην παρούσα εργασία το σχέδιο αυτό διαχωρίζεται από τα μετέπειτα. Τα σχέδια αυτά ονομάζονται επίσης μεταβατικά (ως προς τη μετάβαση στην «κανονικότητα») ενώ όσον αφορά στην θεωρητική δικαιολόγηση τέτοιων μεταβατικών προγραμμάτων από την δεσπόζουσα οπτική, στηρίζεται ακριβώς στον χαρακτηρισμό τους ως προσωρινά-μεταβατικά ως συνέπεια της προσωρινής απόκλισης από την «κανονικότητα» («ισορροπία») – υπ' αυτήν την έννοια η ένταξή τους στο δεσπόζων θεωρητικό πλαίσιο δεν έχει τον ίδιο βαθμό δυσκολίας με την θεωρητική θεμελίωση της ανάγκης ενός μόνιμου κεντρικού οικονομικού

αποδεκτό ότι θα χρειαζόταν ένας υψηλός βαθμός κρατικού σχεδιασμού»¹⁵³. Αποτελούν τα προγράμματα αυτά εκτεταμένης κρατικής παρέμβασης κρίκους ώστε να επανέλθει η

σχεδιασμού με ταυτόχρονη κυριαρχία των αγοραίων δυνάμεων. “The first post-war problem in western Europe was to repair the devastation. There had been enormous physical destruction throughout the Continent and little net investment in Britain. At the same time, there had been such an advance in industrial techniques and products during the war, especially in North America, that merely to revert to pre-war patterns would have left Europe at the mercy of the US in traditional economic terms, and of the new Russian giant in military ones. It was particularly important – and expensive – to modernize the basic transport and energy services on which recovery depended (and which had featured in pre-war debates on public ownership), and to coordinate them nationally. These provided the first post-war wave of nationalizations: in Britain, coal, gas, electricity, railways, air transport and the Bank of England were all taken over by 1948; in France, where the list was longer by the addition of insurance and a large part of commercial banking, the process was completed two years earlier; in Austria, the legal framework for nationalizing coal, steel, the banks and much else was completed by 1947; in Italy the need to catch up provided belated impetus to the state-run ENI (Ente Nazionale Idrocarburi, founded in 1953) without whose cheap fuel the phenomenal growth of private industry since then would probably not have taken place.”, Kidron(1970:24-25)

¹⁵³ Strayer(1958:115). Παρά τις ομοιότητες του, ο Πολεμικός σχεδιασμός δεν πρέπει να συγχέεται με τον Κεντρικό σχεδιασμό της ειρηνικής περιόδου. Σε τέτοιες έκτακτες περιστάσεις όπως η περίοδος του πολέμου γίνεται μια προσωρινή ανακωχή μεταξύ των παιχτών του οικονομικού ανταγωνισμού μπροστά στην επιτακτικότητα της πολεμικής προσπάθειας και τον κίνδυνο απώλειας της εθνικής θέσης. Αυτό αφορά την άρση ορισμένων πλευρών του αγοραίου ανταγωνισμού. Αν και το κριτήριο του κέρδους παραμένει, ωστόσο μέρος της πραγματοποίησής του μπορεί να μετατίθεται για το μέλλον (π.χ. κρατικά πολεμικά ομόλογα). Η παραγωγή πραγματοποιείται στη βάση εντολών που δίδονται από το κράτος συμβατών με τους στόχους του πολέμου κι έτσι πλευρές του συστήματος που βασίζεται στην μεγιστοποίηση του κέρδους όπως η ελευθερία συσσώρευσης σε τομείς έξω από το γενικό στόχο αποκλείονται προσωρινά, κυρίως όσον αφορά τη διείσδυση νέων παιχτών, έχουμε δηλ. μία γενική καρτελοποίηση της οικονομίας. «The war economy has been a "managed" economy, in meaning that the production, circulation and consumption of products were subject to state directives and controls; which does not mean that the government imposed a policy on capital, but that capital, through its specific organizations in full development and its cartels, was planned partially in concert with the administration.», Herzog(1971:93). Προφανώς απαιτείται μια οργάνωση που προσιδιάζει στον κεντρικό σχεδιασμό, όμως η μονομέρεια του (παραγωγή για τις ανάγκες του πολέμου), η συντονισμένη παραγωγή περιορισμένης γκάμας αγαθών που καλύπτουν περιορισμένες ανάγκες τον καθιστά διαφορετικό και ουσιαστικά οργανωτικά πιο απλό από έναν κεντρικό σχεδιασμό της ειρηνικής περιόδου. Η δυνατότητα αυτή διευκολύνεται επίσης από την εκ των πραγμάτων αναστολή των κοινωνικών συγκρούσεων που βασίζεται στην ύπαρξη ενός κοινά αποδεκτού εθνικού στόχου: «The experience of World War II, when the industrialized free enterprise economies had used physical planning to insure that scarce materials and other commodities went to priority production, demonstrated that when the people of a country were moved by a common aim under emergency conditions, ambitious plans could be carried out», Waterston(1965:31). «What I want to bring out is that wartime planning, in a nation that was sufficiently united to accept authoritarian control, was based on a system that was micro-economic as well as macro-economic—which was in some senses primarily micro-economic.», Robinson(1967:11). Είναι προφανές ότι αυτοί οι όροι παύουν να ισχύουν όταν οι έκτακτες συνθήκες και ο κίνδυνος εκλείψει: “The experience of the United Kingdom (and its colonies) during World War II also helped to popularize national planning. During this period, most consumer goods, producer goods, and foreign exchange were rationed in the United Kingdom. It was believed that the efficient sharing of these goods achieved through government controls would not have been possible through markets. Even in the postwar period, European recovery programs relied heavily on national efforts orchestrated by government, and the success achieved was remarkable. These experiences contributed to the perception that planning had been successful. Few recognized that the extent of national consensus and cooperation achieved in times of war or during postwar reconstruction may not be sustainable in the context of long-run development”, Agarwala(1983:4). Από την άλλη στο είδος αυτό του σχεδιασμού εκλείπει από τη μία πλευρά της εξίσωσης – της ζήτησης – ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά που είναι οι μεταβαλλόμενες και δυσκόλως καθοριζόμενες

οικονομία στην «ομαλότητα» όταν οι όροι –οικονομικοί, πολιτικοί – κερδοφορίας της ιδιωτικής οικονομίας επανασυσταθούν. Η παρέκκλιση αυτή από την κανονικότητα, αναδεικνύει μια υψηλή προσαρμοστικότητα, ευελιξία, πραγματισμό και απουσία δογματισμού. Μην ξεχνάμε ότι ο Κεϋνσιανισμός δεν έχει γίνει ακόμα το νέο επίσημο δόγμα ώστε οι πολιτικές που ακολουθούνται να βασίζονται στη νέα αυτή θεωρία αλλά και απ' ότι φαίνεται ούτε υπάρχει ανάγκη «θεωρίας», ώστε οι βιομηχανίες να εθνικοποιούνται, εκτεταμένοι έλεγχοι να επιβάλλονται, επενδυτικά προγράμματα κάτω από την καθοδήγηση του κράτους να καταστρώνονται και να υλοποιούνται¹⁵⁴.

Ο σχεδιασμός των έκτακτων συνθηκών – που εδώ υποστηρίζεται από την ύπαρξη αμερικάνικων χρηματοδοτικών κεφαλαίων (σχέδιο Marshall)¹⁵⁵ αλλά και οριοθετείται από τη διαμάχη για τον έλεγχο και την κατανομή των πόρων μεταξύ των νικητριών δυνάμεων, ως αποτέλεσμα του νέου διαμορφωμένου γεωπολιτικού τοπίου και του συσχετισμού δυνάμεων - χαρακτηρίζεται από αυτό ακριβώς: την προσωρινότητα. Η έλευση της κανονικότητας σηματοδοτεί την άρση των όποιων στοιχείων κεντρικού σχεδιασμού έχουν υιοθετηθεί κατά τη διάρκεια της έκτακτης περιόδου. Το ζήτημα παίρνει διαφορετική τροπή όταν ο μηχανισμός που συγκροτείται στη Γαλλία για να οργανώσει την μεταπολεμική ανασυγκρότηση αποκτά – μέσα από αντιφατικές διεργασίες – στοιχεία μονιμότητας παραμένοντας σε λειτουργία και μετά το πέρας της έκτακτης κατάστασης που αποτελούσε η ανασυγκρότηση της Γαλλικής

καταναλωτικές προτιμήσεις. Ο καθορισμός και η ικανοποίηση των αυξανόμενων και μεταβαλλόμενων αναγκών που μεταφράζονται σε πλήθος διαφορετικών προϊόντων αποτελεί ένα πολύπλοκο πρόβλημα του κεντρικού σχεδιασμού, που δεν υπάρχει (τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό) στον πολεμικό σχεδιασμό. Ο πολεμικός σχεδιασμός προσιδιάζει στον σχεδιασμό ενός εργοστασίου και υπό αυτήν την έννοια ο πολεμικός σχεδιασμός δεν εμπίπτει επίσης στο πεδίο του προβλήματος του οικονομικού υπολογισμού. Ένα παράδειγμα πολεμικού σχεδιασμού κατά τη διάρκεια του 2ου παγκοσμίου πολέμου στη Βρετανία υπάρχει στο Devons(1950).

¹⁵⁴ Όπως έχει αναφερθεί, το επιχείρημα δικαιολόγησης της κρατικής παρέμβασης στη δεσπόζουσα οικονομική θεωρία είναι η εκδήλωση ανισορροπιών που προέρχονται από εξωτερικές παρεμβάσεις, εξωτερικά σοκ, κ.τ.λ.. Το κράτος παρεμβαίνει ώστε να επανέλθει η ομαλότητα δηλ. η ισορροπία.

¹⁵⁵ Η εκταμίευση χρημάτων στο πλαίσιο του σχεδίου Marshall προϋπόθετε την ύπαρξη αναπτυξιακών προγραμμάτων εκπονημένων και ελεγχόμενων από μηχανισμούς του κράτους. «The coming of the European Recovery Program, or Marshall Plan, in 1948 soon increased the number of European nations with plans. Under the Marshall Plan, each participating country was required to prepare comprehensive four-year and annual plans embracing its resources and their utilization, which became the basis for governmental policy and action. During the Marshall Plan period, the United States actively supported the formulation of plans in these countries, a role which it considered consistent with its responsibility for providing aid for the reconstruction of Western Europe. When the Marshall Plan ended, with its goals more or less accomplished, some of the countries involved retained and expanded their planning activities. Through its second and succeeding four-year plans, France sought to influence the rate and composition of investment in order to bring about a continuing high rate of economic expansion, while the Netherlands continued with annual plans directed primarily toward the maintenance of monetary and balance of payments stability and , secondarily, toward encouraging a level of economic activity appropriate to its resources. Meanwhile, in Eastern Europe, the countries which had come under Russian influence began planning on the Soviet model to expedite the rehabilitation and expansion of their nationalized economies.», Waterston(1965:31-32). Γενικά η συμβολή του σχεδίου Marshall στην μεταπολεμική ανασυγκρότηση εκλαμβάνόταν ως επιχείρημα υπέρ της κρατικής παρέμβασης συνδεδεμένης μάλιστα με κάποιο κεντρικό οικονομικό σχέδιο. «The success of Keynesian activism in fighting the Great Depression in the western countries, the success of the Marshall Plan in engineering the quick reconstruction of the war-damaged economies of western Europe, and the achievements of the Soviet industrialization drive in the 1930s had created a virtual intellectual consensus in the world on the power of the "visible hand."», Datta-Chaudhuri(1990:26)

οικονομίας σε αντίθεση με άλλες χώρες, όπως η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας¹⁵⁶. Το θέμα δεν είναι εδώ η κρατική παρέμβαση. Το μερίδιο της κρατικής συμμετοχής στο σύνολο της οικονομίας στη Γαλλία δεν είναι μεγαλύτερο από τις άλλες χώρες όπως π.χ. στη ΟΔ Γερμανίας όπου κάποιο σχέδιο έκτακτων συνθηκών φυσικά υπήρξε, όμως δεν ακολουθήθηκε κάποια μακροπρόθεσμη πολιτική εθνικού οικονομικού σχεδιασμού, αλλά η λεγόμενη κοινωνική οικονομία της αγοράς (social market economy)¹⁵⁷.

Οι λόγοι όπου ο σχεδιασμός στη Γαλλία απόκτησε μεγαλύτερο βάθος και η σύσταση ενός Μηχανισμού καθοδήγησης του σχεδιασμού φαίνεται να μην ορίζονται μονοσήμαντα ούτε να είναι αμιγώς οικονομικοί. Κατά τον Brunet(2018) οι λόγοι υιοθέτησης του σχεδιασμού στη Γαλλία κατανέμονται σε τρεις ευρύτερες ομάδες :

- Εσωτερικοί οικονομικοί λόγοι
- Αιτίες που επικεντρώνονται στο διεθνές περιβάλλον και τη θέση της Γαλλίας σε αυτό, την εξάρτηση της από την αμερικάνικη βοήθεια στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια καθώς και τη στάση της Γαλλίας έναντι της κατεχόμενης Γερμανίας, καθώς και τη θέση της Γαλλίας εντός του ψυχρού πολέμου και την ανάγκη οικονομικής στήριξης της ως ισχυρού πόλου εντός του Δυτικού στρατοπέδου.
- Ο ρόλος της προσωπικότητας του Jean Monnet.

Στους παραπάνω προσθέτει και τους αμιγώς εσωτερικούς πολιτικούς λόγους. Μπορούμε να κωδικοποιήσουμε τους λόγους – χωρίς να τους εξαντλούμε - ως εξής:

¹⁵⁶ Αν και υπήρξε συζήτηση σχετικά με το εάν στη μεταπολεμική Γερμανία εφαρμόστηκε κάποιου είδους κεντρικός σχεδιασμός (βλ. π.χ. Havens(1966)), αυτό που διαπιστώνεται τελικά κι εκεί (κι έχει ήδη αναφερθεί) είναι η έκτακτη χρήση μέτρων ανοικοδόμησης με την καθοδήγηση του κράτους σε καθεστώς κατεστραμμένων υποδομών κι έλλειψης κεφαλαίων, όπου το κράτος αναγκαστικά αναλαμβάνει τον οργανωτή της αποκατάστασης των υποδομών και σε μεταγενέστερο χρόνο μετά την αποκατάστασή τους, την εφαρμογή νομισματικής, δημοσιονομικής αλλά και βιομηχανικής πολιτικής. Ad hoc μέτρα κρατικής παρέμβασης δεν ήταν ξένα ούτε στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Στις ΗΠΑ π.χ. μια χώρα που ενώ καθοδηγείται εν γένει από τον αρχή του «μη-σχεδιασμού», τα εργαλεία της οικονομικής πολιτικής «were first employed on an active countercyclical basis in the 1930s.», Gregory & Stuart(1985:219).

¹⁵⁷ « ... the proportion of GNP accounted for by total Government expenditures in Germany increased from 32 percent in 1950 to 43.6 percent in 1974. ...The progressively increasing government expenditures are, at least partly, the monetary reflex of changed government responsibilities. They are reflected, on the one hand, by an expanded infrastructure (transportation, communication, education, etc.), a larger supply of public goods in general, and in sectoral and regional policy measures. Such measures were to aid specific regions, to subsidize sectors of national importance (coal, railways, postal service) and to neutralize crowding out effects on small and medium sized firms as a consequence of the newly established economic power constellations mentioned above. Also, increased Government activity occurred in such areas as the social security system (increased contributions), tax laws (tax rate increases for higher income classes, tax rate reductions for lower income groups), and wealth redistribution in the form of subsidized savings programs for lower income groups. Thus, redistribution policies in Germany, together with strong active labor unions, led to an increase in the wage share from 60 percent in 1960 to 70 percent in 1973», Duwendag (1975:17-18).

- Η ανάγκη γρήγορης ανάκαμψης και η ανασυγκρότηση των υποδομών απαιτούν την εφαρμογή τεράστιων επενδύσεων που ήταν αδύνατον να προέλθουν αλλά ούτε και να διαχειριστούν από την ιδιωτική οικονομία. Η εφαρμογή επειγόντων αναπτυξιακών προγραμμάτων απαιτούν την υπέρβαση των όποιων ενδοεπιχειρηματικών αντιθέσεων και την υιοθέτηση μιας «εθνικής» στρατηγικής που εκφράζεται μέσα από το Οικονομικό σχέδιο και υποστηρίζεται από έναν μηχανισμό «υπεράνω» των επιμέρους συμφερόντων
- Η ανάγκη γρήγορης ανάκτησης του χαμένου εδάφους συνοδευόμενη από την αρνητική εμπειρία του μεσοπολέμου που θεωρήθηκε ότι καθιστούσε τις δυνάμεις της αγοράς ανήμπορες να καθοδηγήσουν μια τέτοιου μεγέθους σε όγκο και μικρή σε χρόνο προσπάθεια¹⁵⁸ και να καθοδηγήσουν από μόνες τους τον αναγκαίο εκσυγχρονισμό της γαλλικής οικονομίας¹⁵⁹
- Ο εκμοντερνισμός της γαλλικής οικονομίας για την αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού φαινόταν να είναι αδύνατον να διενεργηθεί από την ιδιωτική οικονομία. Ο κατακερματισμός των επιχειρήσεων στις βασικές-στρατηγικές βιομηχανίες δεν ευνοούσε την ανταγωνιστικότητα, την ομοιογένεια και τη συμβατότητα και κατά συνέπεια την αύξηση της παραγωγικότητας¹⁶⁰. Η ιδιωτική οικονομία αποτελούσε τροχοπέδη στον εκσυγχρονισμό της γαλλικής οικονομίας – όπως αυτός προσλαμβάνονταν στο πλαίσιο της διαμορφούμενης διεθνούς συγκυρίας σε σύγκριση με άλλα κράτη όπως π.χ. τις ΗΠΑ. Υπό τις επικρατούσες συνθήκες το γαλλικό κράτος δεν μπορούσε να αφήσει τη φυσική ροή της γαλλικής

¹⁵⁸ «The wind of reform which swept over France brought with the idea of nationalizing key sectors, the idea of substituting the Plan for certain market mechanisms which had failed before the war to remedy the social and economic aftermath of the great 1930 depression», Masse(1962:1)

¹⁵⁹ “In the immediate post-war period it was practically impossible to finance any major investment programme without government support. Self-financing (financing out of retained earnings and depreciation allowances), the traditional form of financing investment in private industry, amounted to less than one-third of total investment in the sectors covered by the plan’s analysis during the years 1947-1950”, Cohen(1977: 22), Η προσωρινή αυτή «ανακωχή» του ιδιωτικού κεφαλαίου παραμερίζεται όταν αποκτά αργότερα μεγαλύτερη ευρωστία : “By 1952, however, the sources of investment finance were beginning to change. About forty-five per cent of investment in the sectors covered by the plan was now financed out of retained earnings and depreciation allowances (self-financing)”, Cohen(1977: 22).

¹⁶⁰ «Formerly, in France, electricity was produced by a relatively large number of small firms scattered all over the country and by a few major ones providing electricity to several large cities. In general, the industry lacked vitality. The individual plants worked quite independently and were predominantly coal- or oil-fired, or used hydroelectric power. The firms produced electricity of various voltages, sold it at various prices, and made investments that were very different in nature and magnitude from one plant to the next. Obviously, something had to be done to bring better management to the industry’s various modes of production and marketing.», Aujac(2004:67)

καπιταλιστικής οικονομίας να κάνει τη δουλειά της¹⁶¹, η οποία δεν ήταν σε θέση να συγκεντρώσει τα μέσα παραγωγής με τους απαιτούμενους ρυθμούς ώστε να ανταποκριθεί στον εντεινόμενο διεθνή ανταγωνισμό. Ο εκσυγχρονισμός της βιομηχανίας κρίθηκε ότι απαιτούσε μεγάλης έκτασης εθνικοποιήσεις¹⁶² και ένταξή τους σε ένα εθνικό σχέδιο, ώστε να προωθηθεί συγκέντρωση της βιομηχανικής παραγωγής και η υιοθέτηση με αυτόν τον εξαναγκαστικό τρόπο νέων μεθόδων διοίκησης¹⁶³ κυρίως στην εξόρυξη αερίου και κάρβουνου, την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας έως ακόμη και τις μεταφορές (π.χ. τις αεροπορικές μεταφορές, ο σιδηρόδρομος ήταν ήδη εθνικοποιημένος από το 1936 όταν ήταν στα πρόθυρα της χρεοκοπίας¹⁶⁴), τις τράπεζες και την αυτοκινητοβιομηχανία (αν και οι πολιτικοί λόγοι φαίνεται να έπαιξαν το ρόλο τους για την εθνικοποίηση της τελευταίας).

- Ιστορικοί λόγοι, όπως μια ροπή στον κρατικό παρεμβατισμό (βλ. Colbertisme)¹⁶⁵
- Η άνοδος του εργατικού κινήματος και των κομμουνιστικών κομμάτων και η ανάγκη κατευνασμού της λαϊκής δυσaráσκειας δια της μερικής υιοθέτησης αιτημάτων τους και δι' αυτού της ενσωμάτωσης τους (βλ. κυβέρνηση εθνικής ενότητας)¹⁶⁶. Η

¹⁶¹ «In France, pressure exerted by members of the postwar provisional Government to substitute planning to a considerable extent for market forces, which before the war had failed to remedy the effects of the great depression of the 1930's, led in 1945-46 to the preparation of the First (Monnet) Plan of Modernization and Equipment. From the Government's point of view, no other choice was feasible», Waterson(1965:31).

¹⁶² «In accordance with the recommendations of the First Plan (3 January 1946), brought out by the Commissariat General du Plan under Jean Monnet's leadership, the state nationalized basic priority industries. Thus by 1947, electricity, gas, coal, the Banque de France, 4 deposit banks, 32 insurance companies. Air France, and the Renault Company were nationalized. It is important to note that nationalization in the French context was motivated less for its own sake than out of pragmatism—either because these industries were vital to French security (financial and otherwise) or because they were on the verge of bankruptcy and could be rescued only through state intervention. The state also gave considerable subsidies to industries, especially those involved in high technology or in research and development efforts. Through the policy of dirigisme, control, especially over credit supply to various other sectors of the economy, was established. Dirigisme, however, left most public sector companies free to follow their own policies on a day to day basis—it provided only the guidelines.», Agarwala(1989:268)

¹⁶³ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι λεγόμενες επιτροπές σχεδιασμού που ήταν επιφορτισμένες με τη σύνταξη των σχεδίων και τη διαβούλευση με τις διάφορες ομάδες – λόμπυ, είχαν στις αρμοδιότητες και να προτείνουν νέες μεθόδους διοίκησης αλλά και προϊόντων: «Several Plan Committees were assigned to elaborate and execute the Plan. They first had to forecast the various constituents of future demand and to identify the means that would be necessary to meet them. Further, they had to suggest the best methods for enhancing productivity at existing plants and for inducing the formation of firms that would produce new products using new techniques.», Aujac(2004:70)

¹⁶⁴ Aujac(2004:67)

¹⁶⁵ «In France the impulse did not have to be aroused by any special stimulus. The instinct to intervene in the management of the economy had never been curbed: the only problem, as the French have seen it, is how to make this interference more intelligent and coherent.», Shonfield(1965:123)

¹⁶⁶ Αναφερόμενος στο πρώτο αυτό Γαλλικό σχέδιο ο Francois Peroux ομολογεί: it restrained the socialist-leaning parliamentary majority which was supported by a section of public opinion: the liberal

προώθηση της «εθνικής ενότητας» βασικό συστατικό στοιχείο κυβερνησιμότητας εξυπηρετείται από την ύπαρξη του οικονομικού σχεδίου και όλων των παρελκόμενων του (π.χ. την χρήση του κοινωνικού διαλόγου που αποτελεί βασικό παράγοντα της σύνταξης του εθνικού σχεδίου¹⁶⁷, την προώθηση της ιδέας ύπαρξης ενός κοινού εθνικού σκοπού μέσω των στόχων του σχεδίου κ.τ.λ.). Δηλ. το εθνικό οικονομικό σχέδιο φαίνεται ότι εξυπηρετεί την προώθηση της λεγόμενης εθνικής συνοχής, την άμβλυνση των κοινωνικών αντιθέσεων¹⁶⁸. Για ορισμένους αυτός υπήρξε καθοριστικός παράγοντας δεδομένου του αυξημένου φόβου για κάποια ταξική σύγκρουση που επικρέμεται σε όλες τις μεταπολεμικές ευρωπαϊκές κοινωνίες και όχι μόνον στη Γαλλία¹⁶⁹. Εδώ η ύπαρξη ισχυρού κομμουνιστικού κόμματος - σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες πλην Ιταλίας όπου κι εκεί υιοθετείται αργότερα ένα είδος σχεδιασμού - φαίνεται να έπαιξε ρόλο. Μια αυξημένη επιρροή τουλάχιστον συγκυριακά της σοσιαλδημοκρατικής και της κεντριστικής οπτικής, φαίνεται να έπαιξε επίσης κάποιον ρόλο.

Παρά τον μετέπειτα εκφυλισμό του, ο Γαλλικός σχεδιασμός, θεωρήθηκε ότι συνέβαλλε σε αυτό που ονομάστηκε *Trente glorieuses*¹⁷⁰. Κατά τη διάρκεια της εφαρμογής

plan was a substitute for plans which the French Left would willingly have made more authoritarian. Perroux(1965:1-2)

¹⁶⁷ «Besides modernization, the French government had to keep in mind its other major post-war objectives: economic growth and national unity. Both aims could be fulfilled, so it seemed, by establishing a National Development and Equipment Plan.», Aujac(2004:69)

¹⁶⁸ «Last, but not least, the social and political cohesion of the country's citizenry had to be promptly restored. Indeed, this – above all – was a vital necessity.», Aujac(2004:66) και «In order to restore national unity, Jean Monnet conceived a straightforward policy: to stimulate contact and cooperation among as many French citizens as possible.», Aujac(2004:69)

¹⁶⁹ Πέρα από την αναφορά στην Κολμπερική παράδοση του κρατικού παρεμβατισμού και προστατευτισμού, η παράδοση του Γαλλικού έθνους σε επαναστάσεις κι εξεγέρσεις (Γαλλική Αστική Επανάσταση, εξεγέρσεις 1848, 1879), δεν πρέπει να είναι καθόλου άσχετη με τον σχετικά διευρυμένο οικονομικό και ρυθμιστικό ρόλο του Γαλλικού κράτους αλλά και του εξίσου διευρυμένου του ρόλου του στην άμβλυνση των κοινωνικών αντιθέσεων. Βέβαια δεν λείπουν οι ομοιότητες όπως και οι διαφορές, της πορείας άλλων καπιταλιστικών οικονομιών μετά τον πόλεμο. Η Ιαπωνία π.χ. υιοθετεί ένα είδος σχεδιασμού (βλ. Arnold (1986)), η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας βρίσκεται στον αντίποδα. Η Μεγάλη Βρετανία πελαγοδρομεί, για κάποια χρόνια μετά τον πόλεμο επικρατούν εκτεταμένες ρυθμίσεις και έλεγχοι στην οικονομία χωρίς όμως αυτό να οδηγεί στη συγκρότηση ενός μηχανισμού σχεδιασμού. Όταν αργότερα επιχειρήθηκε η αντιγραφή του Γαλλικού σχεδιασμού ο σχεδιασμός πια είχε πλέον εκπέσει σε «ανυποληψία» και το εγχείρημα εγκαταλείφτηκε.

¹⁷⁰ «Between 1948 and 1963, the French gross national product grew at an average of 4.6 per cent per year. During the 1960s, this growth reached 5.8 per cent per year. These figures were all the more spectacular when compared with the bleak years through which the French economy had passed between 1932 and the end of the war; many French people look back on this period as the 'thirty glorious years' which they associate with the end of French backwardness and the transformation of everyday living standards.», Vinen(1996:111). «... since France's track record was high on growth, productivity, increases of exports, etc., in the two expansionary decades. In that period, she was the glamorous achiever to be emulated, unlike the wastrel across the Channel to be shunned. The innovation responsible for this success was "indicative planning." This is an appellation that does not

του επιχειρήθηκε να υποστηριχτεί θεωρητικά η υιοθέτηση του και η χρησιμότητα του στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς παίρνοντας το όνομα «ενδεικτικός σχεδιασμός»¹⁷¹ για να τονιστεί η υποτιθέμενη προαιρετικότητα στην προσχώρηση των επιχειρήσεων σε αυτόν και να διαχωριστεί από τον κεντρικό σχεδιασμό της Σ.Ε. στον οποίο αποδίδονταν τα χαρακτηριστικά της υποχρεωτικότητας και της διοικητικής επιβολής των στόχων στα οικονομικά υποκείμενα. Τα Γαλλικά οικονομικά σχέδια κάλυψαν μια περίοδο 40 χρόνων σε τετράχρονες ή πεντάχρονες περιόδους, έως την ουσιαστική εγκατάλειψη τους μετά τη δεκαετία του 1980. Ο παρακάτω πίνακας δίνει τις περιόδους που καλύφθηκαν από τα Γαλλικά μακροοικονομικά σχέδια έως το 9^ο, στην ουσία τελευταίο σχέδιο¹⁷² :

<i>Αύξων αριθμός σχεδίου</i>	<i>Περίοδος</i>
I	1946-53
II	1954-57
III	1958-61
IV	1962-65
V	1965-70
VI	1970-75
VII	1975-81
Ενδιάμεσο σχέδιο	1982-83
IX	1984-1988

carry the luster it once did (certainly no one will write ecstatically about it the way Shonfield once did), but French planning is still assigned a modest niche in the pantheon by technocratic-minded academics. ...», Cochran (1984:66).

¹⁷¹ «Μετά το τέλος του 1958 η τάση της επίσημης πολιτικής μακριά από την παρεμβατικότητα και στην κατεύθυνση της αποκατάστασης των μηχανισμών της αγοράς ήταν , όπως είδαμε, πιο εμφανής. Και αυτό χωρίς αμφιβολία βοηθά να γίνει κατανοητό η αυξανόμενη σημασία που δίνεται , κάτω από τη διαχείριση του Μασσέ, που άρχισε στις αρχές του 1959, στην ανάπτυξη και εκλαΐκευση μιας θεωρίας για το σχεδιασμό η οποία θα ταίριαζε στις νέες πρακτικές.», Lutz(1969:54).

¹⁷² Παρατίθενται τα σχέδια έως το 9^ο, που αποτέλεσε μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού και αναβάθμισης των σχεδίων από τη συνεχή τους υποβάθμιση, μετά την εκλογή του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Μετά από αυτό, ουσιαστικά σχέδιο έπαψε να υπάρχει: “France is the major example of a continuous commitment to indicative planning. Until 2006, planning documents covering successive five-year planning periods were elaborated by the Commissariat Général du Plan. However, from the early 1970s and onwards, the plans became less ambitious and less influential. Targets and concertation were abandoned. The plans became internal governmental strategic documents that were, from 1993, no longer presented to Parliament.”, Nielsen (2008)

Από τις αρχές του 1970 κι έπειτα, τα σχέδια έγιναν λιγότερο φιλόδοξα και ασκούσαν ολοένα και λιγότερη επιρροή¹⁷³. Οι στόχοι και ο όποιος συντονισμός εγκαταλείφθηκαν. Τα σχέδια έγιναν κυβερνητικά εσωτερικά έγγραφα στρατηγικής τα οποία από το 1993 δεν παρουσιάζονταν πια στο κοινοβούλιο. Το 2006 ο ενδεικτικός σχεδιασμός εγκαταλείφτηκε κι επισήμως και η Commissariat Général du Plan αντικαταστάθηκε από ένα νέο κέντρο ανάλυσης της στρατηγικής¹⁷⁴.

Κατά τους Estrin & Holmes (1983:62), μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις σχετικά διακριτές φάσεις του Γαλλικού οικονομικού σχεδιασμού: η ανοικοδόμηση (1946-53), το αποκορύφωμα (1953-65), η αρχή της πτώσης (1965-75) και η παρακμή (1975-81). Η παραπάνω ομαδοποίηση περιγράφει περισσότερο τον αντίκτυπο που είχαν τα σχέδια στην Γαλλική οικονομία, παρά τις χρησιμοποιούμενες τεχνικές ή το περιεχόμενο των οικονομικών σχεδίων¹⁷⁵. Για μεθοδολογικούς λόγους θα διαχωρίσουμε τη διάρκεια του Γαλλικού σχεδιασμού σε δύο περιόδους. Η πρώτη καλύπτει κυρίως την περίοδο του πρώτου σχεδίου, όπου τίθενται οι βάσεις της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης των υποδομών και συντελείται η μεταπολεμική ανοικοδόμηση. Η σχεδιασμός της περιόδου αυτής είναι ένας μερικός σχεδιασμός που καλύπτει έναν περιορισμένο αριθμό κλάδων τους λεγόμενους βασικούς κλάδους, ενώ του λείπει η λεγόμενη συνεκτικότητα¹⁷⁶, δηλ. ο συντονισμός των επιμέρους κλάδων, καθήκον που επιχειρείται να εκπληρωθεί στα επόμενα σχέδια. Ένα άλλο ουσιώδες χαρακτηριστικό της πρώτης αυτής περιόδου είναι η υποχρεωτικότητα των στόχων μέσω της εκτεταμένης χρήσης εξαναγκαστικών μέσων επιβολής των στόχων. Αυτό δεν σημαίνει ότι καταστρατηγήθηκε ο βασικός νόμος της καπιταλιστικής συσσώρευσης που είναι η διασφάλιση της μέγιστης κερδοφορίας των επιχειρήσεων που συμμετείχαν στην υλοποίηση των στόχων. Η χαμηλή αφετηρία της μεταπολεμικής γαλλικής οικονομίας με αμβλυμένο το πεδίο του ανταγωνισμού φαίνεται να έπαιξε το ρόλο της στη διασφάλιση της κερδοφορίας, όπου η παροχή των κεφαλαίων από το Γαλλικό κράτος αποτέλεσε το απαιτούμενο καρότο για τη χειραγώγηση των επενδύσεων. Η δεύτερη περίοδος του γαλλικού σχεδιασμού που καλύπτει το υπόλοιπο χρονικό διάστημα έως την παρακμή του, χαρακτηρίζεται από τη μετάβαση στον ενδεικτικό σχεδιασμό, δηλ. σε έναν σχεδιασμό προαιρετικής προσχώρησης, που αν και δεν λείπουν τα μέσα επιβολής ωστόσο αυτά αδυνατίζουν και στο τέλος εκλείπουν

¹⁷³ «By the 1960s and 70s however, the role of planning in the economy began to decline, largely as a result of the stability provided by de Gaulle's Fifth Republic, the increased growth during these years, the opening up of the economy to foreign competition in 1958-59; and the increasing criticism of its targets—which were either exceeded by a considerable margin (as in the Second Plan) or had to be set aside owing to difficulties in the short-term (as in 1963-68 and 1973)», Chopra(1989:269)

¹⁷⁴ «From 2006, indicative planning was formally abandoned, and the Commissariat Général du Plan was succeeded by a new Centre d'Analyse Stratégique.», Nielsen (2008)

¹⁷⁵ Estrin & Holmes(1983:62). Παρά το ότι η περιοδολόγηση έγινε το 1983 και ακολούθησε μια προσπάθεια αναβάπτισης του γαλλικού σχεδιασμού μετά την εκλογή του σοσιαλιστικού κόμματος το 1981 με το 9^ο πρόγραμμα, ο Γαλλικός σχεδιασμός όπως αναφέραμε συνέχισε να φθίνει έως του εγκαταλείφτηκε κι επισήμως το 2006.

¹⁷⁶ Οι Γάλλοι χρησιμοποιούν αυτό το επίθετο (συνεκτικό, coherent), για να διαχωρίσουν τη βασική αντιμετώπιση στο σχεδιασμό που είχαν στην προετοιμασία του δεύτερου σχεδίου από αυτήν που χρησιμοποίησαν στο πρώτο σχέδιο. «Planning, at the time of the first plan, consisted in selecting several problem sectors and preparing detailed programmes for their intensive development. ... the first plan was not a complex pattern of carefully balanced interdependencies; it was a short list of top priorities. Unlike its successors it did not consider the task of harmonising all economic activities to be its chief concern», Cohen(1977:78-79).

διαχεόμενα στα μέσα της τρέχουσας οικονομικής πολιτικής. Ο γαλλικός σχεδιασμός μετασχηματίζεται κάτω από μια αντιφατική διαδικασία. Από έναν μερικό αναπτυξιακού τύπου σχεδιασμό των έκτακτων συνθηκών σε έναν ολιστικό σχεδιασμό της «ομαλότητας» που ναι μεν επεκτείνεται ώστε να καλύψει το σύνολο της οικονομίας και για αυτό εμπλουτίζεται με περίπλοκες οικονομετρικές τεχνικές προβολής στο μέλλον και πολύπλοκες μαθηματικές μεθόδους σχεδιασμού, αφού πρέπει να συντονίσει τουλάχιστον στα χαρτιά τους επιμέρους κλάδους της γαλλικής οικονομίας, από την άλλη όμως απαρνείται τα οποιαδήποτε μέσα επιβολής των στόχων πέρα των προηγηθέντων διαβουλεύσεων ή όπως ονομάστηκε αυτή η διαδικασία, της «*economie concertee*». Κάθε στρατηγική έχει κερδισμένους και χαμένους, από τη στιγμή μάλιστα που στόχος του σχεδιασμού είναι ο εκσυγχρονισμός της βιομηχανίας, που αντίστοιχα σημαίνει εισαγωγή νέων μεθόδων, συγκέντρωση και άρα κατάργηση μικρότερων επιχειρήσεων κ.τ.λ. Όμως οι αντιθέσεις δεν περιορίζονται π.χ. μεταξύ μεγάλων και μικρών ή εκσυγχρονιστών και οπισθοδρομικών. Μερίδια αγοράς διεκδικούνται και εσωτερικά μεταξύ των ευνοημένων επιχειρήσεων. Έτσι η φορά της επιρροής καθίσταται συγκεχυμένη, από την ξεκάθαρη φορά της πρώτης περιόδου, η οποία ήταν σαφώς από το μηχανισμό σχεδιασμού προς τις επιχειρήσεις, τώρα ο μηχανισμός σχεδιασμού γίνεται ένα ιδιότυπο εργαλείο επιχειρηματικού λόμπι, άσκησης επιχειρηματικής επιρροής, ώστε ο ρόλος του μηχανισμού ως μέσο συγκρότησης και υλοποίησης της εθνικής στρατηγικής να αναιρείται¹⁷⁷. Προς το τέλος της σύντομης ζωής του ο Γαλλικός σχεδιασμός χωρίς καμιά δυνατότητα επιρροής κατέστη κενό γράμμα και ο ρόλος του διακοσμητικός¹⁷⁸. Τελικά το υποτιθέμενο δυνατό χαρτί του Γαλλικού σχεδιασμού αυτό που τον καθιστούσε «δημοκρατικό» η πολυδιαφημισμένη ενδεικτικότητα του αποτέλεσε την αχίλλειο πτέρνα του και από πλεονέκτημα μετατράπηκε σε μέσο εκφυλισμού του.

2.4.1 1946-1953 – Το σχέδιο Monnet.

Το πρώτο γαλλικό σχέδιο καλύπτει την περίοδο 1946-53 και η επεξεργασία του αρχίζει το 1945. Δεν ήταν το αποτέλεσμα θεωρητικών ή ιδεολογικών συζητήσεων αλλά η απάντηση στα προβλήματα και τις πιέσεις της αμέσως μετά τον πόλεμο κατάστασης. Η έλλειψη ιδίων κεφαλαίων, η ανάγκη γρήγορης αποκατάστασης του παραγωγικού δυναμικού που απαιτούσε τεράστιο βαθμό κινητοποίησης, ο όγκος και το είδος (βασικές βιομηχανίες υποδομής) των απαιτούμενων επενδύσεων κρίνεται αδύνατον να εκπληρωθούν από την ιδιωτική πρωτοβουλία στην κατάσταση που βρέθηκε στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία. Ένα πρώτο σχέδιο ανασυγκρότησης δεν προχώρησε επιτυχώς¹⁷⁹. Όμως η διασφάλιση της Αμερικάνικης βοήθειας, μέρος των διαπραγματεύσεων της Γαλλικής Αποστολής με τις ΗΠΑ που λάμβαναν χώρα μετά την απελευθέρωση στο πλαίσιο της διαμόρφωσης του μεταπολεμικού γεωπολιτικού τοπίου, αποτέλεσε ακόμα ένα ισχυρό επιχείρημα για την

¹⁷⁷ «Several authors hold that the actual decisions taken by the plan have diminished throughout the 1970s. Some (see Freidberg (1975), [αναφέρεται στο Freidberg, E., (1975), "Insaissable planification": reflexions a propos de quelques etudes sur la planification francaise." Revue Francaise de Sociologie, XVI Supplement]) go so far as to attribute this decline to the replacement of informal decision-making by direct contact between planners and business men by more formal and ritualized 'concertation', Timoney(1984:134)

¹⁷⁸ «With neither the government nor the business community feeling a strong sense of commitment to the industrial policies stated in the plan, it is not surprising that its function should be viewed on all sides as simply innocuous window dressing», Hayward(1975:295)

¹⁷⁹ «The 1944 plan of the Ministry for the National Economy had proved unsuccessful...», Bauchet(1964:2)

συγκρότηση ενός στιβαρού σχεδίου. Πράγματι η ανάγκη της Γαλλικής αποστολής στην Ουάσιγκτον να πείσει την Αμερικάνικη αντιπροσωπία για την σοβαρότητα των Γαλλικών κυβερνητικών προθέσεων και τη βασιμότητα των απαιτήσεων είχαν ως αποτέλεσμα την ένωση των διάσπαρτων υπηρεσιών σε μια κεντρική γενική επιτροπή σχεδιασμού (Commissariat general du Plan), τον Ιανουάριο του 1946, κάτω από τη διεύθυνση του κύριου διαπραγματευτή της Ουάσιγκτον, Jean Monnet¹⁸⁰, με το όνομα του οποίου είναι γνωστό το πρώτο γαλλικό οικονομικό σχέδιο – το σχέδιο Monnet¹⁸¹. Η υιοθέτηση του σχεδιασμού με τη δημιουργία της Επιτροπής σχεδιασμού, αλλά και ο χαρακτήρας της τελευταίας ως αυτόνομου μηχανισμού διαχωρισμένου από τα σχετικά υπουργεία (όπως το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας) δεν καθορίστηκε μονοσήμαντα μόνον από τις Γαλλοαμερικάνικες διαπραγματεύσεις αλλά και από ισχυρούς εσωτερικούς οικονομικούς και πολιτικούς λόγους¹⁸². Το πρώτο αυτό σχέδιο είναι ένα σχέδιο ανασυγκρότησης και αποκατάστασης του παραγωγικού δυναμικού (Plan de Modernisation et d' Equipement) με στόχο την επιστροφή βασικών τομέων στα προπολεμικά καταρχήν επίπεδα¹⁸³. Στόχοι οι οποίοι ήταν εκφρασμένοι σε φυσικούς όρους για κάθε βασικό βιομηχανικό κλάδο¹⁸⁴. Χρηματοδοτήθηκε από κρατικά κονδύλια, από τα οποία σχεδόν τα μισά προέρχονταν από την Αμερικάνικη βοήθεια¹⁸⁵ η

¹⁸⁰ Kindleberger(1967:279). Το Μάιο 1946 ο Monnet κατάφερε να εξασφαλίσει δάνειο ύψους 650 εκ. δολαρίων, μέσω μιας συμφωνίας γνωστής ως συμφωνία Blum-Byrnes, «ώστε να διευκολύνει την αποκατάσταση, την ανοικοδόμηση και τον εκσυγχρονισμό της Γαλλικής οικονομίας», Brunet(2018:16). Η ύπαρξη σχεδίου αποτελούσε προϋπόθεση παροχής της Αμερικάνικης βοήθειας, σε όλες τις χώρες στις οποίες παρασχέθηκε συμπεριλαμβανόμενης και της Ελλάδας, μόνον όμως στη Γαλλία ο οικονομικός σχεδιασμός και μετά τη λήξη της παρεχόμενης βοήθειας και μετά το πέρας της λεγόμενης ανασυγκρότησης, συνέχισε να υφίσταται σε τέτοια έκταση.

¹⁸¹ «... The disorderly way the French missions operated had annoyed the Americans and impaired their effectiveness. ... It was at this juncture, in August 1945, that Monnet spoke with de Gaulle in Washington about the need to overhaul French production. He drafted a memorandum for de Gaulle to send to President Truman. It sought a loan to settle the debt contracted through lend-lease and informed the American president of French intentions to seek future loans for new equipment. France intended to regain its rank as an industrial power. Monnet also indicated that the French were contemplating a plan: "we intend to submit to you in the near future our industrial equipment program aimed at modernizing our production."», Kuisel(1983:221-222).

¹⁸² Υπουργοί βασικών οικονομικών Υπουργείων προέρχονταν από το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα : Εθνικής Οικονομίας, Εργασίας, Εξοπλισμού και Βιομηχανικής Παραγωγής, Brunet(2018:7), συνιστώντας ένα κίνητρο η Επιτροπή σχεδιασμού να μην βρίσκεται υπό τον έλεγχο των υπουργείων αυτών και να «δικαιολογείται» η τεχνοκρατική της φύση. Μετά την αποχώρηση του Monnet το 1952 και την αντικατάστασή του από τον Etienne Hirsch, η επιτροπή σχεδιασμού τοποθετείται κάτω από την ευθύνη του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, Brunet(2018:19).

¹⁸³ «Το Γαλλικό σχέδιο ... δεν ήταν διαφορετικό από κάθε άλλη εθνική προσπάθεια ανασυγκρότησης Το πρώτο Σχέδιο Εκμοντερνισμού, που εγκαινιάστηκε από τον Monnet το 1946, διατύπωσε τους παραγωγικούς του στόχους σε σχέση με τα επίπεδα του 1929.» Shonfield(1965:125)

¹⁸⁴ Estrin & Holmes(1983:62)

¹⁸⁵ «The French received [under the Blum-Byrnes agreement] a new loan of \$650 million from the Export-Import Bank as originally expected. In addition, some \$2.8 billion of lend-lease obligations were cancelled», Wall(1991:55), σε αντάλλαγμα η Γαλλία έκανε διάφορες παραχωρήσεις π.χ. στο άνοιγμα της οικονομίας της για τη διείσδυση του αμερικάνικου κεφαλαίου όπως αυτό που δραστηριοποιούνταν στην πολιτιστική βιομηχανία με άνοιγμα των γαλλικών αιθουσών σε περισσότερες αμερικάνικες ταινίες, βλ. Wall (1991:κεφ. 4). Επιπλέον όπως συνέβη και με άλλες χώρες σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό – όπως η περίπτωση της αξιοποίησης της αμερικάνικης βοήθειας στην Ελλάδα - το ύψος της χρηματοδότησης και ο τρόπος αξιοποίησης των κονδυλίων ήταν αποτέλεσμα αλλά ταυτόχρονα πηγή συγκρούσεων. «There were also disappointments over the amount and the allocation of economic aid. Blum-Byrnes awarded the French far less than they wanted and much less than the British had received.

οποία αργότερα πήρε τη μορφή του σχεδίου Μάρσαλ¹⁸⁶. Η συμμετοχή της αμερικανικής χρηματοδότησης έφτασε για τα έτη 1948, 1949 και 1950 πάνω από το ένα τρίτο των προγραμματισμένων επενδύσεων. Η εργαλειακή χρήση του σχεδίου Monnet ως διαπραγματευτικό χαρτί για την άντληση της αμερικανικής βοήθειας¹⁸⁷, πρέπει να θεωρείται δεδομένη – προφανώς οι Αμερικάνοι χρηματοδότες επιδεικνύοντας το γνωστό πραγματισμό θεώρησαν ότι το «ορατό» χέρι της οικονομίας, δηλ. η ύπαρξη σχεδίου και κατά συνέπεια η κρατική διεύθυνση της οικονομίας ήταν πιο κατάλληλο μέσο έναντι του αόρατου χεριού της αγοράς, ώστε να διασφαλιστεί ότι η χρηματοδότηση θα έπιανε από τη μια τόπο και ταυτόχρονα δεν θα διοχετευόταν σε διαφορετικούς από τους από κοινού συμφωνημένους σκοπούς¹⁸⁸.

Στο πρώτο αυτό σχέδιο εντάχθηκαν οι βασικοί τομείς της Γαλλικής οικονομίας με πυλώνα τις εθνικοποιημένες βιομηχανίες, ενώ δόθηκε χαμηλή προτεραιότητα στην μη εθνικοποιημένη βιομηχανία και στον τομέα των καταναλωτικών αγαθών. Στην ουσία η υπόλοιπη οικονομία πέραν των επιλεγμένων βασικών κλάδων έμεινε έξω από την άμεση στόχευση του σχεδίου – και έξω από το κρατικά χρηματοδοτούμενο πρόγραμμα ανασυγκρότησης για το οποίο το σχέδιο αποτελούσε το βασικό πλαίσιο¹⁸⁹. Όμως ταυτόχρονα δεν μπορεί να υποτιμηθεί η έμμεση επιρροή και χρηματοδότηση των υπολοίπων βιομηχανιών μέσω των σχέσεων τους με τις βιομηχανίες οι οποίες ήταν ενταγμένες στο σχέδιο, τόσο ως άμεσοι προμηθευτές τους, όσο και με την έμμεση λειτουργία του «πολλαπλασιαστή» - τη διάχυση δηλ. των επιπτώσεων λόγω της εξάρτησης των υπόλοιπων επιχειρήσεων από τη βασική βιομηχανία. Το σχέδιο αυτό ήταν ακριβώς ένα μερικό σχέδιο επειγουσών προτεραιοτήτων και ως τέτοιο δεν έθετε το πρόβλημα της συνοχής και του λεπτομερούς σχεδιασμού, εξάλλου οι στόχοι αν και υπαρκτοί ήταν συνειδητά ασαφείς και μη αναλυτικοί (γεγονός βέβαια που οφειλόταν και στην έλλειψη επαρκών στατιστικών στοιχείων, λόγω της έλλειψης του μηχανισμού συλλογής στοιχείων αλλά και μιας δυσπιστίας

When Marshall Plan aid began, troubles only escalated. While the United States sought a balanced approach to French recovery, one that expedited economic renovation but maintained financial stability, the Fourth Republic pursued massive modernization at the risk of rampant inflation. The use of counterpart funds, that is, matching funds accumulated by the recipients of aid and controlled by America, was a continuous source of friction between Washington and Paris.» Kuisel(1993:19).

¹⁸⁶ Estrin & Holmes(1983:62)

¹⁸⁷ "The Plan was used by the French authorities as an argument in the negotiations with the United States government on financial aid both before and during the Marshall Plan.", Cazes(1990:607). «... the French counted on the Monnet Plan to impress the Americans that their money would be put to good use», Wall(1991:50).

¹⁸⁸ "Also, United States loan negotiators were pressing the French representatives for a more systematic presentation of the economic objectives towards which the aid funds would be utilized", Baum(2016:21-22). Αυτή η πρακτική δηλ. η επιμονή στην ύπαρξη σχεδίου αποτελούσε γενικότερη πρακτική: «at American insistence, four-year recovery programs were drawn up by the European countries participating in the Marshall Plan, ...», Balassa(1990:561)

¹⁸⁹ The Monnet plan concerned itself explicitly with just a few 'basic sectors' ... The rest of the economy was left largely outside of the plan's active attention - and out of the government-financed reconstruction programme for which the plan was to be the principal framework», Cohen(1977:86). «... contrary to the Decree of January 3, 1946, it was not an overall plan that was established in 1947. Rather, it was an unbalanced growth program—a crash program—designed to give priority in the allocation of resources to six basic sectors. The general purpose was to encourage investment in other sectors by modernizing the productive machinery of the basic sectors as well as by expanding their output.», Vasconcellos(1968:211-212).

στην παροχή πληροφοριών από την ιδιωτική επιχείρηση¹⁹⁰, η οποία άργησε να ξεπεραστεί αν έχει ξεπεραστεί πλήρως με την συγκρότηση των εθνικών στατιστικών και των εθνικών λογαριασμών). Οι στόχοι του σχεδίου ήταν ωστόσο, αρκετά φιλόδοξοι. Υπό αυτές τις συνθήκες, με αυτό το χαμηλό σημείο εκκίνησης αλλά και λόγω περιορισμένης δυνατότητας αυτοχρηματοδότησης των ιδιωτικών επιχειρήσεων¹⁹¹ δεν αποτελούσε πρόβλημα ο συντονισμός των πόρων και η ύπαρξη ακριβών αναλογιών αλλά ούτε και η κινητοποίηση των διαθέσιμων πόρων¹⁹². Η μη συμμόρφωση στο σχέδιο με διαφυγή των επενδύσεων σε εκτός σχεδίου τομείς εκ των πραγμάτων αποκλειόταν αφού η περιορισμένη αγορά κεφαλαίων συγκρατούσε τις μη εγκεκριμένες επενδύσεις¹⁹³. Από την άλλη η αδυναμία σύνδεσης του οικονομικού σχεδίου με τον μακροοικονομικό σχεδιασμό, δηλ. με τη διαθεσιμότητα του χρήματος και την πολιτική μισθών από τη μια αλλά και η σχετικά μονόπλευρη προτεραιότητα προς τις επενδύσεις υποδομών εις βάρος της παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων σε ένα περιβάλλον όπου το σύνολο της οικονομίας εξακολουθεί να λειτουργεί με βάση τους κανόνες της αγοράς¹⁹⁴, είχε το τίμημα του στην αδυναμία ελέγχου του πληθωρισμού - αν ο πληθωρισμός δεν ήταν μια συνειδητή επιλογή ως μέσο χρηματοδότησης του αναπτυξιακού σχεδίου Monnet¹⁹⁵ - ο οποίος άρχισε να κινείται σε ανεξέλεγκτα επίπεδα έως τα τέλη της δεκαετίας του 1940, για να επανέλθει με ένα νέο κύμα στις αρχές της δεκαετίας του 1950¹⁹⁶.

Οι έξι βασικοί τομείς που καλύφθηκαν από το σχέδιο Monnet ήταν : κάρβουνο, ηλεκτρική ενέργεια, ατσάλι, τσιμέντο, αγροτικός μηχανολογικός εξοπλισμός και μεταφορές,

¹⁹⁰ «It is almost impossible to describe the state of French economic statistics between the end of World War I and the mid nineteen-fifties without appearing facetious or sardonic: even Government reports read like parodies.

The index of industrial production which served as the basis of French industrial data up to the Second World War, was established in 1924 by a determined civil servant, M. Jean Dessirier, who ran about in his own car at his own expense, begging for the simplest kind of economic data. Automobile production had to be estimated from the number of licence plates issued; the companies that made the cars refused to tell how many they produced. Michelin, one of the largest industrial enterprises in France, would volunteer no information on tyre production. The chemical industry kept secret the amounts of sulphuric acid and carbonates it produced. Cohen(1977:84)

¹⁹¹ «In the immediate post-war period it was practically impossible to finance any major investment programme without government support.», Sheahan(1963:173) και «Self-financing (financing out of retained earnings and depreciation allowances), the traditional form of financing investment in private industry, amounted to less than one-third of total investment in the sectors covered by the plan's analysis during the years 1947-1950.», Cohen(1977:22).

¹⁹² «The restricted scope of the Plan was significant in other ways. Δεν υπήρξε ουσιαστικά κανένα πρόβλημα κατανομής: the objectives of reconstruction and development of the basic industries were almost self-selecting.» MacLennan et. al(1968:82)

¹⁹³ Cohen(1977:86)

¹⁹⁴ Το πρόβλημα της αναλογίας κεφαλαιούχων προϊόντων και καταναλωτικών είναι υπαρκτό ανεξαρτήτως της οικονομικής βάσης πάνω στην οποία επιχειρείται η εφαρμογή του κεντρικού σχεδιασμού – σημειώνουμε ότι το θέμα αυτό ήταν στο κέντρο των παρόμοιων συζητήσεων στον κεντρικό σχεδιασμό σοβιετικού τύπου, με άλλη φρασεολογία: περί προτεραιότητας του τομέα Ι ή ΙΙ.

¹⁹⁵ Κατά τον Cohen(1977:100), το σχέδιο ήταν μια συνειδητή επιλογή για τη χρηματοδότηση του επενδυτικού προγράμματος μέσω του πληθωρισμού, επίσης βλ. Rosa(1949:155-157) για μια οπτική επί του θέματος την εποχή που έτρεχε το Σχέδιο Monnet.

¹⁹⁶ Lubell(1955). Το πληθωριστικό φαινόμενο βέβαια είναι κοινό σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες κατά την περίοδο της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης.

ενώ στην πορεία προστέθηκαν άλλοι δύο τομείς τα υγρά καύσιμα και τα λιπάσματα¹⁹⁷. Η λογική της επιλογής των βασικών αυτών κλάδων περιγράφεται γλαφυρά από τον Francois Perroux¹⁹⁸: «The First Plan (1947-52-53) hastened French reconstruction by stimulating activity and concentrating it on certain privileged points. It was necessary to restore as quickly as possible the energy potential of the country (coal, electricity, fuel), to repair the infrastructure which links industries and regions (transport), to procure the basic materials of industrial construction (steel and cement) and to provide agriculture with modern machinery (agricultural mechanisation).» Είναι προφανές πως η ανάπτυξη των παραπάνω κλάδων αποτελεί προϋπόθεση της αυτόνομης ανάπτυξης και των υπολοίπων κλάδων χωρίς δηλ. καταφυγή σε εισαγωγές των αναγκαίων πρώτων υλών.

2.4.1.1 Οι στόχοι

Χαρακτηριστικό του Γαλλικού σχεδιασμού είναι ότι καθοδηγείται από την ύπαρξη ενός ετήσιου γενικού ρυθμού ανάπτυξης ο οποίος αθροίζεται σε έναν αναπτυξιακό στόχο για το τέλος του προγράμματος¹⁹⁹. Επιπλέον πάντα επιχειρείται να κυριαρχεί μια γενική στρατηγική γύρω από την οποία περιστρέφεται το σχέδιο. Αν και αυτό το σχήμα γίνεται καθαρό στην μετέπειτα συγκρότηση του ενδεικτικού σχεδιασμού, υπάρχει εν σπέρματι και στο πρώτο αυτό σχέδιο, έστω και με έμμεσο τρόπο: ο βασικός γενικός στόχος του σχεδίου Monnet ήταν η επιστροφή στα επίπεδα του 1929²⁰⁰, η στρατηγική είναι η ανασυγκρότηση της Γαλλικής οικονομίας με ατμομηχανή τις λεγόμενους βασικούς κλάδους-υποδομές (τα μετέπειτα σχέδια μπορεί να δίνουν έμφαση σε άλλες παραμέτρους, π.χ. καινοτομία, ανταγωνιστικότητα κ.ο.κ.). Η μεθοδολογία διαμόρφωσης των στόχων και ο τρόπος κατανομής τους στους επιμέρους κλάδους διαμορφώνεται στα επόμενα τετραετή ή πενταετή σχέδια. Λόγω των ειδικών συνθηκών και των προτεραιοτήτων του πρώτου αυτού σχεδίου (έμφαση στις υποδομές, έλλειψη οργάνωσης των αναγκαίων υπηρεσιών, έλλειψη εθνικών στατιστικών στοιχείων), μια σύνδεση ενός γενικού στόχου με τους επιμέρους κλάδους που συγκροτούν το σχέδιο ήταν ακόμα αδύνατον να επιτευχθεί. Η έμφαση δίνεται στους αναπτυξιακούς στόχους των επιλεχθέντων βασικών κλάδων, κατά συνέπεια ο γενικός

¹⁹⁷ Η επιλογή των βασικών κλάδων αυτών για ένταξη στην μεταπολεμική ανοικοδόμηση είναι παρόμοια σε άλλες χώρες ανεξάρτητα από την υιοθέτηση αργότερα του οικονομικού σχεδιασμού. Χαρακτηριστικό του γεγονότος αυτού αποτελεί η ένταξη των κλάδων αυτών στο επιδιωκόμενο Βρετανικό σχέδιο του 1947: «... the need to plan for the output of six basic industries, namely coal, power, steel, agriculture, transport and building.”, Tomlinson(1996:138) και πάλι για τη Βρετανία: «In the Survey for 1948 individual production or capacity targets were given for coal, mining machinery, electricity, oil, steel, transport (locomotives, wagons and carriages, track laying, commercial and public service vehicles and shipbuilding), textiles (cotton, wool and rayon), and agriculture.”, Devons(1952:242).

¹⁹⁸ Perroux(1965:1)

¹⁹⁹ «In France, a desirable rate of growth is defined in advance, and in the planning process a pattern of coordination —especially in investment —is promoted, such as to achieve the set growth target.», Holesovsky(1977:242)

²⁰⁰ Εντοπίζουμε κάποια αντιφατικότητα στις πηγές – που ίσως ερμηνεύεται και από την έλλειψη στατιστικών στοιχείων λόγω της στοιχειώδους ανάπτυξης της εθνικής λογιστικής - έτσι π.χ. στο Hackett & Hackett(1963:26) αναφέρεται ως γενικός στόχος η άνοδος του εθνικού προϊόντος στα επίπεδα του 1929, ενώ ο Bauchet(1964:183) αναφέρει ότι οι συγγραφείς του σχεδίου είχαν ανακοινώσει ότι η βιομηχανική παραγωγή θα ήταν 25% υψηλότερη από αυτήν του 1929.

αναπτυξιακός στόχος αποτελεί άθροισμα των επιμέρους στόχων των κλάδων²⁰¹. Παράπλευροι στόχοι αποτέλεσαν ο εκσυγχρονισμός των κλάδων αυτών και του τρόπου διεύθυνσης τους (management), με βασικό μέλημα την συγκέντρωση της βιομηχανίας ώστε να αυξηθεί η παραγωγικότητά τους²⁰². Η κατάληξη στους στόχους των κλάδων που συμμετείχαν στο σχέδιο ήταν αποτέλεσμα επεξεργασίας από επιτροπές που είχαν συγκροτηθεί για κάθε βασικό κλάδο ξεχωριστά μέσω μιας απλής διαδικασίας υπολογισμού της αναγκαίας επένδυσης ανά κλάδο, αν και απ' ότι φαίνεται η επιλογή των επιμέρους στόχων ήταν αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό αυθαιρεσίας ή βολонταρισμού²⁰³. Η διαδικασία που υιοθετήθηκε από τις επιφορτισμένες επιτροπές ήταν ο υπολογισμός σε φυσικούς όρους της μέγιστης δυνατής παραγωγής για όλη την τετραετή έκταση του σχεδίου, λαμβάνοντας υπόψη την προβλεπόμενη διαθεσιμότητα του εργατικού δυναμικού και των πρώτων υλών και ορισμένες υποθέσεις για την εξέλιξη της ζήτησης. Στη συνέχεια υπολογίστηκε το μέγεθος των νέων παραγωγικών δυνατοτήτων που ήταν απαραίτητες για να υλοποιηθούν οι παραγωγικοί στόχοι οι οποίοι τελικώς μεταφράστηκαν σε χρηματική πρόβλεψη για το αναγκαίο ποσό της επένδυσης ώστε να επιτευχθεί το αναγκαίο παραγωγικό δυναμικό²⁰⁴. Ο υπολογισμός αυτός δεν λάμβανε υπόψη τυχόν διασυνδέσεις με τους υπόλοιπους βασικούς κλάδους, πόσο μάλλον με την υπόλοιπη οικονομία. Στη συνέχεια καθορίστηκαν οι αναγκαίες πιστώσεις, οι οικοδομικές άδειες καθώς και οι άδειες εισαγωγών ώστε να συμβαδίζουν με τους στόχους²⁰⁵.

2.4.1.2 Τα μέσα εφαρμογής.

Η εκπλήρωση των στόχων σε αυτό το πρώτο σχέδιο έστω για τον περιορισμένο αριθμό των βασικών κλάδων τους οποίους καλύπτει, δεν ήταν διόλου προαιρετική και αυτό καταδεικνύεται από τα χρησιμοποιούμενα μέσα επιβολής²⁰⁶ – πράγμα που καθιστά το σχέδιο

²⁰¹ Essentially, the procedure adopted by the missions was to estimate in physical terms the maximum production possible over the four-year span of the plan, taking into account estimated availabilities of labor and raw materials and with some assumptions on the evolution of market demand. The amount of new productive capacity necessary to realize the production target was then calculated and translated into a financial estimate of the amount of investment required. The integration of the individual production—investment targets was the weakest link in the planning process. Some cross-checking did inevitably take place, in view of the obviously competing claims for scarce physical resources such as coal. To a considerable extent, however, the over-all plan was arrived at simply by the addition of its separate component parts., Baum(2016:22-23)

²⁰² Ενδεικτικό της αναγκαίας ανασυγκρότησης της Γαλλικής οικονομίας αυτό που αναφέρει ο Perroux(1966: 1) : “In 1938, real savings were only a very small percentage of our national income. More than a third of the population (35.6 per cent) was employed in agriculture.”

²⁰³ «Thus, the targets for the six basic sectors were fixed somewhat arbitrarily. The general objective was to achieve by 1948/49 the level of production of 1929 through allocation of most investible resources to those six sectors, considered as suppliers of fundamental means of production.», Vasconcellos, A. S. (1968:212)

²⁰⁴ Baum(1958:22,23)

²⁰⁵ Hacket & Hacket(1963:26)

²⁰⁶ «During the time that direct controls over productive resources were in effect, the priorities assigned by the modernization and equipment plan were used in allocating scarce materials and in authorizing building construction. As these controls were abandoned, the principal methods of directing and implementing the plan were threefold: limiting the use of private funds for unauthorized investment purposes; encouraging the use of private funds for authorized investment purposes; and providing public funds, under favorable conditions, for authorized projects. Of these methods, the third proved by far to be the most important.», Baum(2016:24-26)

Monnet μη αντιπροσωπευτικό του Γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού. Τομείς όπως το κάρβουνο, η ηλεκτρική ενέργεια και η σιδηροδρομική μεταφορά ήταν ήδη εθνικοποιημένοι, άρα το σχέδιο είχε τη δυνατότητα να εφαρμόζεται ενδογενώς²⁰⁷. Η συμμόρφωση με το σχέδιο θεωρείται δεδομένη για τις εθνικοποιημένες βιομηχανίες γεγονός που καταγράφεται και στο ίδιο το σχέδιο, ενώ η χρήση της πολιτικής προμηθειών και τιμών του δημοσίου τομέα χρησιμοποιείται ως «εργαλείο» για τον εκσυγχρονισμό των άλλων βιομηχανιών που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με αυτές – ειδικά αυτών για τις οποίες ο δημόσιος τομέας αποτελεί τον κύριο πελάτη²⁰⁸. Ουσιαστικά το επιχειρηματικό σχέδιο των εθνικοποιημένων βιομηχανιών – το μέγεθος των οποίων προσιδιάζει και διευκολύνει το σχεδιασμό – είναι πλήρως συμμορφωμένο με το κεντρικό σχέδιο σε τέτοιο βαθμό ώστε να είναι δύσκολη η απόφαση εάν το σχέδιο επιβάλλει τον επιμέρους σχεδιασμό ή απλά αν το σχέδιο αποτελεί το άθροισμα των επιμέρους σχεδίων των εθνικοποιημένων βιομηχανιών. Προγράμματα του δημοσίου τομέα εφαρμόζονται και σε άλλες χώρες που επιχειρούν την μεταπολεμική ανοικοδόμηση που την βλέπουν ως όχημα για τον εκσυγχρονισμό της εγχώριας βιομηχανίας – γεγονός που υποδεικνύει την ύπαρξη μίας ενιαίας λογικής των προγραμμάτων της ανασυγκρότησης ως όχημα επιβολής των αναγκαίων εκσυγχρονισμών (τέτοιο ρόλο έβλεπαν οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις για τα χρηματοδοτούμενα από την ξένη βοήθεια αναπτυξιακά προγράμματα στην μεταπολεμική Ελλάδα, όπως θα δούμε αργότερα στην παρούσα εργασία). Τέτοια προγράμματα είναι η ανάπτυξη των ενεργειακών υποδομών (υδροηλεκτρικής ενέργεια, εξόρυξη κάρβουνου) ή η ανάπτυξη του σιδηρόδρομου με τον εξηλεκτρισμό του. Παρομοίως η υψηλή συγκέντρωση και το μέγεθος των υπόλοιπων – ιδιωτικών – βιομηχανιών που εντάσσονται στο σχέδιο, (ατσάλι, τσιμέντο, χημικά, αγροτικός μηχανολογικός εξοπλισμός και συνθετικά λιπάσματα) διευκολύνει τη συγκρότηση του κεντρικού σχεδίου αλλά και τον έλεγχο και τον συντονισμό – ο μακροπρόθεσμος σχεδιασμός ασκείται ήδη εντός των ευμεγεθών αυτών επιχειρήσεων. Σε αυτή την φάση δεν ζητείται τίποτα παραπάνω παρά αύξηση της παραγωγής με διασφαλισμένη προοπτική κερδοφορίας. Αυτό το προτέρημα του πρώτου αυτού σχεδίου - η επικέντρωση σε αυτούς στους λιγοστούς συγκεντρωμένους τομείς – αντανακλά και την ανεπάρκεια ενός ανώριμου μηχανισμού του κεντρικού σχεδιασμού ο οποίος θα ήταν αδύνατον έτσι κι αλλιώς να υποστηρίξει έναν πιο

²⁰⁷ «Direct investment by the state represents about 35% of total gross investment in France. By controlling the public sector the planner can direct more than thirty-five per cent of total investment», Cohen(1977:25)

²⁰⁸ «They expected to use the purchasing and pricing policies of the public sector as a ‘fundamental instrument’ for the modernisation of other industries - especially those for which the public sector constituted the principal client.», Σχέδιο Monnet, σελ. 103, αναφέρεται στο Cohen(1977:109). Επίσης “... Electricite de France purchases about eighty per cent of the output of the heavy electrical equipment industry. Its influence on the electrical equipment industry is almost as complete as if the electrical equipment manufacturers were vertically integrated with EDF.”, Cohen(1977:26-27). Η δυνατότητα χρήσης της αγοραστικής δύναμης των κρατικοποιημένων βιομηχανιών για την εκπλήρωση και επιρροή των ιδιωτικών επιχειρήσεων, δεν σημαίνει πως η συμμόρφωση των ίδιων των κρατικοποιημένων επιχειρήσεων στα Γαλλικά σχέδια (κυρίως στα μετέπειτα) είναι πάντα αυτονόητη. Αντιθέτως διενεργείται μέσω συγκρούσεων και αντιφάσεων που αντικατοπτρίζουν ένα σύμπλεγμα αντικρουόμενων συμφερόντων, ταλαντεύσεων ιδεολογικού τύπου, αναποφασιστικότητα και αμφιταλαντεύσεων ως προς την πλήρη εφαρμογή του σχεδίου αλλά και άλλων προτεραιοτήτων που απέτρεπαν όπως θα δούμε σε άλλο σημείο την πλήρη υιοθέτηση του σχεδίου από την κυβέρνηση διατηρώντας μια ασάφεια ως προς την υποχρεωτικότητα των στόχων του σχεδιασμού έτσι ώστε να μην υπάρχει άμεσος συντονισμός μεταξύ του σχεδίου και του υπουργείου που είναι καθοριστικό σε αυτόν τον τομέα δηλ. το υπουργείο Οικονομικών, βλ. σχόλια Cohen(1977:27).

διευρυμένο σχεδιασμό. Αποτελεί δε ταυτόχρονα και την βασική αδυναμία του πρώτου αυτού σχεδίου: ζωτικοί τομείς για τον εκσυγχρονισμό και την αύξηση της παραγωγικότητας όπως η βιομηχανία εργαλειομηχανών δεν εντάσσονται στο σχέδιο λόγω της διασποράς και του κατακερματισμού τους.

Η υποχρεωτικότητα του σχεδίου, δηλ. η συμμόρφωση προς τις κατευθύνσεις του σχεδίου όσον αφορά το ύψος, τον προσανατολισμό και το μείγμα των επενδύσεων αποτελεί κατά κάποιον τρόπο συνέπεια των συνθηκών σπανιότητας των διαθεσίμων υλικών και του χρηματοδοτικού κεφαλαίου. Αυτός που χρηματοδοτεί κι εν γένει διαθέτει τους πόρους μπορεί να έχει λόγο στο πως θα διατεθούν τα χρήματά του, πόσο μάλλον αν η κερδοφορία είναι διασφαλισμένη - διάθεση πόρων σημαίνει βέβαια και προσφορά δανείου με πολύ χαμηλότερο της αγοράς επιτοκίου²⁰⁹. Οι περιορισμένοι διαθέσιμοι πόροι έπρεπε να διοχετευτούν στις επιχειρήσεις που επιλέγουν επενδύσεις συμβατές με το σχέδιο αλλά και να δοθούν κίνητρα σε αυτές που προωθούν τον εκσυγχρονισμό μέσω π.χ. συγχωνεύσεων όπως στην περίπτωση της βιομηχανίας ατσαλιού²¹⁰, αποτελώντας τα μέσα οικονομικού καταναγκασμού, δηλ. εξαγοράς της συμμόρφωσης τους με τις επιταγές του σχεδίου²¹¹. Άλλα μέσα περισσότερο διοικητικού χαρακτήρα επίσης χρησιμοποιήθηκαν όπως π.χ. η χρήση ενός εκτεταμένου συστήματος άμεσων ελέγχων οι οποίοι ρύθμιζαν την οικοδομική δραστηριότητα, το δανεισμό, τις εισαγωγές και τη κατανομή των ευρισκόμενων σε έλλειψη-σπάνιων υλικών²¹². Για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις δεν έλλειψε στην αρχή του σχεδίου και η απειλή των εθνικοποιήσεων εάν δεν επιλεγόταν η συμμόρφωση στο σχέδιο²¹³. Όποια επένδυση εξυπηρετούσε το σχεδιασμό έβρισκε εύκολη και προνομιακή χρηματοδότηση, μπορούσε να έχει διάφορες απαλλαγές φόρου, μπορούσε εύκολα να προμηθευτεί τις κατάλληλες άδειες για την έναρξη της επένδυσης ή να έχει πρόσβαση σε άλλους πόρους, υλικά κ.λ.π. Μετά τη λήξη των «έκτακτων συνθηκών», όταν δηλ. η παραγωγή στους βασικούς κλάδους είχε φτάσει στα επιθυμητά επίπεδα, αυτού του είδους οι έλεγχοι έπαψαν να εφαρμόζονται²¹⁴. Πάντως η τάση απεγκλωβισμού από την κρατική χρηματοδότηση είναι

²⁰⁹ «more than eighty per cent of capital borrowed by firms was at artificial interest rates decided or reduced by the public authorities», Cohen(1977:23)

²¹⁰ Kindleberger(1967:280).

²¹¹ «The plan may also want business to undertake projects that for one reason or another, business has been reluctant to undertake. This is the most important use of the incentives - to bribe business to do something the planners are confident business will find to its own advantage.», Cohen(1977:67)

²¹² Cohen(1977:21).

²¹³ Ο M. Jean Monnet, ο ίδιος αξιολογούμενος μέλος της επιχειρηματικής κοινότητας «τους έπεισε ότι η μόνη εναλλακτική του σχεδιασμού ήταν η εθνικοποίηση», Blass(1963) αναφέρεται στο Cohen(1977:4).

²¹⁴ Σε κάθε περίπτωση οι χρησιμοποιούμενοι μέθοδοι επιβολής του σχεδίου δεν διαφέρουν εν γένει από αυτούς που χρησιμοποιεί κάθε καπιταλιστική οικονομία, που βασίζονται στην χειραγώγηση του επιχειρηματικού κέρδους, χαρακτηριστικό και των ορίων των χρησιμοποιούμενων μέσων. Ενδεικτικό αυτού του γεγονότος ότι και στην περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας οι μέθοδοι επιβολής των οικονομικών στόχων του ναζιστικού καθεστώτος παρά την πολιτική ισχύ του και την γενικευμένη συναίνεση που απολάμβανε το καθεστώς από τους οικονομικούς παράγοντες, το μίγμα των χρησιμοποιούμενων οικονομικών μέσων επιβολής δεν διέφερε από αυτό που χρησιμοποιείται στην αστική κοινοβουλευτική μορφή. Ως προς αυτό υπάρχει ομοφωνία μεταξύ «ορθόδοξων» και «αναθεωρητών» ιστορικών της οικονομικής ιστορίας του ναζισμού – αν και ο βαθμός αυτονομίας του πολιτικού με το οικονομικό σε αυτήν την περίοδο της Γερμανικής ιστορίας αποτελεί θέμα διαφωνίας μεταξύ των ιστορικών του Ναζισμού: « ... corporations' micro-economic decisions were increasingly channeled in directions the regime desired by the interaction of government funding and state-guaranteed profit margins for producing certain goods, on the one hand, and steadily tightening official

εμφανής τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά το πέρας του σχεδίου Monnet²¹⁵, γεγονός όχι άσχετο με την ταυτόχρονη αύξηση της ενδεικτικότητας του σχεδίου.

Συνοψίζοντας, τα μέσα που είναι στη διάθεση των επιχειρήσεων που συμμορφώνονται με το σχέδιο είναι κυρίως τα εξής²¹⁶:

- φτηνό επενδυτικό κεφάλαιο (χαμηλό επιτόκιο)
- δυνατότητα χρήσης αυξημένου ρυθμού αποσβέσεων - πρόωρη απόσβεση
- ειδικές μειώσεις φόρων
- επιδοτήσεις

Τα διοικητικά μέσα είναι μεταξύ άλλων οι καθόλου αμελητέοι, τριών ειδών έλεγχοι²¹⁷:

- Έλεγχος των πρώτων υλών ώστε να διασφαλίζεται η παραγωγή συγκεκριμένων προϊόντων τα οποία διοχετεύονταν σε συγκεκριμένες βιομηχανίες που τα είχαν ανάγκη, η μη συμμόρφωση μπορεί να σήμαινε και επίταξή τους – αν και ποτέ δεν εφαρμόστηκε το μέτρο, η απειλή υφίστατο.
- Έγκριση των επενδύσεων μέσω των εγκρίσεων των πολεοδομικών αδειών
- Έγκριση επενδύσεων μέσω κατάθεσης αναλυτικού σχεδίου υλικών και εργαλείων που θα χρησιμοποιήσει η επένδυση

Σημειώνουμε ότι τέτοιου είδους έλεγχοι δεν είναι ξένοι ως μέσο άσκησης της οικονομικής πολιτικής εν γένει ούτε συνδέονται με την ύπαρξη μακρόπνοου σχεδιασμού, παρόμοιος συνδυασμός ελέγχων εφαρμόστηκε σε μια σειρά χώρες ως μέθοδος διαχείρισης

controls, stiff penalties for their violation, the possibility of government compulsion, and the danger that refusal to cooperate could open opportunities to competitors, on the other. In other words, the Third Reich both bridled and spurred the profit motive», Hayes(2009:31). Το ίδιο ισχύει και για το σεβασμό της αρχής της προαιρετικότητας, η οποία προέρχεται από το γεγονός ότι η ανάληψη οποιασδήποτε επένδυσης θα πρέπει να αποδίδει το κέρδος στον απαιτούμενο χρονικό ορίζοντα πράγμα που συνεπάγεται και την ανάληψη του ανάλογου ρίσκου, γι' αυτό ακόμα και στην περίπτωση του ναζιστικού καθεστώτος εάν το ρίσκο μιας επένδυσης ξεπερνούσε κάποιο όριο, τότε μέρος ή όλον της επένδυσης στις πάγιες εγκαταστάσεις (δηλ. μέρος ή όλον του ρίσκου) αναλάμβανε το κράτος και την καθημερινή λειτουργία της επιχείρησης αναλάμβανε ο ιδιώτης. Βλ. Bucheim & Scherner (2006). Το «δίδαγμα» αυτό είναι χρήσιμο για τα ανάλογα συμπεράσματα όπου ακόμα και παραγωγικού τύπου επενδύσεις (και όχι σε υποδομές) αναλαμβάνει στις μεταπολεμικές καπιταλιστικές οικονομίες το κράτος (βλ. π.χ. επενδύσεις σε τουρισμό και τουριστικά καταλύματα στην μεταπολεμική Ελλάδα, προφανώς ο τουρισμός ως στρατηγική επιλογή για την Ελληνική οικονομία έπρεπε να ενθαρρυνθεί παρά την απροθυμία των Ελλήνων επιχειρηματιών να επενδύσουν, εφόσον τα προβλεπόμενα κέρδη δεν κρίνονταν ικανοποιητικά). Σημειώνουμε πως ο ναζιστικός σχεδιασμός δεν ήταν τίποτε άλλο από πολεμικός σχεδιασμός εν καιρώ ειρήνης ή οικονομία προετοιμασίας πολέμου και ως τέτοια δεν διέφερε από οποιονδήποτε πολεμικό σχεδιασμό των καπιταλιστικών χωρών και μάλιστα ήταν πιο φιλικός προς την αγορά από άλλους όπως π.χ. από τον πολεμικό σχεδιασμό της Βρετανίας (βλ. Devons(1950) και Neumann(1942))

²¹⁵ Η αυτοχρηματοδότηση ως ποσοστό της συνολικής επένδυσης από 22,7% στις αρχές του σχεδίου Monnet, φτάνει στο 44% στο τέλος της 10ετίας του 1950, Cohen(1977:21,22)

²¹⁶ Cohen(1977:21-27)

²¹⁷ Bauchet(1964:76-77)

των οικονομικών πόρων που βρίσκονται σε έλλειψη²¹⁸, εδώ βέβαια χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο ενός σχετικά μακρόπνοου (5-ετούς) σχεδιασμού.

2.4.1.3 Ο συντονισμός

Όπως έχει ήδη αναφερθεί ο συντονισμός των παραγωγικών πόρων αποτελεί ένα από τα βασικά προβλήματα του οικονομικού σχεδιασμού, η διατήρηση των αγοραίων δυνάμεων καθιστά το πρόβλημα ακόμα πιο περίπλοκο. Όμως, ο συντονισμός των πόρων και η φροντίδα για τη διατήρηση των κατάλληλων αναλογιών μεταξύ των αλληλοσχετιζόμενων τομέων εξέλειπε στο πρώτο σχέδιο²¹⁹ αλλά ούτε και ήταν αναγκαίος²²⁰. Λόγω των συνθηκών μέσα στις οποίες έπρεπε να λειτουργήσει το πρώτο αυτό σχέδιο δεν προέκυψαν δυσκολίες «συντονισμού» των επιχειρήσεων, εφόσον στους βασικούς τομείς που ήταν υπό το σχέδιο, οι βιομηχανίες παρήγαγαν στην μέγιστη δυναμικότητα τους. Το ερώτημα του ανταγωνισμού και της κατανομής μεριδίων μεταξύ των ανταγωνιστικών επιχειρηματικών δυνάμεων θα προβάλλει σφοδρότερα με τη μετάβαση στην ομαλότητα, όταν επιχειρείται να διατηρηθεί ο οικονομικός σχεδιασμός κάτω από «ομαλές» συνθήκες και όταν η κατανομή πλέον της πίττας γίνεται δυσχερέστερη. Έτσι κι αλλιώς όμως την περίοδο αυτή η διάθεση στατιστικών στοιχείων ήταν σχεδόν ανύπαρκτη κι εξέλειπε ο μηχανισμός που θα υποστήριζε τον συντονισμό, δηλ. η οργάνωση των στατιστικών υπηρεσιών και των εθνικών λογαριασμών²²¹. Παρομοίως δεν ελήφθησαν υπόψη άλλοι αναγκαίοι στον οικονομικό σχεδιασμό παράμετροι όπως η αντιστοίχιση μεταξύ αγοραστικής δύναμης και διαθεσιμότητας καταναλωτικών προϊόντων και η πιθανή αρνητική επίπτωση στο εμπορικό ισοζύγιο και στον πληθωρισμό που θα είχε η διάστασή τους.

2.4.1.3.1 Το αποτέλεσμα.

Η αποτίμηση του 1^{ου} Γαλλικού σχεδίου υπόκειται στους περιορισμούς από την έλλειψη της εθνικής στατιστικής καταγραφής²²², μια και μόλις εκείνη την εποχή αρχίζει να αναπτύσσεται το σύστημα των Εθνικών Λογαριασμών και της Εθνικής Στατιστικής²²³, αδυναμία γενικότερη που όπως έχουμε επισημάνει βαραίνει γενικότερα τη συγκρότηση του σχεδίου. Η παρακολούθηση που γίνεται με φυσικούς όρους δείχνει ότι το πρώτο γαλλικό

²¹⁸ Στη Βρετανία π.χ. αμέσως μετά τον πόλεμο εφαρμόστηκαν οι ίδιες μέθοδοι φυσικού (σε αντίθεση με τον οικονομικό-χρηματοδοτικό) ελέγχου. «In the short run the absence of effective financial control over investment was at least partially offset by physical controls. In the war period these involved a combination of building licensing, machinery licensing and raw materials controls. The second was administratively very difficult to operate and was largely ended in early 1946, and from then on the other two were the main instruments used.», Tomlinson(1996:130).

²¹⁹ «The integration of the individual production—investment targets was the weakest link in the planning process. Some cross-checking did inevitably take place, in view of the obviously competing claims for scarce physical resources such as coal. To a considerable extent, however, the over-all plan was arrived at simply by the addition of its separate component parts.», Baum(1966:23)

²²⁰ «There was virtually no problem of allocation: the objectives of reconstruction and development of the basic industries were almost self-selecting.», MacLennan et al (1968:82)

²²¹ Baum(1966:23)

²²² «The analysis of the first Plan was impaired by the fact that national accounting was still elementary and that the expressions ‘national production’ and ‘national income’ were used somewhat vaguely», Bauchet(1964:183)

²²³ «The elaboration of this plan coincided with the development of national income statistics in France: there was a manifest lack of technical sophistication in the preparation and presentation of the first plan», Timoney(1984:123)

σχέδιο ολοκληρώθηκε με επιτυχία. Η επιστροφή στα προπολεμικά επίπεδα μετρούμενη σε φυσικούς όρους επιτεύχθηκε, ενώ οι κλαδικοί στόχοι της ανασυγκρότησης που τέθηκαν για το τέλος του σχεδίου το 1952, σε γενικές γραμμές επιτεύχθηκαν (εκτός από έναν, αυτόν του Αγροτικού τομέα²²⁴). Το επίπεδο του εθνικού εισοδήματος έφτασε στα επίπεδα του 1929 πριν από το πέρας του σχεδίου όπως ήταν ο γενικός στόχος²²⁵.

Εντούτοις η αποτίμηση της επιτυχίας ενός Οικονομικού σχεδίου έναντι της αμιγούς χρήσης του αγοραίου μηχανισμού δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση. Πρώτα από όλα πρέπει να καθοριστούν τα κριτήρια της αποτίμησης. Π.χ. η επίτευξη των γενικών στόχων αποτελεί επιτυχία του σχεδίου ή απλά δείχνει τη ρεαλιστικότητα των προβλέψεων? Και στην περίπτωση επίτευξης των στόχων, δεν είναι σαφές αν αυτό οφείλεται στην εφαρμογή του οικονομικού σχεδιασμού εάν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη ότι αντίστοιχοι ή μεγαλύτεροι ρυθμοί ανάπτυξης επιτυγχάνονται σε «όμορες» χώρες οι οποίες δεν εφαρμόζουν οικονομικό σχεδιασμό, π.χ. η Δυτική Γερμανία. Τέλος η επίτευξη των γενικών στόχων (π.χ. σε κλαδικό επίπεδο) δεν μεταφράζεται κατανάγκη σε επίτευξη των επιμέρους στόχων σε χαμηλότερο επίπεδο, π.χ. εσωτερικά του κάθε κλάδου, που θα αποτελούσε ενδεχομένως ασφαλέστερο κριτήριο επίτευξης των τιθέμενων στόχων. Από την άλλη είναι δεδομένο ότι στη διάρκεια αυτού του σχεδίου τα καταναγκαστικά μέσα επιβολής του σχεδίου, που υποστηρίζονταν από σχετική νομοθεσία ήταν ισχυρά, συμπεριλαμβανόμενης της εθνικοποίησης²²⁶. Εκτεταμένο δίκτυο βασικών βιομηχανιών στις οποίες κυρίως το πρώτο αυτό σχέδιο απευθυνόταν, ήταν υπό τον έλεγχο του κράτους και άρα ο βαθμός επίτευξης των αποτελεσμάτων του πρώτου αυτού σχεδίου δεν μπορεί να είναι ενδεικτικός της αποτελεσματικότητας ενός σχεδιασμού των φυσιολογικών συνθηκών. Τέλος η έμφαση στις βασικές υποδομές που ήταν το αντικείμενο του σχεδίου, η αδυναμία να συμπαρασυρθεί ο ιδιωτικός τομέας στον επιδιωκόμενο βαθμό²²⁷ και η ανισορροπία η οποία προκάλεσε είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση πληθωρισμού προς το τέλος της εφαρμογής του, ακριβώς το τίμημα της αδυναμίας ελέγχου του συνόλου της οικονομίας.

Πέρα από την επίτευξη της ανασυγκρότησης των υποδομών, το πρώτο αυτό σχέδιο έθεσε τις βάσεις της οργάνωσης του Γαλλικού σχεδιασμού με τη συγκρότηση ενός μηχανισμού εκπόνησης και μιας μεθοδολογίας²²⁸ και προώθησε την ιδέα της σύνδεσης της στρατηγικής αναβάθμισης του Γαλλικού καπιταλισμού με έναν μακροπρόθεσμο σχεδιασμό.

²²⁴ «The objectives of the First Plan, seen as a crash programme for reconstruction were reached by 1949, except in agriculture», Hacket & Hacket(1963:26)

²²⁵ Κατά το Bauchet(1964:186, πίνακας XV), το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν έφτασε στα επίπεδα του 1929 το 1950, κατά το Maddison(2006:426, πίνακας 1b) το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν του 1929 ξεπεράστηκε το 1949. Η δυσχέρεια συμφωνίας στοιχείων από διάφορες πηγές αντανakλά ακριβώς την έλλειψη σοβαρών στατιστικών στοιχείων της εποχής.

²²⁶ «The nationalisation of industry is not essential to planning; a government can do nearly anything it wants to do by way of controlling industry without resorting to nationalisation, as in Nazi Germany.», Lewis(1954:99)

²²⁷ «The policy of giving priority to the basic sectors came in for its full share of criticism. But experience has shown that unless these branches expand the others will not do so - for they cannot progress without energy and transport - and moreover, that as the basic sectors expand, they draw the others in their wake. This policy has been accused of causing inflation», Bauchet(1964:185-186)

²²⁸ Ο γαλλικός σχεδιασμός δεν επινόησε την μεθοδολογία, αλλά αξιοποίησε κι έθεσε σε πράξη ορισμένες ιδέες και πρακτικές που προϋπάρχουν ή αναπτύσσονται εκείνη την περίοδο, βλ. π.χ. το United Nations(1960)

2.4.2 Τα ενδεικτικά σχέδια (1954-1989)

Το πρώτο μεταπολεμικό σχέδιο, το σχέδιο Monnet, εκπλήρωσε τους σκοπούς του ως μερικός σχεδιασμός έκτακτου χαρακτήρα, σκοποί που ήταν παρόμοιοι των μεταπολεμικών προγραμμάτων μιας σειράς χωρών, δηλ. η ανασυγκρότηση των υποδομών και των βασικών βιομηχανιών, η επαναφορά στα προπολεμικά επίπεδα. Όμως στην περίπτωση τη Γαλλίας θεωρήθηκε ότι ο οικονομικός σχεδιασμός θα μπορούσε να γίνει το όχημα διαμόρφωσης και υλοποίησης της εθνικής στρατηγικής στην οικονομία, ο μοχλός υπέρβασης των διαπιστωμένων προβλημάτων του Γαλλικού καπιταλισμού, το μέσο βελτίωσης της θέσης του στον διεθνή οικονομικό ανταγωνισμό, της άρσης μιας σχετικής καθυστέρησης σε σχέση με τις υπόλοιπες αναπτυσσόμενες χώρες (κυρίως Μεγάλη Βρετανία και Γερμανία) που είχε τις ρίζες της στην ιδιαιτερότητα της πρώιμης καπιταλιστικής ανάπτυξης στη Γαλλία²²⁹. Για αυτήν τη βελτίωση των όρων ανταγωνισμού του Γαλλικού καπιταλισμού, η ανασυγκρότηση δεν αρκούσε και ο απαιτούμενος εκσυγχρονισμός θεωρήθηκε ότι μπορούσε να επιτευχθεί με την εμβάθυνση του οικονομικού σχεδιασμού. Εξ ορισμού ο σχεδιασμός που θα προωθείτο θα έπρεπε να εκσυγχρονίσει καθιστώντας ανταγωνιστική την Γαλλική οικονομία χωρίς να αναιρεθεί ο καπιταλιστικός της χαρακτήρας – ο οικονομικός σχεδιασμός της περιόδου της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης έπρεπε να δώσει την θέση του στο Γαλλικό σχεδιασμό της «ομαλής» περιόδου, υπό αυτόν τον βασικό όρο.

Το πέρας των έκτακτων συνθηκών, η ανάγκη μετάβασης από έναν μερικό σε έναν ολιστικό σχεδιασμό και από μια συγκυριακή μορφή στη μονιμότητα, υπαγορεύουν μια σειρά αλλαγών στο μηχανισμό, στη μεθοδολογία αλλά και τα μέσα που χρησιμοποιούνται, ένας συνδυασμός που θα επιδιωχτεί να συνοδευτεί αργότερα και από την κατάλληλη θεωρητική υποστήριξη, αναγκαίος όρος για την καθιέρωση ενός τέτοιου πρωτόγνωρου μηχανισμού, ασύμβατου με την έως τότε δεσπόζουσα οικονομική θεωρία²³⁰. Οι αλλαγές αντανακλούν αυτό που άρχισε ήδη να διαφαίνεται κατά τη διάρκεια του σχεδίου Monnet και αφορά τον ρόλο που προορίζεται να παίξει ο οικονομικός σχεδιασμός, η συντονισμένη οικονομία –

²²⁹ Συγκριτικά σύμφωνα με τον Bairoch(1982:281,πιν. 4) το χάσμα βιομηχανοποίησης μεταξύ Γαλλίας, Μεγάλης Βρετανίας και Γερμανίας παραμένει (το 1928 π.χ. το επίπεδο βιομηχανοποίησης μετρούμενο ως κατά κεφαλήν όγκος βιομηχανικής παραγωγής ήταν για τη Γαλλία 78, για τη Γερμανία 101 και για τη Μεγάλη Βρετανία 122, με βάση το επίπεδο βιομηχανοποίησης της Μεγάλης Βρετανίας το 1900, θεωρούμενο ως 100). «The gap, which had reached alarming proportions in the 1940s, between the costs of production in France and those in the United States, Germany, and Britain had to be closed. Expansion also required the removal of structural obstacles.», Kuisel (1983:249). Ως τέτοιου είδους εμπόδια θεωρούνταν π.χ. ο μικρός βαθμός συγκέντρωσης της βιομηχανίας, η αδυναμία μετάβασης στις νέες μορφές επιχειρηματικής οργάνωσης και η προσκόλληση στην οικογενειακού τύπου επιχείρηση, ο δυσανάλογα μεγάλος αριθμός μικρών επιχειρήσεων σε σχέση με τις ανταγωνίστριες οικονομίες, η μεγάλη συμμετοχή του αγροτικού τομέα, βλ. και Schöllhammer (1967: 19 ff).

²³⁰ Έχουμε ήδη αναφερθεί ότι κάποιου είδους μερικός σχεδιασμός γίνεται ανεκτός στο πλαίσιο της επικρατούσας οικονομικής θεωρίας με επίκληση στη ύπαρξη συγκυριακών – λόγω εξωγενών παραγόντων - ανισορροπιών που αποκαθίστανται με την κρατική παρέμβαση, όμως πάντα συγκυριακών. Η μονιμότητα τέτοιων μηχανισμών και η διευρυμένη χρήση τους απαιτεί διαφορετική θεωρητική προσέγγιση. «Piece-meal planning is most required in those sectors of the economy where demand and supply are out of equilibrium at the ruling prices. This will be practically the whole economy, if inflation is taking place, especially if the government is trying to cope with the inflation by controlling prices.», Lewis(2003:384)

économie concertée²³¹, στην αντιμετώπιση των «αναγνωρισμένων» κενών της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με ένταξη των λύσεων σε μια μακροπρόθεσμη προοπτική, αλλά κυρίως στην συγκρότηση και υλοποίηση μιας Εθνικής Στρατηγικής που συμπυκνώνεται στον περίφημο αφορισμό «εκσυγχρονισμός ή παρακμή» («modernisation ou decadence»)²³². Η ανάγκη διεύρυνσης του σχεδίου ώστε να περιλάβει κλάδους πέρα από τους βασικούς υπαγορεύεται και από ορισμένες πλευρές που προβάλλουν επιτακτικά: η μονομερής ανάπτυξη των βασικών κλάδων που αποτελεί εκπλήρωση των αναπτυξιακών στόχων του πρώτου σχεδίου, παρά τις διαχεόμενες συνέπειες στην υπόλοιπη οικονομία, φαίνεται να οδηγεί σε ορισμένες «ανισορροπίες», που εκδηλώνονται με την εμφάνιση πληθωρισμού την επιδείνωση του Ισοζυγίου, την αδυναμία παραγωγής ανταγωνιστικών προϊόντων²³³.

Αναπτύσσονται οι υποστηρικτικοί μηχανισμοί (π.χ. η στατιστική υπηρεσία, το σύστημα εθνικών λογαριασμών) και οι τεχνικές μέθοδοι προγραμματισμού σε μια προσπάθεια διευκόλυνσης της συγκρότησης του σχεδίου (π.χ. οι τεχνικές βασισμένες στη μέθοδο Leontief, τα οικονομετρικά μοντέλα και η χρήση μηχανογραφικών μεθόδων). Ήδη με το πέρας του πρώτου σχεδίου τα διοικητικού τύπου μέσα υποχωρούν υπέρ των οικονομικών μέσων²³⁴. Η μετάβαση από το σύστημα των διοικητικών μεθόδων επιβολής μέσω της εργαλειακής χρήσης των αδειοδοτήσεων ή και των άμεσων απαγορεύσεων σε ένα σύστημα ελέγχου των επενδύσεων με οικονομικά μέσα, διευκολύνθηκε από την έλλειψη ιδίων κεφαλαίων των επιχειρηματιών, που εξακολουθεί να υφίσταται. Σε συνθήκες έλλειψης ιδιωτικών κεφαλαίων ο καταναγκαστικός χαρακτήρας των οικονομικών μέσων αυξάνεται, οι επιχειρηματίες έπρεπε να καταφύγουν σε εκτεταμένο δανεισμό για την χρηματοδότηση των επενδύσεων σε μια εποχή όπου οι πηγές δανεισμού βρίσκονταν ως επί το πλείστον υπό κρατικό έλεγχο (σχέδιο Μάρσαλ κ.λ.π.). Σε συνθήκες όμως που η διαθεσιμότητα ιδίων

²³¹ Here also was the inspiration for the idea of the économie concertée. This phrase was a musical metaphor suggested by Hirsch that Monnet adopted because he wanted to efface the legend that the French people were, in Péguy's celebrated rebuke, a "peuple inconcerté.", Kuisel(1983:227)

²³² «Even the choice of words reflected the choice that faced the country: boldness or mediocrity. We ourselves used a similar expression: 'Modernization or decadence'. For years, that was the motto of the Plan.», Monnet(1978:255)

²³³ The reason for thus stressing 'basic operations' in the second Plan was that, as I said before, the economic situation had by now developed to a point where it was no longer sufficient to get rid of the bottlenecks in the basic sectors, which had rightly been the chief concern of the first Plan. Scarcities had to a great extent been made good, and the next requirement was to balance markets, reduce prices to a level at which they would be internationally competitive, and raise the inadequate incomes of some sections of the population. If productivity was to be increased and costs reduced, measures of reform would have to go hand in hand with the investment programmes. And something must be done to achieve greater adaptability, for rigidity of structure was a source of inflation and threatened to interfere with the resumption of expansion in 1952-1953., Bauchet(1964:67)

²³⁴ «French planning very quickly broke away from the postwar dirigisme of economic policy. The latter was still much in evidence in the methods by which the First Plan was implemented, e.g., the use of Marshall Aid counterpart funds for investment, import licenses, etc., but this was no longer true of the Second Plan, when the Commissariat General du Plan was able to exert only an indirect influence on the chief instruments of dirigiste policy applied by other divisions of the Ministry of Finance» και περεταίρω «In their formulation, French Plans have been, and are tending to become, more and more comprehensive as regards both the range of problems and the detail in which they are treated. But at the same time the Planning Commission has, among other things, been anxious to place stress on selectivity with respect to measures to be introduced or applied in the course of plan implementation. Accordingly, a distinction is made, in the figures of macroeconomic projections, between mere forecasts and targets to which the government commits itself», Siebel(1975:162-163).

κεφαλαίων αυξάνεται²³⁵, ο καταναγκαστικός χαρακτήρας ορισμένων οικονομικών μέσων όπως ο προνομιακός δανεισμός για τη διοχέτευση των επενδύσεων σύμφωνα με το σχέδιο αμβλύνεται, όπως και συνέβη αργότερα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950. Όμως και η επιχειρούμενη χρήση των ενδογενών μέσων - δηλ. η επιδίωξη οικειοθελούς προσχώρησης των επιχειρήσεων στο οικονομικό σχέδιο μέσω της υποτιθέμενης λειτουργίας της πειθούς ως αποτέλεσμα της συμμετοχής των «κοινωνικών εταίρων» στη διαδικασία του σχεδιασμού - δεν φαίνεται τελικά να αποδίδει.

Η διαδικασία μετασχηματισμού του σχεδιασμού προς ένα σχεδιασμό οικειοθελούς προσχώρησης συνοδεύεται από νομοθετικές πρωτοβουλίες θεσμοποίησης του, που εντούτοις δεν οδηγούν ποτέ στην κατοχύρωση της υποχρεωτικότητας συμμόρφωσης στο σχέδιο ούτε καν από τον κρατικό μηχανισμό. Το σχέδιο Monnet όπως κάθε σχέδιο ανασυγκρότησης είναι μεν μερικό όμως είναι σχέδιο συγκεκριμένων στόχων που μεταφράζονται σε συγκεκριμένα έργα και χρησιμοποιεί όλα τα μέσα που διαθέτει για την επιβολή τους²³⁶. Τώρα ο σχεδιασμός διευρύνεται μεν, γίνεται ωστόσο πιο αφηρημένος, η εκπλήρωση των στόχων εξαρτάται όλο και περισσότερο από την εθελοντική προσχώρηση της ιδιωτικής οικονομίας, οι έννοιες στόχος και πρόβλεψη χρησιμοποιούνται αδιακρίτως²³⁷, η μεθοδολογία κυριαρχείται από την πλευρά της ζήτησης, παύει σταδιακά να βασίζεται στην προσφορά που ήταν το χαρακτηριστικό των αναπτυξιακών προγραμμάτων κυρίως του 1^{ου} σχεδίου (και λιγότερο του 2^{ου} και 3^{ου})²³⁸. Η ανάπτυξη του Γαλλικού σχεδιασμού προχωράει αντιφατικά, αντανάκλαση της αντιφατικότητας του πεδίου εφαρμογής του, δηλ. του συμβιβασμού της ανάγκης ύπαρξης μιας κεντρικής καθοδήγησης των επενδύσεων ώστε να γίνεται οικονομικότερη χρήση των πόρων με βάση μια ενιαία εθνική στρατηγική με την «ανάγκη» να διατηρηθεί ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας του οικονομικού συστήματος, αλλά και της δυσκολίας να αντιμετωπιστούν ορισμένοι συγκυριακοί περιορισμοί:

- Οι τεχνικές και οι υποδομές που χρησιμοποιεί αναπτύσσονται, μέσα στα όρια που θέτει η τεχνολογική ανάπτυξη (υπολογιστές, διαθεσιμότητα και δυνατότητα επεξεργασίας δεδομένων, αξιοποίηση στατιστικών και οικονομετρικών τεχνικών και μοντέλων), όμως η επίλυση των θεμάτων προσκρούει στην ανάγκη οι επεξεργασίες και οι στόχοι να αφορούν υψηλό βαθμό αφαίρεσης (μακροοικονομία, κλαδική ανάλυση) ενώ η υλοποίηση να απευθύνεται στο συγκεκριμένο (μικροοικονομία,

²³⁵ Ενδεικτικό της μεταβολής αυτής είναι η σταδιακή αύξηση της αυτό-χρηματοδότησης των ιδιωτικών επενδύσεων έως ότου φτάσει το 1970 στο 70%, Prasad(1985:81)

²³⁶ «The original Monnet plan was implemented in its first two years as much by directive as by indicative methods. The government had extensive powers over the allocation of important materials, particularly through its control of import licences. In addition, since little investment was financed by internally generated funds, the government, which allocated Marshall aid and credits, could control the investment programme. The latter was in any case primarily directed towards heavy industry, which was highly concentrated and hence more subject to control.», Cave & Hare (1981:77)

²³⁷ Συμπύκνωση της τάσης αυτής ο ορισμός που δίνεται στο οικονομικό Λεξικό της Palgrave, για τον ενδεικτικό σχεδιασμό όταν πια έχει πάρει την «τελική» του μορφή «Indicative planning is a means of improving the performance of an economy through the elaboration of a set of consistent numerical forecasts or targets for the economic future», Nielsen(2008)

²³⁸ Hacket & Hacket (1963: 116-117)

επιχείρηση). Ανάγκη που υπαγορεύεται από τη φύση του Γαλλικού σχεδιασμού, που δεν θέλει να επιβάλει τους στόχους της κάθε επιμέρους επιχείρησης.

- Το σχέδιο πρέπει να εξυπηρετήσει την ανάγκη συγκερασμού αντίρροπων δυνάμεων. Την επιδίωξη της εκπλήρωσης των στόχων του σχεδίου θεωρούμενη ως η βέλτιστη εθνική στρατηγική με ταυτόχρονη διατήρηση του πυρήνα κίνησης του οικονομικού συστήματος, που είναι η αναζήτηση της μέγιστης κερδοφορίας κάθε ξεχωριστής επιχείρησης. Η χρησιμοποίηση της κερδοφορίας της εξατομικευμένης επιχείρησης ως κινητήριας δύναμης της δυναμικής του σχεδίου, σημαίνει πως η συμμόρφωση θα πρέπει να γίνει με συγκυριακή και στοχευμένη παρέμβαση αλλοίωσης του ποσοστού κερδοφορίας. Το σχέδιο θα πρέπει να επηρεάσει ή να προσεταιριστεί την στρατηγική ορισμένων επιχειρήσεων, κλάδων ή ομάδων επιχειρήσεων μεροληπτώντας υπέρ του αυξημένου ποσοστού κερδοφορίας τους²³⁹ (εφόσον η στρατηγική τους είναι συμβατή με το σχέδιο), ενώ ταυτόχρονα πρέπει να μεριμνάει ώστε να μένουν άθικτοι ή να μετριάζονται οι δυσμενείς όροι ανταγωνισμού που υποβάλλονται από το σχέδιο, με τη χρήση των μέσων οικονομικού ή διοικητικού καταναγκασμού, στις επιχειρήσεις που η κερδοφορία τους συγκρούεται με τις στοχεύσεις του σχεδίου
- Το σχέδιο έπρεπε να αντιμετωπίσει την αναποτελεσματικότητα αλλά και τη δυσπιστία για τα μέτρα επιβολής των στόχων που εκλαμβάνονται ως εχθρικά από επιχειρήσεις που η διασφαλισμένη ήδη κερδοφορία τους δεν έχει ανάγκη την προσχώρηση στο οικονομικό σχέδιο
- Την ανάγκη εξυπηρέτησης των συγκυριακών οικονομικών διακυμάνσεων που απαιτούν άμεση μακροοικονομική παρέμβαση με μέτρα δημοσιονομικού ή χρηματοπιστωτικού χαρακτήρα - και δρουν συνήθως καθολικά στην οικονομία - που μπορεί να συγκρούονται με τους στόχους αλλά και την γενικότερη στρατηγική που διαπνέει το οικονομικό σχέδιο²⁴⁰.

²³⁹ Π.χ. μια από τους βασικούς στόχους των πρώτων Σχεδίων ήταν ο εκσυγχρονισμός μέσω της συγκέντρωσης, που ευνοούσε τη δημιουργία μεγάλων και τη συγχώνευση επιχειρήσεων, στρατηγική εχθρική προς τις μικρές επιχειρήσεις που κυριαρχούσαν στη Γαλλική οικονομία, "the Plan's emphasis on efficiency, economies of scale and industrial expansion is in direct conflict with the traditional conservative behavior of a majority of small, family-owned French firms and, since the governmental authorities provide inducements for compliance with the Plan's objectives in the form of access to credit, differential tax rates, or subsidiaries, the firm that doesn't let itself be "induced" may find itself very soon in an impossible competitive disadvantage", Schöllhammer(1967:171)

²⁴⁰ Όπως έχει ήδη αναφερθεί και τα δύο, βραχυπρόθεσμη μακροοικονομική παρέμβαση και οικονομικός σχεδιασμός βασίζονται στην υποκατάσταση της αγοραίας συνθήκης (εφόσον οι στόχοι που θέτουν είναι διαφορετικοί από αυτούς που θα έθετε η αγορά στον εαυτό της - αλλιώς δεν θα υπήρχε η ανάγκη της κρατικής παρέμβασης), δηλ. τον επηρεασμό των ατομικών σχεδίων των ξεχωριστών επιχειρήσεων όπως διαμορφώνονται από το μηχανισμό της αγοράς, με τη διασφάλιση

- Την ανάγκη εξαγοράς πολιτικοκοινωνικής συναίνεσης, αναγκαία προϋπόθεση της βιωσιμότητας της εθνικής στρατηγικής και άρα της μακροπρόθεσμης συλλογικής κερδοφορίας του εθνικού κεφαλαίου, ανάγκη που εκφράζεται με την συμπερίληψη σε κάθε σχέδιο γενικότερων εθνικών στόχων όπως η «ικανοποίηση των συλλογικών αναγκών, η χρηματική εσωτερική και εξωτερική ισορροπία, ο περιορισμός (elimination) των περιφερειακών ανισορροπιών και η διατήρηση ικανοποιητικής εισοδηματικής κατανομής»²⁴¹, εθνικοί στόχοι που συγκυριακά μπορεί να αντιβαίνουν στην άμεση κερδοφορία ορισμένων επιχειρήσεων ή κλάδων.

Παρακάτω εξετάζουμε ενιαία τη μεθοδολογία των τετραετών ή πενταετών σχεδίων της δεύτερης περιόδου του Γαλλικού σχεδιασμού, κάνοντας αφαίρεση από τις διαφορές που υπάρχουν από το ένα σχέδιο στο άλλο. Αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι να διαγνώσουμε την ενιαία λογική που καθιστά τον Γαλλικό οικονομικό σχεδιασμό μοντέλο αυτού που ονομάστηκε ενδεικτικός σχεδιασμός.

2.4.2.1 Ο Μηχανισμός του σχεδιασμού και η εξέλιξή του

2.4.2.1.1 Η Γενική Διεύθυνση σχεδιασμού

Αν και από το ένα σχέδιο στο άλλο ο μηχανισμός του Γαλλικού σχεδιασμού διευρύνεται και αναμορφώνεται, οι βασικοί κορμούς του τέθηκε ήδη από το πρώτο σχέδιο. Την συνολική ευθύνη της σύνταξης του σχεδίου και το συντονισμό των διάφορων βοηθητικών επιτροπών²⁴², ήδη από το σχέδιο Monnet όπου πρωτο-συγκροτείται, έχει η Γενική Διεύθυνση Σχεδιασμού (αρχικά Commissariat General du Plan de Modernisation et d'Equipeement, αργότερα Commissariat General du Plan, ή απλά Commissariat). Ο ρόλος του επικεφαλής της Commissariat – θέση που κατέλαβαν ορισμένα εμβληματικά ονόματα, όπως ο Monnet, Hirsch, Masse - ήταν κομβικός και δεσπόζων στη διαδικασία του σχεδιασμού, όμως φθίνων κατ' αντιστοιχία με τη φθίνουσα πορεία κι επιρροή του οικονομικού σχεδιασμού, ώστε μετά το 1970 η γνώμη του να έχει πλέον μηδαμινή αξία²⁴³. Λογοδοτούσε έχοντας και συμβουλευτικό ρόλο είτε απευθείας στον πρωθυπουργό ή στους υπουργούς των οικονομικών υπουργείων. Αναλάμβανε επίσης τη διαπραγμάτευση μεταξύ της Commissariat και των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών και υπουργείων με την επιδίωξη να προωθούνται

παρόμοιων ή μεγαλύτερων κερδών από αυτά που θα αντλούσε ή θεωρούσε πως θα αντλήσει ο επιχειρηματίας εάν ακολουθούσε το δικό του σχέδιο με την «ελπίδα» ότι αυτή η παρέμβαση θα οδηγήσει σε μόνιμες αλλαγές δηλ. εμπέδωση της κερδοφορίας ώστε να μην απαιτείται η συνεχής τροφοδότησης του ιδιώτη επιχειρηματία με το καύσιμο της κρατικής παρέμβασης. Η διαφορά έγκειται στον χρονικό ορίζοντα και άρα στο σχετικό ρίσκο που προκύπτει από την αλλοίωση της αγοραίας συνθήκης, ρίσκο που είναι μεγαλύτερο στην περίπτωση του μακροπρόθεσμου σχεδίου, ανάλογο με την χρονική διάρκεια και το μέγεθος της δέσμευσης των κεφαλαίων σε μια στρατηγική που μπορεί να αποδειχθεί λανθασμένη.

²⁴¹ Γενικοί στόχοι του 5^{ου} Γαλλικού σχεδίου, όπως αναφέρονται στο Schöllhammer(1967:168)

²⁴² «The Commission has three functions: to compile the plan, to oversee its execution, and to advise the government on economic matters in general», Cave & Hare (1981:70)

²⁴³ Estrin & Holmes (1983:110)

δια αυτού του τρόπου οι στόχοι του σχεδίου και να λαμβάνουν την υποστήριξη από τις εμπλεκόμενες κρατικές υπηρεσίες εφόσον η συμμόρφωση με το σχέδιο δεν είναι υποχρεωτική ούτε καν για το κρατικό οικονομικό επιτελείο και δεν προβλέπεται δια νόμου²⁴⁴. Η σχετική αυτονομία της Commissariat αποτέλεσε πηγή αντιφάσεων στην όλη ανάπτυξη του Γαλλικού οικονομικού σχεδιασμού²⁴⁵.

Η Commissariat ήταν ένα σχετικά αυτόνομο και συνειδητά ολιγομελές σώμα αποτελούμενο από μερικές δεκάδες μόνιμα μέλη²⁴⁶ και διατηρήθηκε έτσι καθόλη τη διάρκεια της ζωής της όχι μόνον για λόγους ευελιξίας²⁴⁷. Πέρα από τον επικεφαλής και τους άμεσους βοηθούς του, αποτελείται από ολιγομελή οριζόντια τμήματα (οικονομική, δημοσιονομική, περιφερειακή διεύθυνση) και κάθετους τομείς (αγροτικής οικονομίας, βιομηχανίας, ενέργειας, μεταφορών κ.λπ.). Τα οριζόντια τμήματα και οι κάθετοι τομείς που ουσιαστικά αποτελούν την εσωτερική δομή της Commissariat, δεν πρέπει να συγχέονται - αν και φαίνεται να υπάρχει μια αντιστοίχιση - με τις επιτροπές εκσυγχρονισμού που είναι πολυπληθείς επιτροπές που συγκροτούνται από αντιπροσώπους διαφόρων «κοινωνικών εταίρων» και διευθύνονται από στελέχη της Commissariat. Λόγω του ολιγομελούς της χαρακτήρα αλλά και εκ του αρχικού οργανωτικού σχεδιασμού της η Commissariat εξαρτάται εν πολλοίς για την παροχή μελετών, στατιστικών στοιχείων, αναφορών από μηχανισμούς και υπηρεσίες ευρισκόμενες κάτω από την ευθύνη διαφόρων υπουργείων και κυρίως του υπουργείου οικονομικών. Ενισχύεται επίσης για τη στελέχωση των τμημάτων της από στελέχη του κρατικού μηχανισμού, τα οποία δεν μισθοδοτούνται άμεσα από την Commissariat. Τα μέλη της συμμετέχουν σε αρκετά από τα βοηθητικά σώματα όπως οι επιτροπές σχεδιασμού ή παράγουν από κοινού αναφορές με άλλες επιτροπές ή τεχνικά σώματα. Ο τρόπος της οργανωτικής της συγκρότησης αποτέλεσε σημείο τριβών και συγκρούσεων²⁴⁸ και πεδίο αλληλοκάλυψης αρμοδιοτήτων με άλλα σώματα του οικονομικού

²⁴⁴ «The Planning Commission by itself exercises no direct powers over the economy. None of the targets and programmes of the plan is enforceable by law. Business (including the nationalized industries) is under no legal obligation to follow any of the plan's programmes. Nor does the planning Commission have any direct authority within the state bureaucracy over the administration of the whole range of state economic activities. The coercive implementation methods of planning are all under the control of the various ministries (mostly the Ministry of Finance).», Cohen(1977:29-30)

²⁴⁵ «The CGP has always had a somewhat ill-defined status in the French administrative system. Set up in 1946 as a quasi autonomous non-ministerial body, its influence has always depended on the prestige and personal status of its staff and in particular of its head, the Commissaire du Plan», Estrin & Holmes(1983:91)

²⁴⁶ The Planning Commission is small. Its payroll is probably one of the shortest in the entire French bureaucracy: full-time staff numbers under 130 people, including the usual contingent of chauffeurs, typists, secretaries, δικαστικοί επιμελητές και θυρωροί (huissiers and concierges); full-time 'planners' number about forty, Cohen(1977:28). Οι Estrin & Holmes (1981:91), βασιζόμενοι σε καταλόγους προσωπικού υπολογίζουν τον αριθμό των υπαλλήλων της επιτροπής στα 140.

²⁴⁷ «Such a deliberate restriction of personnel has three advantages: it makes it necessary to call on outside organizations to take part in the work; it avoids rousing any fears in other departments of state that the Commissariat might replace them and thus allows co-operation free from the usual worries about the demarcation of competence; and it results in the kind of tightly-knit team without any rigid division of labour which alone can acquire the bird's-eye view essential for any overall plan», Hirsch(1962:118)

²⁴⁸ «When the plan was established, the Commissariat General was assigned a coordinating function with respect to the various measures that might be required for its implementation. Partly because of

μηχανισμού του κράτους. Η αυτονομία της Commissariat από τους μηχανισμούς των υπουργείων, όντας μη ενσωματωμένη λειτουργικά στον κρατικό οικονομικό μηχανισμό, της έδινε τη δυνατότητα να έχει μια συνολική εικόνα, ώστε να επιδιώκει έναν σχεδιασμό που διέτρεχε τις αρμοδιότητες διαφορετικών υπουργείων χωρίς να υποτάσσεται στις επιμέρους προτεραιότητες του κάθε υπουργείου. Από την άλλη η «διστακτικότητα» στην απόδοση σε αυτήν εξουσιών και η έλλειψη νομοθετικής νομιμοποίησης που να επιτρέπουν την επιβολή του σχεδίου στις υπηρεσίες του κρατικού μηχανισμού, καθιστούσε μη αυτονόητη την ιδιοκτησία του σχεδίου από το σύνολο του κρατικού μηχανισμού - πόσο μάλλον την υποχρεωτικότητα ενσωμάτωσής του στις πολιτικές των υπουργείων - κάτι που κατά πάσα πιθανότητα αποτελούσε συνειδητή στρατηγική επιλογή, τελικά έκφραση της αντιφατικότητας του Γαλλικού σχεδιασμού.

2.4.2.1.2 Οι Επιτροπές Εκσυγχρονισμού

Ο θεσμός των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού (Commissions de Modernisation, αργότερα απλά Επιτροπών), θεωρείται μια πρωτότυπη επινόηση του Γαλλικού σχεδιασμού. Οι Επιτροπές Εκσυγχρονισμού εμφανίζονται ήδη από το πρώτο σχέδιο και αποτελούν μια από τις βασικές ιδέες του Monnet προωθούμενες από τότε ως ο πυρήνας του «συναινετικού σχεδιασμού» (planification concertee)²⁴⁹, αναπόσπαστο μέρος της «συναινετικής οικονομίας» (economie concertee)²⁵⁰, δηλ. μιας οικονομίας που πρέπει – κι υπονοείται ότι μπορεί – να αντιπροσωπεύει όλα τα επιμέρους συμφέροντα²⁵¹.

Οι Επιτροπές Εκσυγχρονισμού διακρίνονται σε κάθετες Επιτροπές και Οριζόντιες. Κάθε κάθετη Επιτροπή αντιπροσωπεύει κι έναν κλάδο από αυτούς που έχουν επιλεχτεί να συμπεριληφθούν στον σχεδιασμό και γι' αυτό ο αριθμός τους τείνει να μεγαλώνει καθώς αυξάνεται και ο αριθμός των κλάδων που συμπεριλαμβάνονται στο σχέδιο²⁵². Οι κάθετες Επιτροπές έχουν αντικείμενο τον καθορισμό των στόχων του κλάδου που αντιπροσωπεύουν, εξειδικεύοντας τις γενικές κατευθύνσεις (ποσοτικές και ποιοτικές) της κυβέρνησης που έχουν συγκροτηθεί μέσα από μια προκαταρκτική διαδικασία, κατά την οποία η Commissariat έχει προτείνει εναλλακτικούς μακροοικονομικούς στόχους. Ήταν στελεχωμένες από μέλη της Commissariat με συντονιστικό ρόλο και άλλα στελέχη του κρατικού μηχανισμού κυρίως του οικονομικού επιτελείου. Κυρίως όμως μετείχαν αντιπρόσωποι των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, της βιομηχανίας, των εργοδοτικών-επιχειρηματικών οργανώσεων, των αγροτικών οργανώσεων, των καταναλωτικών ενώσεων, των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Ο ρόλος των επιτροπών ήταν συμβουλευτικός - εισηγούνται αλλά δεν αποφασίζουν. Μέσω της διαβούλευσης επιδιωκόταν η επίτευξη συμφωνίας επί των κλαδικών στόχων, όμως στην ίδια τη διαδικασία της διαβούλευσης αποδιδόταν τέτοια ιδιαίτερη σημασία - ή τουλάχιστον

the resistance of other agencies, however, this function could not be exercised effectively.» Baum (2016:24)

²⁴⁹ «This participation by the people in the trade was typified by M. Monnet for the first Modernization Plan (1947-1960) as Agreed Planning (planification concertee)», Wickham (1963:340)

²⁵⁰ Η έννοια του *economie concertee*, ορίζεται ως ένα «σύστημα in which the representatives of the State . . . and enterprises meet in an organised manner to exchange information, to compare their blueprints for the future and to act together both in taking decisions and in establishing points of view on the intentions of the Government», Gruson(1957) αναφέρεται στο MacLennan(1963:339)

²⁵¹ *Secretariat General du Gouvernement*(1959:8), αναφέρεται στο Vasconcellos (1968:103)

²⁵² Οι 8 επιτροπές των 494 μελών του πρώτου σχεδίου γίνονται 31 επιτροπές των 2095 μελών στο 5^ο Σχέδιο, Schöllhammer (1969:77, Table I).

προβαλλόταν ως τέτοια - σαν από μόνη της να συνέβαλε στην προσχώρηση συναινετικά των επιχειρήσεων στους στόχους. Οι πολυμελείς αυτές ομάδες εργασίας²⁵³ συγκροτούνται και διατηρούνται κατά τη διάρκεια εκπόνησης του σχεδίου και διαλύονται μετά την τελική συγκρότησή του. Συνεδριάζουν ορισμένες φορές κατά τη διάρκεια της περιόδου του σχεδιασμού, όμως οι εργασίες τους συνεχίζονται μεταξύ των συνεδριάσεων με διαβουλεύσεις μεταξύ των μελών και των επικεφαλής που συνήθως είναι κρατικοί λειτουργοί, με συμπλήρωση ερωτηματολογίων και διαπραγματεύσεις ώστε να εξειδικευτούν οι κλαδικοί στόχοι – που βέβαια δεν είναι υποχρεωτικοί, ακόμα και αν υιοθετηθούν αρχικά από τους αντιπρόσωπους της βιομηχανίας.

Η συμβολή των Επιτροπών στην εξειδίκευση των στόχων και την συλλογή στοιχείων είναι εν πολλοίς αμφισβητήσιμη καθώς η ουσιαστική δουλειά επιτελείται από τα τμήματα της Commissariat και τις άλλες τεχνικές επιτροπές²⁵⁴, ενώ βέβαια δεν υπάρχει εκ των πραγμάτων δυνατότητα συλλογής στοιχείων από τις ξεχωριστές επιχειρήσεις, πράγμα που θα είχε ουσιαστικό νόημα για τον σχεδιασμό. Το μεγαλύτερο μέρος των επιτροπών αυτών και κυρίως αυτές που αφορούν μικρομεσαίες επιχειρήσεις δεν είναι πράγματι σε θέση να δημιουργήσουν συγκεντρωτικές προβλέψεις από τα σχέδια των επιμέρους επιχειρήσεων²⁵⁵. Η αποτελεσματικότητα επίσης της πολυδιαφημισμένης συμβολής των κάθετων Επιτροπών, ως ένα μέσο προσχώρησης στους κοινά αποδεκτούς στόχους του σχεδίου μέσω της ανοικτής διαβούλευσης είναι επίσης αμφισβητήσιμη²⁵⁶. Έτσι ο βασικός ρόλος των επιτροπών αυτών είναι ότι αποτέλεσαν τον μηχανισμό διαβούλευσης, διαπραγμάτευσης και συμβιβασμού των αντικρουόμενων συμφερόντων μεταξύ των επιχειρηματικών ομάδων, συμβιβασμού ή

²⁵³ Ο αριθμός των συμμετεχόντων στις διαδικασίες των Επιτροπών μπορεί να φτάνει τις μερικές χιλιάδες.

²⁵⁴ Replies [by the commissions] were sometimes rather summary and others inconsistent. A very big task of adjustment therefore fell to the staff of the SEEF through consultation with the rapporteurs and cross-checking with other Commissions. Hackett&Hackett(1963:143)

²⁵⁵ Hackett&Hackett(1963:144)

²⁵⁶ First, they facilitate the exchange of information; employers and unions are told about the possible development paths for the economy as a whole, and the planners collect information on particular sectors - a function of particular importance in the early days of planning, when statistics were poor. Second, they offer a forum for the articulation (if not the satisfaction) of interest-group demands, though consumers' interests are often under-represented. Third, it is the planners' hope that work in the commissions has an educational impact on those involved which encourages reform. Finally, the horizontal commissions allow new issues to be considered, or old problems to be viewed from a different perspective. We note that the usefulness of these functions, particularly the last three, is rather hard to evaluate, Cave & Hare (1981:73). Επίσης, «... for a long time one of the planners' objectives (through the commissions) was to establish a consensus. Some even hoped that the work of the commissions could give rise to a sort of contract or rather quasi-contract.», Ullmo (1975, p. 40). « ... Such hopes proved unrealistic, however, and this is scarcely surprising. The commissions contain representatives of groups with conflicting interests. Employers, who are normally represented by the members of trade associations and large firms, have had a rather ambivalent attitude towards planning, and in the commissions have opposed intervention or even inquiry into their own management strategies (see also the attack made in 1967 by the CNPF, the French employers' organisation, on the plan's potential role in the economy. Instead, employers have tended to interpret plan proposals and government recommendations as instructions, and have sought to gain via the commissions a quid pro quo for acceding to them», Ullmo(1974:294-6) και οι δύο αναφορές από το Ullmo(1974), αναφέρονται στο Cave & Hare (1981:72)

επιρροής τους επί της προτεινόμενης από την κυβέρνηση εθνικής στρατηγικής όπως εκφράζεται από το σχέδιο²⁵⁷.

Συνοψίζοντας, στις κάθετες (αλλά και στις οριζόντιες) Επιτροπές βασίζεται η λογική και ο χαρακτήρας της προεραϊκότητας του Γαλλικού σχεδιασμού. Η ύπαρξη τους εξυπηρετεί δύο λειτουργίες. Την συλλογή και την επαλήθευση των στοιχείων για την τρέχουσα αλλά κυρίως για την μελλοντική παραγωγή από την «αγορά», απευθείας από τους γνώστες της αγοράς, λόγω έλλειψης αξιόπιστων στατιστικών και τεχνικών μέσων και μεθόδων άντλησης στοιχείων. Ο ρόλος των εργοδοτικών οργανώσεων, των επιμελητηρίων και παρόμοιων θεσμών στην συλλογή στοιχείων ειδικά όταν η βιομηχανία την οποία αντιπροσωπεύουν δεν είναι ακόμα συγκεντρωμένη είναι προφανής²⁵⁸ οπότε η θεσμοποίηση της λειτουργίας αυτής με συμμετοχή των οργανώσεων αυτών στις Επιτροπές ελλείπει άλλων μεθόδων συλλογής πληροφοριών μπορεί να θεωρηθεί αυτονόητη εκείνη την εποχή, αν και ξεπερασμένη σήμερα. Η άλλη και ενδεχομένως σημαντικότερη λειτουργία τους είναι ότι αποτελούν το πεδίο της διαβούλευσης κι αμφίδρομης επιρροής της Commissariat και των λεγομένων «κοινωνικών εταίρων», μια λειτουργία με φανερές και καλυμμένες πλευρές. Αν και η εκπεφρασμένη λειτουργία τους Επιτροπών (κυρίως των κάθετων) είναι η αλληλοενημέρωση, δηλ. το άνοιγμα των χαρτιών και η αποκάλυψη των επιχειρηματικών σχεδίων των επιχειρήσεων – έτσι κι αλλιώς άκρως αμφισβητήσιμη λειτουργία εφόσον θίγει τον πυρήνα της επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας - η σιωπηρή λειτουργία τους δεν μπορεί παρά να περιστρέφεται γύρω από τη διαπραγμάτευση για την απόκτηση μεγαλύτερων μεριδίων και κερδών για τις συμμετέχουσες στο διάλογο μεγάλες, κυρίως, επιχειρήσεις και μάλιστα μέσω ενός διαλόγου με προνομιακούς εταίρους που δεν διεξάγεται πάντα στο τραπέζι των συνεδριάσεων των επιτροπών αυτών²⁵⁹. Υπό αυτήν την έννοια οι Επιτροπές αποτελούσαν πεδίο ενδοεπιχειρηματικής διαπραγμάτευσης αλλά και διαπραγμάτευσης μεταξύ των μεγάλων επιχειρήσεων και της κυβέρνησης με αντικείμενο την άντληση μεγαλύτερων μεριδίων της αγοράς, με επιδιαιτητή την Commissariat²⁶⁰.

Όμως η απεύθυνση δεν ήταν μονοσήμαντα στραμμένη μόνον στους επιχειρηματικούς κύκλους, αλλά επιδιώκεται η επίτευξη κοινωνικής συναίνεσης και κατά

²⁵⁷ «The power structure in which French planning operates determines the nature of the planning process. It is a bargaining process in which the contents of the plan are worked-out among the three principal parties: the Ministry of Finance, Big Business and the Planning Commission.», Cohen(1977:30)

²⁵⁸ «Trade associations have considerably strengthened their efficiency and stretched their responsibilities during the last twenty five years in France. Since the end of the war, they have noticeably acted as external suppliers of information, important for the proper working of planning. Some associations, for instance, collected, from their members, data both of a quantitative and non-quantitative nature which supplemented official statistics.», Wickham (1963:341)

²⁵⁹ «Important decisions contained in the over-all plan for an industry are not taken in plenary sessions of the modernisation commissions: they are made elsewhere, informally, in private, among a few key individuals.», Cohen(1977:70-71)

²⁶⁰ «After some parrying over the matter, the commission chairman told me that it was really the big firms themselves who have decided by negotiation which one was to undertake which investment—and when they were to take joint shares in some new company. The chairman himself stayed out of this struggle, as did the civil servants.», Granick(1962:154). Επίσης: «It is extremely difficult to find information on this point but the explanation that fits best is that the industry target set by the plan acts as a framework within which the firms negotiate to determine the shares that each will take», PEP(1963:345).

συνέπεια συνυπευθυνότητα και μεταβίβαση της ιδιοκτησίας του σχεδίου στους «κοινωνικούς εταίρους», σε όλες τις κοινωνικές τάξεις και στρώματα μέσω της αντιπροσώπευσης τους στις Επιτροπές. Η χρησιμοποίηση των επιτροπών αυτών ως μέσο προώθησης της ταξικής συνεργασίας, δια του εγκολπισμού από όλους, ανεξάρτητα από ταξικές διαφορές, των εθνικών στόχων και άρα την αναζήτηση θυσιών, υποχωρήσεων και συναίνεσης από «όλα τα μέρη», μέσω της κατάλληλης αντιπροσώπευσης, η κορπορατίστικη αυτή πλευρά²⁶¹, δεν μπορεί να υποτιμηθεί. Αν και υποτίθεται ότι υπάρχει καθολική αντιπροσώπευση των «κοινωνικών εταίρων» εντούτοις υπάρχει φροντίδα αυξημένης αντιπροσώπευσης ορισμένων ομάδων, επιχειρηματιών, κυβερνητικών ή κρατικών στελεχών. Εξάλλου σε αυτές τις Επιτροπές δεν τίθεται θέμα απόφασης μια και είναι συμβουλευτικά όργανα συλλογής απόψεων και πληροφοριών. Ο τελικός λόγος της εισήγησης των τελικών προτάσεων ανήκει στην Commissariat και η έγκριση στην κυβέρνηση και το κοινοβούλιο, οπότε η ευθύνη της στρατηγικής που αποτελεί το σχέδιο πέφτει στην κυβέρνηση, που σε τελευταία ανάλυση είναι η συνισταμένη των συμφερόντων που αντιπροσωπεύει²⁶².

Ο συναινετικός σχεδιασμός (planification concertée) ως συνισταμένη όλων των επιμέρους ισότιμα αντιπροσωπευόμενων συμφερόντων των κοινωνικών συνιστωσών δύσκολα στοιχειοθετείται τουλάχιστον με βάση την οργάνωση και λειτουργία των κάθετων Επιτροπών και ίσως δικαιολογημένα η λειτουργία αυτών των μηχανισμών να θεωρείται από ορισμένους ότι μπορεί να προσιδιάζει σε ένα είδος «καρτελοποιημένης» οικονομίας²⁶³ – τέτοιου είδους ενστάσεις εγείρονται φυσικά από την πλευρά της (νέο)φιλελεύθερης κριτικής, στην συγκεκριμένη περίπτωση «Αυστριακής» κοπής²⁶⁴. Όμως αυτή η πλευρά – του εκφυλισμού σε ένα είδος κορπορατισμού²⁶⁵ - αναδεικνύεται και από πιο μετριοπαθείς,

²⁶¹ «Watson has identified two distinct modes of planning in capitalist economies, technocratic and corporatist, which coexist in differing proportions according to circumstances. Technocratic planning is concerned with the technical problems of achieving consistency, in the sense of attempting to ensure an adequate balance between supplies and demands in a set of interlocking industries and markets. Corporatist planning, by contrast, is concerned with the political problem of achieving consensus between potentially conflicting social classes or interest groups», Devine(1988:44), το απόσπασμα αναφέρεται στο Watson(1977:44)

²⁶² «Within the government and administrative apparatus, the Planning Commission's role is solely one of conception, counsel and appraisal. It takes part in the procedure and the preparation of decisions, but it has no power of its own and administers no funds for economic action. This distribution of power shapes the planning process and determines the role of the Planning Commission. The Planning Commission must act as a broker among several power groups, of which big business and the Ministry of Finance are by far the most important.», Cohen(1977:30)

²⁶³ «... the commissions de modernisation fit into the third, corporatist, approach to planning.», «... The trade union representatives on the commissions have in fact complained that some of the key information and figures in the possession of the employers are never revealed in their presence, let alone discussed.» Shonfield (1965:231-232)

²⁶⁴ Όπως είναι αυτή της Lutz(1969), κυρίως κεφ. 16.

²⁶⁵ Σημειώνουμε ότι παρά την κριτική από την (νέο) φιλελεύθερη σκοπιά το κορπορατιστικό σύστημα δεν αμφισβητεί την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, που θεωρεί έναν από τους βασικούς πυλώνες του, ενώ το πρόταγμα του είναι η βελτίωση του καπιταλιστικού συστήματος και όχι η κατάργησή του : «In summary, let us recall the three main features of Corporatism: first, the necessity of restoring harmony among all social classes and groups, which compose the living body of the nation; second, private property must be retained as the best way to guarantee economic progress, productivity and wealth for all the parties involved in the process; and finally, State-licensed intermediaries must be formed as institutional links between State, society and market.» Torreggiani(2016:74). Ο έλεγχος της οικονομίας και του κράτους που στην κλασική μορφή της αστικής

ακόμα και υποστηρικτές του Γαλλικού σχεδιασμού²⁶⁶. Αν και οι συμφωνίες κάτω από το τραπέζι δεν έχουν ανάγκη την ύπαρξη ενός τέτοιου μηχανισμού όπως ο σχεδιασμός για να διενεργούνται, φαίνεται πως για ορισμένους ο κίνδυνος εδράζεται στη θεσμοποίηση του, στην άρση δηλ. του πέπλου.

Βασικό συστατικό ενός κεντρικού οικονομικού σχεδίου είναι η συνοχή του. Δηλαδή η αναλογικότητα της συμμετοχής και ο συντονισμός των πόρων χωροχρονικά στη διάρκεια της υλοποίησης του σχεδίου ώστε να επιτευχθεί ο κεντρικός στόχος. Με άλλα λόγια ο κεντρικός στόχος π.χ. ο ρυθμός ανάπτυξης μαζί με μια σειρά επιμέρους στόχους-περιορισμούς κοινωνικού αλλά και πολιτικού ή στρατηγικού χαρακτήρα (π.χ. μείωση των περιφερειακών αντιθέσεων, αλλαγή προσανατολισμού στην εκπαίδευση, εκπλήρωση έργων υποδομής, έμφαση στην καινοτομία κ.λπ.) θα πρέπει να μεταφράζεται σε επιμέρους στόχους των παραγωγικών κλάδων και με τέτοιο τρόπο ώστε να μην υπάρχει ούτε υπό- ούτε υπέρ-απασχόληση των πόρων. Αν και σε υψηλό επίπεδο αυτό μπορεί να επιτυγχάνεται με τη χρήση οικονομετρικών μοντέλων όπου η συνοχή είναι βασική προϋπόθεση της λειτουργίας τους, η διαδικασία περιπλέκεται όταν ο σχεδιασμός εμβαθύνεται και περιλαμβάνει μεγάλο πλήθος κλάδων, αλλά και όταν τα στοιχεία προέρχονται από μια διαδικασία διαβούλευσης όπως αυτή που στηρίζεται στις Επιτροπές Εκσυγχρονισμού. Η άλλη ομάδα των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού, οι οριζόντιες Επιτροπές έχουν την ευθύνη ακριβώς της συνοχής του σχεδιασμού, δηλ. του συντονισμού της παραγωγής των κλάδων, της τήρησης των αναλογιών ή αλλιώς της διασφάλισης ότι υπάρχει ισορροπία προσφοράς και ζήτησης στην αλυσίδα της παραγωγής και της κατανάλωσης, σε φυσικούς και χρηματικούς όρους («Γενική Οικονομική και Χρηματοδοτική Επιτροπή») ή σε ανθρώπινους πόρους («Επιτροπή Ανθρωπίνου Δυναμικού»), με βάση τους στόχους οι οποίοι έχουν παραχθεί από κάθε κάθετη Επιτροπή ξεχωριστά. Η τεχνική δουλειά εξασφάλισης της συνοχής-ισορροπίας γίνεται, από τον τεχνικό μηχανισμό του κράτους και τα μόνιμα μέλη της Commissariat υπό τον συντονισμό της «Ομάδας Εργασίας Ισορροπίας», η σημαντικότερη ίσως ομάδα εργασίας που ανήκει σε μία από τις οριζόντιες Επιτροπές την Γενική Επιτροπή Οικονομίας και Χρηματοδότησης. Όπως και το σύνολο των διαδικασιών των διαφόρων τεχνικών σωμάτων που συμβάλλουν στον σχεδιασμό, αρχικά ελλείπει υπολογιστικών συστημάτων η διαδικασία αυτή έπρεπε να γίνεται χειρόγραφα (μέσα από ένα είδος χειρόγραφης προσομοίωσης, την γνωστή διαδικασία επανάληψης της δοκιμής και του λάθους ή σταδιακής προσέγγισης) κι ως τέτοια ήταν χρονοβόρα και υπόκειτο σε μια σειρά περιορισμούς όπως ο βαθμός λεπτομέρειας που μπορούσε να επιτευχθεί (όσο τα υπολογιστικά μέσα είναι περιορισμένα τόσο ο βαθμός γενίκευσης είναι μεγαλύτερος και λιγότερο ακριβής). Και στις χρησιμοποιούμενες κι εδώ τεχνικές παρατηρείται μια εξέλιξη αντίστοιχη με την εξέλιξη της διαθεσιμότητας των

δημοκρατίας υλοποιείται μέσω ενός συμπλέγματος σχέσεων κι επιμέρους θεσμών που εξισορροπούν τα αντικρουόμενα επιχειρηματικά συμφέροντα και ταυτόχρονα συσκοτίζουν την ύπαρξη του ελέγχου αυτού, εδώ διενεργείται μέσω της θεσμοποιημένης διαβούλευσης και η κατανομή της αγοράς μεταξύ των διαφόρων επιχειρηματικών ομάδων διενεργείται πια φανερά.

²⁶⁶ Αν και «Every effort has been made to avoid repeating the experience of the Vichy Government, by setting up a new system of corporative government ...», Bauchet (1964:117), εντούτοις « There is a danger in relying on organized groups. National and regional contacts between the various interests and the Administration lead to something resembling a corporative system, which may create a kind of mutual agreement to the sole benefit of the leaders of the different camps.», Bauchet (1964:120)

υπολογιστικών μέσων και μεθόδων²⁶⁷ χωρίς όμως ποτέ να φτάσει σε αρκετά λεπτομερές επίπεδο όπως το επίπεδο της επιχείρησης έστω κάποιου μεγέθους. Αρχικά ακολουθείται μια αμιγώς μακροοικονομική μέθοδος με μεγάλο βαθμό γενίκευσης²⁶⁸ αργότερα γίνεται απόπειρα υιοθέτησης πινάκων εισροών-εκροών²⁶⁹ χωρίς όμως να υιοθετείται η μέθοδος αυτή πλήρως. Προς το τέλος της ζωής του Γαλλικού σχεδιασμού έχουμε την υιοθέτηση διαφόρων μοντέλων προσομοίωσης όπως το FIFI και το DMS²⁷⁰.

Είναι προφανές ότι τα αποτελέσματα των οριζόντιων Επιτροπών εξαρτώνται από την ποιότητα των προβλέψεων και γενικότερα των στοιχείων που παρέχουν οι κάθετες Επιτροπές κάθε άλλο παρά υψηλή και γι' αυτό αποτέλεσε ένα από τα αδύναμα σημεία του Γαλλικού σχεδιασμού. Η συνοχή του οικονομικού σχεδίου αποτελεί βασικό κριτήριο της ποιότητας του σχεδιασμού. Όμως στην περίπτωση του Γαλλικού σχεδιασμού η ύπαρξη συνοχής και συνέπειας προορίζεται να παίζει κι έναν ρόλο ανάλογο με αυτόν της διαβούλευσης των κάθετων Επιτροπών. Ως μέσο προώθησης της προσχώρησης των επιχειρήσεων στο οικονομικό σχέδιο. Η ύπαρξη συνοχής, συνέπειας, στιβαρότητας (μαζί με την αποφασιστικότητα προώθησης των στόχων από την κυβέρνηση) δείχνει τη ρεαλιστικότητα και αυξάνει την εμπιστοσύνη ότι το σχέδιο περιγράφει τον σωστό δρόμο, ικανός ψυχολογικός παράγοντας ώστε να συμπαρασύρει την προσχώρηση των επιχειρηματιών στους στόχους του σχεδίου²⁷¹. Η διαδικασία ελέγχου της συνοχής μέσω των οριζόντιων Επιτροπών αποτελεί ένα είδους επαλήθευσης της εφικτότητας του, που από μόνη της μπορεί να συμπαρασύρει

²⁶⁷ "Nowadays we take the use of econometric methods for granted, but far more elementary statistical methods had to be used in immediate postwar period, and no formal models were used until the 1970s. There was not even an effective national accounting system in the 1940s, so targets had to be constructed independently for each sector. Simple input-output techniques became available in the 1950s...The input-output techniques enabled the planners in the IIIrd and IVth Plans to develop coherent' targets for individual industries implied by a given overall growth rate for industrial production...", Estrin & Holmes(1983:98)

²⁶⁸ Η χρήση χοντροκομμένων μεθόδων υψηλής γενίκευσης και η εκτεταμένη χρήση της αναλογικής προβολής στο μέλλον αναδεικνύεται από την περιγραφή τους – αν και σε αρκετά γενική μορφή – από τους Bauchet(1964) και Hackett&Hackett(1963)

²⁶⁹ Για μια επισκόπηση της ιστορίας εφαρμογής της μεθόδου των πινάκων εισροών-εκροών κατά τη διάρκεια του Γαλλικού σχεδιασμού, βλ. Aujac(2004)

²⁷⁰ « ... forecasting became more sophisticated in the 1970s. The VIth and VIIth Plans employed formal and somewhat rigid econometric methods. ... The central element in forecasting for the VIth and VIIth Plans was the FIFI model, developed in the late 1960s under R. Courbis ... A large number of other models were also developed in the 1970s for use in government non-plan forecasting carried out in the DP and INSEE. ... none of these models could track a path through time or consider more than a limited number of variants In the late 1970s a new forecasting model, DMS, was developed ...», Estrin & Holmes(1983:98). Επίσης στο Estrin & Holmes(1983:κεφ. 5) υπάρχει μια γενική περιγραφή των μεθόδων και μοντέλων που χρησιμοποιήθηκαν. Για μια πιο αναλυτική ανασκόπηση των οικονομετρικών μοντέλων που χρησιμοποιήθηκαν στην ωριμότητα το Γαλλικού σχεδιασμού, βλ. Liggins (1975), ενώ μια σύντομη ανασκόπηση των μακρο-οικονομετρικών μοντέλων που χρησιμοποιήθηκαν, στο γαλλικό σχεδιασμό γενικά υπάρχει στο Welfe(2013), όπως και στα Courbis(1973) και Courbis(1991). Για μια γενική εισαγωγή στις διάφορες μεθόδους που χρησιμοποιούνται στον οικονομικό σχεδιασμό με αναφορά και στις μεθόδους του ενδεικτικού σχεδιασμού, βλ. Kenessey(1978, ενότητα 6).

²⁷¹ "... the Plan gives to each branch of activity some reassurance that it can obtain its supplies and dispose of its products without running into shortages or gluts.", Masse (1963:220).

την προσχώρηση των επιχειρηματιών στο σχέδιο . Συγκεκριμένα το σχέδιο «αποδεικνύει» την εφικτότητα του εφόσον με χρηματικούς και φυσικούς όρους «αποδεικνύεται» ότι :

- Επιτυγχάνεται ισορροπία στις διακλαδικές σχέσεις
- Επιτυγχάνονται οι ρυθμοί ανάπτυξης με βάση τις προβλέψεις, τις τάσεις και τις υπάρχουσες παραγωγικές δυνατότητες κι εφόσον εφαρμοστούν τα προβλεπόμενα μέτρα
- Επιτυγχάνεται χρηματοπιστωτική ισορροπία ή άλλως συμφωνία αποταμίευσης – επένδυσης
- Διασφαλίζεται η διαθεσιμότητα του απαιτούμενου ανθρώπινου δυναμικού με βάση της δημογραφικές τάσεις και την προβλεπόμενη ανάπτυξη των δεξιοτήτων που απαιτεί ο σχεδιασμός
- Επιτυγχάνεται συνολική συμφωνία προσφοράς και ζήτησης εκτός από διακλαδικό επίπεδο και σε επίπεδο συνολικής οικονομίας
- Υπάρχει η προβλεπόμενη ισορροπία στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών

Οι Επιτροπές Εκσυγχρονισμού προβλήθηκαν ως το απαύγασμα της δημοκρατικότητας του ενδεικτικού σχεδιασμού, ως πεδίο προώθησης μέσω μιας αυτόματης διαδικασίας της υιοθέτησης των στόχων του σχεδίου, ως εναλλακτική στον «αυταρχικό» κεντρικό σχεδιασμό στο έδαφος της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Στην πράξη, φαίνεται να επιτυγχάνεται αυτός ο «αυτοματισμός» μέσω του συγκερασμού ή και προώθησης επιμέρους ομαδικών ή ατομικών επιχειρηματικών συμφερόντων και όπου αυτό δεν επαρκεί με την καταφυγή σε μέτρα βιομηχανικής και γενικότερα οικονομικής πολιτικής προώθησης των στόχων του σχεδίου, δηλ. με την κρατική παρέμβαση διαμόρφωσης της επιχειρηματικής κερδοφορίας.

2.4.2.1.3 Τα Συμβουλευτικά Σώματα

Ο ρόλος των Συμβουλευτικών Σωμάτων είναι να γνωμοδοτούν επί των προτάσεων της Commissariat, την κυβέρνηση και το κοινοβούλιο. Αν και ορισμένα από αυτά προϋπάρχουν του 1^{ου} σχεδίου, έχοντας άλλες αρμοδιότητες, το πεδίο αναφοράς των Συμβουλευτικών Σωμάτων προσαρμόζεται και αλλάζει ο ρόλος τους ώστε να συμμετέχουν στη διαδικασία εκπόνησης του σχεδίου. Πέρα από την όποια τεχνική πλευρά έχει ο ρόλος τους, αν κρίνουμε από την σύνθεση και τη λειτουργία ορισμένων από τα σώματα αυτά η συναίνεση των «κοινωνικών εταίρων» στο πλαίσιο της «economie concertée», αποτελεί έναν από τους λόγους ύπαρξης και αυτών. Ένα τέτοιο όργανο είναι το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, διευρυμένη μετεξέλιξη του Οικονομικού Συμβουλίου, ένα σώμα που συνεχίζει την παράδοση άλλων σωμάτων στην Γαλλική κρατική διοίκηση όπως το «Εθνικό Οικονομικό Συμβούλιο»²⁷². Στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο συμμετέχουν εκπρόσωποι των

²⁷² «... in 1925, a National Economic Council was created to study the major questions affecting the economic life of the country and to 'bring together, in close solidarity all French social and productive forces. This body, of 47 members, represented three main groups: labour (30 members), the population and consumers (9 members), capital (8 members). It was purely consultative, and reported directly to

εργοδοτών, των εργαζομένων, των επαγγελματικών ενώσεων, ακαδημαϊκοί κ.τ.λ. και γνωμοδοτεί επί διαφόρων εισηγήσεων της Commissariat, αξιοποιώντας μία επιτροπή με τεχνικό προφίλ. Αποτέλεσμα της διαδικασίας γνωμοδότησης είναι οι αναφορές προς την κυβέρνηση στις οποίες η τελευταία βασίζει τις αποφάσεις της. Άλλο σώμα με γνωμοδοτικές αρμοδιότητες είναι το Ανώτερο Συμβούλιο Σχεδιασμού στο οποίο συμμετέχουν ανώτερα κρατικά και επιχειρηματικά στελέχη²⁷³.

2.4.2.1.4 Τα Τεχνικά σώματα

Η Commissariat, αποτελούμενη από ένα μικρό αριθμό επιτελικών στελεχών, βασιζόταν στην εξωτερική βοήθεια για να επιτελέσει την αναγκαία τεχνική δουλειά, δανειζόμενη τις υπηρεσίες τμημάτων ή και ολόκληρων υπηρεσιών που ανήκαν στον ευρύτερο κρατικό μηχανισμό. Ορισμένες από αυτές τις υπηρεσίες μπορεί να προϋπάρχουν αλλά αναμορφώνονται για τις ανάγκες του σχεδιασμού, άλλες συστήνονται ειδικά για αυτόν ή ιδρύονται στο πλαίσιο ευρύτερων αναγκών κάτω από διάφορα υπουργεία. Οι ανάγκες υποστήριξης του σχεδιασμού, τουλάχιστον για ορισμένες από αυτές, υπήρξε καταλύτης για την ίδρυση και τελικώς την εγκαθίδρυσή τους. Οι περισσότερες από τις υπηρεσίες αυτές είχαν ανεξάρτητη πορεία από αυτήν του σχεδιασμού, αυτονομήθηκαν από αυτόν και συνέχισαν να υπάρχουν με αναμορφωμένα παραδοτέα και μετά τη δύση του Γαλλικού σχεδιασμού. Ενσωματώθηκαν στον κρατικό μηχανισμό εξυπηρετώντας άλλες λειτουργίες όπως η διεξαγωγή των κρατικών πολιτικών, οικονομικών ή άλλων. Παρόμοιες υπηρεσίες εγκαθιδρύονται άλλωστε σε όλες σχεδόν τις αναπτυσσόμενες χώρες ανεξάρτητα από την μορφή του κρατικού παρεμβατισμού που η κάθε μια υιοθετεί.

Η συγκρότηση του σχεδίου έχει ανάγκη από στοιχεία διαφόρων πηγών (αλλά και μηχανισμούς επεξεργασίας των στοιχείων αυτών), όχι πάντα οικονομικού περιεχομένου, πάνω στα οποία βασίζονται η διερεύνηση των δυνατοτήτων, οι προβλέψεις και οι προβολές που απαιτούνται για το σχεδιασμό. Ιδιαίτερη σημασία έχει μια ομάδα στοιχείων, αυτά που συνιστούν την αποτύπωση της οικονομικής δραστηριότητας και αποτέλεσαν το σύστημα των Εθνικών Στατιστικών και Λογαριασμών. Η συγκρότηση του Συστήματος των Εθνικών Στατιστικών και Λογαριασμών είναι στην ουσία εδώ συνυφασμένη με τη διαδικασία του σχεδιασμού²⁷⁴, τροφοδοτεί και τροφοδοτήθηκε από την λογική της συγκρότησης του Γαλλικού σχεδιασμού²⁷⁵, που είναι σχεδιασμός που βασίζεται στη «γενίκευση» (aggregates)

the Prime Minister. With the formation of a Popular Front Government in 1936, the Council's membership was increased and it was given the novel task of arbitrator in industrial conflicts», Hackett & Hackett (1963:50)

²⁷³ Ο προεδρεύων του Συμβουλίου είναι ο Πρωθυπουργός κι έχει γύρω στα 60 μέλη, μεταξύ των οποίων είναι ο Υπουργός Οικονομικών, ο Κεντρικός Τραπεζίτης αλλά και πρόεδροι εργοδοτικών, αγροτικών, εργατικών ενώσεων., Hackett & Hackett (1963:57-58)

²⁷⁴ «Monnet wants a "balance-sheet" for the French Economy, similar to that of a firm», Vanoli (2005:430)

²⁷⁵ Η σχέση της ανάπτυξης του συστήματος των Εθνικών Λογαριασμών με τον σχεδιασμό είχε και ως συνέπεια διαφοροποιήσεις του Γαλλικού Συστήματος από τα Συστήματα Εθνικών Λογαριασμών της «Δύσης»: «Around 1950, two main systems seem to emerge as international references, although differences between countries - mainly in the West - are apparent both in approach and in the national solutions reached: the Soviet system on one side and the Anglo-Saxon on the other. In the western group however, the French will very rapidly assume a position diverging from the mainstream, and apply its main concepts only on a supplementary basis. For twenty years they will develop a system significantly apart from the predominant trends.», Vanoli(2005:43)

και όχι στη συγκεκριμένη επιχειρηματική μονάδα. Η περιστασιακή μέτρηση του εισοδήματος και η συλλογή στατιστικών στοιχείων υπάρχει ήδη σε ορισμένες χώρες²⁷⁶, ενώ η προσπάθεια χαρτογράφησης της οικονομίας με οικονομικούς και φυσικούς όρους είναι ήδη γνωστή και σε λειτουργία στην Σοβιετική Ένωση από την επαύριον ακόμα της Οκτωβριανής Επανάστασης και την εκπόνηση των πρώτων πλάνων²⁷⁷. Ανάλογες συστηματικές προσπάθειες στη «Δύση», η ανάπτυξη της Εθνικής Λογιστικής²⁷⁸, αρχίζουν μετά το μεσοπόλεμο και εντατικοποιούνται μετά τον 2° Παγκόσμιο Πόλεμο, ως συνέπεια της ανάπτυξης της μακροοικονομικής ανάλυσης, της λογικής των γενικεύσεων (aggregates) και της συμβολής στο θεωρητικό πεδίο της κϋνσιανής οπτικής.

Η συλλογή στοιχείων, η εφαρμογή στατιστικών μεθόδων, η μεθοδολογία και κατά συνέπεια η αξιόπιστη αποτύπωση των Εθνικών Λογαριασμών έφτασαν σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο ωριμότητας πολύ αργότερα. Είναι λογικό λοιπόν να υποθέσουμε ότι ο σχεδιασμός που σε μέγιστο βαθμό εξαρτάται από την ύπαρξη αξιόπιστων στοιχείων, η ανάπτυξη της μεθοδολογίας του και ο τρόπος αξιοποίησης των διαθέσιμων φτωχών στοιχείων δεν αποτέλεσε μια πλήρως ελεγχόμενη και πλήρως ορθολογική και αιτιοκρατούμενη διαδικασία. Το γεγονός αυτό συσκοτίζεται από διάφορες περιγραφές της διαδικασίας εκπόνησης των

²⁷⁶ Αν και ορισμένες καταγραφές του «Εθνικού Εισοδήματος» επιχειρείται να διενεργηθούν με ιδιωτική πρωτοβουλία ήδη από τον 17° αιώνα, μια συστηματικότερη καταγραφή του, υπό την επίβλεψη του Κράτους δεν είχε αρχίσει καν πριν τον μεσοπόλεμο. «Before the war, finance ministers either dismissed national income estimates as the idle speculation of academic minds and as having no practical utility whatsoever, or, at best referred to them merely as interesting information, for the accuracy of which they could not vouch», Studenski (1958:151-152), στο ίδιο υπάρχει μια αναλυτική ιστορία της εξέλιξης της μέτρησης του εθνικού εισοδήματος και μια εμβριθής μελέτη της εξέλιξης των συστημάτων των εθνικών λογαριασμών.

²⁷⁷ Ο υπολογισμός του εθνικού εισοδήματος άρχισε και κατ' επέκταση ο μηχανισμός συλλογής και καταγραφής στοιχείων δημιουργήθηκε στη Σοβιετική Ένωση από πολύ νωρίς, μια και ήταν αναγκαία προϋπόθεση του κεντρικού σχεδιασμού. Αυτό ασχέτως της μεθοδολογίας υπολογισμού του εθνικού εισοδήματος που χρησιμοποιήθηκε – που βέβαια διέφερε από αυτές των «Δυτικών» οικονομιών που άρχισε να διενεργείται πολύ αργότερα - του ρόλου του στο κεντρικό σχεδιασμό και των τεχνικών θεμάτων που αντιμετώπισε καθώς η οικονομία γιγαντωνόταν χωρίς οι τεχνικές να βελτιώνονται αντίστοιχα ή να ενσωματώνουν τις όποιες τεχνολογικές μεθόδους ήταν διαθέσιμες π.χ. δίκτυα υπολογιστών: «After the first world war the statistical pace accelerated. In the early 1920's the Central Statistical Administration of the Soviet Union compiled a large body of data on material outputs and their uses, cast in the form of an input-output table for 1923-24, as a basis for planning production. This was published in 1926 and the names associated with it are those of V. G. Groman and P. I. Popov. Similar work continued until 1932», Stone (1984). Τα πρώτα αυτά «Material balances», έχουν δημοσιευθεί στο Davies & Wheatcroft (1985). Επίσης: «In the middle 1920's, soon after the country's political and economic stabilization, the Soviet government began, in conjunction with the preparation of its long-range economic planning, the preparation and publication of national income estimates», Studenski (1958:351). Η αποτύπωση του συνόλου της οικονομίας ως αλληλοσυνδεόμενες ροές βέβαια υπάρχει ήδη από τον Francois Quesney (για μια μετάφραση του έργου του στην Αγγλική βλ. Quesnay (1972)), αλλά και τον Marx, με τα σχήματα αναπαραγωγής στο δεύτερο τόμο του Κεφαλαίου, (Marx(1979:κεφ 20, 21)). Η μεθοδολογία καταγραφής των εθνικών λογαριασμών συμβαδίζει με την εξέλιξη των εννοιών της Πολιτικής Οικονομίας, για μια εξέταση αυτού του θέματος βλ. Studenski (1958) και Bos(2003:17). Η συλλογή και καταγραφή των στατιστικών στοιχείων για τους εθνικούς λογαριασμούς και στατιστικές αν και προφανώς έχει βελτιωθεί, λόγω αδυναμίας να αντληθούν τα στοιχεία στην πηγή και για το σύνολο των επιχειρήσεων, εξακολουθεί να γίνεται εν πολλοίς στη βάση των γενικεύσεων και της δειγματοληψίας χωρίς πάντα να χρησιμοποιούνται οι πιο εκλεπτυσμένες τεχνικές, γι' αυτό το θέμα βλ. Bos(2003:17) και Bos(2019).

²⁷⁸ Για μια αναλυτική εξέταση της ανάπτυξης των συστημάτων Εθνικής Στατιστικής, βλ. Vanoli(2005)

Γαλλικών σχεδίων και των τεχνικών που χρησιμοποίησε, οι όποιες, σε μια προσπάθεια εκλογίκευσης της, δίνουν τη εντύπωση μιας πλήρως ελεγχόμενης και γεμάτης αυτοπεποίθησης διαδικασίας – γεγονός που προφανώς κάθε άλλο παρά ισχύει. Η απόδοση στη διαδικασία συγκρότησης του Γαλλικού σχεδίου αυτών των χαρακτηριστικών, είναι μεν χρήσιμη για την κατανόηση της λειτουργίας του σε υψηλό επίπεδο και θα την ακολουθήσουμε λίγο πολύ κι εδώ, όμως με την επισημάνση ότι αποτελεί μάλλον απόδοση των προθέσεων και όχι της μεθόδου αυτής καθαυτής όπως εφαρμόζοταν στην πράξη και θεωρητική συστηματοποίηση μιας όχι πάντα συστηματικής διαδικασίας, εκλογίκευση μιας διαδικασίας δοκιμών, διόρθωσης, αυτοσχεδιασμού και εικασιών (guesswork). Παρά την συνεχή προσπάθεια και την ενίσχυση των σωματών και υπηρεσιών που παρέχουν στατιστικές πληροφορίες, η ποιότητα των πληροφοριών αλλά και των μεθόδων παρέμεινε ένα διαχρονικό πρόβλημα (η υπολογιστική ισχύς λόγω της περιορισμένης ακόμα ανάπτυξης των ηλεκτρονικών υπολογιστών ήταν ένας ακόμα περιοριστικός παράγοντας στην ανάπτυξη κι εφαρμογή των τεχνικών και των μοντέλων που επιχειρήθηκε να χρησιμοποιηθούν στη διαδικασία εκπόνησης του σχεδίου) που έθετε και συγκεκριμένους περιορισμούς στην ποιότητα και τα όρια του συγκεκριμένου, Γαλλικής εκδοχής, σχεδιασμού²⁷⁹. Η ποιότητα των μελετών (που έχει αντίκτυπο στην ποιότητα των προβλέψεων), επιβαρύνεται πράγματι από την αδρότητα των μεθόδων που χρησιμοποιούνται, αν και γίνονται συν τω χρόνω πιο εκλεπτυσμένες. Παρατηρούμε μία (κατά)χρηση της αναλογικής προβολής στη βάση σταθερών σχέσεων, π.χ. της συνολικής παραγωγής με τους επιμέρους τομείς²⁸⁰ (όπως οι τομείς της ενέργειας ή οι μεταφορές), η ανάλυση της δομής της καταναλωτικής δαπάνης και των προτιμήσεων γίνεται με χρήση στατιστικών στοιχείων που παρέχονται από τις μελέτες που εκπονούν οι αντίστοιχες τεχνικές επιτροπές με την τεχνική των δημοσκοπήσεων χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα έτσι κι αλλιώς μη διαθέσιμα στοιχεία των επιχειρήσεων. Παρόμοια οι εκτιμήσεις για τις εξαγωγές βασίζονται σε εκτίμηση της ζήτησης από το εξωτερικό η οποία με τη σειρά της βασίζεται σε πολύ γενικά στοιχεία που αφορούν τις διεθνείς τάσεις και τις καταναλωτικές προτιμήσεις. Παρόμοιες μέθοδοι με χρήση της

²⁷⁹ A major obstacle, namely the extremely arduous and time consuming nature of the resolution of any but the simplest models, has been lifted since the electronic computer has become available, and its use for linear programming at the enterprise level has become a commonplace. A second difficulty still remains, i.e. the incomplete and imprecise, not to say unreliable, nature of the basic statistical information on which the relationships of the model rely», Hackett & Hackett (1963:293). Παρά τα εμπόδια που πράγματι τίθενται από τους τεχνικούς περιορισμούς, θεωρούμε ότι ωστόσο η κύρια αδυναμία δεν προέρχεται από εδώ, αλλά όπως αναλύουμε σε άλλα σημεία του κειμένου, οφείλεται στην ίδια τη φύση του Γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού, ως «ξεδοντιασμένος» σχεδιασμός των γενικεύσεων (aggregates), που επιδιώκει να επιβάλει τους στόχους στο συγκεκριμένο, χωρίς να μπορεί ούτε να θέλει να έχει έλεγχο των μέσων συμμόρφωσης στους στόχους που έθετε.

²⁸⁰ Ακόμα και η χρήση περισσότερο εκλεπτυσμένων μεθόδων δεν μπορεί να οδηγήσει σε αξιόπιστα αποτελέσματα λόγω της περιορισμένης ακρίβειας των πρωτογενών στοιχείων, που δεν προέρχονται από την γνώση των παραγωγικών δυνατοτήτων κάθε ξεχωριστής μονάδας. «The so-called “technology coefficient” of a sector was found by dividing the amount of each element of intermediate demand by the sector’s production total.», Aujac (2004:74). Για μία κριτική των λεγόμενων technological coefficient, βλ. Aujac (2004:81): «Hence we concluded that our value-based “technology coefficients” were unable to yield an authentic picture of the various production techniques and their evolution.». Γενικά η χρήση γενικών συντελεστών παραγωγής (σε επίπεδο κλάδου), αν και ίσως χρήσιμοι σε θεωρητικό επίπεδο ή για επαλήθευση, έχουν μικρή αξία στην πρακτική πλευρά του σχεδιασμού (οι πίνακες αυτοί χρησιμοποιούν αν γένει αξίες και δεν είναι άμεσα αξιοποιήσιμοι στο σχεδιασμό σε είδος – in kind).

αναλογικής προβολής χρησιμοποιούνται για τα ενδιάμεσα και τα κεφαλαιακά προϊόντα²⁸¹. Η ποιότητα των στοιχείων και των μεθόδων καθορίζεται κυρίως από την υφή του Γαλλικού σχεδιασμού. Κατά συνέπεια η αδυναμία συλλογής αναλυτικών στοιχείων, δεν οφείλεται μόνον σε τεχνικούς λόγους, αλλά και στη φύση του Γαλλικού σχεδιασμού που συνειδητά δεν είναι (και δεν θα μπορούσε να είναι) σχεδιασμός από το ειδικό στο γενικό, εφόσον είναι αδύνατον να υπάρχει έλεγχος των επιχειρηματικών μονάδων και άμεση συλλογή στοιχείων για τα επιχειρηματικά σχέδιά τους από αυτές, έτσι ώστε η προσφυγή σε έμμεσες μεθόδους συλλογής και καταγραφής στοιχείων να καθίσταται αναγκαία.

Τα τεχνικά σώματα που χρησιμοποιήθηκαν στη διαδικασία του Γαλλικού σχεδιασμού είναι τα παρακάτω:

- SEEF, Υπηρεσία Οικονομικών Μελετών τού Υπουργείου Οικονομικών (Service des Etudes Economiques et Financieres). Επιφορτίζεται με τη συλλογή στοιχείων εισοδημάτων για την εκπόνηση και τη διαχείριση των Εθνικών λογαριασμών και του Κρατικού Προϋπολογισμού. Τα στοιχεία τα οποία συλλέγει κι επεξεργάζεται δεν περιορίζονται σε αυτά που απαιτούνται για την εκπόνηση του προϋπολογισμού τα οποία αποτελούν μέρος μόνον των Εθνικών Λογαριασμών. Εξάλλου η εκπόνηση του προϋπολογισμού προϋπάρχει και αυτή υποστηριζόταν από στοιχεία τα οποία διέθετε μία υπηρεσία εντός του Υπουργείου Οικονομικών²⁸². Στην ουσία με την ίδρυση της SEEF έχουμε την έναρξη της παρακολούθησης των Εθνικών Λογαριασμών στη Γαλλία²⁸³. Δημιουργείται το 1950 (de facto)²⁸⁴, επίσημα το 1952²⁸⁵. Η εκπόνηση του σχεδίου στη βάση των συγκροτημένων από τη SEEF Εθνικών Λογαριασμών αρχίζει με το τρίτο σχέδιο, η χρήση των Εθνικών Λογαριασμών γίνεται συστηματική από το Τέταρτο σχέδιο²⁸⁶
- INSEE, Ινστιτούτο Στατιστικής και Οικονομικών Μελετών (Institut National des Statistiques et des Etudes Economiques). Το INSEE είναι ο προάγγελος της τυπικής Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας και συγκροτείται το 1946, ως υπηρεσία κάτω από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας από συγχώνευση διαφόρων κρατικών στατιστικών υπηρεσιών, η πιο παλιά εκ των οποίων προϋπάρχει ήδη από τις αρχές του 19^{ου}

²⁸¹ Οι μέθοδοι των πρώτων Γαλλικών Σχεδίων σε υψηλό επίπεδο περιγράφονται στο Bauchet(1964:κεφ. 2).

²⁸² «Since 1877, there had been a Statistical Office in the Ministry of Finance which had come progressively to undertake certain tasks of economic analysis of a financial character», Hackett & Hackett(1963:105)

²⁸³ «This department was very much involved in creating the national accounting system.» Liggins(1975:296,σημ.3)

²⁸⁴ Vanoli (2005:66, box 13)

²⁸⁵ Hackett & Hackett(1963:104)

²⁸⁶ «From the beginning of the preparation of the fourth plan ... extensively used.», Vanoli (2005:431)

αιώνα²⁸⁷, συγκεντρώνοντας όλες της αρμοδιότητες μιας τυπικής κρατικής στατιστικής υπηρεσίας, όπως την γνωρίζουμε σήμερα. Αρχικά η υπηρεσία αυτή ήταν υπεύθυνη για τη διενέργεια στατιστικών ερευνών (κλαδικές έρευνες, τιμές, προτιμήσεις νοικοκυριών κ.α.), αργότερα της δίδονται ορισμένες αρμοδιότητες που αρχικά ανήκαν στην SEEF (όπως π.χ. η συγκρότηση των παρελθοντικών Εθνικών Λογαριασμών). Τελικώς το σύνολο των αρμοδιοτήτων του SEEF, όσον αφορά τη δουλειά που σχετίζεται με τους Εθνικούς Λογαριασμούς μεταφέρεται σε αυτήν την Υπηρεσία το 1962²⁸⁸. Στο INSEE καταλήγει το σύνολο σχεδόν των στατιστικών αναλύσεων αλλά και η αρμοδιότητα της δημιουργίας των οικονομετρικών μοντέλων που αρχίζουν ουσιαστικά στα μέσα της δεκαετίας του 1960 με το μοντέλο FIFI²⁸⁹ - με συνέπεια οι άλλες ομάδες να ατονήσουν τουλάχιστον στη σχέση τους με τον σχεδιασμό.

- I.N.E.D., Ινστιτούτο Δημογραφικών Μελετών (Institut National des Etudes Demographiques). Αρμόδιο για την έρευνα των δημογραφικών τάσεων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Ιδρύθηκε το 1945 μετά την κατάργηση μιας αντίστοιχης υπηρεσίας που λειτουργούσε στο πλαίσιο της Κυβέρνησης του Vichy²⁹⁰. Αναγκαίο συστατικό του σχεδιασμού η δημογραφική ανάλυση και οι τάσεις, ώστε να καθοριστούν π.χ. η μελλοντική κατανάλωση, ο διαθέσιμος εργασιακός χρόνος, οι απαιτούμενες δεξιότητες και τα επαγγέλματα και κατ' επέκταση ο σχεδιασμός των απαιτούμενων υποδομών ώστε να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές ανάγκες κ.α.
- C.R.E.D.O.C., Κέντρο Καταναλωτικών Ερευνών (Centre de Recherches et de Documentation sur la Consommation). Ιδρυθέν το 1953 ως ανεξάρτητο Κέντρο ερευνών χωρίς να είναι άμεσα συνδεδεμένο με το μηχανισμό του σχεδιασμού, το κέντρο αυτό διενεργεί καταναλωτικές μελέτες όχι μόνο κρατικού ενδιαφέροντος αλλά και για ιδιώτες πελάτες²⁹¹, προφανώς προς χρήση για το marketing των προϊόντων τους. Οι μελέτες και οι προβλέψεις του C.R.E.D.O.C. είναι πολύ σημαντικές για τον σχεδιασμό γενικά μια και από την κατανάλωση εξαρτώνται μια σειρά από αλληλο-συσχετιζόμενες παράμετροι του σχεδίου, αλλά και για τον Γαλλικό

²⁸⁷ INSEE (2015)

²⁸⁸ Vanoli (2005:67, box 13)

²⁸⁹ «... work began on the preparation of a macro-economic model to assist in Plan preparation during the second half of 1966. ... The team set up to construct the model in the Programmes Division of the INSEE began by carrying out an in-depth analysis of several foreign macro-economic models, including the optimisation models being developed at the same time in Hungary under Kornai», Liggins(1975:88)

²⁹⁰ INED(2019)

²⁹¹ «In the past, the work done on contract for private clients had been about half total resources», Hacket & Hacket(1963:109)

σχεδιασμό ειδικά με την μετάθεση μεθοδολογικά του κέντρου ενδιαφέροντος του μετά το σχέδιο Monnet από την προσφορά στη ζήτηση²⁹² και αφορούν:

- Την τροφοδότηση στοιχείων για την τρέχουσα και την παρελθούσα κατανάλωση προς το τμήμα «νοικοκυριών» της SEEF για ενσωμάτωση των στοιχείων αυτών στους Εθνικούς Λογαριασμούς
 - Την έρευνα για τις καταναλωτικές προτιμήσεις, την καταναλωτική συμπεριφορά
 - Τις προβλέψεις της μελλοντικής ζήτησης καταναλωτικών προϊόντων ανά ομάδα προϊόντων, π.χ. ενέργεια, αυτοκίνητα, υφάσματα, φάρμακα, τρόφιμα κ.τ.λ., αλλά και των μελλοντικών στεγαστικών αναγκών. Τέτοιου είδους προβλέψεις – στων οποίων την ακρίβεια στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό η ποιότητα του σχεδιασμού - έχουν μεγάλο βαθμό αβεβαιότητας. Άλλες πηγές αβεβαιότητας για οποιονδήποτε σχεδιασμό είναι βέβαια οι διάφοροι εξωτερικοί παράγοντες – άλλες περισσότερο εξαρτώμενες από πολιτικοοικονομικές επιλογές όπως π.χ. ο βαθμός ενσωμάτωσης στο διεθνές περιβάλλον, άλλες λιγότερο όπως η κατάσταση στη διεθνή οικονομία άλλες καθόλου όπως οι περιβαλλοντικές συνθήκες.
- CEPREL, ερευνητικό κέντρο επί της μέσο- και μακροπρόθεσμης οικονομικής Ανάπτυξης (Centre d' Etudes de la Prospection Economique a Moyen et Long Termes και CERMAP, Κέντρο για την μαθηματική έρευνα επί του σχεδιασμού (Centre d'Etudes et de Recherche Mathematiques sur la Planification, αργότερα CEPREMAP (Centre d'Etudes Prospectives et de Recherches en Economie Mathématique Appliquées à la Planification) από τη συγχώνευση των CEPREL και CERMAP το 1967²⁹³. Αργότερα οι λειτουργίες που αφορούν τη μοντελοποίηση για το σχεδιασμό μεταφέρθηκαν εξολοκλήρου στο INSEE²⁹⁴, αν και το CEPREMAP, παρέμεινε σαν

²⁹² Hackett & Hackett(1963:109)

²⁹³ Paris School of Economics (χ. η.)

²⁹⁴ «CEPREMAP is not part of the economic administration, but it provides an economic planning research service for the CGP and other Government departments. In the sixties, when the centre was known as CERMAP and was lead by Professor Nataf, a great deal of macro-economic modelling work was done here. ... But, as the ministries set up their own programming and economic research units, CEPREMAP was called upon to do less and less 'mathematical economic modelling applied to planning', and the advent of the FIFI model in the late sixties, operated by the INSEE, brought down the final curtain on CEPREMAP's macro-model contributions», Liggins(1975:337). Η αλληλοκάλυψη των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών και των τεχνικών επιτροπών με αυτές του μηχανισμού του σχεδιασμού, ουσιαστικά ο ανταγωνισμός στην χρήση των υπηρεσιών των διαφόρων τεχνικών επιτροπών μεταξύ της Commissariat και των υπουργείων αναδεικνύει την αντιφατικότητα στην ανάπτυξη της μεθοδολογίας του σχεδιασμού, αλλά και τις δυσκολίες-διστακτικότητα ενσωμάτωσης του κεντρικού σχεδιασμού στην κρατική οικονομική διεύθυνση στο έδαφος του αγοραίου

ανεξάρτητη υπηρεσία. Οι δύο αυτές ολιγάριθμες υπηρεσίες (το προσωπικό δεν ξεπερνούσε κατά την αρχή της λειτουργίας τους τα δέκα), που συστάθηκαν το 1961 ήταν επιφορτισμένες με την εκπόνηση μεσο-μακροπρόθεσμων προβλέψεων και των διαφόρων αναπτυξιακών οικονομετρικών μοντέλων, που χρησιμοποιούνται για την επαλήθευση του σχεδιασμού, αλλά και στο πλαίσιο των συνεχών προσπαθειών αντικατάστασης της προσεγγιστικής κι εν πολλοίς «χειρόγραφης» διαδικασίας εκπόνησης του σχεδίου με αναλυτικές – μαθηματικές μεθόδους και τη χρήση μοντέλων. Αργότερα τα οικονομετρικά μοντέλα ταυτίστηκαν σχεδόν με την έννοια του ενδεικτικού σχεδιασμού, έως ότου περιοριστούν στην χρήση ανεξάρτητα από το σχεδιασμό για την μακροοικονομική μοντελοποίηση και πρόβλεψη²⁹⁵. Η χρήση μοντέλων έγινε αργά και με παλινωδίες στην ιστορία του Γαλλικού σχεδιασμού – ουσιαστικά από το 5^ο σχέδιο και μετά²⁹⁶ - γεγονός που οφείλεται βέβαια σε ένα βαθμό στην χαμηλή ανάπτυξη των υπολογιστικών μεθόδων και της υπολογιστικής ισχύος, αλλά και στις αποτυχίες που συνόδευαν την εισαγωγή τέτοιων μεθόδων, στην μη επιβεβαιωμένη προβλεπτική τους ικανότητα αλλά και στην μη στιβαρή θεωρητική βάση στην οποία στηρίζονταν αυτές οι τεχνικές.

συστήματος. Ο κεντρικός σχεδιασμός της Commissariat, συγκρουόταν με τους επιμέρους σχεδιασμούς των υπουργείων αλλά και τον «εφήμερο» σχεδιασμό στο πλαίσιο του κρατικού προϋπολογισμού, αντανάκλασεις με τη σειρά τους αντικρουόμενων συμφερόντων που ενδεχομένως δεν μπορούσαν να βρουν διέξοδο στον σχεδιασμό της Commissariat. Η επιρροή της Commissariat επί του κρατικού τομέα επιχειρείτο να ασκηθεί και με τη συμμετοχή στελεχών των υπουργείων στις επιτροπές σχεδιασμού: «The necessary close collaboration between the Budget Directorate and the Planning Commissariat is achieved by having the Director of the Budget or his representatives as ex-officio members in all Planning Commissions.», Schöllhammer (1967:63).

²⁹⁵ Κατά τη δεκαετία του 1970 «emphasis is now on general and normative economics (i.e. theoretical and conceptual), and monographic and descriptive economics (i.e. practical and empirical), covering a very wide range of subjects. Under the first category, research was undertaken on:

- (i) economic equilibrium and the theory of games;
- (ii) economic organisation and the theory of teams;
- (iii) the dynamic linkage problem (completion of the OPTIMIX study);
- (iv) monetary economics; and
- (v) environment policy.

The research programmes listed in the second major category were:

- (i) statistical analysis of education;
- (ii) analysis of French public expenditure;
- (iii) foreign trade;
- (iv) French housing policy; and
- (v) a production function for the cement industry», Liggins(1975:339)

²⁹⁶ Η συζήτηση για τη χρήση μοντέλων αρχίζει προς το τέλος του 4^{ου} σχεδίου: «Parallel with the work on the Fourth Plan, a methodological debate was proceeding among the members of the small band of technicians grouped around the Commissaire General on the planning methods to be adopted for the future once the Fourth Plan was completed», Hackett & Hackett (1963:292). Πιο συστηματικές χρήσεις έχουμε στο 6^ο Σχέδιο. Μια ανασκόπηση των χρησιμοποιούμενων μοντέλων έως το 7^ο Σχέδιο περιέχεται στο Liggins(1975).

Σημειώνουμε πως οι παραπάνω υπηρεσίες δεν δρούσαν αυτόνομα, συνεργάζονταν μεταξύ τους (όπως και με διάφορες άλλες υπηρεσίες διαφόρων υπουργείων) με συνεκτικό στοιχείο την Commissariat²⁹⁷ και τα διάφορα τμήματά της, για να συλλέξουν από κοινού μια σειρά από στατιστικές πληροφορίες που αν και αναγκαίες για τις επεξεργασίες των διαφόρων υπουργείων, δεν ήταν διαθέσιμες στην πηγή και η εκπόνηση του σχεδίου τις κάνει επιτακτικά αναγκαίες, που συνοψίζοντας είναι πληροφορίες για τις καταναλωτικές οικογενειακές δαπάνες, την απασχόληση, την εκπαίδευση και την επαγγελματική επιμόρφωση, φυσικά για την παραγωγή, τις επενδύσεις, τις εμπορικές συναλλαγές εσωτερικές και εξωτερικές, τον τουρισμό έως στατιστικά για την υγιεινή και ασφάλεια, και τις περιφέρειες. Αναφέρουμε εδώ αυτές τις αυτονόητες απαιτήσεις για να καταδείξουμε ότι αυτές οι πληροφορίες δεν ήταν διαθέσιμες έως τώρα. Αλλά ούτε και τώρα επιδιώκεται να αντληθούν τα στοιχεία από την πηγή (εκτός ίσως από τις περιοδικές απογραφές), αλλά χρησιμοποιώντας έμμεσους κυρίως τρόπους ή δειγματοληπτικές έρευνες²⁹⁸ που πέρα από μία εγγενής αδυναμία του Γαλλικού σχεδιασμού αποτελεί και αδυναμία γενικότερα του συστήματος συλλογής στοιχείων ακόμα και του σύγχρονου συστήματος συγκρότησης των Εθνικών Στατιστικών²⁹⁹.

Τέλος με την πάροδο του χρόνου οι λειτουργίες πρόβλεψης και αναφορών που σχετίζονται με το σχέδιο συγκεντρώνονται τελικά σε δύο υπηρεσίες στο INSEE και τη Διεύθυνση Προβλέψεων του Υπουργείου Οικονομικών, με τις υπόλοιπες υπηρεσίες να παρέχουν απλά τα στοιχεία προς επεξεργασία³⁰⁰.

2.4.2.1.5 Οι χρηματοπιστωτικοί θεσμοί.

Αν και τα χρηματοπιστωτικά θεσμικά όργανα δεν ανήκουν ευθέως στον μηχανισμό του σχεδιασμού, ωστόσο – δυνητικά - αποτελούν τα βασικά εργαλεία προώθησης των στόχων του οικονομικού σχεδίου ως όργανα εκτέλεσης της χρηματοπιστωτικής πολιτικής της Κυβέρνησης δηλ. επηρεασμού των επενδυτικών πρωτοβουλιών. Παρόλα αυτά ως ακόμα μια ένδειξη της αντιφατικής ανάπτυξης του Γαλλικού σχεδιασμού τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα δεν είναι υποχρεωμένα να συμμορφώνονται με τις επιταγές του σχεδίου, δηλ. δεν υποχρεούνται να δανείζουν επενδυτικά έργα συμβατά με το σχεδιασμό, παρότι το σύνολο των τραπεζών είναι υπό κρατικό έλεγχο. Επιπλέον δεν έχει αναπτυχθεί κάποιος θεσμός που να είναι αμιγώς υπεύθυνος για τον κεντρικό σχεδιασμό των χρηματοδοτήσεων και κυρίως για τον συντονισμό των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων ώστε οι χρηματοδοτήσεις από τη μια να συμμορφώνονται με το σχέδιο και από την άλλη να διασφαλίζεται ότι οι επενδύσεις είναι αλληλοσυμπληρούμενες και να αποφεύγονται οι επικαλύψεις. Η ύπαρξη ενός τέτοιου

²⁹⁷ The bulk of the work will fall to the INSEE, with the assistance of the CREDOC for the more specialized studies on consumption. The INED will be called upon to study the results of the 1962 population census in collaboration with the INSEE. Other bodies such as the Social Security Administration and the University Statistical Bureau will also be invited to collaborate, Hackett & Hackett(1963:303)

²⁹⁸ Π.χ. Για την κατανάλωση, για το έτος 1962-1963 προγραμματίζεται μία έρευνα σε 20.000 νοικοκυριά, για την απασχόληση προγραμματίζεται έρευνα σε 50.000 νοικοκυριά, για την παραγωγή, το εμπόριο και τις επενδύσεις προγραμματίζεται βιομηχανική απογραφή για το 1963 κ.ο.κ., βλ. αναλυτικότερα Hacket & Hacket(1963:302-307)

²⁹⁹ Για τις «ενδιαφέρουσες» τεχνικές και έμμεσους τρόπους που πρέπει να διέλθουν τα τμήματα συλλογής στοιχείων των στατιστικών υπηρεσιών του κράτους ακόμα και σήμερα για να τροφοδοτηθεί το σύστημα των Εθνικών Λογαριασμών, βλ. Bos(2009)

³⁰⁰ Liggins(1975:12-13, πιν. 1.1)

ασφυκτικού και κεντρικού ελέγχου των επενδυτικών χρηματοδοτήσεων δεν συνάδει με τη φύση του ενδεικτικού σχεδιασμού³⁰¹. Η ανάγκη ύπαρξης των χρηματοπιστωτικών μέσων επιβολής των στόχων του σχεδίου³⁰² αποτελεί παραδοχή ότι η βασική υπόθεση του ενδεικτικού σχεδιασμού περί αυτόματης προσαρμογής της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας μόνο και μόνο από την ύπαρξη ενός στιβαρού οικονομικού σχεδίου δεν ισχύει και ότι πράγματι μερίδα των επιχειρηματιών μπορεί να ακολουθεί στρατηγική ασύμβατη με το σχέδιο. Βέβαια η στενή σύνδεση του χρηματοπιστωτικού συστήματος με το οικονομικό σχέδιο π.χ. με τον αποκλεισμό από την χρηματοδότηση ασύμβατων με το σχέδιο επιχειρηματικών πρωτοβουλιών - αυτή δηλαδή η επίδειξη υπέρμετρης αυτοπεποίθησης στην ορθότητα των αμφισβητήσιμων στρατηγικών επιλογών του σχεδίου - αναιρεί τον πυρήνα της λογικής ενδεικτικού σχεδιασμού, ως σχεδιασμού ελεύθερης προσχώρησης, προσκρούει στη λογική του συστήματος της αγοράς εφόσον θα αρνούνταν χρηματοδότηση σε μη συμβατά με το σχέδιο αλλά κερδοφόρα επενδυτικά έργα.

Το 1955 ιδρύεται το ταμείο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης (Fondes de Development Economique et Social (FDES)), ένα ταμείο κάτω από το υπουργείο οικονομικών με σκοπό την χρηματοδότηση συμβατών με το σχέδιο επενδύσεων, που αποτελεί διάδοχο άλλων μηχανισμών όπως του Fonds National de Modernisation et d'Equipment και του Fonds National de Productivite. Παρά την εξειδίκευση του, η έλλειψη γενικότερου συντονισμού με τα υπόλοιπα ιδρύματα του δίνει έναν συμπληρωματικό ρόλο, χωρίς να καταφέρει να λειτουργήσει καθαρά ως ο χρηματοδότης του σχεδίου.

2.4.2.1.6 Τα Σώματα περιφερειακής πολιτικής

Στην πορεία του Γαλλικού σχεδιασμού ιδρύονται σώματα περιφερειακής πολιτικής ώστε να υποστηριχθεί η αντιμετώπιση του περιφερειακού προβλήματος, να αντιμετωπιστούν οι συνέπιες της ανισομέρειας της ανάπτυξης των περιφερειών, με πιο τρανταχτή εκδήλωση των προβλημάτων αυτών την υπερσυγκέντρωση της βιομηχανίας στην περιοχή του Παρισιού.

2.4.2.1.7 Τα κέντρα απόφασης

Οι τελικές αποφάσεις και εγκρίσεις δίδονται από την κυβέρνηση και το κοινοβούλιο. Ο έλεγχος του σχεδιασμού από την κυβέρνηση και το κοινοβούλιο εκδηλώνεται μέσω διαφόρων διαύλων:

- Τα στελέχη της Commissariat διορίζονται από την κυβέρνηση

³⁰¹ An obstacle in the way of a more selective and active credit policy (in addition to the reasons which explain the continued autonomous character of the nationalized banking sector, and which are of a political, even sociological, nature) lies in the fact that the Plan is not a plan for firms but for branches. This means that there are no precise objectives for each firm which could be given to the banks and which would guide them in their credit granting. In other words, the Plan remains largely an exercise in macro economics whereas the banker needs micro-economic criteria which are operative concerns for him. No satisfactory solution to this problem has been found but it has been suggested that the Planning Commissions could be invited to draw up norms for each sector, Hackett & Hackett (1963:352).

³⁰² Η ύπαρξη χρηματοδοτικών εργαλείων είναι σύμφυτη με τη λειτουργία του αγοραίου συστήματος, εδώ εννοούμε τη χρήση των χρηματοδοτικών εργαλείων ως μέσο συμμόρφωσης των ιδιωτικών επιχειρήσεων στο σχέδιο.

- Το σχέδιο σε όλα τα στάδια εκπόνησης του ακολουθεί τις γενικές κατευθύνσεις της κυβέρνησης ως προς τους γενικούς στόχους και τις διάφορες πολιτικές προτεραιότητες
- Η επιλογή των μακροοικονομικών στόχων γίνεται από την κυβέρνηση αφού στο αρχικό μακροοικονομικό επίπεδο γίνουν παρατηρήσεις από το «Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο»
- Στελέχη των υπουργείων συμμετέχουν στις επιτροπές
- Το τελικό σχέδιο που υποβάλλεται από την Commissariat στην κυβέρνηση κατατίθεται προς έγκριση στο Κοινοβούλιο.

Φυσικά η κυβέρνηση διαθέτει όλο το νομοθετικό οπλοστάσιο αλλά και τα δημοσιονομικά, νομισματικά ή χρηματοδοτικά μέσα που φυσικά ελέγχει για να μπορέσει να εφαρμόσει ή να μην εφαρμόσει το σχέδιο εάν το επιθυμεί. Πρέπει να διαχωριστεί ωστόσο η παροχή έγκρισης από την υποχρεωτικότητα της συμμόρφωσης. Η εγκρίσεις που δίδονται σε κάθε ξεχωριστή φάση συγκρότησης του σχεδίου σημαίνει την δυνατότητα η Commissariat να προχωρήσει στο επόμενο στάδιο. Δεν σημαίνει όμως την υιοθέτησή και ενσωμάτωση του στην πολιτική των υπουργείων. Η παρουσιαζόμενη διάσταση μεταξύ των βραχυπρόθεσμων αναγκών της οικονομικής πολιτικής και των στόχων του σχεδίου σχεδόν πάντα επιλύεται εις βάρος του σχεδιασμού. Το θέμα της νομοθετικής κατοχύρωσης και της άρσης της επικάλυψης αρμοδιοτήτων δεν επιλύθηκε καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του Γαλλικού σχεδιασμού, πράγμα που υποβάλλει το συμπέρασμα ότι αυτό αποτελούσε συνειδητή επιλογή - αντανάκλαση της έλλειψης ισχυρής πεποίθησης ως προς τη δύναμη του σχεδιασμού ως μέσο έκφρασης της ορθής στρατηγικής, πλευρά του γεγονότος αυτού αποτελούσε ο χαρακτήρας του Γαλλικού σχεδιασμού ως ενδεικτικός, την πρόκριση της οικειοθελούς προσχώρησης δια της συμφωνίας-συναίνεσης, ρητής ή υπόρρητης έναντι της χρήσης ισχυρότερων μέσων επιβολής.

2.4.2.2 Η ενδεικτικότητα του σχεδίου και τα μέσα επιβολής.

Η παλινδρόμηση μεταξύ των χρήσης διοικητικών ή οικονομικών μέσων και της υποτιθέμενα αυτόματης προσαρμογής των ιδιωτικών επιχειρήσεων στο σχέδιο, διατρέχει όλη τη διάρκεια του Γαλλικού σχεδιασμού, με μία σταδιακή εξασθένιση των πρώτων³⁰³ και έχει τη βάση της σε υπαρκτές αντιφάσεις που προέρχονται από την ίδια τη φύση του Γαλλικού σχεδιασμού που όπως έχουμε αναφέρει είναι μεν ολιστικός, όμως παραμένει

³⁰³ «However, the heaviest use of the active instruments fell into the period of the fifties, and it has tapered off since the late sixties.», Holesovsky(1977:243)

πάντα ένας σχεδιασμός των τομέων³⁰⁴. Αποτελεί δε πεδίο αντιπαράθεσης³⁰⁵, η οποία είναι μάλιστα εμφανής στα ίδια τα κείμενα που συνοδεύουν τα Γαλλικά σχέδια, όπου οι αναφορές για οικειοθελή προσχώρηση συνυπάρχουν με την παράθεση μέσων «ενθάρρυνσης» των στόχων του σχεδίου³⁰⁶. Προέρχεται στην ουσία από την αντίφαση που συνοδεύει την «ανάγκη» επιβολής ενός οικονομικού κεντρικού σχεδιασμού στο έδαφος διατήρησης της καπιταλιστικής αγοράς, στην ανάγκη επιβολής ενός «αρμονικού» σχεδίου σε ένα σύστημα που ο χαοτικός χαρακτήρας, η «δημιουργική» σύγκρουση των αντιτιθέμενων και ταυτόχρονα αλληλεξαρτώμενων συμφερόντων, στην αναζήτηση της μεγιστοποίησης του κέρδους από κάθε ξεχωριστή επιχείρηση, αποτελεί την ουσία της λειτουργίας του. Άλλη έκφραση της αντίφασης αυτής ήταν η προαναφερθείσα μηδαμινή δυνατότητα από την Commissariat υπαγόρευσης των στόχων και επιβολής της ιδιοκτησίας του σχεδίου ακόμη και στις κρατικές υπηρεσίες, η αποφυγή νομοθετικής κατοχύρωσης των στόχων, η μη ενσωμάτωση τους στην πολιτική των υπουργείων η έλλειψη λογοδοσίας για την εφαρμογή του. Η προώθηση των στόχων του σχεδίου έπρεπε να διενεργείται μέσα από τη συνεχή διαβούλευση με τις κρατικές υπηρεσίες και κυρίως τα υπουργεία (ειδικά του υπουργείου οικονομικών) που κατείχαν τα εργαλεία προώθησής τους (κυρίως χρηματοδοτικά) αλλά και συνήθως διαφορετική ατζέντα. Η έγκριση από το κοινοβούλιο που δεν συνέβη άλλωστε για όλα τα σχέδια, έτσι κι αλλιώς δεν διασφάλιζε την συμμόρφωση με τους στόχους των ιδιωτικών επιχειρήσεων³⁰⁷ αλλά ούτε και των υπουργείων. Χαρακτηριστική είναι επίσης η μη λειτουργική ενσωμάτωσή της τρέχουσας

³⁰⁴ «The French Plan is a plan by branches, sometimes highly aggregated, and not a plan by firms or products.», P. Masse: 'Colloquium on Democratic Planning', reprinted in the Cahiers de la Republique, July 1962., αναφέρεται στο Hackett & Hackett(1963:261), Επίσης: What the Plan does contain, as we saw in Chapter XI, is a number of objectives of production and investment by main sectors with some indication of the trend in output in the others. Even the full statistical data behind the Plan do not go down to the firm level except in special cases where fairly large-scale investment projects are involved, for example the building of a steel mill» Hackett & Hackett(1963:261).

³⁰⁵ «At one time, the favorite topic of discussion was the issue of compulsion and voluntary adherence in the implementation of the plan. T», Holesovsky (1977:243). Η ορολογία που χρησιμοποιείται από διάφορους αναλυτές για τον χαρακτηρισμό των δύο παραπάνω λογικών διαφέρει, π.χ. οι «εξαναγκαστικοί» μέθοδοι ονομάζονται εξωγενή μέσα Lutz(1969:24-52), οικονομική εξαγορά («The plan compels industrial development and rationalization through the discriminatory use of a complicated assortment of state economic favours. The way these powers are generally used is easy to understand: the plan buys the co-operation of private firms », Chen(1977:21)), ενεργητικά στοιχεία στο σχεδιασμό («The planners have always been able to influence economic policy by means of a varying range of controls and incentives used to ensure the implementation of the Plan targets by the nationalized industries and in the private sector. M. Masse has referred to these as the 'active' elements of French planning;», MacLennan et al (1969:102)), ενώ η προαιρετική προσαρμογή στο Σχέδιο αναφέρεται ως χρήση ενδογενών μέσων, άρση της αβεβαιότητας και του ρίσκου, δύναμη της διάχυσης της πληροφορίας, λειτουργία μελλοντικών αγορών (forward markets), χρήση της πειθούς, δημοκρατικός σχεδιασμός κ.λπ.

³⁰⁶ Από το συνοδευτικό κείμενο του 4^{ου} γαλλικού σχεδίου όπως αναφέρεται στο Hackett & Hackett(1963:206): «conviction and fervour founded on a civic sense, a correct appreciation of self-interest and the participation of all economic and social forces in the preparation and application of the Plan». Από την άλλη στο ίδιο κείμενο παρατίθενται μια σειρά από μέσα που είναι διαθέσιμα για την προώθηση των στόχων του σχεδίου, βλ. Hackett & Hackett(1963:206-208)

³⁰⁷ «The Planning Commission by itself exercises no direct powers over the economy. None of the targets and programmes of the plan is enforceable by law. Business (including the nationalized industries) is under no legal obligation to follow any of the plan's programmes. Nor does the planning Commission have any direct authority within the state bureaucracy over the administration of the whole range of state economic activities.», Cohen(1977:29)

οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης στον σχεδιασμό³⁰⁸. Η έλλειψη σαφήνειας ως προς τις μεθόδους επιβολής αντανακλάται επίσης και στην κατά καιρούς δυσκολία χαρακτηρισμού του Γαλλικού σχεδιασμού³⁰⁹.

Η προβεβλημένη πλευρά του Γαλλικού σχεδιασμού είναι η λεγόμενη ενδεικτικότητα που αφορά την χρήση των λεγόμενων ενδογενών μεθόδων για την προώθηση εφαρμογής των στόχων³¹⁰, δηλ. την οικειοθελή, εθελοντική και προαιρετική προσχώρηση στο σχέδιο των επιχειρήσεων. Κατά την οπτική αυτή που αργότερα θα μετασχηματιστεί σε θεωρία, με βάση δύο έννοιες συχνής καταφυγής της δεσπόζουσας οικονομικής θεωρίας, την πληροφορία και την ψυχολογία, η ύπαρξη και μόνον του σχεδίου, η διαδικασία διαβούλευσης, η διαδικασία εκπόνησης του σχεδίου αυτή κάθε αυτή, δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε να υπαγορεύονται στις δυνάμεις της αγοράς, οι στόχοι και κατ' επέκταση ο συντονισμός και η κατανομή των μεριδίων. Η απόφαση για λιγότερη κατανάλωση σε ορισμένους τομείς π.χ. και περισσότερες επενδύσεις σε κάποιους άλλους όπως προβλέπεται από το σχέδιο θα έπρεπε να υιοθετείται αυτόματα, να αυτό-εκπληρώνεται και να επιλύεται διαφορετικά από ότι θα επιλύονταν χωρίς την ύπαρξη του σχεδίου. Ομοίως η κατανομή των μεριδίων της αγοράς μεταξύ των ανταγωνιστών παραγωγών ομοειδών προϊόντων αλλά και η εισδοχή νέων παιχτών στις υπάρχουσες αγορές αυτό-ρυθμίζονται εκ των προτέρων με βάση την θετική επιρροή του σχεδιασμού.

Όμως η φιλολογία περί ενδεικτικότητας και οι προσδοκίες ήταν δυσανάλογα παρούσες σε σχέση με την αποτελεσματικότητα της μεθόδου. Εάν το γαλλικό σχέδιο παρέμενε σε αυτό για το οποίο θεωρείται ιδιαίτερο δηλ. στην προαιρετικότητά του, τότε η διαδικασία σχεδιασμού θα ταυτιζόταν λίγο πολύ με την διαδικασία εφαρμογής του. Δηλ. θα περιοριζόταν σε μια ευρεία έστω έρευνα αγοράς ή σε ένα μέσο «διαπαιδαγώγησης» της αγοράς³¹¹. Παρά την επίκληση της οικειοθελούς προσχώρησης η αποτελεσματική εφαρμογή

³⁰⁸ Το πρόγραμμα λειτουργεί παράλληλα της οικονομικής πολιτικής χωρίς η δεύτερη να υποτάσσεται στους στόχους του πρώτου. «The attempt to maintain a firm link between the annual budget and the quinquennial plan in France has regularly run into difficulties, with Debre's desire to make the budget the handmaiden of the plan being thwarted by Giscard d'Estaing's view that the short-term rigors of the budget should have priority over the inflationary propensities of the plan,» Hayward(1975:292). Ο αυτονόητος συντονισμός του σχεδίου με τον κρατικό προϋπολογισμό έπρεπε να γίνει κυβερνητική εξαγγελία μόλις στο 4^ο Σχέδιο «... ο υπουργός οικονομικών M. Giscard d'Estaing, indicated that the annual budget would be worked out in the context of the Plan, and that economic policy generally would be formulated with reference to its objectives. ...», MacLennan et al (1969:84), ενώ μόλις στο 5ο Σχέδιο γίνεται προσπάθεια «... to integrate medium-term programmes with short-term economic policy aimed at preventing fluctuations in the economy.», MacLennan et al (1969:93).

³⁰⁹ Π.χ. Κατά τον Masse, ο Γαλλικός σχεδιασμός ως ενεργητικός (active) «French planning is less than imperative, more than indicative, and could more accurately be described as active planning», Masse(1966:vii).

³¹⁰ «... 'indicative planning' in its pure form (of prediction only) appear 'active' by virtue solely of what we referred to earlier as endogenous methods of implementation (or the 'internal force' of the Plan) as opposed to exogenous methods (or 'external forces'). According to this logic the Plan is self-implementing.», Lutz(1969:54). «The pure philosophy of French planning held to the view that the plans do not need to be enforced by any exogenous instruments.», Holesovsky (1977:243)

³¹¹ «... in many industrial sectors it appears more appropriate to see in the Plan an attempt at a 'generalized market research'.», P. Masse, Lecture at the National Economic Institute, Dublin, April 1962, αναφέρεται στο Hackett & Hackett(1963:262)

του σχεδίου απαιτούσε μέτρα χειραγώγησης της κερδοφορίας, δηλ. την έμπρακτη επίδειξη δέσμευσης από το Γαλλικό κράτος για την άμεση κερδοφορία τους εάν οι επιχειρήσεις προσχωρούσαν στο σχέδιο και αυτό σήμαινε την προσφυγή σε μέσα οικονομικού κατά κύριο λόγο «καταναγκασμού». Δηλ. στη χρήση των εργαλείων της δημοσιονομικής, νομισματικής, βιομηχανικής και περιφερειακής πολιτικής³¹².

Τα μέσα διοικητικού³¹³ αλλά κυρίως οικονομικού ελέγχου ή καταναγκασμού – τα λεγόμενα εξωγενή μέσα³¹⁴ – και η προώθηση κατά καιρούς πειραματισμών που σκοπό είχαν την εύρεση μεθόδων επιβολής των στόχων στα οικονομικά υποκείμενα, ήταν πράγματι πάντα παρόντα αν και εξασθενούν σταδιακά καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του Γαλλικού σχεδιασμού. Οι βασικοί τομείς του σχεδίου επιδιώκεται αρχικά να διευρυνθούν ώστε να διευρυνθεί και η υποχρεωτικότητα, μετονομάζοντάς τους σε «βασικές λειτουργίες»³¹⁵ στο δεύτερο σχέδιο (οι δραστηριότητες των Βασικών λειτουργιών επιβλέπονται στενά, ενώ οι μη βασικές λειτουργίες δεν λαμβάνουν υποχρεωτικές οδηγίες), σε επιτακτικά καθήκοντα» στο τρίτο³¹⁶. Η χρήση του οικονομικού «καταναγκασμού» υπό τη μορφή των μέτρων οικονομικής (νομισματικής ή δημοσιονομικής αλλά και βιομηχανικής ή περιφερειακής πολιτικής) δεν είναι φυσικά ξένη στη διαχείριση του οικονομικού συστήματος και δε προϋποθέτει την

³¹² «The indicative planning mechanism is not an adequate tool to accomplish the objectives of the third plan. ... The conflict between higher investment and higher consumption breaks down the self-implementing machinery of indicative planning. The only way such an objective can be realised is by coercion: the resource allocation priorities must be forced on the economy in some way or another.», Cohen(1977:17)

³¹³ Τα διοικητικά μέσα εξασθενούν σταδιακά. Π.χ. κατά τη δεκαετία του 1960 τα διοικητικά μέσα που παραμένουν – αν και όχι όλα άμεσα σχετιζόμενα με το οικονομικό σχέδιο – είναι 1. Ειδική κρατική έγκριση για την ίδρυση ή επέκταση διυλιστηρίων, 2. Ειδικές οικοδομικές άδειες, 3. Ειδική άδεια για την ίδρυση επιχείρησης στην περιφέρεια του Παρισιού, 4. Έλεγχοι τιμών, Schöllhammer (1967:129)

³¹⁴ Lutz(1969:24-52), αντιθέτως τα μέσα που χρησιμοποιούν τη «δύναμη» της πειθούς δια της διαβούλευσης και διάχυσης της πληροφορίας περιγράφονται ως ενδογενή, (τα οποία γίνονται η βάση συγκρότησης της θεωρίας του ενδεικτικού σχεδιασμού): «Αυτό το στοιχείο συνίσταται στη «δύναμη της πειθούς» την οποία το σχέδιο υποτίθεται ότι ασκεί σε συμφωνία με τη «λογική του σχεδίου» όπως αναπτύχθηκε μετά την περίοδο Monnet, από το M. Masse.», Lutz(1969:25)

³¹⁵ Γενικά θεωρείται ότι οι βασικές βιομηχανίες μπορεί να συμπαράσύνουν τις υπόλοιπες: «During the period 1945-7 when goods and services were short and when important branches of industry were nationalized both in France and in Great Britain, the governing role played by the 'key industries' or 'basic industries' was fairly evident. In a period when goods are in abundance, however, as has been the case since 1957 and even more since 1961», Oules(1966:250). Η σχετική αναφορά για το 4ο Γαλλικό Σχέδιο τονίζει: «a distinction must be drawn between basic products and services and the almost infinite variety of manufactured goods. In the case of the former, the programmes must be carried out, under pain of endangering the growth objective. In the case of the latter, a certain flexibility is possible, even desirable, and products may be substituted for one another in the light of price trends and consumer preferences.' The production of television sets is a different matter from that of steel.», Bauchet(1964, 65). Βέβαια αυτή η λογική του διαχωρισμού σε υποχρεωτικούς και μη στόχους παραβλέπει τις ολοένα διευρυνόμενες αλληλοσχετίσεις, δηλ. την ολοένα και μεγαλύτερη κοινωνικοποίηση της παραγωγής. Η παραγωγή των πρώτων υλών και ενδιαμέσων προϊόντων εξαρτάται άμεσα από τις επιλογές σε πρώτες ύλες των τελικών προϊόντων. Κάποια τεχνολογική αλλαγή μπορεί να επιφέρει μεταβολή ή πλήρη ανατροπή στην επιλογή, τον όγκο κ.λ.π. των απαιτούμενων πρώτων υλών. Μικρή σχέση π.χ. έχει η παραγωγή των επίπεδων τηλεοράσεων με τις ογκώδεις τηλεοράσεις καθοδικού σωλήνα. Δεν μπορεί λοιπόν να διαχωριστούν πλήρως οι βασικοί κλάδοι από την υπόλοιπη βιομηχανία – αυτό μπορεί να οδηγήσει σε δυσαναλογίες και κατά συνέπεια υπερπαραγωγή ή υποπαραγωγή στον ένα ή στον άλλο κλάδο.

³¹⁶ Bauchet(1964:67)

ύπαρξη ενός μακροπρόθεσμου σχεδίου. Η λογική που διέπει τη λειτουργία των εργαλείων αυτών είναι ότι από τη στιγμή που η αρχική δράση (π.χ. αύξηση των επιτοκίων) λάβει χώρα ο μηχανισμός της αγοράς θα χειριστεί όλες τις επόμενες προσαρμογές από μόνος του.³¹⁷ Πρόκειται για τα ίδια μέσα – κλασικής εγχειριδιακής προέλευσης³¹⁸ – που εδώ δεν χρησιμοποιούνται *ad hoc*, αλλά εντάσσονται στον μακροπρόθεσμο ορίζοντα του σχεδιασμού, που είναι ευρύτερος από τον ορίζοντα των ετήσιων προϋπολογισμών, ώστε να υπηρετούνται έργα μακροπρόθεσμου και στρατηγικού χαρακτήρα καθώς και η αναδιάταξη και ο «εκσυγχρονισμός» του παραγωγικού δυναμικού, εντός ενός πλαισίου υποτιθέμενα ακριβέστερης πρόβλεψης των άμεσων και παράπλευρων συνεπειών από την εφαρμογή των μέτρων και των άλλων εξωτερικών παραγόντων, έτσι ώστε το σχέδιο να λειτουργεί ως μηχανισμός προσομοίωσης των άμεσων και παράπλευρων συνεπειών. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα από τα χρησιμοποιούμενα μέσα:

- Χρηματοπιστωτικά μέσα όπως φτηνά επενδυτικά κεφάλαια³¹⁹ – δηλ. δανεισμός με μικρότερο επιτόκιο από αυτό που επικρατεί στην αγορά, ειδικά για τα μακροπρόθεσμα δάνεια και άνω συγκεκριμένου ποσού³²⁰. Βασικό όχημα για τη χρήση αυτού του μέσου αποτελεί το FDES (Fonds de Developpement economique et social)³²¹.
- Δυνατότητα ταχείας (επιταχυνόμενης) απόσβεσης. Οι εταιρίες στην περίπτωση αυτή έχουν τη δυνατότητα να αποσβήνουν τον μηχανολογικό τους εξοπλισμό ταχύτερα τα πρώτα χρόνια εμφανίζοντας μεν λιγότερα κέρδη στην αρχή της επένδυσης υπόκεινται δε σε λιγότερο φόρο. Είναι ευνόητο επίσης ότι αυτή η μέθοδος ευνοεί την ανανέωση του εξοπλισμού.

³¹⁷ «The government can use any of a multitude of means to bring about the desired shift in resources. It can act directly on final demand by increasing taxes, by raising hire-purchase terms, or by changing the pattern of government expenditures. It can act on the supply side by raising interest rates, by limiting the inflow of foreign goods, or by increasing business taxes. Or it can do nothing and print money to pay for the highway programme thus letting inflation reallocate resources through the market mechanism. The range of possible actions is enormous. But once the initial action (e.g., an increase in interest rates) is taken, the market mechanism will handle all subsequent adjustments by itself.» Cohen(1978:18)

³¹⁸ Βλ. π.χ. το Kirschen(1964), κλασικό στην απαρίθμηση των μέσων και εργαλείων που έχει στη διάθεσή του το Κράτος για την χειραγώγηση της καπιταλιστικής οικονομίας

³¹⁹ The most important of these incentives fall into four broad categories: cheap investment capital, accelerated depreciation allowances, special tax reductions and outright grants. These incentives are used selectively: they are granted to certain firms, or to certain categories of firms, and not to others., Cohen(1977:21)

³²⁰ « ... long-term, rediscountable loans exceeding 2.5 million francs ... are granted only after a succession of permits and discussions, including consultation with the Commissariat du Plan, and are allocated by preference to projects that further the aims of the Plan.», Bauchet(1964:87)

³²¹ Η συμμετοχή της κρατικής χρηματοδότησης π.χ. κατά την πρώτη 5ετία του 1960 ήταν ως εξής, 1960 22,7%, 1961 21,2%, 1962 22,5%, 1963 21,6%, 1964 20,0%, 1965 20,0%. 50% της κρατικής χρηματοδότησης διοχετευόταν μέσω του FDES., Schöllhammer(1967:124)

- Ειδικές φορολογικές μειώσεις/ρυθμίσεις για τις επιχειρήσεις που τα επιχειρησιακά τους σχέδια είναι συμβατά με το σχέδιο³²²
- Άμεσες επιδοτήσεις-outright grants, για τις επιχειρήσεις που τα επιχειρησιακά τους σχέδια είναι συμβατά με το σχέδιο
- Έλεγχος έκδοσης εταιρικών ομολόγων³²³ (επιτρέπεται να εκδίδονται πάνω από ένα ποσό μόνον μετά από ειδική άδεια του υπουργείου οικονομικών)
- Καθορισμός των τιμών ή πάγωμα τους³²⁴ – το μέσο αυτό, αν και σταδιακά χρησιμοποιείται όλο και λιγότερο, ρυθμίζει το ποσοστό κέρδους και άρα κατ' επέκταση ρυθμίζει τη ροή της επενδύσεων προ τον ένα ή τον άλλο κλάδο
- Έλεγχος-ρύθμιση των αδειοδοτήσεων³²⁵

Ένα άλλο μέσο που χρησιμοποιείται στο Γαλλικό σχεδιασμό είναι τα λεγόμενα οιωνοί συμβόλαια, ένα είδος «ανεπίσημων» συμβολαίων μεταξύ του κράτους και της ιδιωτικής επιχείρησης όπου το κράτος δεσμεύεται να παράσχει διευκολύνσεις δημοσιονομικού, χρηματοπιστωτικού ή άλλου τύπου με αντάλλαγμα τη συμμόρφωση στους στόχους του σχεδίου³²⁶. Στα παραπάνω επίσης πρέπει να προστεθεί η δυνατότητα κρατικής δραστηριότητας, οι κρατικές επενδύσεις σε μια σειρά τομείς και φυσικά η επιρροή που μπορεί να ασκήσει στους ιδιώτες προμηθευτές ή υπεργολάρχους η δραστηριότητα αυτή. Αν και οι εθνικοποιημένες επιχειρήσεις λειτουργούν επίσης με τα λεγόμενα ιδιωτικο-οικονομικά κριτήρια, κι έτσι η συμμόρφωση τους με το σχέδιο δεν είναι διασφαλισμένη³²⁷, αυτή η δυνατότητα του κράτους να υπαγορεύσει τους στόχους των κρατικών επιχειρήσεων αποτελεί από μόνη της ένα μέσο επιβολής των στόχων δεδομένου του μεγέθους των

³²² « ... from transfer duties on building required for industrial regrouping, conversion and regional development; seven years' exemption from profits tax on dividends paid on new shares; transfer, to firms joined in a common enterprise, of their individual rights to fiscal deductions; deduction from profits of contributions to approved groups engaged in industrial regroupment and conversion; deduction of patent (tax) dues in regional development schemes;... tax exemptions for approved companies set up by small- and medium sized firms to facilitate adaptation to the Common Market.», Hackett & Hackett(1963:270)

³²³ «Another means of intervention is the control of bond issues on the Stock Exchange. When these exceed a specified amount, permission must first be obtained from the Treasury, which lays down an order of priority and a timetable for the issues.», Bauchet(1966:87)

³²⁴ Bauchet(1964:88-89)

³²⁵ «Only those that followed the recommendations could obtain licenses to import machines that could not be purchased from anywhere but the United States.», Aujac(2004:70)

³²⁶ «In the "quasi-contracts" private firms agree to comply with such official requests as to relocate plants to specified regions, cease activities in the industrially congested Parisian metropolitan area, retain their surplus manpower (when modernizing their plant) until it can be moved to another activity, produce a minimum or maximum output, etc.», Vasconcellos(1968:193) και «... as regards the application of a policy for incomes through the procedure of the quasi-contracts: a firm having reached agreement with the authorities on its major objectives—output, investment, wage and salary margins, and so on—would be given special treatment by the State banks.», Hackett & Hackett(1963:353).

³²⁷ «Notwithstanding these very real advantages, too often the nationalized banks and industrial firms, which in France are given much autonomy, pursue production, investment or credit policies in direct conflict with planned objectives», Mendes-France, Pierre. A Modern French Republic σελ. 11-114, αναφέρεται στο Vasconcellos(1968:389)

κρατικών επενδύσεων και του αυξημένου μεριδίου του κράτους στην οικονομική δραστηριότητα.

Η χρήση του ενός ή άλλου μέσου δεν καθορίζεται μονομερώς από τη θεωρητική αντίληψη της σκοπιμότητας εφαρμογής μιας εθνικής στρατηγικής και το βαθμό βεβαιότητας περί της ορθότητάς της αλλά και από τη δυνατότητα εφαρμογής των μέτρων στο πλαίσιο του συσχετισμού δυνάμεων των αντιτιθέμενων οικονομικών συμφερόντων, γι' αυτό παρά την πεποίθηση της σκοπιμότητας εφαρμογής συγκεκριμένων πολιτικών η πλήρης χρήση της - διοικητικής ή οικονομικής - παρεμβατικής ισχύος του κράτους δεν προτιμάται πάντα. Επίσης η διοχέτευση του ενός ή άλλου μέτρου δεν είναι απαλλαγμένη από τη συναλλαγή. Η εφαρμογή ενός μέτρου ουσιαστικά μεταφράζεται σε επιδότηση ορισμένων μερίδων επιχειρηματιών εις βάρος κάποιων άλλων, εφόσον καθορίζει το ποιος θα καρπωθεί το μεγαλύτερο μερίδιο των οικονομικών κινήτρων ή θα υποστεί τις λιγότερες συνέπειες των διοικητικών μέτρων. Γι' αυτό και η επιλογή των μέσων, η έκτασή τους και το βάθος τους έναντι της ενδεικτικότητας αποτέλεσε ακόμα ένα πεδίο τριβής και διαφωνιών των εμπλεκόμενων και όχι μόνο στη διαδικασία συγκρότησης του σχεδίου³²⁸. Το ιδεολογικοπολιτικό στοιχείο δεν πρέπει επίσης να υποτιμάται σε αυτήν την αντιπαράθεση σε ένα πλαίσιο όπου η προτεραιότητα της ελεύθερης αγοράς έπρεπε να προάγεται με μια φρασεολογία που χρησιμοποιούσε όρους όπως η ελευθερία, η δημοκρατία κ.λπ. για να χαρακτηρίσει την αγοραία συγκρότηση έναντι ενός κεντρικού σχεδιασμού που συνοδεύεται από την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και γι' αυτό «ανελεύθερου και αντιδημοκρατικού»³²⁹ και αυτός ο διαφοροποιημένος και δημοκρατικός σχεδιασμός να προάγεται ως συμβατός με την καπιταλιστική οικονομική οργάνωση³³⁰. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η άποψη ότι τα μέτρα οικονομικού καταναγκασμού δεν αποτελούν προσπάθεια ελέγχου της οικονομικής δραστηριότητας, παρά το γεγονός ότι η χρήση μέσων οικονομικής πολιτικής αποτελεί μεροληπτική αντιμετώπιση έναντι των επιχειρήσεων που δεν αξιοποιούν τα μέσα αυτά. Παρόμοια, η τεχνητή μεταβολή της κερδοφορίας ορισμένων επιχειρήσεων αλλοιώνει το περιεχόμενο του μπουκέτου των προσφερόμενων υπηρεσιών και προϊόντων καταστρατηγώντας την ελευθερία επιλογών του καταναλωτή, μια άλλη έννοια - πυλώνας της δεσπόζουσας οικονομικής.

2.4.2.3 Η διαδικασία συγκρότησης του σχεδίου.

Η μεθοδολογία και η πρακτική συγκρότησης του σχεδίου δεν είναι στατική, υπόκειται μια εξέλιξης, καθώς το ένα σχέδιο διαδέχεται το άλλο, αν και η βασική φιλοσοφία που υπαγορεύεται από τους περιορισμούς που ο γαλλικός σχεδιασμός δεν μπορεί να υπερβεί, παραμένει σταθερή διαχρονικά. Κάνουμε κι εδώ αφαίρεση χωρίς να δίνουμε έμφαση στις

³²⁸ Bauchet (122-125)

³²⁹ «... in contrast to coercive planning, a third characteristic of democratic planning is the nature of the incentive system. Characteristically, Dutch, Swedish, and French planners have jiggled tax, credit, contract, and trade structures with a view to influencing the decisions of private businessmen in directions consonant with the objectives of given plans.», Lekachman (1978:156)

³³⁰ «The second contention - the inoffensiveness of French planning - is based on claims that French planning is characterized by a minimum of coercion and bureaucracy and a maximum of private decentralized decision-making and flexibility. In brief, it proclaims the total compatibility of French style planning and modern capitalism. Proponents of the plan argue that some variant of the French model —the middle way between coercive central planning and unchecked private enterprise- has become a necessary element in a Western, democratic regime», Cohen(1977: ix).

μεταβολές που εμφανίστηκαν στην ιστορική του εξέλιξη, οι οποίες δεν θεωρούμε ότι μετέβαλαν τα κύρια χαρακτηριστικά του Γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού. Επιπλέον οι τεχνικές (π.χ. της συλλογής των δεδομένων, της επεξεργασίας τους, της δημιουργίας των προβλέψεων και των προβολών στο μέλλον), συνεπικουρούμενες από την ανάπτυξη της οικονομετρικής θεωρίας, την πρόοδο στη χρήση οικονομετρικών μοντέλων, των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των δικτύων ηλεκτρονικών υπολογιστών, έχουν σήμερα προχωρήσει τόσο ώστε η αναλυτική εξέταση εκείνων των παλαιών τεχνικών θα αναδείκνυε απλά τον πρωτόλειο χαρακτήρα τους, την αδρότητα και τον επιφανειακό χαρακτήρα τους (όπως της απλοϊκής χρήσης της γενίκευσης και της αναλογικής προβολής των τωρινών σχέσεων στο μέλλον). Την επιχειρούμε μόνον στο βαθμό που θεωρούμε ότι η εξέταση μπορεί να αναδείξει την οπτική κάτω από την οποία συγκροτούνται τα σχέδια, την γενικότερη φιλοσοφία του Γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού και την κατανόηση των περιορισμών που συνέβαλλαν στη διαμόρφωσή του. Ανεξάρτητα από την εμβάθυνση των χρησιμοποιούμενων τεχνικών, ορισμένες παράμετροι παρέμειναν αμετάβλητες, υποκείμενες στους περιορισμούς που θέτει η ίδια η λειτουργία του συστήματος που ο γαλλικός σχεδιασμός απευθύνεται κι έτσι γίνονται οι ίδιες περιοριστικές στη συγκρότησή του. Αναφερόμαστε εδώ, π.χ. στο δεδομένο της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και άρα στο δεδομένο του επιχειρηματικού κέρδους ως κινητήριας δύναμης της οικονομίας, που υπαγορεύει τα όρια μέσα στα οποία ο Γαλλικός σχεδιασμός πρέπει να κινηθεί και άρα στην συμπληρωματικότητα κι εν τέλει υποταγή του στην αγορά. Ας πάρουμε για παράδειγμα τα οικονομετρικά μοντέλα και την σχετική τους αποτυχία στη χρήση τους στον γαλλικό οικονομικό σχεδιασμό. Παρά την εξέλιξή τους και την αυξανόμενη διαθεσιμότητα της υπολογιστικής δύναμης, ο υψηλός βαθμός αφαίρεσης που συνάδει με τη φιλοσοφία του γαλλικού σχεδιασμού τα καθιστά ταυτόχρονα το ίδιο ευάλωτα με τον ίδιο το γαλλικό σχεδιασμό αυτόν καθ' αυτό: αδυναμία να χρησιμοποιηθούν σε πρακτικό επίπεδο που μπορεί να είναι μόνον το επίπεδο της επιχειρηματικής μονάδας. Οι περιορισμοί στην εμβάθυνση των τεχνικών συγκρότησης του Γαλλικού σχεδιασμού δεν είναι αποτέλεσμα τεχνικών αδυναμιών ή εξωγενών παραγόντων αλλά εγγενών περιορισμών που προέρχονται από το ρόλο που ήθελε να παίξει, από την οικονομία που ήθελε να απευθυνθεί.

Η τεχνική συγκρότησης των Γαλλικών Σχεδίων προσιδιάζει σε αυτό που αργότερα ο Tinbergen χαρακτήρισε ως «σχεδιασμό κατά στάδια»³³¹. Αν και η σταδιακή προσέγγιση στον σχεδιασμό ήταν βέβαια βασικό χαρακτηριστικό του σοβιετικού σχεδιασμού και εφαρμόζεται ώστε να ξεπεραστούν οι αδυναμίες μιας αναλυτικής προσέγγισης (τεχνικοί περιορισμοί, ανωριμότητα των τεχνικών συλλογής και επεξεργασίας στοιχείων αλλά και των μεθόδων βελτιστοποίησης, έλλειψη υπολογιστικής δύναμης και δικτύων υπολογιστών που θα επέτρεπαν την άμεση ανατροφοδότηση στοιχείων κατά την εφαρμογή του σχεδίου), εδώ η σταδιακή προσέγγιση, εφαρμόζεται σε διαφορετικό επίπεδο και με διαφορετική μεθοδολογία και υπαγορεύεται από το γεγονός ότι ο Γαλλικός σχεδιασμός έχει εγγενή όρια στο επίπεδο εμβάθυνσης του και ελέγχου των οικονομικών μονάδων³³². Η ανάπτυξη των

³³¹ Tinbergen (1962)

³³² « ... the French Plan was distinct from its Soviet equivalents in place since World War I in that French firm-level production plans were compulsory only for those core sectors. For other activities the Plan was merely indicative: a set of demands that firms collectively should try to meet so that the nation could achieve its planned targets», Aujac(2004:66). Βέβαια η υποχρεωτικότητα ή οι μεθοδολογικές

τεχνικών που χρησιμοποιεί ο Γαλλικός σχεδιασμός δεν γίνεται εν κενώ. Η συστηματικότερη χρήση των Εθνικών Λογαριασμών άρχισε να εφαρμόζεται σταδιακά μετά τη δεκαετία του 1960, ταυτόχρονα με την διεθνή τους υιοθέτηση μέσα από διάφορες πρωτοβουλίες συμπεριλαμβανόμενων και αυτών του ΟΗΕ³³³. Ορισμένοι επίσης μέθοδοι όπως η χρήση πινάκων Εισροών-Εκροών³³⁴ ή τα οικονομετρικά μοντέλα άρχισαν να χρησιμοποιούνται σταδιακά την ίδια περίοδο, μεταφέροντας εμπειρία από αλλού. Η πρωτοτυπία του Γαλλικού σχεδιασμού δεν είναι η χρήση των τεχνικών αυτών³³⁵, έτσι κι αλλιώς άρχισαν να αποδίδουν τους όποιους καρπούς πολύ αργότερα όταν απόκτησαν μια σχετική ωριμότητα. Σημειώνουμε ότι η προσεγγιστική μέθοδος ακολουθείται συνειδητά έως τουλάχιστον το 5^ο σχέδιο, στο οποίο έγινε προσπάθεια για πρώτη φορά χρήσης αναλυτικών μεθόδων (οικονομετρικά μοντέλα)³³⁶. Η συνειδητή αυτή επιλογή εκ μέρους της Commissariat να μη βασιστεί αρχικά σε στατικά μοντέλα και σε αναλυτικές μεθόδους βασιζόμενες στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές οφείλεται στην – εν πολλοίς δικαιολογημένη – κρίση ότι οι μέθοδοι αυτοί είναι ακόμα ανώριμοι και ότι παράγουν μάλλον φτωχά, όχι και τόσο αξιόπιστα αποτελέσματα³³⁷. Πράγματι η υψηλή αφαίρεση που χρησιμοποιούν τα μοντέλα, σε συνδυασμό με την περιορισμένη υπολογιστική δύναμη που ήταν διαθέσιμη, που έθετε όρια στο επίπεδο ανάλυσης που μπορούσε να επιτευχθεί, δεν τα καθιστούσαν αξιόπιστα εργαλεία γι' αυτού του είδους τη χρήση. Όμως θα συμπληρώναμε πως τα μοντέλα αυτά ήταν όμηροι

διαφορές δεν είναι τα μόνα που υπαγορεύονται από τη διαφορά των δύο οικονομικών συστημάτων, ίδιας προέλευσης είναι π.χ. η αδυναμία πρόσβασης στα στοιχεία της ξεχωριστής επιχείρησης λόγω της ανταγωνιστικής φύσης της γαλλικής καπιταλιστικής οικονομίας (που επιχειρεί ο Γαλλικός σχεδιασμός να ξεπεράσει μέσω της διαβούλευσης των κάθετων Επιτροπών Εκσυγχρονισμού και την χρήση αναλυτικών τεχνικών) που θέτει αξεπέραστα εμπόδια στην ύπαρξη διαφάνειας σε στοιχεία και σε μεθόδους σχετιζόμενα με την παραγωγή, τα μελλοντικά επιχειρηματικά σχέδια, τις επενδύσεις κ.ο.κ. Ο Γαλλικός σχεδιασμός (αυτό)υπονομεύεται από τη φύση του επιχειρηματικού ανταγωνισμού: «Contrary to what one may think at first blush, possibilities of competitive behavior are not improved if firms have more economic information about each other's plans. Competition requires a certain degree of informational privacy, and therefore uncertainty about the intentions of one's rivals and one's own chances of success.», Holesovsky(1977:243). Ακόμα και σήμερα η διαθεσιμότητα τέτοιων στοιχείων απευθείας από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις παραμένει σχεδόν ανύπαρκτη και καλύπτεται από κλαδικές μελέτες, βάση κυρίως ερωτηματολογίων που συμπληρώνονται οικειοθελώς ή παράγονται με έμμεσο τρόπο ή εκμαιεύονται από τις δημόσια διαθέσιμες λογιστικές καταστάσεις. Η παροχή τέτοιων αναλυτικών στοιχείων σε φυσικούς όρους και με την αναγκαία συχνότητα, για την παραγωγή, τις πωλήσεις και τα σχέδια κάθε ξεχωριστής επιχείρησης, απαραίτητα για τον κεντρικό σχεδιασμό, δεν είναι τυχαία απροσπέλαστα, κι έτσι πρέπει να είναι ώστε να προστατευτούν οι όροι του ανταγωνισμού.

³³³ Μια πολύ συνεκτική και σύντομη ιστορία ορισμένων πλευρών της ανάπτυξης του συστήματος των Εθνικών λογαριασμών υπάρχει στο Βιογραφικό Κείμενο του Richard Stone: Stone(1984)

³³⁴ «In 1957 I was in charge of the application of Leontief's input-output table during the elaboration of France's third Development Plan. In retrospect, it appears this was the first time that this table had been used in the economic planning of an industrialized country», Aujac(1984:65)

³³⁵ Για τις τεχνικές του αναπτυξιακού σχεδιασμού που ήταν διαθέσιμες εκείνη την εποχή για χρήση και στο Γαλλικό σχεδιασμό και φυσικά χρησιμοποιούνται σε μια σειρά χώρες, βλ. United Nations (1960).

³³⁶ Το πρώτο ουσιαστικά οικονομετρικό μοντέλο το FIFI, χρησιμοποιείται για το 6^ο Σχέδιο: «One of the main tools used to generate this information was to be the FIFI model, on which work started in earnest in the autumn of 1966 ...», Liggins (1975:3)

³³⁷ «The Commissaire General has summarized in three points the reasons why great precautions are needed before 'making the jump' to a full-scale computer model. They are the influence on results of initial errors in constructing the model, the contrast between the precision of the methods and the indeterminate character of the matter treated, the problem of the difference between orientation and actual prices», Hackett & Hackett (1963:116)

των θεωρητικών υποθέσεων στα οποία βασίζονταν, που τα καθιστούσαν χαμηλής προβλεπτικής αξίας. Από την άλλη στα μοντέλα αυτά που απευθύνονται στον συγκεκριμένο τύπο οικονομίας, αναπόδραστα ο βαθμός αβεβαιότητας είναι μεγάλος και η στοχαστική παράμετρος ιδιαίτερα ισχυρή και πολυπαραγοντική. Εδώ το πεδίο ορισμού των στοχαστικών μεταβλητών διευρύνεται διότι πρέπει να περιλάβει τόσο τις αμιγώς στοχαστικές μεταβλητές όπως τις απρόβλεπτες εξωτερικές συνθήκες αλλά και ορισμένες που καθίστανται στοχαστικές λόγω της φύσης της ίδιας της οικονομίας (π.χ. οικονομική ανισομέρεια κλαδική ή περιφερειακή, αβέβαιη διασύνδεση μέτρων πολιτικής και αποτελέσματος, ανταγωνισμός επί των μεριδίων της αγοράς). Η αδυναμία ελέγχου των όρων του σχεδιασμού οδηγεί και στον ολοένα δυσκολότερο διαχωρισμό της έννοιας του «στόχου» από αυτόν της «πρόβλεψης». Οι περιορισμοί των οικονομετρικών μοντέλων δεν ξεπεράστηκαν όπως δείχνει η ιστορία του Γαλλικού σχεδιασμού. Οι επανειλημμένες απόπειρες εισαγωγής τους στο σχεδιασμό και στην ουσία η αποτυχία τους να διασώσουν τον Γαλλικό σχεδιασμό από τον εκφυλισμό, δικαιώνει κατά κάποιον τρόπο τις αρχικές επιλογές της Commissariat.

Η προετοιμασία-συγκρότηση του επόμενου σχεδίου αρχίζει ήδη σχεδόν αμέσως μετά την έναρξη εφαρμογής του τρέχοντος σχεδίου και τελειώνει σχεδόν ταυτόχρονα με την λήξη εφαρμογής του, ώστε να είναι έτοιμο να εφαρμοστεί με το πέρας του τρέχοντος σχεδίου³³⁸. Τα βήματα συγκρότησης του σχεδίου περιγράφονται παρακάτω.

2.4.2.3.1 Η Διερευνητική φάση-συγκρότηση των εναλλακτικών επιλογών

Η πρώτη αυτή φάση του σχεδιασμού παίζει το ρόλο της διερεύνησης των δυνατοτήτων. Αποτελεί την πιο χρονοβόρα διαδικασία και αρχίζει αμέσως με την έναρξη του τρέχοντος σχεδίου. Η αναλογικά μεγάλη διάρκειά της – που σε ένα βαθμό οφείλεται και στην ανωριμότητα των τεχνικών και την εκτεταμένης χρήσης της χειρόγραφης μεθόδου, διαδικασία βασισμένη στη διαδικασία δοκιμής και λάθους επί χάρτου³³⁹- αλλά και το γεγονός ότι στις επόμενες φάσεις γίνονται απλά προσαρμογές και εξειδίκευση σε περισσότερους τομείς, υποδεικνύει την κομβική σημασία της φάσης αυτής του σχεδιασμού, στη διάρκεια της οποίας συγκροτείται ουσιαστικά το οικονομικό σχέδιο. Έτσι π.χ. η όλη διαδικασία σύνθεσης του 4^{ου} σχεδίου που διενεργείται κατά τη διάρκεια εφαρμογής του 3^{ου} σχεδίου (1958-1961) διαρκεί 3½ χρόνια εκ των οποίων η διερευνητική φάση διαρκεί 1½ χρόνια, η συγκρότηση του 6^{ου} σχεδίου γίνεται κατά τη διάρκεια του 5^{ου} (1966-1970-5 χρόνια), διαρκεί 4½ χρόνια εκ των οποίων τα 3½ αποτελούν μόνον την διερευνητική φάση, αν και στη

³³⁸ Η προετοιμασία του Γαλλικού σχεδίου διαρκεί περίπου 3 χρόνια. Αναφερόμενοι στο 4ο Γαλλικό σχέδιο οι Bowles & Whyne (2017:153), υπολογίζουν το διάστημα εκπόνησης του σχεδίου στα 3 χρόνια: «The length of time elapsing between the initial projections of the Commissariat and the final publication of the planning document was almost exactly three years.». Το πρώτο σχέδιο Monnet, καταστρώθηκε σε 2 χρόνια 1946-1947, Kuisel(1983: 224)

³³⁹ The characteristics of the planning exercise at the technical level can be classified under three heads. They are:

1. the use of iterative or discretionary methods rather than a simultaneous solution with a formalized general model,
2. the predominance of demand as the initial starting point for the projections;
3. the degree to which the Plan can be considered to be a normative document, Hackett& Hackett(1963:115)

διάρκεια της συγκρότησης του 6^{ου} σχεδίου έχουμε τα γεγονότα του Μάη του '68 που συνέβαλαν στην καθυστέρηση του κατά 1 χρόνο³⁴⁰.

Στη διερευνητική φάση γίνεται η συλλογή και ανάλυση των στοιχείων που παρέχονται από τα τεχνικά σώματα³⁴¹, επί των οποίων θα στηριχθεί η παραγωγή 3 εναλλακτικών σεναρίων ανάπτυξης της Γαλλικής οικονομίας για το διάστημα που καλύπτει το σχέδιο, που αντιστοιχούν σε τρεις διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης (χαμηλός, μεσαίος και υψηλός ρυθμός). Οι εναλλακτικοί ρυθμοί αναφέρονται στην εικόνα της Οικονομίας 7-8 χρόνια από το χρονικό σημείο της έναρξης της διαδικασίας σχεδιασμού. Αυτό που ενδιαφέρει σε αυτήν την φάση είναι η πρόσληψη τριών εικόνων του μέλλοντος, τριών εικόνων της Γαλλικής οικονομίας στο τέλος του διαστήματος εφαρμογής του σχεδίου, στη βάση ορισμένων παραδοχών και δεδομένων και η διερεύνηση της δυνατότητας να επιτευχθεί κάθε ρυθμός ανάπτυξης με «ρεαλιστικές» μεταβολές των παραμέτρων. Ένας από αυτούς τους ρυθμούς θα επιλεγεί αργότερα από την κυβέρνηση, επί του οποίου θα γίνει ο αναλυτικότερος σχεδιασμός και θα βασιστεί η τελική σύνταξη του σχεδίου³⁴². Στις ιστορικές μελέτες του Γαλλικού σχεδιασμού η φάση αυτή θεωρείται ότι ασχολείται με την πρόβλεψη και όχι με τον σχεδιασμό αυτό καθαυτό.

Κάθε σενάριο εντάσσεται σε μια πιο μακροπρόθεσμη προβολή (10, 15 ή 25 χρόνων)³⁴³. Παρά τη δυσκολία του μακροπρόθεσμου σχεδιασμού και του βαθμού αφάιρεσης που είναι ακόμα πιο μεγάλος από αυτόν του μεσοπρόθεσμου σχεδιασμού, των 5ετών ή 4ετών Σχεδίων, αυτός είναι αναγκαία προϋπόθεση του μεσοπρόθεσμου σχεδιασμού³⁴⁴. Οι επιπτώσεις

³⁴⁰ Liggins(1975:2)

³⁴¹ Ένας κατάλογος αναφορών και μελετών διαθέσιμων στην επιτροπή από τις τεχνικές επιτροπές για την εκπόνηση του 6ου σχεδίου κατά τη διάρκεια της διερευνητικής φάσης υπάρχει στο Liggins(1975:12-13)

³⁴² «The result is a projection of the French economic equilibrium for the terminal year of the Plan and of certain important economic aspects for the "Plan horizon." However, the projections at this stage are only a first approximation and have two important aims (1) to provide the political and government authorities with a thorough examination of expected economic developments on which they can base their decisions with regard to the "fundamental options for the economy as a whole, and (2) to provide a basis for the drafting stage of the Plan, i.e., facilitate the work of the different Planning Commissions by giving them a frame of reference sufficiently coherent and comprehensive which enables them to perceive clearly with regard to their particular concern, the general objectives to be attained», Schöllhammer(1967:67)

³⁴³ «These forecasts, which will be described in detail later on, explore the field of the Plan by investigating, for the period of time it is to cover, the prospects of development of the economy, which is divided for this purpose into some thirty sectors. They are made first for a long term (ten or fifteen years) and then for the period of the Plan (four or five years), present several hypotheses, each corresponding to a different annual rate of growth (3 per cent, 4,5 per cent and 6 per cent were considered in the preliminary forecasts for the fourth Plan) and indicate which is the most feasible. The authorities consulted can thus select, in the light of full information, whichever annual rate they consider will lead to maximum expansion while maintaining equilibrium in fundamentals – full employment, equality of investment and savings, stable public finance and maintenance of the balance of payments», Bauchet(1964:44)

³⁴⁴ Παρά τη χρησιμότητα του μακροπρόθεσμου σχεδιασμού, οι προβλέψεις στις οποίες στηρίζεται δεν ήταν και τόσο επιτυχείς, λόγω των «χοντροκομμένων» μεθόδων που χρησιμοποιούνταν, με συνέπεια σχεδόν πάντα να προκύπτει διάσταση προβλέψεων και πραγματικότητας: «The starting point for the long-term projections [του 3^{ου} σχεδίου] was the gross national product by sectors for the base year 1954 multiplied with the active population index per sector and the index of productivity. The result of this calculation was the GNP for the plan horizon which then was broken up into consumption,

ορισμένων έργων, υποδομών αλλά και ορισμένες τάσεις είναι αδύνατον να εκδηλωθούν στο μεσοπρόθεσμο διάστημα, όπως η δημιουργία του απαραίτητου τεχνικού ανθρώπινου δυναμικού, η αύξηση της παραγωγικότητας, η μεταβολή του συντελεστή κεφαλαίου και γενικότερα οι μεταβολές στην παραγωγική δομή ή οι επιπτώσεις της εισαγωγής νέων τεχνολογιών και οι δημογραφικές μεταβολές. Οι ανάγκες π.χ. σε τεχνικό ανθρώπινο δυναμικό και νέες δεξιότητες, δεν μπορούν να καλυφθούν στο χρονικό όριο ενός μεσοπρόθεσμου σχεδίου. Εάν κριθεί ότι για την υλοποίηση της οικονομικής στρατηγικής απαιτείται μεταβολή στον τεχνικό προσανατολισμό του ανθρώπινου δυναμικού (π.χ. ότι απαιτείται μεγαλύτερος αριθμός μηχανικών) αυτό μπορεί να γίνει μόνον μακροπρόθεσμα, δηλ. κατά τη διάρκεια περισσότερων του ενός μεσοπρόθεσμων σχεδίων, μια και η αλλαγή του προσανατολισμού της εκπαίδευσης, η εισαγωγή κι εφαρμογή νέων προγραμμάτων σπουδών και τελικώς η αποφοίτηση του αναγκαίου ανθρώπινου δυναμικού, απαιτούν μεγάλο διάστημα. Το ίδιο συμβαίνει με τα μεγάλα έργα υποδομής των οποίων η διάρκεια σχεδιασμού-κατασκευής υπερβαίνει τη διάρκεια εφαρμογής ενός μεσοπρόθεσμου σχεδίου. Εάν οι ενεργειακές ανάγκες π.χ. μετά από 15 χρόνια με βάση την πρόβλεψη είναι τέτοιες που δεν μπορούν να καλυφθούν με τις σημερινές υποδομές, θα πρέπει να προβλεφθεί η ανάπτυξη υποδομών κατά τη διάρκεια περισσότερων του ενός σχεδίων. Ομοίως μια αλλαγή του παραγωγικού προσανατολισμού, μέρος ενός γενικότερου στρατηγικού σχεδιασμού, π.χ. για τη δημιουργία ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων απαιτεί σχεδιασμό σε έναν πολύ μακρύτερο ορίζοντα από αυτό του 4ετούς ή του 5ετούς σχεδίου³⁴⁵.

Η κατασκευή των τριών εναλλακτικών σεναρίων γίνεται στη βάση περιορισμένου αριθμού τομέων (από 3 έως 28 τομείς), στους οποίους έχει χωριστεί η Γαλλική οικονομία και γι' αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί ως η μακροοικονομική φάση. Βέβαια αν και η διαδικασία αργότερα στη διάρκεια του επόμενου σταδίου εμβαθύνεται περιλαμβάνοντας περισσότερους κλάδους, η υψηλή γενίκευση είναι το βασικό χαρακτηριστικό όλων των φάσεων συγκρότησης κι εφαρμογής του Γαλλικού σχεδιασμού, ο οποίος όπως έχει ήδη τονιστεί, δεν υπεισέρχεται στην ουσία της παραγωγικής δομής και τις δυνατότητες των επιμέρους επιχειρήσεων, παρά μόνον ορισμένων πολύ μεγάλων οι οποίες λόγω του μεγέθους τους και του μεγάλου βαθμού συγκέντρωσης που επικρατεί στον κλάδο που δραστηριοποιούνται, μπορεί από μόνες τους να αντιμετωπίζονται ως αυτόνομοι κλάδοι. Έτσι

investment, and export. This is a very crude projection particularly in the light of the high uncertainty with regard to the assumptions about productivity increases which constitute the decisive element of the projections, As a result, the long-term projections for the period 1954 to 1962 showed considerable discrepancies from the actual results.», Schöllhammer (1967:82). Παρομοίως, η εκτεταμένη χρήση τέτοιου είδους «χοντροκομμένης» αναλογικής προβολής για τα πρώτα γαλλικά σχέδια (και όχι μόνον για τις μακροπρόθεσμες προβλέψεις) περιγράφεται στο Bauchet(1964). Αν και η μέθοδος μεταβλήθηκε στα επόμενα σχέδια, η ποιότητα των προβλέψεων παρέμεινε χαμηλή.

³⁴⁵ Certain economic decisions take much more time than others either to implement or to bear their fruits. A decision to build a steel mill or a dam which is written into a four-year Plan will be unlikely to raise output of steel or electricity before some time during the following Plan. Again, a decision to raise the school-leaving age, or to increase the numbers of university students, has to be taken now and prepared for over a number of years whilst its effects on the total of technicians or engineers qualifying will take even longer to appear. This is only to say that some sector plans cannot be squeezed usefully into a medium-term time period which is, nevertheless, appropriate for the majority of economic policy issues. Decisions relating to demographic trends are usually in this category. Energy problems are also a field where long-term forecasts and plans are appropriate, due to the inelastic supply and the heavy investments involved., Hackett& Hackett (1963:118)

αν και η διερευνητική φάση βασίζεται στη ζήτηση και άρα σημαντικό μέρος της αναγκαίας πληροφορίας αφορά την κάθε είδους επιμέρους ζήτηση, αυτή δεν παράγεται από τη σύνθεση της πληροφορίας που προέρχεται από το χαμηλότερο δυνατό επίπεδο που είναι η επιχείρηση αλλά βασίζονται στις στοχευμένες στατιστικές μελέτες των τεχνικών επιτροπών ή στο (ελλιπές έτσι και αλλιώς) σύστημα των εθνικών λογαριασμών και στατιστικών. Πρόκειται δηλ. ουσιαστικά για μακροοικονομικά δεδομένα ή το πολύ κλαδικά δεδομένα υψηλής αφαίρεσης. Το τελικό σχέδιο αφού περάσει από μια μεγαλύτερη εξειδίκευση στις επόμενες φάσεις, θα καταλήξει να περιέχει τελικά μόνον τους τομείς αυτού του (διερευνητικού) σταδίου.

Η σε πολύ υψηλό επίπεδο συγκρότηση των 3 εναλλακτικών σεναρίων, γίνεται στη διερευνητική φάση χωρίς συμμετοχή των «κοινωνικών εταίρων», που θα μπουν στο παιχνίδι στην επόμενη φάση, όπου κατά κάποιον τρόπο η διαδικασία επαναλαμβάνεται με περισσότερους κλάδους και μόνο για το επιλεχθέν σενάριο. Η πολύ υψηλή αφαίρεση επιτρέπει αλλά και κάνει αναγκαία τη χρήση οικονομετρικών μοντέλων³⁴⁶ σε αυτό το στάδιο³⁴⁷, αντιθέτως οι μερικές δεκάδες (π.χ. 65) τομείς και αρκετοί υποτομείς του επόμενου σταδίου, καθιστούν δυσχερή έως αδύνατη τουλάχιστον με βάση τις τεχνικές δυνατότητες της εποχής, τη χρήση των μεθόδων αυτών³⁴⁸. Η μεθοδολογία του σταδίου αυτού βασίζεται προφανώς στην υπόθεση ότι η συγκρότηση των τριών εναλλακτικών σεναρίων αλλά και η επιλογή του τελικού ρυθμού ανάπτυξης και σεναρίου είναι δυνατή με την εξέταση των δεδομένων σε πολύ υψηλό – μακροοικονομικό – επίπεδο, αφήνοντας για αργότερα την επαλήθευση και εμβάθυνση σε περισσότερους τομείς. Αν και η λογική του από τα πάνω σχεδιασμού που είναι η μέθοδος του Γαλλικού σχεδιασμού αποκλείει την εξειδίκευση του σχεδιασμού σε κάθε ξεχωριστή επιχείρηση, ωστόσο η ανάλυση θα μπορούσε εξ αρχής να περιλάβει περισσότερους κλάδους. Οι λόγοι που αυτό δεν γίνεται είναι προφανώς και τεχνικοί. Εάν υπήρχε η τεχνική δυνατότητα συγκρότησης των τριών σεναρίων με μεγαλύτερη ανάλυση (περισσότερους τομείς) διατηρώντας την απαιτούμενη ακρίβεια, στο περιορισμένο διάστημα που έχει στη διάθεσή της η Commissariat, ενδεχομένως και θα προτιμείτο έναντι της υψηλότερης αφαίρεσης. Όμως η προτίμηση της σταδιακής προσέγγισης έστω και με επέκταση των κλάδων δεν οφείλεται μόνο σε τεχνικούς περιορισμούς. Η διεύρυνση του σχεδιασμού στο επόμενο στάδιο επιτελεί και πρόσθετες λειτουργίες που βασίζονται στη

³⁴⁶ Στα πρώτα σχέδια έως και το 5^ο η μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν ήταν σχεδόν στο σύνολό τους χειρόγραφοι.

³⁴⁷ «The French optimization model considers the whole economy in terms of twelve major producing sectors ... a linear programming model developed by GERMAP and adaptable to electronic computers», Vasconcellos(1968:159)

³⁴⁸ Αυτός είναι κι ένας από τους λόγους της διαβούλευσης του επόμενου σταδίου: «A typical working procedure of a Commission in order to come up with a report is described by de Clinchampe, chairman and general manager of Papeteries Navarre and president of the Committee on General Manufacturing: My Committee has 70 work groups which cover 240 basic industries ... each of these work groups . . . tries to see how, basing its projections on the overall figures, it can establish, for its own sector, targets for production, manpower, productivity and foreign trade for the last year of the Plan, so that the figure of 5,5 percent growth, the basic parameter for the five years, becomes for the general manufacturing industries the figure of 7 percent and for each of our sectors, a figure that is extraordinarily different and where the accuracy of a moment ago, the taste of certainty, as M. Masse said, disappears diluted into a kind of estimate, to something vague, dim, but a dim image which has this characteristic: it is worked out and established by competent people who know their business», αναφέρεται στο Schöllhammer (1967:105)

διαβούλευση με τους «παραγωγικούς φορείς». Χωρίς το στάδιο της διαβούλευσης ο γαλλικός ενδεικτικός σχεδιασμός αφοπλίζεται από το βασικό του επιχείρημα, που είναι η συναινετική προσχώρηση στο σχέδιο – με τις ρητές και υπόρρητες πλευρές της - μέσω της λειτουργίας των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού.

Έχουμε ήδη αναφέρει πως επιδίωξη του οικονομικού σχεδιασμού είναι η παρέμβαση στο οικονομικό σύστημα με βάση ένα *ex ante* σχέδιο, ώστε στον ορίζοντα εφαρμογής του να επιτυγχάνεται ή να πλησιάζεται το αποτέλεσμα που περιγράφει το σχέδιο. Αποτέλεσμα διαφορετικό από αυτό που θα λαμβανόταν εάν η οικονομία αφηνόταν να πορευτεί «αυθόρμητα», χωρίς τη διαμεσολάβηση του σχεδιασμού. Προφανώς μόνον εάν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα είναι διαφορετικό από αυτό που θα είχαμε έτσι κι αλλιώς θα ήταν σκόπιμη αυτή η παρέμβαση. Όμως για να κριθεί εάν, τότε, σε ποιόν βαθμό και σε ποιους τομείς θα χρειαστεί η παρέμβαση θα έπρεπε να είναι γνωστή η πορεία που θα λάμβανε η οικονομία εάν αφηνόταν «ελεύθερη». Ο μόνος τρόπος για να γίνει αυτό είναι να προβλεφθεί η πορεία της οικονομίας με την χρήση των στατιστικών δεδομένων, των χρονοσειρών και όλων των διαθέσιμων κατά καιρούς τεχνικών εργαλείων. Δεν θα μπορούσε να γίνει και αλλιώς με δεδομένο το βαθμό αφαίρεσης και τη φύση της οικονομίας στην οποία το σχέδιο απευθύνεται³⁴⁹. Συνεπώς η διαδικασία αρχίζει με την εκπόνηση του βασικού σεναρίου (μακροπρόθεσμου και μεσοπρόθεσμου), που είναι αυτό που καταγράφει την πορεία της οικονομίας από το σημείο εκκίνησης της εάν οι υπάρχουσες τάσεις, όπως αυτές εκμαιεύονται από τα στοιχεία και τις αναλύσεις που παρέχουν οι τεχνικές επιτροπές, διατηρούνταν αμετάβλητες – χωρίς εφαρμογή ιδιαιτέρων μέτρων οικονομικής πολιτικής. Δηλ. το βασικό σενάριο τροφοδοτείται από την

- καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης καθώς και των δυνατοτήτων που δίνουν οι υπάρχουσες υποδομές και η δομή λειτουργίας της οικονομίας (παραγωγή ανά κλάδο, παραγωγικότητα, ανθρώπινο δυναμικό, κατανάλωση κ.τ.λ.)
- Από τις τάσεις των εσωτερικών κι εξωτερικών παραμέτρων (π.χ. διατήρηση ή μεταβολή της παρούσας σχέσης επένδυσης και κεφαλαιακής συγκέντρωσης, του συντελεστή παραγωγής, του τεχνικού συντελεστή των επενδύσεων ή από ένα σημείο και μετά τον πίνακα εισροών-εκροών της οικονομίας), τις τάσεις στο δημογραφικό, στην κατανάλωση και στην αποταμίευση, την εξέλιξη του διεθνούς εμπορίου και γενικότερα των εξωτερικών συνθηκών κ.τ.λ.

Η ανάλυση αυτή της «αυθόρμητης συμπεριφοράς» θα χρησιμοποιηθεί ώστε να επιλεγθούν οι κατάλληλες παρεμβάσεις ποδηγέτησης της προς τους επιθυμητούς στόχους, με τα μέσα που διαθέτει ο ενδεικτικός σχεδιασμός³⁵⁰. Η ύπαρξη του βασικού σεναρίου

³⁴⁹ «... the definition of a policy in a Western country must be preceded by an analysis of spontaneous behaviour ...», Bauchet(1964:133)

³⁵⁰ «The Section [δηλ. το τμήμα σχεδιασμού και επενδύσεων του Πολιτικού και Οικονομικού Συμβουλίου] will firstly comment on the basis of, and methods used in, the technical researches which, starting from the observation of past trends in France and abroad, describe the likely future spontaneous evolution of consumption. Secondly, the Section will have to say if it considers it desirable, for reasons over which it will be the judge but which will, of course, have to be made explicit, to bring

συνοψίζει τον απόλυτη στόχευση του σχεδιασμού που είναι «να εκτιμήσει τον απαιτούμενο βαθμό προσαρμογής των εργαλείων ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι»³⁵¹. Η εκπόνηση του βασικού σεναρίου (η μέθοδος είναι ίδια και για τα υπόλοιπα σενάρια) διενεργείται κατά στάδια που αντιστοιχούν σε έναν ορισμένο βαθμό γενίκευσης, αρχίζει με το πρώτο στάδιο της υψηλότερης γενίκευσης που είναι η μακροοικονομική πρόβλεψη όπου η οικονομία αντιμετωπίζεται μονολιθικά με βάση μόνον τις γενικές μεταβλητές εισοδήματος, αποταμίευσης και επένδυσης, για να επεκταθεί στην κλαδική ανάλυση σε περισσότερους τομείς. Έτσι π.χ. στο 4^ο σχέδιο τα σενάρια της διερευνητικής φάσης προέκυψαν από 3 κύκλους οι οποίοι περιείχαν 3, 17 και 28 τομείς (ενώ το «αναλυτικό» σχέδιο της επόμενης φάσης περιείχε συνολικά 65 κλάδους).

Η ποιότητα του αποτελέσματος ενός τέτοιου εγχειρήματος, δηλ. η συγκρότηση ενός σεναρίου που βασίζεται στην ανάλυση της «αυθόρμητης συμπεριφοράς»³⁵², είναι αμφισβητήσιμη, πόσο μάλλον όταν τα τεχνικά μέσα είναι περιορισμένα και οι υποθέσεις και η μέθοδος απλουστευτικές³⁵³. Αλλά και αν ακόμα υποθέσουμε ότι είναι δυνατή μια τέτοια ανάλυση, πρόκειται πράγματι για η ανάλυση της αυθόρμητης συμπεριφοράς? Είναι προφανές ότι οι «αυθόρμητες τάσεις» δηλ. το βασικό σενάριο δεν περιέχει μόνο την αυθόρμητη συμπεριφορά, αλλά ενσωματώνει και τις συνέπειες των μέχρι τώρα εφαρμοσμένων πολιτικών. Η διατήρηση των ίδιων πολιτικών και των ίδιων εξωτερικών συνθηκών δεν είναι βέβαια γνωστό εάν θα παράξουν τα ίδια αποτελέσματα και ότι το μέλλον είναι μια απλή προβολή του παρόντος. Η εισαγωγή οικονομετρικών μεθόδων δεν απαλλάσσει τη διαδικασία αυτή από τους περιορισμούς που θέτει η χρήση μιας αδρής αιτιότητας στηριγμένης σε χονδροκομμένη αφαίρεση, που αφήνει απ' έξω τις συγκεκριμένες επιχειρήσεις, ακόμα και αν εισάγονται στοχαστικοί παράμετροι και μη γραμμικές σχέσεις,

about an inflexion of this evolution in certain respects If this were so, the Section's study would also have to take into consideration the means to be used by the authorities, in the framework of the Plan, to direct consumption in the required manner. In this part of the report, the term "consumption" should be used in the widest sense to include, in particular, the provision of collective services whose supply is incumbent on the State, notably as regards health education and housing», από επιστολή του προέδρου του Πολιτικού και Οικονομικού Συμβουλίου στον Πρωθυπουργό στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, όπως αναφέρεται στο Hackett&Hackett(1963:132)

³⁵¹ Vasconcellos (1968:22). Όπως έχουμε σημειώσει και αλλού η πεποίθηση αυτή εμπεριέχει πολλές ισχυρές υποθέσεις, ρητές ή σιωπηρές παραδοχές όπως η πεποίθηση ότι η πορεία της οικονομίας της αγοράς μπορεί να ποδηγετηθεί μέσω της χρήσης των οικονομικών εργαλείων, χωρίς να απαιτείται ο έλεγχος της ξεχωριστής επιχείρησης, αλλά η παρέμβαση σε μακροοικονομικό ή κλαδικό επίπεδο. Στα μέσα παρέμβασης εδώ συμπεριλαμβάνουμε και την ιδιαίτερη «μέθοδο» του ενδεικτικού σχεδιασμού, δηλ. την οικειοθελή προσχώρηση στο Σχέδιο.

³⁵² «The starting point of the options phase was the departure account, a picture of 1975 drawn up with the aid of FIF and attempting to put across to the Plan Commissions what 1975 might look like if past trends persisted and current policies were maintained.», Liggins(1975:3)

³⁵³ A set of hypotheses was admitted implicitly in the model, such as the absence of an armed conflict, of a serious economic recession in a foreign country, or of social or other upheavals in France. More explicit hypotheses concerned the continuation of the trend towards freer International trading conditions and the need for France to contribute to the financing of development plans overseas, Hackett& Hackett(1963:120)

χρήσιμη για θεωρητική μοντελοποίηση, που αποδεικνύεται όμως όχι τόσο χρήσιμη στον πρακτικό σχεδιασμό³⁵⁴.

Τα υπόλοιπα δύο σενάρια αποτελούν διαφοροποίηση του βασικού σεναρίου, χρησιμοποιούν την ίδια μεθοδολογία, αλλάζουν ορισμένες παραδοχές οι οποίες θεωρείται ότι θα οδηγήσουν σε διαφοροποίηση του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας. Γεννάται ευθύς εξ αρχής το ερώτημα, πως είναι δυνατόν να υπάρχουν τρία διαφορετικά σενάρια εφόσον όλα βασίζονται στα ίδια δεδομένα που παρέχονται από τις συνεργαζόμενες με την Commissariat techniques επιτροπές. Προφανώς οφείλεται στο γεγονός ότι οι παράμετροι στις οποίες βασίζονται τα σενάρια δεν ορίζονται μονοσήμαντα από τα υπάρχοντα δεδομένα από τη μία και την πεποίθηση, από την άλλη, ότι ορισμένες προϋποθέσεις των διαφοροποιημένων σεναρίων θα μπορούσαν να επιβληθούν με τις κατάλληλες πολιτικές εφαρμοζόμενες στον χρονικό ορίζοντα του σχεδιασμού. Ορισμένες από αυτές τις παραμέτρους υπάρχει η πεποίθηση ότι μπορεί να μεταβληθούν με αυτόνομο τρόπο³⁵⁵, με την επιλογή της μίας ή άλλης κυβερνητικής παρέμβασης, χωρίς σε αυτήν την φάση να γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένες πολιτικές. Επιπλέον ορισμένες τάσεις όπως αναδεικνύονται από τα δεδομένα των τεχνικών επιτροπών θα μπορούσε να εξελιχθούν με διαφορετικό τρόπο (π.χ. το δημογραφικό, η παραγωγικότητα της εργασίας, ο τεχνικός συντελεστής επενδύσεων, η σχέση αποταμίευσης και επένδυσης). Το ίδιο ισχύει και για το εξωτερικό περιβάλλον, που αν και εκτός κυβερνητικού ελέγχου, όπως οι όροι του διεθνούς εμπορίου, θα μπορούσε να είναι δυσμενέστερο ή ευνοϊκότερο από αυτό του βασικού σεναρίου. Αν το μεσαίο σενάριο είναι αυτό που βασίζεται στην υπόθεση των αμετάβλητων τάσεων, το δυσμενές βασίζεται στην υπόθεση της επιδείνωσης τους και το ευνοϊκό σενάριο στην υπόθεση της βελτίωσης τους. Τέλος κάθε σενάριο με την υπόθεση ότι είναι υλοποιήσιμο μπορεί να έχει ορισμένες «παράπλευρες» συνέπειες λιγότερο ή περισσότερο ανεπιθύμητες (που η αποδοχή τους είναι θέμα πολιτικής επιλογής ή «δεοντολογικής» φύσης, αν ακολουθήσουμε την νεοκλασική φρασεολογία). Κάθε σενάριο π.χ. αντιστοιχεί σε διαφορετικό συνδυασμό εμπορικού ισοζυγίου, απασχόλησης-ανεργίας, ελλειμμάτων, κ.λ.π. Η εξεύρεση των συνεπειών είναι μέρος της διαδικασίας ανάλυσης του κάθε σεναρίου.

Ένας άλλος τρόπος κατανόησης της συγκρότησης κάθε εναλλακτικού σεναρίου, είναι ως διαδικασία προσαρμογής των παραμέτρων στους απαιτούμενους αναπτυξιακούς στόχους. Με την υπόθεση ότι ο κάθε εναλλακτικός αναπτυξιακός στόχος επιτυγχάνεται, επιδιώκεται η απόδοση τιμών στις υπόλοιπες παραμέτρους. Π.χ. με την υπόθεση ότι οι πολιτικές και οι

³⁵⁴ Η εμπειρία της χρήσης των οικονομετρικών μοντέλων στον μακροπρόθεσμο οικονομικό σχεδιασμό δεν επαλήθευσε την άποψη ότι αποτελούσαν το ιερό δισκοπότηρο του οικονομικού σχεδιασμού. Βέβαια τα μοντέλα της εποχής βασίζονταν σε ορισμένες θεωρητικές υποθέσεις αρχικά κενύσιανής προέλευσης και ο λόγος αποτυχίας τους αποδίδεται στην ανωριμότητά τους π.χ. σε μια μονοσήμαντη λογική που βασιζόταν στον αυτοματισμό μιας ευθείας συσχέτισης μεταξύ αυτόνομης επένδυσης και ανάπτυξης που συσκότιζε την πραγματική ουσία της λειτουργίας της αναπτυξιακής διαδικασίας.

³⁵⁵ «[in the traditional approach, the first procedure[is] the simultaneous study of the conditions of realizing each of the three rates of growth that[are]supposed to cover all possible developments and that[constitute] a priori hypotheses whose consequences on the demand and production structures[can] be studied without first investigating the factors of productivity which[will]make them possible.» , περιγραφή του Bernard Cazes στελέχους της επιτροπής σχεδιασμού, για το πως συγκροτούνται οι εναλλακτικοί στόχοι, αναφέρεται στο Hickman (Ed.) (1965:206-205), Quantitative Planning of Economic Policy, p. 204-205, όπως παρατίθεται στο Vasconcellos(1968:160)

τάσεις παραμένουν αμετάβλητες, ένας ρυθμός ανάπτυξης 3% (μεσαίο σενάριο) μπορεί να παράγεται χωρίς μεταβολή των τάσεων και άρα χωρίς εφαρμογή ιδιαίτερων μέτρων, διαφορετικών από αυτά που έως τώρα χρησιμοποιούνται. Όμως ένας στόχος μεγαλύτερος π.χ. 6% απαιτεί την κινητοποίηση περισσότερου εργατικού δυναμικού από αυτό που προβλέπεται από τις έως τώρα δημογραφικές τάσεις αλλά και τις εκπαιδευτικές δυνατότητες της χώρας. Το σχέδιο με βάση τον αυξημένο αυτό ρυθμό επισημαίνει τις συνέπειες αυτές και αναδεικνύει τον τρόπο άμβλυνσής τους με επιπλέον μέτρα, π.χ. εάν η δημογραφική τάση είναι αδύνατον να ανατραπεί θα πρέπει αν γίνουν αποδεκτά από την κυβέρνηση μέτρα άρσης του περιορισμού αυτού, όπως αύξηση του εργάσιμου χρόνου, εισαγωγή εργατικού δυναμικού από το εξωτερικό κ.ο.κ. Ορισμένες παράμετροι είναι περισσότερο ανελαστικές όπως το δημογραφικό ή η διαθεσιμότητα του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού που μόνο σε ένα βαθμό μπορεί να επηρεαστεί στο μεσοπρόθεσμο ορίζοντα. Άλλες είναι λιγότερο ανελαστικές αλλά όχι και πλήρως ελεγχόμενες όπως η παραγωγικότητα της εργασίας ή ο συντελεστής κεφαλαίου-επένδυσης, άλλες αστάθμητες όπως οι κλιματολογικές συνθήκες, η διεθνής οικονομία κ.τ.λ.. Ενώ άλλες θεωρούνται περισσότερο ελαστικές όπως η διαθεσιμότητα του κεφαλαίου (που μπορεί να επιτευχθεί είτε με δανεισμό ή δημιουργία χρήματος), η επιλογή της μιας ή της άλλης τιμής έχει ισχυρές παράπλευρες συνέπειες, όπως η αύξηση της ανεργίας, του πληθωρισμού, ή των περιφερειακών αντιθέσεων ή αντιθέτως, να απαιτεί αυξημένες ώρες εργασίας ή αύξηση της παραγωγικότητας, επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου ή εξαγωγικό προσανατολισμό της οικονομίας και άρα μεταβολή των ποιοτικών χαρακτηριστικών της παραγωγής ώστε να καταστεί ανταγωνιστικότερη. Ο μικρότερος ρυθμός ανάπτυξης μπορεί να επιτρέπει χαμηλότερη παραγωγικότητα ή τη μη αξιοποίηση του συνόλου του εργατικού δυναμικού και άρα αύξηση της ανεργίας, ενώ ο υψηλότερος ρυθμός να υποθέτει την αύξηση της παραγωγικότητας (σε εφικτό ή ανέφικτο ύψος), αυξημένο δανεισμό (για να χρηματοδοτηθεί η αύξηση της παραγωγικότητας με εισαγωγή σύγχρονων μέσων παραγωγής) και πληθωρισμό διότι η αύξηση των παραγωγικών μέσων δεν μπορεί να συνοδευτεί με αύξηση της παραγωγής εγχώριων καταναλωτικών μέσων. Είναι ευνόητο ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο σχεδιαστής τη συσχέτιση εξαρτημένων (π.χ. αναπτυξιακός ρυθμός) και ανεξάρτητων μεταβλητών (π.χ. παραγωγικότητα, διαθεσιμότητα κεφαλαίου) και των παράπλευρων συνεπειών τους (π.χ. ανεργία, πληθωρισμός, επιδείνωση εμπορικού ισοζυγίου) και τον τρόπο που μπορούν να επηρεαστούν οι ανεξάρτητες μεταβλητές ώστε να παραχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα, πέρα από την πεποίθηση της ύπαρξης ισχυρής αιτιακής σχέσης³⁵⁶, υπόκειται σε ιδεολογικούς, δηλ. υπόρρητα θεωρητικούς, αλλά και ρητώς θεωρητικούς όρους με κυρίαρχη επιρροή από τον ανερχόμενο αναπτυξιακό Κεϋνσιανισμό³⁵⁷, επιρροές που αντανακλώνται στα χρησιμοποιούμενα οικονομετρικά μοντέλα (Στα πρώτα αυτά μοντέλα η διαθεσιμότητα του

³⁵⁶ In order for the planned pattern to be realized, all the major collective decisions embodied in its targets must be carried through. The word “decisions” is used to distinguish the independent from the dependent variables, the initiating from the responding forces. Only if the key “decisions” are carried through as planned will “market forces” steer the rest of the economy to the planned target. The most important of these decisions concern the public sector, Cohen(1977a)

³⁵⁷ «... initially FIFI was based on the more traditional Keynesian approach to macro-economic regulation problems», Liggins(1975:75)

κεφαλαίου αποτελεί τον κυρίαρχο παράγοντα, από εκεί και πέρα όλα ήταν δυνατά μέσω του σχήματος κεφάλαιο->επένδυση->συντελεστής κεφαλαίου/επένδυσης->ανάπτυξη)³⁵⁸.

Συνοψίζοντας, το αποτέλεσμα της φάσης αυτής είναι η δημιουργία τριών εναλλακτικών σεναρίων που αντιστοιχούν σε τρεις ετήσιους αναπτυξιακούς ρυθμούς και κατ' επέκταση τρία αναπτυξιακά μοντέλα για το που θα μπορούσε να κινηθεί η οικονομία έως το τέλος της περιόδου στην οποία αναφέρεται ο σχεδιασμός, δηλ. 7-8 χρόνια από το χρόνο συγκρότησης του. Τα τρία διαφορετικά μοντέλα προκύπτουν από τη μεταβολή ορισμένων παραμέτρων συνέπεια είτε διαφορετικών προβλέψεων ή διότι κρίνεται ότι μπορούν να μεταβληθούν με χρήση των διαθεσίμων μέσων. Πέρα από τις θεωρητικές υποθέσεις υπόρρητες κυρίως με τις οποίες συγκροτούνται τα διαφορετικά σενάρια του σταδίου αυτού – τις υποθέσεις για τις υφιστάμενες αιτιακές σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών – η φάση αυτή εξαρτάται από την περιορισμένη διαθεσιμότητα των δεδομένων, των τεχνικών μέσων και μεθόδων. Γενικά οι τεχνικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στη συγκρότηση του σταδίου αυτού – τουλάχιστον των πρώτων σχεδίων – από την οπτική των σύγχρονων μεθόδων και εργαλείων φαίνονται τουλάχιστον ανεπαρκείς³⁵⁹. Παρότι δε η χρήση μοντέλων προσομοίωσης αντιμετωπίστηκε ως η λύση έναντι των έως τότε χρησιμοποιούμενων ανεπαρκών τεχνικών μεθόδων, δεν μπόρεσαν να απαλλάξουν τη διαδικασία του σχεδιασμού από τις εγγενείς της αδυναμίες και περιορισμούς³⁶⁰.

Ο σχεδιασμός της διερευνητικής φάσης διενεργείται σε πολύ αφηρημένο – μακροοικονομικό επίπεδο, ορισμένων τομέων. Στο επόμενο στάδιο του σχεδιασμού, ο αριθμός των τομέων αυξάνεται, ποτέ όμως η εξειδίκευση δεν φτάνει στο επίπεδο της επιχείρησης, ωσάν το αφηρημένο να μπορεί να επιβληθεί στην «πραγματική» οικονομία, της συγκεκριμένης επιχειρηματικής μονάδας η οποία καθοδηγείται από το κίνητρο του κέρδους, με τέτοιον τρόπο ώστε το άθροισμα του επιμέρους να συμφωνεί με τους κλαδικούς στόχους. Η υπόθεση αυτή δεν είναι τυχαία, αποτελεί τη συνόψιση της φιλοσοφίας του Γαλλικού σχεδιασμού που αντικατοπτρίζεται εξάλλου στην θεωρητικοποίηση του Γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού με την αποδοχή ενός είδους αυτοματισμού στην υλοποίηση του σχεδίου, από το αφηρημένο-γενικό των τομέων στο συγκεκριμένο της επιχειρηματικής μονάδας.

³⁵⁸ Η λογική αυτή αντανakλάται και στο United Nations (1960), που αποτελεί συνόψιση της λογικής των μοντέλων στα χρησιμοποιούμενα οικονομικά προγράμματα της περιόδου.

³⁵⁹ «Because of its simulation character, FIFL makes for a more concrete planning process than those found in earlier studies. In the preceding plans, economic policy was defined in rather imprecise terms: the economic projections relating to the Plan were, as we have said, normative and they confused norms and forecasts. Account was taken of economic mechanisms in a very hazy way, and consequently the conditions for realising the Plan were imperfectly specified.», Courbis(1973:39)

³⁶⁰ Εδώ δεν αναφερόμαστε στη χρησιμότητα των μακρο-οικονομετρικών μοντέλων γενικά, στην ποιότητα της προβλεπτικής ικανότητας των μακρο-οικονομετρικών μοντέλων γενικά (ορισμένοι λόγοι της αποτυχίας των μακρο-οικονομετρικών μοντέλων στην μακροοικονομική πρόβλεψη αναφέρονται στο Hendry (2020:10)) ή στη χρήση τους για την αξιολόγηση εναλλακτικών μακροοικονομικών πολιτικών, αλλά στην όχι και τόσο καρποφόρα χρήση τους στη διαδικασία συγκρότησης των σχεδίων στο πλαίσιο του ενδεικτικού σχεδιασμού, που οφείλεται στην επιδίωξη να χρησιμοποιηθούν ως το βασικό εργαλείο του σχεδιασμού με τον τρόπο που αναλύουμε εντός του κυρίως κειμένου.

2.4.2.3.2 Η επιλογή του ρυθμού ανάπτυξης

Ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης και το σενάριο-σχέδιο που θα υιοθετηθεί, αποτελεί πολιτική επιλογή της κυβέρνησης, αποτελεί αποτέλεσμα κρίσης για το ποιο από τα τρία σενάρια εκπληρώνει την κατάλληλη στρατηγική, με κριτήριο την μέγιστη δυνατή ανάπτυξη – βιώσιμη κερδοφορία του εθνικού κεφαλαίου, λαμβάνοντας υπόψιν τις τυχόν παράπλευρες συνέπειες, ώστε αυτές να μην αναιρούν τον επιδιωκόμενο οικονομικό στόχο, δηλ. η κυβέρνηση επιλέγει το κατάλληλο μείγμα των λεγόμενων θετικών και δεοντολογικών χαρακτηριστικών, όπως αντιπροσωπεύονται από το οικονομικό σχέδιο³⁶¹. Η κυβέρνηση σε αυτήν την φάση που ακολουθεί τη διερευνητική φάση όπου έχουν συγκροτηθεί οι εναλλακτικές, εξετάζει τις εναλλακτικές αξιοποιώντας ορισμένα «ανεξάρτητα» σώματα όπως είναι το «Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο» (Conceil Economique et Social). Το σώμα αυτό συνδυάζει μια τεχνική πλευρά διαθέτοντας τεχνικό τμήμα αλλά ταυτόχρονα εμφανίζεται να αντιπροσωπεύει τα συμφέροντα διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων. Δηλ. η φάση αυτή διαθέτει και μία πλευρά που στοχεύει στην πολιτικοκοινωνική συναίνεση, πριν την κύρια διαδικασία διαβούλευσης που θα γίνει μέσω των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού και θα ακολουθήσει το στάδιο αυτό.

Η τεχνική πλευρά της φάσης αυτής που θα έχει ως αποτέλεσμα την επιλογή του κεντρικού στόχου, περιλαμβάνει έναν έλεγχο της «θετικότητας» των εναλλακτικών προτάσεων, δηλ. ότι τα μοντέλα στα οποία στηρίζονται περιγράφουν σωστά την πραγματικότητα με βάση τις υποθέσεις τους, ότι αποτελούν «ρεαλιστικά» σενάρια, ότι πράγματι ο συνδυασμός προϋποθέσεων, παράπλευρων συνεπειών και στόχων είναι βάσιμος, εάν είναι επιθυμητός αυτό θα κριθεί από την κυβέρνηση. Η «θετική» αυτή πλευρά της αξιολόγησης επιδιώκεται να διασφαλιστεί με τον έλεγχο σε αυτήν την φάση της τελικής επιλογής από τεχνικές επιτροπές εκτός της Commissariat ώστε να διασφαλιστεί η σχετική ανεξαρτησία αξιολόγησης. Έτσι π.χ. μπορεί να ελεγχθεί εάν στους στόχους αντιστοιχεί πράγματι το επίπεδο κατανάλωσης που εμπεριέχεται σε κάθε εναλλακτικό σχέδιο. Προφανώς τα εργαλεία που διατίθενται κι εδώ είναι περιορισμένα και στο τέλος η αξιολόγηση είναι εν πολλοίς απλή κρίση (guess) δεδομένης και της υψηλής αφαίρεσης που διακρίνει το σχεδιασμό στη φάση αυτή.

Αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής είναι η επιλογή ενός εκ των τριών προτεινόμενων στόχων με πιθανές διορθωτικές προτάσεις βελτίωσης ή μεταβολής του ρυθμού ανάπτυξης, συνοδευόμενη με ορισμένες προτάσεις-προτεραιότητες που το σχέδιο θα πρέπει να λάβει υπόψη του, όλα μαζί αποτελούν το πλαίσιο εντός του οποίου θα πρέπει να κινηθεί το σχέδιο³⁶². Πάντως η συνηθέστερη επιλογή είναι αυτή που πλησιάζει στις τρέχουσες τάσεις. Και

³⁶¹ «The authorities consulted can thus select, in the light of full information, whichever annual rate they consider will lead to maximum expansion while maintaining equilibrium in fundamentals – full employment, equality of investment and savings, stable public finance and maintenance of the balance of payments.», Bauchet(1962:44).

³⁶² Έτσι π.χ. για το 5^ο Σχέδιο (1966-1970) οι κατευθύνσεις της κυβέρνησης που συνόδευαν την επιλογή του Σεναρίου ήταν οι παρακάτω (Schöllhammer(1967:103)):

1. Pursuit of a 5 percent growth of GNP,
2. Maintenance of economic stability and full employment,
3. Improvement of the competitiveness of the industrial and agricultural sector particularly in the light of the increasing competition within the Common Market,
4. Emphasis on technological and scientific research,

βρίσκεται συνήθως κοντύτερα στο μεσαίο στόχο, στο βασικό σενάριο. Κατά συνέπεια ο «ρεαλιστικότερος» στόχος είναι αυτός της μη επιδίωξης δραματικής μεταβολής στην τρέχουσα οικονομική πολιτική, είναι υποτίθεται αυτός που θα έπρεπε να επιλεγεί εάν δεν εφαρμόζονταν ιδιαιτέρως διαφορετικές από τις τρέχουσες πολιτικές και με την υπόθεση ότι οι συνθήκες με βάση τις οποίες εκπληρώνεται ο στόχος διατηρούνται. Όμως η τελική απόφαση έχει και «δεοντολογικά» χαρακτηριστικά, δηλ. πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικοπολιτικές συνέπειες της επίτευξης του στόχου και άρα τη δυνατότητα υλοποίησης τους εντός του δεδομένου κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου – πάντα με την υπόθεση ότι οι στόχοι θα μεταφραστούν σε πραγματικότητα και η σχέση της υλοποίησης των στόχων με τις κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες αντικατοπτρίζουν τις αιτιακές συσχετίσεις που έχουν υποτεθεί (με βάση το σχήμα που κάθε φορά χρησιμοποιείται και τα αντίστοιχα μέσα οικονομικής πολιτικής που θα επιλεγθούν μέσα από τη διαθέσιμη εργαλειοθήκη κεϋνσιανής, (νέο)φιλελεύθερης κοπής ή μείγματος και των δύο). Με την έννοια αυτή η επιλογή της κυβέρνησης εκφράζει την προσλαμβάνουσα ισορροπία του αναπτυξιακού στόχου και των παράπλευρων συνεπειών των μέτρων που θα ακολουθηθούν ώστε να επιτευχθεί ο στόχος. Και ο πλέον μετριοπαθής στόχος σύμφωνα με το αξιολογικό σχήμα που ακολουθείται θα έχει ορισμένες συνέπειες, π.χ. η επίτευξη ενός επιθυμητού επιπέδου εισοδημάτων, ποσοστού ανεργίας, πληθωρισμού, επιδείνωση ή βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου, περιφερειακών ή άλλων ανισομερειών κ.τ.λ., που μπορεί να υπονομεύουν μακροπρόθεσμα τη βιωσιμότητα της κερδοφορίας του εθνικού κεφαλαίου. Έτσι π.χ. κατά τη διαδικασία συγκρότησης του 4^{ου} σχεδίου από τους προτεινόμενους στόχους μεταξύ του 3%, 4,5% κι 6%, αν και ο ρεαλιστικότερος αποτελούσε το 4,5% επιλέχθηκε ο ρυθμός του 5,5% και άρα και το μπουκέτο των μέτρων που προϋπόθετε την επίτευξή του³⁶³. Η διαδικασία επιλογής του στόχου αποτελεί με άλλα λόγια έλεγχο επαλήθευσης και ταυτόχρονα έλεγχο επιτευξιμότητας της πολιτικοκοινωνικής συναίνεσης επί του επιλεγθέντος σεναρίου.

2.4.2.3.3 Η τελική συγκρότηση του σχεδίου – η επαλήθευση των στόχων και της συνοχής του σχεδίου

Η φάση της τελικής συγκρότησης του σχεδίου, τεχνικά αποτελεί «εμβάθυνση» του σεναρίου που έχει επιλεγεί το οποίο είναι μεν οικονομικό σχέδιο, συγκροτημένο ωστόσο επί λιγοστών κλάδων, μια μακροοικονομική προβολή της οικονομίας στη βάση του ρυθμού ανάπτυξης που έχει επιλεγεί. Όμως πέρα από την τεχνική πλευρά το στάδιο αυτό συμπυκνώνει τον πυρήνα και τη φιλοσοφία, την ιδιαιτερότητα και συμβολή του Γαλλικού

5. Increase of private consumption by 2h to 2\$ percent and of productive investments by 27 to 28 percent,
6. Certain social objectives should be attained, e.g., increase in new housing 3h to 35 percent, increase in public facilities (equipment collectives) 54 to 55 percent,
7. Progressive institution of an incomes policy,
8. Regional development and specifications for "regionalization" of the Planning procedure,
9. Study of a number of "great reforms.

³⁶³ «However, the Government, not satisfied with following the most probable tendency, fixed a target for the Plan. Turning from the 'spontaneous' forecast to a 'volitional' point of view involving a change in policy, they chose a rate of 5,5 per cent for the fourth Plan, that of 6 per cent being too risky.», Bauchet(1962:151)

σχεδιασμού στον τρόπο συγκρότησης του σχεδίου στο έδαφος του καπιταλισμού³⁶⁴. Μέσω του σταδίου αυτού επιδιώκεται να πειστούν οι επιχειρήσεις ότι ο γενικός στόχος μεγέθυνσης της οικονομίας που έχει επιλεγεί, είναι επιτεύξιμος, να λάβει τη γνώμη τους για το ποιες είναι οι απαιτούμενες προσαρμογές από τη μεριά των επιχειρήσεων και τι αναμένεται από την πλευρά της κυβέρνησης ώστε οι επιχειρήσεις να προσχωρήσουν στις απαιτήσεις του σχεδίου (π.χ. αλλαγή νομοθεσίας, προώθηση νέων δεξιοτήτων και επαγγελματιών, χρηματοδότηση κ.τ.λ.).

Στο κέντρο του σταδίου αυτού βρίσκεται η αξιοποίηση των λεγόμενων Επιτροπών Εκσυγχρονισμού, στην ουσία η αξιοποίηση της συμμετοχής των εκπροσώπων των επιχειρήσεων του κλάδου που κάθε επιτροπή αντιπροσωπεύει - έτσι π.χ. στην κάθετη Επιτροπή του κλάδου των υφασμάτων συμμετέχουν αντιπρόσωποι βιομηχανιών π.χ. των βαμβακερών, των συνθετικών ή των μάλλινων υφασμάτων. Η ανάγκη αυτή υπαγορεύεται από την αδρότητα των χρησιμοποιούμενων μεθόδων του πρώτου σταδίου αλλά και την ανάγκη συμφωνίας των επιχειρήσεων με το προτεινόμενο σχέδιο. Και τα δύο απαιτούν την επαλήθευση του προτεινόμενου σχεδίου από τους εκπροσώπους των επιχειρηματιών. Επιπλέον η προτεινόμενη αύξηση ανά κλάδο θα πρέπει να προέλθει από την αύξηση στην παραγωγή στις επιμέρους ομάδες επιχειρήσεων που με τη σειρά τους είναι αποτέλεσμα της αύξησης συγκεκριμένης παραγωγής συγκεκριμένων βιομηχανικών μονάδων σε κάθε κλάδο. Η ανάπτυξη ενός κλάδου επηρεάζει προφανώς την ανάπτυξη κάποιου άλλου και ως εκ τούτου πρέπει να διασφαλίζεται η τήρηση των διακλαδικών αναλογιών, σε φυσικούς και χρηματικούς όρους αλλά και με όρους ανθρώπινου δυναμικού, έργο που ανατίθεται στις – λιγότερες σε αριθμό - οριζόντιες Επιτροπές³⁶⁵, οι οποίες με τη μέθοδο της σταδιακής προσέγγισης και τη συνεχή ανατροφοδότηση με τις κάθετες επιτροπές συντάσσουν, τρόπον τινά, τον διακλαδικό πίνακα εισροών-εκροών³⁶⁶.

Οι επιτροπές έχουν στα χέρια τους από την προηγούμενη φάση πέρα από το προκαταρκτικό μακροοικονομικό σχέδιο που αντιστοιχεί στον επιλεχθέντα ρυθμό ανάπτυξης, προϊόν συνδυασμού τεχνικής επεξεργασίας και πολιτικών επιλογών, μια σειρά κατευθύνσεις πολιτικού ή στρατηγικού ενδιαφέροντος οι οποίες πρέπει να υπηρετούνται από το σχέδιο³⁶⁷,

³⁶⁴ Άλλωστε όπως έχει ήδη αναφερθεί οι τεχνικές του «προγραμματισμού» που χρησιμοποιεί ο γαλλικός σχεδιασμός δεν αποτελούν πρωτοτυπία του αλλά μέρος των τεχνικών που αναπτύσσονται και εν πολλοίς εφαρμόζονται διεθνώς εκείνη την εποχή.

³⁶⁵ «The 'horizontal' Commissions classify the information thus obtained to make sure that fundamental equilibrium (of manpower, balance of payments, savings and investment) will be preserved.», Bauchet(1964:45). «One working party is of sufficient importance to be mentioned immediately: this is the Equilibrium Working Party of the influential horizontal General Economic and Financial Commission which has the task of co-ordination, which means, among other things, assessing the compatibility of the individual programmes of the Vertical Commissions.», Hackett & Hackett(1963:46)

³⁶⁶ Αν η συνοχή του σχεδίου στην προηγούμενη φάση ήταν μια διαδικασία βασισμένη στα στοιχεία των τεχνικών επιτροπών, εδώ τα δεδομένα εμπλουτίζονται με αυτά που τροφοδοτούνται και επαληθεύονται από τους συμμετέχοντες στις κάθετες επιτροπές. Πρόκειται για μια διαδικασία σταδιακής προσέγγισης μέσω της διάδρασης μεταξύ καθέτων και οριζοντίων επιτροπών (οι κάθετες επιτροπές τροφοδοτούν τις οριζόντιες οι οποίες ελέγχουν τη συνοχή των παρεχόμενων στοιχείων και την συμφωνία με το μακροοικονομικό προκαταρκτικό σχέδιο)

³⁶⁷ «They include, for example, specific instructions regarding the armed forces, economic aid to underdeveloped nations and French overseas territories, economic policies to be followed with respect to the Common Market and non-member countries; economic stability; balanced regional development; improvement of living conditions, etc. The Governments directives give particular

π.χ. κοινωνικά προγράμματα όπως τα προγράμματα στέγης ή τα μέτρα άμβλυνσης περιφερειακών ανισομερειών ή στρατηγικές επιλογές όπως η ανάγκη εκσυγχρονισμού ορισμένων τομέων³⁶⁸. Οι επιτροπές, κάθετες και οριζόντιες έχουν επίσης στη διάθεσή τους όλον τον τεχνικό μηχανισμό και τις μελέτες που αξιοποιήθηκαν στα προηγούμενα στάδια κι εδώ χρησιμοποιούνται για να βοηθήσουν στην ενσωμάτωση των προτάσεων των επιχειρήσεων. Υπό αυτήν την έννοια οι μέθοδοι και τα εργαλεία καθώς εξελίσσονται αξιοποιούνται κι εδώ μεταβαίνοντας από μια χειρόγραφη διαδικασία διαδοχικής προσέγγισης προς την ευρύτερη χρήση μοντέλων και μηχανογραφικών μεθόδων³⁶⁹. Οι μακρο-οικονομετρικές μελέτες επιδιώκεται να συμπληρωθούν εδώ από την εμπειρία της βιομηχανίας. Η βασική μέθοδος άντλησης στοιχείων από τις επιχειρήσεις είναι η συμπλήρωση ερωτηματολογίων από τους εκπροσώπους της βιομηχανίας³⁷⁰. Επιδιώκεται να αντληθεί πληροφορία για τα μελλοντικά σχέδια και τις δυνατότητες από τους εκπροσώπους

emphasis to the improvement of living conditions. In this respect, instructions are given for the improvement of the quality of consumption (food, housing, etc.), not just for quantities per capita; care of underprivileged groups in society; urban and rural renewal; and investment in education, health, research, housing, transportation, recreation facilities, cultural services, etc.», Vasconcellos,(1968:172)

³⁶⁸ «These directives spelled out the major tasks facing the economy during the planning period (modernisation, growth and the expansion of trade) and mentioned areas for special attention (regional imbalances, housing, and so forth).», Bowles & Whynes(2017:152)

³⁶⁹ But FIFI was one tool amongst many [used by the Comissions]. Apart from the other models that are frequently used both separately and as part of a model system involving FIFI as the central model (see Chapter 3), there are several other types of tools that have been used by the Commissions and the work groups. These include: (a) retrospective studies, which seek to identify past trends and shed light on the underlying mechanisms operating in a particular sector or the whole economy;

(b) partial simulation models, similar to FIFI but focused on specific problems: they are frequently based on the mechanisms revealed by a retrospective study;

(c) simple projections;

(d) decision studies, designed to test the effects of economic policy instruments on the medium-term equilibrium: they sometimes involve a cost-benefit type analysis, and are supposed to be used most often in the third phase of Plan preparation;

(e) transition dictionaries, enabling projections which essentially express the same phenomena, but which use different forms of expression at the concept and structure level, to be compared. By use of this tool (which is usually computer programmed), policy-makers who find it difficult to suggest an appropriate policy because the projection is expressed in an unfamiliar language (e.g. the national accounts, whereas they are used to working with enterprise accounts) can translate the projection into their own language. Liggins(1975: 11)

³⁷⁰ Τα ερωτηματολόγια καλύπτουν τα παρακάτω θέματα :

«

- Production and consumption (output and input) in real and monetary terms,
- Expected price level in the terminal year of the Plan as compared with the base year,10\$
- Production of the sector consumed by other sectors as intermediary products in real and monetary terms,
- Distribution pattern for the goods of the sectors: (direct sales to ultimate consumer and sales through intermediaries as well as the relative portion of exports),
- Import and export of the sector in real and monetary terms,
- Investments by purpose (e.g., machines), type (e.g., maintenance) and means of financing,
- Information about manpower and employment (numbers, hours worked, composition of work force),
- Research and development (amount, financing, receipts respectively expenditures for patents and licenses)», Schöllhammer(1967:105).

Βλ. επίσης Hackett & Hackett(1963:142). Στο Bauchet(1964:Appendix V) περιέχονται οι πίνακες που συνοδεύουν τα ερωτηματολόγια στα πρώτα γαλλικά σχέδια.

της βιομηχανίας, με την υπόθεση ότι αυτή η πληροφορία θα αποκαλυφθεί παρότι αφορά ευαίσθητα δεδομένα για τη διεξαγωγή του ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων.

Η εξειδίκευση των στόχων επιδιώκεται να επιτευχθεί με διεύρυνση του πεδίου, με αύξηση του αριθμού των κλάδων. Από τους λιγοστούς της διερευνητικής φάσης (ο μέγιστος αριθμός των κλάδων ήταν λιγότερος από τρεις δεκάδες), στις μερικές δεκάδες κλάδους (έχοντας φτάσει σε πάνω από εξήντα). Ουσιαστικά πρόκειται για μια επανάληψη του προηγούμενου σταδίου με εμβάθυνση του σχεδιασμού σε περισσότερους κλάδους, με τη συμμετοχή των κάθετων και οριζόντιων επιτροπών σε μια διαδικασία επαλήθευσης του μοναδικού τελικού σεναρίου.

Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης το πιο πιθανό είναι να προκύψει διάσταση μεταξύ των προηγούμενων εκτιμήσεων και αυτής που προκύπτει από τη σύνθεση των ερωτηματολογίων, δηλ. εάν σύμφωνα με την γνωμοδότηση των εκπροσώπων των επιχειρηματιών προκύπτει ή όχι ισορροπία μεταξύ διαθεσιμότητας εργατικού δυναμικού και επιδιωκόμενης αύξησης του παραγωγικού δυναμικού ή αδυναμία ανταπόκρισης της βιομηχανίας χωρίς τις απαιτούμενες διαρθρωτικές αλλαγές ή επενδύσεις. Το στάδιο αυτό αναδεικνύει όμως και τις γενικότερες συνέπειες επίτευξης των στόχων, του βασικού σεναρίου, όπως η επίδραση της επίτευξής τους στον πληθωρισμό ή στο εμπορικό ισοζύγιο³⁷¹. Το τελικό σχέδιο είναι προϊόν διαβούλευσης και διόρθωσης αυτού που θεωρείται συνέπεια κακής εκτίμησης, μεταξύ των τεχνικών επιτροπών και των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού. Έτσι π.χ. για το 4^ο σχέδιο έγινε διόρθωση προς τα πάνω του γενικού ρυθμού ανάπτυξης, εφόσον οι επιχειρηματικές προτάσεις ευνοούσαν μια μεγαλύτερη παραγωγικότητα³⁷², ενώ έγινε συμψηφισμός για την εκτίμηση του αποτελέσματος του εμπορικού ισοζυγίου – κι εδώ στο 4^ο σχέδιο οι επιχειρηματίες ήταν πιο αισιόδοξοι. Μετά τις πιθανές αναπροσαρμογές των στόχων που έχουν προκληθεί από την ανατροφοδότηση της «αγοράς» μέσω των κάθετων Επιτροπών και την άρση των όποιων ανισορροπιών μέσω των οριζόντιων Επιτροπών, η ανάλυση μπορεί να επανέλθει στο πιο υψηλό επίπεδο των λιγοστών κλάδων, που αποτελεί πλέον το τελικό σχέδιο που θα προωθηθεί για την τελική έγκριση από τα αρμόδια όργανα (συνήθως κοινοβούλιο).

Η εξειδίκευση, η επαλήθευση των στόχων με την αξιοποίηση της εμπειρίας της βιομηχανίας αποτελεί ωστόσο τη μια όψη της φάσης αυτής, την τεχνική. Όμως η φάση αυτή επιτελεί άλλους ίσως πιο σημαντικούς σκοπούς φανερούς ή αθέατους. Η συμμετοχή των κοινωνικών «εταίρων» που αποτελεί και την κύρια διαφοροποίηση από τη μέθοδο της πρώτης - διερευνητικής φάσης, συγκροτεί τον πυρήνα της άποψης που θέλει τη δυνατότητα της αυτό-εκπλήρωσης του σχεδίου να περνά μέσα από τη διαβούλευση στις επιτροπές Εκσυγχρονισμού. Γι' αυτό άλλωστε κι επιδιώκεται η μέγιστη συμμετοχή στη διαβούλευση

³⁷¹ «For example, during the preparation of the Fourth Plan, the first synthesis of the equilibrium working group revealed that, on the basis of the 5% provisional growth rate suggested by the authorities, unemployment would be higher than anticipated in the preliminary projections. Further, the group verified that a 5,5% growth rate would not jeopardize fundamental equilibria and would diminish unemployment to a level more in accord with that considered acceptable in the preliminary Plan. These findings led the Government to the decision to adopt a 5,5% growth rate for the Fourth Plan», Vasconcellos(1968:179)

³⁷² Hackett&Hackett(1963:153)

των διαφόρων φορέων αλλά και η επιδίωξη επιρροής της κοινής γνώμης³⁷³. Η προβαλλόμενη πλευρά του στόχου της διαβούλευσης είναι να καταδειχτεί στους επιχειρηματίες ότι οι στόχοι είναι επιτεύξιμοι, δηλ. μπορεί να βρεθούν οι πόροι (προσφορά) και μπορεί να πραγματοποιηθούν οι πωλήσεις (ζήτηση), δημιουργώντας έτσι το αντίστοιχο ψυχολογικό κλίμα και αυτοπεποίθηση ώστε να υλοποιηθούν οι αναγκαίες επενδύσεις – δηλ. η πρόθεση να γίνει πραγματικότητα, οι επιχειρήσεις να πάρουν στην ιδιοκτησία τους το κυβερνητικό σχέδιο. Ένα αόρατο χέρι - όχι όμως αυτό που αντιπροσωπεύει το κίνητρο του ατομικού συμφέροντος - πιστεύεται πως θα συντονίσει όλες τις επιμέρους επενδύσεις που απαιτούνται για την εκπλήρωση των επιμέρους στόχων, οι επιχειρήσεις θα αναπροσαρμόσουν τα δικά τους επιμέρους σχέδια με τέτοιον τρόπο ώστε να συμβαδίζουν τελικά με τους γενικούς στόχους του σχεδίου. Όμως η παραπάνω διαδικασία αποτελεί στην ουσία διαπραγμάτευση μεταξύ των επιχειρήσεων και της Commissariat και σε τελευταία ανάλυση της κυβέρνησης με αντικείμενο την κατεύθυνση των παραγωγικών επενδύσεων – εφόσον εδώ κρίνονται οι χρηματοδοτήσεις, τα ευνοϊκά δάνεια έως και τα μελλοντικά συμβόλαια³⁷⁴. Η διαδικασία αυτή έχει κατηγορηθεί ότι αφορά πολύ πιθανά την αντίστροφη ροή, δηλ. την επιδίωξη της μεγάλης βιομηχανίας να προωθήσει τις απαιτήσεις της προς την κυβέρνηση³⁷⁵, μέσω των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού³⁷⁶. Ορισμένοι μάλιστα μελετητές του

³⁷³ «[Οι επιτροπές] regularly tried to bring together the critical economic public or private actors – journalists who heavily influenced public opinion, the radio personalities (TV was not yet popular in homes), members of the universities, etc. It was thought to be “an undeniable duty” for every Frenchman – as General De Gaulle would say later on – to cooperate in defining and implementing the Plan’s objectives concerning the desirable level of private consumption, the required magnitudes of various investments, and the production level of the different economic activities.», Aujac(2004:70)

³⁷⁴ Έχουμε ήδη αναφέρει την ύπαρξη των λεγόμενων οιωνοί-συμβολαίων, που αποτελούν βέβαια μόνον μια από τις φανερές πρακτικές της διαδικασίας του σχεδιασμού : «Lastly, the interim Plan for 1960-61 provided for the conclusion of quasi-contracts with the manufacturers of capital goods, by which a firm undertakes, in return for some financial support from the authorities, to carry out a clearly defined programme of investment, research and production, of special interest to the national economy. This method seems likely to spread», Bauchet(1964:88). «Complementary arrangements which would at one and the same time secure the objectives of an income policy and notably reinforce the weapons at the disposal of the authorities for achieving the output objectives of the Plan have been inspired by the example of the fiscal quasi-contracts discussed in Chapters XI and XIV. The scope for an extension of the quasi-contract scheme is offered by the fairly heavy concentration of employment in a few large businesses despite the large numbers of small firms in French industry.», Hackett&Hackett(1963:322)

³⁷⁵ Κατά τον Cohen(1977a), η επιδίωξη αυτή των μεγάλων επιχειρήσεων για τη χρήση του σχεδίου ως μέσο προώθησης των απαιτήσεων τους δεν ήταν καθόλου καλυμμένη, αντιθέτως το σχέδιο ήταν ένας πιο ξεκάθαρος τρόπος εγκαθίδρυσης της «συνεργασίας» των μεγάλων επιχειρήσεων με το κράτος, εννοείται από άλλους πιο καλυμμένους τρόπους. «In brief, big business finds that it needs the cooperative economy and it needs the state to organize that cooperation. Most modern capitalist nations are developing some variant of the state-big business partnership model, but nowhere with such clarity and enthusiasm as France. The clarity is a noble French tradition; it needs no explanation. The enthusiasm is easy to understand. From the perspective of big business, the économie concertée is the most satisfactory reconciliation of its potentially conflicting wants. It wants the active involvement of the state in the management of the economy, but it fears opening economic decision making to popular participation. Hence, the économie concertée makes planning a device for providing big business the active participation and support of the state while keeping broad participation politics away.», Cohen(1977a:7)

³⁷⁶ «It would be a mistake, however, to suppose that the pressures in the process of planning always operate in one direction, from the official centre outwards upon the individual firm. The large corporations, who are interested in planning as a means of reducing the uncertainties of investment

Γαλλικού σχεδιασμού διακρίνουν πίσω από τη φανερή κι επίσημη διαδικασία της οικειοθελούς προσχώρησης των επιχειρηματιών στο σχέδιο, μια αθέατη διαδικασία μοιράσματος των μεριδίων της αγοράς μεταξύ των πιο ισχυρών επιχειρήσεων μέσω ενός οιωνού ή καθαρού αλλά σιωπηρά αποδεκτού καρτέλ όπου το ίδιο το κράτος μέσω των αντιπροσώπων της Commissariat παίζει το ρόλο του διαμεσολαβητή στη διαδικασία του μοιράσματος³⁷⁷. Η διαπραγμάτευση δε αυτή φαίνεται να λαμβάνει χώρα έξω από την αίθουσα των επίσημων συζητήσεων³⁷⁸. Δηλ. σύμφωνα με αυτήν την ανάγνωση διακρίνονται δύο επίπεδα στα οποία διενεργείται η μετατροπή των γενικών στόχων σε στόχο για κάθε

and of achieving the orderly development of their markets, exercise their pressures too. The Plan reflects, in large part, their ideas ... The people in the Commissariat complain on occasion that the civil servants who come from the minister de tutelle of a particular trade or industry too often act as if they were in some sense the representatives of these sectional interests, rather than the officials appointed to keep a watch on them in the public interest.», Shonfield(1965:139).

³⁷⁷ «To sit in on a meeting of a modernisation commission, and imagine that the questions being discussed have not already been decided is to mistake the essence of French planning: The essence of French planning . . . is the planning of each industry by its own members, acting as a great cartel, with the civil service sitting in on the game and sweetening the pot.», Cohen(1977:71). «Collusion is an accurate term; there is no need to search for a euphemism, for French law, unlike US law, traditionally distinguishes between 'good' and 'bad' collusion. The form of collusion usually follows the pattern of the initial negotiations in the modernisation commissions; i.e., where the trade association bargained for the industry with the planner, it generally directs the operations of the 'planning cartel.' It is absurd to assume that a group of the leading businessmen in an industry who are assembled together to prepare a set of investment, output and modernisation programmes for the industry will not continue to act co-operatively when the time comes to break down that plan into programmes for each firm especially if the industry has a long tradition of co-operative rather than competitive behaviour, and if there is no active opposition to such practice.», Cohen(1977:72). Μια διαδικασία «αυθόρμητης» προσαρμογής στο στόχο χωρίς βέβαια να γίνεται παραδοχή για την ύπαρξη διακανονισμού, για τη βιομηχανία χαρτιού, μέσω της συζήτησης των διοικήσεων των λιγοστών επιχειρήσεων που συμμετέχουν στην αντίστοιχη Επιτροπή Εκσυγχρονισμού, περιγράφεται στο CEPES(1963:69-70) και αναφέρεται στο Chamberlain(1965:197-199). Μέσα από την προσπάθεια ανάδειξης ενός ορθολογικότερου μηχανισμού επίτευξης συντονισμού μέσω της διαβούλευσης, αποκαλύπτεται στην ουσία μια διαδικασία που θυμίζει εσωτερικό διακανονισμό και κατανομή των μεριδίων μεταξύ των ενδιαφερόμενων επιχειρήσεων παρά μια διαδικασίας πειθούς. Ο Chamberlain (Chamberlain(1965:199, υποσημείωση 14), αμφισβητώντας στην ουσία τη δυνατότητα ενός αυτόματου συντονισμού, αναρωτιέται, πως είναι δυνατόν να συμβαίνει αυτή η αυτόματη προσαρμογή, χωρίς πίεση ή διακανονισμό (interfirm discussion): A similar example was provided by the Commission for the Iron and Steel Industry for the Fourth Plan. Demand projections for steel tubing indicated that excess capacity would result if all firms carried through their investment plans. Without any pressures being put on them and without interfirm discussions, but purely as a result of this statistical confrontation, four or five companies abandoned their expansion plans. It is not wholly clear why any particular company might react in this fashion. If, say, eight companies had been planning investment in this category, all of them might have been so influenced by the statistical evidence as to cancel investment plans, leaving capacity deficient. Even if discussions were initiated, it is not clear why some firms would give way to others unless as a quid pro quo for preference in some other type of production, or—what seems the most likely reason—unless some firms were much less far advanced in their investment planning, perhaps even without final approvals or financing. The revelation of investment plans—the industry confessional, as it is sometimes called—would seem to be most effective on firms least committed to expansion programs, where overcapacity seems probable, or those farthest along in their investment planning where capacity appears to be inadequate for future needs.»

³⁷⁸ «Important decisions contained in the over-all plan for an industry are not taken in plenary sessions of the modernisation commissions: they are made elsewhere, informally, in private, among a few key individuals.», Cohen(1977:70-71)

κλάδο και κάθε ξεχωριστή επιχειρηματική μονάδα. Το πρώτο επίσημο και φανερό είναι αυτό της διαβούλευσης των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού και της συλλογής πληροφοριών μέσω των ερωτηματολογίων και το δεύτερο το άτυπο και το αθέατο στο οποίο διενεργούνται οι ουσιαστικές διαπραγματεύσεις των ισχυρών παικτών με την κυβέρνηση μέσω των μελών της Commissariat που συμμετέχουν στις Επιτροπές Εκσυγχρονισμού³⁷⁹. Πρόκειται περί παραδοχής ότι δεν υπάρχει άλλη επιλογή. Εάν δεν γίνεται χρήση εξωγενών μέσων επιβολής των στόχων, είτε οι αναλογίες στην παραγωγή μεταξύ των βιομηχανιών θα επιβάλλονται μέσω μιας ιεραρχικής δομής όπως συμβαίνει στον σοβιετικό σχεδιασμό είτε οι στόχοι θα «επιβάλλονται» μέσω ενός «δημοκρατικού» μηχανισμού δηλ. μιας διαδικασίας κατανομής των μεριδίων. Όμως ακόμα και η ύπαρξη ενδεχόμενα υπόγειων συμφωνιών δεν φαίνεται να είναι ικανές να προωθήσουν τον γενικότερο συντονισμό των αντιτιθέμενων επιχειρηματικών συμφερόντων και να αποφύγουν την ύπαρξη φυγόκεντρων δυνάμεων και την αναζήτηση άλλων μέσων επιρροής όταν τα αιτήματα δεν εκπληρώνονται³⁸⁰. Στη διαδικασία αυτή δεν μπορεί παρά να ευνοούνται οι πιο ισχυροί παίκτες, οι πολύ μεγάλες επιχειρήσεις, ενώ οι μικρότεροι μπορούν να αρκεστούν σε αυτό που απομένει από την διαπραγμάτευση των ισχυρών παικτών. Ο κατακερματισμός της παραγωγής δυσχεραίνει πράγματι οποιονδήποτε τύπο σχεδιασμού διότι πρέπει να συντονιστούν περισσότεροι παίκτες. Το τεχνικό αυτό πρόβλημα του κεντρικού σχεδιασμού είναι ζωτικής σημασίας και στον ενδεικτικό σχεδιασμό εφόσον όσο λιγότερα είναι τα μέρη που μετέχουν της διαβούλευσης τόσο διευκολύνεται η «διαπραγμάτευση» και η επίτευξη συμφωνίας. Έτσι η ενθάρρυνση της συγκέντρωσης της παραγωγής σε λιγότερες επιχειρήσεις εξυπηρετεί δύο σημαντικούς σκοπούς, κατά πρώτον την προώθηση της παραγωγικότητας και άρα αύξησης της ανταγωνιστικότητας της Γαλλικής βιομηχανίας και κατά δεύτερον την διευκόλυνση της διαβούλευσης και άρα τον συντονισμό δια της συμμόρφωσης στο σχέδιο³⁸¹ - την συναινετική κατανομή των μεριδίων της αγοράς με βάση το κεντρικό σχέδιο. Η διαδικασία αυτή φαίνεται να διευκολύνεται από ένα νομικό πλαίσιο που ενθαρρύνει τη συγκέντρωση και τις συγχωνεύσεις από τη μία και δεν αποθαρρύνει - αντιθέτως - την ύπαρξη «καλών» καρτέλ (που είναι αυτά που προωθούν την

³⁷⁹ «'Indicative planning' and the 'educative round tables' (described above) constitute the official agenda for the modernisation commissions. While these educative activities are under way the power relations of French planning reassert themselves in the form of tri-partite bargaining among the planners, the managers of big business and the ranking civil servants», Cohen(1977:62)

³⁸⁰ «The giant firms and the powerful trade associations maintain their own direct access to the ministries and the Government. They can often count on obtaining state co-operation without the active support of the Planning Commission. If absolutely necessary, they can pressure the ministries to make the Planning Commission change its programmes in order to accommodate their own wishes. Furthermore the businessmen can ordinarily count on the support of the tutelary ministries. The tutelary ministries generally support their industries in any dealings with outside forces.», Cohen(1977:62)

³⁸¹ «They push for concentration. They encourage 'co-operation' instead of competition within industries, but they try to participate in the post-war generation of cartels. Given the French planning machinery, it is in fact far easier to plan for big firms and cartels than for medium-size, competitive firms. Dealing with big firms makes planning easier - not only, as we have seen, at the bargaining tables - but also, as we shall see, in every phase of planning. The planners find themselves in the happy situation in which their strongest convictions coincide with their interest: they believe in big firms co-operating with each other as an enlightened and modernising cartel - under the surveillance of the Planning Commission.», Cohen(1977:76)

ανάπτυξη και καινοτομία) ή συμφωνιών μεταξύ των επιχειρηματικών ομίλων³⁸². Ακόμα και αν οι παραπάνω πλευρές του Γαλλικού σχεδιασμού δεν είναι οι κυρίαρχες αποτελούν ένα ακόμα σημάδι των αδιεξόδων του ενδεικτικού σχεδιασμού. Οι αντιφάσεις αυτές του Γαλλικού σχεδιασμού μεταξύ άλλων συνέβαλαν αργότερα στην αμφισβήτηση του project «ρυθμιζόμενος καπιταλισμός» (που περιλαμβάνει φυσικά και άλλα συστατικά στη βάση της κρατικής παρέμβασης και της κενσσιανής οπτικής).

Συνοψίζοντας, επιδιώκεται μέσω του σταδίου αυτού, που ο πυρήνας του είναι η διαπραγμάτευση με τους εκπροσώπους των επιχειρήσεων, η τελική συγκρότηση του σχεδίου. Ο ρόλος των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού είναι πολύπλευρος. Μία πλευρά είναι η προσαρμογή των επιμέρους κλαδικών στόχων με βάση τις πληροφορίες της βιομηχανίας, η επαλήθευση της εφικτότητας των στόχων ανά κλάδο και η διόρθωση των κλαδικών αναλογιών, το κλείσιμο συμφωνιών, μέσω φανερών οικονομικών συμβολαίων. Μια άλλη πλευρά είναι η επίτευξη συμφωνιών μέσω αθέατων πλευρών της διαδικασίας διαπραγμάτευσης, η προώθηση των κλαδικών και των επιμέρους επιχειρηματικών αιτημάτων προς την κυβέρνηση. Με βάση τις αναφορές των Κάθετων επιτροπών και την επαλήθευση των αναλογιών από τις οριζόντιες Επιτροπές η Commissariat παράγει το τελικό σχέδιο. Το σχέδιο επανέρχεται από τη σκοπιά της γενίκευσης μετά την επαλήθευση και την αναπροσαρμογή του στην προηγούμενη φάση των λιγότερων τομέων³⁸³, που είναι στην ουσία ένα μακροοικονομικό σχέδιο και παραδίδεται για την τελική έγκριση του στην κυβέρνηση.

2.4.2.3.4 Η έγκριση του σχεδίου

Μετά τη διαβούλευση των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού η κυβέρνηση έχει στα χέρια της ένα επαληθευμένο από τη βιομηχανία σχέδιο , στη βάση αυτού που αρχικά έχει

³⁸² «Neither the letter nor the spirit of the law is opposed to ententes per se. The law distinguishes broadly between good and bad ones. The planners and the economic administration of the State go further; they are positively in favour of good (rationalising, modernising, and specialising) ententes, and actively promote such arrangements. And they do not seem, in practice, to make great efforts to distinguish bad ententes from good. Ententes are encouraged almost, indiscriminately, under the theory that an entente, under the supervision of the plan is a better form of industrial organisation than a low-concentration, competitive structure, and an industry structured into a few giant firms operating as a cartel with the planners participating is the best form of industrial organisation. Successive plans posit the goals of increasing the size of French firms and improving co-operation within the industry through the promotion of mergers and intra-industry agreements.», Cohen(1977:73-74). Επίσης : «... it is also claimed that the Commissariat supplies a central forum where private business can argue out its case with the officials from the ministry, without being intimidated by them. Whichever way it is, there is no doubt that the activity of planning, as it is practiced in France, has reinforced the systematic influence exerted by large-scale business on economic policy. Sometimes this influence is open and apparent, as when the Fourth Plan's investment policy for steel was modified in 1963 in deference to the wishes of the steel industry, despite the barely concealed objections of certain government officials. Subsequently, when the industry was offered a sufficient financial inducement by the Government—in the form of a reduction in the tariffs on imported US coking coal and a rebate on their social security payments they agreed to an increase in the steel manufacturing capacity to be laid down in the Fifth Plan.», Shonfield(1965:139)

³⁸³ «Thus, elaboration of the French Plan begins with the preparation of a 3-sector prospective model of the economy which in successive planning steps is disaggregated into a 14, then 28 and finally 65-sector model. The detailed information gathered in connection with the preparation of the 65-sector model imparts greater accuracy to estimates and thus to the final, more aggregative, 28-sector version of the Plan.», Vasconcellos(1968:189)

προταθεί. Η έγκρισή του γίνεται συνήθως από το κοινοβούλιο, δεν συνδέεται ωστόσο με την υποχρεωτικότητα του.

2.4.2.3.5 Η εφαρμογή του σχεδίου

Εφόσον δεν υφίσταται υποχρεωτικότητα από την πλευρά της ιδιωτικής οικονομίας, πέρα από τα οιωνοί συμβόλαια που και αυτά δεν είναι υποχρεωτικά η εφαρμογή του σχεδίου αφήνεται στην διακριτική ευχέρεια των επιχειρηματιών. Κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του σχεδίου η διαβούλευση μέσω των Επιτροπών Εκσυγχρονισμού έχει ολοκληρωθεί και άρα κάθε λειτουργία τη δύναμης της πειθούς ή του ψυχολογικού παράγοντα αντικαθίσταται τώρα από την σκληρή πραγματικότητα, οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν πλέον τις δυνάμεις της πραγματικής οικονομίας. Στην ουσία κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του σχεδίου έχει ήδη αρχίσει η διαδικασία εκπόνησης του επόμενου, οπότε η λειτουργία της πειθούς και του ψυχολογικού παράγοντα ως μέσο (ενδογενούς) επιβολής – με την υπόθεση ότι αποτελεί πράγματι τέτοιο μέσο - επικεντρώνεται πλέον στο επόμενο σχέδιο. Κατά συνέπεια αυτά που απομένουν κατά τη διάρκεια εφαρμογής του σχεδίου ως μέσα προώθησης των στόχων είναι τα μέσα οικονομικής και βιομηχανικής πολιτικής που διαθέτει κάθε κυβέρνηση. Όμως εκλείπει μια κεντρική αρχή παρακολούθησης και συντονισμού. Τα μέσα «επιβολής» παραμένουν αποκεντρωμένα και ασυντόνιστα, ούτως ή άλλως επενδύσεις σε διαφορετική κατεύθυνση από τους στόχους δεν αποκλείονται, ούτε ο έλεγχος συμβατότητας και επαλήθευσης των εγκεκριμένων επενδύσεων είναι ασφυκτικός. Ενδέχεται δε τα εφαρμοζόμενα μέτρα που απαιτούνται από τις τρέχουσες ανάγκες της μακροοικονομικής πολιτικής να έρχονται σε σύγκρουση με τους στόχους του σχεδίου. Η προσπάθεια εφαρμογής του σχεδίου μοιραία ακολουθεί τις αντιφάσεις της διαδικασίας σχεδιασμού³⁸⁴ και ο έλεγχος της εφαρμογής μπορεί να γίνει στην ουσία μόνον απολογιστικά.

³⁸⁴ « ... sometimes the plan simply cannot be translated into terms specific enough to supply any operational guidance. These statements will appear more meaningful if the reader understands that case-by-case decisions under the plan most often come up when a company makes a request; e.g., for access to capital or for a subsidy. Should the request be granted or not? The civil servant making the decision receives a file of facts (a dossier) to assist him in taking action. As time goes on, several such dossiers may be presented, each for a proposal consistent with the plan. Assuming that each is granted there comes a time, perhaps two or three years into the plan, when the plan has already been fulfilled. But does this mean the dossiers stop coming, or that there will be no more proposals to add capacity that the now aging document once said was needed? Perhaps the very best proposal of all will be the latest request. What, then, should the civil servant do? Many times the authors were assured by individuals directly involved that this kind of question, coming up over and over again, was among the basic issues in implementation. Still another aspect of the civil servant's problem, assuming he was trying to implement the plan, arises from the fact that the planning process results in a document that is rather abstract. It tries to lay down general criteria applicable to one or more industries, not to any one particular company case. As a result, these criteria may prove too abstract to be helpful in practice. One high official at the Treasury put this point about as follows:

I follow the plan as far as it goes, but it really doesn't help me when it comes to the crunch. There are more proposals than I can approve, and I need help in weeding out the least desirable ones. The plan may help me eliminate a few, but the real job remains. Frankly, most companies have learned to shape their proposals so they appear to fall within the bounds suggested by the plan. They have learned that we will use the plan as a basis for rejecting proposals whenever we can. But, as I say, the real problems still remain — we don't have the financial resources to supply anywhere near all of the remaining requests. This is true whether you take State agencies, nationalized companies, or private industry», McArthur et al (1969:143).

2.5 Μια αναφορά στις θεωρίες του ενδεικτικού σχεδιασμού.

«... ο θεμελιακός σκοπός των σχεδιαστών του μεγαλύτερου μέρους της μεταπολεμικής περιόδου είναι η καθιέρωση μιας υγιούς καπιταλιστικής αγοράς με ελεύθερο εμπόριο και χωρίς να χρειάζεται η [κρατική] παρέμβαση ή τουλάχιστον να στοχεύει μόνον στον περιορισμό της ανεπάρκειας της αγοράς»³⁸⁵. Το παραπάνω απόσπασμα συνοψίζει με ακρίβεια τους σκοπούς του Γαλλικού σχεδιασμού και δείχνει το πλαίσιο εντός του οποίου κινήθηκαν οι θεωρίες του ενδεικτικού σχεδιασμού, ως σχεδιασμός της ειρηνικής περιόδου. Ο σχεδιασμός για τις θεωρίες αυτές αποτελεί το μέσο βελτίωσης και όχι κατάργησης ή υποκατάστασής της αγοράς και όσο και αν φαίνεται παράδοξο μια και ο οικονομικός σχεδιασμός είναι μορφή κρατικής παρέμβασης, επιδιώκει να θεμελιώσει την απάρνηση των εξωγενών μέσων επιβολής, δηλ. την απάρνηση των μέσων χειραγώγησης της κερδοφορίας και αντικατάστασής τους με τη χρήση της οικειοθελούς προσχώρησης στο σχέδιο .

Οι θεωρίες του Οικονομικού σχεδιασμού στο σύνολό τους βασίζονται στην υπόθεση της ύπαρξης ορισμένων ατελειών της «ελεύθερης» αγοράς ή ορισμένων αστοχιών της³⁸⁶.

³⁸⁵ Estrin & Holms(1983:90). «As opposed to the view held by many before the Second World War and immediately thereafter, flexible planning leads to far less Government intervention than is the rule under a controlled economy.», Oules(1966:70)

³⁸⁶ Σε αυτή τη βάση επίσης επιχειρηματολογούν οι πρωταγωνιστές του γαλλικού σχεδιασμού: «The wind of reform which swept over France brought with the idea of nationalizing key sectors, the idea of substituting the Plan for certain market mechanisms which had failed before the war to remedy the social and economic aftermath of the great 1930 depression», Masse(1962:1).

Η λογική της επιχειρηματολογίας που στηρίζει την έννοια της αγοραίας αστοχίας (market failure), αυτήν την έννοια συχνής καταφυγής της δεσπόμενης οικονομικής θεωρίας, για την δικαιολόγηση της κρατικής παρέμβασης, συνοψίζεται από τον Musgrave (Musgrave(1959:6), ως ακολούθως:

1. The claim that the market mechanism leads to efficient resource use (i.e., produces what consumers want most and does so in the cheapest way) is based on the condition of competitive factor and product markets. Thus, there must be no obstacles to free entry and consumers and producers must have full market knowledge. Government regulation or other measures may be needed to secure these conditions.

2. They may also be needed where competition is inefficient due to decreasing cost.

3. More generally, the contractual arrangements and exchanges needed for market operation cannot exist without the protection and enforcement of a governmentally provided legal structure.

4. Even if the legal structure is provided and barriers to competition are removed, the production or consumption characteristics of certain goods are such that they cannot be provided for through the market. Problems of "externalities" arise which lead to "market failure" and require correction by the public sector, either by way of budgetary provisions, subsidy, or tax penalty.

5. Social values may require adjustments in the distribution of income and wealth which results from the market system and from the transmission of property rights through inheritance.

6. The market system, especially in a highly developed financial economy, does not necessarily bring high employment, price level stability, and the socially desired rate of economic growth. Public policy is needed to secure these objectives. As the events of the eighties have shown, this is the case especially in an open economy subject to international repercussions.

Public and private points of view on the rate of discount used in the valuation of future (relative to present) consumption may differ.

Η θεωρητική αιτιολόγηση της κρατικής παρέμβασης στο πλαίσιο της δεσπόμενης οικονομικής θεωρίας παρατίθεται σε κάθε σχεδόν εγχειρίδιο Δημόσιας Οικονομικής Θεωρίας. Το Καραγιωργας(1979) περιέχει μια κριτική και διεξοδική παράθεση της σχετικής θεωρίας.

Η θεωρία αυτή που στηρίζεται στην υπόθεση της ατελούς λειτουργίας του μηχανισμού των τιμών, ή αλλιώς των αστοχιών της αγοράς, αποτελεί τη βάση της εσωτερικής κριτικής στο πλαίσιο της δεσπόμενης οικονομικής θεωρίας που κυμαίνεται από τον Pigou του Economics of the Welfare, τον

Παρά την ύπαρξη των επιχειρημάτων που στηρίζουν μια κάποια κυβερνητική παρεμβατικότητα στο οικονομικό πεδίο στηριζόμενων στην αγοραία αστοχία, αυτή περιορίζεται στην δικαιολόγηση *ad hoc* πολιτικών, όπως είναι η δημοσιονομική η νομισματική. Μία οπτική σε αυτό το πλαίσιο ταύτιζε ουσιαστικά τον οικονομικό σχεδιασμό με την κρατική παρέμβαση, ως αναγκαίο κακό για τη διόρθωση των «αστοχιών» της αγοράς. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τον Pigou, όπου ο οικονομικός σχεδιασμός ταυτίζεται με οποιονδήποτε οικονομικό έλεγχο ή ρύθμιση εκ μέρους του κράτους που επιχειρεί να περιορίσει τις δυνάμεις της αγοράς³⁸⁷, έλεγχο όχι απορριπτέο αρκεί να μην επιβάλλεται με διοικητικά μέτρα³⁸⁸. Εδώ οι *ad hoc* βραχυπρόθεσμες πολιτικές δεν διαφοροποιούνται από τον κεντρικό οικονομικό σχεδιασμό.

Για την οπτική της Αυστριακής σχολής επίσης, η έννοια του οικονομικού σχεδιασμού είναι πολύ ευρεία και περιλαμβάνει μια σειρά εργαλεία της κρατικής παρέμβασης που ως τέτοια προκαλούν αλλοίωση των τιμών και άρα της λειτουργίας της αγοράς, μόνον στο πλαίσιο της οποίας θεωρείται ότι είναι δυνατός ο ορθολογικός υπολογισμός των τιμών. Κατά την Αυστριακή οπτική «είτε καλείται «επαναβιομηχάνιση», «εθνική προνοητική ικανότητα»,

Κένυς των άκαμπτων μισθών-τιμών, ολόκληρο τον κλάδο των Welfare Economics και τη θεωρία της δημόσιας οικονομικής ώστε να δικαιολογήσει την «εξωτερική» παρέμβαση στη λειτουργία της αγοράς.

Όσον αφορά την ιστορία ανάπτυξης της έννοιας της αστοχίας της αγοράς (market failure): «... the doctrine of market failure, was developed, chiefly in Britain, in the 1930s and 1940s, though traces of it can of course be found earlier in many places.», Arndt(1985:151). Για μια οπτική της ιστορίας της δικαιολόγησης της κρατικής παρέμβασης στη (νέο)-κλασική οικονομική θεωρία βασισμένη στην έννοια των εξωτερικότητων, βλ. επίσης Medema(2003).

³⁸⁷ Pigou (1948). Ο Pigou επιχειρεί μια ιδιόρρυθμη κατηγοριοποίηση του σχεδιασμού σε πρωτεύων (primary) όπου σε αυτόν περιλαμβάνει μόνον τους στόχους που μπορεί να έχει μια κυβέρνηση για το πως θέλει να κατανέμονται οι οικονομικοί πόροι και σε δευτερεύων (secondary), στον οποίο περιλαμβάνει τα μέσα επιβολής των στόχων: «So much being understood, it is, I think, convenient to draw a sharp distinction between a government's primary planning about what it wants done and its secondary planning about the instruments and processes through which its primary plans are to be implemented.». Θεωρεί θεμιτή την ύπαρξη πρωτεύοντος οικονομικού σχεδιασμού, εφόσον «... in all circumstances governments must engage in some kinds and degrees of primary planning. The antithesis is not laissez faire, however conceived, but anarchy. Here, however, we are not concerned with primary planning in general, but only with those aspects of it that have to do with economic affairs, more particularly with the way in which productive resources are allocated among different uses and their outputs distributed among different people. Even in this field all governments undertake some measure of primary planning», Pigou(1948:18)

³⁸⁸ Η χρήση διοικητικών μέσων θεωρείται ότι διαταράσσουν το μηχανισμό των τιμών ενώ των οικονομικών μέσων όχι: «There are two broad types of secondary planning-which may be combined together in various proportions-that are available to government; namely, on the one hand, financial policy, the manipulation of taxes and bounties, on the other hand what one may call direct action through "direction" of resources-of which the extremest forms are conscription and commandeering, licences, priorities and rationing, often associated with price control. These two procedures differ fundamentally in that, whereas the former acts through the price mechanism, the latter disrupts that mechanism or at least sets it aside.», Pigou(1948:22). Εάν ο δευτερεύων σχεδιασμός χρησιμοποιεί μη διοικητικά μέσα είναι αποδεκτός: «Against these " errors " financial procedure is for the most part adequate. Graduated income tax plus net grants to help the needy (e.g., through old age pensions and children's allowances) can be used to lessen inequalities of purchasing power in whatever degree is thought proper; while desirable forms of expenditure can be stimulated by subsidies and undesirable forms checked by duties. Why not then rely on this familiar machinery; why, by direct physical controls, disrupt the market and saddle ourselves with, the inconveniences and irritations that are inevitably associated with labour direction, priorities, rationing and (or) queues.», Pigou(1948:23)

ή «βιομηχανική πολιτική» και είτε η κεντρική της υπηρεσία καλείται επιχείρηση οικονομικής ανασυγκρότησης, ομοσπονδιακό γραφείο προϋπολογισμού, ή εθνική τράπεζα επενδύσεων, στον αέρα πλανάται η ιδέα του εθνικού οικονομικού σχεδιασμού»³⁸⁹. «... ακόμα και οι πιο ήπιες προσπάθειες που επιχειρούν να καθοδηγήσουν ή να κατευθύνουν την αγορά προς συγκεκριμένα αποτελέσματα είναι στην πραγματικότητα τυφλά και επικίνδυνα εμπόδια αυτής της πηγής της γνώσης η οποία είναι ουσιαστικός παράγοντας για τις ορθολογικές οικονομικές αποφάσεις»³⁹⁰. Το λιγότερο που μπορεί να κατηγορήσει κανείς την Αυστριακή οπτική είναι για ασυνέπεια ή για εκλεκτικισμό. Γι' αυτήν η οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση οποιασδήποτε έκτασης ή βάθους όπως ο οικονομικός σχεδιασμός δεν έχει θέση σε ένα σύστημα ελεύθερης αγοράς βασισμένο στην ατομική ιδιοκτησία των παραγωγικών μέσων και στην χρήση ξεχωριστών επιχειρηματικών σχεδίων που συγκροτούνται στη βάση του καλύτερου πληροφορικού συστήματος, που είναι η αδιαμεσολάβητη αγορά. Η θέση αυτή αν και θεωρητικά συνεκτική και αποτελεί πηγή άντλησης επιχειρημάτων τελικής προσφυγής για χρήση στην πολιτική, οικονομική και ιδεολογική αντιπαράθεση δεν είναι η κυρίαρχη στην δεσπόζουσα οικονομική θεωρία ούτε υιοθετείται στην καθαρότητά της στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Εντούτοις αποκαλύπτει με καθαρότητα ότι στην ουσία ο σχεδιασμός όπως και κάθε κρατική παρέμβαση αποτελεί μορφή υποκατάστασης της αγοράς και κατά συνέπεια απορριπτέα από τον συνεπή οπαδό της «ελεύθερης» αγοράς. Ταυτόχρονα μέσα στην συλλήβδην απόρριψη κάθε είδους κρατικής παρέμβασης η αυστριακή οπτική – πέρα από το ότι αποκλείει τον εαυτό της από την άσκηση της οικονομικής πολιτικής - αδυνατεί να διακρίνει τις διαφορές που έχει ο μακροπρόθεσμος οικονομικός σχεδιασμός από τα *ad hoc* μέτρα οικονομικής πολιτικής. Η διάκριση αυτή γέννησε και την ανάγκη συγκρότησης – επιτυχημένη ή όχι είναι άλλο θέμα - ιδιαίτερων θεωριών που επιχειρούν την θεμελίωση της συμβατότητας του μακροπρόθεσμου οικονομικού σχεδιασμού ως ειδική μορφή κρατικής παρέμβασης με τη διατήρηση της καπιταλιστικής αγοράς και της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής.

Μια άλλη ομάδα επιχειρημάτων υπέρ ενός κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού βασίζεται στην υπόθεση ότι μια από τις βασικές πηγές των «αγοραίων αστοχιών» είναι η αδυναμία επίτευξης κλαδικού ή χρονικού συντονισμού ή αλλιώς λόγω της δυσαναλογίας της παραγωγής των επιμέρους παραγωγικών τομέων ή κλάδων (*disproportionality theories*). Βασίζεται σε αρκετά παλαιές θεωρίες των κρίσεων³⁹¹. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις θεωρίες του Robert Aftalion και του Mikhail Tugan-Baranovski. Σύμφωνα με τον πρώτο οι οικονομικές κρίσεις προέρχονται από την χρονική διαφορά που μεσολαβεί μεταξύ της επένδυσης και της στιγμής που τα αποτελέσματα της επένδυσης μπαίνουν σε χρήση³⁹². Ενώ σύμφωνα με τον

³⁸⁹ Lavoie(1985:1)

³⁹⁰ Lavoie(1985:56)

³⁹¹ Δεν αναφερόμαστε εδώ στη μαρξιστικές θεωρίες που αναφέρονται μεν με το ίδιο όνομα όμως γι' αυτές, η ίδια η ανταγωνιστική φύση της λειτουργίας των ιδιωτικών επιχειρήσεων που συνυπάρχει με την συνεχώς δευρυνόμενη κοινωνικοποίηση (δηλ. αλληλεξάρτηση) της παραγωγής, παράγει αυτές τις ασυμμετρίες περιοδικά και αναπόφευκτα, ο συντονισμός δε των αγοραίων δυνάμεων με κάποιο κεντρικό σχέδιο είναι αδύνατος καθότι ασύμβατος με την ύπαρξη της ελεύθερης δράσης των ανταγωνιζόμενων επιχειρήσεων.

³⁹² « ... there is a long delay which often separates the moment when the production of goods is decided upon and a forecast is made from the moment when the manufacture is terminated, and the forecast is replaced by reality», Aftalion(1927:165). Μια ανασκόπηση της θεωρίας (όπως και άλλων) βρίσκεται στο Kyun(1988): «Owing to the long duration of the capitalist process of production, the producer faces

δεύτερο η καπιταλιστική οικονομία μπορεί να διευρύνεται απεριόριστα αρκεί κατά την αύξηση της παραγωγής να τηρούνται οι αναλογίες των διαφόρων τομέων, μέσω της χρήσης του κεντρικού σχεδιασμού³⁹³. Η θεωρία αυτή προσφέρει επιχειρήματα σε ορισμένους θιασώτες του οικονομικού σχεδιασμού όπως ο Firmin Oules³⁹⁴. Και για τον Oules ο κεντρικός σχεδιασμός δεν προϋποθέτει την άρση της ατομικής ιδιοκτησίας ούτε καν σε ορισμένα μέσα παραγωγής, αλλά ούτε έχει ανάγκη τον ισχυρό ρυθμιστικό ρόλο του κράτους³⁹⁵. Στηρίζεται στην άρνηση του νόμου του Say, επικαλούμενος την ύπαρξη ενός «νέου νόμου των αγορών», όπου «τα συμπεράσματα που αντλούνται από αυτόν είναι τα ακριβώς αντίθετα αυτών του παλαιού»³⁹⁶, ώστε να επιχειρηματολογήσει υπέρ της ανάγκης συντονισμού, χρονικού και κλαδικού, που διασφαλίζεται μέσω του οικονομικού σχεδιασμού. Ωστόσο οι προτεινόμενοι μέθοδοι εφαρμογής του σχεδίου αποτελούν μια μείξη της υποτιθέμενης οικονομικής εκπαιδευτικής λειτουργίας του οικονομικού σχεδίου και χρήσης της διάχυσης της

the difficulty of adjusting the stock of fixed capital to the final demand (a vertical maladjustment of production). Furthermore, the durability of capital goods prolongs the periods of boom and depression. Under this circumstance, a small disturbance in the final demand entails wide fluctuations in the demand for durable capital goods (the acceleration principle.). Put another way, the capitalist process of production forces the producer to forecast the prices he will obtain after the production period. His expectations of future prices, however, are based on today's prices, which reflect the present final demands. Furthermore, the producer has paid out long before in money the various elements in his costs at the earlier rates (for his raw materials, labor, etc.), when the falling in his selling price occurs», Kyun(1988:28-29).

³⁹³ Η θεωρία του Tagan-Baranovsky βασιζόμενη σε μια (παρ)ερμηνεία των λόγων παράθεσης των λεγόμενων σχημάτων αναπαραγωγής από τον Marx υποστήριξε ότι:

- «a. capitalism can develop indefinitely, producing more and more capital goods;
- b. it is pointless to speak of crises arising from under-consumption or (which is the same thing) insufficient purchasing power;
- c. a crisis is generated in a production sector because of the disproportional distribution of the social work inherent in capitalist anarchy; it can be resolved through planning;
- d. the crisis, by allowing the accumulation of idle capital and determining the falls in the interest rate, creates the conditions for a new boom, activated by investing this capital in new economic initiatives;
- e. the consequent acceleration of investments, by generating higher prices and interest rates, means that the availability of capital runs out and an over-production crisis arises and then degenerates into a general crisis», Ferlito(2015)

³⁹⁴ «Planning [is] Justified by the Mechanics of a Free Economy and the Interdependence Between Factors and Sectors», Oules(1966:142-225,section 2).

³⁹⁵ « ... planning does not necessarily lead to nationalization of industry, still less to bureaucratization of the economy. Planning is not synonymous with State control. The Plan must be essentially flexible if it is to be 'enlightening', in every sense of that word-as will be explained in this book. (Oules(1966,9). «... the object of planning is neither socialization nor nationalization; its object is simply to exert the necessary measure of discipline over the activities of private firms in order to ensure that they are coordinated. There can be no freedom throughout the economy unless the freedom exercised by each firm and each individual ceases at the point where the freedom of other firms and other individuals begins. This type of collective discipline is an essential characteristic of a free society. If road traffic was not coordinated it would not move with the maximum ease for all concerned, particularly at peak points and peak periods. In the same way an economy, particularly when expanding rapidly, cannot work satisfactorily unless there is an overall plan to ensure coordination.», Oules(1966:31).

³⁹⁶ Oules(1966:171)

στατιστικής πληροφορίας³⁹⁷, καθώς και της χρήσης μη διοικητικών μέσων, δηλ. της πιστωτικής και φορολογικής πολιτικής³⁹⁸.

Πριν προχωρήσουμε στην σύντομη εξέταση των θεωριών του αμιγώς ενδεικτικού σχεδιασμού αξίζει να αναφερθούμε στα εξής :

- η θεωρητική προσέγγιση που επιχειρήθηκε – νεοκλασικής ή κεϋνσιανής χροιάς – είναι ως συνήθως υψηλής αφάιρεσης. Η χαλάρωση των πολύ υψηλής αφάιρεσης και εν πολλοίς μη ρεαλιστικών θεωρητικών υποθέσεων χρησιμοποιείται ώστε να δικαιολογηθεί η εφαρμογή υβριδικών πολιτικών όπως στην περίπτωση του Γαλλικού σχεδιασμού, η χρήση του συνδυασμού της πειθούς και των διοικητικών ή οικονομικών μέσων. Με άλλα λόγια η μερική εκπλήρωση των θεωρητικών υποθέσεων δικαιολογεί την χρήση μέσων πέρα από τον αυτοματισμό της συμμόρφωσης των δυνάμεων της αγοράς στο σχέδιο, π.χ. την εφαρμογή των μέσων οικονομικής ή βιομηχανικής πολιτικής³⁹⁹.
- ο ενδεικτικός σχεδιασμός στην πράξη δηλ. ο Γαλλικός σχεδιασμός δεν ήταν απαλλαγμένος όπως είδαμε από τη χρήση διοικητικών ή άλλων μεθόδων, δηλ. δεν περιορίστηκε μόνον στην χρήση της «πειθούς».
- η αντίληψη για το τι πρέπει να είναι ο οικονομικός σχεδιασμός και πως εφαρμόζεται στο πλαίσιο της καπιταλιστικής αγοράς δεν είναι ενιαία μεταξύ των θιασωτών του, πολλοί από τους οποίους θεωρούν αναγκαία την χρήση διοικητικών ή οικονομικών

³⁹⁷ Oules(1966:258)

³⁹⁸ Oules(1966:260-271)

³⁹⁹ «The theory is developed on the basis of a number of assumptions which are later relaxed to examine the complications which emerge. The assumptions are as follows: perfect competition throughout the economy; the absence of those factors (externalities, monopoly, and so on), which would call for government action so that the economic function of government is just to organize economic forecasting», Turner&Collis(1977:62). Εκτός βέβαια από τις ρητώς εκφρασμένες θεωρητικές υποθέσεις υπάρχουν ορισμένες κοινά αποδεκτές από όλες τις θεωρίες της δεσπόζουσας οικονομικής θεωρίας, οι οποίες υπονοούνται ή έχουν υποτεθεί σιωπηρώς ή υποκρύπτεται εντός της υπόθεσης της ύπαρξης τέλει ανταγωνισμού, όπως για το ρόλο και τη λειτουργία τη πληροφορίας ή του ψυχολογικού παράγοντα στις επιχειρηματικές αποφάσεις, την ανάλυση στη βάση ατομικών ανταγωνιστικών και ωστόσο ισότιμης δύναμης συμφερόντων και προτιμήσεων, την απουσία κάποιου ρόλου ανισότιμα ανταγωνιζόμενων ομάδων στη βάση π.χ. της κατοχής ή όχι των μέσων παραγωγής, την αποδοχή ως κριτήριο από όλους του κριτηρίου Pareto κ.ο.κ..

μέσων εξαναγκασμού⁴⁰⁰, διαφορετικών επιπέδων αμφισβητώντας τη δυνατότητα της αυτόματης και οικειοθελούς προσαρμογής στο σχέδιο ⁴⁰¹.

- Υπάρχουν υπόρρητες χρήσεις του οικονομικού σχεδιασμού που βέβαια δεν καλύπτονται από τις επιχειρούμενες θεωρίες και οι οποίες απαιτούν άλλου είδους – συμπεριλαμβανόμενων και μη οικονομικής φύσης - διαπραγμάτευση, όπως η χρήση του οικονομικού σχεδιασμού μεταξύ άλλων :
 - ο ως μέσο κοινωνικής-εθνικής συναίνεσης. Η ιδέα αυτή χρησιμοποιήθηκε στην ρητορική των στελεχών του γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού, ως επικοινωνιακό μέσο προώθησης της ιδέας του ενδεικτικού σχεδιασμού και όχι μόνον. Η συναίνεση αφορά τόσο τη δια-ταξικές όσο και ορισμένες ενδο-ταξικές διαφορές. Η συμμόρφωση με το σχέδιο απαιτεί την απάρνηση συγκεκριμένων επενδύσεων προς όφελος κάποιων άλλων, δηλ. απαιτείται να θυσιαστούν τα βραχυπρόθεσμα κέρδη μιας ορισμένης μερίδας επιχειρηματιών, βασίζεται σε μια μεροληπτική στάση έναντι μερίδων επιχειρηματιών. Ομοίως οι πολιτικές π.χ. μισθών θα πρέπει να γίνουν αποδεκτές από διάφορες επαγγελματικές ομάδες ή από τα συνδικάτα. Η διαδικασία συγκρότησης και ο ρόλος του σχεδίου είναι εδώ να προωθεί την συναίνεση και την άμβλυνση των διαφορών ενόψει ενός εθνικού σχεδίου που υποτιθέμενα ευνοεί όλες τις κοινωνικές ομάδες⁴⁰².
 - ο ως μέσο ενδυνάμωσης του εθνικού κεφαλαίου και εν γένει βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας του έναντι των διεθνών ανταγωνιστών. Ο ρόλος του σχεδιασμού μπορεί να είναι εδώ η προώθηση της προστασίας της εγχώριας βιομηχανίας, η προώθηση της έρευνας και της τεχνολογίας⁴⁰³. Η ύπαρξη

⁴⁰⁰ «When I speak of national economic planning, the notion I have in mind is meant to encompass the entire complex of political, legislative, and administrative measures aimed at an explicit formulation and practical realization of a comprehensive national economic plan. Without a comprehensive, internally consistent plan there can be, in this sense, no planning. But the preparation of a script is not enough; the play has to be staged and acted out», Leontieff(1977:150). Ορισμένοι απορρίπτουν τα διοικητικού τύπου μέσα και προτάσσουν τα οικονομικά, ως συμπλήρωμα των μη καταναγκαστικών μέσων: «As a matter of principle, a plan should be implemented by appropriate psychological and sociological preparation, by coordination of the component elements of economic policy and, if necessary, by a whole gamut of stimuli and brakes, all acting by indirect methods.», Oules(1966:249)

⁴⁰¹ «The voluntary co-ordination promoted by the Commissariat in the national interest has narrow limits», όμως «Contrary to the view sometimes expressed, the greater effectiveness of the Plan is not a matter of altering its entire character and making it compulsory», Bauchet(1964:99-100)

⁴⁰² «The plan as a means of agreement among the social groups», Bauchet(1962:244)

⁴⁰³ «A government initiative to disseminate information about new technologies through an indicative planning framework could widen technological horizons. The state also has a comparative advantage in analysing the consequences for firms of new developments in world markets, especially those with whom firms do not yet do business.», Estrin&Holmes(1983:53)

οικονομικού σχεδίου θεωρήθηκε ως υποβοηθητική κι ενθαρρυντική της δημιουργίας επενδύσεων για εξαγωγικά προϊόντα. Επιπλέον η διεξαγωγή βιομηχανικής πολιτικής στην κατεύθυνση ανάπτυξης της εγχώριας ανταγωνιστικής βιομηχανίας απαιτεί συναίνεση στους στόχους ανάπτυξης συγκεκριμένων βιομηχανιών οι οποίοι βραχυπρόθεσμα μπορεί να μην είναι αποδοτικοί και η χρηματοδότησή τους θα γίνει εις βάρος των υπόλοιπων βιομηχανιών. Παρόμοια χαρακτηριστικά έχει η προώθηση σε εθνικό επίπεδο της ανάπτυξης της τεχνολογίας και της έρευνας.

- ο ως μέσο πολιτικού και κοινωνικού μετασχηματισμού. Χρησιμοποιείται π.χ. από ορισμένους θεωρητικούς σοσιαλδημοκρατικής επιρροής ως μέσο σταδιακής προσέγγισης μιας συνεργατικής (ή σοσιαλιστικής) οικονομίας⁴⁰⁴

2.5.1 Θεωρίες του αμιγώς ενδεικτικού σχεδιασμού

Μια θεωρία του αμιγώς ενδεικτικού σχεδιασμού πρέπει να απαντά όπως όλες οι θεωρίες οικονομικού σχεδιασμού στο έδαφος του καπιταλισμού, από τη μια στο ερώτημα γιατί ένας μη αναλυτικός σχεδιασμός υψηλής αφαίρεσης από μια κεντρική αρχή, θα μπορούσε να είναι στρατηγικά πιο διορατικός από τη συνισταμένη της δράσης των επιμέρους επιχειρηματικών σχεδίων όπως διαμορφώνονται μέσα στην ελεύθερη αγορά, δηλ. θα έπρεπε να απαντά στο κλασικό ερώτημα γιατί ο κεντρικός σχεδιασμός θέτει καλύτερους στόχους από ότι οι ίδιες οι αυθόρμητες δυνάμεις της αγοράς και κατά δεύτερον πως μπορεί να επιβάλλονται οι στόχοι στους ιδιωτικούς οικονομικούς φορείς εφόσον οι επιχειρηματικές αποφάσεις παραμένουν στην ιδιωτική επιχείρηση. Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα διαφοροποιεί τις θεωρίες του αμιγούς ενδεικτικού σχεδιασμού από τις υπόλοιπες, εφόσον ο αμιγής ενδεικτικός οικονομικός σχεδιασμός απαρνείται την χρήση διοικητικών ή οικονομικών μέσων επιβολής στην εκπλήρωση των στόχων⁴⁰⁵.

Οι γενικές αναφορές της συμβολής του σχεδιασμού στην αναβάθμιση της ποιότητας της παρεχόμενης πληροφορίας στην πληρέστερη και ευχερέστερη διάχυση της ή στη βελτίωση της «ψυχολογίας» και στη μεταβολή των προσδοκιών των επιχειρηματιών, στη

⁴⁰⁴ «... το μεγάλο πρόβλημα είναι η ανταγωνιστικότητα στις συναλλαγές της αγοράς μέσα στις σύγχρονες οικονομίες και η προσπάθεια να αντικατασταθούν οι ανταγωνιστικές σχέσεις με τη συνεργασία και την αλληλεγγύη ανάμεσα στις οικονομικές μονάδες.», Κατηφόρης(1984:11). Ο οικονομικός προγραμματισμός, αποτελεί ένα μέσο σταδιακού μετασχηματισμού των ανταγωνιστικών σχέσεων σε σχέσεις συνεργασίας των οικονομικών μονάδων. « ... το πλάνο, για ένα διάστημα, θα πρέπει να συνυπάρξει με τις ανταγωνιστικές σχέσεις και τις ρυθμίσεις της αγοράς. Στα πλαίσια αυτά το οικονομικό πρόγραμμα δεν έχει, φυσικά, τη δυνατότητα να δεσμεύει τις οικονομικές μονάδες. Μπορεί, όμως, να καλλιεργήσει και να επιδιώξει την αυτόνομη συγκατάθεση τους στις προγραμματικές κατευθύνσεις, ώστε να οδηγήσει την οικονομία σε ορισμένους, κουνά αποδεκτούς, στόχους. Ο προγραμματισμός αυτού του είδους χαρακτηρίζεται ενδεικτικός. ... στο βαθμό που ωριμάζει ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της κοινωνίας, μετατρέπεται και ο ενδεικτικός προγραμματισμός σε προγραμματισμό δημοκρατικού-συγκεντρωτικού τύπου.», Κατηφόρης(1984:12)

⁴⁰⁵ «The problem with pure indicative planning is the absence of policy instruments able to ensure that overall and individual industry target growth rates and firm shares are met. Everything depends on each individual decision-maker really holding expectations that will only be realized if the plan is fulfilled and voluntarily acting on them.», Devine(1988:44)

δημιουργία «κλίματος» στρατηγικής ομοψυχίας, συνέπεια της διαδικασίας πειθούς και συναίνεσης, μέσω της διαβούλευσης των επιτροπών και άλλων μέσων διάχυσης της πληροφορίας, αναβαθμίζονται στις θεωρίες του αμιγώς ενδεικτικού σχεδιασμού, σε θεωρητική προσέγγιση. Οι θεωρίες του αμιγούς ενδεικτικού σχεδιασμού, που θα τις ονομάσουμε εδώ πληροφοριακές θεωρίες του ενδεικτικού σχεδιασμού, ξεκινούν από τον εντοπισμό του προβλήματος που καλείται να λύσει ο οικονομικός σχεδιασμός ως πρόβλημα ποιότητας της πληροφορίας⁴⁰⁶, ελλιπούς πληροφόρησης ή ελλιπούς διάχυσης της. Βλέπουν τον ενδεικτικό σχεδιασμό ως ένα μέσο που προωθεί την καλύτερη πληροφόρηση των επιχειρηματιών αφήνοντας την αγορά να αυτορυθμιστεί στη βάση της καλύτερα παρεχόμενης πληροφορίας που παρέχει η διαδικασία συγκρότησης του οικονομικού σχεδίου⁴⁰⁷. Βρίσκεται στον αντίποδα της οπτικής της Αυστριακής Σχολής που θεωρεί την επιχειρηματική πληροφορία ως αποκλειστικό προνόμιο της ίδιας της λειτουργίας της αγοράς.

Παρά τις διάφορες παραλλαγές μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές συνιστώσες⁴⁰⁸ των πληροφοριακών θεωριών του ενδεικτικού σχεδιασμού. Μία με αναφορές στην κεϋνσιανή θεωρία ή την θεωρία των προσδοκιών ζήτησης⁴⁰⁹ και μία που βασίζεται στη θεωρία της γενικής ισορροπίας⁴¹⁰ ή την θεωρία των μελλοντικών αγορών (forward markets)⁴¹¹. Και οι δύο θεωρίες του ενδεικτικού σχεδιασμού βασίζονται στη ρητή ή σιωπηρή διαφοροποίηση από ορισμένες υποθέσεις της νεοκλασικής θεωρίας:

- Χαλάρωση της παραδοχής της νεοκλασικής θεωρίας ότι η πληροφόρηση μεταδίδεται στην πληρότητά της και χωρίς «τριβές» - γίνεται όμως τέλεια εάν η διαχείρισή της γίνεται από μία κεντρική αρχή μέσω της διαδικασίας σχεδιασμού
- Η ύπαρξη αβεβαιότητας προέρχεται από την αδυναμία να υπάρξει αξιόπιστη πληροφορία για το μέλλον διαθέσιμη ισότιμα στους επιχειρηματίες.

⁴⁰⁶ «The preparation and publication of this information is all there is to purely indicative planning. The table becomes a self implementing plan. As long as the information it provides is assumed to be accurate, there is no reason for any important industry not to follow the plan. Thus, by its own strict logic, indicative planning functions on a purely informational basis - without bureaucracy, conflict or coercion.», Cohen(1977:14-15).

⁴⁰⁷ «Indicative planning is based on the notion that, in an uncertain world, the allocation of resources can be improved by providing individuals and firms with information about everyone else's behaviour.», Estrin & Holmes(1983:7), ο μηχανισμός του κεντρικού σχεδιασμού «coordinate and disseminate economic information without attempting to direct private choices - χωρίς να επιχειρεί να διευθύνει τις ιδιωτικές επιλογές», Estrin & Holmes(1983:7). «Forward markets and indicative planning are in fact information systems which reduce uncertainty by passing to producers the knowledge which consumers have about future demand conditions and passing to consumers the knowledge which producers have about future supply conditions.», Meade(1970:3)

⁴⁰⁸ Ακολουθούμε την ταξινόμηση των Turner&Collis(1977:κεφ. 4) και Estrin&Holmes(1983:κεφ. 1).

⁴⁰⁹ «Theory of Demand Expectations», Turner&Collis(1977:65)

⁴¹⁰ «The General Equilibrium Approach», Estrin & Holmes(1983:9)

⁴¹¹ «This lack of knowledge by the producer is a market uncertainty; and, to anticipate my argument, it is the sort of uncertainty which can be removed by a system of forward markets or of indicative planning.», Meade(1970:3)

- Η οικονομικά χρήσιμη πληροφορία ως δημόσιο αγαθό δεν διαχέεται αποτελεσματικά από την αγορά⁴¹². Τόσο η ποιότητα της πληροφορίας (συμπεριλαμβανόμενων των προβλέψεων) όσο και η μετάδοσή της γίνονται αποτελεσματικότερα, εάν η διαχείριση τους αναλαμβάνεται από μια κεντρική αρχή από έναν υπερ-επιχειρηματικό μηχανισμό που θα διασφαλίζει την επεξεργασία και μετάδοση της πληροφορίας. Το Οικονομικό σχέδιο παίζει αυτόν τον ρόλο όπου στο πλαίσιο αυτού του συλλογισμού θεωρείται επίσης δημόσιο αγαθό.
- Το πρόβλημα του συντονισμού είτε στατικά είτε δυναμικά (δηλ. σε συνθήκες οικονομικής επέκτασης) ή αλλιώς της ισορροπίας είναι πρόβλημα πληροφόρησης - είτε έλλειψης της κατάλληλης πληροφορίας είτε αδυναμίας διάχυσής της προς όλους τους οικονομικούς παίκτες.

2.5.1.1 Οι θεωρίες της γενικής ισορροπίας των μελλοντικών αγορών (*forward markets general equilibrium*)

Η θεωρία των μελλοντικών αγορών – που αναπτύχθηκε κυρίως από τον James Meade⁴¹³ - επιχειρεί να εντάξει τον ενδεικτικό σχεδιασμό στο αναλυτικό σχήμα που έχει αναπτυχθεί από τους Arrow-Debreu για τη θεμελίωση της γενικής ισορροπίας. Κατά το θεωρητικό σχήμα των Arrow-Debreu γίνεται η υπόθεση ότι όλοι οι αγοραστές και πωλητές συνάπτουν συμφωνίες μέσω δεσμευτικών συμβολαίων για τις μελλοντικές αγοραπωλησίες τους (συμφωνίες που περιλαμβάνουν και την πιθανότητα μη υλοποίησης τους εάν οι συνθήκες δεν εκπληρωθούν με κάλυψη αντίστοιχων ασφαλιστικών συμβολαίων) και κατά συνέπεια συμφωνούν δεσμευτικά επί των μελλοντικών τιμών. Η ύπαρξη συμφωνημένων τιμών και η κάλυψη της μη τήρησης τους από ασφαλιστικά συμβόλαια άρει την αβεβαιότητα που απορρέει από το αστάθμητο μέλλον και διασφαλίζει - κατά αυτό το σχήμα - την ύπαρξη κατά Pareto ισορροπίας επί των μελλοντικών τιμών. Στο μοντέλο αυτό οι συμφωνίες υλοποιούνται αποκεντρωμένα, μεταξύ των ξεχωριστών επιχειρηματιών, δηλ. οι συμφωνίες δεν είναι κατ' ανάγκη γνωστές στους υπόλοιπους επιχειρηματίες που κλείνουν τις δικές τους δεσμευτικές συμφωνίες. Βασική προϋπόθεση της θεωρίας αυτής είναι η ύπαρξη δεσμευτικών συμβολαίων για το σύνολο των μελλοντικών αγοραπωλησιών.

Ο Meade αντικαθιστά τη σύναψη δεσμευτικών συμβολαίων μεταξύ των επιχειρηματιών με την διαδικασία συγκρότησης του οικονομικού σχεδίου το οποίο αποτελεί σύνθεση των μελλοντικών σχεδίων-προθέσεων των επιχειρηματιών, προθέσεις οι οποίες γίνονται γνωστές

⁴¹² «... the plan, via collective action, can supply economically valuable information which, as a public good, the market mechanism does not disseminate efficiently», Holmes(1987)

⁴¹³ Meade(1970), Meade(1970). Κατά το Estrin & Holmes(1983:7), που όμως δεν παραθέτει γραπτές πηγές, ο Meade αναφέρεται σε αυτήν την θεωρία ήδη από το 1936. Στοιχεία της θεωρίας αυτής συναντάμε στην αντίληψη του Pierre Masse ότι το σχέδιο μπορεί να αποτελέσει μια «γενικευμένη έρευνα αγοράς» («generalized market research»)(Masse(1965)), η οποία από μόνη της εμπεριέχει έναν μηχανισμό εφαρμογής του σχεδίου: «If a sufficiently large number of agents believe in the plan - and the dialogue stage of plan construction is supposed to ensure that this condition is satisfied - then the plan is automatically implemented», Cave&Hare (1981:75).

σε όλους μέσω της διαδικασίας του σχεδιασμού, που αποτελεί ουσιαστικά ένα μέσο αλληλοενημέρωσης-διαπραγμάτευσης των επιχειρηματιών για την διευθέτηση των μελλοντικών τιμών με επιδιαιτητή τη κεντρική αρχή σχεδιασμού. Η δεσμευτικότητα αντικαθίσταται από την πεποίθηση ότι οι προθέσεις που εκφράζονται μέσα από τη διαδικασία του σχεδιασμού θα τηρηθούν εφόσον αυτές είναι γνωστές σε όλους και με βάσει τις γνωστές τιμές όλοι διασφαλίζουν τα συμφέροντά τους. Η ενός προς έναν συμφωνίες αντικαθίστανται με τη διάχυση των επιμέρους επιχειρηματικών σχεδίων και άρα των τιμών προς όλους. Πιο συγκεκριμένα κατά τη θεωρία αυτή:

- Υπάρχουν δύο ομάδες αστάθμητων παραμέτρων όπου η έλλειψη ασφαλούς πληροφορίας για αυτές αποτελεί πηγή αβεβαιότητας και άρα αδυναμίας ασφαλούς λήψης επιχειρηματικών αποφάσεων και κατ' επέκταση επίτευξης ισορροπίας επί των τιμών. Η μία ομάδα είναι αυτή των παραμέτρων που συνδέονται με την περιβαλλοντική αβεβαιότητα, αυτών που είναι έξω από τον έλεγχο και τη βούληση των επιμέρους επιχειρηματιών, εξωτερικών της αγοράς που εξετάζεται. Τέτοιες παράμετροι είναι π.χ. οι μετεωρολογικές συνθήκες ή οι εξωτερικές οικονομικές συνθήκες που επηρεάζουν ωστόσο την εξεταζόμενη αγορά, π.χ. οι συνθήκες του εξωτερικού εμπορίου. Η δεύτερη ομάδα είναι η ομάδα των παραμέτρων που σχετίζονται με την αγοραία αβεβαιότητα, δηλ. που εξαρτώνται από τις αποφάσεις των άλλων επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στην ίδια αγορά, δηλ. την αγορά μιας χώρας για την οποία επιδιώκεται η ισορροπία.
- Εάν για κάθε διαφορετικό σενάριο περιβαλλοντικών παραμέτρων είναι γνωστές σε όλους οι προθέσεις των υπολοίπων επιχειρηματιών (δηλ. οι παράμετροι της αγοραίας αβεβαιότητας) και άρα οι μελλοντικές τιμές, τότε η συνθήκη αυτή παίζει το ρόλο των δεσμευτικών συμβολαίων και άρα μπορούμε να έχουμε μια κατά Pareto ισορροπία. Η αποκάλυψη των σχεδίων και άρα των τιμών κάθε επιχειρηματία που σχετίζονται με κάθε συνδυασμό περιβαλλοντικών παραμέτρων αρκεί ώστε να επιτευχθεί η μελλοντική ισορροπία και δεν απαιτείται η ύπαρξη δεσμευτικών συμβολαίων, ώστε οι εκπεφρασμένες προθέσεις να εκπληρωθούν. Η διευθέτηση των αγοραίων παραμέτρων αποτελεί θέμα εύρυθμης διάχυσης της πληροφορίας εφόσον ο κάθε επιχειρηματίας έχει συμφέρον από την αποκάλυψη των προθέσεών του χωρίς να μπλοφάρει, μια και η διευθέτηση, απόρροια της αποκάλυψης των προθέσεων, θα αποβεί προς το συμφέρον όλων, διότι με αυτόν τον τρόπο μειώνεται η αβεβαιότητα και διασφαλίζονται οι συμφωνημένες τιμές για όλους και σε κάθε εναλλακτικό σενάριο.
- Η διαδικασία με την οποία συγκροτούνται τα εναλλακτικά σενάρια και γίνονται γνωστές οι προθέσεις των επιχειρηματιών, δηλ. η άρση της αγοραίας αβεβαιότητας, είναι η

διαδικασία συγκρότησης του οικονομικού σχεδίου και το σχέδιο η καταγραφή των μελλοντικών προθέσεων και των τιμών.

Στην θεωρία των μελλοντικών αγορών η διαχείριση της μελλοντικής πληροφορίας από μια κεντρική αρχή, ο ρόλος και το κύρος της κεντρικής αρχής ως οργανωτής των διαβουλεύσεων, αλλά και ως διαχειριστής της διαδικασίας σταδιακής προσέγγισης της ισορροπίας, η διασφάλιση της χρήσης στιβαρότερων μέσων και εργαλείων για τη διενέργεια προβλέψεων, η διασφάλιση της συνέπειας δηλ. των αναλογιών, είναι επαρκείς συνθήκες ώστε τα σχέδια των επιχειρηματιών να αποκαλυφθούν για κάθε συνδυασμό διαφορετικών «περιβαλλοντικών» παραμέτρων⁴¹⁴, σε μια σειρά προσομοιώσεις των μελλοντικών αγορών, εντός των οποίων οι επιχειρηματίες αποκαλύπτουν τις τιμές των προϊόντων τους και με τέτοιο τρόπο ώστε τα επιχειρηματικά σχέδια να μπορούν να τηρηθούν χωρίς την ύπαρξη δεσμευτικών συμβολαίων. Με βάση τις υποθέσεις μπορεί πράγματι να «αποδεικνύεται» με αναλυτικό τρόπο ότι μπορεί να υπάρξει γενική ισορροπία με μια διαδικασία προσομοίωσης με βάση τις τιμές που αποκαλύπτουν ότι προτίθενται να δώσουν οι επιχειρηματίες για κάθε συνδυασμό περιβαλλοντικών παραμέτρων⁴¹⁵, όμως αυτό δείχνει απλά τη συνέπεια συμπερασμάτων με βάση το σύνολο των αξιωμάτων⁴¹⁶ – όπως και σε κάθε μοντέλο. Όμως τι μας διασφαλίζει ότι οι τιμές που προτείνονται τώρα θα τηρηθούν και στο μέλλον: εφόσον από τη διαβούλευση και τις τιμές που έχουν δοθεί όλοι είναι ικανοποιημένοι, οι τιμές που δόθηκαν τώρα δεν υπάρχει λόγος να μην τηρηθούν όταν στο μέλλον παρουσιαστεί ο συνδυασμός των «περιβαλλοντικών» συνθηκών μέσα στον οποίον δόθηκαν οι συγκεκριμένες τιμές στην προσομοίωση που έγινε κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού, αυτή είναι η μόνη απάντηση που μπορεί να δοθεί⁴¹⁷. Η αντιμετώπιση του σχεδίου από το μοντέλο των «μελλοντικών αγορών» ως συλλογή προβλέψεων που εξαρτώνται από τις περιβαλλοντικές παραμέτρους, δηλ. η έλλειψη στόχων που είναι η ουσία του σχεδιασμού, είναι μια καταφανής αδυναμία⁴¹⁸ (γενικά η σύγχυση στόχων και προβλέψεων διατρέχει ολόκληρη την ιστορία και τη θεωρία του ενδεικτικού σχεδιασμού). Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι η

⁴¹⁴ «The problem could be solved by a system of forward markets, where contracts were made now for future demands and supplies, but such a set of forward markets does not exist. However, through the collection and exchange of information and by making individual plans 'coherent' (i.e. by removing the inconsistencies between the forward plans of different branches of economic activity), the mere existence of the national plan reduces uncertainty and makes for a more efficient use of resources. The result is achieved essentially through the self-implementing nature of the plan, derived from the persuasive powers of its internal consistency, which induces entrepreneurs to make the appropriate investment decisions. This will be so provided everybody 'plays the game' by making decisions consistent with the forecasts which they have helped to produce.» Turner&Collis(1977:57-58)

⁴¹⁵ « ... if everyone plays the game, market uncertainties will be eliminated and the results would be an efficient use of resources.», Turner&Collis (1977:63)

⁴¹⁶ Our conclusion is that a logically valid theory can be built upon a set of restrictive assumptions but considerable complications emerge when these assumptions are relaxed.» Turner&Collis (1977:65)

⁴¹⁷ « ... every economic actor made known what their prospective demand and supply intentions were for every future date, equilibrium prices and quantities could be calculated to make an indicative plan. The predictions of the indicative plan would necessarily be realized since they correspond to optimal behavior by buyers and sellers. If exogenous shocks are ruled out there is nothing to prevent the initially declared intentions from being carried out, and so the plan will implement itself.», Holmes(1987)

⁴¹⁸ «However, indicative planning is generally regarded as involving more than mere forecasting to reduce market uncertainties; in its 'active' form it constitutes a means of achieving targets through the use of implementation instruments», Turner&Collis (1977:65)

κεντρική αρχή σχεδιασμού θα μπορούσε να θέσει σε διαπραγμάτευση στόχους που θεωρεί στρατηγικά χρήσιμους για την εθνική οικονομία δηλ. να συνδυάσει προβλέψεις και προθέσεις, και να διευρύνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο δίνονται οι τιμές από τους επιχειρηματίες.

Όπως όλες οι θεωρίες της δεσπόζουσας οικονομικής και το μοντέλο των μελλοντικών αγορών, βασίζεται σε μια σειρά υποθέσεις υψηλής αφάιρεσης, μη ρεαλιστικές, «ηρωικές» υποθέσεις (ρητές ή σιωπηρές) οι οποίες μπορεί αργότερα να χαλαρώσουν⁴¹⁹ έτσι ώστε να δικαιολογείται η εφαρμογή «υβριδικών» πολιτικών⁴²⁰ – εάν π.χ. η τήρηση των τιμών που έχουν δοθεί δεν είναι δυνατή, τότε τα μέσα επιβολής των στόχων καθίστανται αναγκαία. Πέρα όμως από την έλλειψη ρεαλιστικότητας των υποθέσεων και άλλων αδυναμιών⁴²¹, η βασικότερη αδυναμία έγκειται στον τρόπο που το μοντέλο αντιλαμβάνεται τη λειτουργία της

⁴¹⁹ «I shall start by constructing an absurdly abstract model of a competitive economy based on a number of extreme simplifying assumptions. ... I shall proceed later in my lectures to the removal of my most extreme simplifying assumptions and to a discussion of the complications which thus arise.», Meade(1970:1). «These initial simplifying assumptions may be grouped under four heads:

(1) First, as already stated, there is perfect competition throughout the economy.

(2) Second, as already stated, there are no externalities or public goods; no indivisibilities, monopolies, or increasing returns to scale; and no inequities in the distribution of income and wealth between citizens of different classes or of different generations. In short, there is no call at all for state intervention in the economic sphere except in so far as it may be able to help private economic agents (i.e. individuals as consumers, merchants, entrepreneurs, investors or producers) to plan to meet the future more efficiently.

(3) Third, the world will last for a definite period and will then come to an end at a known date in the future which we will call 'Kingdom Come'. Thus every individual economic agent knows precisely what future time span there is to be covered by his plan.

(4) Fourth, every private economic agent who will transact any business at all between now and 'Kingdom Come' is already alive and transacting business; and, on the other hand, every economic agent now alive will live until 'Kingdom Come'. This means that there are to be no births or deaths between now and 'Kingdom Come', and also that all citizens are already adult and do not age so as to become senile before 'Kingdom Come'. We shall not be concerned with many of the implications of this strange demographic assumption. What is needed for our present simplified model is to be able to assume that the whole of any plan covering the period from now to 'Kingdom Come' will be relevant for every economic agent now alive and for no one else.», Meade(1971:149). «Given these few heroic assumptions the economy can be extremely complicated, including insurance markets.», Turner&Collis(1977:62).

⁴²⁰ Έτσι για ορισμένους η χαλάρωση της υπόθεσης της δεσμευτικότητας άρει την υπόθεση της ενδεικτικότητας και εισάγει την ανάγκη εξωγενών μέσων επιβολής : «The planner would use the additional information to tailor the economic environment so that areas of discourse (in which information exchange would be mutually advantageous) are created. The supplementary material would also be used to devise inducements, penalties and controls to ensure that participants in the system (including the planner himself) adhere to intents voiced in the planning period.», Albin(1971:61).

⁴²¹ Ο Miller(1979) καταγράφει μια σειρά προβλημάτων, μια ομάδα των οποίων συνδέεται με την αδυναμία καταγραφής όλων των περιβαλλοντικών παραμέτρων κατά τη διάρκεια εκπόνησης του σχεδίου, μια άλλη με την ακρίβεια της παρεχόμενης πληροφορίας από και προς τους εμπλεκόμενους, μια τρίτη από τα προβλήματα που προκύπτουν από την έλλειψη εμπιστοσύνης ως προς την ποιότητα του σχεδίου. Επιπλέον η χαλάρωση των υποθέσεων καταστρατηγεί την έννοια της ενδεικτικότητας (εάν π.χ. εισαχθούν κυβερνητικά μέτρα όταν δεν τηρούνται οι συμφωνίες) ή καταστρατηγεί την αποτελεσματικότητα του μοντέλου, όπως π.χ. εάν ορισμένοι επιχειρηματίες επιλέξουν να μην αποκαλύψουν τις προθέσεις τους, αν και κατά τον Meade μια διαδικασία σχεδιασμού που απέχει από το θεωρητικό μοντέλο είναι προτιμότερη διότι οδηγεί σε μικρότερη αβεβαιότητα, από την απουσία της.

καπιταλιστικής αγοράς – σαφώς σε διάσταση με την λειτουργία του αόρατου χεριού της αγοράς, όπου η εύρυθμη λειτουργία της αποτελούσε την συνισταμένη των ανταγωνιστικών δράσεων, που βασιζόνταν στην επιδίωξη της εκπλήρωσης του ατομικού συμφέροντος του κάθε επιχειρηματία ξεχωριστά. Εδώ αντιθέτως η αγορά αντιμετωπίζεται ως δυνάμενη να λειτουργήσει με σχέσεις συνεργασίας μεταξύ των επιχειρηματιών, εν προκειμένω αποκαλύπτοντας τις επιχειρηματικές τους προθέσεις μέσα από μια συνεργατική διαδικασία που υποτίθεται οδηγεί στο κοινό συμφέρον⁴²².

2.5.1.2 Οι θεωρίες των προσδοκιών ζήτησης (demand expectations)

Στην κεϋνσιανή αυτή συνιστώσα των θεωριών του ενδεικτικού σχεδιασμού, η διαδικασία του σχεδιασμού, η συνέπεια του σχεδίου, η στιβαρότητα και η υψηλή ποιότητα, της από μια δημόσια αρχή διαχειριζόμενης πληροφορίας, δημιουργεί τις ψυχολογικές προϋποθέσεις για την μείωση της αβεβαιότητας και βελτίωσης των προσδοκιών⁴²³, έτσι ώστε οι επιχειρηματίες να παίρνουν αποφάσεις συμβατές με το οικονομικό σχέδιο, τους στόχους που αυτό θέτει. Για ορισμένους, η εσωτερική συνέπεια του σχεδίου, δηλ. η τεχνική επαλήθευση των οικονομικών αναλογιών, αρκεί ώστε να διασφαλιστεί η εκπλήρωση των στόχων του σχεδίου μέσω της δημιουργίας των κατάλληλων προσδοκιών⁴²⁴. Ακόμα και η δημοσίευση ενός σχεδίου που υποστηρίζει υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης αρκεί ώστε να πεισθούν οι επιχειρηματίες για την εφικτότητα των στόχων κι έτσι να προβούν σε

⁴²² Μπορούμε να διερωτηθούμε π.χ. αν είναι ρεαλιστικό ο κάθε επιχειρηματίας να αποκαλύπτει τις επιχειρηματικές του προθέσεις στους ανταγωνιστές του, π.χ. τα σχέδια για την παραγωγή ανταγωνιστικών προϊόντων. Πλευρές αυτού του θέματος έχει θιχτεί από αρκετούς. Κατά τον Miller(1979) π.χ. ο επιχειρηματίας θα διαμοιραστεί την σωστή πληροφορία μόνο εάν θεωρεί ότι τα οφέλη που θα προσκομίσει είναι περισσότερα από την απόκρυψή της. Αυτό εξαρτάται και από το αν θεωρεί την πληροφορία (π.χ. προβλέψεις) που παίρνει από τη διαδικασία του σχεδιασμού χρήσιμη, αξιόπιστη κ.τ.λ. Επιπλέον λόγω της ανταγωνιστικής φύσης της αγοραίας οικονομίας η διαδικασία της αλληλοενημέρωσης ως μέρος της διαδικασίας του σχεδιασμού μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τους επιχειρηματίες ώστε να αποκτήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, επιχειρώντας π.χ. να μεταδώσουν ψευδή πληροφορία ή μπλοφάροντας. Η εργαλειοποίηση αυτή του σχεδίου από τους επιχειρηματίες μπορεί να οδηγήσει στην πλήρη αποτυχία του σχεδιασμού ή σε δυσμενέστερα αποτελέσματα σε σύγκριση με την απουσία του σχεδιασμού. «Since indicative planning does not involve binding contracts, the possibility of engaging in strategic behavior is even greater. For example, a firm may attempt to gain by overstating to the planners the amount of its product it would supply at each and every price.», Miller(1979:34)

⁴²³ «It is usually assumed that removing inconsistencies through the generation of a common view of the future is facilitated if the rate of growth of the economy is planned ex ante and held to be a target to which the government is committed.», Turner&Collis(1977:64). «The relevance of the theory of demand expectations to indicative planning is clear. The rate of growth may be increased by persuading private decision-makers that faster growth is possible.», Turner&Collis(1977:67)

⁴²⁴ «... Planning Commissioner Pierre Masse argued that the internal consistency of the plan, a consistency guaranteed by the use of input-output tables, would itself ensure that it would be implemented by creating the appropriate expectations ...», Cave & Hare (1981:73).

επενδύσεις⁴²⁵, αν και ίσως σε συμπληρωματική βάση με την εφαρμογή νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, πριν την ανάληψη επενδύσεων από το ίδιο το κράτος⁴²⁶.

Η κεϋνσιανή θεωρία του ενδεικτικού σχεδιασμού ή η θεωρία των προσδοκιών ζήτησης δεν περιγράφεται συστηματικά σε κάποιο «προγραμματικό» κείμενο, βρίσκεται διάσπαρτη σε διάφορα κείμενα κεϋνσιανής επιρροής, δεν είναι ενιαία στο πως αντιλαμβάνεται τον τρόπο επίδρασης του σχεδίου στην μεταβολή των επιχειρηματικών προσδοκιών⁴²⁷ και δεν έχει τον αναλυτικό μανδύα της μαθηματικοποίησης που συνοδεύει τη θεωρία της γενικής ισορροπίας των μελλοντικών αγορών. Δείγματα της θεωρίας αυτής βλέπουν ορισμένοι τόσο στον πρώιμο Κέυνς όσο και στον Κέυνς της Γενικής θεωρίας⁴²⁸. Στο End of Laissez-Faire ο Κέυνς αναφέρει τη διάχυση της πληροφορίας ως ένα μέσο άσκησης οικονομικής πολιτικής υπαινισσόμενος – τουλάχιστον κατά μία ερμηνεία - της ανάγκη διαχείρισής της από μια κεντρική αρχή⁴²⁹. Αυτές οι γενικές αναφορές γίνεται απόπειρα να

⁴²⁵ «In the absence of a Plan, firms are likely to base their investment on expectations based on past experience. If growth-rate policy is to be changed in either direction, publication of a plan (in conjunction with measures affecting consumption) performs the useful function of gearing firms' investment to the new policy.», Lecomber(1970:64)

⁴²⁶ The 'plan' should indicate roughly what amount of increase of demand each sector may expect. This may be larger than each would expect in the absence of the plan. So each sector, having confidence that there will be a greater expansion across-the-board of demand than there would be in the absence of the plan, makes more investment than it otherwise would. The government, on its side, undertakes to increase its own demand, which may be of important significance, by as much as is indicated by the framework of the plan. This gives the private sector an important prop in relation to what it is expected to do. Thus in cases in which private enterprise does not, on the overall average, believe that market demand will, if left to itself, rise sufficiently to justify the overall average desirable rate of increase, 'indicative planning' may provide a compromise between letting the growth rate fall below its optimum and keeping it up to that optimum solely by government investment (socialism) taking over the function of producing additional capital goods as needed to secure 'natural' growth. Monetary and fiscal policies can, together, ensure a growth of aggregate demand in accordance with supply potential of the economy; but they cannot always do so without entailing demand-pull inflation. 'Indicative planning' may possibly be able to do this, and in this respect it is a weapon of superior sophistication. Harrod(1973:120-121). Βέβαια το απόσπασμα αναφέρεται στην υιοθέτηση των γενικών στόχων και όχι πως ο ψυχολογικός παράγοντας θα δράσει με τέτοιο τρόπο ώστε να τηρηθεί ο κανόνας της αναλογικότητας των τομέων χωρίς την ύπαρξη ενός κεντρικού συντονισμού, δηλ. πως οι «δυνάμεις της αγοράς» θα συμμορφωθούν σε μικροοικονομικό επίπεδο με βάση τις απαιτούμενες αναλογίες στους τομείς της προσφοράς και ζήτησης, πως θα επιτευχθεί αυτόματα η «γενική ισορροπία» η οποία θα είναι συμβατή με το Κεντρικό σχέδιο.

⁴²⁷ Αναφέρουμε ενδεικτικά, Harrod (1964), Beckerman(1965), Harrod(1973:120-121), Shonfield(1965). Για ανασκόπηση των θεωριών αυτών βλ. Turner&Collis(1977) και Estrin&Holms(1983)

⁴²⁸ Αυτή είναι η θέση των Filho&Lopes (2011). Κατά τη γνώμη μας η κρατική παρέμβαση γενικά (στην περίπτωση του Κέυνς η προώθηση περισσότερο ενεργών κρατικών πολιτικών με άσκηση από το κράτος επίδρασης «on the propensity to consume partly through its scheme of taxation, partly by fixing the rate of interest, and partly, perhaps, in other ways», Keynes(1936:378)) δεν πρέπει να συγχέεται με τον οικονομικό σχεδιασμό, παρά την ενδεχόμενη έμμεση επίδραση ή χρήση του Keynes στην επιχειρηματολογία υπέρ του οικονομικού σχεδιασμού ή αντιθέτως στην πολεμική εναντίον του.

⁴²⁹ «Γράφοντας στο End of Laissez-Faire για τη μιζέρια των κρίσεων, [ο Κέυνς] ανέφερε: πιστεύω ότι θεραπεία αυτών των πραγμάτων is partly to be sought in the deliberate control of the currency and of credit by a central institution, and partly in the collection and dissemination on a great scale of data relating to the business situation, including the full publicity, by law if necessary, of all business facts which it is useful to know. These measures would involve society in exercising directive intelligence through some appropriate organ of action over many of the inner intricacies of private business, yet it would leave private initiative and enterprise unhindered.», Shonfield(1965:224), το απόσπασμα από το έργο του Κέυνς είναι από την έκδοση του Hogarth Press του 1926.

συγκροτηθούν σε θεωρία του ενδεικτικού σχεδιασμού δίνοντας έμφαση στη σημασία των επιχειρηματικών προσδοκιών για τη διενέργεια των μελλοντικών επενδύσεων. Το οικονομικό σχέδιο συμβάλλει στην μείωση της αβεβαιότητας μέσω της αύξησης των θετικών προσδοκιών των επιχειρηματιών. Το σχέδιο δημιουργεί ψυχολογική δύναμη ικανή να διαμορφώσει μια κοινή άποψη για τις μελλοντικές ζήτησης, τέτοια ώστε να ταυτίζεται με την σχεδόν πάντα αισιόδοξη άποψη για το ρυθμό ανάπτυξης της κεντρικής αρχής σχεδιασμού⁴³⁰.

2.5.2 Ορισμένες παρατηρήσεις επί των θεωριών του ενδεικτικού σχεδιασμού.

Οι πληροφοριακές θεωρίες του ενδεικτικού σχεδιασμού εκκινούν από την υπόθεση ότι το οικονομικό σχέδιο αποτελεί το πιο πρόσφορο μέσο ώστε να εξυπηρετηθεί η αύξηση της ποσότητας, της ποιότητας, της ακρίβειας της πληροφορίας που αφορά τους όρους λήψης των μελλοντικών επιχειρηματικών αποφάσεων. Η βελτίωση της πρόσβασης των επιχειρηματιών σε αυτήν την πληροφορία, θα προκαλέσει τις επενδύσεις κάθε ξεχωριστού επιχειρηματία και ταυτόχρονα τον διακλαδικό επιχειρηματικό συντονισμό, έτσι ώστε ο ρυθμός ανάπτυξης μέσω της εκπλήρωσης των επιμέρους στόχων να πλησιάζει σε αυτόν που εκτιμά το σχέδιο. Εδώ το αόρατο χέρι παραμένει ως τέτοιο, όμως δεν είναι αυτό της ανταγωνιστικής αγοράς, αλλά μια αόρατη δύναμη που εκπορεύεται από το οικονομικό σχέδιο.

Οι θεωρίες του ενδεικτικού σχεδιασμού έχουν υποστεί «εσωτερική» κριτική στο πλαίσιο της νεοκλασικής μεθοδολογίας⁴³¹. Η αναλυτική κριτική των θεωριών του ενδεικτικού σχεδιασμού δεν είναι μέρος των στόχων της παρούσας εργασίας. Αναφέρουμε μόνον ότι οι θεωρίες αυτές χαρακτηρίζονται από μια σχετική εθελουφλία στο πως λειτουργεί ο ανταγωνισμός στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς. Η πληροφορία έχει αξία για τον επιχειρηματία εάν συμβάλλει στη βελτίωση της θέσης του έναντι των ανταγωνιστών και χάνει την αξία της εάν οδηγεί στο ίδιο «ανταγωνιστικό πλεονέκτημα» και τον ανταγωνιστή. Κάθε επιμέρους επιχείρηση χρειάζεται την έρευνα αγοράς για να διερευνήσει του όρους μέσα στους οποίους πρόκειται να ανταγωνιστεί, να ανακαλύψει νέα πεδία κερδοφορίας, στην ουσία για να διεκδικήσει μεγαλύτερα μερίδια της αγοράς από τους ανταγωνιστές της, για να διεισδύσει σε αγορές οι οποίες δεν υπάρχουν στο παρόν και αναδύονται στο μέλλον ώστε να

⁴³⁰ «There is, however, an alternative theory of growth which has been more relevant to the choice between the neo-liberal and the neo-collectivist models (=using coercive methods for the enforcement of planning targets). This is based on the proposition that it is the expected level of demand and not shortage of factors that is the effective constraint on growth in many advanced countries. Neither the availability of finance for capital investments nor the factors affecting the supply of labour are regarded as the significant limits on growth, but rather the state of business expectations as to the future level of demand. The reduction of uncertainty, and increasing business confidence that growth will be faster in the future, become the key to a faster growth rate. Quantitative programming, can contribute to the solution of this problem by co-ordinating the market forecasts of individual firms and industries and injecting a degree of optimism into them. This view need not necessarily lead to the conviction that the government should force firms to adopt investment policies that will cause the targets to be met. It is quite conceivable that the government should try to alter expectations by means of an ambitious forecast without interfering in anyway with the market mechanisms, and this does not seem to be different in principle from the policies of exhortation in which neo-liberal statesmen have sometimes indulged.», Denton et. Al.(1968:22)

⁴³¹ Βλ. Lutz(1969), Richardson(1960), Richardson (1971). Στο Turner&Collis(1977:κεφ. 4), γίνεται μία ανασκόπηση των διαφόρων κριτικών από τη σκοπιά της αυστριακής και νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας.

εισέλθει πιο νωρίς και με καλύτερους όρους σε αυτές από τους ανταγωνιστές. Χρησιμοποιεί την έρευνα αγοράς ως ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και όχι ως πεδίο συνεργασίας με τις υπόλοιπες ανταγωνιστικές επιχειρήσεις. Είναι αμφισβητήσιμο εάν η πληροφορία διαμοιραζόμενη ισομερώς σε όλους (εάν αυτό θα ήταν ποτέ δυνατόν), έχει αξία για τον επιχειρηματία. Οι γενικές κλαδικές πληροφορίες και προβλέψεις όπως είναι αυτές του ενδεικτικού σχεδιασμού μπορεί όχι απλά να μην είναι χρήσιμες στον εξατομικευμένο επιχειρηματία αλλά αντιθέτως να μην αποτρέπουν την υπερπαραγωγή ή το αντίθετό της, εάν δεν συνοδεύεται από έναν υπερ-επιχειρηματικό συντονισμό⁴³². Αν και μια όψη της εθνικής στρατηγικής μπορεί να περιλαμβάνει τη προώθηση της συνεργασίας των εσωτερικών ανταγωνιστών και την άμβλυνση των ενδο-επιχειρηματικών αντιθέσεων εντός της εθνικής αγοράς – με άλλα λόγια την προστασία της εγχώριας βιομηχανίας - και στο πλαίσιο αυτό μία έρευνα της διεθνούς αγοράς, μια καλύτερη γνώση των διεθνών όρων ανταγωνισμού να συμβάλει ώστε οι εθνικές επιχειρήσεις να μπορούν να πλασαριστούν με καλύτερους όρους έναντι των διεθνών ανταγωνισμών τους, εντούτοις αυτό αφορά μια μόνο πλευρά του οικονομικού σχεδιασμού και δεν αφορά το σύνολο των επιχειρηματιών.

Η καπιταλιστική οικονομία στις θεωρίες του ενδεικτικού σχεδιασμού αντιμετωπίζεται όχι ως ένα σύστημα ανταγωνιστικών παικτών βασιζόμενο στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής με κινητήριο δύναμη την μέγιστη άντληση κέρδους δια του σφοδρού ανταγωνισμού, αλλά ως ένα σύστημα όπου το μέγιστο όφελος για όλους μπορεί να προέλθει με την συνεργασία μεταξύ των επιμέρους επιχειρήσεων στη βάση της ποιοτικής αναβάθμισης της διαχεόμενης πληροφορίας.

2.6 Το τέλος του Γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού

Η εξέταση της εμπειρίας του Γαλλικού οικονομικού σχεδιασμού, ανέδειξε το γεγονός ότι τόσο στη διάρκεια των πολέμων όσο και σε άλλες έκτακτες καταστάσεις η αγορά μπορεί να υποταχθεί προσωρινά σε ένα γενικότερο οικονομικό σχέδιο υπό την καθοδήγηση μιας κεντρικής αρχής εάν κριθεί ότι οι σκοποί των έκτακτων συνθηκών που αφορούν το συλλογικό συμφέρον του οικονομικού συστήματος μπορεί να εξυπηρετηθούν έτσι καλύτερα. Λόγω της προσχώρησης τόσο των επιχειρηματιών (που υπαγορεύεται από την συγκυριακά δυσχερή ή εν κινδύνω θέση του εγχώριου κεφαλαίου και χαρακτηρίζεται από την προσωρινότητα της διάρκειας των έκτακτων συνθηκών) όσο και γενικότερα η αποδοχή από τον πληθυσμό των στόχων που εκλαμβάνονται ως μέρος μιας εθνικής προσπάθειας, ο συντονισμός των

⁴³² «Unless he possesses information about the plans and strategies of his competitors he may be reluctant to invest in case they do so also and thus create a situation of excess capacity. The higher the fixed costs and the longer the gestation periods in an industry, the greater will be the wastage, either through loss of output or excessive investment.», MacLennan et al (1968:144). « ... it is not easy to think of firms which could use an indicative plan in their investment planning process, as Richardson and Lutz have both made clear. For example, suppose that the output of the mechanical engineering industry is expected to rise by 4 per cent per annum over the next five years according to the plan. What implications does this have for a firm specialising in the manufacture of valves for use, say, in chemical-industry construction? The answer, of course, may well be very little! The firm cannot just assume that output of its own specialised products will also grow at the industry average rate of 4 per cent per annum, yet the plan itself provides no basis for a more complex analysis.», Cave&Hare (1981:127)

παραγωγικών δυνάμεων και η υλοποίηση του σχεδίου καθίστανται εφικτά. Αυτό ακριβώς συνέβη με τον πολεμικό σχεδιασμό, αλλά και με τα πρώτα Γαλλικά σχέδια (ή τα προγράμματα ανασυγκρότησης μιας σειράς κρατών) - που επιπροσθέτως επρόκειτο για στοχευμένα προγράμματα ανασυγκρότησης των υποδομών και όχι ολιστικά σχέδια. Στην υλοποίησή τους συνέτεινε και η σχετική παραγωγική ερήμωση των οικονομιών, που λειτουργούσαν αρκετά πίσω από τις παραγωγικές τους δυνατότητες. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον που προσιδιάζει σε μία ιδιότυπη πρωταρχική συσσώρευση η υλοποίηση του σχεδίου αποτελεί σχετικά εύκολη υπόθεση⁴³³ - το κύριο πρόβλημα είναι η ύπαρξη κεφαλαίων και όχι ο συντονισμός των πόρων⁴³⁴. Η δυναμική που αντανακλά η σχεδόν αυτοεκπληρούμενη επιτυχία των πρώτων χρόνων⁴³⁵ όμως σύντομα εξαντλείται με την επιστροφή στην κανονικότητα μετά τη δημιουργία των υποδομών όπου και το βάρος της ανάπτυξης μετατοπίζεται στην κινητοποίηση διαφορετικών τομέων της οικονομίας. Η σημασία που παίζει ο οικονομικός σχεδιασμός στη δυνατότητα επιρροής της τρέχουσας οικονομικής πολιτικής, φθίνει. Αδυνατεί και δεν επιθυμεί συνάμα να ελέγξει τα μέσα εφαρμογής των στόχων⁴³⁶ που θέτει και παρά την όποια τεχνική εμβάθυνση που παρατηρείται παραμένει έως το τέλος ένας κλαδικός σχεδιασμός.

Ο μετασχηματισμός αυτός του οικονομικού σχεδιασμού που τον καθιστά έναν μηχανισμό οικονομικών προβλέψεων και μάλιστα αμφισβητούμενης ποιότητας, δεν συντελείται χωρίς κάποια αντιφατικότητα εφόσον υπάρχουν δυνάμεις που θεωρούν πως ο οικονομικός σχεδιασμός δεν μπορεί να έχει αποτελεσματικότητα εάν απαλλαχθεί από ισχυρά μέσα επιβολής⁴³⁷. Τα λεγόμενα εξωτερικά σοκ της δεκαετίας του 1960 και 1970 (Μάης του 68, πετρελαϊκή κρίση αντίστοιχα), είναι αδύνατον να προβλεφθούν παρά την χρήση ολοένα και πιο περίπλοκων στατιστικών εργαλείων προκαλώντας την αναπροσαρμογή των προβλέψεων και καταστρατηγώντας την νέα αυτή όψη του σχεδιασμού που δίνει έμφαση στην ασφαλέστερη πρόβλεψη και δι' αυτής στη μείωση της αβεβαιότητας. Το σχέδιο αδυνατεί να έχει ένα σοβαρό αντίκτυπο στην πορεία της οικονομίας κι έτσι καθίσταται περιττό μια και οι όποιες εναπομείνουσες λειτουργίες του μπορούν να διεξαχθούν από άλλους μηχανισμούς, «μετατρέπεται έτσι περισσότερο σε έναν έλασσον μηχανισμό δημόσιας πολιτικής»⁴³⁸. Η πορεία αυτή δεν είναι ασύνδετη με τις ενδοεπιχειρηματικές συγκρούσεις που εκδηλώνονται ήδη κατά τη διάρκεια του σχεδίου Monnet με τη γκρίνια για ριγμένους και ωφελημένους επιχειρηματίες – προφανώς από το μοίρασμα της πίττας των

⁴³³ «There was virtually no problem of allocation: the objectives of reconstruction and development of the basic industries were almost self-selecting.», Denton et al (1968:82)

⁴³⁴ «Until 1949 an elaborate system of direct controls regulated building, borrowing, importing and the allocation of scarce materials. Implementation of the planned investment programme would have demanded little more than a co-ordinated policy of issuing such permits.», Cohen(1977:21)

⁴³⁵ Εδώ δεν εννοούμε ότι η ύπαρξη χρηματοδότησης είναι επαρκής συνθήκη (όπως άλλωστε δείχνει και το ελληνικό παράδειγμα το οποίο εξετάζεται στην επόμενη ενότητα), αλλά αναγκαία.

⁴³⁶ Καθώς περνούσε ο χρόνος, οι βιομηχανικοί στόχοι μετατράπηκαν σε προβλέψεις αντί των επιδιωκόμενων σκοπών, με μόνο τα γενικά νούμερα να έχουν το χαρακτήρα στόχων, Estrin&Holmes (1983:109). But the authorities are reluctant to impose penalties for nonfulfilment of the Plan, and even more unwilling to take over the tasks abandoned by private initiative. », Bauchet(1964:92)

⁴³⁷ Bauchet(1962:κεφάλαιο III) . «The voluntary co-ordination promoted by the Commissariat in the national interest has narrow limits, partly because every branch ' of the administration wants to go its own way and partly because of the unco-operative attitude of some financial and other bodies who refuse to follow the lines laid down in the Plans.», (Bauchet(1966:99)

⁴³⁸ Estrin&Holmes (1983:104)

επιδοτήσεων - με τους «ριγμένους» να εντείνουν την κριτική τους για το αυξανόμενο dirigisme που αποτελεί το σχέδιο ⁴³⁹, άλλη μια όψη της αδυναμίας να διασφαλίσει τη συμμόρφωση των ιδιωτικών επιχειρήσεων στους στόχους που θέτει⁴⁴⁰. Ο Γαλλικός σχεδιασμός ήταν αδύνατον να διατηρηθεί ως αναπτυξιακός σχεδιασμός των έκτακτων συνθηκών και από την άλλη στο βαθμό που μετεξελίχθηκε σε πραγματικά ενδεικτικό έπαψε να υπάρχει και ως σχεδιασμός.

Τέλος, η ιστορία του Γαλλικού σχεδιασμού αναδειχνει το άγονο των θεωρητικών θεμελιώσεων που βασίζονται σε μια πληροφοριακού τύπου προσέγγιση, των θεωριών που προτάσσουν τον αυτοεκπληρούμενο χαρακτήρα του οικονομικού σχεδίου και αντιμετωπίζουν τον σχεδιασμό ως έναν πληροφοριακό σύστημα και πεδίο επιχειρηματικών διαβουλεύσεων απαλλαγμένο από οποιονδήποτε μηχανισμό επιβολής.

⁴³⁹ «In his speeches and articles M. Metral [επικεφαλής του Association of Engineering and Metal-Processing Industries] lashed out against dirigisme in general but also played cleverly on the fears of those French businessmen who instinctively dread a "socialism" at home supported by dollar subsidies. Yet it turned out that the attacks which were presented as a principled opposition to state intervention were to a large extent merely preparing the terrain for obtaining a larger share of public investment credits for the metal trades and other secondary industries.», Ehrmann(1957:290),

⁴⁴⁰ «What leads one to suppose the firm X or Y carries out the Plan?' then the reply is usually that nothing does because there is no plan for firm X or Y in any strict sense of the term.», Hackett & Hackett (1963:261)

3 Κεφάλαιο 3^ο

3.1 Προς αναζήτηση του ελληνικού σχεδιασμού.

Στην προηγούμενη ενότητα εξετάστηκε ο κεντρικός οικονομικός σχεδιασμός στο έδαφος της οικονομίας της αγοράς, ως μια ειδική μορφή κρατικής παρέμβασης τόσο από θεωρητική σκοπιά όσο και με την εξέταση μίας περίπτωσης, όπως αυτός εφαρμόστηκε στη Γαλλία, ως ενδεικτικός σχεδιασμός. Επιχειρούμε να απαντήσουμε στην παρούσα ενότητα εάν υπήρξε παρόμοια προσπάθεια συνολικού σχεδιασμού της Ελληνικής οικονομίας στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο, αν αυτή χαρακτηριζόταν από παρόμοια θεωρητική προβληματική και διερευνούμε τυχόν συνάφεια της με ανάλογες προσπάθειες που εκδηλώθηκαν μεταπολεμικά στην Ευρώπη - κυρίως με την Γαλλική περίπτωση.

3.2 Η κληρονομιά της Ελληνικής οικονομίας.

Η κατανόηση των μεταπολεμικών εξελίξεων στο πεδίο της οικονομίας συνδέεται άμεσα με την κατανόηση της κατάστασης της ελληνικής οικονομίας στο σημείο αφετηρίας, με το τι κληρονομεί η μεταπολεμική ελληνική οικονομία από το παρελθόν, μας δείχνει σε ποιο έδαφος θα επιχειρείτο η όποια η εφαρμογή των όποιων μεταπολεμικών οικονομικών παρεμβάσεων. Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας ήταν μεν συνέπεια των εξελίξεων κατά τη διάρκεια του πολέμου, όμως έφερνε το βάρος των καταβολών της ακόμα και κυρίως πριν από τον πόλεμο.

Η ελληνική οικονομία δεν ξεκινούσε από την ίδια αφετηρία με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες – όχι μόνον λόγω των εκτεταμένων καταστροφών του οικονομικού ιστού της, εξίσου εκτεταμένες ή και σοβαρότερες από άλλες χώρες που υπέστησαν τα δεινά του πολέμου. Οι περισσότεροι μελετητές της μεταπολεμικής οικονομίας της Ελλάδας, τονίζουν το θέμα των καταστροφών κατά τη διάρκεια του πολέμου⁴⁴¹, αναδεικνύοντας το ως βασική αιτία των μεταπολεμικών αδυναμιών. Όμως η ελληνική οικονομία ξεκινούσε υπό το βάρος της χαμηλής αφετηρίας εξαιτίας κυρίως της προπολεμικής διάρθρωσής της⁴⁴² - που συνοψίζεται στη

⁴⁴¹ Βλ. ενδεικτικά Δρακάτος(1997:11-13), Καζάκος(2003:58-64), Κωστής(2019:322-324), Φραγκιαδάκης(2007:157-158)

⁴⁴² Η διαπίστωση αυτή – η γενικότερη οικονομική καθυστέρηση της χώρας - γίνεται και από τις τότε Ελληνικές Αρχές – ανεξάρτητα εάν ο υπερτονισμός της ανάγκης αναδιάρθρωσης ενδεχομένως ήταν και μέρος της διαπραγματευτικής τακτικής για άντληση μεγαλύτερης βοήθειας. Έτσι στον πρόλογο του 1^{ου} 4ετούς προγράμματος, ΑΣΑ(1949), αναφέρεται: «Δια την Ελλάδα το πρόβλημα τής οικονομικής ανορθώσεως εμφανίζεται υπό ειδικάς συνθήκας. Ενώ αι άλλαι Ευρωπαϊκαί Χώραι, αίτινες ευρίσκονται εις προηγμένον στάδιον οικονομικής αναπτύξεως, ενδιαφέρονται πρωτίστως διά την ενίσχυσίν των με πρώτας και κινητήριους ύλας προς επαναλειτουργίαν των βιομηχανιών τας οποίας διαθέτουν και δευτερευόντως μόνον διά μικρόν σχετικώς συμπλήρωσίν τού εξοπλισμού των, — διά την Ελλάδα αντιθέτως, λόγω τής ήδη προ τού πολέμου περιορισμένης και καθυστερημένης αναπτύξεώς της, η

χαμηλή βιομηχανική υποδομή και την υψηλή συμμετοχή του αγροτικού τομέα (και αυτού με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όπως θα δούμε παρακάτω), μια σχετικά δυσανάλογη ανάπτυξη του εμπορικό-εφοπλιστικού τομέα και ενός χρηματοπιστωτικού τομέα προσαρμοσμένου μεν σε αυτήν την διάρθρωση, μην παίζοντας τον απαιτούμενο ρόλο δε στην βιομηχανική ανάπτυξη. Το χρόνιο έλλειμα του εμπορικού ισοζυγίου καλυπτόταν από τους άδηλους πόρους και από την υποθήκευση των μελλοντικών εισοδημάτων μέσω του εξωτερικού δανεισμού.

Λόγω της ιστορικής διαμόρφωσης της Ελληνικής οικονομίας, οι βιομηχανικές υποδομές υστερούσαν σε σχέση με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες που έβγαιναν κι αυτές από τον πόλεμο, παρά τις ανάλογες καταστροφικές συνέπειες του πολέμου. Αναφέρουμε για παράδειγμα τη Γαλλία και τη Γερμανία, όπου παρά τις καταστροφές στάθηκε δυνατό να αξιοποιήσουν τις όποιες υποδομές είχαν απομείνει, αλλά κυρίως σε αυτές υπήρχε η εμπειρία και η τεχνογνωσία που βασίζονταν στον διαμορφωμένο προπολεμικά βιομηχανικό προσανατολισμό τους και στην θέση που κατείχαν στον διεθνή οικονομικό καταμερισμό. Στην Ελλάδα το μεγαλύτερο μέρος του εθνικού προϊόντος στηριζόταν στην πρωτογενή παραγωγή και κυρίως σε αγροτικά προϊόντα η παραγωγή των οποίων προερχόταν από την μικρή παραγωγή, συγκεκριμένων καλλιεργειών, που οφειλόταν στον ανατροφοδοτούμενο συνδυασμό κατακερματισμένης γης και τύπου καλλιεργούμενων εξαγωγίμων αγροτικών προϊόντων⁴⁴³.

Τα παραπάνω είχαν ως συνέπεια να ανατροφοδοτείται ο κύκλος της βραδείας βιομηχανικής ανάπτυξης⁴⁴⁴ κληροδοτώντας την μεταπολεμική οικονομία με μια χαμηλή αφετηρία⁴⁴⁵. Μεγάλο μέρος των βιομηχανικών προϊόντων που κυκλοφορούσαν στην αγορά

οικονομική αυτής ανόρθωσης εμφανίζεται στενά και κατ' εξοχήν συνδεδεμένη με την απόκτηση συγχρονισμένου παραγωγικού εξοπλισμού του οποίου σήμερα στερείται.».

⁴⁴³ Η ανάλυση των λόγων για τους οποίους η Ελληνική οικονομία μετά την Επανάσταση του 1821 ακολούθησε ιστορικά την συγκεκριμένη διαρθρωτική πορεία εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο έρευνας της ελληνικής οικονομικής ιστορίας. Ορισμένοι λόγοι αναφέρονται στο Φραγκιαδάκης (2007:71-73)

⁴⁴⁴ Η κατάσταση αυτή δημιούργησε μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία, δηλ. δημιούργησε την αντίληψη της φτωχής αγροτικής χώρας η οποία ήταν αδύνατον να θρέψει τον πληθυσμό της, με πλεονάζοντα αγροτικό πληθυσμό («υπερπληθυσμός») και με μόνη δυνατότητα καπιταλιστικής ανάπτυξης βασιζόμενης στο εμπόριο, στον εφοπλισμό και την εδαφική επέκταση (βλ. μεγάλη ιδέα). Η αντίληψη αυτή θεωρητικοποιήθηκε από τους κυρίαρχους θεωρητικούς, οικονομικούς και ιδεολογικούς κύκλους και (αξιοποιώντας Μαλθουσιανές αντιλήψεις) μετατράπηκε σε ένα είδος αυταπόδεικτης αλήθειας: «Greece, however, being a small country, can only progress in international cooperation as an agrarian or merchant shipping country», Σμπαρούνης (1945:136), αναφέρεται στο Kakridis (2009:247)

⁴⁴⁵ Greece had not developed a significant manufacturing sector before World War II. Therefore, the restoration of the prewar level of industrial productivity meant only that Greece remained an underdeveloped, impoverished society. In 1953, four years after the civil war and during exceptionally

αποτελούσαν εισαγωγές στηριγμένες σε εμβάσματα Ελλήνων του εξωτερικού και την εισροή κεφαλαίων από το εμπορικό και εφοπλιστικό κεφάλαιο. Παρά την επάρκεια και το μεγάλο μέγεθος των κεφαλαίων αυτών, δεν κατέστη δυνατή η αξιοποίησή τους για την ταχεία εγχώρια βιομηχανική ανάπτυξη της⁴⁴⁶. Το 1939 το βιομηχανικό εισόδημα αποτελούσε το 12,51% του εθνικού εισοδήματος⁴⁴⁷, ενώ ενδεικτικό του επιπέδου της προπολεμικής βιομηχανικής παραγωγής αποτελεί ο βαθμός εξηλεκτρισμού της χώρας. Το 1939, αντιστοιχεί κατανάλωση 80 kwh ανά κάτοικο και έτος όταν π.χ. η στην Ιταλία η αντίστοιχη ένδειξη ανέρχεται στις 368 kwh, στη Γαλλία 430 kwh, στο Βέλγιο 680 kwh⁴⁴⁸, ενώ η αναλογία χρήσης θερμικής προς ηλεκτρική ενέργεια στη βιομηχανία, ένδειξη του βαθμού εκβιομηχάνισης και του επιπέδου εκσυγχρονισμού, κατάφερε να φτάσει στο 1:1 μόλις το 1940⁴⁴⁹. Ενδεικτικό επίσης του γεγονότος αυτού η επιλογή της Ελλάδας στο πλαίσιο του Γερμανικού κατοχικού ευρωπαϊκού καταμερισμού ως χώρα τροφοδότη με εξορυκτικά κυρίως προϊόντα-πρώτες ύλες για τη Γερμανική πολεμική βιομηχανία⁴⁵⁰.

Αν και η ταχεία οικονομική ανασυγκρότηση είναι μάλλον κανόνας στις καπιταλιστικές οικονομίες μετά από καταστροφές, πολέμους ή κρίσεις, στην περίπτωση της Ελλάδας το χαμηλό επίπεδο εκβιομηχάνισης ερμηνεύει επίσης την - σύμφωνα με τις υπάρχουσες ελλείψεις στατιστικές - ταχεία αποκατάσταση της ελληνικής οικονομίας στα προπολεμικά επίπεδα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 – παρά τα συνεχιζόμενα προβλήματα πολιτικής σταθεροποίησης. Έτσι παρά τη μεγάλη καταστροφή των όποιων υποδομών υπήρχαν φαίνεται πως η διάρθρωση της Ελληνικής οικονομίας της επέτρεψε να

fine weather conditions for agriculture, the average per capita income in Greece reached only \$160, Wittner (1982: 183)

⁴⁴⁶ Οι λόγοι (μεταξύ των οποίων ιστορικοί, μορφολογικοί, μεγέθους της τοπικής αγοράς) που η ελληνική βιομηχανία αναπτύχθηκε βραδέως σε αντίθεση με τον εμποροεφοπλιστικό κλάδο ακόμα και σε σχέση με όμορες χώρες, όπως έχει αναφερθεί, παραμένει ανοιχτό πεδίο έρευνας. Δεν φαίνεται όμως ότι αυτό μπορεί να αποδοθεί σε παράγοντες που κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιηθεί όπως π.χ. η έλλειψη κεφαλαίων, εργατικού δυναμικού ή η έλλειψη διορατικού επιχειρηματικού πνεύματος μια και οι επενδύσεις σε τομείς όπως η ναυτιλία και το εμπόριο οι οποίες αποτέλεσαν προνομιακό πεδίο ανάπτυξης της ελληνικής επιχειρηματικότητας δεν μπορούν να διεξαχθούν χωρίς την αντίστοιχη επίδειξη του επιχειρηματικού ρίσκου και επενδυτικής διάθεσης. (Φραγιαδάκης:100-101).

⁴⁴⁷ Πίνακας 33 στο Δρίτσα (1990:119)

⁴⁴⁸ Τσοτσόροζ(1994:140), η αναλογία αυτή ίσως είναι και υπερεκτιμημένη, καθώς στην μελέτη της επιτροπής που συστάθηκε στο πλαίσιο της UNRRA για την καταγραφή των πλουτοπαραγωγικών πόρων της Ελλάδος, αναφέρεται: Ο εξυπηρετηθείς δι' ηλεκτρικού ρεύματος πληθυσμός ανήλθεν εις 2.775.654 έναντι συνόλου 6.199.826 ήτοι 45%,(απογραφή 1928). Η αναλογία παραγωγής ήτο 50 kwh ανά κάτοικον γενικώς και 112 kwh ανά εξυπηρετούμενον κάτοικον, της δε καταναλώσεως αντιστοίχως 40 και 90 kwh ανά κάτοικον, UNRRA (1947α:Ι-43).

⁴⁴⁹ Παντελάκης(1991:196)

⁴⁵⁰ Γκιούρας Θ. & Ψαλιδόπουλος Μ. (2015:14)

επανέλθει σχετικά σύντομα στα προπολεμικά επίπεδα⁴⁵¹, στον ίδιο περίπου χρόνο με τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες, χωρίς αυτό να συνοδεύεται όμως από ουσιαστικές αλλαγές στη διάρθρωση της οικονομίας και ταυτόχρονα να είναι εμφανής η βιομηχανική και άλλη υστέρηση έναντι αυτών των χωρών. Από την άλλη καθιστούσε δυσχερή και καθόλου αυτονόητη – αν συνυπολογίσουμε την θεωρητικοποίηση της υπανάπτυξης και άλλους πολιτικούς λόγους⁴⁵² - την επιλογή της ταχείας εκβιομηχάνισης ως στρατηγική κατεύθυνση της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης, σε μια χώρα που το σύνολο σχεδόν των υποδομών (χωρίς να συμπεριλαμβάνουμε τις βασικές ή άλλες βιομηχανίες) θα έπρεπε να εγκαθιδρυθεί και όχι απλά να ανασυγκροτηθεί ή εκσυγχρονιστεί. Πέραν της ανάγκης αναπροσδιορισμού του προσανατολισμού της οικονομίας της θα έπρεπε και η θέση της χώρας στο διεθνή οικονομικό καταμερισμό να θεμελιωθεί υπό άλλους όρους (δηλ. να αλλάξει συνολικά η στρατηγική της οικονομίας), όταν άλλοι παίκτες στη διεθνή σκηνή είχαν ήδη καταλάβει από καιρό τις πιο καίριες θέσεις και όταν τα κεφάλαια για αυτήν την επαναθεμελίωση διατίθενται από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές και διαμορφωτές του μεταπολεμικού τοπίου, οι οποίοι ταυτόχρονα συμμετέχουν οι ίδιοι τόσο στο διεθνή καταμερισμό όσο και στο γεωπολιτικό παιχνίδι, εργαλείο του οποίου αποτελούν και οι επιζητούμενες και αναγκαίες για την όποια «ανασυγκρότηση» χρηματοδοτήσεις. Όταν δηλ. η διοχέτευση των κεφαλαίων τους, έπρεπε να εξυπηρετεί συγκεκριμένες και ευρύτερες στοχεύσεις παρά το όποιο περιθώριο διαπραγμάτευσης⁴⁵³.

⁴⁵¹ Το 1947 η αγροτική παραγωγή είχε φτάσει στο 90,2% της παραγωγής του 1938. Η βιομηχανία εξάλλου ακολούθησε μιαν αντίστοιχη πορεία: Το 1948 θα έχει φτάσει στο 75% της βιομηχανικής παραγωγής του 1938 και το 1950 στο 112%. Με άλλα λόγια, η ελληνική οικονομία παρά τις πολεμικές συνθήκες που επικρατούσαν στην ελληνική ύπαιθρο, δε δείχνει να υστερεί σε σχέση με την οικονομία της υπόλοιπης Ευρώπης στους ρυθμούς ανασυγκρότησης. Κωστής(2019:328)

⁴⁵² Η στρατηγική της ταχείας εκβιομηχάνισης αποτελούσε σχεδόν αποκλειστική επιλογή του «πολιτικού εκπρόσωπου» του άλλου ταξικού πόλου.

⁴⁵³ Η στάση αυτή των διεθνών επιτροπών που ενέκριναν τον καταμερισμό των κονδυλίων μεταξύ των διεκδικούντων χωρών αλλά και τη σύνθεση των επενδύσεων εκλαμβάνονταν εγχωρίως ως ένδειξη της απροθυμίας των ξένων χρηματοδοτών αλλά και της αντίθεσης των βιομηχανικών χωρών να προωθηθεί στην Ελλάδα η εκβιομηχάνιση αλλά και ένας από τους λόγους της αποτυχίας αξιοποίησης της ξένης βοήθειας για τη βιομηχανική ανασυγκρότηση. Για αντίστοιχες αιτιάσεις βλ. Αγαπητίδης (1950:26) και Ζολώτας(1950:131), όπως αναφέρονται στο Σταθάκης(2004:285). Προφανώς το στοιχείο αυτό ήταν παρόν στην μεταπολεμική διαπραγμάτευση μεταξύ των κρατών, όμως θεωρούμε ότι δεν ήταν προϊόν κάποιας «μεταφυσικού» τύπου μεροληπτικής στάσης προς την χώρα αλλά μέρος της συνολικής διαπραγμάτευσης που αφορούσε το μεταπολεμικό τοπίο και την συνολική στρατηγική την οποία η ξένη βοήθεια (π.χ. στο πλαίσιο του σχεδίου Marshall), ήθελε να εξυπηρετήσει. «Τα προγράμματα ανασυγκρότησης ήταν άθροισμα από συγκεκριμένα έργα και επενδύσεις, τα οποία για να εγκριθούν απευθύνονταν σε αντίστοιχες κλαδικές επιτροπές του ΟΕΕC (βιομηχανίας, σιδήρου, άνθρακα, ενέργειας κ,λπ.) και στην ECA/W. Οι επιτροπές αυτές αποφάσιζαν για τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων έργων σε κάθε χώρα. Βασικό κριτήριο των επιτροπών ήταν η αρχή της συμπληρωματικότητας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Εφόσον είχαν συνολική εποπτεία της προσφοράς και της ζήτησης ενός προϊόντος στον ευρωπαϊκό χώρο, αποφαίνονταν για την κατανομή των επενδύσεων

Κατά συνέπεια ο προσανατολισμός της οικονομικής επαναθεμελίωσης ή της ανασυγκρότησης όπως ονομάστηκε έπρεπε να λαμβάνει υπόψη, μεταξύ άλλων, τους παρακάτω παράγοντες :

- Την αφετηρία της οικονομίας που καθοριζόταν από τις προπολεμικές υποδομές
- Τις κληρονομηθείσες παραγωγικές δομές που συνιστούσαν το λεγόμενο διαρθρωτικό πρόβλημα, δηλ. η μικρή κατακερματισμένη γαιοκτησία, η μικρή και κυρίως μεταποιητική βιομηχανία κ.τ.λ., ορισμένες εγγενείς αδυναμίες του ελληνικού χώρου (π.χ. μικρή αγορά) που έθεταν όρια στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων και γενικότερα στην ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής
- Τις περίπλοκες ταξικές συγκρούσεις που είχαν αρχίσει ήδη κατά τη διάρκεια της κατοχής και τώρα εκδηλώνονται με σφοδρότητα αλλά και τις μεταπολεμικές εξελίξεις όπου οι παραδοσιακές παλαιές μερίδες της επιχειρηματικής τάξης έπρεπε να συμβιβαστούν με τα νέα μέλη της που είχαν αναδειχθεί μέσα από το κατοχικό σύστημα⁴⁵⁴ μπρος στον κοινό εχθρό
- Τα γεωπολιτικά και άμεσα οικονομικά συμφέροντα των χρηματοδοτών της διάσωσης του ελληνικού κοινωνικοπολιτικού συστήματος
- Την ανάγκη ενσωμάτωσης των μαζών με εξαγορά πολιτικής συναίνεσης – που καθόριζε σε μεγάλο βαθμό τον προσανατολισμό της εξωτερικής βοήθειας σε εφήμερες διοχετεύσεις παρά σε μακροπρόθεσμες επενδύσεις⁴⁵⁵.

στο πλαίσιο των επενδυτικών σχεδίων στις διάφορες χώρες. Σε κάθε περίπτωση θα έπρεπε να αποφευχθεί η υπερεπένδυση και η πλεονασματική παραγωγή, στην οποία θα μπορούσε να οδηγήσει ο εθνικός ανταγωνισμός, με κριτήριο η κατανομή των επενδύσεων να διατηρεί τις ισορροπίες μεταξύ των χωρών, καθώς, κατά κανόνα, αφορούσε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας.», Σταθάκης (2004:287).

⁴⁵⁴ Βλ. σχετικά Βεργόπουλος(1984)

⁴⁵⁵ «... εμφανίζονται εκ νέου όλα εκείνα τα συμπτώματα που συνδέονται με το κεντρικό χαρακτηριστικό του πολιτικού συστήματος — το σύστημα πολιτικής πατρωνίας αλλά και διαπλοκής με οικονομικά συμφέροντα. Η πολιτική πατρωνία οδηγεί ευθέως στη διόγκωση του κρατικού μηχανισμού που μπορεί να επιβαλλόταν για άλλους λόγους (π.χ. αναπτυξιακούς), αλλά στην πράξη υποτασσόταν εν πολλοίς (αν και όχι μόνο) σε κριτήρια πελατειακής εξυπηρέτησης.», Καζάκος(2003: 115-116). Το φαινόμενο αυτό (ουσιαστικά ενός συστήματος εξαγοράς πολιτικής συναίνεσης), δεδομένης της αδυναμίας γρήγορης καθολικής και ισόρροπης βελτίωσης της λαϊκής ευημερίας, αν κι εδώ εμφανίζεται ως ένα είδος ιδιομορφίας του Ελληνικού αστικού πολιτικού συστήματος, δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ένα από τα μέσα με τα οποία – δεδομένης της μεταπολεμικής πολιτικής κατάστασης - επιδιώκεται η σταθεροποίηση του.

Τα παραπάνω καθιστούσαν την επιλογή του προσανατολισμού της ανάπτυξης κι ένταξης της χώρας στο διεθνή καταμερισμό ένα πολυπαραγοντικό πρόβλημα στην επίλυση του οποίου το κυρίαρχο πολιτικό προσωπικό είχε την ισχυρή στήριξη στρατιωτική, οικονομική, πολιτική των «φυσικών» του συμμάχων στο πλαίσιο επιλογής του πολιτικού και οικονομικού στρατοπέδου. Για αυτό άλλωστε και σε αντίθεση με άλλες χώρες οι οποίες είχαν να απαντήσουν σε άλλα διλλήματα, στην Ελλάδα η ανασυγκρότηση δεν μπορούσε να πάρει την ίδια μορφή που πήρε στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες παρά του ότι μοιράζονταν το ίδιο οικονομικό σύστημα.

3.3 Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας μετά τον πόλεμο.

Έχει ήδη γίνει μνεία στο γεγονός της χαμηλής εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας το οποίο καθόρισε το ρυθμό αλλά και την κατεύθυνση της μεταπολεμικής ανάπτυξης. Είναι χρήσιμο να εξεταστεί εν συντομία η κατάσταση της Ελληνικής οικονομίας, ώστε να αξιολογηθεί σε ποιο έδαφος διεξάγονται οι συζητήσεις των μέσων οικονομικής πολιτικής και κυρίως της ιδιαίτερης μορφής που εξετάζεται εδώ δηλ. του οικονομικού σχεδιασμού. Η ανάλυση κι εδώ δυσχεραίνεται εξαιτίας της έλλειψης επίσημων στοιχείων για την πραγματική κατάσταση της οικονομίας με τη λήξη του πολέμου και καθιστά δύσκολη την εξαγωγή συμπερασμάτων για την αποτελεσματικότητα της μεταπολεμικής οικονομικής πολιτικής. Αυτός ο περιορισμός δεν είναι αποκλειστικό χαρακτηριστικό της Ελλάδας – όπως έδειξε και η ανάλυση της Γαλλικής περίπτωσης όπου κι εκεί η ανάπτυξη των αναγκαίων μηχανισμών συλλογής στοιχείων που στήριξαν τον οικονομικό σχεδιασμό διενεργείται παράλληλα με την ανάπτυξη των μηχανισμών υποστήριξης των μέσων της οικονομικής πολιτικής την ίδια εκείνη περίοδο. Εντούτοις εδώ η διαθεσιμότητα των στοιχείων για την περίοδο αυτή είναι εμφανώς φτωχότερη διότι οι μηχανισμοί συλλογής στοιχείων και ανάπτυξης των εθνικών λογαριασμών και στατιστικών εμφανίζονται πολύ αργότερα. Η ανασύστασή της κατάστασης και τα όποια οικονομικά στοιχεία από τους διάφορους μελετητές βασίζονται σε προβολές στοιχείων και σε δεδομένα που συνέλεξαν επιτροπές που δημιουργήθηκαν *ad hoc*, π.χ. για τη συλλογή στοιχείων που απαιτούνταν για τη διεκδίκηση πολεμικών αποζημιώσεων ή τις εκθέσεις προς διάφορους οργανισμούς⁴⁵⁶.

Η ανεπάρκεια των στοιχείων αναφέρεται από αρκετούς μελετητές. Κατά τον Δρακάτο (1997:13) π.χ. επίσημες στατιστικές πληροφορίες για την έκταση της καθίζησης της ελληνικής οικονομίας σε σχέση με την προπολεμική περίοδο δεν είναι διαθέσιμες γι' αυτό και η προσφυγή σε εκτιμήσεις της περιόδου όπως αυτές του καθηγητή Ζολώτα – για την οποία

⁴⁵⁶ Τέτοιες καταγραφές έγιναν π.χ. από την UNRRA, Δρακάτος(1997:13)

σημειώνουμε πως δεν αναφέρεται η μεθοδολογία υπολογισμού τους. Κατά τις εκτιμήσεις του καθηγητή Ζολώτα το Καθαρό Εθνικό Εισόδημα ήταν στο 31% και 51% τα έτη 1945 και 1946 αντίστοιχα σε σχέση με το 1938⁴⁵⁷, εάν δεχτούμε ότι το στοιχείο αυτό ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, τότε πράγματι η αφετηρία σε σχέση π.χ. με τη Γαλλία ήταν αρκετά χαμηλότερη (το ακαθάριστο εθνικό προϊόν της οποίας αναφέρεται στο 83% το 1946 έναντι του 1936⁴⁵⁸). Παρόμοια εκτίμηση με αυτήν της δραματικής κατάστασης στην οικονομία συνολικά, γίνεται και για τις βασικές υποδομές καθώς και τη δευτερογενή παραγωγή. Δεν

⁴⁵⁷ Η αντιφατικότητα των στοιχείων φαίνεται από την συγκριτική εξέταση διαφόρων πηγών και αναφορών. Έτσι σύμφωνα με τον Close(2014:18), το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν έφτασε στα προπολεμικά επίπεδα το 1950. Εφόσον κατά τον καθ. Ζολώτα το έτος 1946 το Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα βρισκόταν στο 51% του προπολεμικού επιπέδου, τότε αυτό σημαίνει πως η μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ μεταξύ 1946-1950 ήταν άνω του 25%, ρυθμός που αν ισχύει είναι δύσκολο να αντανakλά την ανάπτυξη νέων παραγωγικών μέσων, παρά μάλλον κινητοποίηση υπαρχόντων παραγωγικών δυνάμεων. Εάν θεωρήσουμε τα στοιχεία αυτά ακριβή τότε η Ελλάδα στη διάρκεια του εμφυλίου και χωρίς την ύπαρξη οργανωμένου αναπτυξιακού σχεδίου, κατάφερε να φτάσει τα προπολεμικά επίπεδα στο ίδιο διάστημα με αυτό της Γαλλίας (111% - Bauchet (1964:184-186)). Κατά τον Φραγκιαδάκη(2007:162), ο οποίος παραθέτει τη γνώμη Βαρβαρέσου, η εγχώρια παραγωγή είχε ανακάμψει σχεδόν στα επίπεδα των προπολεμικών χρόνων το 1952, ενώ στο ίδιο (σημείωση 5 σελ. 173) αναφέρεται η διαφορετική καταμέτρηση του ΟΕΕC, που θέλει την αποκατάσταση της παραγωγής στο επίπεδο του 1938 το 1954. Για τον Κωστή (2019:328), η ελληνική οικονομία και παρά τις πολεμικές συνθήκες που επικρατούσαν στην ελληνική ύπαιθρο, δε δείχνει να υστερεί σε σχέση με την οικονομία της υπόλοιπης Ευρώπης στους ρυθμούς ανασυγκρότησης. Αντίθετα άλλες μελέτες θεωρούν ότι ο ρυθμός αποκατάστασης της ελληνικής οικονομίας μεταπολεμικά ήταν μικρότερος και μάλιστα υστερούσε αρκετά έναντι των υπολοίπων ευρωπαϊκών χωρών (Wittner (1982:183). Τα στοιχεία που περιέχονται στο Mitchell(1992:894,900) δείχνουν ότι η ελληνική οικονομία φτάνει στα επίπεδα του 1938 το 1955.

Πάντως η γρήγορη αποκατάσταση στα προπολεμικά επίπεδα φαίνεται να δικαιολογείται από τη διαπίστωση ότι πέρα από την καταστροφή των υποδομών το οποίο υπάρχον παραγωγικό δυναμικό διατηρήθηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής ή κάμφθηκε ελαφρώς. Παρά το ότι οι υπάρχουσες πληροφορίες για τις παραγωγικές δραστηριότητες κατά τη διάρκεια της κατοχής δεν είναι επαρκείς για να συγκροτήσουν μια συνολική εικόνα, «... είναι βέβαιο ότι η παραγωγή αγαθών γενικώς μειώθηκε ... Είναι επίσης πιθανό ότι η παραγωγή κάποιων προϊόντων διατηρήθηκε ...», Φραγκιαδάκης(2007:156-157), εφόσον αυτό ήταν προς όφελος των κατακτητών μια και η Ελλάδα αποτέλεσε πεδίο άντλησης εφοδίων για την Ναζιστική πολεμική μηχανή ως μέρος του γενικότερου ναζιστικού καταμερισμού και σχεδιασμού αλλά και τις ανάγκες του στρατού κατοχής. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Σταθάκης(2004:103) «Αντίθετα με ό,τι ήταν παραδεκτό, η κατάσταση της βιομηχανίας δεν ήταν άσχημη και το ζήτημα της ανασυγκρότησης ήταν λιγότερο περίπλοκο. Κατά την απελευθέρωση, η ελληνική βιομηχανία διατηρούσε ανέπαφο το 80% του εξοπλισμού της, απασχολούσε το 70% του προσωπικού και η παραγωγή της ήταν μόλις στο 30% των αντίστοιχων προπολεμικών μεγεθών.»

Ένας άλλος παράγοντας είναι η μεγάλη συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο Εθνικό Εισόδημα και η όπως φαίνεται σχετικά γρήγορη αποκατάστασή του (βλ. σχετική ανάπτυξη στο Καζάκος(2003:79-82) και παρατιθέμενους πίνακες).

Η ταχεία επιστροφή στα προπολεμικά επίπεδα φαίνεται να είναι συνέπεια των εξής παραγόντων: 1.Της χαμηλής αφετηρίας των παραγωγικών δυνάμεων 2. Του γεγονότος ότι μεγάλο μέρος του εθνικού προϊόντος αποτελούσε η πρωτογενής παραγωγή και μάλιστα της μικρής εμπορευματικής παραγωγής με χαμηλή μηχανοποίηση - παραγωγικότητα η οποία μπόρεσε ενδεχομένως να αποκατασταθεί σχετικά γρήγορα με χρήση της εξωτερικής βοήθειας 3.Την μη ολοσχερή καταστροφή μεγάλου μέρους των όποιων παραγωγικών δυνάμεων προϋπήρχαν (πέραν των βασικών υποδομών) κατά τη διάρκεια της κατοχής.

⁴⁵⁸ Bauchet(1964:186)

φαίνεται να λαμβάνεται ωστόσο υπόψη ο βαθμός συμμετοχής των καταστραμμένων υποδομών στην οικονομική δραστηριότητα αν και διαπιστώνεται ότι η πρωτογενής παραγωγή, βασικό συστατικό του Εθνικού Προϊόντος, είχε επηρεαστεί λιγότερο (Δρακάτος (1997:11). Έτσι η αξιολόγηση του Δρακάτου για το (ανύπαρκτο σχεδόν ακόμα και προπολεμικά) σιδηροδρομικό δίκτυο⁴⁵⁹ θα είχε διαφορετική σημασία εάν αναφερόταν σε ένα δίκτυο αναπτυγμένο και εάν η παραγωγή είχε την ίδια εξάρτηση από αυτό όσο π.χ. το σιδηροδρομικό δίκτυο της Γαλλίας.

Το επίπεδο και η κατάσταση ωστόσο των προπολεμικών υποδομών και της δομής της ελληνικής οικονομίας συνολικά, καθιστούσε το πρόβλημα περισσότερο διαρθρωτικό παρά συγκυριακό⁴⁶⁰. Κατά συνέπεια η αποκατάσταση του προπολεμικού επιπέδου μπορεί να έγινε σχετικά γρήγορα, όμως δεν δείχνει και πολλά. Το πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας δεν ήταν πρόβλημα επιστροφής στο προπολεμικό επίπεδο⁴⁶¹ αλλά πρόβλημα επαναπροσδιορισμού της αναπτυξιακής στρατηγικής της ελληνικής οικονομίας επ' ευκαιρία των κονδυλίων της εξωτερικής βοήθειας, επανατοποθέτησης της χώρας στο διεθνή οικονομικό ανταγωνισμό, διασφάλισης της βιωσιμότητας του μοντέλου ανάπτυξης. Εντός αυτού του πλαισίου τίθεται το πρόβλημα των μέσων και του φορέα υλοποίησης της στρατηγικής.

Η αποδοχή του καθοριστικού ρόλου του κράτους για την προώθηση της λεγόμενης ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας είναι αυτονόητη και καθολική. Η αδυναμία της αδιαμεσολάβητης αγοράς να προωθήσει την ταχεία αποκατάσταση αλλά και να επαναπροσδιορίσει τη θέση της χώρας με άλλους όρους, είναι σιωπηρώς ή ηχηρώς

⁴⁵⁹ Αναφέρεται στο Δρακάτος(1997:12): το σιδηροδρομικό δίκτυο είχε καταστραφεί σε πολλά σημεία του. Προφανώς η έκφραση «Δίκτυο» είναι κάπως υπερεκτιμημένη. Όπως καταγράφεται από το Δερτιλής(2014:750), το 1930 έχουμε μήκος δικτύου ανά 100 κατοίκους 0,42 χιλιόμετρα, ενώ σε Ιταλία, Ισπανία και Γαλλία 0,54, 0,73 και 1,03 αντίστοιχα, ενώ η σύγκριση με βάση το χιλιόμετρο είναι και αυτή παραπλανητική μια και η υστέρηση σε άλλους δείκτες του Ελληνικού σιδηροδρομικού «Δικτύου» ήταν ακόμα μεγαλύτερη (λεζάντα στον πίνακα 70). Για τη δε συμμετοχή της υποδομής αυτής στην οικονομική ανάπτυξη αναφέρεται επίσης στο Δερτιλής(2014:751): Η συμβολή των σιδηροδρομικών επενδύσεων στην ανάπτυξη της βιομηχανίας είναι αμφισβητήσιμη.

⁴⁶⁰ There is no doubt that Greece's post-war development pattern was a particular case, compared to the post-war Western European model. The differences existed not only in the devastating Axis Occupation and the destructive Civil war, but arose mainly from the pre-war economic development. Politakis(2018:3)

⁴⁶¹ Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 και παρά την αποκατάσταση του προπολεμικού επιπέδου η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να βρίσκεται σε όλους τους δείκτες πολύ πίσω από τους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς. Στο διατροφικό π.χ. η μέση ημερήσια κατά κεφαλή κατανάλωση ανέρχεται σε 2.520 θερμίδες έναντι 2.905 και 3.140 σε Γερμανία και Αγγλία αντίστοιχα, ενώ η σύνθεση της τροφής ήταν ακόμα δυσμενέστερη, στον εισοδηματικό τομέα 198 δολάρια έναντι 239, 335 και 390 της Ισπανίας, Ιταλίας, και Ιρλανδίας αντίστοιχα, στον εκπαιδευτικό-πολιτισμικό τομέα οι διαφορές είναι ακόμα πιο μεγάλες, Κωστής(2019:353-356).

αποδεκτή. Η ανάγκη ενός ισχυρά παρεμβατικού κράτους, τουλάχιστον σε αυτές τις μεταπολεμικές συνθήκες, έχει την καθολική συναίνεση, ένα κράτος που παρεμβαίνει εκεί που θεωρεί ότι η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν μπορεί - και είναι πολλές αυτές οι περιπτώσεις - και από την άλλη διασφαλίζει ακόμα ευνοϊκότερες συνθήκες εκεί που ο ιδιώτης φαίνεται να μπορεί να δραστηριοποιηθεί. Η κρατική παρέμβαση σε όλες τις μορφές της συμπεριλαμβανόμενου του οικονομικού σχεδιασμού αποτελεί πεδίο συγκρούσεων σε όλη την μεταπολεμική ελληνική οικονομική ιστορία. Αυτός ο κρατικός πατερναλισμός, αναγκαίος «κακό» αλλά και εργαλείο για το ιδιωτικό κεφάλαιο που προστατεύει, γίνεται βραχνάς ενίοτε σε ανερχόμενα επιχειρηματικά στρώματα που θέλουν να μπουν στο παιγνίδι, επιζητώντας αλλαγή των όρων του, διότι ασφυκτιούν μέσα στο αυστηρά ρυθμιζόμενο και άρα δύσκολα προσβάσιμο οικοδόμημα που έχει διαμορφωθεί με τους προηγούμενους όρους και δίνει την εντύπωση ότι υπάρχει για να προστατεύει ιδιοτελή κι επιμέρους συμφέροντα εκεί που στην ουσία - ασχέτως εάν πράγματι υπάρχει και αυτή η παράμετρος της προστασίας επιμέρους συμφερόντων - οι όροι και το πλαίσιο έχουν φτιαχτεί για να υποστηρίξουν την εθνική στρατηγική σε μία συγκεκριμένη συγκυρία.

3.4 Η ξένη βοήθεια και ο ρόλος της στην προώθηση του σχεδιασμού.

Αμέσως μετά τον πόλεμο οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις δέχτηκαν - στο πλαίσιο της επιλογής πολιτικο-οικονομικού στρατοπέδου - βοήθεια από συμμαχικές τους δυνάμεις. Η ξένη βοήθεια διοχετεύτηκε μέσα από διάφορα σχήματα-οργανισμούς⁴⁶², που είχαν συσταθεί στο πλαίσιο της διεθνούς βοήθειας για την μεταπολεμική ανασυγκρότηση και της συγκρότησης των στρατοπέδων στον διαμορφούμενο Ψυχρό Πόλεμο. Μέρος της βοήθειας σχετιζόταν με τη στρατιωτική υποστήριξη της αποκατάστασης της προπολεμικής τάξης πραγμάτων η οποία τέθηκε στην Ελλάδα υπό αμφισβήτηση στη διάρκεια του πολέμου και συνεχιζόταν με τη διεξαγωγή του εμφυλίου⁴⁶³. Ένα όμως μεγάλο μέρος κάλυψε την οικονομική πλευρά του ίδιου ουσιαστικά σκοπού, διοχετεύτηκε για τη στήριξη της ελληνικής οικονομίας. Η κύρια πηγή και οργανωτής των σχημάτων αυτών ήταν οι ΗΠΑ – πέρα από ένα

⁴⁶² Αναφέρουμε ενδεικτικά πηγές χρηματοδότησης: Βρετανική Βοήθεια, Military Liaison (Στρατιωτικός σύνδεσμος), UNRRA, μεταουνρική (post-UNRRA), Βοήθεια Αμερικάνικων Φιλανθρωπικών Οργανώσεων, Πλεονάζοντος Συμμαχικού Υλικού, Τράπεζα Εισαγωγών Εξαγωγών (Import-Export Bank), Foreign Liquidation Committee, Δόγμα Truman (AMAG), Σχέδιο Marshal (ECA), πηγές: Δρακάτος(1997:18), Κωστής(2019:323), Τομαή-Κωνσταντοπούλου Φ. (2002:64)

⁴⁶³ Από ορισμένους μελετητές αποδίδεται η μη πλήρης αξιοποίηση των κονδυλίων της βοήθειας αυτής για τις ανάγκες της ανασυγκρότησης, στην ανάγκη διοχέτευσής τους σε στρατιωτικούς σκοπούς λόγω του εμφυλίου ή λόγω της χρησιμοποίησής της για αποκατάσταση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου «όμως ας μη λησμονείται ότι μέρος της βοήθειας χορηγήθηκε ακριβώς λόγω της υπάρξεως των έκτακτων αυτών αναγκών», Δρακάτος(1997:18).

μικρό διάστημα όπου η βοήθεια προήλθε από τη Βρετανική κυβέρνηση (κυρίως στρατιωτικό υλικό με ένα μικρό μέρος της να αποτελεί χρηματικό δάνειο⁴⁶⁴) πριν παραδώσει την σκυτάλη στην Αμερικάνικη κυβέρνηση. Η βοήθεια πήρε τη μορφή δωρεάν χρηματικών μεταβιβάσεων χωρίς υποχρέωση επιστροφής όλου ή μέρους - άμεσων ή έμμεσων (υπό τη μορφή δωρηθέντων εμπορευμάτων που μετατρέπονταν σε συνάλλαγμα μετά από την πώληση τους από τις κρατικές υπηρεσίες, αλλά και με άμεση εισαγωγή μηχανημάτων που χρησιμοποιήθηκαν στην ανασυγκρότηση και τις κατασκευές και άλλης υλικοτεχνικής βοήθειας⁴⁶⁵). Ένα μικρότερο μέρος αποτελείτο από δάνεια. Παρά τις μικροδιαφορές που αναφέρονται στις διάφορες πηγές για το ύψος και τη διάρθρωση της βοήθειας, υπάρχει συμφωνία για το σχετικά μεγάλο ύψος της σε σχέση με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες⁴⁶⁶. Η ξένη βοήθεια για το διάστημα 1945 έως τον Ιούλιο του 1950 ανήλθε σε πάνω από 2 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ έως τις αρχές της δεκαετίας του 1960 ξεπέρασε τα 3,7 δισεκατομμύρια δολάρια⁴⁶⁷. Η δυσαναλογία αυτή εξηγείται από την ιδιόμορφη πολιτικοστρατιωτική κατάσταση που έχει διαμορφωθεί μεταπολεμικά στην Ελλάδα όπου ο χειρισμός των εσωτερικών πραγμάτων της Ελλάδας απαιτούσε περισσότερους πόρους και ήταν διαφορετικός από τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες του λεγόμενου Δυτικού στρατοπέδου. Εδώ απαιτείτο η διοχέτευση αυξημένων πόρων στην άμεση στρατιωτική υποστήριξη - ένα μεγάλο μέρος της βοήθειας αυτής είναι αμφίβολο αν θα είχε δοθεί εάν δεν υπήρχε η ανάγκη αυτή - πολλές φορές δε η φαινομενικά ανθρωπιστική βοήθεια ήταν συγκάλυψη κατ' ουσία στρατιωτικής βοήθειας⁴⁶⁸. Επίσης μεγάλο μέρος διοχετευόταν στην

⁴⁶⁴ Τα 2/3 της βοήθειας (\$152 εκατομμύρια) ήταν στρατιωτικό υλικό, ενώ το υπόλοιπο των \$76 εκατομμυρίων είχε τη μορφή δανείων Ζαχαρίου(2002:2)

⁴⁶⁵ "... the reconstruction of roads, railways, bridges and ports accelerated under American direction. In importance this work far outweighed the Communist campaign of economic sabotage. ... The work continued steadily after the civil war; so that, as early as 1951, the network of unsealed minor roads, which connected remote villages to the outside world, was 2.4 times as extensive as before 1941 while, thanks also to American aid, the number of vehicles of all types in the country was about 2.5 times as great. American aid also resulted in an especially large expansion of the merchant fleet, and of the use of fertilisers and tractors in agriculture" Close (2014:33-34)

⁴⁶⁶ While other countries of this region received massive American aid in these years - Italy, Spain, Turkey and, to a lesser extent, Portugal - Greece received by far the most per capita, Close(2014:33). Ειδικά για το σχέδιο Marshall το ποσοστό επί του συνόλου της βοήθειας που δόθηκε στις ευρωπαϊκές χώρες έφτασε στο 7,1%, Δρακάτος(1997:19). Σύμφωνα με το Appendix D, στο Machado (2007:142), το ποσοστό της δωρεάν βοήθειας μέσω του σχεδίου Marshall υπολογίζεται για την περίοδο 1948-1952 στα 6%, 706,7 εκ. δολάρια επί συνόλου 11.737,02 που δόθηκε για όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες.

⁴⁶⁷ Ορισμένες πηγές άντλησης στοιχείων για την ξένη βοήθεια είναι οι εξής : Τράπεζα της Ελλάδος (1978:350), Δρακάτος(1997:20), Machado(2007: 58-59, Appendix C), Τομαή-Κωνσταντοπούλου (2002:64), Ζαχαρίου (2002), Coutsoumaris et al(1965), το Καραβίας (1964) αποτελεί πηγή άντλησης στοιχείων για πολλές από τις Ελληνικές εργασίες σχετικά με το θέμα.

⁴⁶⁸ Το κόστος για τους λεγόμενους «ανταρτόπληκτους» δηλ. τους εξαναγκασθέντες από τον εθνικό στρατό να εγκαταλείψουν τα χωριά τους, ένα στην ουσία στρατιωτικό κόστος εφόσον αποτελούσε συνέπεια της τακτικής των εκκενώσεων περιοχών από τον εθνικό στρατό, εμφανίζεται συχνότατα ακόμα και μέσα στα σχέδια ανασυγκρότησης ως βασικός λόγος άντλησης επιπλέον βοήθειας, βλ. π.χ.

επιτακτική εξαγορά ευνοϊκής πολιτικής στάσης εκ μέρους του πληθυσμού⁴⁶⁹ ή όπως καθιερώθηκε να λέγεται πελατειακού συστήματος. Οι απόψεις που θέλουν την κατασπατάληση της βοήθειας στη διεξαγωγή του εμφυλίου εις βάρος της οικονομικής ανάπτυξης δεν φαίνεται να ευσταθούν. Το μέγεθος της βοήθειας καθορίστηκε από το μέγεθος και το ρίσκο του πολιτικού διακυβεύματος που στην Ελλάδα ήταν υψηλό. Είναι βέβαιο ότι το μέγεθος της βοήθειας θα αναπροσαρμοζόταν ανάλογα εάν το ρίσκο ήταν μικρότερο, εάν η εγχώρια κυβερνώσα τάξη δεν βρισκόταν σε επισφαλή πολιτικά και στρατιωτικά θέση, εάν δεν υπήρχαν οι εξοπλιστικές ανάγκες υποστήριξης της γεωπολιτικής στρατηγικής των χρηματοδοτών των ελληνικών κυβερνήσεων αλλά και οι αυξημένες ανάγκες εξαγοράς πολιτικής συναίνεσης. Το μέγεθος του διακυβεύματος ήταν γνωστό στην εγχώρια πλευρά και χρησιμοποιούταν ως διαπραγματευτικό χαρτί, γι' αυτό και πάντα υπερτονίζονταν οι «θυσίες» της Ελλάδας για την σωτηρία του ελεύθερου κόσμου αλλά και ο κίνδυνος αποκοπής της Ελλάδας από το δυτικό «στρατόπεδο», ως επιχείρημα για την άντληση περισσότερων κεφαλαίων. Ούτε όμως και οι ξένοι διαπραγματευτές είχαν άγνοια του γεγονότος αυτού. Ασχέτως των εγχώριων προσδοκιών – τάξεων, πολιτικών, επιστημονικού, επιτελικού προσωπικού, που έβλεπαν τη βοήθεια ως ευκαιρία για να χρηματοδοτηθεί η εκβιομηχάνιση της χώρας, ως από μηχανής Θεό⁴⁷⁰ - αλλά και των παλινωδιών των ξένων αποστολών που συνέβαιναν στο πλαίσιο της επιλογής της καλύτερης τακτικής προώθησης των επιμέρους επιδιώξεων⁴⁷¹, ώστε ορισμένες φορές οι θέσεις των

Υπουργείον Συντονισμού (1951:42-50). Η Ελληνικές κυβερνήσεις πίεζαν συνεχώς για αύξηση ή διατήρηση των στρατιωτικών δαπανών σε υψηλά επίπεδα: Όσο καλά πήγαινε η υλοποίηση του προϋπολογισμού τόσο μεγάλωναν οι πιέσεις για αύξηση των αμυντικών δαπανών. Την άνοιξη του '48 οι πιέσεις κλιμακώθηκαν. Η AMAG, με δεδομένο ότι το «μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα» είχε αρχίσει να αποδίδει, ενέδωσε στις πιέσεις και συμφώνησε να χρηματοδοτηθεί ο στρατός με 500 δισεκατομμύρια δραχμές, Σταθάκης(2004:195).

⁴⁶⁹ The government could invest funds in economic recovery; and it received the resources with which it provided the livelihood of a large proportion - possibly a majority - of the population, through direct employment, welfare benefits, contracts and credits, as well as licences of various sorts, Close(2014:33). Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι οι υψηλές στρατιωτικές δαπάνες διατηρούνται πολύ μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, μεγάλο δε μέρος αφορούν μισθολογικά κόστη. Όπως επίσης η εκτεταμένη επιχειρηματολογία για την ανάγκη διατήρησης προσωπικού και αύξησης των μισθών δημοσίων υπαλλήλων και στρατιωτικού προσωπικού η οποία καταλαμβάνει αρκετά μεγάλο μέρος της συζήτησης για τις κρατικές δαπάνες στα σχέδια ανασυγκρότησης, κόστος που ξεπερνά τις κρατικές επενδύσεις, βλ. π.χ. Υπουργείον Συντονισμού (1951:42-50). Οι στρατιωτικές δαπάνες περιελάμβαναν πάσης φύσης ενισχύσεις στις οικογένειες των στρατευμένων. Οι πολιτικοί εφοβούντο ότι η περικοπή τους θα προκαλούσε πολιτικές δονήσεις σ' ένα ήδη ασταθές πολιτικό σκηνικό. Καζάκος(2003:136).

⁴⁷⁰ No-one can foresee the future. Thus today, the ERP [European Recovery Program] is really the deus ex machina ready to drag Greece from vegetation to viability. This deus ex machina was not in sight three years ago. . . . Ζολώτας (1948:4), όπως αναφέρεται στο Kakridis, A. (2009:245)

⁴⁷¹ Βέβαια οι ιδεολογικές διαφοροποιήσεις παίζουν σημαντικό ρόλο. Είναι γνωστό ότι τα μέλη των πρώτων τουλάχιστον Αμερικανικών Αποστολών είχαν επιρροές από τις πολιτικές του new deal, είναι γνωστή επίσης η σύγκρουση ως προς την τακτική των Αποστολών με την Αμερικανική πρεσβεία, βλ. σχετικά και Σταθάκης (2004)

ξένων αποστολών έδειχναν να συγκλίνουν με τις επιδιώξεις της Ελληνικής πλευράς ως προς τη χρηματοδότηση του μοντέλου ανάπτυξης⁴⁷², η επιδίωξη σε τελευταία ανάλυση της οικονομικής βοήθειας ήταν η εξυπηρέτηση γεωπολιτικών σκοπών – στο πλαίσιο της Αμερικάνικης στρατηγικής (και Βρετανικής νωρίτερα) – στην επιδίωξη των οποίων και οι δύο πλευρές (Ελληνική και ξένη)⁴⁷³ συναινούν. Οι σκοποί αυτοί όμως φαίνεται να εξυπηρετούνται όχι από τη δημιουργία ενός νέου μοντέλου ανάπτυξης με μία εκ βάθρων ανασυγκρότηση της Ελληνικής οικονομίας με ξένη χρηματοδότηση αλλά με τη διαθεσιμότητα ορισμένων βασικών υποδομών και κυρίως με τη λεγόμενη σταθεροποίηση της οικονομίας, δηλ. την καταπολέμηση του πληθωρισμού και την ισοσκέλιση του κρατικού προϋπολογισμού και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών⁴⁷⁴, χρησιμοποιώντας εργαλεία της δεσπόζουσας οικονομικής πρακτικής. Ουσιαστικά η ξένη βοήθεια αφορούσε την τρέχουσα και με το μικρότερο κόστος διαχείριση των οικονομικών πραγμάτων ώστε να μπορεί να υποστηριχτεί ο εκπεφρασμένος άλλωστε σκοπός της δηλ. μια αυτόνομη και μακροπρόθεσμη διασφάλιση του επιδιωκόμενου status quo που δεν θα απαιτούσε συνεχή υποστήριξη και διοχέτευση επιπλέον πόρων⁴⁷⁵.

⁴⁷² Χαρακτηριστική περίπτωση από αυτήν την άποψη είναι ορισμένες πλευρές της έκθεσης Porter όπου μπορεί να ερμηνευθεί ως πρόκριση της σκοπιμότητας της ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας: «... η αποκατάσταση μόνον εις το προπολεμικόν επίπεδον βιομηχανικής δραστηριότητας θα ήτο ανεπαρκής αν πρόκειται η Ελλάς να καταστεί λογικώς αυτάρκης ... Πρέπει να διατυπωθεί πρόγραμμα βιομηχανικής αναπτύξεως, που να χρησιμοποιεί τους εγχώριους πόρους και να καθιστά την Ελλάδα βιώσιμον. Ιδιαίτέρως πρέπει ν' αναπτυχθούν αι βιομηχανίαι επεξεργασίας μεταλλουργικών και αγροτικών προϊόντων», Porter (2010:243-244)

⁴⁷³ Οι αναφορές του σχεδίου Porter σε αναπτυξιακό πρόγραμμα – το οποίο δεν εφαρμόστηκε ποτέ – μπορεί να ερμηνευτεί ως μια εσωτερική σύγκρουση εντός της Αμερικάνικης Αποστολής για την πρόπουσα τακτική που βέβαια ενέχει και την ιδεολογική παράμετρο.

⁴⁷⁴ Άλλωστε αναφέρεται ρητώς στο κείμενο της Συμφωνίας βάσει του σχεδίου Marshall - πέρα από τη δυνατότητα ανάπτυξης κάποιων έργων για προώθηση της βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής, πάντα μετά την έγκριση της Αμερικάνικης κυβέρνησης (Η συμφωνία είναι δημοσιευμένη στο Α.Ν. 722/20-10-1948 στο ΦΕΚ. 275 Τεύχος Α') - ότι η βοήθεια αποσκοπεί στην: «σταθεροποίησιν του νομίσματος της, τον καθορισμόν και διατήρησιν σταθεράς τιμής συναλλάγματος, την ισοσκέλιν του Κρατικού Προϋπολογισμού της κατά τό δυνατόν ταχύτερον, την δημιουργίαν και διατήρησιν εσωτερικής οικονομικής σταθερότητος καί γενικώς την αποκατάστασιν και διατήρησιν τής εμπιστοσύνης εις το νομισματικόν αυτής σύστημα», Καραβίας (1964:201).

⁴⁷⁵ «Η χρήση των πόρων που δίνονται για βοήθεια στην Ελλάδα θα επιβλέπονται με τέτοιον τρόπο που να διασφαλίζει ότι κάθε δολάριο θα συμβάλλει στο να κάνει τον ελληνικό λαό αυτοσυντήρητο και όχι να ευνοήσει οποιαδήποτε συγκεκριμένη ομάδα ή πλευρά (...) πρέπει να ληφθούν όλα τα απαραίτητα μέτρα (1) να αποτραπεί η σπατάλη της αμερικανικής βοήθειας (...) και (2) να διασφαλιστεί ο αποτελεσματικός έλεγχος στην ανάπτυξη και τη χρήση των πόρων της Ελλάδας. Και οι δύο ενότητες μέτρων είναι αναγκαίες, προκειμένου τα οφέλη από την αμερικανική βοήθεια να μη χαθούν από την έλλειψη ελέγχων ή από την κατασπατάληση των ελληνικών πόρων», έγγραφο Αμερικάνικου Υπουργείου Εξωτερικών προς την AMAG, αναφέρεται στο Σταθάκης(2004:167-168)

Παρά τα παραπάνω δεδομένα και περιορισμούς⁴⁷⁶, όπως επίσης και τη διάψευση ότι η ξένη βοήθεια θα μπορούσε να αποτελέσει ευκαιρία, εφαλτήριο για έναν εκ βάθρων αναπροσανατολισμό της στρατηγικής της οικονομίας στη βάση της ταχείας εκβιομηχάνισης⁴⁷⁷, στάθηκε δυνατόν να διοχετευτεί μέρος της βοήθειας σε σκοπούς ανασυγκρότησης της οικονομίας⁴⁷⁸, κυρίως με το επιχείρημα ότι η σταθεροποίηση είναι αδύνατη χωρίς την ύπαρξη υποδομών, θεωρώντας ότι ορισμένα αναπτυξιακά έργα ήταν απαραίτητα, εάν η ελληνική οικονομία έπρεπε να μπορεί να σταθεί αυτόνομα στα πόδια της. Η ύπαρξη «ρεαλιστικών» προγραμμάτων στο πλαίσιο του σχεδίου Marshall, είχε κυρίως αυτόν τον σκοπό, ελέγχου εάν τα κονδύλια διοχετεύονταν για τους σκοπούς που το σχέδιο έθετε – που βέβαια ήταν η συμμόρφωση με την στρατηγική των χρηματοδοτών - και ήταν προϊόν ισχυρής διαπραγματεύσεως μεταξύ εθνικών αντιπροσωπιών και των επιτελών του σχεδίου Marshall. Αν και δεν λείπουν οι κριτικές για τον χειρισμό των διαπραγματεύσεων εκ μέρους των Ελληνικών κυβερνήσεων⁴⁷⁹ η Ελληνική πλευρά φαίνεται να χειρίστηκε αρκετά επιτυχώς τις διαπραγματεύσεις περιφρουρώντας την εγχώρια επιχειρηματική τάξη η οποία εκείνη την εποχή δεν ήθελε να προβεί στις αναγκαίες «θυσίες» και να ρισκάρει σε αβέβαιες επενδύσεις⁴⁸⁰. Επιχειρηματική τάξη που έτσι μετακύλησε το ρίσκο της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητάς της Ελληνικής οικονομίας - δηλ. της δικής της διάσωσης – στην ξένη βοήθεια και άντλησε τα οφέλη από την χρηματοδότηση των υποδομών χωρίς να βάλει η ίδια το χέρι στην τσέπη⁴⁸¹.

⁴⁷⁶ Αλλά και την αδιαφανή διαχείριση των κονδυλίων της βοήθειας : «The wealthy were also favoured by the weakness of postwar governments which found it difficult to levy direct taxation, and found it easiest to promote development by channelling credits and licences, as well as raw materials, food and equipment imported under aid programmes, to a few favoured businessmen», Close(2004:17-18)

⁴⁷⁷ «... το κεφάλαιο «ανάπτυξη βιομηχανίας στην Ελλάδα» που ακόμα φαινόταν ελπιδοφόρο το 1947 ... είχε κλείσει ... όταν το γεωστρατηγικό ενδιαφέρον των ΗΠΑ μετατοπίστηκε στην Κορέα ...», Ψαλιδόπουλος(2010:44)

⁴⁷⁸ Περίπου το μισό από το συνολικό ποσό των 972 εκ. δολαρίων της Αμερικάνικης Βοήθειας μεταξύ 1948 και 1952 ξοδεύτηκε για την οικονομική ανασυγκρότηση, ποσό που αναλογούσε στο σύνολο των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, Close (2014:33). Συγκρίνοντας με την αντίστοιχη Γαλλική περίπτωση η συμμετοχή της αμερικάνικης βοήθειας στις συνολικές προγραμματισμένες επενδύσεις για τα έτη 1948, 1949 και 1950 ήταν 104, 225,7 και 155,1 (σε εκατομμύρια φράγκα) που αντιστοιχούν σε 33%, 50%, 30% επί της συνολικής προγραμματισμένης επένδυσης, Cohen(1977:88)

⁴⁷⁹ Γενικά η θεωρία της εξαρτημένης εγχώριας επιχειρηματικής τάξης και του πολιτικού προσωπικού που υποτίθεται δρούσε ως απλή μαριονέττα, έχει δεχθεί κριτική: Ορισμένες κριτικές υποτιμούν την αυτονομία και ίσως την ιστορική πονηριά των εσωτερικών παραγόντων μαζί με τις νομιμοποιητικές ανάγκες των κυβερνήσεων έναντι της κοινωνίας, Καζάκος(2003:111).

⁴⁸⁰ Η αβεβαιότητα λειτουργούσε εν μέρει παραλυτικά για τις οικονομικές δραστηριότητες. Ποιος μπορούσε τώρα να σκεφθεί μακροχρόνια, να επενδύσει για απώτερους οικονομικούς στόχους; Καζάκος(2003:124).

⁴⁸¹ Αναφερόμενος στο προσωρινό πρόγραμμα ανασυγκρότησης του 1948, το οποίο κατατέθηκε για χρηματοδότηση από το σχέδιο Marshall αναφέρεται στο Στασινόπουλος(2010:234-235): «Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ τα προγράμματα γενικότερων υποδομών και οικισμού απορρόφησαν το

Μέσα σε αυτό το κλίμα, της ύπαρξης της ξένης βοήθειας, αδυναμίας της ιδιωτικής πρωτοβουλίας να αναλάβει επενδύσεις, η ανάγκη της κρατικής πρωτοβουλίας αποτελεί μονόδρομο. Η χρήση ενός είδους οικονομικού σχεδιασμού ως μέρος του οπλοστασίου του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία, προβάλλει επίσης ως αναγκαιότητα αλλά και ως μια άλλη παράπλευρη «συνεισφορά» των προγραμμάτων της ξένης βοήθειας.

3.5 Οι διαφορετικές οπτικές της ανασυγκρότησης-η διαμάχη για την μεταπολεμική αναπτυξιακή στρατηγική.

Οι Ευρωπαϊκές χώρες πέρα από την αποκατάσταση των καταστραμμένων υποδομών τους επιδίωξαν να αναμορφώσουν τις οικονομίες τους – αξιοποιώντας και την Αμερικάνικη κυρίως βοήθεια στο πλαίσιο των διαμορφούμενων συσχετισμών δύναμης και συμμαχιών - ώστε να πετύχουν μια καλύτερη τοποθέτηση στο διεθνή οικονομικό ανταγωνισμό. Στη Γαλλία π.χ. ο οικονομικός σχεδιασμός συνδέθηκε με την προσπάθεια εκμοντερνισμού της οικονομίας, υπέρβασης ορισμένων προπολεμικών αδυναμιών της διάρθρωσης της οικονομίας της. Πέρα από το θέμα της ανασυγκρότησης των βασικών βιομηχανιών που ήταν ο κύριος στόχος του σχεδίου Monnet η στρατηγική περιλάμβανε την ανασυγκρότηση και τον εκσυγχρονισμό της ήδη σε μεγάλο βαθμό αναπτυγμένης βιομηχανικής παραγωγικής της βάσης αλλά και των μεθόδων της παραγωγής και διοίκησής της, ώστε αυτή να ανταγωνιστεί με καλύτερους όρους στο αναδυόμενο μεταπολεμικό τοπίο. Στο πλαίσιο αυτό η απόφαση για ανάπτυξη των βασικών βιομηχανιών και η ανανέωση των υποδομών αλλά και των μεθόδων διοίκησης των επιχειρήσεων δεν αποτέλεσαν πεδίο ισχυρής αμφισβήτησης πέρα από τον τρόπο μοιράσματος της πίττας - αντανάκλαση του οποίου ήταν ο μηχανισμός διαβούλευσης (συμπεριλαμβανομένων των κατακόρυφων και οριζόντιων επιτροπών) στο πλαίσιο του οικονομικού σχεδιασμού. Αν και οι Ελληνικές κυβερνήσεις δεν αποτέλεσαν εξαίρεση, αντιμετωπίζοντας το μεταπολεμικό τοπίο ως ευκαιρία επαναθεμελίωσης της οικονομίας, το δίλημμα που τίθεται είναι διαφορετικό και καθορίστηκε από το γεγονός ότι η Ελληνική βιομηχανία και το βασικό μέρος των υποδομών (π.χ. ενεργειακές υποδομές, υποδομές εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου) έπρεπε ουσιαστικά να δημιουργηθούν και όχι απλά να εκμοντερνιστούν ή να επεκταθούν. Η επιλογή μιας διαφορετικής αναπτυξιακής στρατηγικής, η σκοπιμότητα της εκβιομηχάνισης, η ανάγκη ανάπτυξης των βασικών υποδομών θέματα λυμένα εκ των πραγμάτων στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, εδώ ήταν ακόμα

σύνολο, σχεδόν, της βοήθειας για την περίοδο 1948-50, ο ιδιωτικός τομέας απορρόφησε μόνο το 19% των δανείων ανασυγκρότησης για τις επιχειρήσεις ...». Οι Έλληνες Βιομήχανοι ήταν απρόθυμοι ακόμα και να αξιοποιήσουν τα δάνεια για μακροπρόθεσμες παραγωγικές επενδύσεις – εφόσον βέβαια η κερδοφορία βασιζόμενη σε αυτές δεν θεωρούνταν διασφαλισμένη.

σε εκκρεμότητα, αποτελούσαν αντικείμενο συζήτησης και σημεία ισχυρής τριβής⁴⁸². Είναι γεγονός ότι η ανάπτυξη των βασικών υποδομών κατά αυτονόητο τρόπο, δεν αφέθηκε πουθενά στην ελεύθερη επιχειρηματική δράση, αυτή δεν θεωρήθηκε ικανή να ανταποκριθεί σε αυτό το «καθήκον». Αναβάλλοντας μια αναλυτικότερη εξέταση του όποιου θεωρητικού υπόβαθρου της Ελληνικής περίπτωσης για αργότερα, αναφέρουμε ότι ο ουσιαστικός λόγος, εφόσον τα διαθέσιμα κεφάλαια δεν λείπουν, είναι η μικρή προοπτική κερδοφορίας σε συνδυασμό με το αναλαμβανόμενο ρίσκο σε τέτοιου είδους δράσεις αλλά και η δυσχέρεια στην αναλογική κατανομή του κόστους της ανάπτυξης των υποδομών ή συγκεκριμένων βιομηχανιών σε σχέση με την μελλοντική χρήση των υποδομών ή διαχεόντων οφελών. Στην μεταπολεμική Ελλάδα εκτός των παραπάνω λόγων γίνεται επίκληση και ορισμένων ιστορικών ή κοινωνιολογικών ιδιαιτεροτήτων που καθιστούν αναγκαία την σχεδόν αποκλειστική ανάληψη από το κράτος αναπτυξιακών πρωτοβουλιών⁴⁸³.

Σε αυτό το πλαίσιο άνοιξε η συζήτηση περί της στρατηγικής της Ελληνικής Οικονομίας και των μέσων υλοποίησης της, η συζήτηση για την ανασυγκρότηση της μέρος της οποίας ήταν και η αναγκαιότητα του Οικονομικού σχεδιασμού. Ορισμένα δεδομένα δυσχέραιναν τόσο την επιλογή της κατάλληλης στρατηγικής όσο και των μέσων υλοποίησής της. Η αδυναμία υπέρβασης του χαμηλού βαθμού εκβιομηχάνισης, προϊόν ιστορικών συνθηκών, είχε θεωρητικοποιηθεί, η θεώρηση ότι η Ελλάδα ήταν εγγενώς φτωχική και τα φυσικο-γεωγραφικά, δημογραφικά χαρακτηριστικά της καθιστούν αδύνατο ένα οικονομικό μοντέλο που στηρίζεται στην ισχυρή βιομηχανία. Η θεωρητικοποίηση αυτή – που ενδεχομένως να αποτελούσε προκάλυμμα άλλων βαθύτερων παραγόντων⁴⁸⁴ - δυσχέραινε την μεταστροφή των συμβούλων (οικονομολόγοι, κρατικός μηχανισμός) του πολιτικού

⁴⁸² «... Αλληλένδετο με την όποια ανοικοδόμηση ήταν το ζήτημα του αν θα επανερχόταν η χώρα στα προπολεμικά δεδομένα της οικονομίας ή αν θα ακολουθούσε άλλη πορεία – λ.χ. εκβιομηχάνιση», Θωμάδakis(1993:36)

⁴⁸³ Reconstituting the Greek economic system after liberation was predicated on fulfilling a long list of immediate requirements: relief for the starving population, repair of war damage to infrastructure, health care, shelter, resumption of basic production levels, monetary reform. None of these tasks could be entrusted to the “market.” ... Furthermore, virtually the only agents of “market forces” were the black-marketers of the occupation, who were so profoundly stigmatized by their exploitation of popular misery as to be completely bereft of social legitimacy. Clearly, therefore, the task of reconstituting the country’s economic system was to be primarily the responsibility of government, Thomadakis (1995:201-203). Παρόμοια συλλογιστική συναντάμε στο Βεργόπουλος (1984).

⁴⁸⁴ Για το Βεργόπουλος(1984) η διαμάχη για την εκβιομηχάνιση αντικατοπτρίζει μία ενδοαστική σύγκρουση, μεταξύ της ανερχόμενης νέο-αστικής τάξης που αναδείχτηκε κατά τη διάρκεια της κατοχής με το προπολεμικό παραδοσιακό τμήμα της που εκφράζεται από τον καθηγητή Βαρβαρέσο. Η συλλογιστική αυτή θέλει τον διαχωρισμό της αστικής τάξης σε δύο διακριτές μερίδες με βάση το βαθμό της κερδοσκοπικής τους συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της κατοχής.

προσωπικού και άρα τελικώς αυτών που λαμβάνουν τις πολιτικές αποφάσεις⁴⁸⁵. Ακόμα και προσωπικότητες του διαμετρήματος του καθηγητή Βαρβαρέσου ήταν εγκλωβισμένοι σε αυτήν την λογική⁴⁸⁶. Σύμφωνα με αυτό το μαλθουσιανού τύπου ιδεολόγημα - ιδεολογικό καταφύγιο του δεσπόζοντος ιδεολογικοπολιτικού προσωπικού της εποχής μπροστά στην αδυναμία του οικονομικού συστήματος να συγκροτήσει μια βιώσιμη για όλο τον πληθυσμό αναπτυξιακή στρατηγική - το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδας οφείλεται σε μια εγγενή αδυναμία της Ελλάδας: το μέγεθος και οι συνθήκες ήταν απαγορευτικές για την ανάπτυξη μίας ισχυρής βιομηχανίας, η ένδεια των πλουτοπαραγωγικών πηγών και η περιορισμένη ποσοτικά και ποιοτικά αγροτική παραγωγή τροφοδοτούσε ένα μονίμως παρόντα υπερπληθυσμό⁴⁸⁷. Προβληματισμός από κάποιους κύκλους⁴⁸⁸ και η αναγκαιότητα για ένα διαφορετικό πρότυπο ανάπτυξης είχε καταγραφεί αμέσως μετά την κρίση του 1929-1932, ενώ συζητήσεις υπήρχαν κατά τη διάρκεια της κατοχής υπό την κηδεμονία σε ορισμένες περιπτώσεις των τραπεζικών ιδρυμάτων και πιο ειδικά της Εθνικής Τράπεζας⁴⁸⁹. Εντούτοις το ιδεολόγημα της φτωχικής χώρας εξακολουθούσε να είναι κυρίαρχο στους επίσημους κύκλους⁴⁹⁰, όσο και αν αυτό είχε υπονομευτεί. Η κατ' επιφανειακό τρόπο ταύτιση ορισμένων μέσων οικονομικής πολιτικής ως ανήκοντα στο οπλοστάσιο του αντίπαλου (εκτεταμένη

⁴⁸⁵ Βλ. και σχετική διαπραγμάτευση στο Kakridis(2009)

⁴⁸⁶ Ήδη στον Πρόλογο της Έκθεσής του για το οικονομικό Πρόβλημα της Ελλάδος θεωρεί δεδομένο ότι η « ... Ελλάδα είναι και θα παραμείνει μία χώρα με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες, δηλαδή, μία φτωχή χώρα.», Βαρβαρέσος(1952). Το πρώτο σύγγραμμα του Βαρβαρέσου αποτελεί αναπαραγωγή των Μαλθουσιανών θεωριών της εποχής κι έχει τίτλο «Η θεωρία του πληθυσμού» και «Το θεωρητικό του μέρος προσέφερε μια κριτική επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας, που υπερασπιζόταν τον πυρήνα του μαλθουσιανού επιχειρήματος, ο οποίος δεν ήταν άλλος από τη φυσική ροπή του πληθυσμού να αυξάνεται ταχύτερα από τα μέσα της διατροφής του», Κακριδής(2017:16)

⁴⁸⁷ «The inability of the Greek soil to support an increasing population has been the curse of Greece from very ancient times. For very long emigration and colonization provided the solution», Βαρβαρέσος (1946:4).

⁴⁸⁸ Κατά τον Χατζηβασιλείου(2010:351), ο ονομαζόμενος από τον ίδιο χώρος του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού είχε μια αναπτυξιακή ατζέντα στη βάση μάλιστα αναπτυξιακών προγραμμάτων από τη δεκαετία του 1930: « ... η εφαρμογή ανάλογου προγράμματος [οικονομικής ανάπτυξης] είχε αποτελέσει βασικό αίτημα των ριζοσπαστών ήδη από τη δεκαετία του '30».

⁴⁸⁹ Κωστής (2019:329)

⁴⁹⁰ «Ήταν γενική προκατάληψη, ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να γίνει βιομηχανικό κράτος, ότι η βιομηχανική ανάπτυξη θα ζημίωνε τη γεωργία, ότι οι ξένοι δεν θα μας άφηναν να αποκτήσουμε βιομηχανία, ...», Ζίγδης (1972:15). Στον Πρόλογο του ΤΕΕ για το Υπόμνημα που υποβλήθηκε το 1946 στα Ηνωμένα Έθνη, επίσης, αναφέρεται : «... Από απόψεως φυσικών πηγών πλούτου, επιφανειακών και υπογείων, [η Ελλάδα] είναι η πλέον ηδικημένη Χώρα ... Βεβαίως υπάρχει έδαφος ανάπτυξης της Ελληνικής γεωργίας και βιομηχανίας, αλλ' υπό τούς κάτωθι περιορισμούς :

Η βιομηχανοποίησης της γεωργίας δεν έχει ευρύ στάδιον η μάλλον λίαν περιωρισμένον, λόγω του οτι τα καλλιεργούμενα εδάφη είναι κατά τα 70% ορεινά και μη αρδεύσιμα. Δίνονται να αναπτυχθή η δενδροκαλλιέργεια. Αλλά απαιτεί καταβολήν εργασίας (κεφάλαιον) δια πολλά έτη και σχετικήν μόρφωσιν και πείραν, μέχρις ότου αρχίση αποδίδουσα.

Οπωσδήποτε, στερούμεθα γης, και η υπάρχουσα δεν ήτο αμέσως εύφορος, δια να δώση την βάσιν και εις μίαν ταχείαν βιομηχανικήν ανάπτυξιν, όπως τούτο έγινεν εις όλα τα βόρεια Ευρωπαϊκά Κράτη.» ΟΑ (1946:226).

κρατική παρέμβαση, εθνικοποιήσεις, οικονομικός σχεδιασμός) από το επικρατηθέν πολιτικό στρατόπεδο καθώς και ο τρόπος «επίλυσης» της πολιτικής διαφοράς (ενσωμάτωση στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες – στρατιωτική αναμέτρηση στην Ελλάδα) – δυσχέραινε επίσης την επιλογή εφόσον αυτή εκλαμβάνονταν ως προσχώρηση στις απόψεις του αντιπάλου⁴⁹¹.

Η εμφάνιση της ξένης βοήθειας λειτούργησε ως καταλύτης στη μεταστροφή των κυρίαρχων αντιλήψεων. Το γεγονός πως ο μηχανισμός του σχεδίου Marshall (ECA), είναι στελεχωμένος από στελέχη κεϋνσιανών επιρροών⁴⁹² – θιασωτών του New Deal φαίνεται να έπαιξε κάποιο ρόλο. Από ορισμένους εξάρεται ο χώρος των Ελλήνων μηχανικών στην μεταστροφή αυτή⁴⁹³. Έτσι ορισμένοι από θιασώτες της ήπιας εκβιομηχάνισης και του αγροτικού χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας γίνονται τώρα ισχυροί υποστηρικτές της ταχείας εκβιομηχάνισης⁴⁹⁴. Μεταβάλλονται οι συσχετισμοί μιας προ-υπάρχουσας διαμάχης που αφορούσε την στρατηγική της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, που έγερνε συντριπτικά υπέρ ενός μοντέλου με πυρήνα την αγροτική οικονομία. Η διαμάχη αυτή περιλάμβανε δύο πόλους εντός του αστικού στρατοπέδου (ένας τρίτος πόλος, αυτός του ηττημένου του εμφυλίου, δεν εξετάζεται στην παρούσα εργασία) και συμβολικά κορυφώνεται με τη σύγκρουση γύρω από την έκθεση Βαρβαρέσου το 1952. Βασικοί εκπρόσωποι του πόλου της εκβιομηχάνισης οι καθηγητές Ζολώτας και Αγγελόπουλος⁴⁹⁵.

⁴⁹¹ Σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες συγκροτούνται κυβερνήσεις «εθνικής ενότητας» με τη συμμετοχή ή συναίνεση των Κομμουνιστικών Κομμάτων, με προγράμματα που περιλαμβάνουν τη συγκρότηση ενός εθνικού οικονομικού σχεδίου, την εκτεταμένη κρατική παρέμβαση, εθνικοποιήσεις. Τα προγράμματα αυτά πέρα από την οικονομική τους σκοπιμότητα χρησιμοποιούνται και ως μέσα πολιτικής ενσωμάτωσης. Αντιθέτως η μεταπολεμική κατάσταση στην Ελλάδα δεν ευνοούσε την επιλογή πολιτικών που ακόμα και επιφανειακά είχαν ομοιότητες με αυτές του αντιπάλου (ισχυρή εκβιομηχάνιση υπό την καθοδήγηση του κράτους, οικονομικός σχεδιασμός) και χρειαζόταν η απαιτούμενη ιδεολογική προετοιμασία. «Μια από τις επίμονες διακηρύξεις του ΚΚΕ και της ΕΑΜικής αριστεράς εκείνη την περίοδο ήταν η ανάγκη για εθνικό οικονομικό σχεδιασμό. ... Η θέση αυτή προκαλούσε ιδεολογική αλλεργία στις αντικομμουνιστικές κυβερνήσεις της περιόδου 1945-48, τόσο που όχι μόνον απέρριπταν την πρακτική του οικονομικού σχεδιασμού αλλά απέφευγαν και τη χρήση της ίδιας ορολογίας», Θωμαδάκης (1993:38).

⁴⁹² Υποστηρίζεται πως το αναπτυξιακό πνεύμα που μεταφέρουν τα στελέχη αυτά, οι αντιλήψεις τους για τη δυνατότητα μιας ουδέτερης-τεχνοκρατικής ανάπτυξης, οι κεϋνσιανές τους επιρροές επηρέασαν τους εγχώριους συνεργάτες των Αμερικάνικων Αποστολών εμψύχωντας τους το αναπτυξιακό πνεύμα και την ανάγκη ισχυρής εκβιομηχάνισης, Kakridis(2009:251-252). Ο κεϋνσιανισμός των στελεχών του Μηχανισμού διαχείρισης του σχεδίου Marshall (ECA – Economic Cooperation Administration), αναλύεται στο Machado(2007:13-14).

⁴⁹³ Kakridis(2009)

⁴⁹⁴ Το παράδειγμα του καθηγητή Ζολώτα είναι το πλέον χαρακτηριστικό.

⁴⁹⁵ Αναφέρουμε επίσης ενδεικτικά και την περίπτωση του Αλέξανδρου Διομήδη κατά την άποψη του οποίου ήδη προπολεμικά η Ελλάδα δεν θα έπρεπε να στηρίζεται στους «άδηλους πόρους» αλλά να στρέψει την προσοχή της στην αξιοποίηση των δικών της παραγωγικών πόρων. Κεντρικά στοιχεία μιας τέτοιας πολιτικής θα έπρεπε να είναι ακριβώς η εκβιομηχάνιση και ο εξηλεκτρισμός, Καζάκος(2003:155). Ζητήματα προφανή σήμερα αλλά και για αρκετές χώρες ακόμα και τότε, αποτελούσαν έως τη δεκαετία του 1950 αντικείμενο διαμάχης και αμφισβήτησης.

Η άποψη που προκρίνεται τελικά αποτελεί απομάκρυνση από την προπολεμική «αναπτυξιακή» λογική⁴⁹⁶, συνέχεια της οποίας φαίνεται να αποτελεί η πρόταση του Βαρβαρέσου⁴⁹⁷. Συγκεκριμένα ο Βαρβαρέσος θεωρούσε άγονη την επένδυση για την συγκρότηση βαριάς βιομηχανίας, μέσα μάλιστα από την υλοποίηση μεγάλων επενδυτικών σχεδίων υπό την αιγίδα του κράτους. Μεγαλεπήβολα σχέδια όπως αυτά που προτεινόταν από τα αναπτυξιακά προγράμματα δεν ήταν ενδεδειγμένα για την ελληνική οικονομία, διότι ήταν στραμμένα μόνον προς την πλευρά της προσφοράς, αγνοώντας την πλευρά της ζήτησης η οποία θα ήταν περιορισμένη λόγω του μικρού μεγέθους της ελληνικής αγοράς από τη μια όσο και της αδυναμίας διείσδυσης χωρίς την ύπαρξη κάποιου ιδιαίτερου ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στην ήδη εδραιωμένη αγορά διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων. Η Ελληνική οικονομία έπρεπε να αναπτύξει τους τομείς στους οποίους διέθετε πλεονέκτημα και αυτό σίγουρα δεν εξυπηρετούνταν από «φαραωνικού» για το μέγεθος της χώρας επενδύσεις. Προτείνει να δοθεί προτεραιότητα στην ανάπτυξη της παραγωγικότητας και τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας, την οποία βλέπει ως μοχλό της ανάπτυξης και την προώθηση της ελαφριάς βιομηχανίας, του τουρισμού και της ναυτιλίας⁴⁹⁸. Το κράτος για τον Βαρβαρέσο πρέπει μεν να υποστηρίζει, όχι όμως να υποκαθιστά την ιδιωτική πρωτοβουλία. Οι επενδύσεις στις υποδομές είναι αναγκαίες όμως θα πρέπει να αντιστοιχούν στην ανάπτυξη των υπόλοιπων τομέων, αλλιώς οι εκτεταμένες επενδύσεις στις υποδομές και στην ανάπτυξη των βασικών βιομηχανιών είναι άσκοπες - είναι χαρακτηριστικό ότι δεν θεωρούσε σκόπιμο τον πλήρη εξηλεκτρισμό. Η οικονομική ανάπτυξη δεν περνούσε απαραίτητα μέσα από τη χρηματοδότηση μεγάλων έργων δημοσίων επενδύσεων αμφισβητούμενης χρησιμότητας από την σκοπιά της παραγωγικότητας-αποτελεσματικότητας και άρα εν τέλει υπονομευτικών στην επίτευξη του μακροπρόθεσμου στόχου της ανάπτυξης και προτιμούσε μια κρατική παρεμβατική πολιτική η οποία θα δημιουργούσε ευνοϊκές συνθήκες μεγιστοποίησης του επιχειρηματικού κέρδους, δηλ. του κινήτρου για τη διενέργεια ιδιωτικών επενδύσεων και μια επιχειρηματική τάξη που θα επιδίωκε να πάρει το ρίσκο μέσα στο πλαίσιο ενός ευνοϊκού μεν ανταγωνιστικού δε – δηλ. με προοπτικές κερδοφορίας - επενδυτικού περιβάλλοντος. Αυτός ο προβληματισμός δεν είναι ξένος με τη διεθνή συζήτηση στο πλαίσιο της οικονομικής θεωρίας της ανάπτυξης και τους περιορισμούς που υφίσταται μια μικρή σε μέγεθος

⁴⁹⁶ «Ακόμη και το 1932, ο τότε υπουργός Εθνικής οικονομίας Γ. Πεσμαζόγλου διακήρυττε ότι η Ελλάδα ήταν κυρίως αγροτική χώρα και εμπορική και η καλύτερη εγγύηση ήταν οι εμπορικές ανταλλαγές των ελληνικών αγροτικών προϊόντων με ευρωπαϊκά βιομηχανικά», Δρίτσα (1990:201).

⁴⁹⁷ Οι προτάσεις Βαρβαρέσου περιέχονται στην έκθεση που εκπόνησε μετά από παράκληση του πρωθυπουργού Νικόλαου Πλαστήρα το 1952, Βαρβαρέσος (1952)

⁴⁹⁸ Καζάκος(2003:158)

οικονομία, αλλά και τη διαμάχη για περισσότερο ή λιγότερο κράτος⁴⁹⁹. Η ταύτιση της επιχειρηματολογίας των χρηματοδοτών στην αρχή Βρεττανών και αργότερα Αμερικάνων, με ορισμένες πλευρές αυτής του Βαρβαρέσου, παρά τα διαφορετικά κίνητρα, τροφοδότησε αιτιάσεις περί υποτέλειας από διάφορες πλευρές, εκκινούμενες από διαφορετικές αφετηρίες αλλά απ' ότι φαίνεται υποκρύπτοντας και διάφορες επιχειρηματικές συγκρούσεις. Η επιχειρηματολογία επίσης της άλλης πλευράς – της ταχείας εκβιομηχάνισης – συνοδεύτηκε με τα δικά της ιδεολογήματα, στρεβλή αντανάκλαση των γεωπολιτικών συμφερόντων που συγκρούονταν. Έτσι η απροθυμία των χρηματοδοτών για ορισμένες επενδύσεις – σχετιζόμενες με την περιφρούρηση της δικής τους στρατηγικής, εργαλείο προώθησης της οποίας αποτελούσαν και τα προγράμματα χρηματοδότησης - αποδόθηκαν σε μια μεροληπτική στάση έναντι της Ελλάδας και πρόθεση να κρατηθεί η οικονομία της στην υπανάπτυξη. Επιχειρηματολογία που αν και δεν είχε θέση σε μια νηφάλια ερμηνεία των διεθνών σχέσεων και επίγνωση των διεθνών συσχετισμών, ωστόσο καθίσταται ερμηνεύσιμη και «χρήσιμη» στο πλαίσιο των συγκεκριμένων διαπραγματεύσεων που διεξάγονταν με τους χρηματοδότες για την επίτευξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερης χρηματοδότησης.

Επισημαίνουμε ότι η σύγκρουση επί της εκβιομηχάνισης δεν υποδηλώνει ότι μια εκ των δύο απόψεων είναι λιγότερο ή περισσότερο φιλο-επιχειρηματική, ασχέτως αν κάποιες

⁴⁹⁹ Ο προβληματισμός του Βαρβαρέσου φαίνεται να εκφράζει έναν από τους πόλους της διαμάχης στο πλαίσιο της δεσπόζουσας οικονομικής θεωρίας, για περισσότερο ή λιγότερο κράτος. Οι παρακάτω απόψεις π.χ. του Viner(1958) φαίνεται να είναι στην ίδια γραμμή με αυτήν του Βαρβαρέσου: «It is always incumbent on government in private enterprise countries to create a favourable setting for saving and for private investment not only by providing a good example in its own financial housekeeping, but also by establishing an atmosphere of political and legal security for private investment, and by providing efficient and honest administration of the ordinary functions of government. The contributions which governments can make to sound economic development are often undoubtedly greater in these prosaic and old-fashioned fields than in the now fashionable 'plans' which have as their goals the diversion of private savings from the financing of routine private investment to the financing of spectacular and grandiose programmes of public investment not subject to the tests of profit-and-loss accounting», Viner(1958:22). Οι ομοιότητες της συλλογιστικής είναι ακόμα πιο αξιοπρόσεκτες στο παρακάτω απόσπασμα: «For countries which have a comparative advantage in agriculture despite their failure to use advanced techniques, it is not a subsidized industrialization at the expense of agriculture which is the appropriate remedy, but education and training for a modernized agriculture. This will require capital, and capital is scarce, but industrialization will generally require even more capital per worker, or per unit of product», Viner(1958:28).

Αλλά και η παρακάτω συλλογιστική του Ragnar Nurske είναι στην ίδια κατεύθυνση με αυτήν του Βαρβαρέσου «... in terms of private incentives to adopt capitalistic methods in the productive process there is the difficulty that stems from the limited size of the domestic market in the early stages of a country's economic development. The inducement to invest is limited by the size of the market. This proposition is, in effect, a modern variant of Adam Smith's famous thesis that 'the division of labour is limited by the extent of the market'. The point is simple and has long been familiar to the business world. It is a matter of common observation that in the poorer countries the use of capital equipment in the production of goods and services for the domestic market is inhibited by the small size of that market, by the lack of domestic purchasing power, not in monetary but in real terms, in a sense to be presently defined. », Nurske (1964:6).

πλευρές μπορεί να γίνουν αντικείμενο επιχειρηματικών αντιθέσεων – όπως συνέβη και με την περίπτωση Βαρβαρέσου - μια και η πρόσληψη της εθνικής στρατηγικής από επιχειρηματικούς κύκλους φαίνεται να εξαρτάται από το τι εκλαμβάνεται στην συγκεκριμένη συγκυρία ως περισσότερο «ωφέλιμο» – και μάλιστα σε μεσο-βραχυπρόθεσμο ορίζοντα - για τις διάφορες ομάδες συγκρουόμενων συμφερόντων. Οι γενικότερες θέσεις του Βαρβαρέσου παρά την πρόκριση λιγότερου κράτους στις επιχειρηματικές υποθέσεις, περιείχαν πλευρές που έθιγαν ορισμένα δεδομένα, όπως ότι προωθούσε μια κάποια ανακατανομή των φορολογικών βαρών και εισοδημάτων ή αναδείκνυε την ανάγκη συμμετοχής στην χρηματοδότηση της ανάπτυξης ορισμένων επιχειρηματιών που είχαν επωφεληθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων κ.τ.λ.⁵⁰⁰ - ενώ αντίθετα μια πολιτική που προωθούσε τις κρατικά καθοδηγούμενες επενδύσεις στις υποδομές, εκεί που η ιδιωτική επένδυση αδυνατούσε ή δεν ήθελε να επενδύσει, δηλ. όπου θεωρούσε ότι ο συνδυασμός ρίσκου και κερδοφορίας δεν επέτρεπε την επιχειρηματική δράση, εκλήφθηκε ευνοϊκότερα, ως εκπροσωπώντας καλύτερα το συνδυασμό ορισμένων συγκυριακών επιχειρηματικών συμφερόντων με την αναπτυξιακή στρατηγική. Η γενικότερη στάση του Βαρβαρέσου δεν φαίνεται επίσης να λάμβανε υπόψη και τα πολιτικά ή άλλα γενικά έξω-οικονομικά διακυβεύματα⁵⁰¹ πλήρως αναγκαία για την επιβίωση του κοινωνικού συστήματος το οποίο και ο ίδιος υποστήριζε. Παρά την σφοδρή κριτική που υπέστη ο Βαρβαρέσος από μερίδες μάλιστα του αστικού στρατοπέδου στο οποίο και ο ίδιος ανήκε και τελικά την ήττα του, η οπτική του, σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, δεν ήταν πλήρως αβάσιμη. Η άποψη ότι η επιλογή οικονομικής στρατηγικής πρέπει να γίνεται με βάση αυτό που αποτελεί ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και της μη βιωσιμότητας βιομηχανιών που συντηρούνται με τη συνεχή παρέμβαση του κράτους δεν στερείτο κάποιας διορατικότητας, αν κρίνει κανείς από την μετέπειτα εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας (οι σημερινές στρατηγικές της έμφασης στις υπηρεσίες, στην εφοδιαστική αλυσίδα και τον τουρισμό φαίνεται – ετεροχρονισμένα - να είναι κοντά στη λογική των προτάσεών του)⁵⁰².

⁵⁰⁰ « .. the experience of the last few years shows that the State has neither the will nor the determination to use the powers at its disposal in order to impose sacrifices on the wealthier classes for the benefit of the poorer classes and consequently, the measures proposed here have very little chance of success», Varvaressos (1952:110)

⁵⁰¹ Αναφερόμενος στην ανάγκη αύξησης του εισοδήματος των δημόσιων υπαλλήλων, σημειώνει ωστόσο: «Such increases, however, can be given only after a drastic reorganization of the administration and an objective examination of the integrity and ability of each official», Varvaressos(1952:111)

⁵⁰² «...παρά το γεγονός ότι η Έκθεση Βαρβαρέσου το 1952 υπέστη σκληρή κριτική, τελικά στην πράξη οι γνωματεύσεις της αποδείχθηκαν προφητικές και επαληθεύθηκαν από την πορεία της ελληνικής οικονομίας.», Ψαλλιδόπουλος (2010^α:309).

Παρά τις διαφορές τους οι δύο αναπτυξιακές προτάσεις, συναινούσαν στην ανάγκη της κρατικής παρέμβασης αν και διαφωνούσαν στο βάθος και την κατεύθυνση ή και ενδεχομένως στο μείγμα. Βαριά ή ελαφριά εκβιομηχάνιση δεν νοείτο χωρίς κρατική παρέμβαση και ενός κεντρικού οικονομικού σχεδίου (ασχέτως από την έννοια στην οποία, όπως θα δούμε, έδιναν σε αυτό), την χρησιμότητα του οποίου ουδείς εκείνη την εποχή αμφισβητεί, άσχετα από τον βαθμό και την κατεύθυνση της παρέμβασης που θεωρείτο επιθυμητή⁵⁰³. Ο οικονομικός σχεδιασμός αποτελεί άλλωστε μια διεθνή τάση μεταπολεμικά, αποτελώντας συν τοις άλλοις μία παράπλευρη συνέπεια του επιτυχούς πολεμικού σχεδιασμού, όπως ήδη έχει αναφερθεί. Είναι χαρακτηριστικές οι απόψεις Βαρβαρέσου για την αναγκαιότητα ενός συνεκτικού και ολιστικού σχεδίου, όπως εκφράζονται στην Έκθεσή του : «... η οργάνωσις του προγράμματος και η εποπτεία επί της εκτελέσεως αυτού δύνανται να γίνουν μόνον υπό του Κράτους. Εκπόνησις του προγράμματος ... σημαίνει ... εκτίμησιν του αντικτύπου που θα είχε το πρόγραμμα επί της λοιπής οικονομίας και συντονισμόν αυτού με τας λοιπάς επιδιώξεις της οικονομικής πολιτικής του Κράτους...»⁵⁰⁴. Από την άλλη η ύπαρξη της κρατικής παρέμβασης και του οικονομικού σχεδίου δεν ερχόταν σε αντίθεση ούτε αμφισβητούσε την προτεραιότητα της ιδιωτικής επιχειρηματικής δράσης, αντιθέτως αποτελούσε προϋπόθεση της εκδήλωσής της και υποκατάστασης, της συγκυριακής αδυναμίας της. Αν και η επίτευξη της στρατηγικής θα χρησιμοποιούσε ως μοχλό τον κρατικό σχεδιασμό, την κρατική στήριξη, έως και την κρατική επιχειρηματικότητα με διάφορες μορφές, όπως την εθνικοποίηση ή την ίδρυση επιχειρήσεων από το κράτος⁵⁰⁵, είναι σαφές ότι αφορούσε στα πεδία που η επιχειρηματική δράση αδυνατούσε να εκδηλωθεί με δική της πρωτοβουλία⁵⁰⁶ και στη διασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών ώστε η επιχειρηματική δράση να μπορέσει να ξεδιπλωθεί αργότερα.

⁵⁰³ Η εκβιομηχάνιση δεν διαχωρίζεται από την ύπαρξη κρατικού σχεδίου, το προϋποθέτει. Έτσι σύμφωνα με δημοσίευμα του καθηγητή Ζολώτα το 1948, το σχέδιο Μάρσαλ άλλαζε ριζικά τις ελληνικές οικονομικές προοπτικές, προσφέροντας τη δυνατότητα της ανάπτυξης μέσω ενός συστηματικού προγραμματισμού, Ψαλλιδόπουλος(2008:52-55) όπως αναφέρεται στο Χατζηβασιλείου(2010:233). Αν και όπως θα δούμε παρακάτω η έννοια που αποδίδεται στον οικονομικό σχεδιασμό δεν ξεφεύγει από αυτήν του προγραμματισμού των κρατικών επενδύσεων όπως άλλωστε δηλώνει και ο χρησιμοποιούμενος όρος «πρόγραμμα», εντούτοις την πρωτοβουλία εδώ την έχει το κράτος που επιλέγει, σχεδιάζει και χρηματοδοτεί τις επενδύσεις και δεν δρα ως απλός χρηματοδότης των επιλογών της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

⁵⁰⁴ Αναφέρεται στο Κωστελένος & Κάζης (2011:12). Επίσης κατά τους Κωστελένο & Κάζη (2011:11) «...ο Βαρβαρέσος επεσήμαινε ότι η αναπτυξιακή προσπάθεια της χώρας δεν θα ήταν δυνατό να βασιστεί στη λήψη ορισμένων αποσπασματικών μέτρων που θα εφαρμόζονταν για κάποιο σύντομο χρονικό διάστημα. Τουναντίον, θα ήταν απαραίτητη η εκπόνηση ενός σοβαρού και μακρόπνοου οικονομικού προγράμματος, το οποίο θα έπρεπε να υποστηρίζεται απ' όλους.»

⁵⁰⁵ «Εθνικοποιήσεις ενέκρινε ακόμη και το Λαϊκό κόμμα...», Καραγιάννη & Νικολάου (1993:97).

⁵⁰⁶ Οι λόγοι για τους οποίους ο ιδιωτικός τομέας αδυνατεί σε αυτήν την συγκυρία να αναλάβει από μόνος του την υλοποίηση της αναπτυξιακής στρατηγικής αποτελεί κι ένα θεωρητικό πρόβλημα

3.6 Τα μεταπολεμικά Οικονομικά Προγράμματα.

Αρκετά συχνά συναντάται ο όρος οικονομικός προγραμματισμός⁵⁰⁷, αντί του όρου κεντρικός ή οικονομικός σχεδιασμός. Εν γένει η τάση αντικατάστασης του όρου «σχεδιασμός» με τον όρο «προγραμματισμός» φαίνεται να στοχεύει στη διαφοροποίηση του οικονομικού σχεδιασμού που εφαρμόζεται στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οικονομίας ως λιγότερο επιτακτικός, «χαλαρότερος», αποκεντρωμένος ή «δημοκρατικός» έναντι του «υποχρεωτικού», «αυταρχικού» κ.τ.λ. σχεδιασμού που εφαρμόστηκε στα σοσιαλιστικά καθεστώτα του 20^{ου} αιώνα και κυρίως του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού της Σοβιετικής Ένωσης⁵⁰⁸. Σηματοδοτεί όμως πράγματι και την τάση περεταίρω «ενδεικτικότητας» του σχεδίου με μείωση των επιτακτικών χαρακτηριστικών του σχεδιασμού. Δηλ. την προτίμηση

ενταγμένο στη θεωρία της ανάπτυξης που απασχολεί την δεσπόζουσα οικονομική θεωρία. Πλευρές του θέματος αυτού που σχετίζονται με την θεωρητική στάση ορισμένων Ελλήνων οικονομολόγων θα εξεταστούν παρακάτω.

⁵⁰⁷ Στο Θεοφανίδης(1985:260-261) δίδεται ο παρακάτω ορισμός: «Εν ευρεία εννοία, από θεωρητικής απόψεως ο “οικονομικός προγραμματισμός” αποτελεί θεμελιώδη θεσμόν λήψεως ορθολογικών οικονομικών αποφάσεων (περί του “τι”, “πώς”, “πότε”, “διά ποίον” θα παραχθή κτλ). Υπό από μιάς Κεντρικής Αρχής ή ενός κεντρικού Γραφείου Προγραμματισμού (ή σχεδιασμού) το οποίον αποφασίζει συνειδητώς τήν καθ’ ωρισμένον συστηματικόν τρόπον ρύθμισιν των οικονομικών μιας χώρας. Εκ της ανάλυσεως του ανωτέρω ορισμού προκύπτει, ότι τα κυριώτερα χαρακτηριστικά του “οικονομικού προγραμματισμού” είναι:

α. ή συνειδητή φύσις και ο συστηματικός τρόπος είς την διαδικασίαν λήψεως οικονομικών αποφάσεων,

β. ο συντονισμός των λαμβανομένων οικονομικών αποφάσεων υπό ένος κεντρικού φορέως, και

γ. ή κάλυψις των οικονομικών θεμάτων ολοκλήρου της οικονομίας.»

Εντούτοις αναφέρεται σε υποσημείωση :

«Από γενικής απόψεως, υπάρχει ουσιώδης ποσοτική και ποιοτική διαφορά μεταξύ “προγραμματισμού” και “σχεδιασμού”.

Ο όρος “προγραμματισμός” χρησιμοποιείται υπό εύρειαν έννοιαν και περιλαμβάνει οιαδήποτε μορφήν “οικονομικού προγραμματισμού” χαλαρού κυρίως χαρακτήρος, από απόψεως καλύψεως των κλάδων της οικονομικής δραστηριότητος, του βαθμού εξειδικεύσεως των “στόχων”, της χρονικής κλιμακώσεως αυτών, των “μέτρων” εφαρμογής κτλ. του “Προγράμματος”.

Ο όρος “σχεδιασμός” χρησιμοποιείται μόνον διά τόν λίαν αυστηρόν οικονομικών προγραμματισμόν σοβιετικού τύπου με λίαν εξειδικευμένους “στόχους”, χρονικήν κλιμάκωσιν, λεπτομερή ανάλυσιν των “ελέγχων” και των διοικητικών “μέτρων” εφαρμογής, καθορισμόν των υπευθύνων “φορέων” εφαρμογής και επιβλέψεως.»

⁵⁰⁸ Το εννοιολογικό χάσμα μεγαλώνει όταν αναπτύσσονται διάφορες μέθοδοι βελτιστοποίησης (π.χ. γραμμικός προγραμματισμός), οικονομετρικά μακροοικονομικά μοντέλα-συστήματα, που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της εκπόνησης του κεντρικού σχεδίου και για την διερεύνηση της βέλτιστης κατανομής των διαθέσιμων πόρων, οπότε το «πρόγραμμα» άρχισε να αναφέρεται στη εκπόνηση και επίλυση των συστημάτων αυτών. «Whereas economic planning refers to a set of long-term tasks or strategies established by a government, programming indicates the choice of the tools that are necessary to carry out strategies and tasks, given the resources at hand. The relation between planning and programming is therefore such that the latter can be considered functional to the former. Even if some studies take into account the difference between planning and programming (most notably the literature on the PPBS—Planning—Programming—Budgeting System), the two terms have more often been used as synonyms, and since the seventies “programming” has replaced “planning.”», Caldari (2020:2)

στη χρήση κινήτρων έναντι ρυθμιστικών ή «τιμωρητικών» μέσων, των μέσων οικονομικού χαρακτήρα έναντι της χρήσης μέσων διοικητικού χαρακτήρα⁵⁰⁹. Στην Ελλάδα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια κατά τη διάρκεια της λεγόμενης μεταπολεμικής ανασυγκρότησης, χρησιμοποιούνται και οι δύο όροι (σχέδιο , πρόγραμμα) ως δηλώνοντας μια σειρά βημάτων υλοποίησης ορισμένων έργων εντός ενός περιορισμένου χρονικού ορίζοντα με βάση ένα εκ των προτέρων καθορισμένο χρονοδιάγραμμα και προϋπολογισμό⁵¹⁰ – δηλ. και οι δύο όροι χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν, αυτό που σήμερα θα ονομάζαμε διαχείριση-προγραμματισμός έργου (project planning). Η παρακάτω ανάλυση θα αναδείξει αυτή μας την παρατήρηση.

Για τους παραπάνω λόγους χρησιμοποιούνται σε αυτή την ενότητα, στην οποία εξετάζουμε τις απόπειρες οικονομικού σχεδιασμού στην μετά τον πόλεμο Ελλάδα έως τα μέσα της δεκαετίας του 1960, οπότε κι έχουμε την επιβολή της Δικτατορίας του 1967, και οι δύο όροι ως ταυτόσημοι. Όσον αφορά τον στόχο της παρούσας ενότητας, αυτός δεν είναι να εξεταστεί αναλυτικά το περιεχόμενο των προγραμμάτων όπως αυτά διατυπώνονται στα δημοσιευμένα κείμενα, αν και είναι αναπόφευκτο να γίνουν αναφορές σε αυτά⁵¹¹. Σκοπός μας είναι να διερευνήσουμε την μεθοδολογία τους και την θεωρία που υποστηρίζει την ανάγκη εκπόνησης των προγραμμάτων, καθώς και την σχέση της διαδικασίας εκπόνησης των σχεδίων αυτών με αντίστοιχες διαδικασίες στην μεταπολεμική καπιταλιστική Ευρώπη – κυρίως με το Γαλλικό ενδεικτικό μοντέλο σχεδιασμού.

Διακρίνουμε 3 περιόδους όπου επιχειρείται μεταπολεμικά στην Ελλάδα η συγκρότηση Οικονομικών Προγραμμάτων.

Η πρώτη περίοδος : 1946-1952, ταυτίζεται με την εμφάνιση ισχυρής ξένης βοήθειας και την αξιοποίησή της ως ευκαιρία για την λεγόμενη μεταπολεμική ανασυγκρότηση.

⁵⁰⁹ Αν και στην περίπτωση της Γαλλίας, χρησιμοποιείται ο όρος σχεδιασμός παρά την ενδεικτικότητα του σχεδίου και την σαφή διαφοροποίηση του έναντι του «υποχρεωτικού» ή επιτακτικού σχεδιασμού που εφάρμοζε η Σοβιετική Ένωση

⁵¹⁰ « ... η επίτευξη της οικονομικής αναπτύξεως επιβάλλει σύστημα ενεργειών και προϋποθέτει γνώσιν της ανατομίας και φυσιολογίας του όλου οικονομικού συστήματος τοιαύτην, ώστε να είναι δυνατή μόνον επί τη βάσει ενός αρτίως κατηρτισμένου στρατηγικού σχεδίου, επεκτεινομένου κατά χρόνον-καθ' όσον δεν είναι δυνατόν να συντελεσθή στιγμιαίως, ουδέ πρέπει ν' ανατραπή την επαύριον υπό την επήρειαν δυσμενών παραγόντων.

Αυτή είναι η θεωρητική δικαιολογία του μακροπροθέσμου οικονομικού προγραμματισμού και δια τούτο οι οροί Π.Ο.Α. [Προγραμματισμός Οικονομικής Αναπτύξεως] και προγραμματισμός κατέστησαν σχεδόν ταυτόσημοι.», Ζίγδης (1959:431).

⁵¹¹ Περιγραφή ορισμένων προγραμμάτων υπάρχει στο Κοντογιώργης (2007).

Η δεύτερη περίοδος : 1953-1959, κατά την οποία γίνεται προσπάθεια συστηματοποίησης – εμβάθυνσης του σχεδιασμού, ανάπτυξης και δημιουργίας ενός μηχανισμού υποστήριξης της συγκρότησής του οικονομικού σχεδιασμού.

Η τρίτη περίοδος : 1960 – τέλη δεκαετίας 1980 είναι η έναρξη μιας σοβαρότερης προσπάθειας σχεδιασμού με την εκπόνηση του πρώτου ουσιαστικά οικονομικού προγράμματος, έως ότου τα προγράμματα αλλάξουν χαρακτήρα εντασσόμενα στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών προγραμμάτων.

Στις παραπάνω περιόδους μπορεί να προστεθεί ένα διάστημα από το τέλος της κατοχικής περιόδου έως τη σύνταξη του πρώτου στοιχειώδους προγράμματος, κατά τη διάρκεια του οποίου διενεργούνται διάφορες μελέτες οι οποίες αξιοποιήθηκαν αργότερα στη σύνταξη των προγραμμάτων, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργείται μέσω των προσπαθειών αυτών ένα πνεύμα δυνατότητας αξιοποίησης των ανεκμετάλλευστων πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας για την μεταπολεμική ανασυγκρότηση.

3.6.1 Οι μετα-κατοχικές και οι προ-προγραμματίων μελέτες.

Πριν την προσπάθεια συγκρότησης κάποιου έστω και στοιχειώδους προγράμματος, είχαν ήδη προηγηθεί ορισμένες - άλλες περισσότερο άλλες λιγότερο συγκροτημένες - προσπάθειες εκπόνησης μελετών, ουσιαστικά καταγραφής των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας. Πέρα από το βασικό τους στόχο που ήταν να καταγραφούν οι ανάγκες και να στοιχειοθετηθεί η αναζήτηση χρηματοδότησης για την αποκατάσταση των καταστροφών του πολέμου, να διεκδικηθούν επανορθώσεις και πολεμικές αποζημιώσεις, μια διαδικασία η οποία απαιτούσε την αποτύπωση των καταστροφών και άρα επίσης την καταγραφή των προπολεμικών υποδομών - οι μελέτες αυτές αποτέλεσαν ευκαιρία διατύπωσης κάποιων αναπτυξιακών στόχων και η διαδικασία εκπόνησής τους έγιναν πεδίο συζήτησης για την ανασυγκρότηση της οικονομίας. Επιπλέον αρκετά από τα στοιχεία και τις προτάσεις των μελετών αξιοποιήθηκαν αργότερα είτε ως μέρος κάποιου προγράμματος ή υλοποιήθηκαν στο ένα ή στον άλλο βαθμό. Κατά κάποιον τρόπο αποτελούν συνέχεια ορισμένων μελετών που είχαν γίνει προπολεμικά κυρίως από ξένους συμβούλους, τις οποίες και φαίνεται να αξιοποίησαν. Ορισμένες προσπάθειες⁵¹² ίσως να είχαν αρχίσει ήδη κατά τη διάρκεια του πολέμου εντός των διαφόρων υπηρεσιών των υπουργείων.

⁵¹² Kakridis (2009) και Kakridis (2009α). Επίσης κατά το Σταθάκης (2004:154), οι πρώτες επεξεργασίες είχαν γίνει από ορισμένους κύκλους, οι οποίοι περιλάμβαναν την ομάδα Δοξιάδη στον Οργανισμό Ανασυγκρότησης, ορισμένες ομάδες που είχαν δουλέψει στην UNRRA, την ομάδα του Αγγελόπουλου και της Νέας Οικονομίας [Σημ. δική μας, η ομάδα αυτή δραστηριοποιήθηκε πολύ αργότερα] και

Η χρησιμότητα των μελετών αυτών ως αναπτυξιακά σχέδια πόσο μάλλον ως ολιστικά οικονομικά σχέδια είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Η αξία τους – πέρα από τη χρήση τους ως βάση για την αναζήτηση χρηματοδότησης – έγκειται στο ότι αποτελούν μία σύνοψη των υπάρχουσών υποδομών και πλουτοπαραγωγικών πηγών, στην ανάδειξη της ανάγκης έναρξης μιας διαδικασίας συγκρότησης σχεδίων αλλά και στον συμβολισμό που προκαλεί αυτό το γεγονός, δηλ. ότι σηματοδοτούσαν την έναρξη μιας πιο συγκροτημένης κρατικής παρέμβασης, που βασίζεται στην εκπόνηση μελετών καταγραφής των δεδομένων της οικονομίας και των παραγωγικών πόρων της ως βάση ενός σχεδίου, ως προϋπόθεση εάν η ελληνική οικονομία ήθελε να αναπτυχθεί. Και είναι πράγματι γεγονός ότι αυτές οι μελέτες αξιοποιήθηκαν κατά τη σύνταξη των προγραμμάτων της επόμενης περιόδου.

Οι προσπάθειες αυτές καταγραφής αποτυπώθηκαν σε τρεις μελέτες - «σχέδια»⁵¹³, ένα σχέδιο ανασυγκρότησης που συνέταξε επιτροπή ειδικών του Γραφείου Εφοδιασμού και Γεωργίας του Ο.Η.Ε. (FAO)⁵¹⁴, ένα σχέδιο της ομάδας της Επιτροπής Κατεστραμμένων Περιοχών κι ένα άλλο σύνολο μελετών που συντάσσεται από επιτροπές που συγκροτήθηκαν στο πλαίσιο της αποστολής της UNRRA.

Στόχος των τριών αυτών πρώτων μελετών είναι η ανοικοδόμηση, η επαναφορά στα προπολεμικά επίπεδα και η σταθεροποίηση της οικονομίας, με βάση κυρίως την αποκατάσταση αλλά και περεταίρω ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής. Η ιδιαιτερότητα της μελέτης της UNRRA είναι η προσπάθεια καταγραφής των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας (πέρα από την γεωργία) και στη βάση αυτών διατύπωση προτάσεων για την αξιοποίησή τους.

φυσικά τη μελέτη της FAO. Το υπουργείο Δημοσίων Έργων είχε ήδη καταρτίσει από το '45 ένα σχέδιο για την ανάπτυξη του ενεργειακού Τομέα.

⁵¹³ Ο Σεραφείμ Μάξιμος αναφέρεται σε τρία Σχέδια συμπεριλαμβάνοντας αυτό που συντάσσει ο Οργανισμός Ανασυγκροτήσεως και θα παρουσιαστεί σε μετέπειτα χρόνο κι εδώ το εξετάζουμε παρακάτω ως ένα από τα εμφανιζόμενα σχέδια: «το πρόγραμμα «Ιεζεκιήλ» δηλαδή ένα σχέδιο ανασυγκροτήσεως που συνέταξε επιτροπή Αμερικανών ειδικών του Γραφείου Εφοδιασμού και Γεωργίας της Ο.Η.Ε. με επικεφαλής τον Ιεζεκιήλ [Σημ. δική μας, ο Ιεζεκιήλ – Mordecai Ezekiel - ήταν μέλος της αποστολής της FAO, αναφέρεται ως Rapporteur και τρίτος τη τάξη της Αποστολής, επικεφαλής της επιτροπής αγροτικής οικονομίας και μέλος αρκετών άλλων επιτροπών οι οποίες συνέταξαν την αναφορά της FAO, FAO (1947:1). Συνέταξε επίσης το Παράρτημα Ι για τα Οικονομικά Προβλήματα της Αναφοράς, η οποία καταπιάνεται με γενικότερα θέματα οικονομικής ανάπτυξης και σταθεροποίησης της οικονομίας, FAO(1947:151-171)]. Πρέπει να προσθέσουμε ότι εκτός από το σχέδιο αυτό υπάρχει κι ένα άλλο ακόμα που συνέταξε και υπέβαλλε στο οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του Ο.Η.Ε. η ομάδα της Επιτροπής Καταστραμμένων Χωρών καθώς και τρίτο που συντάσσει ο «Οργανισμός Ανασυγκροτήσεως», Μάξιμος(1946:81). Εδώ ο Μάξιμος δεν περιλαμβάνει τις μελέτες της UNRRA, ίσως διότι δεν θεωρεί ότι συγκροτούν κάποιο σχέδιο ανοικοδόμησης.

⁵¹⁴ FAO (1947).

3.6.1.1 Η μελέτη του Οργανισμού Τροφίμων και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών (FAO)

Το Μάιο του 1946 κατέφτασε στην Ελλάδα με πρόσκληση της Ελληνικής κυβέρνησης η αποστολή της FAO, με σκοπό την καταγραφή των αγροτικών και κτηνοτροφικών υποδομών και των συνδεδεμένων με αυτά βιομηχανιών και να προβεί σε προτάσεις για την ανασυγκρότηση τους, ώστε να καλυφθούν οι διατροφικές ανάγκες της Ελλάδας και να προωθηθεί η μακροπρόθεσμη ανάπτυξή τους. Η αποστολή αποτελείτο από ειδικούς επί των παραπάνω θεμάτων από το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γαλλία και τις ΗΠΑ και υποστηρίχθηκε από διάφορες υποεπιτροπές αποτελούμενες από στελέχη των σχετικών Ελληνικών υπουργείων. Η αποστολή της FAO διάρκεσε από το Μάιο έως τον Αύγουστο του 1946 και κάποια πρώτα αποτελέσματα παρουσιάστηκαν τον Σεπτέμβριο του 1946, ενώ η πλήρης μελέτη δόθηκε στη δημοσιότητα στις αρχές του 1947. Η αναλύσεις της μελέτης στοχεύουν στην ανάπτυξη της αγροτικο-κτηνοτροφικής παραγωγής τόσο για την κάλυψη των διατροφικών κυρίως αναγκών της χώρας όσο και για την μόχλευση της ανάπτυξης. Τα θέματα με τα οποία καταπιάνεται είναι η γεωργία, η κτηνοτροφία, η αλιεία, η ιχθυοκαλλιέργεια και τα δάση καθώς και όλοι οι σχετιζόμενοι με αυτούς τους τομείς, κλάδοι και υποδομές. Συμπεριλαμβάνονται η ανάπτυξη των σχετιζόμενων εκπαιδευτικών υποδομών, του ανθρώπινου δυναμικού και η αναδιοργάνωση των κρατικών υπηρεσιών, τομείς που θεωρούνται αναγκαίες προϋποθέσεις για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη της αγροτο-κτηνοτροφικής παραγωγής. Από την άποψη της βιομηχανίας προκρίνεται η προώθηση των σχετιζόμενων βιομηχανιών όπως τα λιπάσματα ή η βιομηχανία επεξεργασίας αγροτο-κτηνοτροφικών προϊόντων. Η μη σχετιζόμενη με την αγροτο-κτηνοτροφική οικονομία βιομηχανία όμως βρίσκεται εκτός του πεδίου ενασχόλησης της. Το παράρτημα Ι της μελέτης της FAO το οποίο καταπιάνεται με γενικότερα οικονομικά θέματα μπορεί να θεωρηθεί ως περισσότερο σχετικό με μια ολιστική θεώρηση της οικονομικής ανάπτυξης αν και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως οικονομικό σχέδιο σε καμιά περίπτωση, άλλωστε αναφέρεται ρητώς ότι δεν είναι στις υποχρεώσεις της αναφοράς⁵¹⁵ οι προτάσεις για την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Στο παράρτημα αυτό γίνονται κάποιες προτάσεις χωρίς την ένταξή τους σε ένα πλαίσιο σταθεροποίησης της οικονομίας αλλά ούτε και αναφορά στην ανάγκη ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας, πέρα από τις υποδείξεις ανάπτυξης τομέων της αγροτο-κτηνοτροφικής παραγωγής και των ενεργειακών υποδομών και αυτές χωρίς σύνδεση με μεθόδους ή πηγές χρηματοδότησης. Ειδικότερα συστήνεται η ανάπτυξη βιομηχανίας επεξεργασίας αγροτο-κτηνοτροφικών προϊόντων, ελαφριάς μεταποιητικής βιομηχανίας και δομικών υλικών,

⁵¹⁵ «While it is not the province of the present mission to recommend specific industrial developments, some comments on the apparent possibilities maybe suggested», FAO(1947:160)

μικρών βιοτεχνικών και ατομικών επιχειρήσεων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη του τουρισμού και γι' αυτό προτείνεται η προώθηση των αναγκαίων υποδομών (συγκοινωνίες, καταλύματα κ.τ.λ.), ενώ προτείνονται κάποια μέτρα ενθάρρυνσης της διαπιστούμενα μη δραστηριοποιούμενης ιδιωτικής πρωτοβουλίας, τα οποία παραθέτουμε παρακάτω⁵¹⁶ :

1. βελτίωση του ηθικού ανάμεσα στους εργάτες και καλύτερη συνεργασία μεταξύ εργατών και διοίκησης
2. περισσότερο επαρκής χρηματοδότηση της βιομηχανίας σε χαμηλότερα επιτόκια
3. αύξηση διαθεσιμότητας ανταλλακτικών, μηχανολογικού εξοπλισμού και πρώτων υλών από το εξωτερικό
4. αύξηση της ζήτησης για ορισμένα προϊόντα όπως τσιμέντο, όπου η έλλειψη δαπάνης για την ανασυγκρότηση επηρεάζει την γενικότερη ζήτηση και παραγωγή
5. παροχή εκπαίδευσης στους ανέργους σε επαγγελματικές δεξιότητες στην κλωστοϋφαντουργία και άλλες βιομηχανίες
6. περισσότερη χρήση της πολλαπλής βάρδιας
7. κυβερνητικά μέτρα αποτροπής του αποθησαυρισμού και της κερδοσκοπίας από τον πληθωρισμό
8. ειδικοί φόροι σε αποθησαυρισμένες πρώτες ύλες ή τελικά προϊόντα
9. έλεγχοι τιμών και αύξηση της διαθεσιμότητας δανείων σε ξένο συνάλλαγμα για την προμήθεια ουσιαστικών υλικών, ανταλλακτικών και άλλων σημαντικών ειδών.

Η μελέτη αυτή αξιοποιήθηκε (μαζί με τις μελέτες της UNRRA) για τις μελέτες καθώς και τα σχέδια που θα κάνουν την εμφάνισή τους το επόμενο διάστημα.

3.6.1.2 Το Υπόμνημα στον ΟΗΕ του 1946

Το «σχέδιο» της «Ελληνικής Αντιπροσωπείας δια το Οικονομικόν και Κοινωνικόν Συμβούλιον του Ο.Η.Ε.» αποτελεί στην ουσία ένα «Υπόμνημα της Ελληνικής Κυβερνήσεως προς την προσωρινήν Επιτροπήν επί της Οικονομικής Ανασυγκροτήσεως των Κατεστραμμένων Περιοχών»⁵¹⁷ το οποίο υποβλήθηκε στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών το 1946. Σκοπό έχει την άντληση εξωτερικής βοήθειας με βάση το μέγεθος των πολεμικών καταστροφών. Μεθοδολογικά αυτό επιχειρείται με την συγκριτική παράθεση στοιχείων της μεταπολεμικής κατάστασης και αυτής του τέλους του 1930, ώστε να στοιχειοθετηθεί το μέγεθος της αναγκαίας χρηματοδότησης για την

⁵¹⁶ FAO(1947:151-152)

⁵¹⁷ ΟΑ(1946)

αποκατάσταση της οικονομίας στα προπολεμικά επίπεδα και την σταθεροποίησή της. Όπως αναφέρεται στον πρόλογο των Τεχνικών Χρονικών «περιττεύει ταύτα πάσα κρίσις επί του εάν η Ελλάς δύναται μόνη, άνευ εξωτερικής βοήθειας να συμπληρώσει τα έργα ταύτα εντός του χρονικού τούτου διαστήματος των 5 ετών»⁵¹⁸. Φαίνεται να αποτελεί σύνοψη μελετών διαφόρων επιτροπών κυρίως του αποστολών του εξωτερικού (UNRRA, FAO), εάν κρίνει κανείς και από τις άμεσες ή έμμεσες αναφορές που γίνονται σε αυτές, εντός του κειμένου του «σχεδίου» αυτού⁵¹⁹.

Το πρώτο μέρος του υπομνήματος αυτού, που φέρεται να καταρτίστηκε από επιτροπή αποτελούμενη από στελέχη διαφόρων υπουργείων αλλά και του προέδρου του ΤΕΕ, καταγράφει την ελληνική οικονομία πριν τον πόλεμο, το δεύτερο μέρος τις καταστροφές κατά τη διάρκεια του πολέμου. Στο τρίτο μέρος περιέχεται ένα «Πενταετές Σχέδιο Ανασυγκροτήσεως και Αναπτύξεως». Το πενταετές αυτό «σχέδιο» περιέχεται σε 21 από το σύνολο των 43 σελίδων του όλου Υπομνήματος (αν και υπονοείται ότι είναι σύνοψη αναλυτικότερου προγράμματος – ενδεχομένως του «σχεδίου Ανασυγκροτήσεως» που εμφανίστηκε το 1947). Η μακροοικονομική στην ουσία διαπραγμάτευση περιέχει εκτιμήσεις για τις μελλοντικές εισαγωγές, εξαγωγές, το ισοζύγιο πληρωμών και τον κρατικό προϋπολογισμό που βασίζονται σε προβολή μακροοικονομικών στοιχείων παρελθόντων ετών (προπολεμικών). Οι προς επίτευξη στόχοι είναι η αποκατάσταση των δεικτών για το τέλος του πενταετούς (1950) στα προπολεμικά επίπεδα. Ένας άλλος στόχος που διατρέχει το κείμενο είναι η σταθεροποίηση της οικονομίας με τη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών, η ισοσκέλιση του κρατικού προϋπολογισμού με την αύξηση των εξαγωγών και την υποκατάσταση των εισαγωγών. Εκλείπει κάθε επιδίωξη αναδιάρθρωσης της παραγωγικής δομής πέρα από την ατεκμηρίωτη ανάγκη ανάπτυξης των ενεργειακών υποδομών (όχι ότι δεν είναι σωστή στρατηγικά, αλλά εδώ εξετάζουμε το θέμα από την άποψη συνοχής του προγράμματος και σύνδεσης του με την αναπτυξιακή στρατηγική, εάν η στρατηγική είναι η περεταίρω ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής, θα έπρεπε να συνδέεται με αυτήν, εάν μέλημα είναι η ανάπτυξη της βιομηχανίας θα έπρεπε να καταγράφεται η στρατηγική ανάπτυξης της και η σύνδεση της με την ενεργειακή ανάπτυξη). Είναι φανερό η στόχευση του υπομνήματος, να αναδείξει την ανάγκη εισροής ξένης βοήθειας, η όλη ανάλυση βασίζεται στην υπόθεση ότι το πρόβλημα της οικονομίας αποτελεί πρόβλημα έλλειψης αναγκών

⁵¹⁸ ΟΑ(1946:226)

⁵¹⁹ «... παραθέτομεν παρακάτω απόσπασμα εκ της εκθέσεως του NEWMAYER, μέλους του Οργανισμού Τροφίμων και Γεωργίας, όστις επεσκέφθη εσχάτως την Ελλάδα ίνα εξακριβώσει τας οικονομικάς δυνατότητας της Χώρας.», ΟΑ (1946:255)

καταναλωτικών αγαθών⁵²⁰. Δεν επιχειρείται η επίτευξη συνοχής, δεν επιδιώκεται ούτε η στοιχειώδης συμφωνία σε χρηματικούς όρους των συνολικών αναγκών π.χ. εισαγωγών με τις ανάγκες σε εισαγωγές ανά κλάδο, εφόσον δεν υπάρχει κλαδική καταγραφή των δυνατοτήτων της εγχώριας παραγωγής (παρά μόνο στοιχειωδώς για την αγροτική παραγωγή π.χ. για γεωργικά εφόδια). Ούτε βέβαια η έννοια των διακλαδικών σχέσεων υπάρχει εδώ, που άλλωστε και στα πιο προωθημένα ευρωπαϊκά σχέδια εμφανίζεται πολύ αργότερα. Έτσι ενώ δίδεται η ανάγκη εισαγωγών της τάξεως των 1.350 δις δολαρίων, το ποσόν αυτό δεν αναλύεται διακλαδικά ούτε συσχετίζεται με τις ανάγκες χρηματοδότησης της ανοικοδόμησης από το εξωτερικό που υπολογίζονται στα 616 εκατομμύρια. Αν και ο εκπεφρασμένος στόχος είναι η αποκατάσταση γενικά των υποδομών στο προπολεμικό επίπεδο, η αναφορά σε νέα έργα που θα συμβάλλουν στη αύξηση της αγροτικής παραγωγής (στην οποία αφιερώνονται 6 σελίδες του «σχεδίου») αλλά και η αναλυτικότερη έκθεση κατά προϊόν και απαιτούμενο έργο για την ανάπτυξη της γεωργίας, φανερώνουν την σιωπηρή αποδοχή ως στρατηγική επιλογή της αγροτικής παραγωγής ως το βασικό αν όχι το μοναδικό μέσο για την επίτευξη της ανάπτυξης. Η ανάλυση περί αποκατάστασης του ισοζυγίου πληρωμών είναι προσανατολισμένη στην ανάπτυξη των εξαγωγών που αφορούν αγροτικά κυρίως προϊόντα (μικρό μέρος αποτελούν τα σιδηρομεταλλεύματα, χωρίς να δίδεται έμφαση στη στρατηγική ανάπτυξης αυτού του κλάδου). Ουδεμία μνεία γίνεται για υποκατάσταση των εισαγωγών πέρα από αυτήν που αφορά την αύξηση της παραγωγής αγροτικών προϊόντων τα οποία δεν παράγονται επαρκώς, βασικών πρώτων υλών όπως π.χ. ξυλείας, αλλά και της ενέργειας, χωρίς ωστόσο να δίδεται αναλυτικό σχέδιο ανάπτυξης της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Η έμφαση στην αγροτική οικονομία εκτός της ανάδειξης της στρατηγικής της σημασίας, ίσως εκφράζει και την έλλειψη διαθέσιμων μελετών για τη βιομηχανία μια και φαίνεται πως η εκτεταμένη αναφορά στην αγροτική οικονομία βασίζεται όπως έχουμε ήδη αναφέρει στην μελέτη της FAO. Έτσι περιγράφεται ως αναγκαία η διεύρυνση της καλλιεργήσιμης έκτασης – σημειώνουμε πως μέσα από το υπόμνημα δεν είναι φανερό κάποια μέριμνα για συγκέντρωση της αγροτικής παραγωγής – μέσα από την αύξηση των εκμεταλλεύσιμων εκτάσεων ή την αύξηση της παραγωγικότητας με εγγειοβελτιωτικά (αρδευτικά, αντιπλημμυρικά, αποξηραντικά) έργα ή η προστασία των ορεινών περιοχών. Η ανάγκη συσχετίσεων και η ανάδειξη συνεργειών περιορίζεται στην ανάγκη δημιουργίας εργοστασίου υπερφωσφορικών (ή άλλου είδους) λιπασμάτων για την υποστήριξη της αγροτικής παραγωγής και στη δημιουργία υδροηλεκτρικών μονάδων και γενικά ενεργειακών υποδομών ως παράπλευρη ωφέλεια της δημιουργίας εγγειοβελτιωτικών έργων.

⁵²⁰ «αι οικονομικά δυσχέρειαι, οφείλονται εις έλλειψιν αγαθών καταναλώσεως», ΟΑ (1946:251).

Αναλυτικότερη μνεία γίνεται στα δίκτυα ενέργειας (η παράθεση των οποίων καταλαμβάνει άλλες 6 σελίδες), χωρίς όμως να συνδέεται η ανάπτυξή τους με την επιδιωκόμενη ανοικοδόμηση-ανάπτυξη της οικονομίας (εφόσον δεν υπάρχει αναφορά στην ανάπτυξη της βιομηχανίας) και να δικαιολογείται έτσι το μέγεθος της επένδυσης σε αυτές τις υποδομές. Η διασύνδεση της ανάπτυξης με τις παρατιθέμενες επενδύσεις λείπει επίσης και για τις προτεινόμενες επενδύσεις στα δίκτυα συγκοινωνιών στα οποία αφιερώνονται σχεδόν 2 σελίδες.

Η απουσία της βιομηχανίας από την όποια στρατηγική της ανάπτυξης διαφαίνεται επίσης με την έλλειψη ουσιαστικής αναφοράς στη ανάπτυξη της βιομηχανίας στην οποία και αφιερώνεται μόνο μία σελίδα και ορισμένες ατεκμηρίωτες αναφορές σε ορισμένους στατιστικούς πίνακες.

Αξιοσημείωτη είναι τέλος η έλλειψη αναφοράς σε ιδιωτικές επενδύσεις αλλά και η αυτονόητη θεώρηση της ανάληψης των επενδύσεων του «σχεδίου» από το κράτος που αναδεικνύει την πεποίθηση που υπάρχει, ότι είναι αδύνατο να υπάρξει αποκατάσταση της οικονομίας αλλά και οποιαδήποτε ανάπτυξη χωρίς την ισχυρή κρατική παρέμβαση.

Συνοψίζοντας, πρόκειται για ένα κείμενο το οποίο πολύ λίγα χαρακτηριστικά διαθέτει για να χαρακτηριστεί ως οικονομικό σχέδιο, η αναφορά του ως τέτοιο αποτελεί μάλλον ευφημισμό. Λείπει σε αυτό η συνέπεια και η συνοχή αλλά και μια ορατή μεθοδολογία στις προβλέψεις και στην ανάλυση δεδομένων. Ο εκπεφρασμένος στόχος επαναφοράς στα προ του πολέμου επίπεδα όπως και η υποκατάσταση των εισαγωγών δεν υπηρετείται από πραγματικά δεδομένα, δεν είναι φανερό πως τα έργα που προτείνεται θα συμβάλουν σε αυτόν τον στόχο. Αν και το περιορισμένο μέγεθος της μελέτης λόγω του χαρακτήρα της ως υπομνήματος θα μπορούσε να δικαιολογήσει τα παραπάνω, αυτό δεν δικαιολογεί την έλλειψη ρητής έκφρασης στρατηγικής που να μεταφράζεται τουλάχιστον σε ποσοτικούς δείκτες σε υψηλό επίπεδο αλλά και κατά κλάδο. Η έλλειψη παραρτημάτων που να υποστηρίζουν τα δεδομένα επίσης καθιστά την αξιοπιστία του χαμηλή. Εντούτοις ως πηγή είναι ιστορικά χρήσιμη για τους εξής λόγους :

- Δείχνει την κυρίαρχουσα ακόμα αντίληψη για τις μικρές δυνατότητες εκβιομηχάνισης, δίδοντας προβάδισμα στην περεταίρω και μονοδιάστατη ανάπτυξη της γεωργίας
- Αντανακλά τις αδυναμίες της κρατικής διοίκησης να παράγει αξιόπιστα κείμενα πόσο μάλλον ένα ολιστικό οικονομικό σχέδιο

- Αναδεικνύει την σύγχυση που επικρατεί για το τι εννοείται την περίοδο εκείνη, ως σχέδιο. Δεν υπάρχει π.χ. πρόβλεψη για ρυθμούς ανάπτυξης, βασικό χαρακτηριστικό των οικονομικών σχεδίων.
- Αναδεικνύει το γεγονός ότι οι προσπάθειες καταγραφής των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας βασίζονται στην ξένη βοήθεια-συμβούλους
- Η σύγκριση με άλλες μελέτες όπως του Μπάτση (1977) αναδεικνύει την κατάσταση που υπάρχει στον κρατικό μηχανισμό, την ένδεια των μέσων για την εκπόνηση των μελετών αλλά και την έλλειψη οικονομικής στρατηγικής του άμεσα μεταπολεμικού Ελληνικού κράτους.
- Αποκαλύπτει την πεποίθηση της ανάγκης ισχυρής κρατικής παρέμβασης που επικρατεί εκείνη την περίοδο αν και ακόμα – πέρα από την αγροτική παραγωγή - περιορίζεται κυρίως στα έργα κοινής ωφέλειας και τις υποδομές.

3.6.1.3 Οι μελέτες της UNRRA

Στο πλαίσιο του προγράμματος της UNRRA συστάθηκε η επιτροπή «Αξιοποίησης των πλουτοπαραγωγικών πόρων της Ελλάδος» με επικεφαλής τον Ιωάννη Ζίγδη με στόχο την καταγραφή των φυσικών πόρων της χώρας και την διενέργεια προτάσεων για την μελλοντική οικονομική ανάπτυξης της. Κατά τον Ι. Ζίγδη⁵²¹ αποτελεί την πρώτη από τις επιτροπές στις οποίες ανατέθηκαν μελέτες κατάρτισης αναπτυξιακών προγραμμάτων-σχεδίων. Η επιτροπή αυτή λειτούργησε μεταξύ του διαστήματος Οκτωβρίου 1945 και Ιουνίου 1947.

Η επιτροπή της UNRRA αποτελείτο από «150 περίπου Έλληνες και ξένους τεχνικούς και οικονομολόγους, καθηγητές του Πολυτεχνείου και του Πανεπιστημίου, ανώτατους κρατικούς λειτουργούς, βιομήχανους, τραπεζίτες κ.τ.λ.»⁵²², αξιοποίησε δε παλαιότερες μελέτες (όπως η προπολεμική μελέτη Kegel⁵²³ για τον ορυκτό πλούτο της χώρας). Δεν ήταν δυνατόν εξάλλου εκ των πραγμάτων να συνταχθούν νέες μελέτες καταγραφής του φυσικού

⁵²¹ Ζίγδης (1959:439).

⁵²² Ζίγδης (1972:15).

⁵²³ «...το καθεστώς της 4ης Αυγούστου ... έκανε σημαντικά βήματα στην κατεύθυνση της υλοποίησης των βιομηχανικών σχεδίων. Εκτός από την σύμβασή της Cooper το 1940 το καθεστώς ανέθεσε την μελέτη των κοιτασμάτων της Πτολεμαίδος στον Γερμανό καθηγητή ορυκτολογίας Kegel και έκανε τις προκαταρκτικές ενέργειες για την εκμετάλλευση του λιγνίτη από κρατική εταιρεία ...», Χατζηιωσήφ (2009:333-334). Σαφείς αναφορές της χρησιμοποίησης των προπολεμικών αυτών μελετών είναι διάσπαρτες στις μελέτες της επιτροπής της UNRRA, έτσι π.χ. αναφέρεται σχετικά με το έργο της αξιοποίησης του Λιγνίτη στην Πτολεμαίδα: «Ο προϋπολογισμός εγένετο βάση τα μελέτης του Καθηγητού κ. Kegel από 3/3/1039», UNRRA (1947 α, I-66). Επίσης για την πλινθοποίηση του Λιγνίτη αναφέρεται : «Η εγκατάστασις εμελετήθη υπό του οίκου KLOCKNER-HUMBOLD-DEUTZ δια του αρχιμηχανικού των κ. WERNER ελθόντος ειδικώς εις την Ελλάδα και εφ ης υπεβλήθη η από 12/6/1939 προσφορά του οίκου», UNRRA (1947α, I-68).

πλούτου της Ελλάδος στο περιορισμένο χρονικό διάστημα του σχεδόν ενάμιση χρόνου που εργάστηκε η επιτροπή αυτή⁵²⁴. Εν τούτοις η καταγραφή υπήρξε αξιοσημείωτη έστω για τα περιορισμένα πεδία με τα οποία η επιτροπή καταπιείστηκε.

Κατά τον προεδρεύοντα της επιτροπής Ιωάννη Ζίγδη το προϊόν της επιτροπής αυτής αποτέλεσε τη βάση του μετέπειτα σχεδίου εξηλεκτρισμού, διαφόρων οικονομικών σχεδίων που παρουσιάστηκαν αργότερα αλλά και αρκετών έργων που υλοποιήθηκαν τα επόμενα χρόνια. Από την συγκριτική μελέτη των μελετών αυτών και του περιεχομένου των μετέπειτα προγραμμάτων η άποψη αυτή του Ι. Ζίγδη φαίνεται να έχει κάποια βάση, εφόσον ορισμένα από τα προτεινόμενα έργα των μελετών των επιτροπών της UNRRA, αποτελούν βασικά συστατικά των αμέσως επόμενων προγραμμάτων – άλλα βέβαια όχι, όπως η κάλυψη των 20 μεγαλύτερων πόλεων της χώρας με φωταέριο, που προτείνουν οι μελέτες της επιτροπής της UNRRA. Μέσα από τις δημοσιεύσεις του αλλά και την ορολογία⁵²⁵ που χρησιμοποιεί όταν αναφέρεται στις μελέτες αυτές, ο Ι. Ζίγδης επιχειρεί να προσδώσει στην επιτροπή της UNRRA χαρακτηριστικά επιτροπής σχεδιασμού. Η επιτροπή όμως ουσιαστικά περιορίστηκε στην καταγραφή των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας αξιοποιώντας ειδικούς που είχαν ασχοληθεί στα πεδία αλλά και στις προαναφερόμενες προϋπάρχουσες μελέτες και πρότεινε την δημιουργία μονάδων επεξεργασίας των πλουτοπαραγωγικών αυτών πηγών. Οι τομείς στους οποίους θεωρήθηκαν αξιοποιήσιμες οι πλουτοπαραγωγικές πηγές ήταν ο ενεργειακός, με αξιοποίηση του υδάτινου και ορυκτού πλούτου (Λιγνίτης, Κωκ, Φωταέριο), οι βιομηχανίες εκμετάλλευσης του λεγόμενου ανόργανου ορυκτού πλούτου, οι βιομηχανίες επεξεργασίας αγροτο-κτηνοτροφικών προϊόντων. Προτάθηκαν τέλος και ορισμένες βιομηχανίες που ναι μεν δεν αξιοποιούσαν άμεσα τον πλούτο της χώρας, θεωρήθηκαν όμως βασικές. Αυτές αφορούσαν τη βιομηχανία επεξεργασίας πετρελαίου, τσιμέντου, τα ναυπηγεία. Οι μελέτες της επιτροπής της UNRRA φέρουν τις ίδιες αδυναμίες με τα μετέπειτα προγράμματα που θα εξετάσουμε. Αποτελούν μελέτες σκοπιμότητας επιμέρους έργων που καλύπτουν μόνον την πλευρά της προσφοράς χωρίς ουσιαστική διασύνδεση με την υπόλοιπη οικονομία, ώστε η ανάπτυξη των βιομηχανιών αυτών αξιοποίησης του πλούτου να μην τεκμηριώνεται από την θετική επίπτωση στους άλλους κλάδους της οικονομίας, χωρίς επαρκείς μελέτες βιωσιμότητας (αν και επιχειρούνται ορισμένες μελέτες κόστους-οφέλους

⁵²⁴ «Ειδικότερον δια την μηχανικήν εξάρτησιν των εγκαταστάσεων εστηρήχθαι εις ανεπαρκή προπολεμικά δεδομένα, καθόσον κατέστη δυστυχώς αδύνατον να προμηθευθώμεν ακριβέστερα στοιχεία, τα οποία ζητήθησαν από αμερικανικούς οίκους», UNRRA (1947α, Ι-48)

⁵²⁵ «Τα σχέδια αυτά μέ την σειράν των έτυχον της δεούσης επεξεργασίας προς καταρτισμόν του γενικού σχεδίου υπό μιας μεγάλης Επιτροπής εις την οποίαν μετέσχον οι επί κεφαλής των κλαδικών Επιτροπών και τα μέλη του Συμβουλίου», Ζίγδης (1959:440).

με ελεγχόμενες υποθέσεις), χωρίς οπωσδήποτε την απαιτούμενη ολιστική οπτική. Ομοίως το πρόβλημα του φορέα, δηλ. ποιος θα υλοποιήσει αλλά κυρίως ποιος θα λειτουργεί μετά την περάτωση τους τις προτεινόμενες βιομηχανίες (έστω τις ελάχιστες τις οποίες προτείνει), ελλείψει ιδιωτικού ενδιαφέροντος. Η αντίφαση να παρέχεται ένα κεντρικό σχέδιο έστω μερικό σε μία οικονομία όπου η κινητήριος δύναμη θα πρέπει να είναι η ιδιωτική επιχείρηση, είναι παρούσα κι εδώ – ένα θέμα που θα το δούμε να επαναλαμβάνεται και στα επόμενα προγράμματα. Η καταγραφή των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας συνέβαλε ωστόσο στο να εκδηλωθεί η παλιά ιδέα για την αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου της χώρας⁵²⁶.

Η επιτροπή κατάφερε τελικώς να παράξει 6 δακτυλογραφημένους τόμους και 2 ειδικά βιβλία εκ των οποίων μόνο το ένα εκδόθηκε⁵²⁷, όπως καταγράφεται και από τον Ιωάννη Ζίγδη σε μεταγενέστερες εκθέσεις του, ενώ επίσης αρκετό υλικό παρέμεινε αδημοσίευτο λόγω του τερματισμού των εργασιών της Αποστολής (της UNRA)⁵²⁸. Μεγάλο μέρος των μελετών καταλαμβάνεται από τεχνικές λεπτομέρειες, π.χ. μέθοδοι επεξεργασίας των ορυκτών, αναγκαίες ως μέρος τεχνικών μελετών για την εκπόνηση των έργων, δεν έχουν θέση όμως φυσικά σε ένα οικονομικό σχέδιο. Το έργο της επιτροπής οργανώθηκε σε τρία μέρη:

1. Καταγραφή των φυσικών πόρων,
2. Προτάσεις άμεσης αξιοποίησης των φυσικών πόρων κυρίως για τον εξηλεκτρισμό και την επεξεργασία των ορυκτών ώστε να μην εξάγονται ως ακατέργαστη πρώτη ύλη. Οι προτάσεις για την μεταποιητική βιομηχανία είναι περιορισμένες
3. Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας.

Τα τρία πρώτα τεύχη αποτελούν εισηγήσεις «επί της αξιοποίησως πλουτοπαραγωγικών πόρων της Ελλάδος»:

⁵²⁶ «Όλα γίνονταν πρόχειρα και συμπτωματικά. Χωρίς νά μελετηθεί η φύση της μεταλλοφορίας. Γι' αυτό ήταν ανάγκη να μαζευτούν όλα τα γνωστά στοιχεία, όπου βρίσκονταν, να ταχτοποιηθούν και να βγουν τα συμπεράσματα, που θα σημάδευαν την παραπέρα πορεία, αν το κράτος ήθελε να στηρίξει την ανοικοδόμηση σ' ένα μέρος στον ορυχτό πλούτο. Με τη δουλειά αυτή καταπίσθηκε μια επιτροπή, που συστήθηκε στο κλιμάκιο της UNRRA, που ήρθε στην Ελλάδα με το τέλος του πολέμου, και τα παρουσίασε σ' ένα μικρό τόμο από 248 σελίδες. Δίνονται τα θετικά στοιχεία για τη μεταλλευτική κατάσταση της χώρας, όπως ήταν γνωστά την εποχή εκείνη και μαζί οι πιθανότητες και οι δυνατότητες», Παρασκευαΐδης (1981:34).

⁵²⁷ Βρέθηκαν στο αρχείο της ΕΔΗΚ 6 τόμοι (3 κυρίως τόμοι και 3 παραρτήματα), βλ. UNRRA(1947α), UNRRA(1947β), UNRRA(1947γ), UNRRA(1947δ), UNRRA(1947ε), UNRRA(1947ζ), το εκδοθέν βιβλίο είναι «Ο ορυκτός πλούτος της Ελλάδος», ένας επιπλέον τόμος που αναφερόταν στην «Αλιεία» παρέμεινε σύμφωνα με τον Ι. Ζίγδη αδημοσίευτος, Ζίγδης Ι. (1972:15).

⁵²⁸ Ζίγδης (1959:439).

- το πρώτο αφορά την «υδατική και Ενεργειακή οικονομία»⁵²⁹. Στο πρώτο μέρος του τόμου αυτού καταγράφονται αρχικά οι υδάτινοι πόροι της χώρας (ποτάμια, λίμνες, βροχοπτώσεις) και οι τρόποι αξιοποίησής τους για ενεργειακά και εγγειοβελτιωτικά έργα, παρέχοντας τα άμεσα οφέλη (με ποσοτική αποτίμηση) που μπορεί να προκύψουν από την αξιοποίηση των πόρων αυτών (π.χ. οι Kwh ηλεκτρικής ενέργειας που μπορούν να παραχθούν από τα φράγματα ή το μέγεθος της γεωργικής επιφάνειας που μπορεί να αρδευτεί από τη συλλογή του νερού στο φράγμα κ.τ.λ.), UNRRA (1947α:137). Η αξιοποίηση των υδάτινων πόρων της χώρας προβλέπεται να γίνει κυρίως με τη δημιουργία φραγμάτων σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας (η οποία έχει χωριστεί σε υδατικά διαμερίσματα), που θα αξιοποιηθούν για την δημιουργία ηλεκτρικής ενέργειας και την άρδευση των γύρω περιοχών. Παράπλευρες θετικές επιδράσεις των κυρίως έργων αποτελούν άλλα εγγειοβελτιωτικά έργα, όπως η αποτροπή πλημμυρών και η συνεισφορά στην εξαφάνιση ελών. Στο δεύτερο μέρος του τόμου καταγράφονται τα λιγνιτικά αποθέματα στην περιοχή της Πτολεμαΐδας, ο λεπτομερειακός τρόπος επεξεργασίας του καθώς και η μελέτη κόστους κατασκευής και λειτουργίας της μονάδας εξόρυξης κι επεξεργασίας Λιγνίτη, ώστε να καλύψει κυρίως τις ανάγκες κίνησης του σιδηρόδρομου και ως παράπλευρη ωφέλεια τίθεται η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας για την κάλυψη των γύρω εργοστασίων και εν μέρει της περιοχής της Θεσσαλονίκης. Στο τρίτο μέρος προτείνεται η κατασκευή εργοστασίων παραγωγής κωκ και φωταερίου και δικτύου διανομής φωταερίου σε 20 πόλεις⁵³⁰, συνοδευόμενη από τη μελέτη υλοποίησης και σκοπιμότητας. Εργοστάσια φωταερίου υπήρχαν στην Αθήνα και σε ορισμένες άλλες πόλεις π.χ. Πάτρα, Βόλος, τα οποία κάλυπταν περιορισμένες ανάγκες κι έχρηζαν επισκευής και επέκτασης. Οι μονάδες παραγωγής και το δίκτυο διανομής – πέρα από αυτή των Αθηνών - δεν υλοποιήθηκαν ποτέ. Ο τόμος κλείνει με μια σύνοψη των ενεργειακών αναγκών της χώρας και προτείνεται η κάλυψη τους με τη δημιουργία υδραυλικών και θερμικών μονάδων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας - έργα που επανεμφανίζονται στα μετέπειτα προγράμματα. Σημειώνουμε την αδύναμη συνοχή ή τις σχεδόν ανύπαρκτες

⁵²⁹ UNRRA (1947α).

⁵³⁰ Το κωκ αποτελούσε παραπροϊόν της παραγωγής φωταερίου από εισαγόμενο λιθάνθρακα, («το φωταέριον τουλάχιστον μέχρι της ανωτέρω ποσότητος θα πρέπει να παράγεται από άνθρακα εισαγομένους από το εξωτερικόν», UNRRA (1947α:Ι-92)). Το κωκ χρησιμοποιούταν στην μεταλλευτική κυρίως βιομηχανία, ενώ το φωταέριο για άλλες ενεργειακές ανάγκες συμπεριλαμβανόμενου του δημόσιου φωτισμού και της οικιακής χρήσης.

διακλαδικές συσχετίσεις, αυτές περιορίζονται σε μια προβολή των ενεργειακών αναγκών για τα επόμενα χρόνια σχετιζόμενες με τις βασικές βιομηχανίες που προτείνονται στις μελέτες UNRRA(1947α:I-195).

- το δεύτερο τεύχος αναφέρεται στη μεταλλουργία και την ανόργανη χημική βιομηχανία⁵³¹. Ο τόμος αυτός είναι πλούσιος σε τεχνικές λεπτομέρειες όσον αφορά τον τρόπο επεξεργασίας των μετάλλων, την ιστορία των κοιτασμάτων και την χαρτογράφηση των κοιτασμάτων στην Ελλάδα (βασισμένος σε παλαιές μελέτες ξένων κυρίως ερευνητών) – λεπτομέρειες που δεν έχουν θέση σε ένα οικονομικό πρόγραμμα. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι μεγάλο μέρος του κεφαλαίου για το βωξίτη αφιερώνεται στις διάφορες μεθόδους εξαγωγής της αλουμίνας από το έδαφος και τις προσμίξεις στις οποίες συναντάται καθώς και του αλουμινίου από τον βωξίτη. Γίνεται δε αναφορά στον τρόπο αξιοποίησης των ορυκτών με τη δημιουργία νέων ή με την επέκταση υπαρχόντων βιομηχανιών. Οι μελέτες σκοπιμότητας ακολουθούν την λογική των ανεξάρτητων έργων, χωρίς αλλαγές στην διάρθρωση ή στον προσανατολισμό του αναπτυξιακού μοντέλου. Έτσι π.χ. η μελέτη σκοπιμότητας της εγχώριας παραγωγής αλουμίνας βασίζεται στη σύγκριση της διεθνούς τιμής με την υπολογιζόμενη τιμή της εγχώριας παραγωγής. Στο σύνολό τους σχεδόν, τα κοιτάσματα για τα οποία προτείνεται αξιοποίηση είναι ήδη υπό εκμετάλλευση από διάφορες εταιρίες. Αυτό που προτείνεται εδώ είναι αντί της εξαγωγής της πρώτης ύλης η δημιουργία βιομηχανιών επεξεργασίας της πριν πωληθεί, ώστε να προσδοθεί επιπλέον προστιθέμενη αξία (π.χ. αλουμίνιο έναντι βωξίτη, μαγνήσιο έναντι λευκόλιθου, νικέλιο έναντι νικελιούχων μεταλλευμάτων κ.τ.λ.) αλλά και η αύξηση της ανταγωνιστικότητας ώστε να επιτευχθεί η διείσδυση σε επιπλέον αγορές με την βελτίωση της παραγωγικής διαδικασίας και την αύξηση της παραγωγικότητας.
- το τρίτο τεύχος αφορά την οργανική χημική βιομηχανία, τη βιομηχανία επεξεργασίας μετάλλων, δομικών υλικών και ειδών διατροφής και ψύχους. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη βιομηχανία χρωμάτων και τσιμέντου, αζωτούχων λιπασμάτων, συνθετικής παραγωγής καμφοράς, το διυλιστήριο πετρελαίου, αλλά και τα ναυπηγεία. Για τις βιομηχανίες διατροφής μεταξύ άλλων, περιγράφονται οι βιομηχανίες αμύλου και αμυλοσάκχαρου, διάφορες κονσερβοποιίες και βιομηχανίες συμπυκνωμένων χυμών και ζάχαρης. Επίσης η βιομηχανία ξηρού πάγου. Γενικά οι μελέτες αυτές χαρακτηρίζονται από άνιση

⁵³¹ UNRRA (1947β).

αντιμετώπιση των θεμάτων, όντας για ορισμένες βιομηχανίες αναλυτικές για άλλες όχι.

Τα κυρίως τεύχη ακολουθούνται από 3 τόμους-παραρτήματα που περιέχουν τις τεχνικές προδιαγραφές των μελετών, ουσιαστικά πρόκειται για υποστηρικτικό υλικό των κυρίως μελετών που περιέχονται στους τρεις πρώτους τόμους. Ο πρώτος τόμος που είναι και το πρώτο παράρτημα δίνει μία σύνοψη «των τεχνικών και οικονομικών στοιχείων επί των προτεινόμενων προς ανάπτυξιν Κλάδων», ο δεύτερος τόμος είναι το πρώτο τεύχος του 2^{ου} παραρτήματος και περιέχει μελέτες για τη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, συγκεκριμένα για τον πληθυσμό, την απασχόληση το εθνικό εισόδημα και το ισοζύγιο πληρωμών και ακολουθείται από τον τρίτο τόμο που είναι το δεύτερο τεύχος του δεύτερου παραρτήματος και περιέχει αναλύσεις για δημοσιονομικά θέματα, συγκεκριμένα για το εξωτερικό δημόσιο χρέος, τις πολεμικές δαπάνες και τη βιομηχανία γενικά. Στις παραπάνω μελέτες προστίθεται και το εκδοθέν βιβλίο «Ο ορυκτός πλούτος της Ελλάδος», που περιέχει αναλυτική περιγραφή του ορυκτού πλούτου της χώρας.

Η διακηρυγμένη στόχευση των μελετών της UNRRA είναι αυτό που αποκαλύπτουν οι ίδιοι οι τίτλοι των μελετών, δηλ. η ανάδειξη των τρόπων αξιοποίησης του εν (πολλοίς) ανεκμετάλλευτου φυσικού πλούτου της χώρας. Κατά συνέπεια επιχειρείται η αναζήτηση εναλλακτικής της γεωργίας στην κατεύθυνση εκμετάλλευσης του ορυκτού και άλλου φυσικού πλούτου της χώρας. Όμως η απλή καταγραφή του ορυκτού πλούτου και οι προτάσεις αξιοποίησης του αν και αναγκαία για την ανάπτυξη των υποδομών δεν αποτελεί οικονομικό σχέδιο. Ομοίως η έλλειψη διασύνδεσης της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου με την ανάπτυξη της βιομηχανίας συμπεριλαμβανόμενης της μεταποιητικής η οποία φυσικά θα έπρεπε να περιλαμβάνει τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, συνηγορεί στην αποτίμηση ότι το αποτέλεσμα της επιτροπής δεν συνιστά ένα ολοκληρωμένο οικονομικό αναπτυξιακό σχέδιο. Η αδυναμία αυτή της επιτροπής της UNRRA καταγράφεται από τον πρόεδρο του Οργανισμού Ανασυγκροτήσεως: «Παρά τούτο, όμως, και η μελέτη τής UNRRA ως προς τον βιομηχανικόν Τομέα δεν παύει, διά τούς λόγους ούς εξηγήσαμεν εις το περί βιομηχανίας κεφάλαιον τού πρώτου μέρους, να είναι μόνον ενδεικτική. Και υπό την τελευταίαν ταύτην προϋπόθεσιν, αποτελεί συμπλήρωσιν του βιομηχανικού Τομέως του προγράμματος ανασυγκροτήσεως»⁵³². Δεν θα περίμενε κανείς βέβαια το «σχέδιο» της UNRRA να έχει τα χαρακτηριστικά ενός ολοκληρωμένου και ολιστικού οικονομικού σχεδίου. Κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατον λόγω του

⁵³² (ΟΑ) (1947:207)

περιορισμένου χρόνου που είχε στη διάθεσή της η επιτροπή, την έλλειψη στοιχείων και κατάλληλου διοικητικού μηχανισμού. Πόσο μάλλον να σχετίζεται με οποιονδήποτε τρόπο (π.χ. μεθοδολογικά), με αυτό που αναπτύσσεται το ίδιο χρονικό διάστημα π.χ. στη Γαλλία με το σχέδιο Monnet. Τα προβλήματα εδώ είναι πιο βασικά και εντοπίζονται, χωρίς να περιορίζονται, όπως θα δούμε παρακάτω στην αδυναμία οργάνωσης ενός στιβαρού και μόνιμου μηχανισμού, στη δημιουργία των προϋποθέσεων που θα θέτουν τις βάσεις και θα υποστηρίζουν την συγκρότηση τέτοιων οικονομικών σχεδίων.

Οι μελέτες της επιτροπής της UNRRA αποτέλεσαν τον πυρήνα πάνω στον οποίο στηρίχθηκαν τα μετέπειτα Οικονομικά σχέδια⁵³³. Η χαρτογράφηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών, αναγκαία προϋπόθεση οποιουδήποτε οικονομικού σχεδιασμού, αξιοποιήθηκε στον ένα ή στον άλλο βαθμό. Τα στελέχη που συμμετείχαν στις μελέτες της UNRRA χρησιμοποιήθηκαν για τη συγκρότηση των μετέπειτα προγραμμάτων⁵³⁴. Αρκετά από τα προτεινόμενα έργα - αν και δεν χαρακτηρίζονται όλα από την ίδια διορατικότητα (π.χ. το προαναφερθέν έργο για το φωταέριο) - συμπεριλήφθηκαν στα επόμενα σχέδια και ορισμένα υλοποιήθηκαν. Οι μελέτες της επιτροπής μοιράζονται δε και τις αδυναμίες και τους περιορισμούς με τα προγράμματα που θα εμφανιστούν αργότερα. Το μοτίβο ενέργεια – αξιοποίηση ορυκτού πλούτου – επιδίωξη συνεργειών με βάση την άμεση αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας επαναλαμβάνεται και σε αυτά, όπως επίσης και η έλλειψη συνοχής και ολιστικής λογικής.

3.6.2 Μελέτες - Προγράμματα της Ανασυγκρότησης.

Η πρώτη περίοδος συγκρότησης οικονομικών Προγραμμάτων – 1946-1952 η περίοδος της λεγόμενης ανασυγκρότησης – συνδέεται με την εμφάνιση της εξωτερικής βοήθειας. Τα προγράμματα της περιόδου αυτής αποτελούν διαπραγματευτικά εργαλεία για την διασφάλιση της ξένης βοήθειας στις διαπραγματεύσεις που διεξήγαγαν οι ελληνικές κυβερνήσεις⁵³⁵ με διάφορους οργανισμούς – ανεξάρτητα από τις επιμέρους στοχεύσεις και

⁵³³ «...the studies prepared by UNRRA and by the Reconstruction Agency contain some of the main elements of subsequent economic development programmes”, Greek Delegation (1961:42)

⁵³⁴ Ο πρόεδρος του Οργανισμού Ανασυγκροτήσεως αναφέρει πως το συνταχθέν από τον Οργανισμό Ανασυγκροτήσεως πρόγραμμα είχε χρησιμοποιήσει κατά το πλείστον τους ίδιους επιστήμονες: « ... καθόσον κατά το πλείστον συνετάχθησαν υπό των αυτών επιστημόνων, οίτινες ησχολήθησαν με τα ίδια θέματα και εν τω Οργανισμώ Ανασυγκροτήσεως προς σύνταξιν του εν λόγω προγράμματος», ΟΑ (1947:207).

⁵³⁵ Είναι γεγονός ότι τα προγράμματα αυτά κατατίθενται σχεδόν πάντα ενόψει κάποιας διαπραγμάτευσης με επιτροπές ή οργανισμούς από τις οποίες ζητείται η άντληση βοήθειας, είτε στις συζητήσεις με την Βρετανική κυβέρνηση πριν την ανάληψη της σκυτάλης από την Αμερικάνικη κυβέρνηση είτε αργότερα για την Αμερικάνικη βοήθεια. Ο Λέανδρος Νικολαΐδης βασικός διαπραγματευτής της Ελληνικής κυβέρνησης στο πλαίσιο του σχεδίου Marshall και επικεφαλής της Ελληνικής αντιπροσωπείας στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας αναφέρει : «... έπρεπε να

στρατηγικές των παικτών ή των συμμετεχόντων στις διαπραγματεύσεις ή στην εκπόνηση των «προγραμμάτων» αυτών. Κατά ορισμένους αποτελούσαν τα προγράμματα αυτά ακόμα και απλό πρόσχημα για την άντληση της μέγιστης δυνατής βοήθειας⁵³⁶. Παρά την χρήση κάποιας αναπτυξιακής φρασεολογίας, τα προγράμματα αυτά εξακολουθούν να είναι εγκλωβισμένα στην λογική της αδυναμίας εγγενούς και αυτόνομης ανάπτυξης. Έτσι διαβάζουμε π.χ. : «Αι χρόνιαι δυσχέρεια της ελληνικής οικονομίας οφείλονται εις την περιορισμένην ανάπτυξιν των παραγωγικών δυνατοτήτων της χώρας εν σχέση προς το υψηλόν και ταχέως αυξανόμενον πληθυσμόν ...» και πρέπει να επιδιωχθεί «ταχεία οικονομική ανάπτυξις προς εξασφάλισιν βιωσιμότητος και αποτροπήν κοινωνικών κινδύνων, λόγω της εντεινόμενης πιέσεως του υπερπληθυσμού» γι' αυτό και ένα από τα μέτρα είναι η «προώθησις της μεταναστεύσεως από τας ιδιαιτέρως πυκνοκατωκημένας περιφερείας ...»⁵³⁷. Τα προγράμματα αυτά συντάσσονται ad hoc από επιτροπές που συνεχώς επανασυστήνονταν για την συγκρότηση του επόμενου προγράμματος αν και πρέπει να υπήρχε ένας βασικός πυρήνας μελετητών-στελεχών που χρησιμοποιείται στην σύνταξή τους. Έλλειπε η θεσμική συνέχεια του μηχανισμού συγκρότησης του σχεδίου, ο κύκλος αξιοποίηση μελετών - συγκρότηση εναλλακτικών – επιλογή του στόχου και διαβούλευση και όσον αφορά το σχέδιο αυτό κάθε αυτό δεν υπήρχε η μέριμνα για την στοιχειώδη διακλαδική συνοχή, όλα βασικά χαρακτηριστικά του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού οποιουδήποτε τύπου. Έτσι κι αλλιώς τα προγράμματα αυτά δεν υλοποιήθηκαν τουλάχιστον ως τέτοια, όπως είχε ήδη παρατηρηθεί την εποχή της συγκρότησής τους⁵³⁸. Η διοχέτευση μεγάλου μέρους της ξένης βοήθειας σε σκοπούς διαφορετικούς από αυτούς που περιγράφονται στα προγράμματα μάλλον συνηγορεί σε αυτό. Εντούτοις ορισμένα από τα περιλαμβανόμενα έργα υλοποιήθηκαν στη διάρκεια των επόμενων χρόνων κυρίως ως μέρος των κρατικών

υποβληθεί πρόγραμμα όχι μόνον ολοκληρωμένον τεχνικώς και οικονομικώς, αλλά ταυτοχρόνως και κατάλληλον δια διαπραγματεύσεις. Θα έπρεπε δηλαδή βασικός σκοπός του νέου προγράμματος να είναι η εξασφάλισις της μέγιστης δυνατής ποσότητας δολαρίων. Ακολούθως θα ημπορούσαμεν να επιφέρωμεν τας επιβαλλομένας μεταβολάς, ούτως ώστε τα δολλάρια ταύτα να ωφελήσουν τον τόπον όσον το δυνατόν περισσότερο», Νικολαΐδης (1971:9).

⁵³⁶ Η κριτική αυτή ασκείται σχεδόν ταυτόχρονα με την εκπόνησή τους και εκ των έσω. Αναφερόμενος στα πρώτα αυτά προγράμματα ο Ζίγδης αναφέρει: «Κατηρτίσθησαν δε είτε προς υποστήριξιν των εκάστοτε αιτήσεων των Κυβερνήσεων δια την εξασφάλισιν εξωτερικής βοήθειας, ... Κατά βάσιν δε απετέλουν επανεκδόσεις, όχι πάντοτε «επηυξημένας και βελτιωμένας» του προγράμματος, το οποίον υπεβλήθη εις Παρισίους το 1948, εις τήν πρώτην Συνδιάσκεψιν των μετεχόντων τού σχεδίου Μάρσαλ κρατών», Ζίγδης (1959:438).

⁵³⁷ Υπουργείον Συντονισμού (1951:1-4)

⁵³⁸ «... κατά καιρούς εξηγγέλθησαν διάφορα «προγράμματα κρατικών επενδύσεων». Αλλ' έκτος του γεγονότος ότι η έννοια τού οικονομικού προγραμματισμού δεν δύναται να περιορισθεί εις τον τομέα των επενδύσεων και μάλιστα μόνον των κρατικών τοιούτων, τα ως άνω «προγράμματα» υπήρξαν κατά κανόνα άπλοι κατάλογοι βασικών τίνων έργων και βιομηχανιών, άνευ επαρκούς τεχνικής και οικονομικής δικαιολογήσεως, ή οποία θα προσέδιδεν εις αυτά την δέουσαν πειστικότητα περί τού ωφελίμου και του δυνατού της πραγματοποιήσεώς των», Ζίγδης (1959:438).

επενδύσεων⁵³⁹. Ο ρόλος του κράτους στη διαδικασία αυτή είναι αδιαμφισβήτητος αποτελώντας τον κύριο φορέα αξιοποίησης της ξένης βοήθειας στην δημιουργία των υποδομών και των βασικών βιομηχανιών. Έτσι παρά την ασήμαντη συνεισφορά των προγραμμάτων της περιόδου ως οικονομικά σχέδια αυτά καθ' αυτά στην αναπτυξιακή διαδικασία, αποτέλεσαν ένα χρήσιμο εργαλείο άντλησης χρηματοδότησης που χρησιμοποιήθηκε από τις κυβερνήσεις οποιασδήποτε απόχρωσης.

3.6.2.1 Το σχέδιο του Οργανισμού Ανασυγκροτήσεως - το πρώτο «σχέδιο»

Η ανάληψη της πρωτοβουλίας συγκρότησης του «πρώτου σχεδίου» για λόγους εξασφάλισης της εξωτερικής βοήθειας γίνεται ήδη σαφής από την εισαγωγή στο «Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως», όπου αναφέρεται ότι για να τύχει η Ελλάδα οικονομικής ενίσχυσης, «επεβάλλετο να θέσει υπόψην της εν Αμερική Τραπέζης Εισαγωγών Εξαγωγών πλήρες πρόγραμμα δικαιολογούν τον τρόπον διαθέσεως της ενισχύσεως ήτις θα εζητείτο»⁵⁴⁰. Ο ακριβής τίτλος του είναι «Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως της Χώρας», με υπότιτλο «Σχέδιον Ανασυγκροτήσεως των Τεχνικών βάσεων της Ελληνικής Οικονομίας». Από τον πρόλογο ήδη γίνεται σαφές ότι η βιομηχανική ανάπτυξη είναι εκτός του πεδίου αναφοράς του εν λόγω προγράμματος⁵⁴¹ και αποτελεί συλλογή έργων ανάπτυξης των βασικών υποδομών της χώρας, τα οποία περιγράφει με αρκετή λεπτομέρεια στις 300 σελίδες από τις οποίες αποτελείται. Αναφορά στην ανάγκη προγράμματος γίνεται πριν την αλλαγή σκυτάλης από την Βρετανική στην Αμερικάνικη κυβέρνηση στη συμφωνία του Λονδίνου, όπου όμως η χρηματοδότηση για τις ανάγκες ενός 5-ετους προγράμματος ανασυγκρότησης παραπέμπεται στην «τράπεζα Ανασυγκροτήσεως»⁵⁴². Το πρώτο αυτό Πρόγραμμα άρχισε να συντάσσεται από τον «Οργανισμό Ανασυγκροτήσεως» το 1946⁵⁴³. Η ανάθεση αυτή στον «Οργανισμό Ανασυγκροτήσεως» φέρει τη σφραγίδα της και στον τρόπο πρόσληψης του σχεδίου αυτού ως λίστα έργων χωρίς συνοχή προς αναζήτηση χρηματοδότησης και όχι ως συνολικό σχέδιο της Ελληνικής Οικονομίας⁵⁴⁴, μία αντιμετώπιση που δεν μπόρεσε να ξεπεραστεί τουλάχιστον

⁵³⁹ «In Greece, in 1947-57, American aid accounted for over half of state investment expenditure», Close (2014:44).

⁵⁴⁰ ΟΑ (1947:6)

⁵⁴¹ «Τα πρώτα [Σημ. κενά του προγράμματος] ανάγονται εις τον κύκλον τής νέας βιομηχανικής αναπτύξεως τής Χώρας, δι' ην το πρόγραμμα διαλαμβάνει ενδείξεις δυνατοτήτων. Το θέμα είναι, ως γνωστόν, εκ των δυσχερέστερων και θα απαιτήσει μακράν και βαθεΐαν έρευναν προς διατύπωσιν οριστικών προτάσεων», ΟΑ(1947:Ουσιώδης Παρατήρησις,ε)

⁵⁴² Καζάκος (2003:72)

⁵⁴³ Η επίσημη ανάθεση του έργου στον Οργανισμό Ανασυγκροτήσεως έγινε από την κυβέρνηση τον Ιούλιο του 1946 (ΟΑ (1947:63)) και το Πρόγραμμα δημοσιεύτηκε το 1947 μαζί με άλλα υλικά.

⁵⁴⁴ Στην ετήσια έκθεση του προέδρου της Τράπεζας της Ελλάδας για το 1947, αναφέρεται ως έργο της συγκροτηθείσας Ελληνικής επιτροπής για το σχέδιο Marshall, προάγγελο των μετέπειτα επιτροπών

κατά τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε. Στο «Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως» φαίνεται να αξιοποιήθηκαν όπως έχουμε ήδη αναφέρει διάφορες παλαιότερες ή σύγχρονες του μελέτες όπως οι μελέτες της επιτροπής της UNRRA αν και στον πρόλογο του προγράμματος αφήνεται σαφώς να εννοηθεί πως η συμβολή της UNRRA ήταν σχεδόν ανύπαρκτη μια και το «πρόγραμμα θα ήτο εν γένει πληρέστερον εντός των ορίων μιας σχετικής προσεγγίσεως, εάν ή Όργάνωσις ΟΥΝΡΡΑ, ήτις ανέλαβε να μελετήσει δια λογαριασμόν και προς υποβοήθησίν του Κράτους ορισμένα του προγράμματος τούτου θέματα, είχεν εγκαίρως χορηγήσει εις τον Οργανισμόν Ανασυγκροτήσεως, προς έλεγχον και περαιτέρω επεξεργασίαν, στοιχεία και τα πρώτα συμπεράσματα των μελετών της»⁵⁴⁵, που σημαίνει ότι οι μελέτες της UNRRA παραδόθηκαν αφού το πρόγραμμα είχε ουσιαστικά συνταχθεί. Όμως οι δύο επιτροπές χρησιμοποίησαν κοινούς μελετητές⁵⁴⁶. Φαίνεται λοιπόν απίθανο και από τη σχετική επικάλυψη περιεχομένου να μην αξιοποιήθηκαν οι μελέτες αυτές⁵⁴⁷. Η παράλληλη λειτουργία των επιτροπών χωρίς όπως φαίνεται επίσημη συνεργασία και συντονισμό, είναι ενδεικτική όχι μόνον του διοικητικού κενού αλλά και των γενικότερων προβλημάτων της περιόδου, των εσωτερικών αντιθέσεων του πολιτικού προσωπικού, αλλά και μεταξύ των ξένων αποστολών και των Ελληνικών κυβερνήσεων⁵⁴⁸ και των γενικότερων προβλημάτων πολιτικής νομιμοποίησης. Αν και το «Σχέδιο Ανασυγκροτήσεως» επισήμως δημοσιεύτηκε το καλοκαίρι του 1947 είναι φανερό από έμμεσες αναφορές ότι μέρη τουλάχιστον αυτού ήταν διαθέσιμα από πιο νωρίς⁵⁴⁹. Το πρόγραμμα αυτό υποβάλλεται τον

συγκρότησης των οικονομικών Προγραμμάτων, ακριβώς «να συντάξει μία λίστα των αναγκών της Ελλάδας για της τετραετή περίοδο του σχεδίου Marshall», αναφέρεται στο Vetsopoulos(2002:103)

⁵⁴⁵ ΟΑ(1947:Ουσιώδης Παρατήρησις)

⁵⁴⁶ «Η μελέτη [της UNRRA] τής βιομηχανικής αναπτύξεως τής Χώρας εν συνδυασμώ με την μελέτην της ενεργειακής οικονομίας είναι αρκούντως εμπεριστατωμένα, εν τη ουσία των δε συμπίπτουν απολύτως με το σχετικόν περιεχόμενον του υπό του Οργανισμού Ανασυγκροτήσεως καταρτιθέντος προγράμματος, καθόσον κατά το πλείστον συνετάχθησαν υπό των αυτών επιστημόνων, οίτινες ησχολήθησαν με τα ίδια θέματα και εν τω Οργανισμώ Ανασυγκροτήσεως προς σύνταξιν τού εν λόγω προγράμματος», ΟΑ(1947:207).

⁵⁴⁷ «Το «Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως» ... περιλάμβανε φυσικά και το σχέδιο εξηλεκτρισμού και εκβιομηχανίσεως της UNRRA. Αλλά και τα τμήματα αυτά χάθηκαν μέσα στο πέλαγος της προχειρολογίας και του μεγαλοϊδεατισμού του γενικού προγράμματος», Ζίγδης(1972:16). Την συμβολή των μελετών της UNRRA αποδέχεται και ο Λέανδρος Νικολαΐδης: «... σημαντική συμβολή, η παρασχεθείσα κατά τον καταρτισμόν του πρώτου τούτου προγράμματος υπό των οικονομοτεχνικών μελετών τής UNRRA.», Νικολαΐδης(1954:258)

⁵⁴⁸ «Η Αποστολή Π. Πόρτερ καθόλην την διάρκειαν της ενταύθα παραμονής της ουδόλως εχρησιμοποίησε τον Οργανισμόν Ανασυγκροτήσεως», ΟΑ(1947:201)

⁵⁴⁹ Γίνεται π.χ. αναφορά στο ίδιο το δημοσιευθέν Σχέδιο ότι αυτό ήταν διαθέσιμο στην Αποστολή Porter ήδη από τις αρχές του 1947, ΟΑ(1947:200-201). Επίσης αναφέρεται ότι το «εν λόγω πρόγραμμα έπρεπε να τεθεί υπόψην της ως άνω Τραπέζης [Εισαγωγών-Εξαγωγών] το βραδύτερον μέχρι των αρχών του μηνός Σεπτεμβρίου του έτους 1946 ...», ΟΑ(1947:6). Επίσης στα μέσα του 1946 ο Τσαλδάρης προσκομίζει στους βρετανούς την περίληψη ενός πενταετούς προγράμματος ανασυγκρότησης αξίας 6 δισεκατομμυρίων δολαρίων, Σταθάκης(2004:97), προφανώς πρόκειται για το υπό συγκρότηση «Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως».

Ιούλιο του 1947 στις πρώτες συζητήσεις που γίνονται για την χρηματοδότηση μέσω του υπό διαμόρφωση μηχανισμού που αργότερα θα ονομασθεί σχέδιο Marshall, δηλ. στην Επιτροπή (αργότερα Οργανισμός) Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας στο Παρίσι. Το πρόγραμμα αυτό δεν λήφθηκε σοβαρά υπόψη από την επιτροπή Porter⁵⁵⁰ η οποία το χαρακτήρισε εντελώς ουτοπικό⁵⁵¹. Προφανώς η κριτική περί μη ρεαλιστικότητας του προγράμματος, ότι αποτελούσε κατάλογο υπερμεγεθών έργων τα οποία δεν είναι δυνατόν να απορροφήσει η ελληνική οικονομία σε τέτοιο μικρό μάλιστα χρονικό διάστημα, καλύπτει το ουσιώδες γεγονός ότι οι χρηματικές απαιτήσεις που συνεπάγονταν η κατασκευή των έργων που περιέχονταν στο πρόγραμμα ξεπερνούσαν κατά πολύ τις στοχεύσεις της στρατηγικής για την οποία προοριζόταν η επερχόμενη Αμερικάνικη βοήθεια. Το υπερβολικό ποσό που απαιτούνταν για τις επενδύσεις που προβλέπονταν με το πρόγραμμα, μπορεί μεν να απέτρεπε την αποδοχή του, δεν αναιρεί όμως την ενδεχόμενη χρησιμότητα της απώτερης στόχευσής του, που ήταν η επιδίωξη εκταμίευσης όσο το δυνατόν μεγαλύτερης βοήθειας και άρα της χρήσης του ως διαπραγματευτικό εργαλείο, θέτοντας υψηλά τον πήχη ως προς τα ποσά που θα ετίθεντο στο τραπέζι της διαπραγμάτευσης. Αν η διαπραγματευτική τακτική αυτή πέτυχε ή όχι είναι διαφορετικό θέμα. Το «Σχέδιον Ανασυγκροτήσεως» αντικαταστάθηκε αμέσως με το επόμενο αναθεωρημένο πρόγραμμα.

⁵⁵⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν έγινε ουσιαστική διαβούλευση μεταξύ της επιτροπής Porter και του Οργανισμού Ανασυγκροτήσεως που είχε την ευθύνη συγκρότησης του Προγράμματος, παρά μόνον ανατέθηκε σ' αυτόν «ν' απαντήσει μόνον επί των υπ. Αριθ. 28 και 30 ερωτημάτων», ΟΑ(1947:201), του ερωτηματολογίου το οποίο διακίνησε η επιτροπή Porter. Το γεγονός αυτό θέτει φυσικά και θέμα νομιμοποίησης-αρμοδιοτήτων μια και αντιθέτως οι συζητήσεις με την επιτροπή της UNRRA σύμφωνα με το Ζίγδης(1972:16) ήταν πολύπλευρες.

⁵⁵¹ Σταθάκης(2004:156). Στην έκθεση Porter πράγματι αναφέρεται: «The Board of Reconstruction has served a useful purpose as a clearing house for Greek reconstruction needs. Unfortunately, however, perhaps because of its broad terms of reference, it has placed emphasis on a long-term program and neglected immediate and essential needs. The long-term program is somewhat utopian in character and envisages a vast expansion of pre-war public works facilities without having first established their economic utility», AEMG (1947:Chapter VI, p.1)

3.6.2.2 Το Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως – το δεύτερο «σχέδιο»

Το πρώτο πρόγραμμα απέτυχε να γίνει αποδεχτό ως βάση διαπραγματεύσεως. Εάν το πρόγραμμα έπρεπε να παίξει το ρόλο του ενόψει των διαπραγματεύσεων στο πλαίσιο της Αμερικάνικης βοήθειας και ειδικότερα του σχεδίου Marshall⁵⁵², θα έπρεπε καταρχήν ο πήχης της χρηματοδότησης να κατέβει μια και αυτός ήταν ο κύριος λόγος μη αποδοχής του πρώτου σχεδίου. Από την άλλη έπρεπε να αντιμετωπιστούν τα επιχειρήματα που αποτελούσαν το περίβλημα της απόρριψης του, δηλ. έπρεπε να γίνει πιο «ρεαλιστικό» και συνεκτικό, ώστε οι επενδύσεις να μπορούν υλοποιηθούν σε εύλογο χρονικό διάστημα και να δείχνεται ότι είναι σκόπιμες σε μία οικονομία σαν αυτήν της Ελλάδας, ενισχύοντας την επιχειρηματολογία που συνοδεύει την αναγκαιότητα των έργων δηλ. να χαρακτηρίζεται από μια λογική που θα αναιρεί το κύριο αντεπιχείρημα, ότι δηλ. αποτελούσε μια τυχαία συλλογή έργων με μόνη επιδίωξη την γρήγορη και όσο το δυνατόν υψηλότερη εκταμίευση της χρηματοδότησης. Είναι επίσης ευνόητο ότι το πρόγραμμα έπρεπε να διακατέχεται από μια αναθεωρημένη αναπτυξιακή λογική αποδεκτή από τους χρηματοδότες και να δείχνεται ότι αυτή υπηρετείται με τα προτεινόμενα έργα. Το δεύτερο «Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως», είναι πενταετές και αφορά στην περίοδο 1948 - 1952 με τον τίτλο “Προσωρινόν Μακροχρόνιον Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως”⁵⁵³. Ακολούθησαν ακόμα δύο εκδοχές⁵⁵⁴ και τελικά υποβλήθηκε για την περίοδο 1949-1953. Καταρτίστηκε από το Ανώτατο Συμβούλιο Ανασυγκρότησης (ΑΣΑ), το οποίο προήλθε από τη συγχώνευση του Οργανισμού Ανασυγκροτήσεως και του Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου⁵⁵⁵, βάσει του Ν. 675/1948 και υποβλήθηκε προς έγκριση στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ) τον Νοέμβριο του 1948. Το πρόγραμμα αυτό αποτελεί αναθεώρηση του προηγούμενου

⁵⁵² «Ειδικώτερον εις την Ευρώπην, εις την διάδοσιν του προγραμματισμού, συνετέλεσεν ή αμερικανική βοήθεια. Πράγματι, επί τη ευκαιρία της εφαρμογής του σχεδίου Μάρσαλ, ιδρύθη εν Παρισίσις ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και εκάστη χώρα, των συμμετεχουσών εις τόν οργανισμόν τούτον, εκκλήθη να εκπονήση οικονομικών πρόγραμμα, το οποίον απετέλει εν σοβαρόν στοιχείον δια την χορήγησιν της αμερικανικής βοήθειας», στο Δαμαλάς (1966:490). «Εις τον Οργανισμόν τούτον υποβάλλονται τα Εθνικά προγράμματα των συνεργαζομένων χωρών (18 τον αριθμόν), τόσον τα μακροχρόνια και τα Ετήσια, όσον και τα προσωρινά και τα αναθεωρημένα. Το περιεχόμενον των συζητείται και κρίνεται και ακολούθως παραπέμπονται ταύτα ως σύνολον εις την Κεντρικήν Διοίκησιν Οικονομικής Συνεργασίας της Washington (ΔΟΣ) προς τελικήν έγκρισιν», Αγαπητίδης (1951:68)

⁵⁵³ ΑΣΑ (1949)

⁵⁵⁴ Εν γένει έως τα τέλη της δεκαετίας του 1950 έχουμε συνεχείς αναθεωρήσεις του ίδιου ουσιαστικά προγράμματος π.χ. «Αναθεωρημένον πρόγραμμα οικονομικής ανορθώσεως της Ελλάδος 1949-1950», ΑΣΑ(1949α), «Δευτέρα αναθεώρησις του προγράμματος οικονομικής ανορθώσεως της Ελλάδος 1949-1950», ΑΣΑ(1950), «Πρόγραμμα ανορθώσεως: πρόγραμμα ανασυγκροτήσεως 1950-1951: αναθεώρησις 8ης Σεπτεμβρίου 1950», ΑΣΑ(1950α). Κατά συνέπεια ο χαρακτηρισμός ως πρώτου, δεύτερου κ.τλ. προγράμματος είναι συμβατικός και δεν είναι ανάλογος αντίστοιχων περιοδολογήσεων που συναντάμε στους σχεδιασμούς άλλων χωρών, όπως π.χ. της Γαλλίας, ούτε η ύπαρξη επόμενου χρονικά προγράμματος υποθέτει τη υλοποίηση του προηγούμενου.

⁵⁵⁵ Vetsopoulos (2002:103)

προγράμματος του 1947, η οποία έγινε στο περιορισμένο χρονικό διάστημα που είχε στη διάθεση της το ΑΣΑ⁵⁵⁶, με προσθαφαιρέσεις έργων που ήταν αντικείμενο διαπραγμάτευσης με την αμερικάνικη αποστολή⁵⁵⁷ (αρχικά την EMAG (Δόγμα Τρούμαν) και αργότερα τη διάδοχο της ECA/G (σχέδιο Marshall)⁵⁵⁸), ως κύριοι χρηματοδότες του «σχεδίου» - οι πολεμικές αποζημιώσεις, τα κεφάλαια των ομογενών και οι επενδύσεις του ξένου κεφαλαίου, υποτίθεται πως θα κάλυπταν επίσης ένα μικρό μέρος του προγράμματος⁵⁵⁹. Το ύψος των επενδύσεων που προτείνονται με το «νέο» αυτό πρόγραμμα ανέρχεται στα 1,18 δισεκατομμύρια δολάρια έναντι 2,11 δισεκατομμυρίων δολαρίων του προγράμματος του 1947 και διέφερε επίσης από αυτό «κυρίως εις δύο σημεία: την πληρεστέραν οικονομικήν δικαίωσιν καί την θετικωτέραν παρουσίαν»⁵⁶⁰.

Πέρα από τη διαπραγμάτευση με τις ξένες αποστολές, αποτέλεσε το πρόγραμμα αυτό πεδίο πολιτικής διαμάχης⁵⁶¹. Άλλωστε μεγάλο μέρος της βοήθειας διοχετευόταν στην κάλυψη του ελλείματος του κρατικού προϋπολογισμού⁵⁶² μεγάλο μερίδιο του οποίου οφειλόταν στα έξοδα των πολιτικών υπουργείων, με ότι σημαίνει αυτό («πελατειακό κράτος»-εξαγορά πολιτικής συναίνεσης). Προφανώς χωρίς τέτοιου είδους «έξοδα» η επιδιωκόμενη πολιτική συναίνεση απαραίτητη για την συντήρηση του πολιτικού συστήματος που και οι ίδιοι οι χρηματοδότες δια της ξένης βοήθειας επιδίωκαν, δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί. Παρά την συμμετοχή της Αμερικάνικης Αποστολής στην εκπόνησή του⁵⁶³, τελικώς κατατέθηκαν δύο εκδοχές προγραμμάτων στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΕΚ), μια ελληνική και μία Αμερικάνικη, η τελευταία με περικομμένα

⁵⁵⁶ Η συστηματική εργασία κατάρτισής του άρχισε τον Αύγουστο του 1948 και διάρκεσε 2 μήνες, Νικολαΐδης (1954:259)

⁵⁵⁷ Φαίνεται πως κάθε επιμέρους έργο εξετάζεται εξονυχιστικά από ειδικές επιτροπές του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας («κατακόρυφες» όπως τις αναφέρει ο Νικολαΐδης(1954:266) τις επιτροπές αυτές κατ' αναλογία με τις κάθετες επιτροπές του γαλλικού σχεδιασμού, δηλ. επιτροπές ειδικευμένες σε συγκεκριμένους κλάδους), ως προς την λεγόμενη βιωσιμότητά τους, με κριτήρια έναν συνδυασμό τήρησης γεωπολιτικών ισορροπιών, πραγματισμού και συγκρούσεων συμφερόντων για το διαμοιρασμό της πίττας της Αμερικάνικης βοήθειας.

⁵⁵⁸ «... το τελικό πρόγραμμα είχε προετοιμαστεί στη διάρκεια του καλοκαιριού [1948], από κοινού, από την Ελληνική Επιτροπή του σχεδίου Μάρσαλ και την ECA/G», Σταθάκης (2004:265). Επίσης «Το Τετραετές Πρόγραμμα '48-'52, ... είχαν σχεδιάσει το Βιομηχανικό Τμήμα της Αμερικάνικης Αποστολής (ECA/G) σε συνεργασία με ορισμένες ομάδες του Υπουργείου Ανασυγκρότησης ...», Σταθάκης (2002:46)

⁵⁵⁹ Σταθάκης (2004:171)

⁵⁶⁰ Νικολαΐδης (1954:259)

⁵⁶¹ «Η λειτουργία του ΑΣΑ το οποίο θα εκπονήσει το τετραετές πρόγραμμα, δεν ικανοποίησε το κόμμα του Γ. Παπανδρέου», Χατζηβασιλείου(2010:235)

⁵⁶² Τα ποσά αυτά [του ελλείματος του κρατικού προϋπολογισμού] προβλέπονται όπως καλυφθούν δια των δραχμών της Αμερικανικής Βοήθειας. (Counter part funds), Υπουργείον Συντονισμού (1951:48)

⁵⁶³ «Το Τετραετές Πρόγραμμα '48-'52, ... είχαν σχεδιάσει το Βιομηχανικό Τμήμα της Αμερικάνικης Αποστολής (ECA/G) σε συνεργασία με ορισμένες ομάδες του Υπουργείου Ανασυγκρότησης ...», Σταθάκης (2002:46).

κονδύλια στο τομέα της ανασυγκρότησης⁵⁶⁴, μια και ορισμένα από αυτά κρίθηκε ότι έπρεπε να μετατοπιστούν προς τον στρατιωτικό τομέα.

Η έμφαση σε σημεία τα οποία εμφανώς αποτελούσαν προτεραιότητα της αμερικανικής αποστολής, δηλ. η σταθεροποίηση και η επαναφορά στα προ του πολέμου επίπεδα αποτελεί εμφανή διαφορά από το πρώτο σχέδιο προγράμματος, το οποίο ωστόσο με ήπιο τρόπο ανέφερε την ανάγκη υπέρβασης της προπολεμικής κατάστασης τόσο στη δομή όσο και στο επίπεδο της ελληνικής οικονομίας⁵⁶⁵. Έτσι οι στόχοι που τίθενται είναι τώρα οι εξής⁵⁶⁶:

- A. Εξυγίανση των δημοσιονομικών, νομισματικών και πιστωτικών συνθηκών.
- B. Πληρέστερη αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων της χώρας.
- Γ. Εξασφάλιση του ανώτατου βαθμού απασχολήσεως του πληθυσμού.
- Δ. Διατήρηση και κατά το δυνατόν ανύψωση εις ανεκτά όρια, του βιοτικού επιπέδου του λαού, και
- E. Ισοσκέλιση του ισοζυγίου πληρωμών.

Το βασικότερο μέρος του προγράμματος αφορούσε κρατικές επενδύσεις σε έργα υποδομής και σε βασικές βιομηχανίες τα οποία θεωρείται ότι θα συμβάλλουν στην «παράλληλον προσπάθειαν αναπτύξεως εις το υψηλότερον δυνατόν επίπεδον της γεωργίας και της υφιστάμενης βιομηχανίας»⁵⁶⁷ στην ίδια δηλαδή κατεύθυνση όπως και οι μέχρι τώρα μελέτες και προγράμματα. Παραμένει ουσιαστικά η ιδιωτική μεταποιητική βιομηχανία εκτός του πλαισίου παρεμβάσεων του. Η «μεθοδολογία» του επίσης παραμένει αμετάβλητη (ως συλλογή έργων χωρίς συνοχή, μη εντασσόμενο στο μακροοικονομικό πλαίσιο, χωρίς μελέτη των διακλαδικών σχέσεων και χωρίς βεβαίως τον απαιτούμενο μηχανισμό υποστήριξης, διαβούλευσης κ.τ.λ.). Εντούτοις για πρώτη φορά - με πίεση των ξένων αποστολών - επιδιώχθηκε να ενταχθούν στο πρόγραμμα ιδιωτικές επενδύσεις. Κάποια μέσα εφαρμογής της βιομηχανικής πολιτικής εμφανίζονται επίσης μέσα στο πρόγραμμα, αν και από τη γενικότητα των αναφορών αλλά και εκ του αποτελέσματος είναι ακόμα υποτυπώδη και αναποτελεσματικά. Πέρα από την άμεση διενέργεια των επενδύσεων του προγράμματος απευθείας από το κράτος με τη χρήση της ξένης βοήθειας που αποτελεί και το μεγαλύτερο και διασφαλισμένο μέρος των επενδύσεων, υπάρχει αναφορά στη συμμετοχή των ιδιωτών οι οποίοι επιδιώκεται να κινητοποιηθούν με κλασικές μεθόδους έμμεσης παρέμβασης όπως

⁵⁶⁴ Σταθάκης (2004:229)

⁵⁶⁵ «Το τετραετές πρόγραμμα της Ελληνικής Κυβερνήσεως βασίζεται πρωτίστως επί των πλουτοπαραγωγικών πόρων της Χώρας και αποσκοπεί εις την αναδιάρθρωσιν της οικονομίας προς μερικήν μόνον-αντί της ολοκληρωτικής- εξάρτησίν της εκ της Γεωργίας», ΑΣΑ (1949:22)

⁵⁶⁶ ΑΣΑ (1949:22)

⁵⁶⁷ Υπουργείον Συντονισμού (1951:1)

η μερική χρηματοδότηση των ιδιωτικών επενδύσεων και τα βραχυχρόνια δάνεια από το πιστωτικό σύστημα, αλλά και οι φορολογικές απαλλαγές των κερδών εάν τα επενδυτικά σχέδια είναι συμβατά με το πρόγραμμα, υπάρχουν επίσης και ορισμένες μέθοδοι άμεσης παρέμβασης όπως ο διοικητικός έλεγχος του προς σε ποιες επενδύσεις διοχετεύονται ορισμένα κεφαλαιουχικά αγαθά⁵⁶⁸. Αν και υπήρχε η πρόβλεψη της εγχώριας χρηματοδότησης του Προγράμματος με αξιοποίηση της εγχώριας αποταμίευσης μέσω του πιστωτικού συστήματος, δεν είναι ξεκάθαρο με ποιο τρόπο και σε ποιο βαθμό προβλεπόταν η συμμετοχή των Ελλήνων επιχειρηματιών, δηλ. η ανάληψη κάποιου ρίσκου με τη χρήση ιδίων κεφαλαίων⁵⁶⁹ αν και από ότι φαίνεται είχαν προηγηθεί συζητήσεις των ξένων αποστολών με βιομηχανικές επιχειρήσεις, οι οποίες είχαν εκδηλώσει ενδιαφέρον για ορισμένες νέες επενδύσεις⁵⁷⁰. Ειδικά όμως για τις βιομηχανικές επενδύσεις (που αποτελούσαν το 23% της συνολικής χρηματοδότησης εγχώριας και ξένης)⁵⁷¹ η κύρια χρηματοδότηση προβλεπόταν να είναι μέσω της δανειοδότησης⁵⁷² από τα κεφάλαια του σχεδίου Marshall, ενώ η συμμετοχή των ιδίων κεφαλαίων προβλεπόταν να είναι της τάξεως του 25-30% της επένδυσης. Ο κύριος ωστόσο φορέας υλοποίησης των έργων παραμένει και σε αυτό το «σχέδιο» ο κρατικός τομέας. Η ανάγκη στήριξης του προγράμματος μέσω της ισχυρής κρατικής παρέμβασης, γίνεται με επίκληση ως είθισται των ειδικών συνθηκών : «Προσωρινώς και μέχρις ότου επικρατήσουν και πάλιν εις την χώραν όροι ομαλοί, η κρατική καθοδήγησις και παρέμβασις αποβαίνουν απαραίτητοι.»⁵⁷³ Φαίνεται δε πως αυτός είναι ένας από τους λόγους τριβής μεταξύ των διαπραγματευόμενων μερών της ξένης αποστολής και της Ελληνικής πλευράς: η απροθυμία των ιδιωτών επιχειρηματιών (εγχώριων ή διεθνών) να συνεισφέρουν στην λεγόμενη ανασυγκρότηση, στις επιδιωκόμενες επενδύσεις, ένδειξη για την ξένη πλευρά της μη βιωσιμότητας των προτεινόμενων επενδύσεων και αφορμή να εκδηλώσουν την απροθυμία τους να προβούν στην χρηματοδότηση ορισμένων επενδύσεων. Αν και οι ξένοι διαπραγματευτές γνωρίζουν πολύ καλά ότι ουδείς επιχειρηματίας δεν συμμετέχει σε μια επένδυση εάν οι προοπτικές κέρδους δεν είναι συγκρίσιμες με άλλες εναλλακτικές επενδύσεις φαίνεται θεωρούν πως το επενδυτικό κλίμα είναι αντιστρέψιμο,

⁵⁶⁸ Υπουργείον Συντονισμού (1951:54)

⁵⁶⁹ Η συμμετοχή των ιδιωτικών επενδύσεων στα προγράμματα ήταν μικρή όπως δείχνει η χαμηλή απορροφητικότητα της δανειακής χρηματοδότησης, αλλά και η υψηλή δωρεάν βοήθεια : «... ο ιδιωτικός τομέας απορρόφησε μόνο το 19% των δανείων ανασυγκρότησης για τις επιχειρήσεις, ενώ δεν είναι τυχαίο ότι η Ελλάδα ήταν ψηλά στην λήψη δωρεάν βοήθειας, αλλά απουσίαζε από την χορήγηση των δανείων που είχαν εγκριθεί στα πλαίσια του ERP.», Στασινόπουλος (2010:238)

⁵⁷⁰ Σταθάκης (2004:281)

⁵⁷¹ Σταθάκης(2004:273, πιν. Γ17)

⁵⁷² Σταθάκης(2004: 291)

⁵⁷³ ΑΣΑ(1949:92)

«το 7ο βιομηχανικό τμήμα της ECA είναι απόλυτα βέβαιο πως το προτεινόμενο πρόγραμμα μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της σημαντικής επένδυσης ιδιωτικών κεφαλαίων, τα οποία μπορούν να συμπληρωθούν με πόρους από την ECA που θα διατεθούν στις ιδιωτικές επιχειρήσεις με τη μορφή δανείων. Το κύριο πρόβλημα, κατά συνέπεια, είναι να δημιουργηθεί ευνοϊκό, γι' αυτές τις επενδύσεις, πολιτικό και οικονομικό κλίμα»⁵⁷⁴. Η παραπάνω βεβαιότητα του στελέχους της ECA/G αποδείχθηκε αβάσιμη. Το αναπτυξιακό πρόγραμμα προσκρούει στην αδυναμία κινητοποίησης των ιδιωτικών κεφαλαίων⁵⁷⁵. Η αδυναμία διασφάλισης ιδιωτικών επενδύσεων αντανακλάται στο πρόγραμμα, στο οποίο αφήνεται ασαφές εάν τα λίγα έργα που δεν αφορούν στις υποδομές ή στις βασικές βιομηχανίες θα ήταν έργο ιδιωτικής πρωτοβουλίας ή κρατικής επένδυσης, ασάφεια η οποία δεν διέφευγε της προσοχής των ξένων χρηματοδοτών οι οποίοι αρνούνται την χρηματοδότηση της υποκατάστασης των ιδιωτών επιχειρηματιών από το κράτος, αντιρρήσεις οι οποίες είχαν και ορισμένους εγχώριους υποστηρικτές⁵⁷⁶.

Παρόμοια μέσα βιομηχανικής πολιτικής με αυτά που χρησιμοποιήθηκαν αλλού και η ύπαρξη επαρκούς χρηματοδότησης δεν φαίνεται στην περίπτωση της Ελλάδας, να επαρκούν ώστε να προκληθεί η συμμετοχή του ιδιώτη επιχειρηματία, ο οποίος στη συγκεκριμένη συγκυρία έκρινε ότι υπάρχουν ασφαλέστερες διέξοδοι για τις επενδύσεις του. Αν και τα ιδιωτικά κεφάλαια δεν εξέλειπαν, η πολιτική αβεβαιότητα που δεν ευνοούσε τις μακροπρόθεσμες επενδύσεις, η ύπαρξη διεξόδων σε πολύ αποδοτικότερες άμεσες

⁵⁷⁴ Stickeny (Director of Industry Division) to Porter (Chief of ECA/G), Memorandum, Industry Division Annual Report, September 16, 1949, (Mission to Greece, Construction Division, Box 4), αναφέρεται στο Σταθάκης(2004:283)

⁵⁷⁵ «... η Κυβέρνησις, παρ' όλα τα σχεδιαζόμενα παρεμβατικά μέτρα, είναι βέβαια ότι η ιδιωτική πρωτοβουλία θα κινηθή ταχύτερον και κατά τρόπον δραστικόν, ούτως ώστε να αποβή το κύριον κίνητρον της άνασυγκροτήσεως της χώρας. ... είναι βέβαιον ότι συν τη προόδω της ανασυγκροτήσεως, οι επιχειρηματίαι θα διαθέσουν άφ' έαυτών τα αναγκαία κεφάλαια κινήσεως και θα καλύψουν μέγα μέρος των απαιτουμένων επενδύσεων διά τον συγχρονισμόν και την επέκτασιν τής βιομηχανίας.», ΑΣΑ (1949:98)

⁵⁷⁶ [... έργα] «δυνάμεθα να εκτελεσθούν υπό των ιδιωτών είναι τα αναγόμενα εις την βιομηχανίαν και εις ξενοδοχεία κατά πρώτον λόγον» διότι «... παρ' ημίν αι κρατικαι υπηρεσίαι είναι τελείως ακατάλληλοι δια τη εκμετάλευσιν εργοστασίων και ξενοδοχείων». Δελιβάνης (1949:173-74). Τελικώς αρκετές και από αυτού του τύπου τις επενδύσεις «αναγκάστηκε» να τις αναλάβει αρχικά το κράτος: «Πέραν των έργων υποδομής τό Ελληνικόν Κράτος ανέπτυξε κατά τα τελευταία έτη επενδυτικήν δραστηριότητα και εις τομείς επενδύσεων οί οποίοι ήσαν, κατά τόν χρόνον τής εκτελέσεως τών δημοσίων επενδύσεων, ψυχολογικώς απρόσιτοι ή δυσπρόσιτοι είς τήν ελληνικήν ιδιωτικήν επιχειρηματικήν πρωτοβουλίαν (π.χ. κατασκευή τό 1952 Διυλιστηρίου πετρελαίου) ή εις τομείς είς τούς όποίους δέν είχαν αναπτυχθή επαρκώς ή Ιδιωτική επενδυτική δραστηριότης (π.χ. ανέγερσις υπό τού Κράτους ξενοδοχείων πρός ανάπτυξιν του εξωτερικού και εσωτερικού τουρισμού). Ή Αξία τών γενομένων υπό του Κράτους καί υπό δημοσίων επιχειρήσεων ακαθαρίστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, ιδίως πρός τόν σκοπόν θεμελιώσεως τής οίκονομικής αναπτύξεως τής χώρας, εκφραζομένη εις δραχμάς τού 1958, ήτο 2.720 εκατομμύρια τό 1948, 5.889 εκατομμύρια τό 1960, 9.504 εκατομμύρια τό 1965 καί 15.000 εκατομμύρια τό 1969», Κούλης (1971:8)

απόδοσης «επενδύσεις» (κερδοσκοπία) και η δυνατότητα μετακύλησης του κόστους της ανασυγκρότησης (και άρα του ρίσκου) στην ξένη βοήθεια αποτελούσαν σημαντικούς ανασταλτικούς παράγοντες. Ούτε όμως η ύπαρξη του «σχεδίου» φαίνεται να έπαιξε κάποιο ρόλο στην κινητοποίηση των ιδιωτών, αφού εξέλειπε έτσι κι αλλιώς η συντριπτική πλειοψηφία των χαρακτηριστικών που θα το καθιστούσαν ένα πραγματικό οικονομικό ενδεικτικό σχέδιο, ώστε σύμφωνα τουλάχιστον με τη θεωρία να συμπαρασύρει τη συμμετοχή των ιδιωτών (βλ. θεωρίες ενδεικτικού σχεδιασμού στην προηγούμενη ενότητα της παρούσας εργασίας), όπως τα παρακάτω :

- Έλλειψη σύνδεσης με τους μακροοικονομικούς στόχους και τις προβλέψεις και της γενετικής σχέσης τους με τις επιδιωκόμενες επενδύσεις.
- Έλλειψη μόνιμου μηχανισμού Οικονομικού σχεδιασμού καθώς και του τεχνικού μηχανισμού υποστήριξης του, παράγοντες απόδειξης της στιβαρότητας και ρεαλιστικότητας του σχεδίου. Η έλλειψη σταθερού μηχανισμού σχεδιασμού δεν πρόκειται στην ουσία να λυθεί ποτέ αν και ορισμένα βήματα έγιναν αργότερα με την ίδρυση του ΚΕΠΕ και άλλων οργανισμών.
- Έλλειψη μέσων διαβούλευσης κι εφαρμογής του προγράμματος
- Ανυπαρξία συνοχής. Το σχέδιο αποτελείτο από ανεξάρτητες οικονομοτεχνικές μελέτες προϊόν μελετητικών γραφείων σαν να επρόκειτο για έργα πολιτικού μηχανικού, χωρίς την απαραίτητη μελέτη συνεκτικότητας των διακλαδικών διασυνδέσεων⁵⁷⁷ και την επίπτωση κάθε έργου στην υπόλοιπη οικονομία. Η έλλειψη συνεκτικότητας αφορά επίσης και τη διασύνδεση προσφοράς και ζήτησης. Προφανώς το πρόγραμμα ως κατάλογος έργων κάλυπτε την πλευρά της προσφοράς. Η διασφάλιση όμως της ζήτησης απουσίαζε, ώστε να μην μπορεί να αξιολογηθεί η βιωσιμότητα των επενδύσεων⁵⁷⁸.

⁵⁷⁷ Για τις διακλαδικές σχέσεις παρατίθεται κάποιος πίνακας της Αμερικάνικης Αποστολής στο Σταθάκης(2004:280). Ουσιαστικά, πρόκειται για καταγραφή μόνον σχετιζόμενων βιομηχανιών και όχι εμπειριστατωμένη μελέτη διακλαδικών σχέσεων.

⁵⁷⁸ Αυτό αποτέλεσε αφορμή απόρριψης των επενδύσεων από τους ξένους χρηματοδότες ως αντιοικονομικές. Π.χ. η μονάδα σιδήρου-χάλυβα, κρίθηκε, από σχετική έκθεση της ECA/G,152 ως αντιοικονομική καθώς η παραγωγική της δυναμικότητα (170 χιλιάδες τόνοι) υπερέβαινε την εγχώρια ζήτηση (110 χιλιάδες τόνοι), Σταθάκης (2004:304). Προφανώς το πλεόνασμα της παραγωγής έπρεπε να διοχετευτεί σε εξαγωγές. Πέρα του αμφιβόλου της βιωσιμότητας των έργων, η υλοποίηση ορισμένων από αυτά προσέκρουε στον επίσης ισχύοντα διεθνή οικονομικό καταμερισμό και στα συμφέροντα άλλων χωρών που ανταγωνίζονταν για χρηματοδοτήσεις στο μεταπολεμικό τοπίο. Αυτό ακριβώς υποδεικνύει η έκθεση ειδικού που απέστειλε η ECA/W για την αξιολόγηση της εν λόγω επένδυσης : «η παραγωγική δυναμικότητα της βιομηχανίας αυτής στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ ήταν υπερεπαρκής για να καλύψει και τις ανάγκες χωρών όπως η Ελλάδα», Σταθάκης (2004:304). Έξαλλου αυτό υποδεικνύει και ο ρόλος του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας, ως συντονιστή του μηχανισμού που είχε δημιουργηθεί για τον καταμερισμό της βοήθειας μεταξύ των χωρών-αποδεκτών της βοήθειας. Όλα τα προγράμματα από κάθε χώρα υποβάλλονται στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ) και αξιολογούνται κεντρικά από «την

Κριτική έχει επίσης υποστεί το πρόγραμμα για την έλλειψη τεχνικής επάρκειας των οικονομικοτεχνικών μελετών⁵⁷⁹.

Ως προς το περιεχόμενο των επενδύσεων, αυτό κινείται στα χνάρια των προηγούμενων μελετών: Ενέργεια (υδροηλεκτρικά-θερμοηλεκτρικά εργοστάσια) - αξιοποίηση ανεκμετάλλευστων πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας (ορυκτός και υδάτινος πλούτος) – ορισμένες συνέργειες βιομηχανίας-γεωργίας. Ορισμένα στοιχεία της στρατηγικής που επανέρχονται σε όλα τα μετέπειτα προγράμματα κάνουν την εμφάνισή τους κι εδώ, όπως η αύξηση της παραγωγικότητας της αγροτικής οικονομίας για την τροφοδότηση της εκβιομηχάνισης αλλά και η νύξη της αναγκαιότητας ανάπτυξης του τουρισμού. Πέραν αυτού, η ανάπτυξη της βιομηχανίας ή έστω η διασύνδεση της βασικής βιομηχανίας και των υποδομών με τη μεταποιητική βιομηχανία, βρίσκεται εκτός του πεδίου αναφοράς του προγράμματος.

Ήδη όμως με το πρόγραμμα αυτό, που χαρακτηρίζεται από έναν ρεαλισμό στην περιγραφή της κατάστασης και επίγνωση του δυσμενούς της χαρακτήρα, όχι μόνο στο οικονομικό αλλά και στο οργανωτικό-διοικητικό πεδίο, αρχίζει να διαφαίνεται η λογική μιας στρατηγικής της εκβιομηχάνισης και μια ορθολογική αντιμετώπιση της αναγκαιότητάς της που σε αδρές γραμμές είναι η παρακάτω:

- Η Ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από ανεπαρκή γεωργική παραγωγή λόγω εγγενούς περιορισμένης διαθεσιμότητας των παραγωγικών πόρων (χαμηλή παραγωγικότητα γης, αλλά και χαμηλή μηχανοποίηση)
- Ο υπερπληθυσμός δεν μπορεί να καλυφθεί από την αύξηση και μόνο της παραγωγικότητας της γης
- Η απορρόφηση του πλεονάζοντος αγροτικού πληθυσμού μπορεί να γίνει με ανάπτυξη της βιομηχανίας

Κεντρικήν Διοίκησιν Οικονομικής Συνεργασίας της Washington (ΔΟΣ) πρὸς τελικὴν ἐγκρίσιν. Κατὰ τὸν Ενεργούμενον ἑλεγχον ἡ ΔΟΣ προσπαθεῖ **νά ἀποφευχθῇ ἡ ἀντιοικονομικὴ ἀνάπτυξις ἀνταγωνιζομένων μονάδων ἐντὸς τοῦ ὅλου χώρου των συνεργαζομένων Χωρῶν καὶ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ προώθησις των δυνατοτήτων παραγωγῆς με χαμηλὸν κόστος εἰδῶν χρησιμοποιούμενων Ἐπιτοπίως, Ἐνδοευρωπαϊκῶς, ἢ πρὸς Ἐξαγωγὴν**, Αγαπητίδης (1951:68) (ἐμφαση δική μας): Με ἄλλα λόγια δὲν ἐπρόκειτο νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ κονδύλια γιὰ τὴν ἀνατροπὴν των υφιστάμενων ἢ ἐπιδιωκόμενων ἰσορροπιῶν οἱ ὁποῖες καθορίζονται βάσει τῆς σχετικῆς δυνάμεως κάθε διαγκωνιζόμενης γιὰ βοήθεια χώρας.

⁵⁷⁹ Ὅπως σημείωνε με πολὺ χαρακτηριστικὸ τρόπο ὁ Ξ. Ζολώτας (Ζολώτας, Νομισματικὸ πρόβλημα καὶ ἐλληνικὴ οικονομία, Αθήναι: Παπαζήσης, 1950, σελ. 131), «δὲν οὐδεμίαν νέαν βιομηχανίαν ὑπῆρχε πλήρης λεπτομερὲς μελέτη κατὰ τὴν 9ῃ Μαρτίου 1950», ἀναφέρεται στο Σταθάκης(2004:288)

- Τα παραπάνω συνοψίζονται στην ανάγκη αναδιάρθρωσης «της οικονομίας προς μερικήν μόνον – αντί ολοκληρωτικής – εξάρτησίν της εκ της Γεωργίας»⁵⁸⁰

Ήδη δηλαδή στο δίλλημα γεωργία ή εκβιομηχάνιση δίδεται έστω και δειλά η απάντηση υπέρ της εκβιομηχάνισης. Το δίλημμα αυτό θα επανέρχεται έως ότου επιλυθεί – τουλάχιστον στη θεωρία - την δεκαετία του 1950.

Το «Προσωρινόν Μακροπρόθεσμον Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως» δεν έγινε αποδεκτό από τους ξένους χρηματοδότες και δεν εφαρμόστηκε – τουλάχιστον στην ολότητά του. Άλλωστε η έννοια «εκτέλεση του προγράμματος» στερείται νοήματος, εφόσον όπως έχουμε διαπιστώσει το πρόγραμμα στερείτο συνεκτικότητας, όντας κατάλογος έργων, ώστε τα έργα μπορούσαν να εκτελεστούν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, όπως κι έγινε. Προχώρησαν έργα στον τομέα του εξηλεκτρισμού, με την ίδρυση της ΔΕΗ το καλοκαίρι του 1950, την εκτέλεση ενεργειακών έργων στον Βόδα, το Λάδωνα, τον Λούρο, το Αλιβέρι και αλλού, έγινε η πρόοδος στην αποκατάσταση των οδικών δικτύων⁵⁸¹. Πέραν των έργων και ασχέτως εάν η διαθέσιμη χρηματοδότηση δεν διοχετεύτηκε εξ ολοκλήρου στους ρητά εκπεφρασμένους σκοπούς του προγράμματος - η βασική επιδίωξη της παροχής της ξένης βοήθειας και ο βασικός σιωπηρός στόχος που ήταν η σταθεροποίηση αλλά κυρίως η επισφράγιση της θέσης της χώρας στο Δυτικό στρατόπεδο, επιτεύχθηκε.

3.6.3 Ορισμένες προσπάθειες εκπόνησης Οικονομικών προγραμμάτων τη δεκαετία 1950

Οι προσπάθειες συγκρότησης και υλοποίησης ενός ολοκληρωμένου οικονομικού Προγράμματος συνεχίστηκαν για την επόμενη περίπου δεκαετία – τη δεύτερη περίοδο των προσπαθειών εκπόνησης οικονομικών προγραμμάτων. Η διαδικασία συγκρότησης τους ακολούθησε το ίδιο μοτίβο με αυτό των προηγούμενων. Διαφαίνονται δυνατότητες χρηματοδότησης, με την αξιοποίηση αδιάθετων υπολοίπων της βοήθειας προηγούμενων ετών αλλά και υποσχέσεων για περεταίρω χρηματοδότηση, παρά το ότι οι σχετικές συνομιλίες λαμβάνουν χώρα σε «μίαν εποχήν ριζικής αναμορφώσεως της Αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, με τάσιν ραγδαίας μειώσεως και εξαφανίσεως της οικονομικής βοήθειας»⁵⁸². Έτσι συντάσσεται το πρόγραμμα για το 1952-1956 από το υπουργείο συντονισμού που υποβλήθηκε στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας⁵⁸³. Οι δύσκολες συνομιλίες, οι δυσχέρειες στη διασφάλιση της χρηματοδότησης και οι κριτικές που

⁵⁸⁰ ΑΣΑ (1949:22)

⁵⁸¹ Χατζηβασιλείου (2010:247)

⁵⁸² ΑΙΠ(Α6Σ1Υ1Φ1Τ4/1-45:33)

⁵⁸³ « ... για να ικανοποιηθεί σχετικό αίτημα του ΝΑΤΟ», ΤΕ(1978:404)

δέχονται οι προτάσεις του προγράμματος οδηγούν σε αναθεωρήσεις και διευκρινήσεις μέσω διαφόρων υπομνημάτων, ενώ ένα δεύτερο ελαφρά αναθεώρηση του προηγούμενου συντάσσεται για την περίοδο 1953-1956 το οποίο υποβάλλεται στην Διεθνή Τράπεζα για την Ανασυγκρότηση και Ανάπτυξη (IBRD)⁵⁸⁴. Κατά το Δρακάτος(1997:31) ούτε το πρόγραμμα του 1952-1956 δεν κατέστη δυνατόν να εφαρμοστεί – υπονοώντας ίσως ότι δεν επέτυχε τον σκοπό της άντλησης της απαιτούμενης βοήθειας - ενώ το πρόγραμμα της τριετίας 1953-1956 ήταν πιο ρεαλιστικό. Η στόχευση στην εξωτερική χρηματοδότηση διαπνέει και τα προγράμματα αυτά, με έμφαση στην αδυναμία χρηματοδότησής τους από εσωτερικές πηγές – η ανάγκη αυξημένων στρατιωτικών δαπανών παραμένει ως ένα από τα βασικά επιχειρήματα⁵⁸⁵. Παρ' όλ' αυτά το πρόγραμμα του 1953 δεν στερείται μιας κάποιας εσωτερικής λογικής, αν κρίνουμε από το υποβληθέν Υπόμνημα⁵⁸⁶, γεγονός που αποτελεί πρόοδο σε σχέση με τα προηγούμενα - αν και εξακολουθεί να απουσιάζει η ποσοτική υποστήριξη μέσω στατιστικών δεδομένων και αναλυτικών τεχνικών. Η υποστήριξη των προτεινόμενων επενδύσεων του προγράμματος στηρίζεται στην παρακάτω λογική:

- Η παραγωγική διάρθρωση της χώρας (δυσανάλογη συμμετοχή της γεωργίας στην συνολική απασχόληση και στο εθνικό εισόδημα), δεν επιτρέπει την απαιτούμενη χρηματοδότηση της ανάπτυξης, λόγω της χαμηλής παραγωγικότητας και εν τέλει του μη επαρκούς εισοδήματος που αντιστοιχεί στη διάρθρωση αυτή (μικρή παραγωγικότητα της γεωργίας και κατ' αντιστοιχία μικρή βιομηχανική παραγωγή)
- Απαιτείται αύξηση της παραγωγικότητας της γεωργίας και ταυτόχρονα εκτατική ανάπτυξη της, ώστε να προκύψει το απαιτούμενο εισόδημα από τη διεύρυνση της αγροτικής παραγωγής. Η αύξηση της παραγωγικότητας της γεωργίας πρέπει να είναι τέτοια ώστε να απελευθερωθεί εργατικό δυναμικό που θα χρησιμοποιηθεί σε άλλους τομείς
- Απαιτείται παράλληλη ανάπτυξη της βιομηχανίας ώστε να απορροφήσει το δυναμικό που απελευθερώνεται από την γεωργία (αλλά και τον υφιστάμενο «υπερπληθυσμό» στον αγροτικό τομέα) και ταυτόχρονα να καλύψει τη ζήτηση που θα προέλθει από την αύξηση του αγροτικού εισοδήματος
- Η ανάπτυξη της γεωργίας απαιτεί εγγειοβελτιωτικά έργα (εκτατική ανάπτυξη), αρδευτικά και μηχανολογικά έργα για την αύξηση της παραγωγικότητας (καμία νύξη

⁵⁸⁴ Panas (1971:19)

⁵⁸⁵ «... υπό την προϋπόθεσιν ότι μέρος των ηυξημένων αμυντικών μας δαπανών θα εξακολουθήσει καλυπτόμενον υπό της Αμερικάνικης Βοηθείας ...», ΑΙΠ(Α6Σ1Υ1Φ1Τ4/1-45:29)

⁵⁸⁶ ΑΙΠ(Α6Σ1Υ1Φ1Τ4/1-45:33)

για συγκέντρωση της γης-αν και ίσως υπονοείται με την ανάδειξη της ανάγκης αύξησης της παραγωγικότητας της γης)

- Γεωργία και βιομηχανία απαιτούν την ανάπτυξη των ενεργειακών υποδομών
- Η ανάπτυξη των βιομηχανιών μπορεί να γίνει στη βάση ανάπτυξης συνεργειών: Λιγνίτης – Ηλεκτρική Ενέργεια – Αλουμίνα – Διυλιστήρια - Μεταλλεύματα, Γεωργία - Λιπάσματα.

Η παραπάνω ποιοτικά έστω συνεκτική λογική⁵⁸⁷ αντανακλά τη διαμάχη για την αναπτυξιακή στρατηγική, που αν και γέρνει υπέρ της εκβιομηχάνισης, διατηρεί ορισμένα στοιχεία της πρότασης Βαρβαρέσου⁵⁸⁸, ένδειξη τήρησης και πολιτικών ισορροπιών (είναι χαρακτηριστικό ότι δεν προκρίνονται δραστικές μέθοδοι συγκέντρωσης της γης). Παρά την συνεχή επίκληση της ανάγκης κινητοποίησης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας οι κρατικές επενδύσεις εξακολουθούν να κρατάνε τη μερίδα του λέοντος και περιγράφονται σχετικά αναλυτικά, αντιθέτως η ιδιωτική πρωτοβουλία παραμένει κομπάρσος μη βρίσκοντας τη θέση της και σε αυτό το πρόγραμμα. Το κράτος, εντούτοις πέρα από την ευθύνη υλοποίησης μιας σειράς επενδύσεων και τη διαμόρφωση της στρατηγικής αλλά και το ρόλο του στην αναζήτηση χρηματοδότησης, παίρνει επίσης πρωτοβουλίες για τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών και κινήτρων με την κατάλληλη διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου⁵⁸⁹, που ενθαρρύνουν τη συμμετοχή του ξένου και του εγχώριου ιδιωτικού κεφαλαίου. Το κράτος δημιουργεί τις υποδομές (ενέργεια, συγκοινωνία, εγγειοβελτιωτικά έργα), αλλά και επενδύει σε βασικές βιομηχανίες (λιγνίτης, λιπάσματα, διυλιστήρια) προσπαθώντας να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες κινητοποίησης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Λειτουργεί ως

⁵⁸⁷ Τα βουλευσιαρχικά στοιχεία αυτής της λογικής έρχονται σε αντίφαση με τη φύση της οικονομίας στην οποία το πρόγραμμα αναφέρεται, εφόσον έχουμε να κάνουμε με οικονομία στην οποία η αγορά δρα «ελεύθερα», και στον καθορισμό της «αιτιότητας» υπεισέρχονται οι «δυνάμεις» της αγοράς. Αυτή βέβαια είναι αδυναμία όλων των αναπτυξιακών μοντέλων και προγραμμάτων Δυτικού τύπου και γι' αυτό η κρατική παρέμβαση θεωρείται συστατικό στοιχείο της λειτουργίας τους. Έτσι η απελευθέρωση πλεονάζοντος δυναμικού από τη γεωργία δεν σημαίνει αυτόματη διοχέτευση του δυναμικού αυτού στη βιομηχανία εφόσον δεν αναπτυχθούν οι αναγκαίοι όροι κερδοφορίας που θα επιτρέψουν ταυτόχρονα τη βιομηχανία να αναπτυχθεί. «Υπερπληθυσμός» άλλωστε υπάρχει ήδη στην Γεωργία χωρίς να μπορεί να απορροφηθεί από άλλους κλάδους της οικονομίας. Οι δύο παράλληλες δράσεις τόσο στη γεωργία όσο και στη βιομηχανία υπονοείται ότι θα διενεργηθούν με τη βοήθεια της κρατικής παρέμβασης.

⁵⁸⁸ «Ο Βαρβαρέσος φαίνεται να πιστεύει ότι με τα εγγειοβελτιωτικά έργα, την άρδευση και την πρόοδο στις καλλιεργητικές μεθόδους μπορεί να λυθεί ικανοποιητικά το πρόβλημα, χωρίς να είναι αναγκαία μια μαζική αγροτική έξοδος», Μαραβέγιας (1992: 38)

⁵⁸⁹ Π.χ. επιχειρείται να εμπλακεί η ιδιωτική πρωτοβουλία στη μεταλλευτική μεταποιητική βιομηχανία, με την ενίσχυση «των ιδιωτικών επιχειρήσεων υπό την μορφήν μακράς διάρκειας κρατικών δανείων», ΑΙΠ(Α6Σ1Υ1Φ1Τ4/1-45:5). «Η λειτουργία του παρεμβατικού κράτους ενισχύθηκε με την ίδρυση του Οργανισμού Χρηματοδότησης Οικονομικής Αναπτύξεως (ΟΧΟΑ) έστω και αν αυτός δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα», Χατζηβασιλείου (2010: 276). Για το διαμορφούμενο σύστημα των οικονομικών κινήτρων της περιόδου γίνεται αναλυτική αναφορά στο ΤΕ(1978:534-544)

διαμεσολαβητής-πράκτορας μεταξύ των ξένων χρηματοδοτών και των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Προσπαθεί να προσελκύσει τους ιδιώτες επιχειρηματίες όπου είναι δυνατόν (προσφέροντας δάνεια, χρηματοδότηση, γενικότερα μείωση του ρίσκου) και όπου αυτές οι πρωτοβουλίες αποτυγχάνουν – όταν ο ιδιώτης κρίνει ότι η διασφάλιση της κερδοφορίας δεν είναι επαρκής - αναλαμβάνει τις επενδύσεις το ίδιο. Η ανακυκλούμενη ένταξη γνωστών έργων συνεχίζεται, προφανώς διότι αρκετά από αυτά δεν έχουν βρει ακόμα τις αναγκαίες χρηματοδοτήσεις. Έτσι συναντάμε πάλι έργα που αναζητούν χρηματοδότηση όπως τα διυλιστήρια, τα υδροηλεκτρικά και θερμοηλεκτρικά εργοστάσια, οι βιομηχανίες λιπασμάτων, τα έργα ανάπτυξης της γεωργίας. Η συνοχή επιζητείται με την αναζήτηση συνεργειών μεταξύ των έργων π.χ. μεταξύ του εργοστασίου αλουμίνας και της βιομηχανίας εκμετάλλευσης του λιγνίτη, αλλά και ευρύτερων κλάδων, όπως μεταξύ της μεταποιητικής βιομηχανίας (βιομηχανία λιπασμάτων) και της γεωργίας, αλλά και με την επίκληση της διάχυσης των θετικών συνεπειών (spill over effects), όπως η θετική επίδραση της δημιουργίας μεγάλων βιομηχανιών στην παράπλευρη ανάπτυξη μικρότερων μεταποιητικών βιομηχανιών⁵⁹⁰. Άλλοι τομείς όπως ο τουρισμός δεν βρήκαν ακόμα σημαντική θέση στο πρόγραμμα.

Πάντως η εκπόνηση των προγραμμάτων της δεκαετίας αυτής σηματοδοτεί – όπως φαίνεται από τις διαθέσιμες πηγές - μια πιο συγκροτημένη προσπάθεια για έναν πιο μακροπρόθεσμο σχεδιασμό με το συντονισμό διαφόρων υπηρεσιών τόσο μέσα όσο κι έξω από το υπουργείο συντονισμού με μια μεγαλύτερη προσπάθεια οργάνωσης και αξιοποίησης των στατιστικών και των εθνικών λογαριασμών⁵⁹¹. Στο πρόγραμμα του 1953 (μια από τις συνεχείς αναθεωρήσεις του ίδιου επανακατιθέμενου προγράμματος) αξιοποιήθηκε η προσπάτως συσταθείσα υπηρεσία Εθνικών Λογαριασμών και όπως φαίνεται έγινε χρήση στατιστικών στοιχείων μέσω της υπηρεσίας αυτής για την εκπόνηση των μελετών κόστους οφέλους για κάθε ένα από τα προτεινόμενα έργα. Σύμφωνα με το Panas(1971), αποτελεί το πρώτο σχέδιο στο οποίο επιδιώχθηκε να υπάρξει κάποιου τύπου συνοχή και αυτό έγινε δυνατόν λόγω της ύπαρξης στοιχείων από την νεοσυσταθείσα υπηρεσία Εθνικών Λογαριασμών. Εφαρμόστηκε για πρώτη φορά έλεγχος συνοχής σε νομισματικές μονάδες, αφού με τη βοήθεια της υπηρεσίας Εθνικών Λογαριασμών μπόρεσε να γίνει η μετατροπή ανά κλάδο από τις φυσικές στις νομισματικές μονάδες. Από την περιγραφή του Πάνα⁵⁹² διαφαίνεται πράγματι η

⁵⁹⁰ «... η επεξεργασία εγχωρίων μεταλευτικών προϊόντων θα οδηγήσει εις μεταγενέστερον στάδιον εις την ίδρυσιν και ανάπτυξιν βιομηχανικών επιχειρήσεων επεξεργασίας των παραχρησόμενων βασικών υλών», ΑΙΠ(Α6Σ1Υ1Φ1Τ4/1-45:5).

⁵⁹¹ Panas (1971)

⁵⁹² Panas (1971:16-25)

στοιχειώδης προσπάθεια ελέγχου των διακλαδικών συσχετίσεων και επαλήθευσης των διακλαδικών αναλογιών ώστε να επιτευχθεί κάποιου είδους συνοχή – η οποία προφανώς εξέλειπε ακόμα και σε αυτό το στοιχειώδες επίπεδο από τα προηγούμενα προγράμματα. Τα προτεινόμενα έργα (σύνολο 18) αξιολογήθηκαν με βάση 3 δείκτες⁵⁹³:

1. Την άμεση Συνεισφορά τους στο ΑΕΠ, ποια δηλ. θα ήταν η συμβολή στο συνολικό εισόδημα του κάθε έργου αφού αφαιρεθούν τα κόστη τόσο κατασκευής (δανεισμός, συναλλάγμα) π.χ. επιπλέον σοδειά από τα εγγειοβελτιωτικά έργα ή επιπλέον εισόδημα από τις εξαγωγές π.χ. του λιγνίτη. Περιορισμένη έως ανύπαρκτη ήταν η δυνατότητα υπολογισμού των δευτερογενών επιδράσεων λόγω έλλειψης στοιχείων και πινάκων εισροών-εκροών
2. Την επίδραση των έργων στο ισοζύγιο πληρωμών, εδώ υπολογίστηκε η καθαρή θέση με σύγκριση μεταξύ της εξαγωγής συναλλάγματος που απαιτεί η κατασκευή του έργου π.χ. για πληρωμή τόκων και της εκτίμησης των προκύπτοντων εξαγωγών ή της υποκατάστασης των εισαγωγών
3. Την συμβολή των έργων στη δημιουργία απασχόλησης

Παρά τα κάποια βήματα και τις περιορισμένες προσπάθειες για ένα πιο συγκροτημένο πρόγραμμα η απουσία ολιστικής λογικής λόγω και της έλλειψης επαρκών διοικητικών και στατιστικών υποδομών εξακολουθεί να υφίσταται με συνέπεια ο οικονομικός σχεδιασμός να εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται ως ένα σύνολο κατασκευαστικών έργων το οποίο παραμένει στην πλευρά της προσφοράς ενώ το όφελος από τα επιδιωκόμενα έργα παραμένει στην πλευρά της αβέβαιης πρόβλεψης. Έτσι π.χ. το κράτος χρηματοδοτεί την ανάπτυξη της γεωργίας και την κατασκευή εργοστασίων επεξεργασίας γεωργικών προϊόντων, χωρίς να διασφαλίζεται η διάθεση της προκύπτουσας παραγωγής. Το βασικό πρόβλημα και των προγραμμάτων αυτών, ο βολонταρισμός, παραμένει, παρά τις επικρίσεις ότι αυτό χαρακτήριζε μόνο τα προηγούμενα προγράμματα⁵⁹⁴.

⁵⁹³ Panas (1971:23)

⁵⁹⁴ Ο ίδιος ο Πάνας αναφέρει ότι τα προηγούμενα βιομηχανικά έργα που «περιέχοντο σε σχεδόν όλα τα προηγούμενα μεταπολεμικά μακροπρόθεσμα αναπτυξιακά σχέδια ή ανασυγκρότησης, είχαν επιλεγεί λίγο πολύ τυχαία χωρίς να συγκρίνεται ένας αρκετά μεγάλος αριθμός πιθανών εναλλακτικών για την εγκαθίδρυση βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα», Panas(1971:25), του διαφεύγει όμως ότι και την περίοδο της δικής του συμμετοχής τα προγράμματα έστω και σε ελαφρώς μικρότερο βαθμό, χαρακτηρίζονται από την ίδια αδυναμία.

3.6.4 Το Πενταετές Πρόγραμμα 1960-64 – η έναρξη της τρίτης περιόδου Προγραμματισμού

Έως το τέλος της δεκαετίας του 1950 τα επιχειρούμενα προγράμματα ανασυγκρότησης παρά την προσπάθεια συγκρότησης τους στη βάση μιας εσωτερικής λογικής, αυτή δεν μπόρεσε να πάρει ποσοτικά χαρακτηριστικά και συνολικά έλλειπε από αυτά η απαιτούμενη συνοχή - εξακολουθούσαν να αποτελούν συλλογές επιμέρους έργων. Συγκεκριμένα τα προγράμματα αυτά είχαν τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Επρόκειτο για μια συνεχή αναθεώρηση μίας λίστας έργων που αναπροσαρμοζόταν αναλόγως των χρηματοδοτικών δυνατοτήτων, ευκαιριών ή περιορισμών. Αποτελούσαν εργαλεία άντλησης κεφαλαίων από τους εξωτερικούς χρηματοδότες στους οποίους και κυρίως απευθύνονταν
- Έλλειψη συνοχής, σε οριζόντιο ή κατακόρυφο επίπεδο. Έλλειπε δηλ. ο έλεγχος των διακλαδικών αναλογιών, η ανταπόκριση της προσφοράς με τη ζήτηση, η σύνδεση του μικροοικονομικού με το μακροοικονομικό επίπεδο, αλλά και η σύνδεση του βραχυπρόθεσμου με τον μακροπρόθεσμο ορίζοντα.
- Έλλειψη ενός μόνιμου μηχανισμού συγκρότησης και παρακολούθησης του σχεδίου. Ο συγκυριακός χαρακτήρας του μηχανισμού σχεδιασμού υπαγορευόταν από το χαρακτήρα των σχεδίων αυτών ως εργαλεία άντλησης χρηματοδότησης που απαιτούσε την έγκαιρη κατάθεση στους χρηματοδοτικούς οργανισμούς.
- Αυτονόμηση από την τρέχουσα οικονομική πολιτική η οποία την εποχή αυτή ήταν επικεντρωμένη στην επίτευξη οικονομικής σταθερότητας, την εξισορρόπηση του εμπορικού ισοζυγίου, του κρατικού προϋπολογισμού, τη νομισματική σταθεροποίηση - χαλιναγώγηση του πληθωρισμού⁵⁹⁵. Η διάσταση αυτή δεν αποτελεί - πρέπει να σημειώσουμε – ιδιαιτερότητα του ελληνικού σχεδιασμού, είναι κοινό χαρακτηριστικό αν και όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό, όλων των Δυτικών οικονομικών σχεδιασμών.
- Έλλειψη κάποιου εσωτερικού μηχανισμού χρηματοδότησης των επενδύσεων συνδεδεμένου με το σχέδιο. Αδυναμία ρεαλιστικής σύνδεσης με τις πηγές χρηματοδότησης κυρίως εσωτερικές λόγω αδυναμίας αποτελεσματικής χρησιμοποίησης των βασικών εργαλείων χρηματοδότησης που διαθέτει η

⁵⁹⁵ «Το 1957 μπορεί να θεωρηθεί έτος καμπίς για την ιστορία του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, όχι μόνο εξαιτίας της ανόδου των επιτοκίων καταθέσεων, η οποία διευκόλυνε την εισροή αποταμιεύσεων στο τραπεζικό σύστημα, αλλά και γιατί αλλάζει ολόκληρος ο τρόπος αντιμετώπισης των τραπεζών από το κράτος. Μέχρι τότε οι κρατικές πολιτικές αποσκοπούσαν κατά κύριο λόγο στη συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων», Κωστής (2019:386)

καπιταλιστική οικονομία δηλ. ένα κατάλληλο σύστημα δανειοδότησης μέσω του μηχανισμού των τραπεζών ή άλλων εργαλείων προώθησης της βιομηχανικής πολιτικής.

- Έλλειψη κάποιου μηχανισμού διαβούλευσης δημόσιου τουλάχιστον χαρακτήρα που να νομιμοποιεί την αποδοχή του σχεδίου από τους διάφορους παραγωγικούς φορείς, κατ' αντιστοιχία με τις επιτροπές εκσυγχρονισμού του Γαλλικού σχεδιασμού.
- Αδυναμία συγκρότησης υποστηρικτικών μηχανισμών κατά αντιστοιχία των τεχνικών επιτροπών του Γαλλικού σχεδιασμού
- Έλλειψη θεσμικής κατοχύρωσης του σχεδιασμού ή κάποιου μηχανισμού έγκρισης του σχεδίου μέσω των νομοθετικών οργάνων του κράτους (π.χ. κοινοβουλίου)

Ωστόσο, η δεκαετία του 1950 αποτέλεσε δεκαετία νομισματικής σταθεροποίησης και οικονομικής ανάπτυξης. Μια σειρά από έργα, προϊόντα της κρατικής παρέμβασης⁵⁹⁶, που περιέχονταν στα κατά καιρούς προγράμματα και συμπεριλαμβάνονται και σε αυτά της παρούσας δεκαετίας, στάθηκε δυνατόν να προκηρυχθούν, θεμελιωθούν ή υλοποιηθούν την ίδια αυτή δεκαετία. Έργα ενεργειακά και εγγειοβελτιωτικά π.χ. τα φράγματα Αξιού, Αχελώου, Νέστου, Πηνειού, Ηλείας, το έργο στο Μέγδοβα (Ταυρωπός) – ενεργειακό αλλά και αρδευτικό – έργο που δημοπρατήθηκε το 1953 και υλοποιήθηκε μεταξύ 1955-1959⁵⁹⁷. Χάρη στα εγγειοβελτιωτικά έργα εξασφαλίστηκε μέσα στο 1958 η άρδευση 3.650.000 στρεμμάτων έναντι 1.677.000 το 1953, ενώ χάρη στα υδροηλεκτρικά έργα Άγρα, Λάδωνος και Λούρου και στα θερμοηλεκτρικά Αλιβερίου και Πτολεμαΐδος και λόγω της ενοποίησης του ηλεκτρικού δικτύου της ηπειρωτικής Ελλάδας εκτός της Ηπείρου, ο δείκτης της παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος ανήλθε στα 615 τον Ιούλιο του 1959 (1939 = 100)⁵⁹⁸. Επιπλέον υλοποιήθηκαν πολλά δημόσια έργα, σχετιζόμενα με το υπουργείο δημόσιων έργων (έργα οδοποιίας, λιμενικά, εξωραϊστικά, αποχετευτικά κ.α.)⁵⁹⁹. Όλες αυτές οι κατά κύριο λόγο κρατικές επενδύσεις πραγματοποιήθηκαν χωρίς την ομπρέλα ενός ολιστικού, στιβαρού και συνεκτικού οικονομικού σχεδίου.

⁵⁹⁶ «Το 1959 το 34% του συνόλου των παγίων κεφαλαίων των βιομηχανικών επιχειρήσεων ανήκε στο κράτος», Καζάκος (2003:182)

⁵⁹⁷ Καθημερινή, 20.12.1955 και

https://www.ypethe.gr/sites/default/files/basicpagefiles/3_1_4_perigrafi_yie_tayropoy.pdf, πρόσβαση 25/4/20121.

⁵⁹⁸ Δελιβάνης (1960: 60)

⁵⁹⁹ Του υπουργείου αυτού κατά μεγάλο χρονικό διάστημα ηγείτο ο Κ. Καραμανλής με τον οποίο και συνδέθηκαν αποτελώντας εφελτήριο στην μετάβασή του στην πρωθυπουργία, Χατζηβασιλείου(2010:322)

Πέρα από τα έργα υποδομής, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 ιδρύονται μια σειρά άλλες βιομηχανίες. Πραγματοποιήθηκε η έναρξη λειτουργίας του εργοστασίου Λάρυμνας εμπλουτισμού νικελιούχου σιδηρομεταλλεύματος, εξαγγέλθηκε και ανατέθηκε η κατασκευή εργοστασίου αζωτούχων λιπασμάτων⁶⁰⁰, ιδρύθηκε η Ελληνική βιομηχανία ζάχαρης το 1960, αλλά και πάρθηκαν πρωτοβουλίες από το κράτος ακόμα και στον τριτογενή τομέα (π.χ. στον τουρισμό με την έναρξη της κατασκευής των ξενοδοχείων «Ξενία» το 1958). Το διυλιστήριο στη Ελευσίνα/Ασπρόπυργο, που θεμελιώνεται το 1956⁶⁰¹, η βιομηχανία αλουμινίου, όπου η σύμβαση παραχώρησης μετά από διεργασίες με διάφορους ενδιαφερόμενους (με την Καναδική Εταιρία Αλουμινίου⁶⁰²) παραχωρείται τελικά αργότερα στην Pechiney⁶⁰³. Έτσι προς το τέλος της δεκαετίας του 1950 συσσωρεύτηκε μια κρίσιμη μάζα, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών, τεχνικών, χρηματοδοτικών προϋποθέσεων (σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στην παγκόσμια και ευρωπαϊκή οικονομία) ώστε να μπορέσει να δρομολογηθεί η υλοποίηση μιας σειράς επιπλέον έργων, να ενταχθούν αυτά που δεν είχαν περατωθεί αλλά και να προωθηθούν νέα έργα με την ίδρυση νέων βιομηχανιών. Τα έργα αυτά υποστηρίζεται πολλές φορές ότι υλοποιήθηκαν τελικά λόγω της ύπαρξης ενός συμπαγούς σχεδίου. Πρόκειται για έργα που κυοφορούνται εδώ και καιρό – ορισμένα είχαν ήδη αρχίσει, άλλα, αν και είχαν ήδη εμφανιστεί στα προηγούμενα προγράμματα δεν στάθηκε ακόμα δυνατόν να καρποφορήσουν και ήταν αντικείμενο διαβουλεύσεων, συγκρούσεων διαπραγματεύσεων και αναζήτησης χρηματοδότησης. Εντάχθηκαν τελικά πράγματι σε ένα νέο πενταετές, όμως το πενταετές δεν υπήρξε η «αιτία» τους. Εκ του αποτελέσματος φαίνεται ότι επρόκειτο για ώριμα έργα που τροφοδοτήσαν την οικονομική ανάπτυξη με τη διάχυση των ωφελειών σε ολόκληρη την οικονομία. Όμως η επιλογή των έργων αποτελούσε περισσότερο μια διαισθητική πρόβλεψη και όχι προϊόν μελετών της επίπτωσης των έργων στην υπόλοιπη οικονομία και την ένταξή τους σε ένα συνεκτικό ολιστικό οικονομικό σχέδιο (αν υποθέσουμε ότι αυτό μπορεί να υπάρξει στο έδαφος της αγοραίας οικονομίας).

Η ανάγκη ενός στιβαρού οικονομικού προγράμματος ήταν όντως ψηλά στην ατζέντα, θεωρείτο ένα είδος ιερού δισκοπότηρου για την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων, είχε αναγορευτεί σε εργαλείο επιτάχυνσης των ρυθμών ευημερίας και ανάπτυξης της

⁶⁰⁰ Χατζηβασιλείου(2010:349)

⁶⁰¹ <https://www.helpe.gr/the-group/from-past-to-present/>, πρόσβαση 25/4/2021

⁶⁰² Εφημερίδα Εμπρός 5.7.1953, ΑΙΠ(Α6Σ1Υ1Φ1Τ4/1-45:44)

⁶⁰³ Η κύρωση της Σύμβασης με Pechiney, Λάτση κ.τ.λ. έγινε με το με το ΦΕΚ 1.10.1960 και η έναρξη λειτουργίας της το 1966 (χρονολόγιο στο <https://www.alhellas.com/el-gr/history/history-timeline>, (πρόσβαση 25/4/2021) επίσης στην έκδοση https://www.alhellas.com/Uploads/entypa/ALOUMINIO_MISOS_AIONAS_GR.pdf πρόσβαση 25/4/2021

χώρας⁶⁰⁴ και όχι μόνο⁶⁰⁵. Τον Απρίλιο του 1960 το νέο «Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Χώρας 1960-1964», ανακοινώθηκε από τον πρωθυπουργό. Της αναγγελίας του προγράμματος είχε προηγηθεί διαβούλευση με μια σειρά παράγοντες για το πώς έπρεπε να αντιμετωπιστεί το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης και του ρόλου του οικονομικού προγραμματισμού⁶⁰⁶, που κατέληξε στην αναγγελία επίσης από τον πρωθυπουργό, του Προσωρινού Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής Ανάπτυξης 1959 - 1963, στο οποίο «καθορίζονται εις πρώτην προσέγγισιν αι γενικαί κατευθύνσεις της ανάπτυξης της χώρας, τα κριτήρια επενδύσεων, των επίσης και τα έργα τα οποία πρόκειται να πραγματοποιηθούν κατά τη προσεχή πενταετία»⁶⁰⁷. Το προσωρινό πρόγραμμα ήταν προϊόν συνεργασίας της Επιτροπής Οργάνωσης και Ερεύνης Οικονομικού Προγράμματος, η οποία είχε συσταθεί το 1957, με τη Γενική Διεύθυνση Προγραμματισμού του υπουργείου συντονισμού. Παρά την απόδοση σε αυτό χαρακτηριστικών συνεκτικότητας⁶⁰⁸ και του γεγονότος ότι ήταν προϊόν περεταίρω μελέτης που υποβοηθιόταν από την ύπαρξη κάποιων στατιστικών στοιχείων με βάση τους Εθνικούς Λογαριασμούς καθώς και την προσπάθεια ένταξης του σε μια μακροοικονομική λογική (είναι χαρακτηριστικό ότι έχουμε αναφορά σε ρυθμούς ανάπτυξης που επιχειρείται να συνδεθούν με το πρόγραμμα) το σχέδιο αυτό δεν ήταν δυνατόν να φτάσει στο αναγκαίο επίπεδο ολιστικής οπτικής, αυτό που και ο Βαρβαρέσος είχε ήδη περιγράψει ως αναγκαίο αναφερόμενος στις μελέτες της επίπτωσης των έργων σε ολόκληρη

⁶⁰⁴ Το κλίμα αυτό περιγράφεται στο Ψαλιδόπουλος (2010α:332-333) και Χατζηβασιλείου(2010:352-355)

⁶⁰⁵ Το ζήτημα της κοινωνικής συναίνεσης θεωρείται επίσης ότι μπορεί να προωθηθεί με την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων μέσω του οικονομικού προγραμματισμού : «Στην Ελλάδα, κατά τον ανώνυμο συντάκτη του κειμένου, αποτελούσε κίνδυνο όσο υπήρχε ανεργία Για να ξεπεραστούν όλα αυτά «απαιτείται μελετημένος και σοβαρός προγραμματισμός», Αρχείο Καραμανλή, ΑΚΚ, Φ.15/001061, όπως αναφέρεται στο Ψαλιδόπουλος(2010α:333)

⁶⁰⁶ «Προς τα τέλη της δεκαετίας του '50, υπό κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, έγινε πλέον αισθητή η ανάγκη για συστηματικότερη οργάνωση και συντονισμό των αναπτυξιακών προσπαθειών. Το 1958 ιδρύεται με πρωτοβουλία του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή ένα συμβούλιο υψηλού επιπέδου για τον προγραμματισμό της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, στο οποίο συμμετέχουν ο οικονομολόγος Ι. Μομφεράτος, ο νομικός Γ. Α. Μαγκάκης, ο κοινωνιολόγος Λ. Πάτρας (που θα γίνει αργότερα υπουργός Πρόνοιας) κ.ά.», Καζάκος (2003:182)

⁶⁰⁷ Κοντογιώργης(2007:64)

⁶⁰⁸ «Το πρώτο – και μείζον – ήταν η εξαγγελία, σε προσωρινή βάση το 1959 και σε οριστική το 1960, και εφαρμογή, για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία, ενός συγκροτημένου προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης. ... Το πρόγραμμα του 1959/60 ήταν το πρώτο που διακρινόταν για μία συνολική αντίληψη, αλλά και το πρώτο που εφαρμόστηκε», Χατζηβασιλείου(2010:351). «Πρόκειται για τον μοναδικό σχεδιασμό της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, ο οποίος – πέρα κάποιων αναμενόμενων παρεκκλίσεων - πραγματοποίησε τους στόχους του», Χατζηβασιλείου(2010:356). Ήταν όντως το πρώτο πρόγραμμα του οποίου το σύνολο σχεδόν των έργων υλοποιήθηκε σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα. Ωστόσο η βασική αδυναμία που χαρακτηρίζει όλα τα μέχρι τώρα προγράμματα – η έλλειψη συνεκτικότητας και ολιστικής αντίληψης - δεν ξεπεράστηκε ούτε σε αυτό το πρόγραμμα.

την οικονομία⁶⁰⁹, δηλ. να υπάρχουν οι ποσοτικές και άρα στιβαρές συσχετίσεις των ρυθμών ανάπτυξης με τα εξαγγελλόμενα έργα και τις διακλαδικές τους επιπτώσεις, πόσο μάλλον η ένταξη και του ιδιωτικού τομέα στο σχέδιο. Πρώτα και κύρια παρά την καλύτερη οργάνωση των υπηρεσιών και την ύπαρξη κάποιων στατιστικών από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (τμήμα πλέον του υπουργείου συντονισμού), δεν ήταν διαθέσιμες οι τεχνικές και τα αναγκαία ακόμα στοιχεία σε μία ανάλυση τέτοια που θα επέτρεπε αυτήν την εργασία.

Δεν εξέλειπαν εξάλλου και οι σύγχρονες κριτικές παρόμοιες με αυτές που εκφράστηκαν για τα προηγούμενα προγράμματα παρά την παρατηρούμενη σχετική πρόοδο στη συγκρότησή του, δηλ. κριτικές για έλλειψη συνοχής, ανυπαρξία μέσων και χρηματοδότησης, κατηγορίες ότι πάλι πρόκειται για απλή συλλογή ασύνδετων έργων⁶¹⁰. Στις κριτικές αυτές προστίθενται τώρα η απουσία εφαρμογής σύγχρονων τεχνικών στην κατάρτιση του και ως τέτοιες νοούνται ο γραμμικός προγραμματισμός, η ανάλυση εισροών-εκροών, η στατιστική ανάλυση⁶¹¹. Αν και υπάρχει βάση στην κριτική για την έλλειψη μιας μεθοδολογίας και τεχνικών βελτιστοποίησης, στο σύνολό τους οι κριτικές αυτές επικεντρώνονται στην ανάγκη σωστού υπολογισμού των αποτελεσμάτων με βάση τις υποθέσεις, στη χρήση μαθηματικών τεχνικών βελτιστοποίησης, δεν φαίνεται όμως να λαμβάνουν υπόψη τα υπόλοιπα συστατικά ενός ολιστικού σχεδιασμού.

Και αυτό το πρόγραμμα εξακολουθεί να είναι εργο-κεντρικό. Σύμφωνα με κάποιες σωζόμενες πηγές έγινε προσπάθεια πρόσδοσης συνοχής⁶¹², δρομολόγησε τον επιστημονικό προγραμματισμό της οικονομίας⁶¹³. Η δομή του προγράμματος φανερώνει την προσπάθεια εφαρμογής μιας μεθοδολογίας σαν αυτή που είχε εφαρμοστεί σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, που όμως αφήνει την εντύπωση ότι το πρόγραμμα αποτελεί μια προσπάθεια εκ των υστέρων επαλήθευσης της σκοπιμότητας των έργων, για τα οποία είχαν ήδη ληφθεί αποφάσεις

⁶⁰⁹ «Εκπόνησις του προγράμματος ... σημαίνει ... εκτίμησιν του αντικτύπου που θα είχε το πρόγραμμα επί της λοιπής οικονομίας και συντονισμόν αυτού με τας λοιπάς επιδιώξεις της οικονομικής πολιτικής του Κράτους...», Βαρβαρέσος (1952:243)

⁶¹⁰ Χαρακτηριστικές είναι οι κριτικές που δημοσιεύονται στο περιοδικό Οικονομικός Ταχυδρόμος, από τον Μάιο 1953 και πέρα. Π.χ. στον Οικ. Ταχυδρόμο της 14.5.59, δημοσιεύεται άρθρο συνολικής κριτικής του Γ. Μαύρου, καθώς και άρθρο τεχνικής κριτικής του Γεωργίου Λιανόπουλου – όπου πυρήνας του προγραμματισμού, θεωρείται η τεχνική του γραμμικού προγραμματισμού και γίνεται κριτική για την μη χρησιμοποίηση αυτής της τεχνικής. Οι κριτικές αυτές πάσχουν από άλλα προβλήματα, π.χ. η τελευταία εντάσσεται σε μία τάση που τείνει να ταυτίζει τον οικονομικό σχεδιασμό με κάποια από τις τεχνικές βελτιστοποίησης που μπορεί να χρησιμοποιεί. Η χρήση προχωρημένων μαθηματικών τεχνικών δεν φαίνεται εξάλλου να έσωσε άλλους δυτικούς σχεδιασμούς από τις αποτυχίες, την ανυποληψία κι εν τέλει την εγκατάλειψή τους, όπως έδειξε η εμπειρία του Γαλλικού σχεδιασμού.

⁶¹¹ Λιανόπουλος(1959)

⁶¹² Panas(1971)

⁶¹³ Ψαλιδόπουλος (1990:339)

υλοποίησης. Το πενταετές πρόγραμμα 1960-1964 ήταν προϊόν εμπλουτισμού με έρευνες και μελέτες που διενεργήθηκαν μεταξύ της ημερομηνίας παράδοσης του προσωρινού προγράμματος τον Απρίλιο του 1959, έως τον Απρίλιο 1960 οπότε και αυτό κατατέθηκε⁶¹⁴. Αξιοποιήθηκαν οι εθνικοί λογαριασμοί οι οποίοι υπόκειντο αναθεώρηση εκείνη την εποχή, ενώ σχετική τεχνογνωσία προσέφεραν στα τμήματα εθνικών λογαριασμών και σχεδιασμού του υπουργείου συντονισμού Ιταλοί σύμβουλοι (καθηγητής Saraceno και Novacco)⁶¹⁵. Η ένταξη του πενταετούς σε ένα μακροπρόθεσμο (δεκαετές) πρόγραμμα και ο έλεγχος εσωτερικής συνοχής με τη χρήση ισοζυγίων με τη βοήθεια των εθνικών λογαριασμών, η χρήση εναλλακτικών ρυθμών ανάπτυξης και η προσπάθεια επαλήθευσης του προγράμματος με βάση τους ρυθμούς αυτούς είναι επίσης χαρακτηριστικό της δυτικο-ευρωπαϊκής τεχνικής. Η διακλαδική ανάλυση της ανάπτυξης (π.χ. στη βιομηχανία) είναι στοιχειώδης αν και παρέχονται δείκτες ετήσιας αύξησης των επενδύσεων με βάση την προσδοκώμενη αύξηση του εισοδήματος ανά κλάδο, πιθανά χρησιμοποιώντας κάποιους συντελεστές οριακής κεφαλαιακής απόδοσης, οι οποίοι όμως δεν παρέχονται, όπως δεν περιγράφεται και η μεθοδολογία που ακολουθείται για τον υπολογισμό τους⁶¹⁶. Η προβολή των τάσεων στο μέλλον (δηλ. ο υπολογισμός των μελλοντικών εθνικών λογαριασμών ώστε να γίνει η μακροοικονομική αποτίμηση του σχεδίου) με βάση παλαιά και τρέχοντα στοιχεία με τη χρήση οικονομετρικών συναρτήσεων είναι επίσης μια γνωστή μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε – δεν είναι γνωστό ωστόσο πόσο εκλεπτυσμένες ήταν οι μέθοδοι και οι τεχνικές καθώς και η έκταση της χρήσης τους.

Πέρα από τη χρήση κάποιων τεχνικών και την αξιοποίηση πια σε ένα βαθμό των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων, που το διαφοροποιούν σε κάποιον βαθμό από τα προηγούμενα, με το πρόγραμμα αυτό επισφραγίζεται η οριστική επικράτηση της στρατηγικής της εκβιομηχάνισης⁶¹⁷, δηλ. σχηματικά με την οριστική επικράτηση της εισήγησης Ζολώτα έναντι της παλαιότερης εισήγησης Βαρβαρέσου⁶¹⁸, αν και η έμφαση δεν δινόταν στην βαριά βιομηχανία⁶¹⁹. Η στρατηγική της εκβιομηχάνισης εκφράζεται τόσο με τη

⁶¹⁴ Πάνας(1971:25)

⁶¹⁵ Αρκετά στοιχεία της παρακάτω περιγραφής των τεχνικών που χρησιμοποιήθηκαν αντλούνται από το Panas(1971)

⁶¹⁶ ΥΣ(1960: 217-224)

⁶¹⁷ «Η ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας αποτελεί πρωταρχική επιδίωξη, διότι μόνον δι' αυτής θα καταστεί δυνατή η αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος και η απορρόφηση του πλεονάζοντος και αργούντος σήμερα εργατικού δυναμικού», Κ. Καραμανλής, Εξαγγελία του προσωρινού πενταετούς, 27 Απριλίου 1959, στο Κ. Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, τόμος 4, σελ. 51-57, αναφέρεται στο Χατζηβασιλείου(2010:354)

⁶¹⁸ «... η εποχή Καραμανλή είναι η εφαρμογή της στρατηγικής Ζολώτα», Χατζηβασιλείου(2010:327)

⁶¹⁹ «Η εκβιομηχάνιση που ξεκίνησε με τόσο ραγδαίους ρυθμούς στα χρόνια 1958-63 ήταν οπωσδήποτε, μια «ήπια» εκβιομηχάνιση», Χατζηβασιλείου(2010:358)

ρητή αναφορά στην ανάγκη προώθησης της βιομηχανίας με κάθε ευκαιρία μέσα στο «Πενταετές»⁶²⁰, αλλά και μέσα από τις επιδιώξεις του προγράμματος, από την αυξημένη συμμετοχή στο πρόγραμμα των σχετιζόμενων με τη βιομηχανία έργων⁶²¹ (π.χ. η βιομηχανία ζάχαρης, ξύλου, κυτταρίνης). Η προσπάθεια κινητοποίησης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας βεβαίως θα συνεχιστεί. Το κράτος θα κινητοποιηθεί ώστε να εξευρεθούν οι χρηματοδοτικές πηγές⁶²², να διαμορφωθεί ένα ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο και κίνητρα κάθε είδους μέχρι και την κατ' εξαίρεση νομοθέτηση ώστε ορισμένα ιδιωτικά έργα να αδειοδοτηθούν, να διευκολυνθεί η κατασκευή τους και η λειτουργία τους (π.χ. με τη δημιουργία υποστηρικτικών υποδομών), να διευκολυνθεί η συμμετοχή ιδιωτών επιχειρηματιών από το εξωτερικό ή εγχωρίων με τη μείωση του ρίσκου και την διασφάλιση κερδών⁶²³, με την αξιοποίηση βέβαια των νέων ευνοϊκότερων πολιτικών και οικονομικών συνθηκών, του γεγονότος ότι η οικονομία είχε διέλθει πια - μετά από καιρό «αναμονής» - σε μία αναπτυξιακή δίνη.

Η συμμετοχή του κράτους όμως δεν θα εξαντληθεί στα παραπάνω, ούτε οι κρατικές επενδύσεις θα περιοριστούν στις βασικές βιομηχανίες. Το πρόγραμμα αποτελεί στην ουσία το όχημα εκδήλωσης των κρατικών επενδύσεων⁶²⁴. Άλλωστε η ταύτιση του προγραμματισμού με την κρατική παρέμβαση στον τομέα των βασικών βιομηχανιών είναι πλέον σαφής. Σε αντίθεση με τις αναφορές στην ανάγκη κινητοποίησης του ιδιωτικού τομέα, που έχουν περισσότερο χαρακτήρα ευχολογίου και περιορίζονται σε παραινήσεις, η αποφασιστικότητα της κρατικής παρέμβασης στην υλοποίηση της ανάπτυξης, η οποία και διαπνέει το πρόγραμμα, εκδηλώνεται, όχι με έμμεση αλλά άμεση κρατική συμμετοχή ή την

⁶²⁰ «Έκ της γενομένης ερεύνης των δυνατοτήτων εις τον γεωργικόν τομέα προκύπτει ότι τόσον από πλευράς εισοδήματος όσον και απασχολήσεως, η συμβολή του βιομηχανικού τομέως εις την διαδικασίαν αναπτύξεως της Ελληνικής οικονομίας κατά την προσεχή πενταετίαν, θά πρέπει να είναι αποφασιστικώτερα ή κατά το παρελθόν διά την επίτευξιν των επιδιώξεων τού παρόντος προγράμματος», ΥΣ(1960:203)

⁶²¹ «Η πλέον ουσιώδης μεταβολή είναι η αφορώσα εις την σημασίαν των βιομηχανικών επενδύσεων αι οποίαι απορροφούν 23% του συνόλου έναντι ποσοστού 12% κατά τα έτη 1955—1959», ΑΣ(1960:181)

⁶²² «Ήδη στις αρχές του 1958, ο πρέσβης της Ελλάδας στην Ουάσιγκτον, Γιώργος Μελάς, ζητούσε αμερικανική χρηματοδότηση για νέο εργοστάσιο λιπασμάτων και ένα θερμοηλεκτρικό στην Πτολεμαίδα, την ολοκλήρωση της εθνικής οδού Αθηνών-βορείων συνόρων και το μεγάλο υδροηλεκτρικό και εγγειοβελτιωτικό έργο στον Αχελώο. Τα έργα αυτά θα αποφασιστούν και θα πραγματοποιηθούν μέσα στο πλαίσιο του συμπαγούς προγραμματισμού της επόμενης περιόδου, 1959-63», Χατζηβασιλείου(2010:349)

⁶²³ Χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις της επένδυσης της Pechiney, αλλά και των Διυλιστηρίων.

⁶²⁴ Βέβαια ο οικονομικός προγραμματισμός δεν ταυτίζεται με την διαχείριση των κρατικών επενδύσεων, όμως ακόμα και σύγχρονες «αφηγήσεις» φαίνεται να αποδέχονται αυτήν την ταύτιση: «Αναγκαίος ήταν ο προγραμματισμός για μια σειρά λόγων ... Η διατήρηση των αναπτυξιακών ρυθμών απαιτούσε τη συστηματοποίηση του σχεδιασμού. ... Τούτο εσήμαινε πως όφειλε να υπάρξει πιο συστηματική κρατική παρέμβαση ώστε να μην χαθεί ο έλεγχος κατά την κρίσιμη αυτή φάση της οικονομικής απογείωσης», Χατηβασιλείου(210:351-352)

απόλυτη κρατική ιδιοκτησία των έργων. Το κράτος « ... αναλαμβάνει πρωτοβουλίας δια να προωθήσει την ίδρυση σειράς βασικών και άλλων μεγάλων βιομηχανικών μονάδων». Και όπου παρά την ενθάρρυνση δια των ενισχύσεων, κινήτρων και διευκολύνσεων, τις παρεχόμενες εγγυήσεις και υποδομές, η ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία εξακολουθεί να είναι απρόθυμη « ... το Κράτος θα αναλάβει την πρωτοβουλία δια την ίδρυση ταύτης.»⁶²⁵ «Κατά την αρχικήν φάσιν προβλέπεται ότι το ύψος των δημοσίων επενδύσεων θα έχη μεγαλυτέραν συμμετοχήν εις το συνολικόν μέγεθος η κατά την δευτέραν φάσιν οπότε υπολογίζεται ότι αι ιδιωτικάί επενδύσεις θα αυξηθούν περισσότερον ιδία εις τον βιομηχανικόν τομέα, τα μεταλλεία και τας κατασκευάς. Εν πάση περιπτώσει, ο ρόλος των δημοσίων επενδύσεων παραμένει ουσιώδης εις τους τομείς της γεωργίας, μεταφορών και επικοινωνιών, ενεργείας και λοιπών τομέων κοινής ωφελείας»⁶²⁶. Η χρηματοδότηση των κρατικών επενδύσεων επιχειρήθηκε να γίνει με όχημα νεοσύστατους οργανισμούς όπως ο Οργανισμός Βιομηχανικής Αναπτύξεως, ο οποίος βρέθηκε μέσα σε λίγα χρόνια μετά τον μετασχηματισμό του στην ΕΤΒΑ, να είναι μοναδικός μέτοχος σε σειρά βιομηχανικών και τουριστικών επιχειρήσεων (μαρμάρων, μεταλλουργίας, λιπασμάτων, ορυχείων, καπνού, κλωστοϋφαντουργίας κ.ά.), μέτοχος πλειοψηφίας σε άλλες και να κατέχει μειοψηφικά πακέτα σε ακόμη περισσότερες⁶²⁷. Πρόκειται για ένα Ελληνικό σχέδιο Monnet (τηρουμένων των αναλογιών), που έρχεται ετεροχρονισμένα 20 χρόνια μετά τον πέρας του πολέμου και όχι για πρόγραμμα ενδεικτικού χαρακτήρα, όπως διαμορφώθηκαν αργότερα τα Γαλλικά προγράμματα.

Πέρα από την προσθήκη της μακροοικονομικής παραμέτρου, την ένταξή του σε ένα μακροπρόθεσμο δεκαετές πρόγραμμα, την ύπαρξη πρόβλεψης για τους ρυθμούς ανάπτυξης⁶²⁸, εξακολουθεί και σε αυτό το πρόγραμμα να λείπει η κλαδική ανάλυση και οι επαλήθευση των διακλαδικών ποσοτικών συσχετίσεων αλλά και η γενετική σχέση των έργων με τον ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας. Όσον αφορά τη δομή του, το «Πενταετές», ακολουθεί σε γενικές γραμμές, αυτήν των προηγούμενων Προγραμμάτων με ορισμένες διαφορές, αλλαγή ορισμένων προτεραιοτήτων και φυσικά στην έμφαση που δίνονται σε διαφορετικά έργα δηλ. στο μίγμα των επενδύσεων (π.χ. προτεραιότητα στη βιομηχανία,

⁶²⁵ ΥΣ(1960:204)

⁶²⁶ ΥΣ(1960:182)

⁶²⁷ Καζάκος(2003:181)

⁶²⁸ « ... ο ρυθμός τής προαναφερθείσης τάξεως, οστις φαίνεται υψηλός εν σχέσει προς τον αναμενόμενον δια τας περισσότερας των δυτικών οικονομιών, δικαιολογείται εις την περίπτωση της Ελλάδος εκ του γεγονότος ότι το σημερινόν επίπεδον των περισσότερων οικονομικών δραστηριοτήτων της Χώρας είναι ακόμη χαμηλόν, ώστε να προσδοκάται ευλόγως μια ταχεία ανάπτυξις κατά τα προσεχή έτη», ΥΣ(1960:165)

προώθηση της τουριστικής «βιομηχανίας») που αντανακλάται και στην αλλαγή της σειράς των κεφαλαίων, τα οποία είναι τα ακόλουθα:

- I. Αγροτική Οικονομία. Η γεωργία εξακολουθεί να διατηρεί την προσοχή μεγάλου μέρους του προγράμματος όπως και στα προηγούμενα παρά τις αναφορές στην ανάγκη εκβιομηχάνισης. Ωστόσο με μικρότερη έμφαση και λιγότερη λεπτομέρεια στην περιγραφή των έργων. Μεταφέρονται επίσης στον κλάδο της βιομηχανίας ορισμένα έργα που παλαιά κατατάσσονταν στην γεωργία (βιομηχανία ζάχαρης, βιομηχανία χυμών ή άλλες μονάδες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων). Δίνεται έμφαση σε μία άλλη παράμετρο. Η γεωργία αντιμετωπίζεται ως μέσο διευκόλυνσης της ανάπτυξης της βιομηχανίας. Προβλέπεται η σχετική μείωση της συμμετοχής της στο Εθνικό Προϊόν, στο τέλος του δεκαετούς σχεδιασμού (από 33% σε 27%). Η αντιστάθμιση της αύξησης των εισαγωγών στην πενταετία προβλέπεται πάλι να προέλθει από την αύξηση των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων. Κι αυτό λόγω «της διαρθρώσεως του εμπορικού ισοζυγίου δοθέντος ότι το εν λόγω ποσοστόν [της συμμετοχής των αγροτικών προϊόντων στις εξαγωγές] παρέμεινεν από μακρού σχεδόν αμετάβλητον χωρίς να προβλέπεται ότι δύναται να υποστεί ουσιώδη αλλαγήν εις μίαν μικράν χρονικήν περίοδον»⁶²⁹. Η αυξημένη αυτή προσοχή στον αγροτικό τομέα δικαιολογείται από τη μια από το αρνητικό αγροτικό ισοζύγιο και την ανάγκη υποκατάστασης των εισαγωγών, αλλά και από την ανάγκη αύξησης της παραγωγικότητας της γεωργίας, δεδομένου του συγκριτικά χαμηλού επιπέδου της, που αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα της επιδιωκόμενης ανάπτυξης γενικά αλλά και της βιομηχανικής ανάπτυξης ειδικά. Η αύξηση της γεωργικής παραγωγής επιδιώκεται να γίνει με αλλαγή της παραγωγικής διάρθρωσης των γεωργικών προϊόντων με την προώθηση της κτηνοτροφίας αλλά και με την ανάπτυξη άλλων πέρα από τις παραδοσιακές καλλιέργειες. Ορισμένα έργα, όπως π.χ. αυτά για την προώθηση της παραγωγής ζαχαρότευτλων που ήδη υπάρχει από το πρόγραμμα του 1948, επαναλαμβάνονται και σε αυτό το πρόγραμμα. Αξίζει να σημειωθεί, ότι πλέον δεν γίνεται αναφορά σε υπερπληθυσμό αλλά σε υποαπασχόληση του αγροτικού πληθυσμού, μία αλλαγή ορολογίας που ίσως να σηματοδοτεί και αλλαγή στην αντίληψη. Η χαμηλή παραγωγικότητα-υποαπασχόληση αποδίδεται στην χωροταξική διαμόρφωση της χώρας (ύπαρξη σχετικά μικρού ποσοστού καλλιεργήσιμων εκτάσεων) αλλά και στον κατακερματισμό της γης. Εντούτοις ουδεμία αναφορά

⁶²⁹ ΥΣ(1960:267)

γίνεται και σε αυτό το πρόγραμμα στην ανάγκη συγκέντρωσης της γης, το αντίθετο μάλιστα⁶³⁰, κατά συνέπεια παραμένει το ερώτημα του πως θα αυξηθεί η παραγωγικότητα χωρίς τις αναγκαίες οικονομίες κλίμακος που προέρχονται από τον συνδυασμό της συγκέντρωσης της καλλιεργήσιμης γης και της εφαρμογής μεθόδων μηχανοποίησης της γεωργίας. Πάντως η κρατική συμβολή είναι συντριπτική και στον αγροτικό τομέα. Οι κρατικές επενδύσεις προβλέπεται να είναι στο ίδιο ύψος των ιδιωτικών και οι τελευταίες σχεδόν στο σύνολο τους θα χρηματοδοτηθούν και αυτές από το κράτος μέσω της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος με χαμηλό επιτόκιο. Παρόμοια – μέσω δανειοδοτήσεων - είναι η συμβολή του κράτους στα μη πάγια έξοδα (λιπάσματα, ζωοτροφές, κτ.λ.).

- II. Βιομηχανία. Η έμφαση στις επενδύσεις στον βιομηχανικό τομέα για τον οποίο προβλέπεται μια αυξημένη συμμετοχή στο Καθαρό Εθνικό Προϊόν στο τέλος του Δεκάχρονου σχεδιασμού (32% το 1969 από 27% το 1959 - οι υπηρεσίες εξακολουθούν να κατέχουν ένα σταθερό ποσοστό 40-41%)⁶³¹, δικαιολογείται κι εδώ από τη ανάγκη υποκατάστασης των εισαγωγών, τη δημιουργία εξαγωγικών ανταγωνιστικών προϊόντων και τη βελτίωση της δυνατότητας εσωτερικής χρηματοδότησης της ανάπτυξης δια της εσωτερικής αποταμίευσης. Οι κρατικές επενδύσεις στη βιομηχανία αν και αναλογικά προβλέπεται να είναι χαμηλότερες των ιδιωτικών (39 δις δραχμές συμπεριλαμβανόμενων των κρατικών επενδύσεων στη γεωργία και των δήμων και κοινοτήτων, έναντι συνολικών 110 δις. Δραχμών,) είναι προφανώς οι ασφαλέστερες ως προς την υλοποίησή τους και κατέχουν την μερίδα του λέοντος, έναντι των υπολοίπων κρατικών επενδύσεων⁶³². Η βιομηχανία προβλέπεται να απορροφήσει το πλεονάζον εργατικό δυναμικό που θα προκύψει από την αύξηση της παραγωγικότητας της γεωργίας και την φυσική αύξηση του πληθυσμού εάν η εκτατική ανάπτυξη (αύξηση εισοδήματος), όπως προβλέπεται, θα είναι μεγαλύτερη της αύξησης της παραγωγικότητας στη βιομηχανία⁶³³. Μεγαλύτερη συμμετοχή στην απορρόφηση του εργατικού δυναμικού αποδίδεται ωστόσο στις υπηρεσίες.

⁶³⁰ «Δοθέντος, ότι πάντα τα ανωτέρω αναφέρονται εις την γεωργίαν, η οποία βασίζεται εξ' ολοκλήρου επί της μικράς εκμεταλλεύσεως, το Κράτος, δια των αρμοδίων Υπηρεσιών, θα συμπαρίσταται εις την αναληφθείσαν υπό του αγροτικού πληθυσμού μεγάλην προσπάθειαν γεωργικής αναπτύξεως», ΥΣ(1960:187)

⁶³¹ ΥΣ(1960:168)

⁶³² Κοντογιώργης(2007:87)

⁶³³ Πενταετές, σελ. 172

Εξακολουθεί ο διαχωρισμός των βιομηχανιών σε δύο ομάδες, σε αυτή των βασικών βιομηχανιών που αποτελεί προνομιακό πεδίο κρατικών επενδύσεων και την ομάδα των λοιπών μη-βασικών βιομηχανιών. Η λίστα των βιομηχανιών τις οποίες το πρόγραμμα περιλαμβάνει στις βασικές είναι διευρυμένη. Έτσι σε αυτές εκτός των μεταλλευτικών περιλαμβάνεται η περάτωση δύο και η κατασκευή ενός πρόσθετου εργοστασίου ζάχαρης (όπου επιδιώκεται η συνέργεια με την ανάπτυξη νέων γαιών μέσω των εγγειοβελτιωτικών έργων και την εισαγωγή της τευτλοκαλλιέργειας⁶³⁴), διάφορες βιομηχανίες επεξεργασίας γεωργικών προϊόντων π.χ. βιομηχανία χυμών εσπεριδοειδών, επεξεργασίας λαχανικών αλλά και επεξεργασίας κτηνοτροφικών προϊόντων, όπως τυροκομικές μονάδες, βιομηχανίας γάλακτος, σφαγείων, κονσερβών και αλλαντικών⁶³⁵.

Η αιτιολόγηση της αποδοτικότητας των επενδύσεων της διευρυμένης λίστας των βασικών βιομηχανιών παρέχεται από την πρόβλεψη ότι η δημιουργηθείσα προσφορά θα υποκαταστήσει ομοειδείς εισαγωγές ή θα καλύψει την αυξημένη εσωτερική ζήτηση (π.χ. χάλυβας), που θα δημιουργηθεί από την ανάπτυξη άλλων κλάδων (π.χ. κατασκευαστικός)⁶³⁶. Η σκοπιμότητα ορισμένων άλλων βιομηχανιών (π.χ. αλουμινίου) στοιχειοθετείται από τη δυνατότητα εξαγωγικού προσανατολισμού (αν και οι αναγκαίες μελέτες σκοπιμότητας μια σειρά βιομηχανιών δεν έχουν ακόμα εκπονηθεί) και γι' αυτό προκρίνεται και η διάθεση της κατασκευής και εκμετάλλευσης τους σε ξένους οίκους (π.χ. περίπτωση βιομηχανίας σόδας, κυτταρίνης, σιδηροκραμάτων κ.α., είναι εξάλλου ήδη σε εξέλιξη οι

⁶³⁴ Εδώ το κράτος σχεδιάζει, ολόκληρη την αλυσίδα της αξίας, όπως θα λέγαμε με σύγχρονους όρους και χρηματοδοτεί τη ανάπτυξη ενός κρίκου (εγγειοβελτιωτικά έργα) ή αναλαμβάνει εξ' ολοκλήρου τη δημιουργία ενός άλλου κρίκου (εργοστάσιο ζάχαρης), έχοντας διασφαλίσει την εσωτερική ζήτηση. Παραμένει το ερώτημα εάν στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού αυτή η αλυσίδα είναι βιώσιμη χωρίς την προστασία της – όπως και γιατί η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν προτίθεται παρά τους υποτιθέμενους ευνοϊκούς όρους να αναλάβει την επένδυση.

⁶³⁵ Χαρακτηριστικό της αντίληψης για το πώς προσλαμβάνεται ο σχεδιασμός και του ρόλου της κρατικής πρωτοβουλίας στον τομέα των επενδύσεων είναι το παρακάτω απόσπασμα: «... απεφασίσθη η κατασκευή κατά τα προσεχή έτη επτά μεγάλων τυροκομικών μονάδων εις τα κατ' εξοχήν κέντρα κτηνοτροφικής παραγωγής, ως επίσης και η ίδρυσις μιας επί πλέον βιομηχανίας γάλακτος εις τα Τρίκαλα προς παρασκευήν συμπετυκνωμένου γάλακτος και τυρών», ΥΣ(1960:217)

⁶³⁶ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αιτιολόγηση της ανάγκης δημιουργίας βιομηχανίας χυμών: η υπερβαίνουσα την ζήτηση τρέχουσα παραγωγή εσπεριδοειδών προβλέπεται να καλυφθεί μέσω της χυμοποίησης. Η παραγωγή της βιομηχανίας χυμών προβλέπεται να διοχετευτεί σε εξαγωγές όσο και στην (μη υπάρχουσα έως τώρα) εσωτερική κατανάλωση. Σημειώνεται ότι καμία από τις δύο συνιστώσες της ζήτησης δεν είναι διασφαλισμένη. Ειδικά για την εσωτερική κατανάλωση υπονοείται η κρατική παρέμβαση για την προώθηση της κατανάλωσης χυμών, ώστε να διπλασιαστεί η κατά κεφαλήν κατανάλωση χυμών. Η παρέμβαση του κράτους επεκτείνεται δηλ. μέχρι την δημιουργία ζήτησης με προώθηση αλλαγών στις προτιμήσεις του καταναλωτή.

διαπραγματεύσεις για την Pechiney) ή με την επίκληση στη δημιουργία συνεργειών (π.χ. η βιομηχανία σόδας θα τροφοδοτήσει τη ζήτηση της βιομηχανίας αλουμινίου, κυτταρίνης) - επίκληση ωστόσο που δεν συνοδεύεται από την αντίστοιχη ποσοτική υποστήριξη.

Η ανάπτυξη των υπολοίπων βιομηχανιών – που αποτελούν κατά το πρόγραμμα αντικείμενο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας – προβλέπεται ότι θα προωθηθεί:

- Από τη διάχυση των ωφελειών από την ίδρυση των βασικών βιομηχανιών (αύξηση εισοδήματος, συνέργειες)
- Με τη θέσπιση κινήτρων για την ανάπτυξη των λοιπών βιομηχανιών

Τα παραπάνω δηλώνουν τον «προστακτικό» (υποχρεωτικό) χαρακτήρα του προγράμματος για τον τομέα των βασικών βιομηχανιών. Η κινητοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας αποτελεί κυρίως παράπλευρη συνέπεια των - κατά κύριο λόγο - κρατικών επενδύσεων στις βασικές βιομηχανίες και κατά δεύτερο της συνειδητής κρατικής πολιτικής κινήτρων. Αν και εκφράζεται ο ενδεικτικός χαρακτήρας για τους μη βασικούς βιομηχανικούς κλάδους, ωστόσο ο βασικός τομέας έχει διευρυνθεί τεχνητά ώστε να περιλάβει βιομηχανίες κάθε άλλο παρά βασικές, ενώ η διάχυση των συνεπειών των κρατικών επενδύσεων και η ύπαρξη ισχυρών κινήτρων διασφάλισης της κερδοφορίας για όποιες βιομηχανίες δεν αναλαμβάνονται από το κράτος «αμβλύνει» στην ουσία την ενδεικτικότητα.

- III. Τουρισμός. Το πρόγραμμα αυτό αφιερώνει στον τουρισμό τη μεγαλύτερη ανάλυση από οποιοδήποτε προηγούμενο πρόγραμμα και σηματοδοτεί την κομβική θέση του κλάδου αυτού στην διαμορφούμενη στρατηγική. Η στρατηγική στόχευση στον τουρισμό έχει τις απαρχές του πράγματι αυτήν την περίοδο⁶³⁷ και η ένταξή του στο πρόγραμμα αποτελεί μέρος μιας σειράς πρωτοβουλιών για την ανάδειξη του τομέα αυτού από το ελληνικό κράτος, μία στρατηγική που ακολουθείται με συνέπεια και συνέχεια από εδώ και στο εξής. Πέρα από την παροχή χαμηλότοκων δανείων, την κατασκευή των υποδομών και την ευθύνη της διαφήμισης, το κράτος κι εδώ προβλέπεται να προσφέρει το 60% των αναγκαίων κλινών αναλαμβάνοντας ξεκάθαρα επιχειρηματικό ρόλο, μέσω της κατασκευής ξενοδοχειακών μονάδων (ΕΟΤ), «με προοπτική την εκποίηση ή εκμίσθωσιν αυτών μελλοντικώς εις ιδιωτικές

⁶³⁷ «Η περίοδος 1959-63 υπήρξε καταλυτική για την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα», Χατζηβασιλείου(2010:360)

επιχειρήσεις»⁶³⁸. Ο στόχος δεν ήταν οι επενδύσεις να παραμείνουν στα χέρια του κράτους, αλλά μάλλον να δώσουν το έναυσμα και το παράδειγμα στη διστακτική ιδιωτική πρωτοβουλία⁶³⁹. Και το κράτος εδώ έπαιξε το συνήθη του ρόλο, αναλαμβάνοντας το αρχικό ρίσκο της όλης επένδυσης ώστε να βολιδοσκοπήσει την αγορά, αλλά και στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης, του είδους και του ύψους της επένδυσης, ανοίγοντας το δρόμο για τις μετέπειτα ασφαλέστερες ιδιωτικές επενδύσεις.

- IV. Ναυτιλία. Εδώ η παρέμβαση του κράτους εκδηλώνεται στα κίνητρα για την ναυπήγηση πλοίων που θα χρησιμοποιηθούν στις ακτοπλοϊκές γραμμές, την ενίσχυση της μεσογειακής ναυτιλίας, την προσέλκυση των εφοπλιστικών διοικητικών μηχανισμών στην Ελλάδα.
- V. Ενέργεια. Αν και μειώνεται η συμμετοχή των επενδύσεων στον τομέα αυτόν διότι μια σειρά έργα έχουν ήδη προωθηθεί η προβλεπόμενη ανάπτυξη συνεπάγεται αυξημένες ενεργειακές ανάγκες με το κατάλληλο τιμολόγιο, το τελευταίο αποτελώντας ένα από τα πιο ελκυστικά κίνητρα για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις εφόσον διευκολύνει την κερδοφορία. Προβλέπονται μια σειρά επεκτάσεις και νέα κατασκευαστικά έργα στον τομέα του λιγνίτη, στην επέκταση του διυλιστηρίου, σε υδροηλεκτρικούς σταθμούς. Κρατικές επενδύσεις σχεδόν στο σύνολό τους.
- VI. Προνομιακό πεδίο κρατικών επενδύσεων αποτελούν οι εναπομείναντες τομείς όπως οι συγκοινωνίες, τηλεπικοινωνίες, υγεία, πρόνοια, οικισμοί-δημόσια κτίρια, αποχέτευση, ύδρευση.

3.6.4.1 Τα μέσα και η χρηματοδότηση του προγράμματος.

Από την παραπάνω ανάλυση του «Πενταετούς 1960-1964», αναδεικνύεται η αποφασιστικότητα του Ελληνικού μεταπολεμικού κράτους να αναλάβει την χρηματοδότηση αλλά και την απευθείας διενέργεια από αυτό οποιουδήποτε έργου από αυτά που το πρόγραμμα θεωρεί ότι εμπίπτουν στις βασικές βιομηχανίες, τις βιομηχανίες που θεωρεί ως πυλώνες εξυπηρέτησης της επιλεγείσας στρατηγικής και δεν τις αναλαμβάνει η ιδιωτική πρωτοβουλία παρά τις παραινέσεις αλλά κυρίως παρά τη δημιουργία των προϋποθέσεων που το κράτος θεωρεί ότι διασφαλίζουν την κερδοφορία του ιδιώτη επιχειρηματία. Τις λοιπές βιομηχανίες το κράτος επιδιώκει να προωθήσει «αφ' ενός μεν με την διαπίστωσιν και προβολήν των δυνατοτήτων επεκτάσεως ή ιδρύσεως βιομηχανικών μονάδων, αφ' ετέρου δε δια της εφαρμογής μιας πολιτικής κινήτρων δια την παρακίνησιν της ιδιωτικής

⁶³⁸ ΥΣ(1960:227)

⁶³⁹ Καζάκος(2003:185)

επιχειρηματικής δραστηριότητας προς πραγματοποίηση παραγωγικών βιομηχανικών επενδύσεων»⁶⁴⁰, μέθοδος που προσιδιάζει μερικώς στη λογική του ενδεικτικού σχεδιασμού - άλλα συστατικά στοιχεία του τελευταίου απουσιάζουν .

Η χρηματοδότηση του προγράμματος και κατ' επέκταση η κάλυψη του προκύπτοντος ελλείματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, προβλέπεται να γίνει όσον αφορά τις βασικές βιομηχανίες από κεφάλαια του εξωτερικού, συγκεκριμένα την Αμερικάνικη βοήθεια, το ταμείο Δανείων Αναπτύξεως, το Γερμανικό κρατικό δάνειο αλλά και από τα Ευρωπαϊκά κεφάλαια υποδομής αν και τελικά κατά το μεγαλύτερο μέρος της η χρηματοδότηση φαίνεται να προήλθε από εσωτερικό δανεισμό⁶⁴¹. Οι ιδιωτικές επενδύσεις μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τους ευνοϊκούς όρους εισροής ξένων κεφαλαίων, όπως αυτοί ορίζονταν από μια σειρά νόμων όπως το Νομοθετικό Διάταγμα 2687 του 1953 «Περί επενδύσεως και προστασίας κεφαλαίων εξωτερικού», που κατοχυρώθηκε και με συνταγματική διάταξη⁶⁴². Αυτό πράγματι και έγινε, έτσι συντριπτικά μεγάλο μέρος των ιδιωτικών επενδύσεων χρηματοδοτήθηκε με βάση αυτό το καθεστώς⁶⁴³. Εκτός των παραπάνω διευκολύνσεων εξακολουθούσε να υπάρχει ο Οργανισμός Χρηματοδότησης Οικονομικής Αναπτύξεως (ΟΧΟΑ) αλλά προβλέπεται και η ίδρυση του Οργανισμού Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΟΒΑ, οποίος είχε ιδρυθεί ήδη από το 1959), που αποτελεί βραχίονα της κρατικής παρέμβασης δια της απευθείας συμμετοχής του κράτους στο εταιρικό κεφάλαιο νεοσυσταθέντων ή αναμορφούμενων επιχειρήσεων, ώστε να μειωθεί το επενδυτικό ρίσκο. Η κρατική συμμετοχή μεταβιβάζεται με πώληση των μετοχών αργότερα στους ιδιώτες επιχειρηματίες όταν η επένδυση έχει δρομολογηθεί και η κερδοφορία έχει διασφαλιστεί. Εκ του αποτελέσματος το τίμημα της εφαρμογής του πενταετούς και γενικότερα της ανάπτυξης τόσο λόγω της χρηματοδότησης των κρατικών επενδύσεων (παρά την επιδίωξη να χρηματοδοτηθούν αυτές από την αύξηση των φορολογικών εσόδων) αλλά και λόγω της χρηματοδότησης των ιδιωτικών επενδύσεων δια των ευνοϊκών διατάξεων και κινήτρων για την ανάπτυξη των ιδιωτικών επενδύσεων⁶⁴⁴ – χωρίς βέβαια να αποτελούν τους μόνους

⁶⁴⁰ ΥΣ(1960:204)

⁶⁴¹ ΤΕ(1978:592)

⁶⁴² ΤΕ(1978:535)

⁶⁴³ ΤΕ(1978:543)

⁶⁴⁴ Παράγοντας που άλλωστε αναγνωρίζεται από το ίδιο το πρόγραμμα αν και θεωρείται ότι οι επιπτώσεις του θα έχουν βραχυπρόθεσμη διάρκεια: «Είναι προφανές ότι τα θεσπισθέντα προσφάτως ειδικά ευεργετικά μέτρα υπέρ των πραγματοποιούντων παραγωγικά επενδύσεις εις τους βασικούς τομείς της οικονομίας, θά οδηγήσουν βραχυχρονίως εις την μείωσιν των δυναμένων να πραγματοποιηθούν εξ ωρισμένου ύψους εισοδήματος φορολογικών εσόδων», ΤΕ(1978:276)

παράγοντες⁶⁴⁵ - ήταν η διόγκωση των κρατικού χρέους το οποίο έφτασε το 1966 στα 11,2% από 0,6% το 1957.

3.7 Η οργάνωση και η μεθοδολογία του ελληνικού οικονομικού προγραμματισμού.

Η οργανωτική διάρθρωση του μηχανισμού που είναι αναγκαίος για την υποστήριξη της συγκρότησης οικονομικών σχεδίων στις χώρες που εφαρμόστηκε έχει πάρει διάφορες μορφές⁶⁴⁶. Ο βασικός του πυρήνας ωστόσο επιδιώκεται να έχει μια συνέχεια και μονιμότητα και πάντως ανεξαρτησία από τον πολιτικό κύκλο, σε μια προσπάθεια διασφάλισης της συνέχειας των οικονομικών σχεδίων, εφόσον στο οικονομικό σχέδιο πρέπει αντανακλάται η προσήλωση στην μακροπρόθεσμη εθνική οικονομική στρατηγική. Η μονιμότητα του βασικού τουλάχιστον πυρήνα του μηχανισμού υπαγορεύεται και από πρακτικούς-οργανωτικούς λόγους, όπως το να μπορεί ο μηχανισμός του σχεδιασμού να λειτουργεί με λιγότερη περίσπαση χωρίς να διαχέεται σε καθήκοντα έξω από τον σχεδιασμό, να αξιοποιείται η συσσωρευμένη εμπειρία που βασίζεται στην μονιμότητα και τη συνέχεια του βασικού πυρήνα του μηχανισμού και να αίρονται οι αδυναμίες από το ένα σχέδιο στο άλλο. Σε κάθε περίπτωση ο μηχανισμός αυτός αξιοποιεί αναγκαστικά υπάρχουσες υπηρεσίες του κρατικού μηχανισμού, όπως την στατιστική υπηρεσία ή την υπηρεσία τήρησης των εθνικών λογαριασμών. Η περίπτωση της Γαλλίας όπου ο βασικός πυρήνας του μηχανισμού του σχεδιασμού παρέμεινε αρκετά λιτός, ενώ ταυτόχρονα αξιοποίησε εκτεταμένα τους υπάρχοντες μηχανισμούς είναι ένα τέτοιο παράδειγμα. Ορισμένες λειτουργίες του μηχανισμού εκπόνησης του σχεδίου δεν μπορούν να καλυφθούν από τις διαθέσιμες υπηρεσίες ή τμήματα του κρατικού μηχανισμού και γι' αυτό ανατίθενται σε εξωτερικούς συνεργάτες ή μελετητικά γραφεία. Ο Waterston εντάσσει την Ελλάδα στις χώρες που χρησιμοποιούν εξωτερικές επιτροπές με συβάσεις ορισμένου χρόνου ακόμα και για τον βασικό πυρήνα του μηχανισμού⁶⁴⁷ που συστήνονται από στελέχη που προσλαμβάνονται ειδικά γι' αυτόν τον σκοπό χωρίς να συνιστούν μέρος ενός μόνιμου μηχανισμού.

Για την εκπόνηση των μεταπολεμικών οικονομικών προγραμμάτων μια σειρά από επιτροπές, υπηρεσίες και κέντρα συστάθηκαν και καταργήθηκαν κατά καιρούς για την εκπόνηση των αναγκαίων μελετών-σχεδίων, ώστε χαρακτηριστικό της ελληνικής περίπτωσης

⁶⁴⁵ Ορισμένοι άλλοι λόγοι αναφέρονται στο ΤΕ(1978:276)

⁶⁴⁶ Βλ. Waterston(1965:κεφ. XV)

⁶⁴⁷ "While the use of part-time, borrowed or temporary personnel may be justified occasionally as an expedient to supplement a regular staff, a central planning agency must have a strong nucleus of regular, full-time technicians to insure planning continuity. In some countries, e.g., Colombia and Greece, the only way such a nucleus could be obtained was by engaging technicians by contract, a system of employment which circumvents civil service salary regulations", Waterston (1965:519)

να αποτελεί η εικόνα των παλινωδιών στη συγκρότηση του μηχανισμού στον οποίο ανατέθηκε η δημιουργία των οικονομικών προγραμμάτων. Αν και θα υπήρξε κάποια μεταλαμπάδευση πείρας αλλά κυρίως αξιοποίηση προϋπάρχοντων μελετών (λόγω της χρησιμοποίησης των ίδιων εξωτερικών συνεργατών και φορέων αλλά και κρατικών στελεχών από το ένα πρόγραμμα στο άλλο), η ρευστότητα που υπήρξε στη συγκρότηση του μηχανισμού σχεδιασμού – συνέπεια της αντίληψης που υπάρχει για τον σχεδιασμό, που διαφέρει με αυτό που διαμορφώνεται την ίδια περίοδο στη Γαλλία αλλά και άλλες χώρες που υιοθετούν κάποιου είδους σχεδιασμό - περιορίζει εκ των πραγμάτων τη συνέχεια και την εμβάθυνση του σχεδιασμού καθώς το ένα σχέδιο διαδέχεται το άλλο. Η αδυναμία αυτή δεν μπορεί παρά να έχει την αντανάκλασή της στην παρατηρούμενη ανακύκλωση των ίδιων έργων χωρίς εμβάθυνση στο σχεδιασμό από πρόγραμμα σε πρόγραμμα όπως σημειώνουν και οι σύγχρονοι (επι)κριτές των ελληνικών προγραμμάτων⁶⁴⁸. Ένας σχετικά σταθερός μηχανισμός άργησε πολύ να δημιουργηθεί – τουλάχιστον έως τη εκπόνηση του πρώτου σχετικά συγκροτημένου προγράμματος που θεωρείται ότι είναι αυτό του 1960-1964 και αργότερα με την ίδρυση του ΚΕΠΕ - και ποτέ δεν απέκτησε ουσιαστικά αυθύπαρκτο χαρακτήρα με κάποια ανεξαρτησία από την κυβερνητική διαδοχή.

Η κατάσταση της δημόσιας διοίκησης κατά τη διάρκεια της περιόδου εκπόνησης των προγραμμάτων που εξετάζουμε ήταν αντίστοιχη της γενικότερης κατάστασης αλλά επίσης της κληρονομημένης προϋπάρχουσας οργάνωσης του ελληνικού δημοσίου και πεδίο συγκρούσεων επιμέρους συμφερόντων που μπορεί να εκδηλώνονταν ως αντιθέσεις μεταξύ διαφορετικών υπουργείων και υπηρεσιών, γεγονός άλλωστε που διαπιστώνεται και από την ίδια την Αμερικάνικη αποστολή : «Δεν υφίσταται εδώ κράτος σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Αντ' αυτού υπάρχει μια χαλαρή ιεραρχία ατομιστών πολιτικών, μερικών χειρότερων από άλλους, που είναι τόσο απασχολημένοι με τον ατομικό τους αγώνα για εξουσία, ώστε δεν έχουν το χρόνο, εάν υποθέταμε ότι είχαν την ικανότητα, να αναπτύξουν μια οικονομική πολιτική»⁶⁴⁹.

Επιπλέον ο οικονομικός σχεδιασμός τροφοδοτεί αλλά και τροφοδοτείται από μια εθνική στρατηγική. Στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε η στρατηγική της ανάπτυξης δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί, όπως δείχνει και η διαμάχη για την εκβιομηχάνιση στις αρχές της δεκαετίας του 1950 – η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική είχε ad hoc χαρακτηριστικά με βασική επιδίωξη την λεγόμενη σταθεροποίηση σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Έτσι

⁶⁴⁸ Βλ. π.χ. Ζίγδης(1959)

⁶⁴⁹ Επιστολή Porter σε Clayton στις 14 Φεβρουαρίου 1947, αναφέρεται στο Ψαλιδόπουλος(2010:43-44)

πέρα από τη λανθασμένη πρόσληψη του οικονομικού σχεδιασμού ως ένα σύνολο επιδιωκόμενων κρατικών επενδύσεων που ως τέτοια δεν απαιτούν την ύπαρξη ενός μόνιμου μηχανισμού σχεδιασμού, η έλλειψη μακρόπνοης στρατηγικής, η έλλειψη συναίνεσης για τον ακολουθητέο δρόμο ανάπτυξης, για το πώς ο ελληνικός καπιταλισμός θα έπρεπε να αναπτυχθεί εσωτερικά και ταυτόχρονα να τοποθετηθεί εντός του διεθνούς ανταγωνισμού ώστε να διασφαλίζεται η βιωσιμότητά του, δηλ. η μακροπρόθεσμη κερδοφορία του εγχώριου κεφαλαίου, φαίνεται να έπαιξε ρόλο στην αδυναμία διαμόρφωσης αξιόπιστων οικονομικών σχεδίων και κατ' επέκταση στην ανάγκη ύπαρξης ενός μόνιμου μηχανισμού σχεδιασμού.

Το βασικό συντονιστικό όργανο των μερών που σχετίζονται με την εκπόνηση του οικονομικού σχεδίου επιδιώχθηκε να αποτελέσει το υπουργείο συντονισμού⁶⁵⁰, τουλάχιστον από τη στιγμή της ουσιαστικής του συγκρότησης που δεν ταυτίζεται με την τυπική του ίδρυση που έγινε το 1945, αρχικά με την έγκριση της ίδρυσής του σε υπουργικό συμβούλιο την 1.12.1945 και αργότερα με το Α.Ν. 718/1945 (ΦΕΚ Α' 298/11.12.1945). Η ιδέα αυτή ενός υπουργείου με ρόλο συντονισμού των υπολοίπων αποδίδεται στον Βαρβαρέσο⁶⁵¹. Η κεντρική ιδέα της δημιουργίας του αποτελεί ο συντονισμός των ενεργειών των επιμέρους υπουργείων, έχοντας στη δικαιοδοσία του «τον προσδιορισμό των δημοσίων δαπανών, την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού, τη διαχείριση του δημοσίου χρέους και τον καθορισμό της νομισματικής πολιτικής, έως τη διάθεση της εγχώριας παραγωγής και τον καθορισμό της πολιτικής ανάπτυξης της γεωργικής, βιομηχανικής και λοιπής παραγωγής της χώρας»⁶⁵². Οι υπηρεσίες του υπουργείου παραμένουν ασυγκρότητες έως το 1950, οπότε και δημοσιεύονται οι νόμοι που καθορίζουν τις επιμέρους αρμοδιότητες των διαφόρων τμημάτων του⁶⁵³. Όσον αφορά την συγκρότηση των διαφόρων προγραμμάτων μπορούμε να πούμε πως ο όποιος μηχανισμός σχεδιασμού υπήρχε ήδη δεν ενσωματώθηκε πλήρως στο υπουργείο συντονισμού και το πρόγραμμα εξακολουθούσε να διενεργείται από ανεξάρτητες επιτροπές που είχαν τυπική σχέση με το υπουργείο. Η ιστορία της ίδρυσης του υπουργείου

⁶⁵⁰ Η οπτική ότι το Ελληνικό υπουργείο Συντονισμού ιδρύθηκε ώστε να αποτελέσει υπουργείο σχεδιασμού υιοθετείται και από εξωτερικούς παρατηρητές: «Greece also created a separate planning ministry, called the Ministry of Coordination. It was supposed to have a higher standing than other ministries, but the operational ministries did not accept this until a Vice Premier assumed the portfolio of the Ministry», Waterston (1965:487). Σημειώνουμε ότι το υπουργείο συντονισμού προοριζόταν από την αρχή να προΐσταται από τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης.

⁶⁵¹ Μπαμπίλης (1987:60)

⁶⁵² Α.Ν. 718 (ΦΕΚ Α' 298, 11-12-1945), Περί συστάσεως Υπουργείου Συντονισμού, άρθρο 1.

⁶⁵³ Ν.1439/1950 (ΦΕΚ Α' 133, 17-06-1950), Περί οργανώσεως του Υπουργείου Συντονισμού. 6ης Οκτωβρίου 1950, Περί οργανισμού του Υπουργείου Συντονισμού (ΦΕΚ Α' 223, 06-10-1950), Περί οργανισμού του Υπουργείου Συντονισμού (ΦΕΚ Α' 50, 10-02-1951)

συντονισμού ως αρχικά υπουργείο χωρίς αντικείμενο ή ως κέλυφος εξυπηρέτησης μικροπολιτικών σκοπιμοτήτων αντικατοπτρίζει την αστάθεια της πολιτικής εξουσίας της εποχής εκείνης⁶⁵⁴.

Το πρώτο όργανο, στο οποίο ανατέθηκε η εκπόνηση προγράμματος, ως προαπαιτούμενο για τη διεκδίκηση της ξένης βοήθειας, ήταν ο Οργανισμός Ανασυγκροτήσεως. Συστάθηκε τον Ιούνιο του 1946⁶⁵⁵ και η συγκρότησή του διάρκεσε έως τον Μάιο του 1948. Σύμφωνα με τον ιδρυτικό του νόμο είχε καθαρά γνωμοδοτικό ρόλο και ήταν αρμόδιος για την εκπόνηση προγράμματος εκτέλεσης των έργων που απαιτούνται σχετικά με την αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από τον πόλεμο καθώς και την ανάπτυξη και εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων της χώρας. Επίσης, το άρθρο 5 του ιδρυτικού νόμου προβλέπει τη δημιουργία «Γραφείων Ανασυγκρότησης» σε όλα τα υπουργεία και τα αυτοτελή υφυπουργεία, σηματοδοτώντας τη διαμόρφωση ενιαίας βάσης συνεργασίας των επιμέρους τομέων του κυβερνητικού έργου με σκοπό την ανασυγκρότηση της χώρας. Ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης υπαγόταν στο υπουργείο συντονισμού. Ουσιαστικά λόγω ακόμα της έλλειψης ουσιαστικού μηχανισμού του υπουργείου συντονισμού, ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης, ανέλαβε εξ ολοκλήρου την εκπόνηση του πρώτου προγράμματος. Παρά το ότι ο νόμος της σύστασης του Οργανισμού προβλέπει ότι «συντίθεται εξ υπαλλήλων κρατικών υπηρεσιών, Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου και κοινωνικών ιδρυμάτων κατ' απόσπασιν λαμβανομένων»⁶⁵⁶, στα μέλη του Οργανισμού Ανασυγκρότησης φαίνεται να συμμετέχει μεγάλος αριθμός εξωτερικών συνεργατών, μεγάλο μέρος από τους οποίους είναι μηχανικοί. Ο Οργανισμός αποτελείται από ένα 17μελές συμβούλιο με μέλη στελέχη του δημοσίου και καθηγητές Πανεπιστημίου και προεδρεύων τον Ανάργυρο Δημητράκοπουλο βουλευτή Αθηνών, ενώ ως μέλος του συμβουλίου είναι και ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης γενικός διευθυντής τότε του υφυπουργείου ανοικοδόμησης. Η βασική δομή του Οργανισμού συντίθεται από συνεργάτες που οργανώνονται σε θεματικές επιτροπές μελετών με γενικό διευθυντή τον Πέτρο Κούβελι, αντίστοιχες με τα θέματα που καλύπτει το πρόγραμμα: Συγκοινωνία, Υδατική Οικονομία, Ενεργειακή Οικονομία,

⁶⁵⁴ Στο Μπαμπίλης(1987:79) περιγράφεται γλαφυρά πως το Υπουργείο αυτό, το πρώτο διάστημα εξυπηρετεί μόνον την ανάγκη απόδοσης χαρτοφυλακίου για διατήρηση μικροπολιτικών ισορροπιών: «Ο Υπουργός έμεινε μόνος μέχρι την ημέρα που παρέδωσε στο διάδοχό του, γι' αυτό και παρέδωσε, κατά τη φράση, που σύμφωνα με το διάδοχό του, είπε ο ίδιος, μόνο το τραπέζι», επίσης «Με τον ιδρυτικό νόμο του υπουργείου δεν δημιουργείται τίποτε καινούργιο, εκτός από μια θέση αντιπροέδρου κυβερνήσεως ή, καλύτερα, εκτός από τη δικαιολογία για μια ακόμα θέση αντιπροέδρου», Μπαμπίλης(1987:75-76)

⁶⁵⁵ ΦΕΚ 201/22.6.1946, Νόμος 5., «Περί συστάσεως Οργανισμού δια την σύνταξιν προγράμματος ανασυγκροτήσεως»

⁶⁵⁶ Μπαμπίλης(1987:107-108)

Βιομηχανία, Οικισμός, Γεωργία, Τουρισμός, Οικονομικά Θέματα και διάφορες υποστηρικτικές επιτροπές⁶⁵⁷.

Το Μάιο του 1948 συστήθηκε το δεύτερο όργανο αξιοποίησης της ξένης βοήθειας, το «Ανώτατο Συμβούλιο Ανασυγκροτήσεως» (Α.Σ.Α.)⁶⁵⁸, όργανο συμβουλευτικό κάτω από την εποπτεία και αυτό του υπουργείου συντονισμού⁶⁵⁹, με συγχώνευση του ΑΟΣ (Ανώτατον Οικονομικόν Συμβούλιον) που υπήρχε ως υπηρεσία από το 1932, με τον Οργανισμό Ανασυγκροτήσεως. Στο άρθρο 9 του διατάγματος που το συστήνει, τονίζεται η σημασία της συνεργασίας με το νέο όργανο των δημόσιων υπηρεσιών αλλά και των ιδιωτικών φορέων. Συγκεκριμένα, ορίζει ότι :

«1. Πάσαι αι δημόσιαι, δημοτικά και κοινοτικά αρχαί, οι οργανισμοί δημοσίου δικαίου, αι οικονομικοί, κοινωνικοί οργανώσεις και αι ιδιωτικά επιχειρήσεις υποχρεούνται να παρέχωσιν εις το Α.Σ.Α. τας αιτουμένας υπ' αυτού σχετικές προς το έργον του εγγράφους πληροφορίας εντός του βραχυτέρου δυνατού χρονικού διαστήματος.

2. Η ρητή ή σιωπηρά άρνησις παροχής των πληροφοριών τούτων επάγεται δια τους αρμοδίους ευθύνας, προβλεπομένας υπό των ισχυουσών δια τους δημοσίους υπαλλήλους ή δια τα επαγγελματικά ή άλλα σωματεία διατάξεων επί παραβάσει καθήκοντος».

Οι αρμοδιότητες αυτές προσομοιάζουν στις αρμοδιότητες της Γαλλικής επιτροπής σχεδιασμού, όμως οι ομοιότητες περιορίζονται μόνον εδώ. Αν και οι επικρίσεις ότι «ουδέποτε κατόρθωσε να συγκροτηθεί οργανωτικώς»⁶⁶⁰ δεν φαίνεται να ισχύουν (τουλάχιστον όσον αφορά την τυπική του συγκρότηση)⁶⁶¹, ωστόσο αυτή η επιτροπή της οποίας προήδρευε ο Αλ. Διομήδης, αντιμετώπισε πράγματι διάφορες δυσχέρειες όπως επίσης σημειώνει ο Ι. Ζίγδης⁶⁶² και τελικώς περιορίστηκε στο να επαναλάβει μελέτες Ελλήνων και ξένων συμβούλων όπως και να στηριχθεί στο σχέδιο της UNRRA λόγω ακριβώς του περιορισμένου χρόνου που διέθετε ώστε το πρόγραμμα να υποβληθεί για άντληση

⁶⁵⁷ ΟΑ(1947: 60)

⁶⁵⁸ Είχε προηγηθεί μια εφήμερη επιτροπή, με πρόεδρο τον πρώτο Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Αλέξανδρο Διομήδη, ΤΕ(1978:350)

⁶⁵⁹ Νομοθετικό Διάταγμα υπ' αριθ 675 «Περί συστάσεως Ανωτάτου Συμβουλίου Ανασυγκροτήσεως», ΦΕΚ 121/7.5.1948

⁶⁶⁰ Ζίγδης(1959:440)

⁶⁶¹ Βλ. Πρακτικά σύσκεψης της Ανωτάτης Επιτροπής του ΑΣΑ, της 9^{ης} Νοεμβρίου 1948, στο Οικογενειακό Αρχείο Ν. Παντελάκη (GRNPANFO01-SF1-SE010-FI002-IT0025)

⁶⁶² Ζίγδης(1959). Ο Ι. Ζίγδης διετέλεσε για κάποιο διάστημα Διευθύνων Σύμβουλος του ΑΣΑ, έως ότου παραιτηθεί τον Αύγουστο το 1948, μαζί με τον Ξεν. Ζολώτα και τον Αλ. Διομήδη ο οποίος επίσης συμμετείχε στο Ανώτατο Σύμβούλιο Ανασυγκροτήσεως, λόγω διαφωνιών επί της στρατηγικής του Προγράμματος Ανασυγκρότησης, υποστηρικτές όντες της ταχείας εκβιομηχάνισης, στρατηγική η οποία δεν είχε υιοθετηθεί ακόμα, Στασινόπουλος(2006:12) και Vetsopoulos (2002:104)

χρηματοδότησης προς τον μετέπειτα ονομαζόμενο Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας. Αργότερα περιέπεσε σε σταδιακή εγκατάλειψη έως την τελική κατάργησή του με ένταξη των αρμοδιοτήτων του στο υπουργείο συντονισμού το 1951.

Παράλληλα με την ύπαρξη του ΑΣΑ συγκροτείται το 1948 εντός του υπουργείου συντονισμού η ΥΣΕΣΑ - Υπηρεσία Συντονισμού Εφαρμογής Σχεδίου Ανασυγκροτήσεως⁶⁶³ – που διαρκεί έως το 1951 – με αρμοδιότητες την παρακολούθηση εκτέλεσης των σχετικά με το πρόγραμμα δράσεων που διενεργούνται από τον ΑΣΑ και διάφορες άλλες υπηρεσίες και όργανα που ιδρύονται εν τω μεταξύ⁶⁶⁴. Το 1950 ΑΣΑ και ΥΣΕΣΑ συγχωνεύονται, παύουν να υφίστανται ως ανεξάρτητες υπηρεσίες και ενσωματώνονται λειτουργικά στο υπουργείο συντονισμού⁶⁶⁵. Ουσιαστικά οι υπηρεσίες που ασχολούνται με το σχεδιασμό, υπόκεινται τώρα πλήρως στο υπουργείο συντονισμού. Ενώ το υπουργείο συντονισμού είναι αρμόδιο για τη «διατύπωσιν του Προγράμματος Ανασυγκροτήσεως της Ελληνικής Οικονομίας και την παρακολούθησιν της εκτελέσεως αυτού παρά των Υπουργείων εις τα οποία αυτή ανήκει» (Ν. 1439/40 17.6.1950, άρθρο 1, παρ. 1) και ο υπουργός συντονισμού «καταρτίζει το Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως, επιδιωκομένης της προσαρμογής εις τούτο των εθνικών πόρων της Χώρας και του Κρατικού Προϋπολογισμού» (Ν. 1439/40 17.6.1950, άρθρο 1, παρ.2, εδάφ. α). Η ανάγκη ενός στιβαρού μηχανισμού υποστήριξης του σχεδίου υπαγορεύεται επιπλέον από την ανάγκη υποστήριξης του σχεδίου ως εργαλείου διαπραγμάτευσης για την εκταμίευση της βοήθειας, όπως επισημαίνεται στο Μπαμπίλης(1987:114-115). Δηλ. ο μηχανισμός αυτός δεν αποτελεί μόνον μηχανισμό εκπόνησης και παρακολούθησης της εκτέλεσης του σχεδίου αλλά μηχανισμό τεχνικής υποστήριξης της ανάγκης χρηματοδότησης των έργων έναντι του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας. Γι' αυτό άλλωστε ενσωματώνονται εντός του υπουργείου όλες οι σχετικές με το σχέδιο Ανασυγκρότησης και την διαπραγμάτευση της χρηματοδότησης υπηρεσίες του εξωτερικού⁶⁶⁶.

Η προσπάθεια συγκρότησης ενός μηχανισμού συνεχίζεται εντός της δεκαετίας του 1950, με αναδιοργανώσεις των υπηρεσιών του υπουργείου συντονισμού, μέσω διαφόρων

⁶⁶³ Αναγκαστικός νόμος Φ. 211/24.8.1948, «περί συντονισμού της εκτελέσεως του σχεδίου Ανασυγκροτήσεως της Χώρας»

⁶⁶⁴ Ζίγδης(1959:445)

⁶⁶⁵ Ν. 1439/40 17.6.1950 «Περί οργανώσεως του Υπουργείου Συντονισμού»

⁶⁶⁶ «Επίσης δια του νόμου αυτού [Ν.1439/1950] υπήχθησαν εις το Υπουργείον Συντονισμού: α) Η Μόνιμος Αντιπροσωπεία παρά τω ΟΕΟΣ, συσταθείσα δια του Α.Ν. 887/1949. β) Το παρά τη Βασιλική Πρεσβεία Ουασιγκτώνος Οικονομικόν Γραφείον, ιδρυθέν υπό του Α.Ν. 1334/1949, μετονομασθέν δε εις Μόνιμον αντιπροσωπείαν Ουασιγκτώνος δια του Β.Δ.τος της 10.2.1951 «περί οργανισμού του Υπουργείου Συντονισμού». γ) Το Γραφείον Βρυξελλών, διεπόμενον υπό των διατάξεων του Α.Ν. 837/1948, ως συνεπληρώθη υπό του Β.Δ./τος της 6.11.1948», ΑΠ(Α6Σ1Υ1Φ1Τ3/1-15:1-2)

νόμων και βασιλικών διαταγμάτων⁶⁶⁷, χωρίς να λείπουν οι συγκρούσεις ακόμα και για τον τρόπο οργάνωσης του υπουργείου αυτού και την κατανομή των αρμοδιοτήτων του⁶⁶⁸, σε τέτοιο βαθμό που ακόμα και η σκοπιμότητα της ύπαρξης και αυτού του ίδιου του υπουργείου φαίνεται να αμφισβητείται⁶⁶⁹. Εντός της δεκαετίας αυτής τυπικά τουλάχιστον συγκροτείται ένας ενιαίος κεντρικός μηχανισμός εκπόνησης του οικονομικού προγράμματος ενταγμένος λειτουργικά στο υπουργείο συντονισμού όπως φαίνεται από του οργανόγραμμά του⁶⁷⁰. Από τις τρεις Γενικές Διευθύνσεις οι δύο αφορούν θέματα προγραμματισμού, η πρώτη Γενική Διεύθυνση (Γενική Διεύθυνση Οικονομικής Πολιτικής και Προγράμματος) περιέχει την Δ' Διεύθυνση (Επεξεργασίας Προγράμματος) υπεύθυνη για την κατάρτιση (μαζί με την δεύτερη γενική διεύθυνση) του «προγράμματος ανασυγκροτήσεως και οικονομικής αναπτύξεως της χώρας», η δεύτερη Γενική Διεύθυνση (Γενική Διεύθυνση Παρακολουθήσεως Εφαρμογής Προγράμματος) έχει στην αρμοδιότητά της μεταξύ άλλων να συντονίζει και να παρακολουθεί την εκτέλεση των εγκριθέντων προγραμμάτων, να αναπροσαρμόζει τα προγράμματα σε συνεργασία με την Δ' Διεύθυνση της πρώτης Γενικής Διεύθυνσης αλλά και να εισηγείται στην Κεντρική Επιτροπή Δανείων για τη χρηματοδότηση εγκεκριμένων έργων, να ελέγχει και να παρακολουθεί την χρησιμοποίηση των πιστώσεων με βάση τους όρους χρηματοδότησης δηλ. ουσιαστικά έχει στην αρμοδιότητά της ένα μέρος της ανάπτυξης της ιδιωτικής πλευράς του προγράμματος. Η δομή της Γενικής αυτή Διεύθυνσης αντανακλά ακριβώς τη δομή των μέχρι τώρα σχεδίων, αποτελείται δηλ. από διευθύνσεις για τη γεωργία, τις έγγειες βελτιώσεις, της βιομηχανίας, κυκλοφορίας, κοινωνικής πρόνοιας. Ξεχωριστό τμήμα του υπουργείου συνιστά η Κεντρική Υπηρεσία Στατιστικής με 16 ομάδες αρμοδιοτήτων (π.χ. την συγκέντρωση των στατιστικών πληροφοριών και το συντονισμό των υπηρεσιών που ασχολούνται με αυτές στα διάφορα υπουργεία). Μεταξύ των αρμοδιοτήτων της είναι ενδιαφέρον ότι αναφέρεται επίσης και η μέριμνα για την ίδρυση ειδικών εδρών στατιστικής στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά

⁶⁶⁷ Οι σχετικοί νόμοι συγκρότησης και οργάνωσης του Υπουργείου Συντονισμού, με εμφανή την προώθηση της οργάνωσης που υποστηρίζει το Σχέδιο Ανάπτυξης περιέχονται στο ΑΙΠ (Α6Σ1Υ1Φ1Τ3/1-15)

⁶⁶⁸ «Τελικώς, τα θέματα ταύτα ετέθησαν υπό την κρίσιν της Βουλής, η οποία ηρνήθη να κυρώση τον αναγκαστικόν νόμον, παρέσχε δε δίμηνον προθεσμίαν διά την έκδοσιν νέου Β.Δ. Βάσει του νέου Β.Δ. ενετάχθη το προσωπικόν του Υπουργείου Συντονισμού, κριθέν όχι υπό ομαλās συνθήκας. Εις μίαν και μόνην συνεδρίασιν του υπηρεσιακού Συμβουλίου, προεδρευομένου παρ' ενός κομματικού οργάνου, εκρίθησαν καί ενετάχθησαν άνω των 300 υπαλλήλων προερχόμενοι εξ αποσπάσεως, ως και υπηρετούντες επί συμβάσει, αποκτήσαντες πλέον την ιδιότητα του μονίμου δημοσίου υπαλλήλου, με όλα τα εκ του κώδικος των δημοσίων υπαλλήλων παρεχόμενα δικαιώματα. Προγραμματισμός και Οικονομική Ανάπτυξις», Δαμαλάς (1966:497)

⁶⁶⁹ «Επί μίαν δεκαετίαν καί πλέον αι συζητήσεις περίξ του Υπουργείου Συντονισμού ήσαν έντονοι. Άλλοι μεν έπρότειναν την άναδιοργάνωσιν αυτού, άλλοι δε την κατάργησιν. Κατά μήνα Οκτώβριον του 1955, ή τότε Κυβέρνησις έξήγγειλε την άπόφασιν καταργήσεως, αύτη όμως δέν έτυχεν εφαρμογής, εξηκολούθησε δέ ή λειτουργία του έν λόγω Υπουργείου», Δαμαλάς(1966:497)

⁶⁷⁰ ΑΙΠ(Α6Σ1Υ1Φ1Τ3/1-15)

Ιδρύματα, αλλά και η δημοσίευση επιστημονικών μελετών για θέματα στατιστικής. Πέραν των τυπικών αναδιοργανώσεων φαίνεται να γίνονται λοιπόν κάποιες προσπάθειες ολοκλήρωσης της οργάνωσης για την εκπόνηση των οικονομικών σχεδίων, αν κρίνουμε από τη ένταξη της στατιστικής υπηρεσίας στην οργανωτική δομή του υπουργείου και την προσπάθεια συντονισμού των υπηρεσιών.

Παρά τις προσπάθειες οργάνωσης ενός μηχανισμού σχεδιασμού τουλάχιστον τυπικά μέσω της θεσμοθέτησης του και την ίδρυση φορέων εντός του υπουργείου συντονισμού η εμβάθυνση της διαδικασίας συγκρότησης των οικονομικών σχεδίων φαίνεται να πελαγοδρομεί. Σημειώνουμε ότι σε άλλες χώρες έχει ήδη προχωρήσει η διαδικασία αυτή κι έχει εμπλουτιστεί η μεθοδολογία του σχεδιασμού (ενσωμάτωση μακροοικονομικών προβλέψεων, οικονομετρικά μοντέλα, διακλαδικές συσχετίσεις, συνοχή). Έτσι και παρά την ίδρυση φορέων εντός του υπουργείου συντονισμού «ελάχιστα δύνανται να λεχθούν διά την οργάνωσίν τής Α' Γενικής Διευθύνσεως προγραμματισμού και οικονομικής πολιτικής του Υπουργείου Συντονισμού, εις την οποίαν ανετέθη από του 1951 το έργον του προγραμματισμού. Ως τυπικώς δημοσία υπηρεσία ή Γενική αυτή Διεύθυνσις δεν ήτο δυνατόν να επιληφθή του πολυσχιδούς έργου του οικονομικού προγραμματισμού, είμή παρεμπιπτόντως, καθ' ον τρόπον και έκτασιν επέβαλλον αι ανάγκαι της διαμορφώσεως τής τρεχούσης οικονομικής πολιτικής καί είδικώτερον της εξασφαλίσεως καί άπορροφήσεως τής άμερικανικής βοήθειας. Έντός τών πλαισίων αύτών συνέταξε κατά καιρούς διάφορα «προγράμματα άνασυγκροτήσεως», παρουσιάζοντα τά χαρακτηριστικά, περί τών όποιων έγένητο ήδη λόγος, άν καί διά νά ειμεθα δίκαιοι θά πρέπη ν' αναφέρωμεν ότι δεν είναι υπεύθυνος δια όλα, καθ' ό τι τινά έκ τούτων κατηρτίσθησαν πράγματι υπό έξωϋπηρεσιακών συνεργατών τών Υπουργών.»⁶⁷¹.

Η δυστοκία στην δημιουργία συγκροτημένων προγραμμάτων και η απόδοση της αδυναμίας αυτής στην ανεπαρκή οργάνωση του υπουργείου συντονισμού οδήγησε στη δημιουργία παράλληλων επιτροπών εκπόνησης προγραμμάτων προς το τέλος της δεκαετίας του 1950. Συγκεκριμένα το 1957 δημιουργείται η Επιτροπή Ερεύνης και Οργάνωσης Οικονομικού Προγραμματισμού (ΕΕΟΟΠ)⁶⁷² η οποία παραμένει ενεργής για ένα μικρό χρονικό διάστημα (έως τις 31 Ιανουαρίου 1959)⁶⁷³. Η επιτροπή αυτή χρησιμοποίησε υπαλλήλους διαφόρων υπουργείων και φορέων, επιστήμονες και εκπροσώπους τομέων, επί τη βάση των εισηγήσεων των οποίων η Διεύθυνση Επεξεργασίας Προγράμματος (Δ'

⁶⁷¹ Ζίγδης(1959:440)

⁶⁷² Κωστελένος& Κάζης(2011:37)

⁶⁷³ Ζίγδης(1959:440)

Διεύθυνση της 1ης Γενικής Διεύθυνσης) του υπουργείου συντονισμού συμπλήρωσε (το 1958) και εξάγγειλε (το 1959) το «Προσωρινό Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Χώρας (1959-1963)». Επιπλέον η ΕΕΟΟΠ αξιοποιούσε το αποτέλεσμα της εργασίας επιμέρους επιτροπών άλλων υπουργείων. Μέρος των εργασιών σχεδιασμού, είναι αποκεντρωμένες με την έννοια ότι μεγάλος αριθμός υπηρεσιών εντός άλλων υπουργείων και άλλων δημοσίων υπηρεσιών έχουν την ευθύνη της προετοιμασίας συγκεκριμένου προκαταρκτικού υλικού. Για παράδειγμα οι τεχνικοί κλάδοι του υπουργείου αγροτικής οικονομίας προετοιμάζουν το περισσότερο τεχνικό μέρος που αφορά την αγροτική πλευρά του σχεδίου⁶⁷⁴. Η παρά τις αναδιοργανώσεις, εμφανής μεθοδολογική και τεχνική υστέρηση, οδήγησε στην πρόσκληση ομάδας ξένων ειδικών υπό τον Ιταλό καθηγητή P. Saraceno για την περαιτέρω επεξεργασία του σχεδίου στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Ήδη από το 1958⁶⁷⁵ έχει ιδρυθεί το Κέντρο Οικονομικών Ερευνών (ΚΟΕ) ως ερευνητικό και εκπαιδευτικό κέντρο υπό την Ακαδημία Αθηνών αρχικά και αργότερα υπό το υπουργείο παιδείας με πρόεδρο τον Ανδρέα Παπανδρέου.

Η ίδρυση της Επιτροπής Ερεύνης και Οργανώσεως Οικονομικού Προγραμματισμού σηματοδοτεί την προσπάθεια αφαίρεσης της οργάνωσης του σχεδιασμού από το υπουργείο συντονισμού. Η απαγκίστρωση από το υπουργείο πραγματοποιείται με την μετατροπή του ΚΟΕ, σε κέντρο προγραμματισμού βάση του νόμου 4356/1964, το γνωστό ΚΕΠΕ (όχι όμως και η πλήρης αυτονόμηση μια και το ΚΕΠΕ τίθεται υπό την εποπτεία του υπουργείου συντονισμού). Από το 1964 στις αρμοδιότητες του ΚΕΠΕ προστίθενται αυτές της εκπόνησης των οικονομικών προγραμμάτων, σε συνεργασία με το υπουργείο συντονισμού, με πρώτο το «Σχέδιο Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής Αναπτύξεως της Ελλάδος 1966-1970». Το ΚΕΠΕ στελεχώθηκε από ομάδα στελεχών του υπουργείου συντονισμού, από οικονομολόγους της τράπεζας της Ελλάδας, αλλά και με προσλήψεις νέου προσωπικού⁶⁷⁶ λειτουργώντας ως υπερβολάβος του υπουργείου συντονισμού.

Η παραπάνω αφήγηση των προσπαθειών δημιουργίας ενός μηχανισμού εκπόνησης και παρακολούθησης των οικονομικών προγραμμάτων, αναδεικνύει την αδυναμία της κρατικής διοίκησης να συγκροτήσει έναν τέτοιο αναγκαίο μηχανισμό στη διάρκεια των 20 χρόνων μετά τη λήξη του πολέμου παρά το ότι το οικονομικό σχέδιο εκλαμβάνεται ως αναγκαιότητα από το εγχώριο πολιτικό προσωπικό αλλά και τους ξένους συμμάχους του. Εκτός από τον μηχανισμό αυτό, εξέλειπαν και μια σειρά υποστηρικτικοί μηχανισμοί που θα

⁶⁷⁴ Greek Delegation (1961:43)

⁶⁷⁵ Καζάκος(2003:183)

⁶⁷⁶ Δαμαλάς(1966:498)

παρείχαν τα αναγκαία δεδομένα για τη συγκρότηση του προγράμματος, όπως οι αξιόπιστες στατιστικές και μια συγκροτημένη καταγραφή των εθνικών λογαριασμών. Έλλειπε επίσης η ανάπτυξη των κατάλληλων εργαλείων και τεχνικών. Όμως η επικέντρωση στις παραπάνω αδυναμίες υποκρύπτει ίσως την ουσία. Πόσο σημαντική ήταν η ύπαρξη ενός στιβαρού μηχανισμού και κατ' επέκταση η ύπαρξη ενός στιβαρού σχεδιασμού την συγκεκριμένη περίοδο, πέρα ίσως από την χρήση τους ως διαπραγματευτικό χαρτί για την απόκτηση χρηματοδότησης, αμφισβητήσιμο και αυτό δεδομένου ότι άλλοι παράγοντες κυρίως πολιτικοί βαραίνουν στις διαπραγματεύσεις αυτές; Η αξιοποίηση των διαθέσιμων αναξιοποίητων πόρων, η δημιουργία των βασικών υποδομών που είναι σχεδόν σε πλήρη έλλειψη, απαιτούν πράγματι ένα σχέδιο δράσης. Όμως η επιλογή και ο σχεδιασμός των επιμέρους έργων, η γενικότερη κατεύθυνση και η αποφασιστικότητα της κρατικής παρέμβασης η οποία εκδηλώνεται αυτήν την περίοδο βαραίνει περισσότερο από την συνεκτικότητα και τη λεπτομέρεια του σχεδίου, που είναι πράγματι αναγκαία όταν πλέον εκδηλώνεται η στενότητα των πόρων και ο σχεδιασμός πρέπει να περιλάβει περισσότερους τομείς της οικονομίας. Η επιλογή της κατάλληλης στρατηγικής της ανάπτυξης και τοποθέτησης του εγχώριου κεφαλαίου στο διεθνές πεδίο η οποία δείχνει να διαμορφώνεται τελικά προς το τέλος της δεκαετίας του 1950 και άλλοι παράγοντες που συνεισέφεραν σε αυτό όπως η νομισματική σταθεροποίηση, θα έπαιζαν αποφασιστικότερο ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη και στην υλοποίηση των έργων παρά ένα αναλυτικότερο και συνεκτικότερο πρόγραμμα. Εξάλλου η κριτική σε αυτήν την πλευρά της ιστορίας – στις οργανωτικές αδυναμίες - του Ελληνικού προγραμματισμού, τείνει να ξεχνάει ότι εκτός των «εγγενών» οργανωτικών αδυναμιών της κρατικής διοίκησης, της απειρίας – αν και οι ξένοι σύμβουλοι ήταν πάντα διαθέσιμοι – άλλοι παράγοντες έβαλαν τη σφραγίδα τους στη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και ήταν αυτοί που καθόρισαν τις προτεραιότητες στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και κατ' επέκταση του διοικητικού μηχανισμού εκείνης της εποχής, όπως η προτεραιότητα στην επιδίωξη πολιτικής και οικονομικής σταθεροποίησης, η επίλυση των εσωτερικών συγκρούσεων και αντιθέσεων, η ικανοποίηση των αυξημένων εξόδων πολιτικής νομιμοποίησης του συνόλου του πολιτικού εποικοδομήματος που απαιτούσε κινητοποίηση του κρατικού μηχανισμού και αυξημένη χρήση της παρεχόμενης χρηματοδότησης για την εξαγορά πολιτικής συναίνεσης. Όλα αυτά λειτουργούσαν εις βάρος της αποτελεσματικότητας σε άλλους τομείς συμπεριλαμβανόμενης της συγκρότησης ενός θεσμοποιημένου οικονομικού σχεδιασμού.

3.7.1.1 Η μεθοδολογία του Ελληνικού σχεδιασμού.

Η εκπόνηση των προγραμμάτων της περιόδου που εξετάζουμε αποτελεί εν γένει μια εσωστρεφή και εν πολλοίς αδιαφανή και μη καταγραμμένη διαδικασία⁶⁷⁷. Η μεθοδολογία συγκρότησης των Ελληνικών προγραμμάτων την πρώτη αυτή μεταπολεμική περίοδο ή η έλλειψή της φέρει τη σφραγίδα και τους περιορισμούς του πλαισίου μέσα στο οποίο αυτά συγκροτήθηκαν. Η τεχνική συνίστατο στην παράθεση των έργων, ενδεχομένως συνοδευόμενα από μελέτες σκοπιμότητας με την αξιοποίηση των υπαρχουσών μελετών και το συντονισμό των επιμέρους συνεργατών εκπόνησης των μελετών σκοπιμότητας που μπορεί να είναι εγχώριοι συνεργάτες ή και ξένες εταιρίες συμβούλων. Η συστηματική και κατά στάδια συγκρότηση του σχεδίου είναι απύσχη. Πέρα από την έλλειψη ενός μόνιμου μηχανισμού γεγονός που καθόρισε και την έλλειψη συμπαγούς μεθοδολογίας, άλλα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού όπως η ύπαρξη κάθετων επιτροπών κατ' αντιστοιχία με τον Γαλλικό σχεδιασμό δεν υπάρχουν, αν και μια στοιχειώδης διαβούλευση με κάποιους φορείς μπορεί άτυπα να υφίσταται. Δεν φαίνεται να υπάρχει μέριμνα για έλεγχο της επίδρασης των επιμέρους έργων σε κλαδικό και μακροοικονομικό επίπεδο, μέριμνα των οριζόντιων επιτροπών στο Γαλλικό σχεδιασμό, συνεπικουρούμενες από τις διάφορες τεχνικές επιτροπές ή κρατικές υπηρεσίες. Εν γένει η συσχέτιση των επενδύσεων με τους αναπτυξιακούς ρυθμούς ήταν ανύπαρκτη και αν υπήρχε δεν υποστηριζόταν από ποσοτικές διασυνδέσεις, περιοριζόταν στην ποιοτική αποτίμηση. Έτσι συνοψίζοντας, η έλλειψη λεπτομερούς καταγραφής τόσο της αφετηρίας όσο και του οδικού χάρτη, η μερικότητα, η απουσία στοιχειώδους συνοχής του προγράμματος ήταν χαρακτηριστικά των πρώτων προγραμμάτων.

Μια πιο συγκροτημένη θεώρηση τουλάχιστον για τον έλεγχο της συνοχής αρχίζει να διαφαίνεται αρχικά στη διαδικασία συγκρότησης των προγραμμάτων της δεκαετίας του 1950 με την εμφάνιση και αξιοποίηση των εθνικών στατιστικών και λογαριασμών με την συνεργασία με την προσφάτως δημιουργημένη στατιστική υπηρεσία που ήταν ενταγμένη στο υπουργείο συντονισμού. Η συνεργασία αυτή αξιοποιείται για τον έλεγχο της συνέπειας ορισμένων διακλαδικών αναλογιών όπως είδαμε στην εξέταση των προγραμμάτων της δεκαετίας του 1950. Αργότερα επίσης στο «Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Χώρας 1960-1964» ο έλεγχος αυτός γίνεται πιο συστηματικός χωρίς όμως τη χρήση

⁶⁷⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι διαδικασίες εκπόνησης ακόμα και του Πενταετούς 1960-1964, δεν ήταν γνωστές πέρα από ένα κύκλο: «Ατυχώς όμως η πρωθυπουργική αυτή υπόσχεσις για τη σύσταση επιτελείου Οικονομικού Προγραμματισμού δεν είναι δυνατόν νά γίνη δεκτή άνευ σκεπτικισμού, δεδομένου ότι ταυτοχρόνως με αυτήν εξηγγέλθη «πενταετές πρόγραμμα επενδύσεων» αγνώστου πατρός», Ζίγδης(1959:441)

κάποιων ιδιαίτερων τεχνικών αν κρίνει κανείς από τις κριτικές που έχει υποστεί η διαδικασία και από τους συγχρόνους της⁶⁷⁸.

Η συζήτηση για την ανάγκη μιας στιβαρής τεχνικής στην εκπόνηση των προγραμμάτων αρχίζει να γίνεται πιο ουσιαστική στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Είναι χαρακτηριστική η αρθρογραφία στα οικονομικά περιοδικά της εποχής στα οποία φιλοξενούνται αφιερώματα και αρθρογραφία για τον προγραμματισμό και τις τεχνικές του (βλ. χαρακτηριστικά τα περιοδικά της περιόδου «Η Νέα Οικονομία», «Οικονομικός Ταχυδρόμος»). Πέρα από τις κρατικές πρωτοβουλίες με τη δημιουργία του ΚΟΕ και του ΚΕΠΕ αργότερα, εμφανίζονται στη βάση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας διάφορες – εφήμερες ωστόσο – επιτροπές μελέτης και εκπόνησης προγραμμάτων, όπως η προσπάθεια υπό το Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο ένα ινστιτούτο ιδρυθέν από τον Κωνσταντίνο Δοξιάδη⁶⁷⁹ ή η Ελληνική Εταιρία Προγραμματισμού, η οποία επίσης επιχειρεί να εκπονήσει ένα δεκαετές πρόγραμμα⁶⁸⁰. Λίγο αργότερα αρχίζουν να εκδίδονται οι οικονομετρικές μελέτες του ΚΕΠΕ, αφού έχει προηγηθεί η μελέτη του Ανδρέα Παπανδρέου⁶⁸¹, που αποτέλεσε και την πρώτη μελέτη που δημοσίευσε το ΚΟΕ. Πέρα από τους περιορισμούς που είχαν να αντιμετωπίσουν οι πρωτοβουλίες αυτές, όπως η έλλειψη αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων⁶⁸², κοινό χαρακτηριστικό τους αποτελεί η έμφαση στη χρήση οικονομετρικών μοντέλων κεντρικής κατά βάση προέλευσης⁶⁸³ – περιορίζοντας τον οικονομικό σχεδιασμό ουσιαστικά στην επιλογή και επίλυση ενός οικονομετρικού μοντέλου – κατ' αντιστοιχία με τις θεωρητικές

⁶⁷⁸ «... η μεγάλη αδυναμία αυτού είναι ότι παραμένει έργο τεχνοκρατών, άνευ συνεργασίας με τις παραγωγικές τάξεις και άνευ ουδεμίας σχέσεως με την συνεχώς εξελισσόμενη οικονομική πραγματικότητα. Πέραν τούτου πλείστοι εκ των ερευνητών είναι νέοι οικονομολόγοι, άνευ πείρας, ουδεμία δε παρακολούθησις καί επεξεργασία ένεργείται επί των μελετών των.», Δαμαλάς(1966:499)

⁶⁷⁹ Περιληπτική περιγραφή της προσπάθειας συγκρότησης «Προγράμματος» από το Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο γίνεται στο Πιτέρογλου (1963α) και Πιτέρογλου(1963β), που όμως περιορίζεται σε μία περιγραφή της λογικής ενός προτεινόμενου οικονομετρικού αναπτυξιακού μοντέλου για την χώρα. Το Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο φαίνεται να αξιοποίησε κάποιες διαθέσιμες χρηματοδοτήσεις Αμερικάνικης προέλευσης για να εκπονήσει μελέτη χαρτογράφησης της Ελληνικής οικονομίας και τη δημιουργία οικονομετρικού μοντέλου. Δεν στάθηκε ωστόσο δυνατόν να εντοπιστεί το πρόγραμμα αυτό παρά την έρευνά μας στο αρχείο και τη βιβλιοθήκη του Κ. Δοξιάδη.

⁶⁸⁰ ΕΕΠ(1959)

⁶⁸¹ Παπανδρέου(1962)

⁶⁸² «Τα στατιστικά στοιχεία δια τους πλείστους τομείς τής Ελληνικής οικονομίας ενδέχεται να μην είναι απολύτως αξιόπιστα. Αι μέθοδοι υπολογισμού συχνότατα παραμένουν άγνωστοι. Επί πλέον, αι χρονολογικά σειραί των στατιστικών δεδομένων της Ελλάδος είναι χρονικώς λίαν περιορισμένοι. Πλείστοι εξ αυτών αρχίζουν το έτος 1948, ενώ εις ωρισμένας περιπτώσεις ως π.χ. προκειμένου περί των εισαγωγών, εις ουδέν ωφελεί η χρησιμοποίησις στατιστικών στοιχείων της προ του 1954 περιόδου», Παπανδρέου(1962:13-14)

⁶⁸³ Τα μοντέλα της εποχής βασίζονται στα αναπτυξιακά μοντέλα των Harrod, Domar, Kantor, όπως έχουν αναπτυχθεί αναλυτικότερα από άλλους όπως π.χ. ο Η. Β. Chenery, βλ. για παράδειγμα τα μοντέλα που περιγράφονται στο Πιτέρογλου (1963α) και στο Παπανδρέου(1962:13-14)

τάσεις της εποχής⁶⁸⁴. Δεδομένων των περιορισμών, τα μοντέλα μπορεί να είναι χρήσιμα, για τον έλεγχο της εσωτερικής λογικής του σχεδίου, για την επαλήθευση της συνοχής του δηλ. της ύπαρξης κατάλληλων διακλαδικών αναλογιών, τον έλεγχο της ρεαλιστικότητας-επιτευξιμότητας των στόχων αλλά και την εξέταση εναλλακτικών σεναρίων υλοποίησης των στόχων πάντα με βάση τις θεωρητικές υποθέσεις πάνω στις οποίες συγκροτούνται. Δεν αποτελούν όμως αυτά το σχέδιο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται να χρησιμοποιούνται και για έναν ακόμα λόγο, για την επαλήθευση-επιβεβαίωση του προ-επιλεγμένου μίγματος της βιομηχανικής στρατηγικής. Εντούτοις αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι η ουσιαστική ομοφωνία επί των αρχών, που διέπει τα μοντέλα αυτά: η έμφαση στην αυτονομία των επενδύσεων κοινό χαρακτηριστικό των μοντέλων αυτών και ο κυρίαρχος ρόλος του κράτους στην υλοποίησή τους. Πρόκειται για την επισφράγιση της λογικής Ζολώτα επί της λογικής Βαρβαρέσου: χρηματοδότηση->επενδύσεις ακόμα και με υποκατάσταση της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας από το κράτος με βάση ένα πρόγραμμα που αποτελεί τον οδικό χάρτη->εκβιομηχάνιση->ανάπτυξη. Βεβαίως ορισμένες διαφοροποιήσεις υπήρχαν όπως η μεγαλύτερη ή μικρότερη έμφαση στη ζήτηση ή στη δοσολογία στο μίγμα της κρατικής παρέμβασης. Όμως επί της ουσίας αρκούσε η εύρεση των κεφαλαίων και η επιλογή της κατάλληλης στρατηγικής δηλ. της διενέργειας των κατάλληλων επενδύσεων για να επέλθει η απαιτούμενη ανάπτυξη. Το πενταετές του 1960-64, αποτελεί τρανταχτό παράδειγμα γενικής (συμπεριλαμβανόμενης της πολιτικής) συναίνεσης στην αναγκαιότητα των προγραμμάτων καθώς και της λογικής που τα διέτρεχε⁶⁸⁵, συναίνεση που

⁶⁸⁴ Η χρησιμότητα των οικονομετρικών μοντέλων στο σχεδιασμό είναι συζητήσιμη, κυρίως για το μεγάλο βαθμό αφαίρεσης που χρησιμοποιούν αλλά και για ορισμένες θεωρητικές παραδοχές στις οποίες βασίζονται, που προσιδιάζουν στον αναπτυξιακό κεϋνσιανισμό της εποχής ο οποίος παραμερίζει ή υποτιμά οποιαδήποτε άλλη προϋπόθεση ή σχέση (όπως η κερδοφορία ή ο εγχώριος και διεθνής ανταγωνισμός) πέρα από την αποδοχή της απόλυτης αιτιακής σχέσης μεταξύ επένδυσης και ανάπτυξης και την επέκταση της λογικής του κεϋνσιανού «επιτεύγματος» της χειραγώγησης των κρίσεων της καπιταλιστικής οικονομίας, στη δυνατότητα προώθησης της αναπτυξιακής διαδικασίας, θεωρώντας ότι οι οικονομικές συνθήκες μπορούν να μεταβληθούν όπως οι ρυθμίσεις ενός θερμοστάτη: «Με το τέλος της δεκαετίας [1950], τα κεϋνσιανά οικονομικά πέρασαν στο μεσοκαλόκαιρο της ματαιοδοξίας τους. Επιφανείς οικονομολόγοι επέμεναν ότι οι κυβερνήσεις μπορούσαν να προσαρμόζουν την οικονομική κατάσταση σαν τις ρυθμίσεις του θερμοστάτη»: Appelbaum(2019:κεφ. 2, παρ. 12)

⁶⁸⁵ Άλλωστε για τη συγκρότηση του Πενταετούς 1960-64, της κυβέρνησης της ΕΡΕ διενεργήθηκαν συζητήσεις επί του προγράμματος στις οποίες οι συμμετέχοντες προέρχονταν από όλο το πολιτικό φάσμα. «Κλήθηκαν σε συσκέψεις οι περισσότεροι οικονομολόγοι της εποχής αρκετοί από τους οποίους δεν ήταν ενταγμένοι στο κυβερνητικό στρατόπεδο, όπως ο «βενιζελικός» καθηγητής της ΑΣΟΕΕ Δημήτριος Καλιτσούνακης», Ψαλιδόπουλος(2010α:330). Επίσης αργότερα ο καθηγητής Αγγελόπουλος με άποψη υπέρ της ισχυρής κρατικής παρέμβασης και του προγραμματισμού της οικονομίας με φορέα το κράτος, προτάθηκε ως επικεφαλής επιστημονικής επιτροπής εποπτείας της συγκρότησης του προγράμματος, κατά τη διάρκεια της θητείας της κυβέρνησης του Κέντρου. «Είναι αληθές ότι ο Νόμος προβλέπει την λειτουργία μιας Επιστημονικής Επιτροπής, προς έλεγχο και παρακολούθηση των εργασιών των ερευνητών, αυτή όμως δέν κατέστη δυνατόν να λειτουργήσει. Προσεφέρθη ή προεδρία ταύτης, εις τον Καθηγητήν κ. Αγγελόπουλον, ουτος όμως εθεώρησεν

βέβαια συσκοτίζεται από τις πολιτικές συγκρούσεις της εποχής, ένα από τα αντικείμενα των οποίων είναι και το οικονομικό πρόγραμμα, οι διαφωνίες επί του οποίου περιορίζονται ωστόσο στην επιλογή της μιας ή της άλλης επένδυσης ή στη δυνατότητα καλύτερης διαπραγμάτευσης για την επιλογή ή παραχώρηση των έργων-επενδύσεων⁶⁸⁶ στους εγχώριους ή ξένους επενδυτές και όχι στο εάν ένα οικονομικό πρόγραμμα είναι απαραίτητο ή όχι για την προώθηση των επιδιωκόμενων οικονομικών στόχων.

3.8 Η αναζήτηση της θεωρίας του ελληνικού σχεδιασμού

3.8.1 Η θεωρία των προγραμματίων ανασυγκρότησης

Στην Ελλάδα των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων η όποια διεξαγόμενη θεωρητική συζήτηση καθορίζεται εκ των πραγμάτων από τα όρια των ιδιαίτερων μεταπολεμικών συνθηκών. Η κατεπείγουσα ανάγκη αποκατάστασης των υποδομών, η επιδίωξη αναβάθμισης της μεταπολεμικής θέσης της χώρας στο πλαίσιο του διεθνούς οικονομικού καταμερισμού και η αδυναμία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας να παίζει έναν σημαντικότερο ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, πριμοδοτούσε της ανάγκη διευρυμένης κρατικής παρέμβασης⁶⁸⁷ και κατ' επέκταση την ανάγκη ύπαρξης ενός προγράμματος – οδικού χάρτη των κρατικών πρωτοβουλιών. Οι οποιεσδήποτε ιδεολογικές ή θεωρητικές ενστάσεις, όπως γίνεται πάντα σε τέτοιες περιστάσεις, παραμερίζονται έναντι των πρακτικών προβλημάτων. Μια θεωρία του οικονομικού σχεδιασμού εξέλειπε εξάλλου όπως ήδη έχουμε δει και στις υπόλοιπες χώρες που επιχειρούσαν μεταπολεμικά να εφαρμόσουν κάποιο είδος οικονομικού σχεδιασμού. Όμως εδώ η όποια θεωρητική συζήτηση έφερε και τους περιορισμούς που χαρακτήριζαν την δεσπόζουσα οικονομική οπτική η οποία απέρριπτε τη δυνατότητα μιας ταχείας εκβιομηχάνισης. Οπτική που οφειλόταν στον τρόπο που αυτή προσλάμβανε την ελληνική οικονομία, τη δυνατότητα και την κατεύθυνση ανάπτυξης της. Σύμφωνα με αυτήν η Ελλάδα είχε περιορισμένες δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης λόγω της έλλειψης των αναγκαίων πόρων οι οποίοι και περιορίζονταν στην καλλιεργήσιμη γη και στη δυνατότητα ή αδυναμία ανάπτυξης της γεωργίας. Ο εγγενής αυτός περιορισμός των

υποτιμητικών νά ευρίσκηται υπό τόν σημερινόν Πρόεδρον του ΚΕΠΕ και εζήτησεν από την Κυβέρνησιν την Προεδρίαν, τούτο όμως δέν εγένετο αποδεκτόν καί τα πράγματα παρέμειναν ώς είχον», Δαμαλάς(1966:499)

⁶⁸⁶ Χαρακτηριστική πολιτικής σύγκρουσης αποτελεί η περίπτωση της Pechiney, όπου παρά βέβαια τις κατηγορίες για χαριστική συμφωνία ουδεμία ελληνική κυβέρνηση δεν αμφισβήτησε επί της ουσίας την επένδυση αυτή. Το ίδιο για μια σειρά άλλες επενδύσεις.

⁶⁸⁷ Γενικά, η κρατική παρέμβαση υπήρξε από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους εκτεταμένη και ήταν σε μεγάλο βαθμό αποδεκτή από τους Έλληνες οικονομολόγους. Οι θεωρητικές καταβολές της Ελληνικής οικονομικής διανόησης που είναι υπέρ του κρατικού παρεμβατισμού που μπορεί να περιλαμβάνουν π.χ. τη γερμανική ιστορική σχολή (Wagner, Schmoller κ.α.), δεν εξετάζονται στην παρούσα εργασία. Ορισμένες πλευρές αυτού του θέματος πραγματεύονται στο Ψαλιδόπουλος(1987)

πόρων θεωρείτο ότι οδηγούσε σε διαρκή υπερπληθυσμό, όπως ονομαζόταν σε μια αντιστροφή της σχέσης αιτίου – αιτιατού, η αδυναμία του οικονομικού συστήματος της χώρας να συντηρήσει τον αυξανόμενο πληθυσμό της. Μεγάλο μέρος της κρατικής παρέμβασης αφορούσε την ενίσχυση της γεωργίας μέσω πολιτικών επέκτασης της καλλιεργήσιμης γης, αναπροσανατολισμού των καλλιεργειών, αύξησης της παραγωγικότητας και βελτίωσης της απόδοσης της γης, ώστε οι εξαγωγές γεωργικών προϊόντων (μαζί με τα εμβάσματα) να φέρουν το αναγκαίο συνάλλαγμα και να διασφαλιστεί η τροφοδοσία της χώρας με εισαγωγές άλλων αναγκαίων προϊόντων. Ταυτόχρονα η πολιτική της γης χρησιμοποιούταν εργαλειακά, αυτουπονομευόμενη, στοχεύοντας στην πολιτική ενσωμάτωση του πληθυσμού, μέσω της επιδοματικής πολιτικής, των αναδασμών αλλά κυρίως αναβάλλοντας την συγκέντρωση της γης, αναγκαία προϋπόθεση βελτίωσης της παραγωγικότητας. Τα αρχικά μεταπολεμικά προγράμματα παρά τις ορισμένες αναφορές στη βιομηχανία επικεντρώνονταν στην αναμόρφωση και επέκταση της γεωργίας (αρκετά από αυτά τα έργα ήταν και υγειονομικού ενδιαφέροντος) και στην αποκατάσταση των καταστραμμένων υποδομών που απαιτούσαν εκτεταμένες επενδύσεις που ήταν αδύνατον να χρηματοδοτηθούν από την ιδιωτική οικονομία. «Η γενική τόνωσις τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος δύναται νά ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς διενεργείας κρατικῶν ἐπενδύσεων εἰς εὐρεῖαν κλίμακα πρὸς ἐκτέλεσιν δημοσίων ἔργων ἐπείγουσας φύσεως καὶ ἀμέσου ἀποδόσεως»⁶⁸⁸. Η όποια θεωρητική θεμελίωση της ανάγκης ύπαρξης οικονομικών προγραμμάτων περιοριζόταν αναγκαστικά από τον χαρακτήρα των τελευταίων, ως συλλογές έργων υποδομής χωρίς άμεση σύνδεση με την βιομηχανική ανάπτυξη και κυρίως με την ιδιωτική επιχείρηση, άλλη από τη γενική θέση ότι οι υποδομές είναι αναγκαίες για την ανάπτυξη της οικονομίας, δηλ. τη βιώσιμη κερδοφορία των ιδιωτικών επιχειρήσεων που τα έργα υποδομής θα καλούντο να υποστηρίξουν και που είναι σε τελευταία ανάλυση ο φορέας της ανάπτυξης της καπιταλιστικής οικονομίας. Όμως σε ποιο βαθμό και σε ποια κατεύθυνση θα έπρεπε να αναπτυχθεί η οικονομία που οι υποδομές έρχονται να υποστηρίξουν δεν έχει ακόμα αυτήν την περίοδο ξεκαθαριστεί. Σε αντίθεση με τη Γαλλία και σε άλλες χώρες όπου τα έργα υποδομής έρχονται να υποστηρίξουν μια εν μέρει κατεστραμμένη μεν αλλά προϋπάρχουσα βιομηχανία ώστε αυτή να επαναλειτουργήσει, να εκσυγχρονιστεί, να επεκταθεί, εδώ επρόκειτο όχι για αποκατάσταση των έργων υποδομής ή επέκτασης τους, ώστε να υποστηριχθεί η ανάπτυξη μιας προϋπάρχουσας βιομηχανικής υποδομής, αλλά η δημιουργία εκ του μηδενός ορισμένων υποδομών ώστε να ακολουθήσει η ανάπτυξη της ιδιωτικής

⁶⁸⁸ Πουλόπουλος(1947:205)

επιχειρηματικής σφαίρας βασιζόμενη σε αυτές τις βασικές υποδομές⁶⁸⁹. Η κρατική παρέμβαση θεωρείτο αυτονόητα αναπόφευκτη εδώ, δεν υπήρχε καν ανάγκη επίκλησης των επιχειρημάτων της δεσπίζουσας οικονομικής θεωρίας⁶⁹⁰ για τη δικαιολόγησή τους, όπως ομοίως αυταπόδεικτη υπήρξε και η ανάγκη ενός σχετικά μακροπρόθεσμου σχεδίου υλοποίησης των έργων, έστω και με τη μορφή που γινόταν αυτό αντιληπτό ως μερικό μη συνεκτικό σχέδιο ορισμένων έργων περιοριζόμενο «εις τας οιωνοί τεχνικάς βάσεις της ανασυγκροτήσεως της Ελληνικής οικονομίας, αίτινες αποτελούν την θεμελιώδη προϋπόθεσιν των λοιπών προσπαθειών»⁶⁹¹. Ένα σχέδιο υλοποίησης, ένα «project plan» όπως και μελέτες σκοπιμότητας διαθέτει κάθε έργο ακόμα φυσικά και στην ιδιωτική σφαίρα είτε πρόκειται για ένα οίκημα, ένα εργοστάσιο, μια οποιαδήποτε επένδυση αλλά κι ένα σύνολο σχετιζόμενων έργων - έτσι και τα έργα αυτά έπρεπε να διαθέτουν κάποιο σχέδιο-χρονοδιάγραμμα υλοποίησης, η «επίκληση» αυτής της λογικής ήταν και η «θεωρητική» βάση της ανάγκης εκπόνησης του σχεδίου. Η εκτεταμένη συμμετοχή άλλωστε των μηχανικών στο σχεδιασμό των έργων⁶⁹² ενισχύει την αποδοχή της λογικής αυτής: ότι το σχέδιο αποτελούσε το κέλυφος της διαχείρισης του έργου κατασκευής των απαιτούμενων προς κατασκευή έργων. Επρόκειτο για κατασκευαστικά έργα μη ενταγμένα σε ένα γενικό σχέδιο ανάπτυξης ολόκληρης της οικονομίας συμπεριλαμβανόμενης και της ιδιωτικής παραγωγικής σφαίρας για την ανάπτυξη της οποίας εν τέλει οι συγκεκριμένες υποδομές αναπτύσσονταν. Αποτελούσαν τα σχέδια αυτά στην ουσία τεχνικές προ-μελέτες των κατασκευαστικών αυτών έργων - χωρίς να διαθέτουν τον απαραίτητο ολικό οικονομικό υπολογισμό και συνοχή⁶⁹³.

⁶⁸⁹ Η ύπαρξη υποδομών είναι αναγκαία όχι όμως και ικανή συνθήκη για την γενικότερη ανάπτυξη της οικονομίας η οποία βασίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, όπως αποδεικνύεται και από την ελληνική περίπτωση. Έτσι ορισμένα έργα υποδομών δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αναπτυξιακά αποτελέσματα: «... η σιδηροδρομική γραμμή Αμυνταίου- Κοζάνης και τα πρώτα έργα Πτολεμαΐδος μας διδάσκουν ότι δεν είναι αρκετόν να γίνουν επενδύσεις, διά να επιτευχθή μόνιμος αύξησις τού εθνικού εισοδήματος. ... ή έκμετάλλευσις της νέας σιδηροδρομικής γραμμής είναι ασυγκρίτως μικροτέρα του ο,τι θά ήτο δυνατόν, χρήσιμον και αναγκαίον. ... από απόψεως εθνικής οικονομίας, η προτεραιότης, ή οποία εδόθη εις την επένδυσιν αυτήν, δεν ήτο οικονομικών τουλάχιστον δικαιολογημένη. ... Η κατάσταση είναι πολύ χειρότερα με τα έργα Πτολεμαΐδος έκτος προκειμένου περί τού εργοστασίου τής Δημοσίας Επιχειρήσεως Ηλεκτρισμού», Δελιβάνης (1961:256)

⁶⁹⁰ Τα επιχειρήματα αυτά έχουν ήδη αναλυθεί στην προηγούμενη ενότητα όπου και παραπέμπουμε. Μια αξιόλογη ανάλυση της θεωρητικής θεμελίωσης της κρατικής παρέμβασης από διάφορες θεωρητικές οπτικές συμπεριλαμβανόμενης της νέο-κλασικής βρίσκουμε και στο Λαμπροπούλου (2017:κεφ. 1).

⁶⁹¹ ΟΑ(1947:7)

⁶⁹² "Engineers dominated the early Marshall Plan administration in Greece. They were the principal members of the Greek delegation to the 1947 Paris conference which inaugurated the plan and they also staffed most of the country's early development agencies, such as the Organization for Reconstruction (OA)", Kakridis (2009:260)

⁶⁹³ "Along with it, they also inherited the idea that economic development was an apolitical, technocratic process, one that merely entailed investing the right amount of capital and attaining high growth rates in key industries", Kakridis (2009:265)

«Όταν ομιλώμεν περί προγραμματισμού γενικώς, εννοούμε την εκ των προτέρων κατάστροφιν τού σχεδίου, βάσει του οποίου θα επιδιωχθή ή πραγματοποιήσιν των όσων πιστεύεται ότι πρέπει να γίνουν.»⁶⁹⁴, αυτή ήταν η «σιωπηρή» θεωρητική θεμελίωση της ανάγκης ύπαρξης ενός σχεδίου υλοποίησης των έργων.

3.8.2 Η θεωρία πίσω από την αναπτυξιακή στρατηγική

Η υιοθέτηση της στρατηγικής της εκβιομηχάνισης, θέτει επίσης το πρόβλημα του φορέα υλοποίησης των επενδύσεων σε ένα περιβάλλον όπου το κράτος εξακολουθεί να έχει την πρωτοβουλία στις μεγάλες επενδύσεις. Η υλοποίηση των επενδύσεων οι οποίες θα πρέπει τώρα να υπερβούν τα όρια των βασικών υποδομών, αποτελεί σύμφωνα με την επικρατούσα αντίληψη, αποκλειστικότητα του ιδιώτη επιχειρηματία. Η ανάληψη της πρωτοβουλίας εκβιομηχάνισης από το κράτος – η επέκταση των οικονομικών πρωτοβουλιών με εκτεταμένες κρατικές επενδύσεις πέρα από τις βασικές υποδομές και κατ' επέκταση η ανάγκη ενός μακροπρόθεσμου προγράμματος⁶⁹⁵ προκαλεί κι εδώ θεωρητική αμηχανία στους θεωρητικούς κύκλους και μια προσπάθεια αναμόρφωσης του δεσπόζοντος θεωρητικού επιχειρήματος (οι αντίστοιχες εξελίξεις στη Γαλλία προκάλεσαν τη δημιουργία των θεωριών του ενδεικτικού σχεδιασμού)⁶⁹⁶. Η διεύρυνση των επενδύσεων επιπρόσθετα απαιτεί έναν

⁶⁹⁴ Δελιβάνης (1960:41)

⁶⁹⁵ Κατά τον Kakridis(2009:255): «Skepticism toward the market and the concomitant belief in the necessity of some measure of state intervention were key constituents of Greece's emergent development consensus. After 1947, in fact, these became entwined with economists' new-found confidence in the country's industrial potential, as the state was regarded as the sole force capable of correcting market failures and overcoming the constraints impeding industrial take-off. Appropriating several elements of the international development literature—increasingly in its Anglo-Saxon rather than its Continental variants—Greek economists thus visualized development as a process of state-guided industrialization, albeit one embedded within the framework of a market-economy». Ωστόσο δεν παρέχονται επαρκείς ενδείξεις ή αναφορές σε πηγές που να υποστηρίζουν μια ρητή υιοθέτηση της «international development literature» πόσο μάλλον μία στροφή στην κενσσιανή θεωρία για την υποστήριξη των υιοθετηθέντων πολιτικών κρατικής παρέμβασης και όχι απλά τη χρήση των πολιτικών αυτών για καθαρά πρακτικούς σκοπούς.

⁶⁹⁶ Οι Μπήτρος & Καραγιάννης(2015:169) παραθέτουν τρεις ως κύριες ερμηνείες για την ισχυρή παρεμβατικότητα στην οικονομία του Ελληνικού κράτους: «... πελατειακή οργάνωση του κράτους, η οποία απαιτούσε οι κυβερνήσεις να έχουν μεγάλη εξουσία στην οικονομία, ώστε το εκάστοτε κυβερνών κόμμα να μπορεί να εξυπηρετεί τους πελάτες-ψηφοφόρους του Μια άλλη ερμηνεία απηχεί τις απόψεις που επικράτησαν, κυρίως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, αναφορικά με τις αναπτυξιακές δυνατότητες του ιδιωτικού τομέα. Υποθέτοντας ότι οι ιδιώτες αδυνατούσαν να αναλάβουν τις μεγάλες και εν πολλοίς επικίνδυνες επενδύσεις που απαιτούσε η ταχύρρυθμη οικονομική ανάπτυξη της χώρας, αυτή συνιστούσε την ενεργή ανάμειξη του κράτους ως επενδυτή στους στρατηγικούς κλάδους της οικονομίας.[Μια παραλλαγή της ερμηνείας αυτής που αποδίδει την αδυναμία αυτή σε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά των επιχειρηματιών στις υπανάπτυκτες χώρες εξετάζουμε παρακάτω]. Τέλος, ακόμη μία, είναι η ερμηνεία που βασίζεται στη διαπίστωση ότι παρόμοιες με τις πιο πάνω πολιτικές εφαρμόστηκαν και σε άλλες χώρες, αφενός γιατί διέθεταν σημαντικά πλεονεκτήματα στο περιβάλλον οιωνοί κλειστής οικονομίας που επικρατούσε μέχρι πριν

ολοένα και διευρυνόμενο σχεδιασμό που δεν μπορεί να αφήσει πλέον απ' έξω την ιδιωτική επιχειρηματικότητα λόγω των αυξανόμενων και περίπλοκα διαπλεκόμενων μικροοικονομικών και διακλαδικών διασυνδέσεων. Απαιτείται δηλ. να διασφαλίζεται η συνοχή στις ολοένα διευρυνόμενες επενδύσεις και τις επιδράσεις τους σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Η θεωρητική δυσκολία είναι προφανής τόσο στα κείμενα των προγραμμάτων όσο και στην επίσημη σχετική επικοινωνιακή διαχείριση. Η αμηχανία της αντιμετώπισης του προβλήματος της απροθυμίας του ιδιώτη επιχειρηματία να αναλάβει το επενδυτικό μερίδιο που του αναλογεί είναι επίσης προφανής⁶⁹⁷. Το ερώτημα τίθεται αλλά παραμένει αναπάντητο: γιατί ορισμένες επενδύσεις παρά τις υποτιθέμενα ευνοϊκές συνθήκες (και δεν εννοούμε εδώ τα έργα υποδομών όπου η αναγκαιότητά τους έχει αναλυθεί θεωρητικά επαρκώς) εκφεύγουν της ιδιωτικής πρωτοβουλίας?

3.8.2.1 Ο απρόθυμος επιχειρηματίας

Το ζήτημα αυτό, δηλ. η απροθυμία των εγχώριων επιχειρηματιών για «παραγωγικές» επενδύσεις έχει τεθεί και από τις ξένες αποστολές. Σχετικές αναφορές υπάρχουν εντός των ιδίων των προγραμμάτων και είναι κοινός τόπος στη σχετική οικονομική αρθρογραφία της εποχής⁶⁹⁸. Η απόδοση μιας εγγενούς αδυναμίας στην εγχώρια επιχειρηματική τάξη, δεν αποτελεί Ελληνική ιδιαιτερότητα, συναντάται ήδη στην διεθνή βιβλιογραφία⁶⁹⁹ που

από δύο-τρεις δεκαετίες και, αφετέρου, γιατί ήταν συμβατές με τον έντονα παρεμβατικό χαρακτήρα των πολιτικών που απέρρεαν από την κρατούσα οικονομική θεωρία». Στις παραπάνω ερμηνείες προσθέτουν και τη δική τους που είναι η επιρροή ορισμένων οικονομολόγων και πολιτικών οι οποίοι με τις ιδέες, τις προτάσεις και τα υψηλά αξιώματα που κατέλαβαν στον κρατικό μηχανισμό, επηρέασαν καταλυτικά τις πολιτικές που υιοθετήθηκαν σχετικά με τους θεσμούς, την οικονομία και την κοινωνία. «Τρία άτομα που επηρέασαν θεμελιακά τη διαμόρφωση των πολιτικών αυτών ήταν οι Ξ. Ζολώτας, Κ. Τσάτσος και Π. Παπαληγούρας, ενώ ένα τέταρτο, ο Α. Αγγελόπουλος, επέδρασε έμμεσα», Μπήτρος & Καραγιάννης(2015:167)

⁶⁹⁷ Η προσπάθεια κινητοποίησής των ιδιωτών επιχειρηματιών περιοριζόταν εν πολλοίς σε παραινήσεις αλλά και ευχολόγια : «Σημειούται εν τέλει ότι ή Κυβέρνησις, παρ' όλα τα σχεδιαζόμενα παρεμβατικά μέτρα, είναι βέβαια ότι ή ιδιωτική πρωτοβουλία θα κινηθεί ταχύτερον και κατά τρόπον δραστικόν, ούτως ώστε να αποβεί το κύριον κίνητρον τής ανασυγκροτήσεως τής χώρας. Τα δε τυχόν λαμβανόμενα ή ληφθησόμενα παρεμβατικά μέτρα θα είναι εντελώς προσωρινού χαρακτήρος και θα καταργηθούν ευθύς ως αι περιστάσεις το επιτρέψουν. Εξ άλλου, είναι βέβαιον ότι συν τη προόδω τής ανασυγκροτήσεως, οι επιχειρηματίαι θα διαθέσουν αφ' εαυτών τα αναγκαία κεφάλαια κινήσεως και θα καλύψουν μέγα μέρος των απαιτούμενων επενδύσεων διά τον συγχρονισμόν και την επέκτασιν της βιομηχανίας», ΑΣΑ(1949:98)

⁶⁹⁸ «Εις την παράγραφον 3 [του Προγράμματος Ανάπτυξης] όπου ἐγένετο λόγος περί τῶν κυρίων σημερινῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἀνεφέρθη ὅτι ἐν ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ ἀποχή τοῦ ιδιωτικοῦ ρέυστοῦ κεφαλαίου ἀπὸ παραγωγικὰς ἐπενδύσεις, δηλαδὴ ἡ ἀπροθυμία του νὰ ἐτατραπῇ εἰς νέα ἀγαθὰ παγίου πραγματικοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀποχή αὕτη ὀφείλεται, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ἑλλειψιν ἀσφαλείας καὶ ἐμπιστοσύνης, τόσο ἐνεκα διεθνῶν λόγων ὅσον καὶ ἐνεκα ἐσωτερικῶν. Ἡ παρὰ τὴν διενέργειαν καὶ ὑπαρξιν ἀποταμιεύσεων μὴ πραγματοποιήσις ἰδιωτικῶν ἐπενδύσεων, εἶναι θεμελιώδης αἰτία τῆς μικρᾶς ἀναπτύξεως τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἐργασιῶν καὶ γενικώτερον τῆς περιωρισμένης οἰκονομικῆς κινητοποιήσεως εἰς τὴν χώραν μας», Πουλόπουλος, Στ. (1947:205)

⁶⁹⁹ Χαρακτηριστική είναι η ανάλυση του Wallich (1952)

αναφέρεται στις δυσκολίες ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική σε αυτές τις χώρες ο εγχώριος επιχειρηματίας δεν μπορεί να αποτελέσει τον φορέα άρσης της υπανάπτυξης – δεν αμφισβητείται ωστόσο ο ρόλος της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας γενικά, η εγχώρηση των «δικαιωμάτων» στον ιδιώτη επιχειρηματία επανέρχεται όταν τα αρχικά εμπόδια παραμεριστούν⁷⁰⁰. Όμως έως τότε, μέχρι να ωριμάσουν οι συνθήκες και αναμορφωθεί ο εγχώριος επιχειρηματίας, το κράτος μέσω ενός αναπτυξιακού σχεδίου αναλαμβάνει το ρόλο του φορέα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Κατά την αντίληψη αυτή είναι ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά της αναδυόμενης επιχειρηματικής τάξης ορισμένων χωρών, όπως η πρόσδεσή της στην ακίνητη περιουσία, η δυσπιστία στην βιομηχανική δράση, τα φεουδαρχικά κατάλοιπα⁷⁰¹, η τάση αποφυγής του ρίσκου, που απέτρεπαν την κατάλληλη επιχειρηματική δράση και την καθιστούν ακατάλληλη να αναλάβει τον απαιτούμενο αναπτυξιακό ρόλο. Παρά τις διαθέσιμες ευκαιρίες οι εγχώριοι επιχειρηματίες δεν δείχνουν διάθεση να τις αξιοποιήσουν ή δεν επιδεικνύουν την κατάλληλη εθνική υπευθυνότητα να αναλάβουν επενδύσεις που παρά την ενδεχομένως σχετικά μικρότερη απόδοση τους, αυτές είναι σημαντικές για την οικονομική ανάπτυξη.

Στην Ελλάδα προστίθενται ορισμένες επιπλέον ιδιαιτερότητες λόγω των ειδικών συνθηκών που εμποδίζουν την εγχώρια επιχειρηματική τάξη να στηρίξει αυτόνομα την οικονομική ανάπτυξη όπως η παρασιτική φύση ορισμένων όψιμων επιχειρηματιών⁷⁰² που

⁷⁰⁰ «Η δημιουργική δύναμις τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας θά εξακολουθήσει νά είναι, όπως πάντοτε, ή βάσις τής ελληνικής οικονομικής δραστηριότητος. Παρά ταύτα ή Ελληνική Κυβέρνησις οφείλει νά λάβη έντονα καί άποφασιστικά μέτρα διά τήν έκτέλεσιν του τετραετούς προγράμματος. Προσωρινώς καί μέχρις ότου επικρατήσουν καί πάλιν εις τήν χώραν όροι ομαλοί, ή κρατική καθοδήγησις καί παρέμβασις άποβαίνουν απαραίτητοι», ΑΣΑ(1949:92)

⁷⁰¹ «For many years, opportunity has been open to entrepreneurs in these countries [less advanced countries], but it has not been seized. It may be taken for granted, of course, that other circumstances have contributed to this stagnation. There is no reason to think, however, that these obstacles have been greater than those overcome elsewhere by vigorous initiative. The human traits that have kept capitalists in the less developed countries from becoming entrepreneurs are well known. Real estate mindedness, mistrust of industrial ventures, remnants of a feudal past, have all contributed. Every 'survey report' of missions sent out by international agencies and others comments on this point. No doubt the role of the entrepreneur in less developed countries will expand as the countries progress», Wallich (1952:191)

⁷⁰² Από ορισμένους Έλληνες μελετητές, η καλούμενη στρεβλή οικονομική ανάπτυξη, αποδίδεται στον παρασιτισμό μιας εξαρτημένης από το εξωτερικό και από το κράτος εγχώριας αστικής τάξης, στην αδυναμία της να συνεισφέρει τα δέοντα στην ανάπτυξη της χώρας: «Τά κύρια χαρακτηριστικά τής ελληνικής υπαναπτύξεως είναι εκείνα άτινα κατά κανόνα ανευρίσκονται εις όλας τās υπαναπτύκτους χώρας. Τινά τούτοις έξ αύτών έμφανίζουν εις τήν 'Ελλάδα μίαν Ιδιαιτέρως παθογενή διόγκωσιν καί καθιστούν άντιστοιχώς όξυτέραν τήν άποκληθεΐσαν όργανικήν Κρίσιν τής μεταπολεμικής ελληνικής οικονομίας. Κατά ταύτα ή μορφολογία τής ελληνικής υπαναπτύξεως είναι άλληλένδετός μέ τήν παθογένειαν αυτής. ... Η συνάρτησις αυτή χαμηλής στάθμης—εύρείας βάσεως τής έμπορευματικής οικονομίας άποτελεί τήν πλέον κρίσιμον ιδιομορφίαν εις την διάρθρωσιν τής ελληνικής οικονομίας και συγχρόνως τήν αφητηρίαν διά την διόγκωσιν τής κυρίας παθογενούς της πλευράς. Ταύτην συνιστά ό παρασιτισμός», Γρηγορογιάννης (1959). Επίσης κλασικό της οπτικής αυτής είναι το

δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της κατοχής κυρίως μέσα από το μαυραγοριτισμό, οι οποίοι επιδιώκουν το εύκολο και γρήγορο κέρδος, η εξάρτηση του ιδιωτικού κεφαλαίου από τις κρατικές επιδοτήσεις ή το ξένο κεφάλαιο⁷⁰³. Η αντιφατική εν πολλοίς αυτή οπτική έχει στο μυαλό της είτε έναν ιδεατό επιχειρηματία ο οποίος μπορεί να υιοθετεί τους εθνικούς στόχους έστω και αν αυτοί αντιβαίνουν στην κερδοφορία του ατομικού του κεφαλαίου ή ότι ο ιδεατός αυτός επιχειρηματίας αγνοεί τα μακροπρόθεσμα συμφέροντά του (εάν αυτά ταυτίζονται με τους εθνικούς στόχους) και επιλέγει εις βάρος τους τη δική του βραχυπρόθεσμη κερδοφορία⁷⁰⁴.

Η οπτική αυτή του «αδιάφορου» επιχειρηματία θα μετατραπεί αργότερα στον «κρατικοδίαιτο» επιχειρηματία, από κύκλους ετερόκλητης προέλευσης τόσο της εγχώριας σοσιαλδημοκρατίας όσο και του φιλελευθερισμού για να ερμηνεύσει τη αγκίστρωση ορισμένων επιχειρηματιών από τον κρατικό προστατευτισμό και την αποφυγή καινοτομίας και αδυναμίας εκσυγχρονισμού, την αδυναμία προώθησης της αναδιάρθρωσης της εγχώριας παραγωγής με παραγωγή ανταγωνιστικών προϊόντων, την περιφρούρηση της υψηλής κερδοφορίας μη ανταγωνιστικών προϊόντων, την μονοπώληση της αγοράς, την αποφυγή των επενδύσεων στην βαριά βιομηχανία, την προτίμηση στις υπηρεσίες και το εμπόριο σε μια επιφανειακή ερμηνεία που ορισμένες φορές μπορεί επίσης να υποκρύπτει ενδοεπιχειρηματικές συγκρούσεις και την ανάγκη νέων ανερχόμενων «εκσυγχρονιστικών» επιχειρηματικών στρωμάτων να έλθουν στο προσκήνιο, λοιδορώντας τους παλαιούς «κρατικοδίαιτους» ή «μεταπράτες» επιχειρηματίες.

3.8.3 Η (νέο) κλασσική θεώρηση του οικονομικού σχεδιασμού ως απλή παραλλαγή του παρεμβατισμού

«Εις τας οικονομίας αυτάς, όπως είναι η ελληνική, ο ρόλος του Κράτους περιορίζεται μόνον αφ' ενός μεν εις την εκτέλεσιν έργων, τα οποία εκφεύγουν οπωσδήποτε της ιδιωτικής

Βεργόπουλος(1984). Μια άλλη παραλλαγή του ίδιου ουσιαστικά επιχειρήματος θεωρεί ότι ο εγχώριος επιχειρηματίας είναι ανίκανος να αναπτύξει μια ανταγωνιστική μεταποιητική βιομηχανία: « ... δεδομένου ότι οι ελληνικές μεταποιητικές επιχειρήσεις φαίνονται ανίκανες να πετύχουν ένα ικανοποιητικό και σταθερό ποσοστό κέρδους διαμέσου του ανταγωνισμού στην αγορά, το ελληνικό κράτος πάντοτε λειτουργούσε ως μηχανισμός μεταφοράς προς τη μεταποίηση μέρους του πλεονάσματος άλλων τομέων της οικονομίας», Γιαννίτσης(1985), αναφέρεται στο Πετμεζίδη & Τσουλουβής (1989:290)

⁷⁰³ Βεργόπουλος(1989)

⁷⁰⁴ «The problem of industrial development is far more complex (...) and is closer bound up with the whole development of a country. Modern industry requires efficient organization, constant effort to introduce technical improvements, rapid replacement of equipment, good relations between capital and labor. The existence of these conditions in a country requires political, economic and social stability, (...) **but it also requires the existence of that type of entrepreneur who considers as the purpose of his activity not only immediate gains, but also the best possible service to the community**», Varvaressos(1952:2), έμφαση δική μας.

πρωτοβουλίας, ως και έργων οικονομικής υποδομής, τα οποία δημιουργούν ευνοϊκάς προϋποθέσεις δια την ανάπτυξιν την ιδιωτικής δραστηριότητας, αφ' ετέρου δε εις την χάραξιν και εφαρμογήν, δι' όλων των διαθεσίμων μέσων, της καταλλήλου πολιτικής προς επηρεασμόν και κατεύθυνσιν της ιδιωτικής πρωτοβουλίας προς τους επιθυμητούς και εξυπηρετούντας το κοινωνικόν σύνολον σκοπούς»⁷⁰⁵. Το παραπάνω απόσπασμα από λόγο του Κωνσταντίνου Καραμανλή που αναφέρεται στην ανάγκη και τις προϋποθέσεις του οικονομικού προγράμματος, είναι απαλλαγμένο από τις θεωρητικές «αυταπάτες» που συνόδεψε τον όψιμο Γαλλικό σχεδιασμό και θέτει πράγματι με γλαφυρό τρόπο τους στόχους του πολιτικού προσωπικού στο οικονομικό πεδίο και την χρήση των μέσων που το κράτος διαθέτει για την υλοποίησή τους. Αναφέρεται ωστόσο στην κρατική παρέμβαση γενικά και εξακολουθεί να περιορίζει τον σχεδιασμό στο πεδίο των κρατικών επενδύσεων στις υποδομές, αν και διατυπωμένο το 1959 όταν ήδη το κράτος έχει αρχίσει να αναλαμβάνει ευρύτερες πρωτοβουλίες στον επενδυτικό τομέα, που δεν θα έπρεπε – κατά τη λογική του αποσπάσματος - να εκφεύγουν της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Ο ρόλος του οικονομικού σχεδιασμού – υπονοείται- είναι να συντονίζει την κρατική παρέμβαση δηλ. να παρέχει ένα σχέδιο δράσης των κρατικών επενδύσεων - η ανάγκη ενός μακροπρόθεσμου οικονομικού ολιστικού σχεδίου όπου τον κύριο λόγο θα έχουν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις απουσιάζει.

Η γραμμή αυτή δικαιολόγησης του οικονομικού προγράμματος εξακολουθεί να διατρέχει τη λογική των κειμένων των οικονομικών προγραμμάτων της περιόδου αυτής. Το βασικό επιχείρημα τους δεν παρεκκλίνει ουσιαστικά (χωρίς να λείπει η επιλεκτικότητα των επιχειρημάτων) από το νεοκλασικό αφήγημα που θέλει την κρατική παρέμβαση να διορθώνει τις ατέλειες της αγοράς, να προσφέρει δημόσια αγαθά αλλά και να υποκαθιστά την ιδιωτική πρωτοβουλία εκεί που αυτή αδυνατεί ή - για κάποιον «ανεξήγητο» λόγο όπως ορισμένες φορές υπονοείται ή δηλώνεται ευθέως – δεν θέλει να δραστηριοποιηθεί. Αποφεύγεται ωστόσο να αντιμετωπιστεί ο οικονομικός σχεδιασμός ως συντονισμός του συνόλου της οικονομίας συμπεριλαμβανόμενης και της ιδιωτικής σφαίρας, ταυτίζοντας τον σιωπηρά με την κρατική παρέμβαση. Έτσι στο πρόγραμμα του 1960-1964, διαβάζουμε: «Η Κυβερνητική δραστηριότης εν προκειμένω είναι ενισχυτική ή συμπληρωματική τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, υπό την έννοιαν ότι εις περιπτώσεις, κατά τας οποίας ή τελευταία δεν εκδηλούται λόγω τού απαιτουμένου υψηλού κόστους τών οικονομικοτεχνικών μελετών, της ελλείψεως εξωτερικών οικονομιών (επαρκές συγκοινωνιακόν δίκτυον, συναφείς βιομηχανίαι κ.λπ), της αδυναμίας συγκεντρώσεως μεγάλων κεφαλαίων, ή Κυβέρνησις αναλαμβάνει την

⁷⁰⁵ Κοντογιώργης(2007:81).

κάλυψιν των σχετικών ελλείψεων διά την ταχείαν προώθησίν της ιδρύσεως μεγάλων βιομηχανικών μονάδων. Ἡ πολιτική αὕτη σημαίνει ὅτι μόνον ἐφ' ὅσον, παρά τὰς ἐκπονηθείσας μελετάς, αἱ ὁποῖαι ἀποδείκνουν τήν ἀποδοτικότητα τοῦ ἔργου, καὶ τὰς λοιπὰς παρεχομένας ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους ἐγγυήσεις, ἡ ιδιωτικὴ πρωτοβουλία ἐξακολουθεῖ νὰ μὴ ἀναλαμβάνῃ τὴν ἰδρυσιν συγκεκριμένης βιομηχανίας, τὸ Κράτος θα ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν διὰ τὴν ἰδρυσιν ταύτης»⁷⁰⁶. Γιατί παρά τις διευκολύνσεις, δηλ. παρά τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ συντάκτη ἡ κερδοφορία τοῦ ιδιώτη επιχειρηματία εἶναι διασφαλισμένη, αὐτὸς θα παρέμενε ἀκόμα ἀρνητικὸς στὴν ἀνάληψη ἐπενδυτικῶν πρωτοβουλιῶν, μένει κι ἐδῶ ἀναπάντητο. Ἀν καὶ τὸ πρόγραμμα δὲν ἀρκεῖται στὴν ἀνάγκη δημιουργίας των προϋποθέσεων θετικοῦ ἐπενδυτικοῦ κλίματος καὶ τῆς δημιουργίας συνθηκῶν διασφάλισης τῆς κερδοφορίας, ἀναλαμβάνοντας τὸ ἴδιο τὴ διενέργεια των ἐπενδύσεων ἐάν ὁ επιχειρηματίας ἐξακολουθεῖ νὰ διστάζει, ἐντούτοις ἀποφεύγεται νὰ τεθεῖ ευθέως τὸ πρόβλημα τοῦ συντονισμοῦ τοῦ συνόλου τῆς οικονομίας καὶ τῆς ἀνάγκης ἐνταξῆς τῆς ιδιωτικῆς ἐπιχείρησης στὴν στρατηγικὴ τοῦ προγράμματος. Ἀρκεῖται στὴ διέγερση των κρατικῶν ἐπενδύσεων. Μερικὸς σχεδιασμὸς μὲν, διευρυμένος δε.

Ἀπὸ ὀρισμένους σύγχρονους οικονομολόγους υιοθετεῖται ἡ ἐννοια τοῦ οικονομικοῦ σχεδιασμοῦ ὡς μερικὸς σχεδιασμὸς, ποὺ περιορίζεται στὶς υποδομές, σὲ ἕναν βραχυπρόθεσμο, μερικὸ προγραμματισμὸ των κρατικῶν ἔργων, διακριτὸ ἀπὸ τὴν σφαῖρα των ιδιωτικῶν ἐπενδύσεων. Ἀναφέρουμε ὡς παράδειγμα τὸν Δημήτριο Δελιβάνη. Ὁ Δ. Δελιβάνης φαίνεται νὰ εἶναι υποστηρικτὴς τῆς κρατικῆς παρέμβασης ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο⁷⁰⁷ ἡ ὁποία ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴν ἀρθρογραφία τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζουμε γίνεται ἀντιληπτὴ στὸ πλαίσιο ἐνὸς διακριτοῦ καταμερισμοῦ μεταξὺ κρατικῶν καὶ ιδιωτικῶν ἐπενδύσεων, καταμερισμὸς ποὺ ἔχει τεθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν κλασσικὴ πολιτικὴ οικονομία. «Ἔργα δυνάμενα νὰ ἐκτελεσθοῦν ὑπὸ των ἰδιωτῶν εἶναι τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ εἰς τὰ ξενοδοχεῖα κατὰ πρῶτον λόγον. Τοιαῦτα ἐπενδύσεις θα λάβουν ἀσφαλῶς χώραν, ὅταν ἀποκατασταθῇ ἡ τάξις, ὅταν ἐξσφαλισθῇ ευθηνὴ κινητήριος δύναμις, καὶ ὅταν αἱ

⁷⁰⁶ ὙΣ(1960:203-204).

⁷⁰⁷ Οἱ ἀπόψεις τοῦ σὲ σχέση με τὸν οικονομικὸ σχεδιασμὸ καὶ τὴν κρατικὴ παρέμβαση φαίνεται νὰ μετατοπίζονται, ἐφόσον σύμφωνα με τὸ Ψαλιδόπουλος(2010α:300), ὁ Δελιβάνης προπολεμικὰ «υποστήριξε ἐντόνα τὴν κατεύθυνση τοῦ συνόλου τῆς οικονομίας ἀπ' τὸ κράτος βάσει ἐνὸς ὀλοκληρωμένου προγράμματος» ἀναφερόμενος στὸ ἀρθρο τοῦ Δ. Δελιβάνη, «Αἱ ἀπόψεις τοῦ κ. J.M.Keynes περὶ ἀπασχολήσεως, τόκου καὶ νομίσματος», Δελιβάνης (1939). Πράγματι στὸν ἐπίλογον τοῦ ἀρθρου αὐτοῦ ἀναφερόμενος στὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τῆς κεϋνσιανῆς συνταγῆς, φαίνεται νὰ ἀποδέχεται τὴ βασιμότητα τῆς ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις με βασικὴ νὰ υφίσταται «κατεύθυνσις ὀλοκληροῦ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου ἐνὸς κράτους ἐκ τῶν ἄνω, βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου καὶ ὄχι ἄνευ ἀμέσων κυβερνητικῶν μέτρων ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, καὶ ἂν ἀκόμη πρόκειται περὶ οἰκονομίας τοιαύτης ἐκτάσεως, ὥστε νὰ παίζουσι αὗται ἐντελῶς δευτερεύοντα ρόλον»

μεταφοραί καταστούν ικανοποιητικά» Αντιθέτως «επενδύσεις δυνάμεναι να εκτελεστούν υπό των κρατικών υπηρεσιών εις το πλαίσιον ενός πολυετούς σχεδίου ... ανάγονται εις την εκπαίδευσιν εις την υγιεινή κλπ». Έχουμε δηλ. σαφή διαχωρισμό του πεδίου εφαρμογής ιδιωτικής και κρατικής επένδυσης. Παρά την υπογράμμιση της ανάγκης κάποιας συνοχής και συντονισμού, τα οποία λείπουν κατά τη γνώμη του Δ. Δελιβάνη από τα δημοσιευθέντα μέχρι τότε οικονομικά προγράμματα⁷⁰⁸, τα προγράμματα πρέπει να περιορίζονται στις κρατικές επενδύσεις υποδομών που ως τέτοιες απαιτούν την ύπαρξη ενός οδικού χάρτη. Κάθε έργο εξάλλου απαιτεί μια χωροχρονική διαχείριση κι ένα σχέδιο δράσης, είτε πρόκειται για έργο ιδιωτικό ή κρατικό. Ο ολιστικός συνεκτικός σχεδιασμός και οι διαφορετικές απαιτήσεις και προϋποθέσεις του, πρακτικές και θεωρητικές φαίνεται να διαφεύγουν της προσοχής της άποψης αυτής: «Όταν όμιλώμεν περί προγραμματισμού γενικώς, έννοούμε την εκ των προτέρων κατάστρωσιν του σχεδίου, βάσει τού οποίου θά επιδιωχθή η πραγματοποίησις των όσων πιστεύεται ότι πρέπει να γίνουν»⁷⁰⁹.

Παρόμοια γραμμή πλεύσης – μη ένταξης των ιδιωτικών επενδύσεων στον συνολικό σχεδιασμό - ακολουθούν και άλλοι οικονομολόγοι όπως π.χ. ο Πάνας, ο οποίος συμμετείχε στο τμήμα Εθνικών Λογαριασμών του Υπουργείου Συντονισμού την περίοδο 1951-61⁷¹⁰. Ο οικονομικός προγραμματισμός αποτελεί το πλαίσιο υλοποίησης των κρατικών επενδύσεων οι οποίες υπαγορεύονται από το γεγονός ότι αυτές αφορούν είτε σε έργα υποδομής που θα ευνοήσουν το σύνολο των επιχειρηματιών και θα ενθαρρύνουν τις ιδιωτικές επενδύσεις είτε το ύψος της επένδυσης είναι απαγορευτικό για να αναληφθεί από τους ιδιώτες επιχειρηματίες. Το πεδίο δράσης των κρατικών επενδύσεων διευρύνεται διότι παρόλη τη σταθεροποίηση της οικονομίας ο ιδιώτης επιχειρηματίας δεν φαίνεται να κινητοποιείται προς τους επιθυμητούς στόχους. Παρά την απόκτηση εμπιστοσύνης στη δραχμή η οποία ενθάρρυνε το κοινό να μετατρέψει την αποθησαύριση σε αποταμίευση η οποία διοχετεύτηκε μερικώς στον κατασκευαστικό κλάδο και η υπόλοιπη κατάληξε στις τράπεζες, το κράτος πρέπει να μεταβάλλει τα αναπτυξιακά του σχέδια ώστε να περιλάβει – πέρα από τις επενδύσεις υποδομών – και επενδύσεις σε βασικές βιομηχανίες, ώστε να δημιουργηθεί το κατάλληλο κλίμα για την ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας⁷¹¹. Βρισκόμαστε στο 1960

⁷⁰⁸ «Επιστεύθη ενίοτε, προ παντός έκ μέρους εκείνων, οί όποιοι, ούδόλως ή έπιπολαίως έξεπαιδεύθησαν εις την οικονομικήν επιστήμην, ότι προγραμματισμός της οικονομικής ανάπτυξεως είναι άπλως ή σύνταξις ενός καταλόγου επενδύσεων προς έκτέλεσιν με κάποιον πρόχειρον υπολογισμόν τής σχετικής δαπάνης. 'Υπό τήν επίδρασιν τοιούτων άντιλήψεων συνετάχθησαν καί εις τήν Ελλάδα σχέδια οικονομικής ανάπτυξεως, μεταξύ άλλων το τού 1948», Δελιβάνης (1960:47)

⁷⁰⁹ Δελιβάνης (1960:41)

⁷¹⁰ Panas (1971:12)

⁷¹¹ Greek Delegation (1961:44-45), ο Πάνας συμμετείχε στην Ελληνική αντιπροσωπία του συνεδρίου στο οποίο η εισήγηση αυτή ανακοινώθηκε. Και από τις αναφορές σε άλλο σημείο (Panas(1971:15),

όταν ήδη έχει δημοσιευτεί το προσχέδιο του Πενταετούς 1959-1963, το οποίο αργότερα θα μετατραπεί στο Πενταετές του 1960-1964, στη Γαλλία έχει ήδη προχωρήσει ο σχεδιασμός του 4^{ου} ενδεικτικού σχεδίου και όλο το οπλοστάσιο του ενδεικτικού σχεδιασμού έχει ήδη ξεδιπλωθεί.

3.8.4 Ιωάννης Ζίγδης

Ισχυρή υποστήριξη στην κρατική παρέμβαση και στον σχεδιασμό συναντάμε στα κείμενα του Ιωάννη Ζίγδη. Ο Ιωάννης Ζίγδης εκφράζει ρητώς αυτό που οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις αλλά και διάφοροι άλλοι κύκλοι υπονοούν ή αποδέχονται σιωπηρώς: Τον κεντρικό ρόλο της κρατικής παρέμβασης για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης αλλά κυρίως τον κεντρικό ρόλο του σχεδιασμού (που όμως τον αντιλαμβάνονται ως προγραμματισμό κρατικών – κυρίως – επενδύσεων) για την επίτευξή της. Η κρατική παρέμβαση θεωρείται αποτελεσματική εξ ορισμού για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης. Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός θεωρείται προϋπόθεση και ουσιαστικό στοιχείο του κρατικού παρεμβατισμού έτσι ώστε και αυτός να αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης⁷¹². Η ιδιωτική πρωτοβουλία από μόνη της αδυνατεί να υλοποιήσει την επιθυμητή οικονομική ανάπτυξη. Στην αρθρογραφία του Ι. Ζίγδη ο ισχυρισμός αυτός υποστηρίζεται από εμπειρικού τύπου επιχειρήματα, όπως η παράθεση παραδειγμάτων κρισιακών φαινομένων και οικονομικής στασιμότητας, της αδυναμίας αξιοποίησης των εθνικών πόρων και υποαπασχόλησης ως ενδημικά φαινόμενα σε αρκετές καπιταλιστικές χώρες (σε αντιδιαστολή μάλιστα με τις επιτυχίες της σχεδιοποιημένης σοβιετικής οικονομίας). Από θεωρητική πλευρά γίνεται η επίκληση κεϋνσιανού τύπου θεωρητικών επιχειρημάτων όπως η αδυναμία επίτευξης πλήρους απασχόλησης και χρόνιας ύπαρξης καθεστώς μη πλήρους απασχόλησης.

Αν και τα παραπάνω αποτελούν επιχειρήματα υπέρ της ανάγκης της κρατικής παρέμβασης και όχι κατ' ανάγκην της ειδικής μορφής της που είναι ο σχεδιασμός της οικονομίας, η ύπαρξη σχεδίου θεωρείται ότι εγγυάται την οικονομική ανάπτυξη σε αντίθεση με την χωρίς πρόγραμμα-σχέδιο οικονομική πολιτική που έχει τον χαρακτήρα του τυχαίου στην εφαρμογή και άρα στην αποτελεσματικότητα αφού δεν στηρίζεται σε μία

φαίνεται να είναι ένας από τους συντάκτες της εισήγησης της Ελληνικής αντιπροσωπίας στο συνέδριο αυτό. Σε κάθε περίπτωση η εισήγηση της επίσημης αντιπροσωπίας εκφράζει την επίσημη οπτική.

⁷¹² «Παρήλθεν όμως από μακρου η εποχή κατά την οποίαν επιστεύετο ότι άνευ κρατικής παρεμβάσεως η ατομική πρωτοβουλία οδηγεί πάντοτε εις την οικονομικήν ανάπτυξιν. ... – ο όρος «πολιτική της οικονομικής αναπτύξεως» θα χρησιμοποιηθεί ενταύθα υπό την στενήν έννοιαν της συστηματικής παρεμβάσεως τής κρατικής εξουσίας επί του οικονομικού συστήματος προς επίτευξιν εντατικωτέρου του παρατηρηθέντος κατά το παρελθόν - και επί μίαν αρκούντως μακράν χρονικήν περίοδον – ρυθμού αυξήσεως του κατά κεφαλήν εθνικού εισοδήματος εις μίαν χώραν», Ζίγδης(1959:429)

μακροπρόθεσμη ανάλυση της οικονομικής δομής. Η γνώση «της ανατομίας και φυσιολογίας» και κατ' επέκταση ο έλεγχος του οικονομικού συστήματος, το κεντρικό σχέδιο και ο συνειδητός έλεγχος επί των μέσων της οικονομικής πολιτικής θεωρούνται a priori από τη μια επιτεύξιμα και από την άλλη ανώτερα από την ελεύθερη δράση των αγοραίων δυνάμεων αλλά και μιας μη συστηματικής και χωρίς σχέδιο οικονομικής πολιτικής.

Εν γένει η πρόσληψη του οικονομικού σχεδιασμού ως ενός αναγκαίου προγραμματισμού επενδυτικών έργων επικρατεί κι εδώ, παρά την κριτική που ασκείται στα εμφανισθέντα προγράμματα ως «προγράμματα κρατικών επενδύσεων», «επανεκδόσεις όχι πάντοτε «επιυξημένες και βελτιωμένες» του προγράμματος, το οποίο υπεβλήθη εις Παρισίους το 1948, εις τήν πρώτην Συνδιάσκεψιν των μετεχόντων του σχεδίου Μάρσαλ κρατών»⁷¹³. Ο προγραμματισμός ταυτίζεται με την επιστημονική μέθοδο σε αντίθεση με την χωρίς πρόγραμμα εμπειρική μέθοδο « δι' ασυνεχών και εν πολλοίς αλληλοσυγκρουομένων μέτρων, άνευ μεγάλης εξετάσεως των μακροπροθέσμων αυτών αποτελεσμάτων.»⁷¹⁴ Η ανάγκη του κράτους να προωθήσει τη δημιουργία βασικών υποδομών και η ανάγκη να υπάρχει ο απαραίτητος προγραμματισμός των έργων αυτών και μια σχετικά μακροπρόθεσμη διαχείριση των επενδύσεων ταυτίζεται με τον οικονομικό σχεδιασμό.

Όσον αφορά την θεωρία, επαναλαμβάνεται κι εδώ το μοτίβο της θεωρίας περί αδυναμίας της εγχώριας επιχειρηματικής τάξης να προβεί στις απαραίτητες για την ανάπτυξη επενδύσεις που υποχρεώνει το κράτος να προχωρήσει δια του προγραμματισμού σε κρατικές επενδύσεις. Πέρα από την επίκληση ορισμένων αρνητικών παραδειγμάτων, πρακτικών, οργανωτικών ή τεχνικών παραγόντων (όπως η έλλειψη ενός μηχανισμού συγκέντρωσης κεφαλαίων και η έλλειψη τεχνολογικών γνώσεων από τους εγχώριους επιχειρηματίες, ζητήματα που προφανώς επιλύονται με τα κατάλληλα οργανωτικά μέτρα), ως βασική αιτία προτάσσεται η ύπαρξη κάποιων ιδιότυπων χαρακτηριστικών της εγχώριας επιχειρηματικής τάξης που την αποτρέπουν στο να αναλάβει τις επενδύσεις αυτές⁷¹⁵ Η πρόταξη του κρατικού

⁷¹³ Ζίγδης(1959:438)

⁷¹⁴ «Η έννοια τού οικονομικού προγραμματισμού δεν δύναται νά περιορισθή εις τον τομέα τών επενδύσεων και μάλιστα μόνον τών κρατικών τοιούτων, τά ως άνω «προγράμματα» υπήρξαν κατά κανόνα άπλοι κατάλογοι βασικών τινων έργων καί βιομηχανιών, άνευ επαρκούς τεχνικής καί οικονομικής δικάιολογήσεως, ή οποία θά προσέδιδεν εις αυτά την δέουσαν πειστικότητα περί τού ωφελίμου καί τού δυνατού της πραγματοποιήσεώς των», Ζίγδης(1959:438)

⁷¹⁵ « ... ανεπάρκειαν ή διστακτικότητα των επιχειρηματιών διά την ανάληψιν των ευθυνών προς δημιουργίαν βιομηχανικών επιχειρήσεων διά τας όποιας δεν υπάρχει πείρα και αι οποίαι δεν παρουσιάζονται ευκόλως αποδοτικάί», Ζίγδης(1959:448), άποψη που προσιδιάζει σε αυτήν του Wallich (1952). Κατά τον Καζάκος(2003:107), ο Ζίγδης «... αντλούσε επιχειρήματα από νεοεμφανιζόμενες τότε θεωρίες της υπανάπτυξης, που υποστήριζαν ότι η αγορά στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν είναι σε θέση να ξεπεράσει σειρά περιοριστικών παραγόντων που ουσιαστικά «μπλοκάρουν» την ανάπτυξη και εγκλωβίζουν τις χώρες αυτές σε φαύλους κύκλους»

προγραμματισμού των επενδύσεων, όπως στην ουσία γίνεται αντιληπτός ο οικονομικός σχεδιασμός της οικονομίας, συνυπάρχει (ως εκδήλωση μιας πρόδηλης αντιφατικότητας), με τη δυσπιστία στις οργανωτικές ικανότητες του κράτους – ειδικά για την ικανότητά του να υλοποιήσει τον προγραμματισμό χωρίς να προσφύγει σε ιδιωτικούς φορείς ή η προτίμηση σε κρατικούς φορείς που δρουν με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια⁷¹⁶

3.8.5 Ο κύκλος του «Δημοκρατικού σχεδιασμού»

3.8.5.1 Ξενοφών Ζολώτας

Έχουμε αναφερθεί στην συμβολή του Ξ. Ζολώτα στη διαμάχη της εκβιομηχάνισης. Όχι χωρίς αντιφάσεις και παρά τη διαμόρφωση μιας δικής του εκλεκτικής άποψης⁷¹⁷, ο Ζολώτας είναι υποστηρικτής της κρατικής παρέμβασης στο πλαίσιο πάντα της καπιταλιστικής οικονομικής οργάνωσης, ήδη πριν από τον πόλεμο⁷¹⁸. Οι θεωρητικές του καταβολές - αν και γενικότερα εκλεκτικές - αναζητούνται κυρίως στον Γερμανικό ιστορικισμό και όχι στον Κεϋνσιανισμό⁷¹⁹. Η θεώρηση του αυτή υπέρ του κρατικού παρεμβατισμού φαίνεται να διατηρείται διαχρονικά κι εκφράζεται με επιλογές και θέσεις υπέρ της ρυθμιστικού ρόλου του κράτους σε διάφορους τομείς της οικονομίας⁷²⁰ και την προώθηση τους ακόμα και από τις υπεύθυνες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό τις οποίες κατείχε καθόλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του – εκφράζοντας βέβαια το γενικότερο κλίμα που υπήρχε της πεποίθησης ότι η κρατική παρέμβαση αποτελεί το μέσο απάλυνσης των αδυναμιών του καπιταλιστικού συστήματος. Φαίνεται ότι επηρεασμένος από αυτό το «κλίμα» της εποχής κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου προχωράει σε ορισμένα βήματα παραπάνω από τις μέχρι τότε θέσεις του και από αυτό που υπαγορεύουν οι θεωρητικές καταβολές του, τασσόμενος υπέρ ενός κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού.

⁷¹⁶ Ζίγδης(1959:445)

⁷¹⁷ « ... θα οδηγήσει και τον Ξ. Ζολώτα στη διαμόρφωση μιας δικής του εκλεκτικής άποψης, με έντονο βέβαια το νεοκλασικό στοιχείο, η οποία έμελλε να γίνει καθοριστική για την οικονομική επιστήμη στη μετεμφυλιακή Ελλάδα», Ψαλιδόπουλος(1990:92)

⁷¹⁸ « ... η συνεχής έκκληση για μείωση του παρεμβατικού ρόλου του κράτους, δίνει τη θέση της στην άποψη ότι το κράτος πρέπει να είναι ισχυρό και να κατευθύνει την οικονομική διαδικασία στη χώρα. Η άποψη αυτή (που επεξεργάζονταν οι λεγόμενοι νεο-φιλελεύθεροι γύρω από τον Eucken στη Γερμανία) προσπαθεί να πετύχει το συγκερασμό του *laisser faire* με τις νέες ανάγκες της κοινωνίας του 20ου αιώνα και να ορίσει ένα πλαίσιο δράσης για το κράτος, θετικό για τα μεμονωμένα ιδιωτικά συμφέροντα. ... το κράτος για τον Ζ.[ολώτα] δρα τώρα παραγωγικά, η ανάμειξη του είναι απαραίτητη για να επιταχύνει τη διαδικασία συγκέντρωσης του κεφαλαίου, κλπ», Ψαλιδόπουλος(1990:106)

⁷¹⁹ «Ο καθηγητής Ζολώτας απορρίπτει τον Κεϋνσιανισμό, λόγω του τρόπου με τον οποίο ο Κέϋνς αναλύει την αποταμίευση. Ο Ζολώτας πιστεύει, ότι από τις επιχειρηματικές ιδιαίτερα αποταμιεύσεις εξαρτάται η οικονομική πρόοδος, και θεωρεί ότι ο Κέϋνς «απέτυχε» επειδή στο στόχαστρό του είναι η μείωση του αποθησαυρισμού και η τόνωση της συνολικής δαπάνης, επειδή με άλλα λόγια διάκειται εχθρικά προς τις αποταμιεύσεις. Η κριτική αυτή παραλλαγμένη επαναλαμβάνεται και σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις του κ. Ζολώτα», Ψαλιδόπουλος (1992:320)

⁷²⁰ βλ. Μπήτρος & Καραγιάννης (2015)

Οι απόψεις αυτές εκφράστηκαν μέσα από την έκδοση του βιβλίου του «Δημιουργικός Σοσιαλισμός»⁷²¹, ένα έργο το οποίο περιέπεσε στη λήθη για να επανεκδοθεί με δική του επιλογή μετά τον θάνατό του, καρπός συζητήσεων κατά τη διάρκεια της Κατοχής μεταξύ των μελών της «Σοσιαλιστικής Ένωσης» μέλη της οποίας ήταν οι Κωνσταντίνος Καραμανλής και Άγγελος Αγγελόπουλος⁷²². Εδώ μας ενδιαφέρει να διερευνήσουμε το πως από τον Ξενοφών Ζολώτα στοιχειοθετείται θεωρητικά η ανάγκη ύπαρξης κεντρικού σχεδίου στο πλαίσιο της αγοραίας οικονομίας και όχι τα ιδεολογικά του κίνητρα, τα οποία όπως διατείνονται οι Μπήτρος & Καραγιάννης (2015) σε μια κριτική τους από μια φιλελεύθερη κοντά στην Αυστριακή σκοπιά⁷²³, πηγάζουν από μια «ιδεοληπτική» ροπή προς τον κρατισμό και το σοσιαλισμό (αντιθέτως άλλοι δίνουν έμφαση στο ότι ο Ζολώτας προωθεί την ιδέα ότι το κράτος θα πρέπει να συμπληρώνει τις αδυναμίες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας⁷²⁴). Είναι

⁷²¹ «Το 1944, πριν από τη λήξη της Κατοχής, ο Ξενοφών Ε. Ζολώτας (1904 – 2004) εγκαινίασε μια δική του εκδοτική σειρά με τίτλο «Σοσιαλιστικά μελέται» και εξέδωσε, ως πρώτο της σειράς, το έργο του Δημιουργικός Σοσιαλισμός», Σωτηρόπουλος(2012). Μέρη της μελέτης έχουν ήδη διαπραγματευτεί από τον συγγραφέα στο διδακτικό του εγχειρίδιο Θεωρητική Οικονομική (1η εκδ. 1942, 2η εκδ 1944β), το οποίο επανέκδωσε το ίδιο έτος με τον Δημιουργικό Σοσιαλισμό (1944α), Μπήτρος & Καραγιάννης(2015:13)

⁷²² «... στη μελέτη αυτή συμπυκνώνονται απόψεις που ο Ζολώτας συζητούσε με άλλα μέλη της «Σοσιαλιστικής Ένωσης» στην κατοχή, όπως ο Άγγελος Αγγελόπουλος, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και άλλοι», Ψαλιδόπουλος(2010α:249)

⁷²³ Κατά τους Μπήτρος & Καραγιάννης (2015), ο Ξ. Ζολώτας αποτελεί ένθερμο υποστηρικτή του οικονομικού προγραμματισμού καθόλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του ως μέλος υψηλών κρατικών θέσεων, ενώ αποτελεί έναν από τους κύριους υποστηρικτές της ισχυρής κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Οι Μπήτρος & Καραγιάννης (2015), ερμηνεύουν την ισχυρή κρατική παρέμβαση που παρατηρείται καθόλη τη διάρκεια του μεταπολέμου, όχι ως μια αναγκαία συνθήκη συγκρότησης του μεταπολεμικού καθεστώτος, στην πολιτική και την οικονομική σφαίρα, που συνέβαλε στη σταθεροποίηση και στην ανάπτυξή του, αλλά αντιθέτως ως τροχοπέδη για την ανάπτυξή του και πηγή δεινών. Ο «κρατισμός» αυτός που χαρακτηρίζει το μεταπολεμικό καθεστώς αποδίδεται σε ιδεολογικούς-ιδεοληπτικούς λόγους και συγκεκριμένα στις ιδεολογικές καταβολές των πρωταγωνιστών στους οποίους περιλαμβάνουν τον Κ. Καραμανλή αλλά και τους ιδεολογικούς ταγούς υποστηρικτές ενός «φιλελεύθερου» σοσιαλισμού Κ. Τσάτσο, Ξ. Ζολώτα και Α. Αγγελόπουλο: «Η λεγόμενη ελληνική 'Δεξιά', με ηγέτη τον Καραμανλή, διακυβέρνησε τη χώρα την κρίσιμη οκταετία 1955-1963, υιοθετώντας μια οικονομική πολιτική της οποίας κύριο χαρακτηριστικό ήταν η εκ των άνω προωθητική κατεύθυνση του οικονομικού συστήματος. ... Οι σημαντικότεροι που διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση των στόχων και των επιδιώξεών του, ήταν κατά κύριο λόγο ο Ζολώτας, ο Τσάτσος και ο Παπαληγούρας, ενώ σε μικρότερη έκταση -και εμμέσως- ο Αγγελόπουλος και κυρίως ως προς την ανάγκη κεντρικού προγραμματισμού της οικονομίας. Δεν είναι καθόλου τυχαίο που οι τρεις πρώτοι και ο ίδιος ο Καραμανλής ήταν από τους ιδρυτές και βασικά στελέχη της Εταιρείας Σοσιαλιστικών Μελετών ή, κατά τον Αγγελόπουλο, 'Σοσιαλιστικής Ένωσης', Μπήτρος & Καραγιάννης (2015:196)

⁷²⁴ «... η έμφαση στο έργο αυτό πρέπει να δίνεται στον επιθετικό προσδιορισμό "δημιουργικός". Φυσικά, την ίδια εποχή και μέσα στο ζόφο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, παγκοσμίως η κοινότητα των οικονομολόγων πρέσβευε ότι η κοινωνία που θα ερχόταν μετά το τέλος του αγώνα κατά του φασισμού θα ήταν μια κοινωνία ισότητας και δικαιοσύνης. Αλλά, τόνιζε ο Ζολώτας, και οικονομικής αποτελεσματικότητας. Και το δημιουργικό στο σοσιαλισμό, όπως αυτό αναλύεται σ' αυτό το βιβλίο, είναι, πέρα από τις αγγλικές και αμερικάνικες θεωρίες σχετικά με τη δυνατότητα οικονομικού λογισμού στο σοσιαλιστικό σύστημα, ότι πρέπει να δίνεται μεγάλο πεδίο δράσης στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στην ελεύθερη οικονομία. Όπου όμως αυτό το πεδίο δεν τύγχανε εκμετάλλευσης

προφανές ότι η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική μεταπολεμικά αποτελούσε συνισταμένη πολλών παραγόντων με την συμβολή των απόψεων του Ξ. Ζολώτα να αποτελεί μία από τις συνιστώσες. Άλλο τόσο είναι προφανές ότι οι θεωρητικές απόψεις που εκφράζονται μέσα από το εν λόγω έργο για τη θεμελίωση του «Δημιουργικού Σοσιαλισμού» δεν αποτέλεσαν τη βάση των όποιων επιλογών σε σχέση με τον οικονομικό σχεδιασμό ή γενικότερα την οικονομική πολιτική του Ελληνικού κράτους και χρησιμοποιούνται για να θεμελιώσουν ένα υποτιθέμενα ριζικά διαφορετικό οικονομικό σύστημα.

Ο Ξ. Ζολώτας εκκινεί την ανάλυσή του με μια εκλεκτική παράθεση των λόγων για τους οποίους θεωρεί ότι το ατομιστικό (όπως αποκαλεί τα καπιταλιστικό) σύστημα είναι ατελές και χρήζον αντικατάστασης του από ένα άλλο που βασίζεται στον κεντρικό σχεδιασμό, οι οποίοι συνοψίζουν με καθαρότητα την επιχειρηματολογία του μέρους εκείνου της δεσπόμενης εκείνη την εποχή οικονομικής θεωρίας που αποδέχεται την ανάγκη της κρατικής παρέμβασης και του οικονομικού σχεδιασμού στο έδαφος της καπιταλιστικής οικονομίας και αποτελούν τις θεωρητικές αφετηρίες της στάσης που κρατάει ο Ξ. Ζολώτας καθόλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του κατά την οποία κατείχε θέσεις κλειδιά στον οικονομικό μηχανισμό του κράτους και προφανώς επηρέαζε την οικονομική πολιτική και στρατηγική⁷²⁵. Στην εκλεκτική αυτή παράθεση χρησιμοποιεί :

- την επιχειρηματολογία θεμελίωσης της κρατικής παρέμβασης που βασίζεται στα οικονομικά της ευημερίας. Η ύπαρξη ατελειών της αγοράς, αλλοιώνει το μηχανισμό των τιμών (δημόσια αγαθά, μονοπώληση, ατελής ανταγωνισμός) και είναι η βάση των συναντούμενων απόψεων εκ μέρους των περισσότερων Ελλήνων οικονομολόγων της δεσπόμενης οπτικής για να δικαιολογηθεί η παρέμβαση του κράτους και ο οικονομικός σχεδιασμός. Λόγω αυτών των ατελειών του ατομιστικού συστήματος «παύει πλέον ή τιμή να αποτελέ τον αυτόματον ρυθμιστήν της παραγωγής και να προσαρμόζεται προς τα έξοδα τής παραγωγής του προϊόντος. Η τιμή καθορίζεται κατά τοιούτον τρόπον, ώστε να αποφέρει το μεγαλύτερον κέρδος εις τους επιχειρηματίας. Συνεπώς η κατανομή των παραγωγικών μέσων, ο καλύτερος συνδυασμός αυτών και ό πληρέστερος εφοδιασμός των καταναλωτών, τον οποίον

από τους ιδιώτες, τότε και μόνο τότε το κράτος θα μπορούσε να πειραματιστεί και να παρέμβει στην οικονομία με εργαλεία τις σκιώδεις τιμές και τον γραμμικό προγραμματισμό», Ψαλιδόπουλος(2005:58-59)

⁷²⁵ «Ο τομεύς εις τον όποιον, υπό τό ατομιστικόν καθεστώς, δύναται να ασκηθή συστηματικωτέρα προγραμματική πολιτική είναι ή πίστις, η οποία όμως θα έπρεπε ουσιαστικώς να περιέλθη εις τās χείρας του Κράτους ή ημικρατικού τίνος οργανισμού, πράγμα το οποίον θα εσήμαινε κατ' ουσίαν εν βήμα προς τον σοσιαλισμόν», Ζολώτας(1944:210)

εξασφαλίζει ή καθαρά ατομιστική οργάνωσις διά των τιμών, δεν επιτυγχάνεται πλέον»⁷²⁶.

- Επιχειρηματολογία από τη σκοπιά ενός οικονομικού ρομαντισμού, του μη μονοπωλιακού καπιταλισμού ο οποίος λειτουργεί χωρίς ατέλειες σε αντίθεση με τον μονοπωλιακό καπιταλισμό των ανώνυμων εταιριών. «Έτερον στοιχείον τό όποιον ένόθευσεν αρκετά την άτομιστικήν όργάνωσιν είναι ή ανάπτυξις καί επέκτασις τής Αωνύμου εταιρείας. Ένας ανόθευτος καπιταλισμός θα λειτουργούσε εύρυθμα, καθόσον μία ιδεωδώς λειτουργούσα άτομιστική όργάνωσις ρυθμιζομένη υπό των τιμών δέν είναι άναρχομένη ούτε κατασπαταλά τάς παραγωγικάς δυνάμεις, τουναντίον μάλιστα, λόγω τής πρωτοβουλίας του έπιχειρηματίου καί του έλευθέρου άνταγωνισμού, άναπτύσσει μεγίστην παραγωγικότητα»⁷²⁷.
- επιχειρήματα κεϋνσιανής προέλευσης (ανισότιμη κατανομή του πλούτου, παρασιτική κατανάλωση, αδυναμία πλήρους απασχόλησης). «... ό άγγλος οικονομολόγος J. M. Keynes (The general theory of employment interest and money, 1936) παρατηρεί ότι τα σοβαρώτερα μειονεκτήματα της οικονομικής κοινωνίας εις τήν όποίαν ζώμεν είναι ή Αποτυχία της προς έξασφάλισιν πλήρους Απασχολήσεως καί ή αυθαίρετος ή ανισος διανομή τού πλούτου καί τών εισοδημάτων»⁷²⁸. Επιπλέον ο «Keynes (The general theory of employment, interest and money, 1936) από άλλης πλευράς παρετήρησεν ότι το σημερινόν σύστημα είναι ελαττωματικόν, εις αυτό δέ όφείλεται τό χάσμα μεταξύ πραγματικής και δυνητικής παραγωγής καί τό παράδοxon τής ένδειας έν μέσω τής άφθονίας»⁷²⁹
- Σημάδια κρίσης του ατομιστικού συστήματος η ανάγκη συνεχούς παρέμβασης του κράτους σε διάφορους τομείς, όπως, για τον περιορισμό της εξαθλίωσης, λόγω της ανεργίας, την άμβλυνση των ανισοτήτων μέσω της προοδευτικής φορολόγησης, την διάσωση των επιχειρηματιών στις περιοδικές κρίσεις, την κρατικοποίηση μονοπωλιακών επιχειρήσεων

Ο Ξ. Ζολώτας χρησιμοποιεί τα παραπάνω επιχειρήματα ως αφετηρία, για να καταλήξει στην ανάγκη μια ολιστικής εφαρμογής του σχεδιασμού, κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μεγάλα μέσα παραγωγής και κεντρική χειραγώγηση του μηχανισμού των τιμών. Η οικονομική οργάνωση που προτείνει βρίσκεται κοντά σε έναν ρομαντικό

⁷²⁶ Ζολώτας(1944:58-59)

⁷²⁷ Ζολώτας(1944:60-63)

⁷²⁸ Ζολώτας(1944:54)

⁷²⁹ Ζολώτας(1944:63)

καπιταλισμό, ή σε έναν φαβιανό σοσιαλισμό⁷³⁰ και ο πυρήνας της θεωρητικής θεμελίωσης του οικονομικού σχεδιασμού που προτείνει βασίζεται στο νεοκλασικό σχήμα που ανέπτυξαν οι Taylor και Lange στο πλαίσιο της διαμάχης του οικονομικού υπολογισμού, που έχει αναλυθεί στην πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας και γι' αυτό δεν χρειάζεται να επεκταθούμε εδώ αναλυτικά, μόνο αδρά θα δώσουμε το περίγραμμά της.

Σε αυτό το σύστημα που το ονομάζει «δημιουργικό σοσιαλισμό», η μικρή επιχείρηση παραμένει σε ιδιωτικά χέρια και ενθαρρύνεται εν γένει η μικρή ιδιοκτησία⁷³¹, ενώ η μεγάλες επιχειρήσεις περνάνε στα χέρια του κράτους (χωρίς ωστόσο να καθορίζεται το μέγεθος που διαφοροποιεί την μικρή από την μεγάλη επιχείρηση). Οι κρατικές επιχειρήσεις αποτελούν το μοχλό της οικονομικής ανάπτυξης – η αποταμίευση (η αλλιώς το υπερπροϊόν) που θα παράγεται από αυτές τις μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις θα μπορεί να διοχετεύεται σε παραγωγικές και όχι παρασιτικές «επενδύσεις». Όπως στο σύστημα Lange-Taylor ο οικονομικός υπολογισμός και η γενική ισορροπία επιτυγχάνεται με τη συνειδητή διαδικασία χειραγώγησης των τιμών που καθοδηγείται από μια κεντρική αρχή.

Ο Ξ. Ζολώτας ξεκινά με την νεοκλασική παραδοχή ότι ο μηχανισμός των τιμών όταν αυτός λειτουργεί αδιαμεσολάβητα οδηγεί σε βέλτιστη κατανομή και παραγωγή των πόρων. Όμως η κατανομή αυτή αν και με κάποια κριτήρια βέλτιστη εξαρτάται από το σημείο αφετηρίας του εισοδήματος που διαθέτει ο καταναλωτής με συνέπεια οι έχοντες μεγαλύτερα εισοδήματα να επηρεάζουν περισσότερο την κατεύθυνση της ισορροπίας της κατανομής αυτής, προς την παραγωγή π.χ. περισσότερων ειδών πολυτελείας⁷³². Στον Δημιουργικό Σοσιαλισμό η Κεντρική Οικονομική Επιτροπή (κατ' αντιστοιχία με την Κεντρική Επιτροπή Σχεδιασμού των Lange - Taylor) καθορίζει το αρχικό σχέδιο παραγωγής, το επίπεδο αποταμίευσης (που καθορίζει και το περιθώριο αυξομειώσεως της τρέχουσας παραγωγής

⁷³⁰ «... ο Ζολώτας ... δεν ασπαζόταν έναν μαρξιστικό σοσιαλισμό, αλλά ένα φαμπιανού τύπου μεταρρυθμιστικό κίνημα, που σκοπό είχε την μεταπολεμική καθοδήγηση της ελληνικής οικονομίας προς ένα παραδειγματικό κράτος ευημερίας», Ψαλιδόπουλος(2010α:252)

⁷³¹ Ο διαχωρισμός που προτείνει δεν είναι ακριβώς αυτός των τομέων I και II του μαρξιστικού σχήματος, που ακολουθεί ο Lange-Taylor, μια και ο Ζολώτας διαχωρίζει απλά τις επιχειρήσεις με βάση το μέγεθος. Βέβαια οι επιχειρήσεις που παράγουν μέσα παραγωγής είναι κατά κανόνα μεγάλες: «έφ' όσον η Ελλάς είναι χώρα της μικράς ιδιοκτησίας καί επιχειρήσεως, ή μεταρρυθμίσεις θα περιορισθῇ εις τὰς ὀλίγας σχετικῶς μεγάλας καί μέσας βιομηχανικός, ἐμπορικός, συγκοινωνιακός καί πιστωτικός ἐπιχειρήσεις, εἰς τὰ μεγάλα καί μέσα ἀστικά ἀκίνητα καί εἰς τὰ ἐλάχιστα ἐναπομείναντα μεγάλα ἀγροκτήματα. Ὁλόκληρος σχεδόν ἡ γεωργία, ἡ βιοτεχνία καί το μικρεμπόρων θά παραμείνουν ὡς ἔχουν καί θά ἐνισχυθουν», Ζολώτας(1944:273-274)

⁷³² «Το maximum τῆς ικανοποιήσεως των αναγκών πραγματοποιεῖται τότε μόνον όταν εξασφαλίζεται ἡ μεγαλύτερα παραγωγικότης, ἐκ παραλλήλου δε επιτυγχάνεται ἰσότης των ὀριακῶν ικανοποιήσεων των προερχομένων ἐκ των παραγομένων αγαθῶν, πράγμα το ὅποιον προϋποθέτει σχετικήν ὁμοιομορφίαν εισοδημάτων», Ζολώτας(1944:129)

λόγω μεταβολής των προτιμήσεων στην περίοδο του σχεδιασμού) και τις τυχαίες τιμές έναρξης των μέσων παραγωγής και κατ' επέκταση των καταναλωτικών αγαθών των οποίων αποτελούν συστατικά μέρη. Η μεταβολή στην ζήτηση των καταναλωτικών αγαθών προκαλούν άμεσα την συνειδητή από την κεντρική αρχή αυξομείωση των τιμών τους ώστε το επίπεδο της παραγωγής τους να προσαρμοστεί στην ζήτηση. Οι διαφορές στη ζήτηση των τελικών καταναλωτικών αγαθών έχουν επίπτωση στην ζήτηση των κεφαλαιουχικών αγαθών (των μέσων παραγωγής), οι παραγγελίες των οποίων γίνονται με τη διαμεσολάβηση της Κεντρικής Οικονομικής Επιτροπής και όχι απευθείας από τις ιδιωτικές ή κρατικές επιχειρήσεις καταναλωτικών προϊόντων ή τις εμπορικές. Η προσαρμογή της προσφοράς των κεφαλαιουχικών αγαθών στην έμμεση ζήτηση τους διενεργείται είτε με αντίστοιχες αυξομειώσεις στην παραγωγή (προσφορά, εάν επιτρέπεται από το επίπεδο της αποταμίευσης που έχει επιλεγεί ή από μεταβολή της παραγωγής σε άλλους τομείς) είτε με αυξομειώσεις στην τιμή τους, ώστε να προκληθεί τελικώς η ισορροπία⁷³³. Το κίνητρο των μεταβολών των τιμών κατά τον Ζολώτα και η διαφορά με την ατομιστική μέθοδο είναι ότι εδώ ο λόγος μεταβολής των τιμών είναι η ομαλότερη μετάβαση στον στόχο της πλήρους ικανοποίησης των αναγκών – έως ότου επιτευχθεί η μεταβολή των παραγωγικών δυνατοτήτων και καταστεί ικανή η παραγωγή να ικανοποιήσει πλήρως τη ζήτηση – ενώ στο ατομιστικό σύστημα το κίνητρο είναι το κέρδος. Δηλ. η αύξηση της τιμής στο ατομιστικό σύστημα γίνεται για την αύξηση του κέρδους, ενώ στο Δημιουργικό Σοσιαλισμό η αύξηση της τιμής προκαλείται από μια πρόσκαιρη αδυναμία κάλυψης της ανάγκης, αποτελεί ένα προσωρινό μέτρο έως ότου αναπροσαρμοστεί η παραγωγή στην μη καλυφθείσα ανάγκη και να γίνει πλήρης απασχόληση των παραγωγικών πόρων⁷³⁴. Σημειώνουμε πως δεν αποκλείεται τελείως η ύπαρξη κέρδους το οποίο μπορεί να είναι συμπτωματικό (λόγω των πρόσκαιρων διακυμάνσεων των τιμών, έως ότου εξισωθεί η τιμή με το σύνολο των εξόδων), αλλά υπάρχει και το λεγόμενο διαφορικό κέρδος, δηλ. αυτό που προκύπτει λόγω διαφορετικών παραγωγικοτήτων μεταξύ επιχειρήσεων ομοειδών προϊόντων, στην δεύτερη περίπτωση το κέρδος μπορεί να μοιραστεί ως πρόσθετη αμοιβή της αυξημένης παραγωγικότητας, στους εργαζόμενους της επιχείρησης. Όπως και στο σύστημα Lange-Taylor τέλος υπάρχει

⁷³³ «Η Κεντρική Οικονομική Επιτροπή, ή όποια Αποτελεί Αρχήν κατευθύνσεως και συντονισμού, κρίνουςα τας διακυμάνσεις των τιμών ως ένδειξιν των επιθυμιών των καταναλωτών θα οδηγηθεί εξ αυτών εις την προσαρμογήν τής παραγωγής πηρός τας νέας Απαιτήσεις των» Ζολώτας(1944:213)

⁷³⁴ «Πλήρης ισορροπία εις την αγοράν θα επιτευχθεί όταν το σύμπλεγμα των τιμών των έτοιμων αγαθών είναι τοιούτον, ώστε έκαστη τιμή παντός έτοιμου αγαθού να καλύπτει τα έξοδα παραγωγής αυτού και όταν το επίπεδόν των τιμών των υπηρεσιών των παραγωγικών μέσων ευρίσκεται εις τοιούτον ύψος, ώστε να χρησιμοποιούνται άπασαι αι διαθέσιμοι παραγωγικοί δυνάμεις» Ζολώτας(1944:300)

ελευθερία διαμόρφωσης του μισθού εργασίας μέσω του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης, δηλ. διέπεται από τους νεοκλασικούς κανόνες της αγοράς εργασίας⁷³⁵.

Η θεωρητική αυτή κατασκευή του Ζολώτα ουδεμία βέβαια σχέση είχε, όπως ήδη αναφέραμε, με την εφαρμογή του σχεδιασμού στο έδαφος της μεταπολεμικής ελληνικής οικονομίας, ούτε και οι θεωρητικές αυτές αρχές μπορούν να αποτελέσουν βάση για το σχεδιασμό στο πλαίσιο της «ατομιστικής» οικονομίας, όπως άλλωστε και ο ίδιος αναφέρει καθαρά. Είναι γεγονός όμως ότι ο Ξ. Ζολώτας είναι θιασώτης του ισχυρού ρόλου του κράτους στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οικονομίας και μεγάλο μέρος της επιχειρηματολογίας στην οποία βασίζεται η πεποίθησή του αυτή μπορεί να βρεθεί στα κεφάλαια του έργου αυτού. Η οικονομική οργάνωση ενός ολιστικού οικονομικού σχεδιασμού την οποία προτείνει μέσα από το έργο αυτό και η θεωρητική βάση στην οποία στηρίζεται είναι ασύμβατη με αυτό που εφαρμόστηκε στην μεταπολεμική Ελλάδα που είναι η *ad hoc* κρατική παρέμβαση και όχι η εφαρμογή ενός ολιστικού οικονομικού σχεδιασμού.

3.8.5.2 Ο Άγγελος Αγγελόπουλος, το περιοδικό *Νέα Οικονομία* και η θεωρία του προγραμματισμού

Ο Άγγελος Αγγελόπουλος υπήρξε συνεπής θιασώτης της διευθυνόμενης, όπως την ονομάζει, οικονομίας, αν και με κάποιες προσαρμογές στην επιχειρηματολογία του, στη θεωρητική του σκέψη με κύριο χαρακτηριστικό τη μετάβαση από έναν οικονομικό σχεδιασμό που απαιτεί μεταβολή του οικονομικού συστήματος, στην υποστήριξη της εφαρμοσιμότητας του οικονομικού προγραμματισμού στο πλαίσιο του υπάρχοντος καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Αν και μεταπολεμικά δεν εξέφραζε την επίσημη και δεσπύζουσα άποψη που καθοδηγούσε της οικονομική πολιτική της περιόδου, εντούτοις οι απόψεις του αντανakλούν με καθαρό τρόπο τον διεθνή προβληματισμό, πλευρές του ανερχόμενου Κεϋνσιανισμού σε ότι αφορά τον ρόλο του συστηματικού κρατικού παρεμβατισμού και του οικονομικού προγραμματισμού ως αναγκαία προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης.

⁷³⁵ «Η ζήτηση εργασίας σχεδόν εξ ολοκλήρου προέρχεται από τας διαφόρους κρατικές επιχειρήσεις, αι όποιαι ανταγωνίζονται αλλήλας εις την αγοράν εργασίας. Η άντυπαράταξίς τής ζητήσεως αυτής έναντι τής υφισταμένης προσφοράς είναι ή συντελούσα εις τον σχηματισμόν της τιμής τής εργασίας, του μισθού, ό όποιος αποτελεί το όριον Ισορροπίας προσφοράς και ζητήσεως εργασίας. Βάσει του μισθού αύτου γίνεται αυτομάτως η κατανομή της εργατικής δυνάμεως εις τας διαφόρους επιχειρήσεις, αναλόγως τής οριακής παραγωγικότητας τής εργασίας. Τούτο σημαίνει ότι κάθε επιχείρησις θα προσλάβει τόσας εργατικές δυνάμεις, ώστε εις εκάστην περίπτωσίν το προϊόν τής εργασίας του τελευταίου έργατου να είναι ίσον πρός τον μισθόν. Τούτο σημαίνει ότι κάθε επιχείρησις θα προσλάβει τόσας εργατικές δυνάμεις, ώστε εις εκάστην περίπτωσίν το προϊόν της εργασίας του τελευταίου έργατου να είναι ίσον πρός τον μισθόν», Ζολώτας(1944:213)

Προπολεμικά οι θέσεις που εκφράζει ο οικονομολόγος Α. Αγγελόπουλος δεν διαφέρουν ουσιαστικά από την κυρίαρχη οπτική, αποδεχόμενος την κρατική παρέμβαση στη βάση μιας ήπιας αντικυκλικής πολιτικής, χωρίς να προσχωρεί στην υιοθέτηση της ανάγκης μίας συστηματικής κρατικής παρέμβασης πόσο μάλλον μιας κεντρικά διευθυνόμενης οικονομίας, όπως θα την εννοούσε αργότερα⁷³⁶. Όμως κατά τη διάρκεια του πολέμου και με κορύφωση το έργο του «Ο σοσιαλισμός», που εκδίδει το 1944 και γράφεται κατά τη διάρκεια της κατοχής, εμφανίζεται αρχικά υποστηρικτής της κεντρικά διευθυνόμενης οικονομίας, υποστηρίζοντας πως το αναγκαίο κεντρικό σχέδιο για την υπέρβαση των αδιεξόδων του «κεφαλαιοκρατικού συστήματος» δεν είναι συμβατό με την ύπαρξη ατομικής ιδιοκτησίας στα μεγάλα μέσα παραγωγής. Είναι χαρακτηριστική η ομοιότητα του έργου αυτού με τον έργο του Ξενοφών Ζολώτα, «Δημιουργικός Σοσιαλισμός», στη δομή, στην επιχειρηματολογία, στη λύση του οικονομικού προβλήματος και στη θεωρητική θεμελίωσή του. Οι αδυναμίες του ατομιστικού συστήματος όπως αλλιώς και αυτός αποκαλεί το καπιταλιστικό σύστημα, βασίζονται στην ανάπτυξη της μονοπωλιακής επιχείρησης στον σύγχρονο καπιταλισμό φέρνοντας τον σε αντιπαράθεση με τον προμονοπωλιακό καπιταλισμό τον οποίο αντιμετωπίζει και αυτός με μια ρομαντική διάθεση για τη δυνατότητα του να αντιπαρέρχεται των προβλημάτων μέσα από έναν ανόθευτο επιχειρηματικό ανταγωνισμό.

Η συμμετοχή του στο ΕΑΜ, η λογική των λαϊκών μετώπων και των συμμαχιών που αναπτύσσονται στους κόλπους του κινήματος αυτού δεν φαίνεται να είναι άσχετη με τον προβληματισμό που ο ίδιος αναπτύσσει. «Με το καπιταλιστικό σύστημα δεν μπορούμε να εφαρμόσουμε διευθυνόμενη οικονομία πού νά οδηγήει σέ πραγματικό οικονομικό συντονισμό ..»⁷³⁷, ενώ ο παρεμβατισμός τον οποίο πολλοί συγχέουν με τον κεντρικό οικονομικό σχεδιασμό είναι για τον Α. Αγγελόπουλο απλά ένας μερικός σχεδιασμός που δεν μπορεί να οδηγήσει σε επιτυχίες αλλά σε περισσότερα προβλήματα και μέσο εκπλήρωσης επιμέρους ιδιωτικών συμφερόντων. «Αλλά για να μπορέσουμε να έχουμε πραγματικό οικονομικό συντονισμό, πρέπει νά εφαρμόσουμε συνειδητή και συνεπή διευθυνόμενη ή καλύτερα προγραμματισμένη οικονομία. Πρέπει τό σχέδιο, τό πλάνο αυτό νά έκτείνεται ένιαία σ' όλη τήν οικονομία, νά κατευθύνη καί νά συντονίζη κάθε οικονομική δράση καί όχι συμπτωματικά καί προσωρινά ώρισμένες μόνο έκδηλώσεις τής οικονομικής ζωής. Γιατί τότε έχουμε «παρεμβατισμό» καί όχι «προγραμματισμένη οικονομία». Καί υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ προγραμματισμένης οικονομίας (Planning) καί παρεμβατισμού. Ό

⁷³⁶ Μια ανάλυση της προπολεμικής του στάσης βρίσκουμε στο Ψαλιδόπουλου(1990:289-296)

⁷³⁷ Αγγελόπουλος(1944:55)

παρεμβατισμός επηρεάζει μερικά τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος, μέ τό νά τροποποιή τούς όρους στους οποίους τό σύστημα αυτό βασίζεται.»⁷³⁸. Παρά την όποια λεκτική διαφοροποίηση αλλά και την προτίμηση τουλάχιστον στη φρασεολογία σε έναν πιο ορθόδοξο σοσιαλισμό, οι προτάσεις Αγγελόπουλου σχετικά με την κεντρικά διευθυνόμενη οικονομία δεν φαίνεται να διαφέρουν και πολύ από αυτές του καθηγητή Ζολώτα του «Δημιουργικού Σοσιαλισμού». Με τον Ξ. Ζολώτα άλλωστε συμμετείχε κατά τη διάρκεια της Κατοχής στον ίδιο σοσιαλιστικό κύκλο προβληματισμού, το έργο δε του τελευταίου «Θεωρητική Οικονομική» αναφέρεται ως μία από τις πηγές του δικού του Έργου⁷³⁹. Όπως και στην περίπτωση του Ξ. Ζολώτα προκρίνεται και από τον Α. Αγγελόπουλο η εθνικοποίηση των μεγάλων επιχειρήσεων ενώ οι μικρές παραμένουν στους ιδιώτες⁷⁴⁰. Θα υπήρχε μία Κεντρική Οικονομική Αρχή, υπεύθυνη για τη σύνταξη και παρακολούθηση του κεντρικού οικονομικού σχεδίου, ενώ η εκτέλεσή του ανατίθεται στα υπουργεία τα οποία είναι υπεύθυνα για την αναπροσαρμογή των τιμών με τη μέθοδο της «διαδοχικής προσεγγίσεως» ώστε η ζήτηση να προσαρμόζεται στην προσφορά των καταναλωτικών προϊόντων. Το αποτέλεσμα των αναπροσαρμογών της παραγωγής γίνεται οδηγός για την συγκρότηση του επόμενου σχεδίου. Το κεντρικά ελεγχόμενο χρηματοπιστωτικό σύστημα θα κατηύθυνε τους κεφαλαιουχικούς πόρους στην οικονομία και θα έλεγχε τις αποταμιεύσεις, ενώ η έγγεια πρόσοδος και ο τόκος κατέχουν σημαντικό ρόλο στον οικονομικό υπολογισμό. Με την πρώτη ώστε να μπορεί να γίνεται αποτίμηση του αξιακού φορτίου της γης (δεν είναι π.χ. όλα τα εδάφη το ίδιο εύφορα) και να μπορεί να αποτιμάται η παραγωγικότητα. Για τον τόκο παρατίθεται αυτούσια η επιχειρηματολογία του καθηγητή Ζολώτα: «α) για νά περιορίσουμε τη ζήτηση των κεφαλαιουχικών λεγόμενων αγαθών μέσα στά όρια της τρεχούμενης προσφοράς καί β) για να κατανείμουμε τά υπάρχοντα κεφάλαια στους διάφορους παραγωγικούς κλάδους ανάλογα μέ τήν όριακή άποδοτικότητά τους»⁷⁴¹. Ρόλο επίσης προορίζεται να έχει και η φορολογία εισοδήματος, κυρίως λόγω της ύπαρξης της μικρής ατομικής ιδιοκτησίας.

⁷³⁸ Αγγελόπουλος(1944:54)

⁷³⁹ Αγγελόπουλος(1944:133). Σημειώνουμε ότι το έργο «Σοσιαλισμός» του Α. Αγγελόπουλου και το έργο «Δημιουργικός Σοσιαλισμός» του Ξ. Ζολώτα, το οποίο εκδίδεται την ίδια περίοδο έχουν χαρακτηριστικές ομοιότητες τόσο στη δομή όσο και στην επιχειρηματολογία.

⁷⁴⁰ «Ο σοσιαλισμός, όπως τόν έννοουμε, δέν ζητεί τήν πλήρη κοινωνικοποίηση τής οικονομίας, θέλει νά κοινωνικοποιήση μονάχα τά μεγάλα μέσα τής παραγωγής, τις μονοπωλιακές εκείνες επιχειρήσεις πού σκότωσαν τον έλεύθερο ανταγωνισμό καί πού άποτελούν τήν αιτία όλων των κοινωνικών κακών καί όλων τών οικονομικών κρίσεων. Τις μικρές επιχειρήσεις καί τίς μέτριες εκείνες πού λειτουργούν μέ τόν έλεύθερο ανταγωνισμό, πού μπορούν νά έλέγχωνται καί νά παρακολουθοῦνται άπό τό Κράτος, μέ τις όποιες δέν μπορεί νά γίνη έκμετάλλευση τής έργασίας τών άλλων καί πού ή συνολική παραγωγή τους άποτελεϊ μονάχα ένα τμήμα τής συνολικής παραγωγής, ό σοσιαλισμός τίς δέχεται, τίς άναγνωρίζει καί τίς ένισχύει.», Αγγελόπουλος(1944:88-89)

⁷⁴¹ Αγγελόπουλος(1944:189). Το αντίστοιχο απόσπασμα από το έργο «Δημιουργικός Σοσιαλισμός», του Ξ. Ζολώτα, είναι πιο σαφές: «Ούτος [ο τόκος] είναι άναγκαϊός διά δύο λόγους : Άφενός μέν διά νά

Η θεωρητική θεμελίωση του κεντρικά διευθυνόμενου συστήματος που προτείνει ο Αγγελόπουλος μέσα από αυτό το έργο ακολουθεί την θεωρητική γραμμή Lange-Taylor, χωρίς ουσιαστικές διαφορές από το σύστημα που έχει περιγράψει και ο Ξ. Ζολώτας, άλλωστε το σύστημα αυτό, όπως και οι δύο ρητώς αναφέρουν, προέρχεται από τις ίδιες θεωρητικές πηγές⁷⁴², το νεοκλασικών αρχών και είναι βασισμένο και αυτό στη διαδικασία ψηλάφησης («ή διαδοχικής προσεγγίσεως»).

Κατά το Αγγελόπουλο του «Σοσιαλισμού», δεν αρκεί να ενταχθεί μόνον ο κρατικός τομέας σε ένα κεντρικό σχέδιο. «Όταν τό οικονομικό σύστημα δέν άντικρύζεται σαν έναίϊο καί άδιάσπαστο σύνολο, τότε ό παρεμβατισμός, όπως πολύ σωστά παρατήρησαν, μπορεί νά κάνει περισσότερο κακό από καλό,»⁷⁴³, διότι τα προβλήματα της ιδιωτικής οικονομίας που δεν εντάσσεται στο σχέδιο θα πρέπει να εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται με συμπτωματικό τρόπο με συνέπεια να μην αγγίζεται η εσωτερική αιτία του κακού που είναι η έλλειψη κεντρικού συντονισμού. Εάν υποθεθεί ότι εντάσσεται το σύνολο της καπιταλιστικής οικονομίας στο οικονομικό σχέδιο τότε θα προκύπτει το ζήτημα της διανομής των εισοδημάτων των οποίων την ευθύνη θα έχει το κράτος μια και αυτό θα είναι υπεύθυνο για την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία. Ένα τέτοιο σύστημα δεν θα ήταν βιώσιμο⁷⁴⁴. Ο σχεδιασμός που προτείνεται με το έργο «Σοσιαλισμός», δεν είναι σχεδιασμός της καπιταλιστικής οικονομίας, δεν είναι ενδεικτικός σχεδιασμός.

Ο Αγγελόπουλος το 1953 εκδίδει στα Γαλλικά το έργο "Planisme et progres social" το οποίο προκάλεσε πολλά θετικά σχόλια άλλα και κριτικές⁷⁴⁵. Σχετικά με το εύρος και την αναγκαιότητα της αλλαγής του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των επιχειρήσεων, μετατοπίζεται προς τις Φαμπιανές απόψεις (Cole, Laski)⁷⁴⁶. Εξακολουθεί να τάσσεται μεν υπέρ των

περιορίση τήν ζήτησιν κεφαλαιουχικών αγαθών καί έμμέσως τήν ζήτησιν άποταμιευτικού κεφαλαίου, ώστε νά καταστή δυνατή ή ίκανοποίησις αύτής έκ τής ύφισταμένης προσφοράς. Άφ' έτέρου δέ διά νά κατανείμη το κεφάλαιον είς τούς διαφόρους παραγωγικούς κλάδους, αναλόγως τής όριακής άποδοτικότητός των, καί νά έπιφέρη τόν πλέον λελογισμένον συνδυασμόν τών συντελεστών τής παραγωγής. Άνευ ύπολογισμού τόκου είς τās τιμάς τών κεφαλαιουχικών αγαθών θά έπήρχετο σοβαρωτάτη αυξησις της ζητήσεως τών ύπηρεσιών των καί έμμέσως άποταμιευτικού κεφαλαίου, ώστε ή ύφισταμένη προσφορά δέν θα έπήρκει είς τήν κάλυψίν της, όποτε τό Κράτος θά ώφειλε νά έπιβάλη έτερον σύστημα περιορισμού τής ζητήσεως, π.χ. ποσόστωσιν. Είς τήν περίπτωσιν όμως αύτήν θά έχάνετο κάθε μέτρον έκτιμήσεως τών πραγματικών αναγκών τής οικονομίας, αί όποίαι καί είς μίαν σοσιαλιστικήν όργάνωσιν έκδηλουνται διά του διαφορισμού τών τιμών ζητήσεως», Ζολώτας(1944:327)

⁷⁴² Οι πηγές που αναφέρει είναι τα έργα για τον οικονομικό υπολογισμό των Dickinson, Lange, Taylor, Hall, Cole, Baron, Mosse, Landauer, Αγγελόπουλος(1944:131-134)

⁷⁴³ Αγγελόπουλος(1944:55)

⁷⁴⁴ Αγγελόπουλος(1944:56-57)

⁷⁴⁵ Ψαλιδόπουλος(2010α:295)

⁷⁴⁶ «Όλοι ξέρουμε ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ κομμουνισμού και του «δημοκρατικού σοσιαλισμού» που υπερασπίζω Μια σειρά εξέχοντες συγγραφείς σαν τους Barone, Cole, Durbin,

εθνικοποιήσεων των μεγάλων μέσων παραγωγής και την προγραμματισμένη οικονομία, αφήνοντας όμως να εννοηθεί ότι ο οικονομικός προγραμματισμός είναι αναγκαίος και μπορεί να εφαρμοστεί χωρίς την εκ βάθρων αλλαγή του οικονομικού συστήματος, δηλ. στο έδαφος του καπιταλισμού. Υιοθετεί ταυτόχρονα μία κεϋνσιανή επιχειρηματολογία για την υποστήριξη της ανάγκης κεντρικού σχεδιασμού, στη βάση μιας ιδιαίτερης ερμηνείας του Keynes, θεωρώντας ότι το έργο «General Theory» του προσφέρει μια «νέα σανίδα εξορμήσεως ... για την αναγκαιότητα της δημοκρατικά προγραμματισμένης οικονομίας (planification democratique)»⁷⁴⁷. Έτσι σε αντίθεση με το έργο του «Ο Σοσιαλισμός» όπου η επιχειρηματολογία αναπτύσσεται στη βάση της ανάγκης αντικατάστασης του καπιταλιστικού συστήματος συνολικά μια και είναι αδύνατο να επιτευχθεί σε αυτό ο αναγκαίος κεντρικός συντονισμός, βασική πηγή των εγγενών προβλημάτων του, τώρα η ανάγκη κρατικής παρέμβασης στοιχειοθετείται με την επίκληση των κλασσικών αντικυκλικών κεϋνσιανών επιχειρημάτων⁷⁴⁸:

- Το κράτος διατηρεί τη συνολική δαπάνη σε τέτοιο επίπεδο ώστε να εξασφαλίζεται η πλήρης απασχόληση
- Το κράτος εμποδίζει την αύξηση της συνολικής δαπάνης όταν αυτή έχει τάσεις υπέρβασης της πλήρους απασχόλησης.

Η αναδιανομή του εισοδήματος (με χρηματικές μεταβιβάσεις, φορολογία, επιδόματα κ.τ.λ.) απαιτείται όχι μόνο για ανθρωπιστικούς λόγους αλλά για την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης, εφόσον συντελεί στη διατήρηση της δαπάνης στο απαραίτητο επίπεδο, μεταβιβάζοντας «την αργή αυτή αγοραστική δύναμη των οικονομικά ισχυρών τάξεων, που έχουν ασθενή ροπή για κατανάλωση, στις οικονομικά ασθενείς τάξεις που έχουν ισχυρή καταναλωτική ροπή»⁷⁴⁹. Επιπλέον το κράτος δεν περιορίζεται σε έναν απλό δημοσιονομικό προϋπολογισμό που υποστηρίζει τις διοικητικές του λειτουργίες, αλλά περιλαμβάνει σε αυτόν το σύνολο της οικονομίας έτσι ώστε να μπορεί να αξιοποιεί παραγωγικά τα αδρανή ιδιωτικά κεφάλαια που δεν έχουν βρει επενδυτική διέξοδο μέσω της υπάρχουσας αποταμίευσης. Αν και σε περίοδο ευημερίας, ο προϋπολογισμός πρέπει να είναι ισορροπημένος, σε περίοδο ύφεσης το συστηματικό έλλειμμα του προϋπολογισμού πρέπει να συμπληρώνει την ολική δαπάνη. Ο Κεϋνσιανισμός του Αγγελόπουλου είναι ένας ιδιότυπος

Laski, Schumpeter, Milhaud, έδειξαν ότι η προγραμματισμένη οικονομία συμβιβάζεται με τις οικονομικές αρχές», Αγγελόπουλος Α. (1954β:534)

⁷⁴⁷ Αγγελόπουλος(1954α:491)

⁷⁴⁸ Αγγελόπουλος(1954α:494-495)

⁷⁴⁹ Αγγελόπουλος(1954α:495)

Κεϋνσιανισμός πράγματι, μια και ο κεντρικός σχεδιασμός δεν αποτελεί οργανικό στοιχείο του Κεϋνσιανισμού, τουλάχιστον αυτού της Γενικής Θεωρίας⁷⁵⁰. Ο Κέϋνς «δεν παραδέχονταν ούτε την εθνικοποίηση των μεγάλων μέσων παραγωγής ούτε τη μοντέρνα προγραμματισμένη οικονομία»⁷⁵¹.

Πως όμως συνδέεται κατά τον Αγγελόπουλο η κεϋνσιανής λογικής κρατική παρέμβαση, ουσιαστικά δηλ. η κρατική διαχείριση της συνολικής δαπάνης, με τον Κεντρικό σχεδιασμό; Ο βασικός παράγοντας που συνηγορεί υπέρ του κεντρικού σχεδιασμού προέρχεται κατά τον Αγγελόπουλο από την ανάγκη ύπαρξης ευρέους εθνικοποιημένου τομέα στον οποίο περιλαμβάνει όλες εκείνες τις μεγάλες επιχειρήσεις που «έχουν προσλάβει ή τείνουν να προσλάβουν τη μορφή του πραγματικού μονοπωλίου και παρουσιάζουν όλα τα χαρακτηριστικά της μεγάλης επιχειρήσεως από την άποψη των εργατικών χεριών, των επενδεδυμένων κεφαλαίων, του κύκλου εργασιών κλπ»⁷⁵² δηλ. περιλαμβάνει και παραγωγικές επιχειρήσεις και όχι μόνον αυτές των βασικών υποδομών. Ένας τέτοιος διευρυμένος δημόσιος τομέας χρειάζεται συνοχή και συντονισμό – δεν θεωρείται πλέον η διαχείριση του κρατικού τομέα ένας αναποτελεσματικός μερικός σχεδιασμός - δηλ. η λειτουργία των κρατικών επιχειρήσεων αυτών στο πλαίσιο του διευρυμένου δημόσιου τομέα θα πρέπει να γίνεται με βάση κάποιο κεντρικό σχέδιο και όχι με βάση το αυθόρμητο σχέδιο της αγοράς. Ο σχεδιασμός υπαγορεύεται τώρα από την ύπαρξη διευρυμένου κρατικού τομέα και μπορεί να είναι αποτελεσματικός, διότι ακριβώς μπορεί να εφαρμοστεί σε επιχειρήσεις που είναι ελεγχόμενες από το κράτος. Το κράτος κυριαρχεί στην αντίληψη του Αγγελόπουλου όχι μόνον στην οργάνωση του οικονομικού σχεδίου αλλά και στη γενικότερη διεύθυνση της οικονομίας και συμμετοχή στην οικονομική δραστηριότητα, αποτελώντας κινητήριο δύναμη της οικονομίας. Η κρατική παρέμβαση είναι αδιαχώριστη από τον κεντρικό σχεδιασμό. Ο σχεδιασμός του Αγγελόπουλου εξακολουθεί να αποκλίνει από τον μερικό σχεδιασμό των βασικών υποδομών αποδεκτός εν μέρει από την κλασική πολιτική οικονομία, αποκλίνει όμως και από τη θεωρία του ενδεικτικού σχεδιασμού, είναι απαλλαγμένος από τις «αυταπάτες» του τελευταίου.

Κατά τη δεκαετία του 1960, ο Αγγελόπουλος αν και εξακολουθεί να είναι υποστηρικτής του ισχυρού κρατικού τομέα, εντούτοις προσεταιρίζεται όλο και περισσότερο

⁷⁵⁰ Ούτε και ο ίδιος αποδεχόταν ότι ήταν 100% κεϋνσιανός. «Πάρα την αποδοχή μιας σειράς συλλογισμών και προτάσεων που έχει συνδεθεί ιστορικά με την κεϋνσιανή ανάλυση, στο ερώτημα των κριτικών που του προσάπτουν ότι είναι εκατό τα εκατό κεϋνσιανός, ο ίδιος απαντάει: “Δεν το πιστεύω”», Ψαλιδόπουλος(1990:296)

⁷⁵¹ Αγγελόπουλος(1954β:532)

⁷⁵² Αγγελόπουλος(1954β:533)

το επιχείρημα του ενδεικτικού σχεδιασμού, όπως φαίνεται μέσα από την αρθρογραφία του περιοδικού Νέα Οικονομία που ο Αγγελόπουλος έχει ήδη ιδρύσει από το 1946 και το οποίο κυκλοφόρησε μέχρι το 1967. Η ιδέα της προγραμματισμένης οικονομίας προωθείται επίσης με την ίδρυση το 1959⁷⁵³ της Ελληνικής Εταιρίας Προγραμματισμού. Μέσω της εταιρίας αυτής μάλιστα συγκροτείται ένα Δεκαετές Πρόγραμμα της Ελληνικής Οικονομίας, μια από τις πολλές προσπάθειες με ιδιωτική πρωτοβουλία εκείνης της εποχής (δεκαετία του 1960). Το «Δεκαετές Πρόγραμμα της Ελλάδας 1961-1970», της Ελληνικής Εταιρείας Προγραμματισμού, οι γενικές κατευθύνσεις του οποίου δημοσιεύονται στο Περιοδικό Νέα Οικονομία στο τεύχος Μαΐου 1959⁷⁵⁴ επιβεβαιώνει την πεποίθηση του Αγγελόπουλου για την ανάγκη ταχείας ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας, θέμα όμως ήδη λυμένο τουλάχιστον από στρατηγική άποψη εκείνη την εποχή (το θέμα δεν ήταν πλέον η επιλογή της στρατηγικής αλλά ο φορέας υλοποίησης και οι πηγές χρηματοδότησης) και επισφραγίζει την στροφή σε έναν ιδιότυπο μεν αλλά ωστόσο ενδεικτικό σχεδιασμό. Ιδιότυπο διότι ο ρόλος του κρατικού τομέα εξακολουθεί να είναι κεντρικός στην ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών, αν και τώρα περιορίζεται στις βασικές βιομηχανίες στις οποίες ωστόσο περιλαμβάνει τις βιομηχανίες χάλυβος, σιδήρου, αλουμινίου, τις μεταλλουργικές βιομηχανίες αξιοποίησης των λοιπών μεταλλευμάτων και κυρίως του μαγνησίου και του ψευδαργύρου⁷⁵⁵ όπως και τις βιομηχανίες αξιοποίησης των αγροτο-κτηνοτροφικών προϊόντων. Ενδεικτικός σχεδιασμός διότι η ένταξη του ιδιωτικού τομέα στο κεντρικό σχέδιο δεν είναι βέβαια υποχρεωτική κι επιδιώκεται να ενθαρρυνθεί με τα γνωστά μέσα οικονομικής πολιτικής, δηλ. «δια των «εμμέσων μέτρων» που ασκούνται δια της νομισματικής, πιστωτικής, φορολογικής και εμπορικής πολιτικής»⁷⁵⁶, αλλά και με την έμμεση επιρροή του ίδιου του ολιστικού προγράμματος, όπως αναδεικνύεται μέσα από την αρθρογραφία της Νέας Οικονομίας. Η βασική διαφοροποίηση με τα «επίσημα» προγράμματα του κράτους δεν βρίσκεται στην στρατηγική μια και η ταχεία εκβιομηχάνιση είναι πλέον στους στόχους της επίσημης αναπτυξιακής πολιτικής. Βρίσκεται στα μέσα, τους φορείς υλοποίησης και στον τρόπο χρηματοδότησης.

Για τον Αγγελόπουλο η κρατική παρέμβαση θεωρείται πλέον γενικώς αποδεκτή, «η αρχή του προσανατολισμού της οικονομίας από το κράτος ... δεν συναντάει πλέον αντιρρήσεις»⁷⁵⁷. Όμως πρέπει να συμπληρωθεί με τον προγραμματισμό, ο οποίος έρχεται να

⁷⁵³ Ιωαννίδης et al.(1993:341)

⁷⁵⁴ ΕΕΠ(1959)

⁷⁵⁵ ΕΕΠ(1959:308)

⁷⁵⁶ ΕΕΠ(1959:309)

⁷⁵⁷ Αγγελόπουλος(1965:332)

αντικαταστήσει το μέχρι τώρα ασυντόνιστο και συμπτωματικό παρεμβατισμό του κράτους⁷⁵⁸. Η αποδοχή του γεγονότος ότι ο προγραμματισμός, εάν εφαρμοστεί, αυτό θα πρέπει να γίνει στο πλαίσιο του υπάρχοντος οικονομικού συστήματος, μεταβάλλει το επιχείρημα, ενσωματώνοντας την επιχειρηματολογία των πληροφοριακών θεωριών του ενδεικτικού σχεδιασμού κυρίως της κεϋνσιανής πληροφοριακής θεωρίας ή της θεωρίας των «προσδοκιών ζήτησης», δηλ. της ανάγκης ύπαρξης σχεδιασμού λόγω της ευνοϊκής ψυχολογικής επίδρασης που αυτός ασκεί στις προσδοκίες των επιχειρηματιών αναφορικά με την εξέλιξη της μελλοντικής ζήτησης⁷⁵⁹ και τη δυνατότητα μείωσης του ρίσκου για τις μελλοντικές επενδύσεις τους : «ο Προγραμματισμός γίνεται όργανο γνώσεως ενημερώσεως και καθοδηγήσεως», ώστε «οι ιδιωτικές επιχειρήσεις να προβαίνουν άφοβα και με πίστη για τη βεβαιότητα της επιτυχίας, στην κατάρτιση των δικών τους σχεδίων για τις μελλοντικές τους επενδύσεις. Γιατί θα γνωρίζουν ότι ο πραγματικός Προγραμματισμός εξασφαλίζει αρμονική ανοδική πορεία εθνικής παραγωγής». «Ο Προγραμματισμός αν και κατ' ανάγκην ενδεικτικός για μια οικονομία δυτικού τύπου σαν τη δική μας αποκτά τεράστια ηθική επιβολή, γίνεται εθνικό αίτημα και δημιουργεί μια βαθύτερη αυθόρμητη υποχρέωση για όλους του φορείς αναπτύξεως ...»⁷⁶⁰. Παρά την προσχώρηση στον ενδεικτικό σχεδιασμό, εντούτοις ο ενεργητικός ρόλος του κράτους εξακολουθεί να είναι παρών. Έτσι στην αρθρογραφία του περιοδικού Νέα Οικονομία για την ανάγκη του προγραμματισμού, εξακολουθεί να τονίζεται ο θεμελιώδης ρόλος του κράτους, των κρατικών επενδύσεων, του ελέγχου της οικονομίας από το κράτος γενικά ως προϋπόθεση της επιτυχίας του προγραμματισμού⁷⁶¹. Ο κύριος φορέας των επενδύσεων είναι το κράτος, εξασφαλίζοντας την επιτυχία του κεντρικού σχεδίου εφόσον «μόνον ένας πραγματικός κι όχι διακοσμητικός σχεδιασμός μπορεί στη δημοκρατία να γίνει οδηγός ...»⁷⁶².

Συνοψίζοντας ο καθηγητής Άγγελος Αγγελόπουλος ακολούθησε μια συνεπή στάση υπέρ της εφαρμογής του κεντρικού σχεδιασμού σε όλα τα μεταπολεμικά χρόνια αν και η θεμελίωση της άποψης του, χαρακτηρίζεται από εκλεκτικότητα. Αρχικά ως θιασώτης ενός κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού που προϋποθέτει την αλλαγή του οικονομικού συστήματος, αργότερα υπέρ ενός ενδεικτικού σχεδιασμού στο πλαίσιο του υπάρχοντος οικονομικού συστήματος. Σε όλη του την πορεία υπήρξε ισχυρός υποστηρικτής της κρατικής παρέμβασης γι' αυτό κι αν ακόμα πρόταξε σε κάποια φάση την ενδεικτικότητα του

⁷⁵⁸ Αγγελόπουλος(1965:332)

⁷⁵⁹ Σακκάς(1993:67)

⁷⁶⁰ Αγγελόπουλος(1965:332)

⁷⁶¹ Παπασπηλιόπουλος(1965:333-334)

⁷⁶² Παπασπηλιόπουλος(1965:334)

σχεδιασμού η παρουσία του κράτους ήταν ιδιόμορφα ισχυρή σε σύγκριση με τον κλασικό ενδεικτικό σχεδιασμό.

4 Επίλογος

Σήμερα, ολοένα και περισσότερο στοιχεία κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού – χωρίς ωστόσο να χρησιμοποιείται ο όρος αυτός – ενσωματώνονται ως εργαλεία στην στρατηγική εξόδου από τις συνεχόμενες οικονομικές κρίσεις. Η περίπτωση της λεγόμενης πράσινης ανάπτυξης – και πιο πρόσφατα τα σχέδια για την «πολεμική οικονομία» επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό αυτό. Πρόκειται για συντονισμένες ενέργειες που οργανώνονται κάτω από συγκεκριμένα προγράμματα ή κεντρικά σχέδια. Αυτές οι δράσεις εκτυλίσσονται πέρα από τα όρια της ελεύθερης αγοράς και μάλιστα σε υπερ-εθνικό επίπεδο. Στην ουσία, αποτελούν μια τεράστιας κλίμακας αλλοίωση των αγοραίων τιμών μέσω μιας μεγάλης σε μέγεθος διακρατικά συντονισμένης κρατικής παρέμβασης, με την εφαρμογή συγκεκριμένων μακροπρόθεσμων σχεδίων – ανεξαρτήτως των μέσων (διοικητικού ή οικονομικού εξαναγκασμού) που χρησιμοποιούνται για την προώθηση των επενδύσεων – ώστε να καταστούν αυτές κερδοφόρες.

Η διατριβή εντάσσοντας το ερώτημα του οικονομικού σχεδιασμού σε ένα γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο εξέτασε το πρόβλημα του οικονομικού ή σοσιαλιστικού υπολογισμού, προχώρησε σε μια ιστορική αλλά και θεωρητική αποτίμηση του ενδεικτικού Γαλλικού σχεδιασμού και κατέληξε στην εξέταση των μεταπολεμικών ελληνικών οικονομικών προγραμμάτων, ώστε να αναδείξει την ενδεχόμενη ύπαρξη θεωρητικής ή πρακτικής συνάφειας των ελληνικών οικονομικών προγραμμάτων με ότι εννοείτο (θεωρητικά αλλά και πρακτικά) ως οικονομικός σχεδιασμός στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος. Θεωρούμε ότι με την παραπάνω μέθοδο εξέτασης του προβλήματος αναδείχθηκε η έλλειψη συνάφειας των μεταπολεμικών ελληνικών προγραμμάτων με τον ενδεικτικό σχεδιασμό ή οποιοδήποτε ολικό σχεδιασμό στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι η κρατική παρέμβαση στην Ελλάδα στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια δεν ήταν σημαντική. Αντιθέτως η ανάληψη του κόστους της κατασκευής των αναγκαίων υποδομών αλλά και του ρίσκου επισφαλών επενδύσεων από το κράτος αποτέλεσαν τις προϋποθέσεις για τη διασφάλιση της κερδοφορίας των ιδιωτικών επενδύσεων και κατ' επέκταση της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Η κρατική παρέμβαση δεν διενεργήθηκε στο πλαίσιο ενός γενικότερου οικονομικού σχεδιασμού που να προσιδιάζει σε άλλα παραδείγματα όπως αυτό της Γαλλίας. Ο ελληνικός σχεδιασμός των πρώτων μεταπολεμικών

χρόνων ήταν σχεδιασμός επιμέρους έργων, που έτσι κι αλλιώς αποτελεί προϋπόθεση οποιουδήποτε κατασκευαστικό έργου.

Αναλυτικότερα η διατριβή βασίστηκε σε τρεις βασικούς άξονες-ενότητες:

Στην πρώτη ενότητα εξετάστηκαν οι θεωρητικές προϋποθέσεις του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού όπως αυτές αναδείχθηκαν μέσα από τη διαμάχη του οικονομικού ή σοσιαλιστικού υπολογισμού. Μέσα από τη διαμάχη αυτή επιχειρήθηκε να θεμελιωθεί η δυνατότητα ύπαρξης ενός συστήματος κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού υπό μια ορισμένη θεωρητική οπτική. Το κύριο επίδικο αυτής της διαμάχης αφορά την ερώτηση αν και υπό ποιες συνθήκες μπορεί να λειτουργήσει μια οικονομία χωρίς την ύπαρξη καπιταλιστικής αγοράς, νοούμενης ως ο συνδυασμός της δράσης του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης, σε ένα περιβάλλον ανταγωνισμού μεταξύ επιχειρήσεων που λειτουργούν υπό ατομική ιδιοκτησία. Το βασικό αυτό ερώτημα της θεωρητικής αντιπαράθεσης συνδέεται με άλλα κρίσιμα ζητήματα, όπως η χρησιμότητα, ο ρόλος ή η δυνατότητα υπολογισμού και χρήσης των τιμών των προϊόντων και του χρήματος σε ένα καθεστώς μη αγοραίας οικονομίας. Η μελέτη ανέλυσε τη θεωρητική στάση των βασικών συμμετεχόντων στη διαμάχη αυτή, καθώς και τη συμβολή διανοητών, όπως ο Otto Neurath, η συνεισφορά του οποίου δεν έχει εκτιμηθεί επαρκώς στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Επιπλέον, εξετάστηκαν τα αντιτιθέμενα επιχειρήματα, καθώς και οι πρακτικές και θεωρητικές συνέπειες αυτών των αντιφάσεων.

Στη δεύτερη ενότητα εξετάστηκε το παράδειγμα του Γαλλικού ενδεικτικού σχεδιασμού με βάση τη συλλογιστική ότι η εις βάθος κατανόηση των ελληνικών οικονομικών προγραμμάτων ενισχύεται με την ανάλυση ενός χαρακτηριστικού παραδείγματος οικονομικού σχεδιασμού στο πλαίσιο των καπιταλιστικών οικονομιών. Πέρα από την περιγραφή της πρακτικής λειτουργίας του και της μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια ύπαρξής του, η ενότητα παρείχε την ανασύσταση της θεωρητικής θεμελίωσής του Γαλλικού σχεδιασμού– η οποία ποτέ δεν διατυπώθηκε ρητώς - και επιχειρήσε να απαντήσει στο ερώτημα γιατί ο Γαλλικός ενδεικτικός σχεδιασμός απέκτησε μεγαλύτερο βάθος και διάρκεια. Η εξέταση της εμπειρίας του Γαλλικού οικονομικού σχεδιασμού, ανέδειξε τη δυσκολία κι εν τέλει το μη βιώσιμο ενός μόνιμου κεντρικού – ολικού σχεδιασμού με ταυτόχρονη τήρηση των νόμων της ελεύθερης αγοράς. Στη διάρκεια πολέμων ή άλλων έκτακτων καταστάσεων η προσωρινή προσχώρηση των επιχειρηματιών σε ένα γενικότερο κρατικά καθοδηγούμενο κεντρικό σχεδιασμό καθίσταται εφικτή και υπαγορεύεται από την συγκυριακά δυσχερή ή εν κινδύνω θέση του εγχώριου κεφαλαίου και διευκολύνεται από την

αποδοχή από τον πληθυσμό των στόχων που εκλαμβάνονται ως μέρος της εθνικής προσπάθειας. Μια τέτοια δυναμική εξαντλείται σύντομα με την επιστροφή στην κανονικότητα – όπως το παράδειγμα του Γαλλικού σχεδιασμού αναδεικνύει - όταν οι προϋποθέσεις προσχώρησης στο σχέδιο παύουν να υφίστανται και καθώς επιχειρείται η χρήση προαιρετικού τύπου μεθόδων υλοποίησης του σχεδίου. Η εξάντληση του ενδεικτικού οικονομικού σχεδιασμού αναδείχνει παράλληλα το άγονο των αντίστοιχων θεωρητικών θεμελιώσεων που βασίζονται στην υπόθεση της ενδεικτικότητας.

Η τρίτη ενότητα διερεύνησε αν υπήρξε παρόμοια προσπάθεια συνολικού σχεδιασμού της ελληνικής οικονομίας στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο, αν χαρακτηριζόταν από αντίστοιχες θεωρητικές παραδοχές και αν μπορεί να εντοπιστεί κάποια συνάφεια με ανάλογες πρωτοβουλίες που εκδηλώθηκαν μεταπολεμικά στην Ευρώπη, με ιδιαίτερη αναφορά στον Γαλλικό ενδεικτικό σχεδιασμό. Η κατανόηση των μεταπολεμικών εξελίξεων στο πεδίο της ελληνικής οικονομίας – στις οποίες εντάσσεται και η εκπόνηση των μεταπολεμικών οικονομικών προγραμμάτων - συνδέθηκε άμεσα με την ανασκόπηση της κατάστασης της οικονομίας κατά τη στιγμή του τέλους του πολέμου, με τα κληροδοτήματα της μεταπολεμικής ελληνικής οικονομίας από το παρελθόν και τις συνθήκες πάνω στις οποίες επιχειρούνταν οι οικονομικές παρεμβάσεις. Στο πλαίσιο αυτό, η ενότητα αυτή έθεσε αρχικά το ιστορικό πλαίσιο και ανέλυσε την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας αμέσως μετά τον πόλεμο, καθώς και τα δομικά χαρακτηριστικά της, τα οποία δεν ήταν μόνο συνέπεια των καταστροφικών επιπτώσεων του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και του ιστορικού της υπόβαθρου και της προηγούμενης πορείας της. Η μεταπολεμική ελληνική οικονομία, αν και φέρει τη βαριά σφραγίδα των εξελίξεων κατά τη διάρκεια του πολέμου, εντούτοις διατηρεί τα χαρακτηριστικά της «προ-πολεμικής» ανάπτυξης, τα οποία είχαν σχηματιστεί μέσω διαρθρωτικών συνθηκών και διαδικασιών πολύ πριν την έναρξη του πολέμου. Ειδικότερα, αναλύθηκε ο ρόλος της ξένης βοήθειας στους στόχους, στην εκπόνηση και στην προώθηση των ελληνικών οικονομικών προγραμμάτων. Η διερεύνηση αυτής της βοήθειας εντάχθηκε στο ευρύτερο πλαίσιο της συζήτησης για το λεγόμενο «αναπτυξιακό πρόβλημα» της Ελλάδας.

Η διατριβή διέκρινε τρεις κύριες περιόδους συγκρότησης των Ελληνικών οικονομικών προγραμμάτων. Στην περιοδολόγηση αυτή, ωστόσο, προστέθηκε μια επιπλέον φάση που καλύπτει το διάστημα από το τέλος της κατοχικής περιόδου έως τη σύνταξη του πρώτου στοιχειώδους προγράμματος. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, διενεργούνται διάφορες μελέτες που, παρά το γεγονός ότι δεν εντάσσονται άμεσα σε κάποιο

ολοκληρωμένο πρόγραμμα, αποτέλεσαν θεμέλιο για τη μετέπειτα διαμόρφωση των οικονομικών στρατηγικών. Ταυτόχρονα, μέσω των προσπαθειών αυτών, καλλιεργείται ένα πνεύμα αξιοποίησης των ανεκμετάλλευστων πλουτοπαραγωγικών πόρων της χώρας, με στόχο την ανασυγκρότηση μετά τον πόλεμο. Ενδεικτικά, τέτοιες μελέτες περιλαμβάνουν την έκθεση του Οργανισμού Τροφίμων και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών (FAO), το Υπόμνημα που κατατέθηκε στον ΟΗΕ το 1946, καθώς και τις μελέτες της UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration). Αυτές οι μελέτες, αν και κυρίως επικεντρώνονται σε άμεσες ανάγκες ανακούφισης και αποκατάστασης, ενσωματώνουν σημαντικά στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν αργότερα στην ανάπτυξη των πρώτων μεταπολεμικών προγραμμάτων και την εκπόνηση στρατηγικών για την ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας.

Η πρώτη περίοδος, 1946-1952, αναφέρεται στα λεγόμενα προγράμματα ανασυγκρότησης και ταυτίζεται χρονολογικά με την εμφάνιση ισχυρής ξένης βοήθειας, η οποία αξιοποιήθηκε ως ευκαιρία για την επιδιωκόμενη μεταπολεμική ανασυγκρότηση. Κατά την περίοδο αυτή, συντάχθηκε το σχέδιο του Οργανισμού Ανασυγκρότησης, καθώς και το Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως.

Η δεύτερη περίοδος, 1953-1959, χαρακτηρίζεται από προσπάθειες συστηματοποίησης και εμβάθυνσης του οικονομικού σχεδιασμού, καθώς και από την ανάπτυξη μηχανισμών υποστήριξης του σχεδιαστικού μηχανισμού.

Η τρίτη περίοδος, 1960-τέλη δεκαετίας 1980, είναι η περίοδος κατά την οποία επιχειρείται μια πιο σοβαρή και οργανωμένη προσπάθεια σχεδιασμού, με την εκπόνηση του πρώτου ουσιαστικά πενταετούς οικονομικού προγράμματος για την περίοδο 1960-1964, το οποίο εξετάζεται διεξοδικότερα. Η περίοδος αυτή αναφέρεται σε μια πιο ώριμη φάση του ελληνικού οικονομικού σχεδιασμού.

Πέρα από το περιεχόμενο των οικονομικών προγραμμάτων, εξετάστηκε ο τρόπος οργάνωσης των μηχανισμών και η μεθοδολογία εκπόνησής τους. Ειδικότερα, αναλύθηκε η διαδικασία εκπόνησης των προγραμμάτων, η οποία περιλαμβάνει την επιλογή των εργαλείων, την καθορισμένη μεθοδολογία, καθώς και τον συντονισμό των – όποιων εμπλεκόμενων – θεσμικών φορέων. Τέλος στην ενότητα αυτή αναζητήθηκαν οι θεωρητικές βάσεις πίσω από την εκπόνηση αυτών των προγραμμάτων και της γενικότερης αναπτυξιακής στρατηγικής της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό, αναλύθηκαν θεωρητικές και πολιτικές προσεγγίσεις της εποχής, όπως οι απόψεις του λεγόμενου «κύκλου του Δημοκρατικού σχεδιασμού», του Ξενοφώντος

Ζολώτα, του Άγγελου Αγγελόπουλου, του περιοδικού Νέα Οικονομία, καθώς και του Ιωάννη Ζίγδη.

Απόρροια της ανάλυσης της ενότητας αυτής αποτελεί το συμπέρασμα ότι τα Ελληνικά οικονομικά προγράμματα της εξετασθείσας μεταπολεμικής περιόδου δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως κεντρικά οικονομικά σχέδια υπό οποιαδήποτε έννοια. Η δε συνάφεια τους με τον Γαλλικό ενδεικτικό σχεδιασμό είναι ανύπαρκτη καθότι είχαν τα παρακάτω χαρακτηριστικά :

- Αποτελούσαν λίστες κατασκευαστικών έργων ή υποδομών με βασικό ρόλο την άντλησης κεφαλαίων από τους εξωτερικούς χρηματοδότες
- Εξέλειπε η συνοχή, σε οριζόντιο ή κατακόρυφο επίπεδο και κατά συνέπεια δεν υπήρχε και η ανάγκη ελέγχου των διακλαδικών αναλογιών
- Δεν κατέστη δυνατή η ύπαρξη ενός μονίμου μηχανισμού συγκρότησης και παρακολούθησης του σχεδίου
- Υπήρξε αδυναμία σύνδεσης των οικονομικών προγραμμάτων με την τρέχουσα οικονομική πολιτική χαρακτηριστικό αν και όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό, όλων των Δυτικών οικονομικών σχεδιασμών
- Δεν υπήρχε κατάλληλος εσωτερικός μηχανισμός χρηματοδότησης των επενδύσεων συνδεδεμένος με το σχέδιο (σύστημα δανειοδότησης μέσω του μηχανισμού των τραπεζών ή άλλων εργαλείων προώθησης της βιομηχανικής πολιτικής)
- Δεν υπήρξε μηχανισμός διαβούλευσης δημόσιου τουλάχιστον χαρακτήρα που να νομιμοποιεί την αποδοχή του σχεδίου από τους διάφορους παραγωγικούς φορείς, κατ'αντιστοιχία με τις επιτροπές εκσυγχρονισμού του Γαλλικού σχεδιασμού – αλλά ούτε υποστηρικτικός τεχνικός μηχανισμός κατά αντιστοιχία των τεχνικών επιτροπών του Γαλλικού σχεδιασμού
- Δεν υπήρξε θεσμική κατοχύρωση του σχεδιασμού ή κάποιος μηχανισμός έγκρισης του σχεδίου μέσω των νομοθετικών οργάνων του κράτους (π.χ. κοινοβουλίου)

5 Βιβλιογραφία

Αρχειακές Πηγές

Ιστορικό Αρχείο Τράπεζας της Ελλάδος

Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου (ΑΚΒ)

Υπόμνημα Κυριάκου Βαρβαρέσου προς τον Dean Acheson : Κείμενο Υπομνήματος (1946), Κωδικός αναγνώρισης Φακέλλου: GRHABOG_A4S1Y5F17

Αρχείο Ιωάννη (Γιάγκου) Πεσματζόγλου (ΑΙΠ)

Σημείωμα με τίτλο «Το ελληνικόν πρόγραμμα οικονομικής αναπτύξεως του 1953»: Α6Σ1Υ1Φ1Τ4/1-45

Έκθεση με τίτλο «Το Υπουργείον Συντονισμού (Ιστορικών – Σκοπός – Αρμοδιότητες – Διάρθρωσις Κεντρικών Υπηρεσιών)», Φεβρουάριος 1952: Α6Σ1Υ1Φ1Τ3/1-15

Αρχείο ΕΔΗΚ

UNRRA (1947α) Εισηγήσεις επί της αξιοποιήσεως πλουτοπαραγωγικών πόρων Ελλάδος Τεύχος Α', Αθήναι, 1947

UNRRA (1947β) Εισηγήσεις επί της αξιοποιήσεως πλουτοπαραγωγικών πόρων Ελλάδος Τεύχος Β', Αθήναι, 1947

UNRRA (1947γ) Εισηγήσεις επί της αξιοποιήσεως πλουτοπαραγωγικών πόρων Ελλάδος Τεύχος Γ', Αθήναι, 1947

UNRRA (1947δ) Σχέδιον αξιοποιήσεως πλουτοπαραγωγικών πόρων Ελλάδος Παράρτημα Ι, Αθήναι, 1947

UNRRA (1947ε) Σχέδιον αξιοποιήσεως πλουτοπαραγωγικών πόρων Ελλάδος Παράρτημα ΙΙ τεύχος Α, Αθήναι, 1947

UNRRA (1947ζ) Σχέδιον αξιοποιήσεως πλουτοπαραγωγικών πόρων Ελλάδος Παράρτημα ΙΙ Τεύχος Β, Αθήναι, 1947

UNRRA (1947η) Ο Ορυκτός Πλούτος της Ελλάδας, Αθήναι, 1947

Οικογενειακό αρχείο Νικολάου Σ. Παντελάκη

GRNPANFO01-SF1-SE010-FI002-IT0025 : Ανώτατο Συμβούλιο Ανασυγκροτήσεως, Πρακτικά σύσκεψης της Ανωτάτης Επιτροπής, Αθήνα 9 Νοεμβρίου 1948

Βιβλιογραφικές πηγές

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Aftalion, A. (1927). The Theory of Economic Cycles Based on the Capitalistic Technique of Production. *The Review of Economics and Statistics*, 9(4), 165–170.
<https://doi.org/10.2307/1935892>
- Agarwala, R. (1983) *Planning in Developing Countries Lessons from experience*, The World Bank
- Agarwala, R. (Eds) (1989) *Alternative Economic Structures*, Indian Institute of Advanced Study, 1989
- Agarwala, A. N. & Singh, S. P. (ed.) (1958) *The economics of underdevelopment*, Oxford university Press, 1958
- Albin, Peter S. (1971) Uncertainty, Information Exchange and the Theory of Indicative Planning. *The Economic Journal*, 81:61-90, Mar. 1971.
- Allen, R. C. (2003) *Farm to factory*, Princeton University Press
- Alogoskoufis, G (1995) *The two faces of Janus: Institutions, Policy Regimes and Macroeconomic Performance in Greece*, *Economic Policy*, No 20, April 1995
- Arndt, H. W., 1985. "The origins of structuralism," *World Development*, Elsevier, vol. 13(2), pages 151-159, February 1985.
- Arnold, Walter (1986) *The politics of economic planning in postwar Japan, a study in political economy*, University of California Press
- Aujac, Henri (2004) *Leontief's input-output table and the French Development Plan* στο Dietzenbacher & Lahr (2004)
- American Economic Mission to Greece (AEMG) (1947) *Report of the American Economic Mission to Greece (Porter report)*,
- Appelbaum, B. *The Economists' Hour - How the False Prophets of Free Markets Fractured Our Society*, Pan Macmillan UK, 2019
- Bairoch, Raul (1982) International industrialization levels from 1750 to 1980, *Journal of European Economic History*, vl 11, 269-334, 1982
- Balassa, Bela (1990) Indicative planning in developing countries, *Journal of Comparative Economics*, Volume 14, Issue 4, 1990, σελ. 560-574
- Balcerowicz, Leszek (1992) The 'socialist calculation debate' and reform discussions in socialist countries στο Mátyás Kovács&Tardos(1992) σελ. 5-17

- Baum, Warren C. (2016) *The French Economy and the State*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2016.
- Bauchet, P. (1964) *Economic Planning. The French experience*, Praeger, New York, 1964
- Beckerman, W (1965) *The British Economy in 1975*, Cambridge at the University Press
- Berger, S & Hirschman, A. & Maier Ch. (1981) *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism, and the Transformation of Politics*. Cambridge [England: Cambridge University Press, 1981. Print.
- Blass, Walter P. (1963) 'Economic Planning, European Style,' *Harvard Business Review*, Sept.-Oct. 1963.
- Bodkin, R. & Klein, L. & Kanta, M. (1991) *A history of macroeconomic model building*, Edward Elgar Publishing Limited, 1991
- Boettke, Peter J. (1998) *Economic Calculation: The Austrian Contribution to Political Economy*. *Advances in Austrian Economics*, Vol. 5, pp. 131-158, 1998
- Boettke, Peter J. (2001) *Calculation and Coordination. Essays on socialism and transitional political economy*, London: Routledge
- Boettke, Peter J. & Coyne, Christopher J. & Leeson, Peter T. (2014) *Hayek versus the neoclassicists: lessons from the socialist calculation debate στο Garrison (2014)*, chapter 12, pages 278-293.
- Booth, Alan & Pack, Melvin (1985) *Employment, capital, and economic policy, Great Britain, 1918-1939*, Basil Blackwell
- Bornstein, M. (1975) *Economic planning, east and west*. Cambridge, Mass: Ballinger Pub. Co.
- Bos, Frits (2003). *The national accounts as a tool for analysis and policy; past, present and future*. (PHD Thesis), Universiteit Twente.
- Bos, Frits. (2009). *The art and craft of compiling national accounts statistics and their implications for reliability*. *Review of Income and Wealth*. 55. 930-958. 10.1111/j.1475-4991.2009.00353.x.
- Bottomore, Tom (1990) *The Socialist Economy Theory and Practice*, Harvester Wheatsheaf
- Bowles, Roger A, & Whynes, David K.. (2017) *Macroeconomic Planning*. , Routledge, 2017

- Brunet, L. (2018). The Creation of the Monnet Plan, 1945–1946: A Critical Re-Evaluation. *Contemporary European History*, 27(1), 23-41
- Buchanan, Allen E. (1985) *Ethics, Efficiency and the Market*, Calderon Press
- Buchheim, C. & Scherner, J. (2006) The Role of Private Property in the Nazi Economy: The Case of Industry. *The Journal of Economic History*, 66(2), 390-416
- Bylund, Per & Manish, G.P. (2017) Private Property and Economic Calculation: A Reply to Andy Denis. *Review of Political Economy*. 29. 414-431.
- Cairncross, A. (2013). *Years of recovery: British economic policy, 1945-51*. London, Routledge, 2013
- Caldari, Katia (2020) From “Planning” to “Programming”: A Lost Opportunity for the European Project?, *Forum for Social Economics*, 49:3, 299-315, DOI: 10.1080/07360932.2019.1688670
- Caldari, Katia (2021) Corporatism and Planning in Monnet’s Idea of Europe στο Cunha & Suprinyak (2021) σελ. 93-115
- Cassell, Gustav (1899) “Grundriss einer elementaren Preislehre”, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 55, 395–458
- Cave, Martin & Hare, Paul (1981) *Alternative Approaches to Economic Planning* Macmillan Education, UK, 1981
- Cazes, Bernard (1990) Indicative planning in France, *Journal of Comparative Economics*, Volume 14, Issue 4, 1990, σελ. 607-620
- Chaloupek, Günther K. (1990) The Austrian Debate on Economic Calculation in a Socialist Economy, *History of Political Economy*, 1 November 1990; 22 (4): 659–675
- Chaloupek, Günther K. (2017) Otto Neurath’s Concepts of Socialization and Economic Calculation and his Socialist Critics στο Nemeth et al (2007) σελ. 61-76
- CEPES (Centre Européen pour le Progrès Economique et Social) (1963) *French and Other National Economic Plans for Growth*, report of a conference held under auspices of the French group in Paris, June 1962, Washington, D.C., June 1963.
- Chamberlain, Neil W. (1965) *Private and public planning*, McGraw Hill, 1965
- Chassaigne Ph. & Dockrill M. (Eds) (2002) *Anglo-French Relations 1898-1998* New York, Palgrave MacMillan, 2021
- Chick, Martin (2015) *Industrial Policy in Britain 1945-1951*, Cambridge University Press, 2015
- Chopra, H.S. (1989) The mixed economy: French experience στο Agarwala (1989) σελ. 268-271

- Close, D. (2014) *Greece since 1945*, Routledge, New York, 2014
- Cohen, Stephen S. (1977) *Modern Capitalist Planning: The French Model*. Berkeley: University of California Press, 1977
- Cohen, Stephen S. (1977a) Recent developments in French Planning: Some lessons for the United States. Washington: U.S. Government printing office, 1977
- Cochran, Bert (1984) *Welfare capitalism – and After*, Schoken Books, New York, 1984
- Courbis, R. (1973) “The FIFI model used in the preparation of the French Plan”, *Economics of Planning*, 12(1, 2), 37–78.
- Courbis, R. (1991) Macroeconomic modelling in France στο Bodkin et al (1991) σελ. 231-266
- Coutsoumaris, G. Westebbe, R. M. Psilow, D. Michalakis, A. Xanthakis, N. (1965) *Analysis and Assessment of the economic Effects of the U.S. PL 480 Program in Greece*, Center of Planning and economic research, Athens, 1965
- Cunha, Alexandre M. & Suprinyak, Carlos E. (Eds) (2021) *Political Economy and International Order in Interwar Europe* Palgrave Macmillan, Switzerland, 2021
- Datta-Chaudhuri, M. (1990) Market Failure and Government Failure. *The Journal of Economic Perspectives*, 4(3), 25–39
- Davies, R.W. & Wheatcroft, S. (eds.) (1985) *Materials for a Balance of the National Economy of the USSR for 1928-1930*. Cambridge University Press, 1985
- Denis, Andy (2015) Economic Calculation: Private Property or Several Control?, *Review of Political Economy*, 27:4, 606-623
- Desai, Megnad (2002) *Marx’s Revenge*, London: Verso.
- Devine, Pat (1988) *Democracy and Economic Planning* Polity Press, 1988
- Denton, G. R. & Forsyth, M. G., & MacLennan, M. C. (1968). *Economic planning and policies in Britain, France, and Germany*. New York: Praeger.
- Devons, E (1950) *Planning in Practice Essays in Aircraft Planning in War-time*, Cambridge at the University Press, 1950
- Devons, E. (1952) “Planning by Economic Survey.” *Economica* 19, no. 75 (1952): 237–53
- Dickinson, H. D. (1930) *The Economic Basis of Socialism*, *The Political Quarterly*, Volume 1, issue 4, 1930

Dickinson, H. D. (1933) Price Formation in a Socialist Community, *The Economic Journal*, Vol. 43, No. 170 (Jun., 1933), pp. 237-250

Dietzenbacher, Erik & Lahr, Michael L. (2004) *Wassily Leontief and Input-Output Economics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. Internet resource.

Dobb, Maurice (1933) Economic Theory and the Problems of a Socialist Economy, *The Economic Journal*, Vol. 43, No. 172 (Dec., 1933), pp. 588-598

Dobb, Maurice (1935) Economic Theory and Socialist Economy: A Reply *The Review of Economic Studies*, Vol. 2, No. 2 (Feb., 1935), pp. 144-151

Dobb, Maurice (1939) Economists and the Economics of Socialism στο Dobb, Maurice (1954), σελ. 239-246

Dobb, Maurice (1954) *On economic Theory and Socialism*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 1954

Dobb, M. (1955) *On Economic Theory and Socialism*, London, Routledge & Kegan Paul

Dobb, M. (1960) *An Essay on Economic Growth and Planning*, London, Routledge & Kegan Paul.

Dobb, M. (1970b) *Welfare Economics and the Economics of Socialism*, Cambridge, Cambridge University Press

Dormois, Jean-Pierre (2004) *The French Economy in the Twentieth Century* Cambridge University Press, 2004

Duwendag, D. (1975). The Postwar Economic System in Germany: Creation, Evolution, and Reappraisal. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 57(Oct), 16-22.

Eatwell, John & Millgate, M. & Newman, P. (Eds.) (1987), *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. London: McMillan, 1987

Eatwell, John (1985), Keynes. Keynesians. and British Economic Policy στο Wattel(1985), 61-76

Ehrmann, Henry Walter (1957) *Organized business in France*, Princeton University Press).pdf

Estrin, Saul & Holmes, Peter. (1983) *French Planning in Theory and Practice*. London: Allen & Unwin, 1983

- Ferlito, Carmelo, (2015) Disproportionality and Business Cycle from Tugan-Baranovskij to Spiethoff. *Journal of Reviews on Global Economics*, 4, 2015, 108-119
- Filho, N. A.&Lopes, T. C. (2011). The Idea of Economic Planning in the Theory of Keynes. *Journal of Economics of Shanghai School*, 9(3), 109-120
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (1947) *Report of the FAO Mission to Greece*, Pub. By FAO, Washington, March 1947
- Garrison, Roger W. & Barry, Norman (eds.)(2014) *Elgar Companion to Hayekian Economics*, Edward Elgar Publishing.
- Goldstein, W (Ed.) (1978) *Planning, Politics, and the Public Interest*, Columbia Univ Press, 1978
- Granich, David (1962) *The European Executive* Doubleday & Company, 1962
- Gregory, Paul & Stuart, Robert (1985) *Comparative Economic Systems*, Houghton Mifflin Company
- Greek Delegation (1961) *National and Regional Economic Planning in Greece* in Isard & Cumberland (1961), σελ. 41-47
- Griffiths, R. (ed.) (1977) *Government, Business and Labour in European Capitalism*, Europotentials Press
- Gruson, C (1957) “La Prevision aux Etats-Unis”, *Cahiers de VISEA*, Series K, No. 2, 1957
- Hackett J. & Hackett A.-M. (1963) *Economic Planning in France*, George Allen & Unwin Ltd, London, 1963
- Harrod, R. (1964) Are Monetary and Fiscal Policies Enough?, *The Economic Journal*, Vol. 74, No. 296 (Dec., 1964), pp. 903-915
- Harrod, R. (1973) *Economic Dynamics*, MacMillan, 1973
- Havens, R. Murray (1966) *German Recovery: A Study in Economic Planning* στο Smith & Viver(1966) σελ. 207-230
- Hayek, Friedrich A. (1935) The Present State of the Debate στο Heyek(1935a) σελ. 201-244 Routledge & Kegan Paul Ltd
- Hayek, Friedrich A.(Ed.) (1935a) *Collectivist Economic Planning*, Routledge & Kegan Paul Ltd
- Hayek, Friedrich A. (1940) Socialist Calculation: The Competitive ‘Solution’, *Economica*, New Series, Vol. 7, No. 26 (May, 1940), pp. 125-149
- Hayek, F.A. (1944) *The Road to Serfdom*, London: Routledge and Sons.

- Hayek, Friedrich A. (1945) *The Use of Knowledge In Society* in Hayek (1948)
- Hayek, Friedrich A. (1948) *Individualism and economic order*, 1948, University of Chicago Press
- Hayward, J. (1975) *The Politics of Planning in France and Britain: The Transatlantic View*, *Comparative Politics*, 7(2), 285–298.
- Hayward, J. & Watson, M. (eds) (1975) *Planning Policies and Public Policy*, Cambridge University Press
- Hayes, P. F. (2009). *Corporate Freedom of Action in Nazi Germany*. *Bulletin of the German Historical Institute*, 45, 29-42.
- Hendry, D.F. (2020). ‘A Short History of Macro-econometric Modelling’, *Journal of Banking, Finance and Sustainable Development*, 1, pp.1—32
- Hernes, G. & Selvik, A (1981) *Local corporatism* στο Berger et al (1981)
- Herzog, Philippe (1971) *Politique économique et planification en régime capitaliste*, Editions Sociales, Paris, 1971
- Hirsch, E. (1962), *French Planning and its European Application*. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 1: 117-127. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1962.tb01052.x>
- Hoff, T. J. B. (1949) *Economic Calculation in the Socialist Society*, William Hodge and Company Ltd
- Holesovsky, Vaclav (1977) *Economic Systems Analysis and Comparison*, McGraw-Hill, London, 1977
- Holmes, Peter (1987) “Indicative Planning.” στο Eatwell (Et. al)(1987)
- Iatrides, I. O. & Wringley L. (Eds.) (1995) *Greece at the Crossroads*, Pennsylvania State University Press, 1995
- INED (2019) *Our History* <https://www.ined.fr/en/institute/who-are-we/history/>, 02/07/2019
- INSEE (2015) *Brief History* <https://www.insee.fr/en/information/2381918#ancien3>, 11/12/2015
- Isard, W. & Cumberland, J. H. (1961). *Regional economic planning ; techniques of analysis for less developed areas ; papers and proceedings of the first study conference on problems of economic development organised by the European productivity agency, Bellagio, Italy, June 19th- July 1st 1960*. Paris, O.E.E.C., 1961

- Judt, Tony (2005) *Postwar: A History of Europe Since 1945*, Penguin Press, 2005
- Kakridis, A. (2009) Deus ex machina?: Truman/Marshall Aid, Engineers, and Greece's Post-war Development Discourse, *Journal of Modern Greek Studies* 27(2), 241-274. doi:10.1353/mgs.0.0066.
- Kakridis, A. (2009α) *Greek economists and the quest for development (1944 - 1967)*, Phd Thesis, Panteion University of Social and Political Sciences, Athens, 2009
- Kakridis, A. (2009) Deus ex machina?: Truman/Marshall Aid, Engineers, and Greece's Post-war Development Discourse, *Journal of Modern Greek Studies* 27(2), 241-274. doi:10.1353/mgs.0.0066.
- Kautsky, Karl (1922) *Die proletarische Revolution und ihr Programm*, Stuttgart J.H.W. Dietz
- Kenessey, Zoltan (1978) *The process of economic planning*, Columbia University Press, 1978
- Keynes, J. M. (1936) *The general theory of Employment, Interest, and Money*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc, 1956
- Kidron, M. (1970). *Western capitalism since the war*. Harmondsworth: Penguin.
- Kindleberger, C. P (1967) French Planning στο Millikan (1967) σελ. 279–300
- Kirschen, E. S., et al. (1964) *Economic policy in our time* 3 vols., North-Holland Publishing Co, Amsterdam, 1964
- Koopmans, T. (1957) *Three Essays on the State of Economic Science*, New York, McGraw-Hill
- Kornai, J. (1986), The Soft Budget Constraint. *Kyklos*, 39: 3-30
- Kowalik T. (2008) Lange, Oskar Ryszard (1904–1965). In: Palgrave Macmillan (eds) *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_1173-2
- Kresge, Stephen & Wenar, Leif (Eds) (1994) *Hayek on Hayek An Autobiographical Dialogue*, Routledge
- Kuisel, R. F. (1983). *Capitalism and state in modern France: renovation and economic management in the 20. century*. Cambridge, Univ. Pr., 1983
- Kuisel, R. F. (1993). *Seducing the French: the dilemma of Americanization*. University of California Press, 1993
- Kyun, Kim (1988) *Equilibrium business cycle theory in historical perspective*, Cambridge University Press, 1988

- Lange, Oscar (1936) On the economic theory of socialism, Part I. Review of Economic Studies 4(1), October, 53–71.
- Lange, Oscar (1937) On the economic theory of socialism, Part II. Review of Economic Studies 4(2), February, 123–42
- Lange, Oscar (1938) On the Economic Theory of Socialism στο Lippincott(1938) σελ. 55-143
- Lavoie, D. (1985) National economic Planning what's left Mass: Ballinger Pub. Co, 1985
- Lecomber, Richard(1970) Government planning, with and without the cooperation of industry, Economics of Planning, Vol. 10, No 1-2, 1970
- Lekachman, R (1978) The inevitability of Planning στο Goldstein (1978) σελ. 143-160
- Leontief, Wassily (1977) Essays in Economics Vol. 2, M.E. Sharpe
- Leruez, Jacques (2002) Britain, France and Economic Planning in the 1960s στο Chassaigne & Dockrill (2002) σελ. 174-188
- Lerner, A. P. (1934) Economic Theory and Socialist Economy, The Review of Economic Studies, Vol. 2, No. 1 (Oct., 1934), pp. 51-61
- Lerner, A. P. (1935) [Economic Theory and Socialist Economy]: A Rejoinder The Review of Economic Studies, Vol. 2, No. 2 (Feb., 1935), pp. 152-154
- Lewis, A. W. (2003) The theory of economic growth, Routledge, London and New York, 2003
- Lewis, A. W. (1954) The principles of economic planning 4th Impression, Dennis Dobson Ltd – George Allen & Unwin Ltd, London, 1954
- Liggins, David (1975) National Economic Planning in France. Farnborough, Hants: Saxon House, Lexington Books, 1975
- Lippincott, Benjamin E. (Ed.) (1938) On the Economic Theory of Socialism, The University of Minnesota Press
- Lubell, H. (1955). The Role of Investment in Two French Inflations. Oxford Economic Papers, 7(1), 47–56.
- Lutz, Vera (1969) Central Planning for the Market Economy: An Analysis of the French Theory and Experience. London, Longmans, 1969
- Machado, B. (2007) *In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today*, Lexington, Virginia, 2007

- MacLennan, M. (1963) French Planning. Some lessons for Britain, *Planning (PEP)*, Vol. XXIX, No. 475 (9 Sep., 1963), pp. 325-400
- MacLennan, M. & Forsyth, M & Denton, G (1968) *Economic Planning and policies in Britain France and Germany*, New York, Frederick A. Praeger, Inc., Publishers
- Maddison, A. (2006) *The world economy*, OECD Publishing, 2006
- Marwick, Arthur. (1964). Middle Opinion in the Thirties: Planning, Progress and Political "Agreement." *The English Historical Review*, 79(311), 285–298.
- Marx, K (1979) [1893] *Το Κεφάλαιο Τόμος Δεύτερος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή
- Masse, P. (1962) French Methods of Planning, *The Journal of Industrial Economics*, Vol. 11, No. 1 (Nov., 1962), pp. 1-17
- Masse, P. (1963) *The Guiding Ideas Behind French Planning στο PEP (1963)*
- Masse, P. (1966) *Forword στο Perroux(1965)*
- Masse, P. (1965) The French Plan and Economic Theory, *Econometrica*, Vol. 33, No. 2 (Apr., 1965), pp. 265-276
- Mátyás Kovács, J., & Tardos, M. (Eds.). (1992). *Reform and Transformation in Eastern Europe: Soviet-type Economics on the Threshold of Change (1st ed.)*, Routledge.
- Mavroudeas, Stavros (2014) "The plan vs. market controversy in the Marxist tradition," Discussion Paper Series 2014_03, Department of Economics, University of Macedonia, revised Jun 2014.
- McArthur, J. H. & Scott, B. R., & Sproat, A. T. (1969). *Industrial planning in France*. Boston: Division of Research, Graduate School of Business Administration, Harvard University, 1969
- Meade, J. E. (1970) *The Theory of Indicative Planning*, Manchester University press, 1970
- Meade, J. E. (1971). *The controlled economy*, London, George Allen & Unwin Limited
- Medema, Steven G. (2003) *The Economic Role of Government in the History of Economic Thought στο Samuels (et al) (2003)*
- Miller, Jeffrey B. (1979) "Meade on indicative planning: A review of informational problems," *Journal of Comparative Economics*, Elsevier, vol. 3(1), pages 27-40, March
- Millikan M. M. (ed.) (1967) *National Economic Planning*, New York: Columbia University Press, 1967

- Mirowski, Philip & Nik-Khah, Edward (2017) *The knowledge we have lost in information: the history of information in modern economics*, Oxford University Press
- Mises, Ludwig von (1951) *Socialism An Economic and Sociological Analysis*, Yale university Press
- Mises, Ludwig von (1966) *Human Action A Treatise in Economics*, Reprint, Fox & Wilkes, San Francisco, 1996
- Mises, Ludwig von (1990) *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*, Ludwig von Mises Institute
- Mises, Ludwig von (1966) *Human Action A Treatise in Economics*, Reprint, Fox & Wilkes, San Francisco, 1996
- Mitchell, B. R. (1992) *International Historical Statistics Europe 1750–1988*, Palgrave Macmillan, UK, 1992
- Monnet, J. (1978) *Memoirs*, New York: Doubleday & Company Inc., 1978
- Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance: A study in public economy*. New York: McGraw-Hill.
- Nemeth, Elisabeth & Schmitz, Stefan W. & Uebel, Thomas E. (Eds.) (2007) *Otto Neurath's Economics in Context*, Springer
- Neumann, F. (1942). *Behemoth: The Structure and practice of national socialism* London: V. Gollancz.
- Neurath, Otto (1925) *Economic Plan and Calculation in Kind* στο Uebel & Cohen (2005:σελ.405-465)
- Neurath, Otto (1925a) *Socialist Utility Calculation and Capitalist Profit Calculation* στο Uebel & Cohen (2005:σελ.466-472)
- Neurath, Otto (1973) *Empiricism and Sociology*, D. Reidel Publishing Company
- Nielsen K. (2008) *Indicative Planning*. In: Palgrave Macmillan (eds) *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan, London.
https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_982-2
- Nove, Alec (1986) *The Soviet Economic System (Third Edition)*, Unwin Hyman
- Nurske, R (1964) *Problems of capital formation in underdeveloped countries*, Basil Blackwell, Oxford, 1964
- O'Neill, J. (1989) *Markets, Socialism, and Information: A Reformulation of a Marxian Objection to market*, Social Philosophy & Policy Vol. 6 Issue 2

- O'Neill, J. (1996) Who won the socialist calculation debate? *History of Political Thought*, 17(3), 431-442.
- O'Neill, J. (2002) Socialist Calculation and Environmental Valuation: Money, Markets and Ecology, *Science & Society*, Vol. 66, No. 1, Spring 2002, 137–151
- O'Neill, J. (2003) Socialism, associations and the market, *Economy and Society*, 32:2, 184-206
- Oules, F. (1966) *Economic planning and democracy*, Penguin Books Ltd, 1966
- Pagoulatos, George (2003) *Greece's New Political Economy State, Finance and Growth from Postwar to EMU*, Palgrave Macmillan, 2003
- Panas, E. G. (1971) *Collected Papers on Economic Planning*, Bank of Greece Printing Works, Athens, 1971
- Paris School of Economics (χ. η.) The Cepremap
<https://www.parisschoolofeconomics.eu/en/economic-policy/associated-partners/the-cepremap/>, τελευταία πρόσβαση την 02/10/2021
- PEP (1963) Economic Planning in France, *Planning*, Vol. XXIX, No. 475, 9 September 1963
- Peston, Maurice. (1972) *Public Goods and the Public Sector*, Macmillan, London;, 1972
- Perroux, F (1965) *The IVth French Plan*, N.I.E.S.R, 1965
- Pigou, A. C. (1948). Central Planning and Professor Robbins. *Economica*, 15(57), 17–27
- Politakis, G. (2018) *The Post-War Reconstruction of Greece A History of Economic Stabilization and Development, 1944-1952*, Palgrave Macmillan, 2018
- Pons, Silvio & Smith, Stephen A. (Eds.) (2017) *The Cambridge History of Communism. Volume 1*, Cambridge University Press, 2017
- Porter, P.A. (2010) *Ζητείται ένα θαύμα για την Ελλάδα*, ΔΟΛ, 2010
- Prasad, Kamta (1985) *Planning in a market economy A study of the French planning system*, Indian Institute of Public Administration, New Delhi, 1985
- Quesnay, Francois (1972) *Tableau Économique* (ed. and transl. M. Kuczynski and R.L. Meek), Macmillan, London; Kelley, New York; 1972
- Richardson, G. B. (1960) *Information and Investment* Oxford University Press, 1960
- Richardson, G. B. (1971), 'Planning vs. Competition', *Soviet Studies*, vol. 22, pp. 433-47.

- Ritschel, D. (1991) A Corporatist Economy in Britain? Capitalist Planning for Industrial Self-Government in the 1930s. *The English Historical Review*, 106(418), 41–65.
- Robbins, Lionel (1934) *The Great Depression*, McMillan and Co. Limited, London
- Robinson, Joan (1962) *Economic Philosophy*, Penguin Books
- Robinson, E. A. G. (1967) *Economic Planning in the United Kingdom*, Cambridge University Press, 1967
- Rosa, R. V. (1949). The Problem of French Recovery. *The Economic Journal*, 59(234), 154–170
- Rothbard, Murray N. (1991) The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited, *Review of Austrian Economics*, Vol. 5, No. 2 (1991): 51-76
- Salerno, Joseph T. (1990) Ludwig von Mises as Social Rationalist, *Quarterly Journal of Austrian Economics* 4 (1990): 26–54.
- Salerno, Joseph T. (1990a) Postscript by Joseph T. Salerno, στο Mises(1990) σελ. 49-69.
- Samuels, Warren J. & Biddle, Jeff E. & Davis, John B. (Eds) (2003) *A Companion to the History of Economic Thought*, Blackwell Publishing Ltd, January 2003
- Schmitter, P. C. (1974). Still the Century of Corporatism? *The Review of Politics*, 36(1), 85–131
- Schoeck, H. & Wiggins, J. W. (Eds.). (1963). *The new argument in economics: The public versus the private sector*. Van Nostrand.
- Schöllhammer, Hans. (1967) *French Economic Planning and Its Impact on Business Decisions*, PHD Thesis, Indiana University, 1967
- Schöllhammer, Hans. (1969) Rational Economic Planning and Business Decision-Making: The French Experience, *California Management review*, Vol. XII, No. 1, Winter 1969, pp74-88
- Secretariat General du Gouvernement. (1959) *La Planification Francaise*. ("Notes et Etudes Documentaires," No. 2846.) Paris: La Documentation Franpaise, December 30, 1961.
- Seibel, Claude (1975) Planning in France στο Bornstein (1975) σελ. 153-184
- Sheahan, John (1963) *Promotion and Control of Industry in Postwar France*, Harvard University press, 1963
- Shonfield, Andrew (1965) *Modern Capitalism: The Changing Balance of Public and Private Power*. London: Oxford University Press, 1965

- Smith, Robert S. & Vyver, Frank T. de (1966) *Economic Systems and Public Policy*, Duke University Press
- Soto, H. de. (2010) *Socialism, Economic Calculation and Entrepreneurship*, Edward Elgar Publishing Limited
- Steele, David Ramsey (1992) *From Marx to Mises*, Open Court
- Stiglitz, J. E. (1994). *Whither socialism*, Cambridge, MIT Press
- Stigler, George J. (1963) *The economic role of the state* στο Schoeck & Wiggins (1963) σελ. 12-23
- Stone , Richard (1984) *The Accounts of Society Nobel Memorial Lecture*, 8 December, 1984, <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/stone-lecture.pdf> (τελευταία πρόσβαση 22/6/2021).
- Strayer, P. J. (1958). *Fiscal policy and politics*. New York, Harper 1958
- Struve, Walter (1973) *Elites Against Democracy Leadership Ideals in Bourgeois Political Thought in Germany, 1890-1933*, Princeton University Press
- Struve, Walter (2015) *Elites against Democracy: Leadership Ideals in Bourgeois Political Thought in Germany, 1890-1933*, Princeton : Princeton University Press, 2015
- Studenski, Paul (1958) *The Income of Nations: Theory, Measurement, and Analysis: Past and Present ; a Study in Applied Economics and Statistics*. New York: New York University Press, 1958
- Taylor, Fred M. (1929) *The Guidance of Production in a Socialist State*, *The American Economic Review*, Vol. 19, No. 1 (Mar., 1929)
- Thomadakis, S. B. *Stabilization, development, and Government Economic Authority in the 1940s*, in Iatrides & Wrigley (1995:173-226)
- Timoney, Nicola (1984) *Economic planning in France*, *Journal of the Statistical and Social Inquiry Society of Ireland*, Vol. XXV No. 1, 1983/1984, pp121-157
- Tinbergen J. (1962) *Planning by Stages*, *Indian Journal of Public Administration*. 1962;8(1):1-9.
- Tomlinson, J. (1996) *Democratic Socialism and Economic Policy: The Attlee Years, 1945–1951* Cambridge: Cambridge University Press, 1996
- Torreggiani, Valerio (2016) *Towards an Orderly Society. Capitalist Planning and Corporatist Ideology in Britain in the Great Slump (1931-1934)*, *The Journal of European Economic History*, 1/2016
- Turk, Michael (2018) *Otto Neurath and the History of Economics*, Routledge

- Turner, R. Kerry & Collis, Clive (1977) *The Economics of Planning* Macmillan Education UK (1977)
- Uebel, Thomas E. (2005) Incommensurability, Ecology, and Planning: Neurath in the Socialist Calculation Debate, 1919-1928. *History of Political Economy* 1 June 2005; 37 (2): 309–342.
- Uebel, Th.E & Cohen, R.S. (Eds.) (2005) *Otto Neurath, Economic Writings Selections 1904-1945* Springer (2004)
- Uebel, Th.E (2007) Otto Neurath as an Austrian Economist: Behind the Scenes of the Early Socialist Calculation Debate στο Nemeth et al (2007) σελ. 37-60
- Ullmo, Y. (1974) *La planification en France*, Paris, Dalloz.
- Ullmo, Y. (1975) 'France', in Hayward and Watson (1975)
- United Nations (1960) *Programming Techniques for Economic Development*. ("Development Programming Techniques Series," No. 1.), Bangkok:United Nations Secretariat of the Economic Commission for Asia and the Far East, 1960.
- Vanoli, André (2005) *A History of National Accounting*. Amsterdam: IOS Press, 2005
- Varvaressos, K. (2008) Report on the Greek economic problem, 12 February 1952, διαθεσιμο στο <https://policycommons.net/artifacts/1476166/greece/>
- Vasconcellos, A. S. (1968) *Toward the systematization of Economic Policy: The French experience in economic planning*, Doctoral Dissertation, Tulane University, 1968
- Vaughn, Karen (1994) *The Socialist Calculation Debate*. In *The Elgar Companion to Austrian Economics*, edited by P. J. Boettke, 478–84, Aldershot, U.K.: Elgar.
- Vetsopoulos, A. (2002) *The Economic Dimensions of the Marshall Plan in Greece, 1947-1952: The Origins of the Greek economic miracle*, PHD Thesis, University of London, London, 2002
- Vinen, R. (1996) *France, 1934-1970*, Macmillan Education UK, 1996
- Viner, J. (1958) *The economics of development in Agarwala & Singh*(1958:9-31)
- Wall, I. (1991) *The United States and the Making of Postwar France, 1945–1954*. Cambridge: Cambridge University
- Wallich, H. C. (1952) Some notes towards a theory of derived development in Agarwala & Singh (ed.) (1958), σελ. 189-204
- Waterston, A. (1965) *Development Planning Lessons from experience*, The John Hopkins Press, Baltimore Meryland, 1965

- Wattel, Harold L. (1985) *The Policy Consequences of John Maynard Keynes*, The MacMillan Press Ltd, 1985
- Watson, M. (1977) 'The Character and Contradictions of Western Style Planning', in Griffiths, R. (ed.) (1977)
- Weber, Max (1947) *The Theory of Social and Economic Organization*, London, 1947. (Originally published in German, Tübingen, 1922.)
- Welfe, Władysław (2013) "Macroeconometric Models," *Advanced Studies in Theoretical and Applied Econometrics*, Springer, 2013
- Welfe, Władysław. (2013a). Models of the French Economy στο Welfe(2013) σελ. 63-74
- Wickham, S. (1963). French Planning: Retrospect and Prospect. *The Review of Economics and Statistics*, 45(4), 335-347. doi:10.2307/1927918
- Winkler, J. T. (1976). Corporatism. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv Für Soziologie*, 17(1), 100–136.
- Wittner, L. S. (1982). *American intervention in Greece, 1943-1949*, Columbia University Press, New York, 1982
- Yülek, Murat (2015) Revisiting National Economic Planning and Industrial Policy στο Yülek (2015a) σελ. 3-28
- Yülek, Murat (Eds) (2015a) *Economic planning and industrial policy in the globalizing economy*, Springer, 2015

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αγαπητίδης Σ. (1950) *Το Σχέδιον Μάρσαλ και το Ελληνικόν Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως*, Αθήναι, 1950 (Ανάτυπον από την Επετηρίδα της Ανωτάτης Σχολής Βιομηχανικών Σπουδών, τόμος Β', 1949-1950)
- Αγαπητίδης Σ. (1951) *Το Σχέδιον Μάρσαλ και η Ελλάς*, Σπουδαί, Vol 2, No 1 (1951), 65-74
- Αγαπητίδης Σ. (1954) *Το ελληνικόν πρόγραμμα ανασυγκροτήσεως και η προβολή του εις το εξωτερικόν*, Σπουδαί, Τόμος Δ', Αρ. Τεύχους 4, Μάρτιος-Απρίλιος 1954, Vol 2, No 1 (1951), 65-74
- Αγγελόπουλος Α. (1944) *Ο Σοσιαλισμός*, Αθήναι, 1944

Αγγελόπουλος Α. (1954α) Η προγραμματισμένη οικονομία απέναντι στο φιλελευθερισμό : απαντήση σε μερικές κριτικές (1^ο μέρος), Vol 8, No 10 (1954), 490-495

Αγγελόπουλος Α. (1954β) Η προγραμματισμένη οικονομία απέναντι στο φιλελευθερισμό : απαντήση σε μερικές κριτικές (2^ο μέρος), Vol 8, No 11-12 (1954), 531-535

Αγγελόπουλος Α. (1959) Γενικά Κατευθύνσεις του πρώτου δεκαετούς οικονομικού προγράμματος της Ελλάδος (1961-1970), Η Νέα Οικονομία, Χρόνος ΙΓ', Αριθ. Τεύχους 5 (149), Αθήναι, Μάιος 1959

Αγγελόπουλος Α. (1965) Προγραμματισμός Ελεύθερη Οικονομία και Δημοκρατία, Η Νέα Οικονομία, Απρίλιος 1965

Ανώτατον Συμβούλιον Ανασυγκροτήσεως (ΑΣΑ) (1949) *Προσωρινόν μακροπρόθεσμον πρόγραμμα οικονομικής ανορθώσεως*, Υπουργείον Συντονισμού – Υπηρεσία Συντονισμού Εφαρμογής Σχεδίου Ανασυγκροτήσεως, Σειρά Εκδόσεων Ανασυγκροτήσεως, Αθήναι, 1949

Ανώτατον Συμβούλιον Ανασυγκροτήσεως (ΑΣΑ) (1949α) *Αναθεωρημένον πρόγραμμα οικονομικής ανορθώσεως της Ελλάδος 1949-1950*, Υπουργείον Συντονισμού, Σειρά Εκδόσεων Ανασυγκροτήσεως, Αθήναι, 1949

Ανώτατον Συμβούλιον Ανασυγκροτήσεως (ΑΣΑ) (1950) *Δεύτερα αναθεώρησις του προγράμματος οικονομικής ανορθώσεως της Ελλάδος 1949-1950*, Υπουργείον Συντονισμού, Σειρά Εκδόσεων Ανασυγκροτήσεως, Αθήναι, 1950

Ανώτατον Συμβούλιον Ανασυγκροτήσεως (ΑΣΑ) (1950α) *Πρόγραμμα ανορθώσεως: πρόγραμμα ανασυγκροτήσεως 1950-1951: αναθεώρησις 8ης Σεπτεμβρίου 1950*, Υπουργείον Συντονισμού, Σειρά Εκδόσεων Ανασυγκροτήσεως, Αθήναι, 1950

Βαρβαρέσος, Κ. (1952) *Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος στο Λυκογιάννης* (2002)

Βαρβαρέσος, Κ. (1946) *Υπόμνημα Κυριάκου Βαρβαρέσου προς τον Dean Acheson* στο αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου αρ. Φακ. GRHABOG_A4S1Y5F17

Βεργόπουλος, Κώστας (1984) *Η συγκρότηση της νέας αστικής τάξης 1944-1952*, στο Ιατρίδης, Ι. (επιμ.) (1984:529-560)

Βετσόπουλος, Απόστολος Β. (2007) *Η Ελλάδα και το σχέδιο Μάρσαλ*, Gutenberg, 2007

Γιαννίτσης Τ.Κ. (1985) *Η ελληνική βιομηχανία: ανάπτυξη και κρίση*, Gutenberg, Αθήνα, 1985

- Γκιούρας Θ. & Ψαλιδόπουλος Μ. (2015) *Η ελληνική οικονομία στην Κατοχή, Ζητήματα πηγών και κατευθύνσεων έρευνας* στο Γκιούρας & Ψαλιδόπουλος (επιμ.) (2015)
- Γρηγορογιάννης, Α. (1959) Μορφολογία και παθογένεια της ελληνικής υπαναπτύξεως, *Αρχείον οικονομικών και κοινωνικών επιστημών* 1 (39) σ. 110-131, 1959
- Δαμαλάς, Β. (1966) Προγραμματισμός και Οικονομική Ανάπτυξις, *Αρχείο*, τόμος 46, τεύχος 15, σελ. 487-501, 1966
- Δελιβάνης, Δ. Ι. (1939) Αι απόψεις του κ. J. M. Keynes περί απασχολήσεως, τόκου και νομίματος, *Επιθεώρησις κοινωνικής και δημόσιας οικονομικής*, 8 (Β) 202-220, 1939
- Δελιβάνης, Δ. Ι. (1949) Μερικαί παρατηρήσεις επί Ελληνικού τετραετούς σχεδίου, *Επιθεώρησις Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών*, έτος 4^{ον}, Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1949, τεύχος 2-3, σελ. 165-181
- Δελιβάνης, Δ.Ι (1960) *Προγραμματισμός καί Οικονομική Ανάπτυξις της Ελλάδος* στο Εισηγήσεις επί της οικονομικής αναπτύξεως της Ελλάδος : 1^ο Συνέδριο [της Ελληνικής Εταιρίας Οικονομικών Επιστημών], 21-22 Απριλίου 1960
- Δελιβάνης, Δ. Ι. (1961) Η αξιοποίηση των επενδύσεων της τελευταίας δεκαετίας, *Αρχείον οικονομικών και κοινωνικών επιστημών*, 1 (41), σελ. 255-258, 1961
- Δερτιλής, Γ. Β. (2014) *Ιστορία του Ελληνικού κράτους 1830-1920*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014
- Δρακάτος, Κ. (1997) *Ο μεγάλος κύκλος της ελληνικής οικονομίας (1945-1995)*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1997
- Δρίτσα, Μαργαρίτα. (1990) *Βιομηχανία και τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1990
- Ελληνική Εταιρία Προγραμματισμού (ΕΕΠ) (1959) Γενικαί Κατευθύνσεις του πρώτου δεκαετούς οικονομικού προγράμματος της Ελλάδος (1961-1970), *Η Νέα Οικονομία*, Χρόνος ΙΓ', Αριθ. Τεύχους 5 (149), Αθήναι, Μαΐος 1959
- Ζαχαρίου Σ. (2002) *Σημεία και χαρακτηριστικά της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα από την λήξη του πολέμου μέχρι την εφαρμογή του σχεδίου Μάρσαλ 1945-1948*, ΕΛΙΑΜΕΠ-Ειδικές Μελέτες, Αθήναι, 2002.
- Ζίγδης Ι. (1959) Οι φορείς της οικονομικής αναπτύξεως, *Αρχείον οικονομικών και κοινωνικών επιστημών* 4 (39) σ. 429-451, (1959)
- Ζίγδης Ι. (1972) *Η εκβιομηχάνιση της μεταπολεμικής Ελλάδος και ο ουσιώδης ρόλος της ΟΥΝΡΡΑ*, Οικονομικός Ταχυδρόμος, Πέμπτη 6 Ιανουαρίου 1972, σελ. 15-16

- Ζολώτας Ξ. (1944) *Δημιουργικός Σοσιαλισμός*, Αθήναι, 1944
- Ζολώτας Ξ. (1948) *Ανασυγκρότησις και βιωσιμότης*, Παπαζήσης, Αθήναι, 1948
- Ζολώτας Ξ. (1950) *Νομισματικόν πρόβλημα και ελληνική οικονομία*, Παπαζήσης, Αθήναι, 1950.
- Θεοφανίδης, Σ. Μ. (1985) *ΝΘεωρία και Πρακτική της Οικονομικής Πολιτικής*, Εκδ. Παπαζήσης Αθήνα, 1985.
- Θωμαδάκης (1993) *Αδιέξοδα της Ανασυγκρότησης και Οικονομικοί Θεσμοί του Μεταπολεμικού Κράτους* στο Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967) : 4ο Επιστημονικό Συνέδριο [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα], Πάντειον Πανεπιστήμιο, 34-39 (1993)
- Ιατρίδης, Ι. (Επιμ.) (1984) *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950 Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984
- Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα (ΙΣΚ) (1989) Οι λειτουργίες του κράτους σε περίοδο κρίσης : θεωρία και ελληνική εμπειρία : 1ο Συνέδριο [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα], Πάντειον Πανεπιστήμιο, 4-6 Οκτωβρίου 1989
- Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα (ΙΣΚ) (1993) Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967): 4^ο Συνέδριο [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα], Πάντειον Πανεπιστήμιο, 24-27 Νοεμβρίου 1993
- Ιωαννίδης Σ. & Καλογήρου Γ. & Λυμπεράκη Α. (1993) *Το Αίτημα της Ανάπτυξης μέσα από το Περιοδικό "Νέα Οικονομία" 1946-1967* στο (ΙΣΚ) (1993), σελ. 335-359 (1993)
- Κακριδής, Α. (2017) *Κυριάκος Βαρβαρέσος Η βιογραφία ως οικονομική ιστορία*, Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, Μάιος 2017
- Καζάκος, Πάνος (2003) *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά : οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1944-2000*, Πατάκης, Αθήνα, 2003
- Καραβίας, Θ (1964) Η βοήθεια των Ηνωμένων Πολιτειών προς την Ελλάδα κατά την περίοδον 1944-1962, Επιθεώρησις Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Έτος 19^{ον}, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1964, Τεύχος 3-4, σελ.197-226
- Καραγιάννη, Σ. & Νικολάου, Α. (1993) *Βιομηχανική πολιτική στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες: χωρικές και κλαδικές διαστάσεις* στο Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967) : 4ο Επιστημονικό Συνέδριο [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα], Πάντειον Πανεπιστήμιο, 95-114 (1993)
- Καραγιωργας, Δ. Π. (1979) Δημόσια Οικονομική 1, Εκδόσεις Παπαζήση
- Κατηφόρης, Γ. (1984) Γενικές αρχές προγραμματισμού, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών

- Κοντογιώργης, Δ. (2007) *Ανάπτυξη και εθνικός προγραμματισμός Η περίπτωση της Ελλάδας*, Εκδ. Παπαζήση, 2007
- Κούλης, Ι. Ν. (1954) Η δημοσιονομική πολιτική οικονομικής αναπτύξεως εν Ελλάδι κατά την εικοσιπενταετίαν 1945-1970, Σπουδαί, Τόμος ΚΑ', Αρ. Τεύχους 1, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1971, σελ. 1-27
- Κωστελένος, Κ. & Κάζης, Δ. (2011) *50 χρόνια Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών*, Εκδ. ΚΕΠΕ, Αθήνα, 2011
- Κωστής, Κ. (2019) *Ο Πλούτος της Ελλάδας*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2019
- Λαμπροπούλου, Μ. (2017) *Δημόσιες πολιτικές, κοινή ωφέλεια και πολίτες: Η περίπτωση των ιδιωτικοποιήσεων*, ΕΚΚΕ, 2017, διατίθεται στο <https://ebooks.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/catalog/book/12>
- Λιανόπουλος, Γ. (1959) *Η Ο επιστημονικός προγραμματισμός και το 5ετές πρόγραμμα αναπτύξεως*, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 14 Μαΐου 1959
- Λυκογιάννης, Δ. (Επιμ.) (2002) *Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος Βαρβαρέσος Κυριάκος*, Εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002
- Μάξιμος, Σ. (1946) Τα ξένα σχέδια ανοικοδόμησης, Ανταίος, Χρόνος Β', Αριθμός 3, 31 Οκτωβρίου 1946, σελ.81-85
- Μαραβέγιας, Ν. (1992) *Αγροτική πολιτική και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Λιβάνης, Αθήνα, 1992
- Μουζέλης, Ν. (1987) *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην Ημι-περιφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1987
- Μουζέλης, Ν. (1978) *Νεοελληνική κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης*, Εξάντας, Αθήνα, 1978
- Μπαμπανάσης, Σ. (1986) *Ιδιομορφίες της ανάπτυξης στην Νότια Ευρώπη. Υπάρχει νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο;* Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986
- Μπαμπανάσης, Σ. & Σούλας, Κ. (1976) *Η Ελλάδα στην περιφέρεια των αναπτυσσόμενων χωρών*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1976
- Μπαμπίλης, Χ. Γ. (1987) *Η κυβερνητική πολιτική για τη διαμόρφωση συντονιστικού διοικητικού φορέα της δημόσιας διοίκησης κατά τα έτη 1945-1965*, Νομικές εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987
- Μπάτσης, Δ. (1977) *Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα*, Κέδρος, Αθήνα, 1977
- Μπήτρος, Γ. & Καραγιάννης, Α. (2015) Οι σοσιαλιστικές καταβολές του x-φιλελευθερισμού στην Ελλάδα. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 28, 167-206. doi:<https://doi.org/10.12681/sas.824>

- Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, Μ. (1981) *Η ελληνική οικονομία (ειδικευμένα θέματα)*, Παρατηρητής, Αθήνα, 1981
- Νικολαΐδης, Λ. (1954) Το ελληνικόν πρόγραμμα ανασυγκροτήσεως και η προβολή του εις το εξωτερικόν, Σπουδαι, Τόμος Δ', Αρ. Τεύχους 4, Μάρτιος-Απρίλιος 1954, σελ. 257-268
- Νικολαΐδης, Λ. (1972) *Η προσπάθεια εκβιομηχανίσεως έχει τα θεμέλιά της στο πρόγραμμα του έτους 1948*, Οικονομικός Ταχυδρόμος, Πέμπτη 9 Δεκεμβρίου 1971, σελ. 9-10
- Νικολινάκος, Μ. (1976) *Μελέτες πάνω στον ελληνικό καπιταλισμό*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1976
- Νικολινάκος, Μ. (1977) *Εξάρτηση και οικονομική ανάπτυξη*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1977
- Ξανθάκης, Μ. (1989) *Η κρίση της ελληνικής μεταποίησης και η παρέμβαση του κράτους*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1989.
- Οργανισμός Ανασυγκροτήσεως (ΟΑ) (1946) Υπόμνημα της Ελληνικής Κυβερνήσεως προς την προσωρινήν επιτροπήν επι της οικονομικής ανασυγκροτήσεως των κατεστραμμένων χωρών, Τεχνικά Χρονικά, Τεύχος 269-270, Νοεμ.-Δεκ. 1946, σελ. 226-269
- Οργανισμός Ανασυγκροτήσεως (ΟΑ) (1947) *Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως της Χώρας Σχέδιον Ανασυγκροτήσεως των τεχνικλών βάσεων της Ελληνικής Οικονομίας*, Εθνικόν Τυπογραφείον, Αθήναι, 1947
- Παντελάκης, Νίκος Σ. (1991) *Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας. Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889-1956)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1991.
- Παπαγεωργίου, Σ. (Επιμ.) (1992) *Αφιέρωμα στη μνήμη του Ν. Σβορώνου*, Αθήνα, 1992
- Παπαδάκης, Β. (1988) *Οι δημόσιες επιχειρήσεις στην ελληνική οικονομία 1982-1985*, Αθήνα, 1988
- Παπανδρέου, Α. Γ. (1962) *Στρατηγική οικονομικής ανατύξεως της Ελλάδος*, Κέντρο Οικονομικών Ερευνών, Αθήναι, 1988
- Παπασπηλιόπουλος, Σπ. (1965) Γιατί η ελεύθερα οικονομία δεν εξασφαλίζει τη συνεχή οικονομική πρόοδο, Η Νέα Οικονομία, Απρίλιος 1965
- Παρασκευαΐδης, Η. (1981) Η ιδέα του ορυκτού πλούτου της Ελλάδας. Γεωλογία και έρευνα, Τεχνικά Χρονικά, Νοεμ.-Δεκ. 1981, σελ. 29-38
- Πετμεζίδη, Μ. & Τσουλουβής, Λ. (1989) Όψεις κρατικού προγραμματισμού στην Ελλάδα: ιστορική συνέχεια και οι επιπτώσεις της κρίσης στο ΙΣΚ(1989:288-301)

- Πιπέρογλου, Ι. (1963α) *Τα προβλήματα προγραμματισμού της οικονομικής αναπτύξεως της Ελλάδος*, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 7 Φεβρουαρίου 1963
- Πιπέρογλου, Ι. (1963β) *Η Το πρόβλημα της αυξήσεως του εθνικού εισδήματος της χώρας*, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 3 Οκτωβρίου 1963
- Πουλόπουλος, Στ. (1947) *Σχέδιον κινητοποίησης της ελληνικής οικονομίας, Επιθεώρησης οικονομικών και οικονομικών επιστημών, (τομ.1) (τευχ. Β-Γ), σελ. 202-220, 1947*
- Σακκάς Δ. Α. (1993) *Τα Αναπτυξιακά Προγράμματα της Περιόδου 1947-1966 και η σχέση τους με τον ενδεικτικό προγραμματισμό στο (ΙΣΚ) (1993), σελ. 59-76 (1993)*
- Σακκάς, Δ. Α. (1996) *Το διαρθρωτικό πρόβλημα και ο οικονομικός προγραμματισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα*, ΚΕΠΕ, 1996
- Σμπαρούνης Αθανάσιος (1945) *Σκέψεις τινές δια μεταπολεμικήν βιώσιμον Ελλάδα* Εθνικόν Τυπογραφείον, 1945
- Σταθάκης, Γ. (2004) *Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, 2004
- Σταθάκης, Γ. (2002) *Η απρόσμενη οικονομική ανάπτυξη στις δεκαετίες το '50 και '60: Η Αθήνα ως αναπτυξιακό υπόδειγμα στο 1949-1967 Η εκρηκτική εικοσαετία* Επιστημονικό Συμπόσιο (10-12 Νοεμβρίου 2000) [της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ίδρυτής Σχολή Μωραΐτη)] (2002)
- Στασινόπουλος, Γ. (2006) *Πριν την "Απογείωση": Η Οικονομική Πολιτική στην Ελλάδα την περίοδο της Ανασυγκρότησης, 1945-1953*, Παρουσίαση Ανακοίνωσης στο Σεμινάριο Οικονομικής Ιστορίας του Οικονομικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών – 6 Φεβρουαρίου 2006
- Στασινόπουλος, Γ. (2010) *Η ρητορική της ανάπτυξης*, Gutenberg, 2010
- Σωτηρόπουλος, Δ. Α. (2012) *Η γοητεία του σοσιαλισμού*, Το Βήμα, 26 Φεβρουαρίου 2012, διαθέσιμο στο σύνδεσμο <https://www.tovima.gr/2012/02/26/books-ideas/i-goiteia-toy-sosialismoy/> έλεγχος πρόσβασης την 01/05/2012
- Τομαή-Κωνσταντοπούλου Φ. (2002) *Η Ελλάδα στο μεταίχμιο ενός νέου κόσμου, τόμος πρώτος*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2002
- Τράπεζα της Ελλάδος (ΤΕ) (1978) *Τα πρώτα 50 χρόνια της Τραπεζικής της Ελλάδος 1928-1978*, Αθήνα, 1978
- Τράπεζα της Ελλάδος (ΤΕ) (2005) *Ξενοφών Ζολώτας Εκδήλωση μνήμης και τιμής*, Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα, 2005
- Τσοτσορός Στάθης Ν. (1994) *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939), τόμος 1*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1994

- Τσουκαλάς, Κ. (1981) *Η ελληνική τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1981
- Τσουφλίδης, Λ. (2009) *Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2009
- Υπουργείον Συντονισμού (ΥΣ) (1951) *Υπόμνημα επί τριετούς προγράμματος 1950-1953*, Υπουργείον Συντονισμού - Τμήμα Προγράμματος, Αθήναι, Ιανουάριος 1951
- Υπουργείον Συντονισμού (ΥΣ) (1960) *Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Χώρας 1960-1964*, Αρχείον οικονομικών και κοινωνικών επιστημών έτος 40^{ον}, Τόμος 40^{ος}, Τεύχος Β, Απρίλιος – Ιούνιος, σ. 161-292, (1960)
- Φραγκιαδάκης Α. (2007) *Ελληνική Οικονομία 19^{ος}-20^{ος} Αιώνας*, Νεφέλη, Αθήνα, 2007
- Χατζηβασιλείου, Ε. (2010) *Ελληνικός φιλελευθερισμός*, Πατάκης, Αθηνά, 2010
- Χατζηιωσήφ, Χ. (Επιμ.) (2009) *Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα. Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (1987) *Κεϋνσιανή θεωρία και ελληνική οικονομική πολιτική: Μύθος και πραγματικότητα*, Κριτική, Αθήνα, 1990
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (1990) *Η κρίση του 1929 και οι έλληνες οικονομολόγοι*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, προσβάσιμη στο <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/0821>
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (1992) *Σχετικά με την επίδραση της Κεϋνσιανής θεωρίας στη διαμόρφωση της Ελληνικής μεταπολεμικής οικονομικής πολιτικής στο Παπαγεωργίου* (1992:317-323)
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (2005) *Το επιστημονικό έργο του καθηγητή Ζολώτα 1926-1955* στο ΤΕ(2005:55-61)
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (2008) *Ο Ζολώτας και η ελληνική οικονομία*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα, 2008
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (2010) *Η αποστολή Porter στο ιστορικό της πλαίσιο στο Porter*(2010)
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (2010α) *Οικονομολόγοι και οικονομική πολιτική στη σύγχρονη Ελλάδα*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα, 2010
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (Επιμ.) (2016) *Αναπτυξιακά μοντέλα στην Ελλάδα*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα, 2016

Ψυχάρηπουλος, Γ. (1964) Η τεχνική εκπονήσεως ενός προγράμματος οικονομικής αναπτύξεως (Το IVον Γαλλικόν Πρόγραμμα 1962-1965), Σπουδαί, Τόμος 15, Αρ. Τεύχους 2, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1964, σελ. 184-203